

Marele Război în memoria bănăţeană 1914-1919

Vol. III

Antologie, ediție, studii și note
de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecean

Presă Universitară Clujeană
Academia Română / Centrul de Studii Transilvane

**MARELE RĂZBOI
ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)
VOL. III**

**ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE DE
VALERIU LEU, NICOLAE BOCȘAN, MIHAELA BEDECEAN**

**A COLABORAT
IONELA MOSCOVICI**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Rudolf Gräf

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan

Coperta I: *Regimentul 61 Infanterie Timișoara – Corpul ofițeresc în vara anului 1917* (<http://www.banaterra.eu/romana/timi-oara-regimentul-61-infanterie-corpul-ofi-eresc>; accesat la data de 6 mai 2015)

Coperta IV: *Decorarea militarilor din cadrul Regimentului 61 Timișoara în primul război mondial* (<http://www.banaterra.eu/romana/decorarea-militarilor-pe-front>; accesat la data de 6 mai 2015)

MARELE RĂZBOI
ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)

VOL. III

ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE DE
VALERIU LEU, **NICOLAE BOCȘAN,**
MIHAELA BEDECEAN

A COLABORAT
IONELA MOSCOVICI

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
ACADEMIA ROMÂNĂ / CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE

2015

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Memorial de război: (1914-1919). - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012-
vol.

ISBN 978-973-595-375-1

Vol. 3: Marele Război în memoria bănățeană. – Presa Universitară Clujeană;
Academia Română / Centrul de Studii Transilvane, 2015

ISBN 978-973-595-854-1; ISBN 978-606-8694-06-1

I. Leu, Valeriu (antolog.; ed.)

II. Boșan, Nicolae (antolog.; ed.)

III. Bedecan, Mihaela (antolog.; ed.)

IV. Moscovici, Ionela (colab.)

821.135.1-94(082)

94(498+100)"1914/1919"(0:82-94)

© 2015 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată:
Codruța Săcelean

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Academia Română, Filiala Cluj-Napoca
Centrul de Studii Transilvane
Director: acad. Ioan-Aurel Pop
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 12-14, et. V
400084 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-446.064
E-mail: cst@acad-cluj.ro
<http://www.centruldestudiiitransilvane.ro/>

Cuprins

Editorii: <i>Memorialiști români din Banat despre Marele Război</i>	7
Notă asupra ediției	119
Ioan Geția: <i>Amintiri din război</i>	121
Eftimie Gherman: <i>Memorii</i>	153
Petru Ghiocel: <i>Declarație</i>	167
Cornel Grofșorean: <i>Jurnal</i>	169
Ilie Groșianu: <i>Sasca Montană (1918-1919). Memorii</i>	171
Mihail Groșianu: <i>Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș.</i> <i>Proclamația reîntregirii națiunii române.</i> <i>Oravița, la 4 noiembrie 1918</i>	189
Ioan Ilie: <i>Amintiri</i>	227
Sofia Imbroane (1886-1933): <i>O familie pentru un ideal</i>	231
Damian Izverniceanu: <i>O noapte. Amintiri de pe câmpul de luptă al Galiției</i>	235
Ștefan Jianu: <i>Acțiunea lui în timpul războiului</i>	281
Ioan David: <i>Amintiri fugare din toamna anului 1918 (însemnările unui student)</i>	285
Ion Jurjac: <i>Amintiri</i>	299
Lae din Banat: <i>La Regimentul 43 nimic nou!?</i>	313
Ștefan Lazăr: <i>Răspuns</i>	363
N. Linția: <i>O generație privilegiată. Modestă contribuție la cea mai luminoasă pagină din istoria neamului nostru. Unirea cea Mare. 1918</i>	365

Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)

Alexandru Mihai: <i>Amintiri cu ocaziunea celor 10 ani de la unire</i>	379
Grigore Mihăiuţiu: <i>Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii</i>	383
Ilie Mişcuţia: <i>„...Şi eu am fost la Alba Iulia”</i>	395
Aurel Moacă: <i>Zile amare. Sbucium sufletesc</i>	399
Koloman Müller: <i>Timişoara sub ocupaţia militară sârbească până la preluarea puterii din partea României, respectiv până la introducerea administraţiei româneşti</i>	407
Gh. Neamţu: <i>Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş (nov. 1918 – aug. 1919)</i>	421

IIE „Nicolae Bocuşan”

Memorialiști români din Banat despre Marele Război

Cine sunt autorii memoriilor

Cel de-al treilea volum al memorialisticii bănățene despre Marele Război și perioada ocupației sârbești și franceze include 20 texte ce aparțin unor persoane diferențiate ca educație, profesie, origine socială, dar mai ales ca participare la evenimentele dintre 1914-1919. Ele relatează experiențe, idei și concepții social-politice diferite, percepții diverse despre războiul trăit în tranșee sau în spatele frontului. Distingem între autorii celor 20 texte personaje ce reprezintă grupuri sociale distincte: slujitori ai bisericii și ai școlii, muncitori, social-democrați și bolșevici, avocați, militari, studenți, soția unui refugiat în România. Fiecare a trăit și a perceput în manieră proprie zilele războiului și ale ocupației, au fost martorii unor evenimente deosebite sau au participat la asemenea evenimente. Dimensiunile conflagrației, dramele pe care le-a trăit umanitatea, nevoia de a le face cunoscute contemporanilor, motive subiective, atitudini politice contradictorii i-au determinat să povestească emoțiile, sentimentele sau evenimentele la care au fost martori sau participanți.

Din categoria celor care au fost combatanți, după criteriile propuse de Norton Cru¹, în acest volum publicăm memorii sau fragmente de memorii aparținând lui Ioan Geția, Eftimie Gherman, Cornel Groșorean, Lae din Banat, Grigorie Mihăiuțiu, Damian Izverniceanu, Ion Jurjac, Ioan Ilie, Alexandru Mihai.

Ioan Geția² s-a născut în 10/22 august 1887 la Sârbova. A absolvit opt clase gimnaziale la Gimnaziul superior din Beiuș, unde a obținut diploma de maturitate. A urmat apoi cursurile Institutului teologic din Caransebeș, pe care le-a

¹ Pentru Jean Norton Cru combatanții erau „toți oamenii care au făcut parte din trupele combatante sau care au trăit cu ele sub foc, în tranșee, în cantonament, pe ambulante, în micile state majore”. Jean Norton Cru, *Du temoignage*, Edition de l'argh Internet, 2002, p. 8.

² Pentru Ioan Geția vezi Nicolae Bocșan, *Ioan Geția, memorii din Marele Război*, în „Banatica”, 2014, XXIV, Istorie, pp. 445-458.

finalizat în 7 septembrie 1911 și a susținut examenul de „calificațiune” în preoție. În perioada 4 octombrie 1911-27 martie 1912 a urmat cursul de tovarășii, organizat de Federația cooperativelor germane din Darmstadt, preocupat să cunoască această „importantă organizație pentru viața de la sate”. A fost hirotonit preot în 2/15 februarie 1919 și imediat a fost numit capelan protoprezbiteral pe lângă Trifon Miclea, protopopul Panciovei, cu sediul în Satul Nou³. În urma publicării postului vacant de capelan pe lângă preotul Gheorghe Popa din Greovaț⁴, în 7 octombrie 1913 s-a înscris la concursul pentru publicarea acestui post. În 24 noiembrie 1913 a fost ales de sinodul parohial extraordinar, prezidat de Mihail Gașpar, administrator protopopesc, în calitatea de capelan cu drept de succesiune pe lângă preotul Gheorghe Popa. Consistoriul Episcopiei Caransebeșului a aprobat în 26 martie 1914 alegerea. Ioan Geția s-a întors de la Satul Nou în 13 august 1914 și a fost introdus în postul de capelan în 28 septembrie 1914⁵. În 3 martie 1915 anunța consistoriul că este gata să-și îndeplinească „datoria față de tron și patrie”, că vorbea limbile maghiară și germană⁶. În urma acestei declarații, în februarie 1916 a fost chemat în serviciul de preot militar în cadrul Regimentului 61 Infanterie din Timișoara, unde a slujit neîntrerupt aproape trei ani în linia de foc de pe frontul italian (Isonzo-Doberdo), apoi pe frontul francez de la Verdun. După război a revenit în postul de capelan de la Greoni, unde a funcționat până în 7/20 mai 1920. După această dată a fost numit administrator protopopesc în districtul Buziaș, numit prin decizia consistoriului eparhial nr. 1035 din 24 aprilie 1920. După anunțarea concursului pentru ocuparea postului vacant de protopop al Buziașului⁷, Ioan Geția s-a înscris la concurs în 5 ianuarie 1921 și a fost ales în 11 aprilie 1922. A fost numit protopop în 25 iulie 1922 și a fost introdus în post în 21 septembrie 1922⁸. A servit în această calitate fără întrerupere până la despărțirea protopopiatului Buziaș de Episcopia Caransebeșului și trecerea la Episcopia ortodoxă română a Timișorii, unde a fost desemnat consilier referent. În calitatea de protopop al Buziașului a

³ Arhiva Episcopiei Caransebeșului (în continuare AEC), 171-III-1940.

⁴ „Foaia diecezană”, 1913, XXVIII, nr. 38-40.

⁵ Dosarul alegerii de capelan pe lângă preotul din Greovaț, la AEC, 169-III-1913.

⁶ AEC, 356-III-1914.

⁷ „Foaia diecezană”, 1921, XXXVI, nr. 51 din 1 ianuarie st.n.

⁸ Dosarul alegerii lui Ioan Geția ca protopop al Buziașului la AEC, 36-III-1920 și 171-III-1940.

semnat studiile *Inventarele vechii biserici ortodoxe române din Buziaș*⁹, *Date referitoare la comuna Buziaș* (din răspunsul la chestionarele Muzeului Banatului)¹⁰ și un serial de texte memorialistice intitulat *Amintiri din război*, publicat în „Calendarul Românelui” între 1930-1938¹¹. Sunt amintirile sale de pe frontul italian, redactate pe baza însemnărilor din 1916. Ele se referă la perioada 6 martie 1916, momentul plecării din gara Timișoara pe frontul italian și 10 septembrie 1916. De pe frontul de vest de la Verdun a publicat *Regimentul 61 la Verdun. Amintiri din războiul 1914-1918*. Acestea se referă la perioada august-octombrie 1918¹².

Lae din Banat este pseudonimul sub care a publicat Nicolae Boldureanu din Lugoj. Despre el se cunosc foarte puține date biografice. A fost membru al corului bărbătesc „Progresul” din Lugoj, al Societății de lectură, corală și sportivă „Progresul” a sodalilor din Lugoj. A scris și piese de teatru. A publicat o broșură despre turneul corului Vidu în România (1941)¹³. Memoriile de război le-a publicat sub titlul *La Regimentul 43 nimic nou!*¹⁴.

Cornel Grofșorean s-a născut la Periam, în 27 octombrie 1881. A urmat studiile primare la Debeleanca și Covăcița, cele secundare la Panciova, Becicherecul Mare, Lugoj și la gimnaziul evanghelic din Sibiu. Bacalaureatul l-a obținut în anul 1900 la liceul din Beiuș. În 1905 a obținut licența la Universitatea din Budapesta, iar în anul 1906 la Academia de drept din Oradea, în științe administrative. În 1907 a absolvit Școala superioară de comerț-textile din Késmárk. A obținut titlul de doctor în drept la Universitatea din Cluj, în 1909.

⁹ „Analele Banatului”, 1929, II, fasc. 2, pp. 38-40.

¹⁰ Idem, 1930, III, fasc 5, pp. 53-57.

¹¹ Ioan Geția, *Amintiri din război (un atac cu gaz la San Martino)*, în „Calendarul Românelui pe anul comun de la Christos” (în continuare „Calendarul Românelui”), 1930, XLII, pp. 94-100; Idem, *Amintiri din război (dintr-un carnet fragmentar)*, în „Calendarul Românelui”, 1931, XLIII, pp. 145-151; Idem, *Amintiri din război (ofensiva a VI-a de la Isonzo)*, în „Calendarul Românelui”, 1933, XLV, pp. 103-111; Idem, *Amintiri din război*, în „Calendarul Românelui”, 1937, XLIX, pp. 107-110; Idem, *Amintiri din război (continuare din anul 1937)*, în „Calendarul Românelui”, 1938, L, pp. 130-134.

¹² <http://www.banaterra.eu/romana/ge-ia-ioan-regimentul-61-la-verdun> (accesat la data de 6 mai 2015)

¹³ Lae din Banat, *Săptămâna bănățeană. Cu corul „Ion Vidu” prin țară*, Lugoj, Tipografia Marinov, 1943. Identificarea lui Lae din Banat cu Nicolae Boldureanu o datorăm maestrului Jompan, căruia îi mulțumim pentru această informație.

¹⁴ Idem, *La Regimentul 43 nimic nou !? Luptele de la Loffcin, Daniloegrad, Isonzo, Doberdo și Piave*, Lugoj, Tipografia Union, f.a.

În 1911 l-a întâlnit pe Jászi Oszkár, care făcea cercetări sociologice la Teregova și la Bozovici. Din 1913 s-a stabilit ca avocat stagiar la Lugoj. În timpul războiului a fost mobilizat și trimis pe frontul italian, unde a participat la lupte ca ofițer de artilerie, din 1915 până în 1918. Pe frontul italian a ținut un jurnal din care s-au păstrat câteva file. După război ajunge prim pretor la Reșița, în 1919. Sub influența lui Avram Imbroane, în 1920 s-a apropiat de Partidul poporului aflat la guvernare. A fost numit subprefect al județului Caraș-Severin, iar în 1921 a devenit primar al Timișorii. În 1926 a fost ales, pentru scurt timp, deputat în parlamentul României. Deși s-a retras din viața politică, între august 1931-iunie 1932 a revenit la primăria Timișorii. Din această poziție a înființat în 21 mai 1932 Institutul Social Banat-Crișana și revista cu același nume, cărora le-a consacrat restul vieții, dedicându-se cu abnegație și consecvență activității acestora. A murit în ianuarie 1949¹⁵.

Eftimie Gherman s-a născut în 1894 la Lăpușnicul mare. De tânăr a fost influențat de ideile social-democrației; din 1909 s-a integrat grupului social-democrat român din Budapesta, unde a luat legătura cu Ioan Flueraș, Tiron Albani, Traian Novac, Iosif Jumanca, Iosif Ciser și Leonard Paukerov. Ultimii doi au avut o influență covârșitoare în formarea sa ca militant social-democrat. De la Budapesta a trecut la Viena, unde a stabilit contacte cu secția română a P.S.D. din Austria, condusă de Gheorghe Grigorovici, deputat socialist în parlamentul Austriei, pe care în memorii îl consideră dascălul ce i-a desăvârșit personalitatea politică socialistă. În timpul războiului a fost mobilizat la regimentul 43 Infanterie Caransebeș și trimis la Castelnuovo (Kotor) în Bosnia-Herțegovina. Pentru propagandă antirăzboinică a fost condamnat la moarte, sentința comutată la 20 ani muncă silnică. A fost închis în fortăreața de la Arad, unde era și un lagăr de internați civil din Serbia. Declanșarea revoluției a făcut posibilă eliberarea sa din închisoare. După război s-a integrat în mișcarea muncitorilor din Banat și Valea Jiului. La greva generală din 1920 a fost conducătorul minerilor. În anul 1920 a fost ales deputat de Caraș în parlament pe listele P.S.D. A deținut permanent această calitate până la alegerile din 1937.

¹⁵ Pentru Cornel Grofșorean vezi Carmen Albert, *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol. II, Timișoara, Edit. Mirton, 2009, pp. 12-21. Din jurnalul său de război s-au păstrat doar câteva pagini pe care le reproducem. Parțial publicate și de Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, 1995, pp. 36-37.

Din 1923 a fost ales secretar al Uniunii muncitorilor minieri din România. A colaborat cu regimul carlist și a fost prigonit de legionari. După război a decis să plece în exil. În 1947, cu sprijinul socialiștilor unguri și austrieci a ajuns la Paris. În Franța trăiau circa 10.000 români, veniți la lucru în timpul crizei economice, pe baza unei convenții cu guvernul francez. O parte dintre ei erau mineri din Valea Jiului. Din 1949, cu aceștia a organizat Grupul sindicaliștilor români în exil, al cărui președinte a fost timp de 20 de ani. De asemenea a creat Grupul socialiștilor români în exil. La Paris a publicat, din 1952, periodicul „România Muncitoare”. La inițiativa grupului românesc s-a creat Uniunea partidelor socialiste în exil, reunind reprezentanți ai partidelor socialiste din Europa de Est și Centrul Internațional al sindicaliștilor în exil, al cărui vicepreședinte a devenit E. Gherman. A fost membru fondator al Internaționalei Socialiste în 1952 și din acest an a participat la toate congresele Internaționalei Socialiste, până la repatriere¹⁶.

Despre Ion Jurjac nu avem nicio informație referitoare la biografia sa. A fost încorporat în 1914 în Regimentul 61 Infanterie Timișoara și a luptat pe frontul din Galiția. În 1915 a căzut prizonier și a fost trimis în lagărul de la Nikolsk-Ussuriisk. A lucrat la munci agricole în comuna Alekseevska, la 5 km. de Razdolnoe, la 25 km. de Vladivostok. Influențat de ideile bolșevice s-a înrolat în unitățile Armatei Roșii și a luptat cu unitățile de cazaci. În 1920 s-a întors în țară, a fost internat într-un lagăr la Făgăraș timp de patru luni, iar din 1925 s-a angajat la atelierele C.F.R. Timișoara. În textul memoriilor menționează că după întoarcerea în țară s-a alăturat Partidului Comunist în ilegalitate¹⁷.

Mihai Groșianu s-a născut în 23 decembrie 1869 la Sasca Montană. A urmat studiile liceale la Biserica Albă, iar cele universitare (juridice) la Oradea și Budapesta. În primul război mondial a fost mobilizat și trimis în Albania. Evenimentele din toamna anului 1918 l-au găsit în concediu la Oravița. Aici a participat la organizarea gărzii naționale și a Consiliului Național Român din oraș, a editat, în 5 noiembrie 1918, împreună cu învățătorul Gheorghe Lipovan, gazeta „Legiunea română”, publicație oficială a C.N.R. din Oravița. A repre-

¹⁶ Nicolae Bocșan, *Social-democrați în exil*, în vol. *Fenomenul muncitoresc și social-democrat din România. Secolele 18-20. Lucrări prezentate la Simpozionul de la Reșița, 23-25 mai 1997*, Reșița, Edit. Intergraph, 1997, pp. 7-16.

¹⁷ *Amintiri ale foștilor voluntari români din Armata Roșie în timpul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și al războiului civil 1917-1922*, București, Editura de stat pentru literatură politică, 1957, pp. 254-274.

zentat garda naţională din Oraviţa la adunarea de la Alba Iulia, unde a fost ales membru al marelui Sfat Naţional Român din Transilvania. După unire a fost numit procuror al parchetului general din Cluj şi Târgu Mureş, iar după instaurarea administraţiei româneşti în Banat a fost numit procuror general al Curţii de apel din Timişoara (1922-1928). A fost membru al P.N.R., iar din 1926 al Partidului poporului, senator în parlamentul României (1922-1927). A murit la Oraviţa, în 25 octombrie 1948¹⁸.

Ilie Gropşianu s-a născut în 24 iunie 1889 la Sasca Montană. A absolvit studii juridice, a avut o carieră juridică de avocat şi judecător. Izbucnirea revoluţiei l-a găsit la Viena. A fost preşedinte al C.N.R. din Sasca Montană şi delegatul acestuia la Alba Iulia. A fost membru al comitetului de redacţie al revistei „Foaia Orăviţii”. A murit în 3 decembrie 1965 la Sasca Montană¹⁹.

Ştefan Lazăr a fost preot în comuna Goruia²⁰.

Ioan Ilie era avocat pensionar la Beliu când a relatat preotului Vasile Frenţiu amintirile sale de pe frontul italian²¹.

O prezenţă deloc neglijabilă între memorialiştii bănăţeni o reprezintă preoţii şi slujitorii Episcopiei Caransebeşului. Au publicat amintiri de pe front sau despre manifestările populaţiei româneşti în toamna anului 1918 şi până în vara celui următor Coriolan Buracu²², Ioan Geţia, Nicolae Linţia²³, Nicolae Brânzeu²⁴, Aurel Moacă²⁵. Cu excepţia lui Ioan Geţia, ei au aparţinut frontului

¹⁸ Memoriile lui Mihail Gropşianu au fost publicate sub titlul *Revoluţia anului 1918 din Oraviţa-Caraş. Proclamaţia reîntregirii naţiunii române. Oraviţa la 4 noiembrie 1918*, Timişoara, Edit. Atheneu, 1935.

¹⁹ Ilie Gropşianu şi-a publicat memoriile cu titlul *Sasca Montană (1918-1919)*, în „Analele Banatului”, 1931, IV, nr. 1, pp. 113-124.

²⁰ Ştefan Lazăr, *Răspuns*, ms. într-o colecţie particulară la Goruia.

²¹ Amintirile lui Ioan Ilie au fost înregistrate oral de preotul Vasile Frenţiu. Vezi Vasile Frenţiu, *Amintirile unui ofiţer voluntar din primul război mondial*, în „Mitropolia Banatului”, 1978, XXVIII, nr. 10-12, pp. 655-657.

²² Coriolan Buracu, *Amintiri*, în vol. *Marele Război în memoria bănăţeană, 1914-1919, vol. I*. Antologie, ediţie, studii şi note de Valeriu Leu şi Nicolae Bocşan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 515-560.

²³ Nicolae Linţia, *O generaţie privilegată. Modestă contribuţie la cea mai luminoasă pagină din istoria neamului nostru. Unirea cea Mare, 1918*, ms. la Muzeul Unirii din Alba Iulia, fond Unirea din 1918.

²⁴ Nicolae Brânzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, în vol. *Marele Război în memoria bănăţeană, 1914-1919, vol. I*, pp. 483-514.

²⁵ Aurel Moacă, *Zile amare. Sbucium sufletesc*, în „Calendarul Românului”, 1929, XLI, pp. 81-88.

interior, poziție din care au observat și descris atitudinea și comportamentul populației, declanșarea revoluției și prăbușirea fronturilor, descompunerea armatei austro-ungare, comportamentul trupelor de ocupație sârbești și franceze, organizarea consiliilor și a gărzilor naționale, participarea bănățenilor la adunarea de la 1 decembrie 1918. Rolul preoților și al studenților teologi sau pedagogi în aceste evenimente a fost proeminent în Banat. Ei și-au validat rolul de lideri naționali în comunitățile românești în toată perioada octombrie 1918 – august 1919. Au fost prezenți în mijlocul evenimentelor sau în fruntea manifestărilor naționale, unii au trăit calvarul anilor de război sau al deportărilor în lagărele de concentrare din Ungaria. În acest volum edităm texte cu valoare memorialistică aparținând lui Aurel Moacă, Ioan David, Nicolae Linția. Ștefan Jianu nu a lăsat scrise amintiri despre evenimentele din toamna anului 1918 de la Caransebeș, al căror lider recunoscut a fost. Memoria bănățeană a reținut indirect aspecte din viața și activitatea lui într-un volum de amintiri închinat acestei personalități²⁶.

Ștefan Jianu s-a născut în 4 august 1882 la Alibunar. A făcut studiile secundare la Panciova și la Brașov. A urmat Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți și dreptul la Academia din Bratislava. Înainte de a ajunge la Caransebeș a urmat cursurile Facultății de Litere din București, unde a practicat și gazetăria în redacția ziarului „Viitorul”, editat de tinerii liberali I.G. Duca și C. Banu. Din anul 1909 a fost numit profesor la gimnaziul din Caransebeș, iar din 1910 asesor consistorial la Episcopia Caransebeșului. Lider local al partidului Național Român, Jianu a fost un colaborator apropiat al episcopului Miron Cristea, pe care l-a susținut în contextul măsurilor luate de ministrul Apponyi împotriva școlilor pedagogice românești, cu ocazia instaurării așa-numitei granițe culturale și împotriva desemnării lui Antal Kalkbrenner drept comisar guvernamental pe lângă Institutul pedagogic din Caransebeș. Nu a mai apucat să vadă împlinit idealul generației sale, unirea cu România, fiind doborât de gripa spaniolă în noiembrie 1918. Despre rolul și activitatea lui Ștefan Jianu în toamna anului 1918 a scris Ioan David în volumul închinat memoriei profesorului de la Institutul din Caransebeș, al cărui elev a fost.

Ioan David s-a născut în 16 ianuarie 1900 la Pancevo. A făcut studiile liceale la Timișoara, studiile teologice la Caransebeș. În timpul studiilor la

²⁶ *Un luptător bănățean – Ștefan Jianu*, de A. Moacă, N. Cornean, I. David, C. Rudneanu, A. Uroș-Doloveanu, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1935.

Institutul din Caransebeş a fost membru al Reuniunii de cântări şi muzică din oraş şi preşedinte al Societăţii de lectură a studenţilor „Ioan Popasu” de la Institut, pe care a reprezentat-o ca delegat titular la adunarea naţională de la Alba Iulia. După unire a urmat cursurile Facultăţii de litere şi filosofie, secţia filologie clasică a Universităţii din Bucureşti. Din 1925 a continuat studiile la Facultatea de teologie din Cernăuţi, iar în 1926 a fost hirotonit diacon-celib, după care pleacă la Strasbourg, unde timp de doi ani s-a specializat în cunoaşterea limbilor orientale. În 1928 s-a reîntors la Caransebeş şi a fost numit profesor la Institut, unde a funcţionat până în 1938, când a fost pensionat din motive de boală. În 1938 a fost hirotonit protodiacon. A decedat în 1967.

Cele mai puţine informaţii le avem despre Nicolae Linţia. A fost student la Institutul pedagogic din Caransebeş între 1915-1918 şi un personaj foarte activ în evenimentele din toamna anului 1918. Despre rolul tinerilor din Caransebeş la aceste evenimente a lăsat un text memorialistic intitulat *O generaţie privilegiată. Modestă contribuţie la cea mai luminoasă pagină din istoria neamului nostru : Unirea cea Mare 1918*, datat 6 septembrie 1968, redactat la cererea bisericii şi a autorităţilor timpului cu prilejul semicentenarului unirii. Nicolae Linţia era originar din Iladia, de lângă Biserica Albă. A fost învăţător la Gherteniş şi Caransebeş.

Aurel Moacă a fost un personaj cunoscut în cercurile Episcopiei Caransebeşului. S-a născut în Caransebeş, în 1874. A urmat şcoala primară şi civilă din oraş, apoi gimnaziul de stat din Lugoj, între 1888-1889. A fost nepotul generalului Trapşa. La cererea acestuia a fost trimis să continue studiile la liceul din Braşov, unde a fost ocrotit de Aurel Mureşanu. La Braşov a urmat clasa a VIII-a gimnazială şi a dat examenul de maturitate. A urmat apoi un an la Facultatea de drept din Graz, unde a audiat şi prelegeri de filosofie. Aici l-a cunoscut pe A.C. Popovici. A trecut apoi la Facultatea de drept a Universităţii din Budapesta, pe care a absolvit-o în 1898. După absolvire a venit la Caransebeş, unde a făcut practică în cancelaria unui avocat din oraş. În 19 februarie 1904 a intrat în serviciul consistoriului diecezan ca asesor ordinar al senatului şcolar, iar din 1 martie 1905 ca asesor ordinar la senatul epitropesc, fiind reales timp de mai mulţi ani. În 1927 a fost desemnat consilier referent la secţia economică a eparhiei. De mai multe ori a fost ales deputat în sinodul eparhial şi în Congresul naţional bisericesc al Mitropoliei ortodoxe române. A fost preşedinte al casinei române din Caransebeş, membru în Comitetul şcolar al

liceului „Traian Doda”, consilier județean, vicepreședinte al comunității de avere, colaborator la „Foaia Diecezană” și „Calendarul Românului”. Și-a publicat articolele în broșura *În slujba sufletului*, Caransebeș, 1928. A murit în 1957, la vârsta de 83 de ani²⁷.

Unul dintre cei mai prolifici scriitori bănățeni este Damian Izverniceanu²⁸, cel care a transpus experiența de război, amintirile sale de pe fronturi, în literatura beletristică sub forma unor proze scurte. S-a născut în 2 martie st.n. 1883, în Ciclova Montană. A făcut studii pedagogice la Institutul din Caransebeș. După absolvirea școlii pedagogice a fost numit învățător la școala confesională din Sasca Montană (1905) și la Vrăniuț (1912). În timpul Marelui Război a fost mobilizat și a luptat pe toate fronturile. După război a revenit la Vrăniuț, iar după intrarea armatei sârbești s-a refugiat la Sibiu, unde a funcționat la resortul Instrucțiunii publice al Consiliului Dirigent. A urmat cursurile de profesor la Universitatea din Cluj și a devenit profesor de limbă și literatură română. În 1919 a fost numit director la Școala secundară din Târgu Mureș, apoi profesor la Liceul „General Dragalina” din Oravița, până în 1926 când a fost transferat la gimnaziul de stat din Jimbolia. A publicat în „Familia”, „Tribuna” (Arad), „Drapelul”, „Neamul românesc”, „Progresul” (Oravița), „Ramuri”, „Educatorul” (Oravița), „Ramuri”, „Arhivele Olteniei”, „Semenicul” (Lugoj), „Drumul nou” (Bocșa), „Calendarul Românului”.

Sofia Topor-Tarnovietzki²⁹ s-a născut la Cernăuți în 1886 și a murit în 1933. S-a căsătorit cu Avram Imbroane. Tatăl ei a fost directorul liceului “Aron Pumnul” din Cernăuți, profesor de matematică, provenit dintr-o veche familie bucovineană. După 1918 Sofia Imbroane a devenit președinta Asociației femeilor din Timișoara și a gospodinelor (1921). A înființat o școală de mesaj în Timișoara, la care a adus țărani. A fost o colecționară de folclor, îndrăgostită de

²⁷ Despre Aurel Moacă vezi: *Aurel Moacă, consilier consistorial la secția economică*, în „Calendarul Românului”, 1930, XLII.

²⁸ Damian Izverniceanu, *O noapte. Amintiri de pe câmpul de luptă al Galiției*, în „Calendarul Românului”, 1916, XXVIII, pp. 81-87; *Presimțiri*, în „Calendarul Românului”, 1919, XXXI, pp. 99-105; *Legionarul*, în „Calendarul Românului”, 1923, XXXV, pp. 94-104; *Dezertori și devastatori*, în „Calendarul Românului”, 1925, XXXVII, pp. 119-125; *Floarea Reginei*, în „Calendarul Românului”, 1927, XXXIX, pp. 114-118; *Pe Doberdo*, în „Calendarul Românului”, 1931, XLIII, pp. 100-111; *Sergentul Petru Manciu*, în „Calendarul Românului”, 1931, XLIII, pp. 122-126.

²⁹ Sofia Imbroane, *O familie pentru un ideal*, în „Renașterea”, 1933, nr. 56, din 26 martie, p. 4.

arta populară. A luat premii la expoziţii de artă populară, la Viena, Bruxelles și Barcelona (1929), pentru colecțiile sale de artă populară bănăţeană. A introdus în școli războaie de țesut țărănești, a organizat ateliere de țesătorie casnică în mediul rural.

Drumurile războiului

Pe lângă dramele colective sau individuale pe care le-au trăit combatanții, Marele Război i-a obligat să facă drumuri lungi și istovitoare, marcate de privațiuni și suferințe, pe fronturile din Europa și din Asia sau după război la întoarcerea în patrie și din prizonierat. Au „călătorit” prin mai multe țări, în funcție de evoluția operațiunilor militare, de situația fronturilor și de manevrele comandamentelor militare, de ofensive sau de retrageri, de statutul de prizonier.

Într-o lucrare consacrată jurnalelor din Marele Război, Annette Becker remarca marșurile fără încetare ale soldaților, schimbările de cantonament, acest „marș quasi etern” ce pare în contradicție cu războiul industrial³⁰.

Unele texte dau impresia unor „descriseri de călătorie” prin bogăția de informații pe care le oferă despre țările pe care le străbat, despre locuitori și obiceiurile lor, despre psihologia acestor popoare, despre ocupații, îmbrăcămintea sau hrana specifică, despre relieful și peisajele întâlnite. Contactul cu alte culturi și civilizații îi marchează, dovadă că mulți au simțit nevoia să le menționeze, fără a avea certitudinea că paginile respective vor fi tipărite. A. Becker observă că autorii soldați se interesau de viața, meseria celor pe care îi întâlnesc, de monumentele istorice, de frumusețea umană și patrimoniul țării lor. Agricultorii și institutorii încă foarte apropiați de rădăcinile lor se interesau mult de viața agricolă a regiunilor prin care treceau, erau furioși pentru distrugerile provocate de război. Alții, dimpotrivă, deoarece paginile memoria-listice au fost redactate pentru a fi publicate, au ținut să descrie cadrul natural prin care au trecut, așezările și locuitorii. Cu toate suferințele și privațiunile impuse de război, atunci când au scris textele era o perioadă de liniște, de normalitate, iar descrierile respective erau mai degrabă un protest împotriva războiului, un apel la pace și liniște, pe care natura le oferea cu prisosință³¹.

³⁰ *Journaux de combattants et civils, de la France du Nord dans la Grande Guerre*, ed. Annette Becker, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires Septentrion, 1998, p. 11.

³¹ *Ibidem*.

Literatura europeană consacrată memoriei Marelui Război a subliniat contrastul dintre război și natură. Fussel a remarcat interesul combatanților pentru peisajul prin care treceau³². Annette Becker a interpretat descrierile despre regiunile pe care le traversau soldații, în eternul lor marș, ca atașament al combatanților la solul patriei, mai ales că cei mai mulți erau de origine rurală și erau afectați de distrugerile provocate de război naturii³³. Pentru Sylvie Housiel descrierea naturii semnifică denunțarea absurdității războiului prin aducerea în contrast a războiului cu natura. Natura frumoasă, liniștită era expresia ordinii naturale ce contrasta cu violența războiului, infernul războiului echivalent cu ruptura ordinii. Pentru Sylvie Housiel natura era un simbol al păcii, un argument pentru a condamna războiul. Contrastul dintre ororile războiului și armonia calmă a naturii denunță absurditatea și inutilitatea provocată de război³⁴.

Pentru combatanți prima amintire despre drumurile străbătute a fost legată, ca peste tot în Europa, de plecarea pe front. Era momentul când pentru soldatul respectiv se producea ruptura cu societatea în care a trăit, cu familia, cu rosturile vieții de până atunci. Nu este plecarea determinată de mobilizarea care i-a scos din sânul familiei și din ocupațiile lor specifice, este vorba de plecarea din centrele de concentrare ale regimentelor la care au fost încorporați. Cei mai mulți combatanți o menționează ca o zi aparte, având în față perspectiva viitoare, frontul. Nu mai este vorba de entuziasmul declanșat de mobilizare, ci de incertitudinea cu privire la ce va urma.

Ioan Geția o consemna cu precizie: luni, 6 martie, ora 9,45. Era momentul când pentru militarul respectiv se producea ruptura cu viața normală, pentru Geția viața desfășurată în liniștea unui sat bănățean. Preotul militar trăia puternic sentimentul desprinderii de rolul său de preot în viața civilă: „E prea puternică metamorfoza prin care am trecut. De la reverenda sfioasă la uniforma militară este oarecare depărtare care impune serioase reflexiuni, mai ales atunci când în buzunar zace o marșrută cu direcții nemaivăzute”³⁵.

³² Antonio Gibelli, *Introduzione*, în Paul Fussel, *La Grande Guerra e la memoria moderna*, Milano, 2000, p. XVI.

³³ Annette Becker, *op.cit.*, p. 4.

³⁴ Sylvie Housiel, *Le discours épistolaire de la Grande Guerre. Image et témoignages*. <http://experiencedelaguerreecritureimage.uqam.ca/textes/Housiel> – Le discours épistolaire de la Grande Guerre. pdf. Consultat la data de 22 iulie 2013.

³⁵ Citatele pe care le reproducem se regăsesc în textele memorialiștilor din antologie. Pentru a nu mai încărca notele nu mai facem trimitere la fiecare text memorialistic în studiul nostru introductiv.

Sentimentul rupturii, al despărţirii de cei apropiaţi a fost amplificat de plecarea într-o zonă de război care a intrat în conştiinţa colectivă a românilor din Banat prin jertfa de sânge plătită acolo, la Isonzo-Doberdo. În 1916 Doberdo era deja pentru românii bănăţeni un loc comparabil cu infernul: „Doberdo... Doberdo, schilodirea voinicilor, durerea părinţilor, jalea soţilor, sărăcia orfanilor... Doberdo sfâşierea trupurilor, bombardamentul tău sună până departe în inimile iubiţilor. Din Galiţia răutăcioasă la Doberdo-ul crâncen”. Cu această imagine comună în Banat în momentul plecării, Ioan Geţia a urmat traseul Budapesta-Ljubljana, unde a întâlnit alţi doi preoţi militari din Banat: Ioan Vida, preot în Reşiţa Română şi Aurel Colojoară, administrator parohial la Omor. La Ljubljana a fost sediul şefului clerului militar ortodox de pe frontul italian, protopopul Pavel Boldea, care se bucura de o imagine deosebită în rândul românilor bănăţeni pentru atitudinea sa naţională.

Eftimie Gherman a fost mobilizat în anul 1914 la Regimentul 43 Infanterie Caransebeş şi trimis la Castelnuovo, în Bosnia. Condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru propagandă socialistă şi antirăzboinică, a fost închis în fortăreaţa din Arad, de unde a fost eliberat în contextul evenimentelor din octombrie 1918. De la Arad a mers la Budapesta şi a luat legătura cu conducerea secţiei române a P.S.D. De la Budapesta a mers la adunarea naţională de la Alba Iulia, de unde a plecat împreună cu Iosif Ciser la Bucureşti pentru a lua legătura cu liderii Partidului socialist din România.

Ion Jurjac a fost încorporat în 1914 în Regimentul 61 Infanterie Timişoara. A luptat pe frontul din Galiţia unde a ajuns prizonier la ruşi. A fost internat în lagărul de prizonieri de la Nikolsk-Ussuriisk. De aici a fost detaşat la o familie înstărită din Alekseevska pentru munci agricole. Comuna era situată la 5 km. de Razdolnoe, 25 km. de Vladivostok, la 20 de km. de Nikolsk-Ussuriisk şi la 65 km. de primul oraşel din Mancuria. Luptele cu detaşamentul hatmanului Kalmâkov l-au purtat în oraşelul Pogranicinaia, primul din China. Retragerea din faţa legiunii cehe l-a condus la Spaskoe, la 100 km. de Nikolsk. A luptat apoi cu cehii la Krasilovka, s-a retras la Habarovsk, de aici la Alekseevska, la Blagoveşcensk, apoi la Vladivostok şi de aici, în 1920, pe un vapor japonez prin Singapore, Sumatra, Canalul de Suez, Port Said, Triest, apoi cu trenul în ţară.

Grigore Mihăiţiu a căzut rănit şi a fost internat la Lemberg, de aici a fost evacuat la Budapesta şi la Lugoş, în convalescenţă, apoi a fost trimis disciplinar pe frontul italian, acuzat de propagandă naţionalistă. După prăbuşirea

frontului italian a participat la adunarea de la Alba Iulia, apoi s-a înrolat în armata Transilvaniei, a luptat pe Tisa, de unde a fost trimis rănit la Gyula, de aici la spitalul militar din Sibiu. A ajuns la București unde a fost decorat cu ordinul „Mihai Viteazul” de regele Ferdinand.

Cele mai lungi și dificile călătorii în timpul războiului le-a făcut Lae din Banat (Nicolae Boldureanu). Călătoria sa a urmat traseul Caransebeș-Seghedin, unde a fost judecat pentru acțiuni subversive contra statului ungar. Ca să scape de persecuții s-a înrolat voluntar. A plecat din Subotica până la Bosnia Brod, a trecut peste Brod, Sava, Drava și a ajuns în Bosnia. Din Sarajevo apoi a traversat Muntenegru, a ajuns la Mostar, Trebine, Rizano, Danilovgrad spre Albania. A trecut prin Stari Bar, Antivari (Bar), până la Scutari, de unde s-a îndreptat spre Dalmația. La sfârșitul lunii iulie 1916 a plecat pe frontul italian. A revenit prin Bosnia, Herțegovina, până la Zagreb în Croația. De la Zagreb a ajuns în peninsula Istria, în orașul Opcina, apoi la Nabrazina și a ajuns la Isonzo. Căzut prizonier a fost trimis la Udine, Monfalcone, apoi la Vila Vicentina, după care a fost eliberat de trupele austro-ungare. A luptat la San Dona, Tagliamento, de unde compania s-a retras pentru refacere la Vittorio. După o scurtă permisie la Conegliano, compania a participat la luptele de pe râul Piave. Rănit în aceste lupte a fost îmbarcat la Vendemiano și trimis la Sf. Michael în Austria. De aici a mers la Budapesta, Seghedin și Lugoj, încheind o călătorie dramatică. Spre deosebire de Jurjac, care a făcut cea mai mare parte a călătoriei sale în jurul lumii cu vaporul de la Vladivostok la Triest, Lae din Banat a făcut cea mai mare parte a drumurilor sale balcanice pe jos, rar cu tren sau alte vehicule. Era pionier și avea misiunea să repare sau să construiască drumuri, poduri, să faciliteze traversarea râurilor.

Au fost deplasări pe spații mari, necunoscute pentru cei care au scris, determinate de evoluția operațiunilor militare. Au fost drumuri în necunoscut, grele, cu privațiuni, marcate de bombardamente sau focul inamic. Așa cum relatau, unii dintre ei dau impresia unei călătorii, chiar dacă forțată de conjunctura războiului, pentru detaliile despre natură, locuitori sau despre relieful pe care-l străbăteau, uneori și despre istoria locurilor. Memoriile de război descriau împrejurările prin care treceau și sub impresia nostalgiei după locurile natale, dar și vrăjiți de frumusețea munților, a pădurilor, a orașelor și monumentelor care le împodobeau. Erau mai puțin preocupați să descrie războiul, care nu lipsește, dar nu ezită să prezinte locurile prin care treceau,

natura înconjurătoare, aspectul oraşelor, ocupaţiile şi recoltele locuitorilor. Annette Becker scria că militarii în drumurile lor „scriu mai mult din cantonament decât din lupta însăşi, ca şi cum ar vrea să aseftizeze ororile tunului şi ale mitralierelor...”³⁶. Plecarea în necunoscut i-a făcut să caute şi să descrie locuri comune cu cele de acasă, natura în primul rând. O afirma fără echivoc Ioan Geţia în momentul despărţirii de locurile natale: „Cum se face nu pot pricepe, dar firea omenească se apără de această concentrare [a ceea ce va urma – edit.] şi ar vrea să fugă din sinea sa spre natura surprinsă în schimbarea podoabelor sale”. Referinţa la natură a fost considerată o contestaţie a războiului, o denunţare a acestuia. După aprecierea lui Sylvie Housiel natura era expresia ordinii naturale ce contrasta cu violenţa luptelor, cu infernul războiului, semnifica ordinea anterioară războiului. Natura era un simbol al păcii, o respingere a războiului. Armonia naturii denunţa violenţa războiului³⁷. Ioan Geţia pune în oglindă două privelişti, frumuseţea Alpilor de dinainte de război şi cea din momentul în care acesta ajungea în zona de operaţiuni. Războiul din munţi sau „războiul alb” a provocat violarea naturii, modificarea peisajului alpin, inserţia tehnologiei în ambianţa alpină prin construirea de drumuri, căi ferate, linii electrice, caverne ş.a.³⁸. După descrierea Alpilor, ultima ocazie de linişte şi satisfacţie sufletească i-a oferit-o întinsul Mării Adriatice, care îl determină să se oprească, să o admire. Imaginea pe care o opune naturii a fost aceea a zonei de operaţiuni la care a ajuns pe un drum cu noroi roşu, pe care îl curăţau prizonierii ruşi. Era şi primul contact al său cu efectele războiului, dar şi cu Carstul, cu peisajul său cenuşiu de stânci lipsite de vegetaţie. Şi preotul venit dintr-un sat bănăţean era preocupat să descrie peisajul, satele prin care trecea sau modul cum era lucrat pământul: „Satele sunt destul de dese, strânse la un loc şi cu case înalte, clădite din piatră. Viţa de vie se înşiră pe braţe de lemne în formă de foişoare lungi. Afundături în formă de căldări uriaşe numite doline sunt lucrate şi bine ţinute”.

În august 1916 Regimentul lui Geţia se afla în păduricea de la Lipa, „frumoasă, tânără, plină de viaţă”. Tinereţea soldaţilor şi a naturii a făcut ca cei

³⁶ Annette Becker, *op.cit.*, p. 11

³⁷ Sylvie Housiel, *op.cit.*

³⁸ *La prima guerra mondiale*, vol. I, a cura di Stephane Audoin-Rouzeau, Jean Jacques Becker. Edizione italiana a cura di Antonio Gibelli, Torino, Giulio Einaudi editore, 2007 e 2014, p. 107. (În continuare *La prima guerra mondiale*).

dintâi să se împrietenească cu peisajul, să evadeze din atmosfera de confruntare în momente de pace: „Pajiștea din care crescuseră arborii mlădioși era și ea fragedă, ca anii copilăriei și verdele strălucitor era asemenea nădejdei nevinovate, care luminează anii zburdălniciei”. Învierea naturii simboliza triumful vieții asupra morții, speranța reîntoarcerii soldaților la viața de dinainte de război.

Jurjac se limitează să prezinte date despre numărul caselor sau al locuitorilor din orașelele Orientului Îndepărtat prin care a trecut.

Lae din Banat a oferit mai multe date și informații despre locurile prin care a trecut. A fost o caracteristică a textului lugojeanului, preocupat să povestească cât mai multe amănunte despre orașele și locuitorii din Balcani. După ce a traversat Brod, Sava și Drava, descrie Sava „ca un fluviu mare și frumos, cu apă dulce, care curge între Slovenia și Bosnia, ce iese din Iliria și se varsă în Dunăre la Belgrad”. La o scurtă oprire a trenului la Doboï în Bosnia, soldații au avut prilejul să vadă din gară o horă „în cântări și chiuite”: „Fesurile roșii dansau, iar frumoasele divoïce îi admirau”. Memorialistul descrie bosniecii ca „oameni curajoși și îndrăzneți în lupte, ascultători și isteți, cu apucături speciale la orice”. Aprecia că vechea provincie a Turciei, ocupată atunci de Austria, avea o populație de 1.450.000, dintre care „sunt mulți catolici”. Capitala Bosniei, cu peste 70.000 de locuitori, era un „oraș industrial și comercial, locuit de mai multe națiuni”. Așezat pe coama Munților Dinarici, orașul cu numele său adevărat Bosna-Serai, avea „frumoase palate și străzi”. În aceeași notă prezintă orașul Mostar, capitala Herțegovinei, care avea 20.000 locuitori. Împrejurul orașului erau pământuri lutoase, unde se cultiva „faimosul tutn de Herțegovina”.

Muntenegro sau Cernogora (Crna Gora), cum numeau locuitorii acest podiș și mic principat, o „țărișoară pe lângă Marea Adriatică”, avea o populație de 260.000 locuitori, care a crescut după războaiele balcanice la 480.000, în urma anexărilor teritoriale. Era o țară muntoasă, cu „măguri, dealuri, munți înalți și vâlcele”, cu puțin pământ pentru agricultură. Capitala Cetinje (Cetinje) era așezată la o înălțime de 1.137 metri, era reședința regelui și a mitropolitului și avea 3.000 locuitori. Lae din Banat aprecia armata țării ca „disciplinată și foarte războinică”, ai cărei soldați „trăgeau bine și luptau vitejește”. Țara a fost ocupată de armata austro-ungară și părăsită de regele Nikita. Lae din Banat constată urmările ocupației: „În sânul populației era foamete și epidemii, fără haine și amărâți ca vai de ei, ne priveau ca pe niște tigri ce intră în arena

creştinilor... ungurii i-au pus cu forţa la lucrări de şosele şi tăieri de păduri, legaţi şi bătuţi. Femeile mai frumoase erau făcute prizoniere de ofiţeri şi soldaţi, maltratându-le...". Hotărâţi să moară decât să ajungă sub stăpânire străină, locuitorii cântau un cântec care blestema pe Nikita pentru că a părăsit ţara: „O, Nikita, Dumnezeu să te bată, pentru ce ai părăsit Muntenegru”. Ţara i-a oferit o „privelişte jalnică”, „mai ales că multe familii şi femei s-au sinucis, nemaiputând suporta foamea şi teroarea duşmanului”. A rămas impresionat de aspectul locuitorilor: „Muntenegrenii sunt oameni de statură înaltă, subţire, cu ochii mari, păr şi mustaţă stufoasă, cu profil şi trăsături romantice, îmbrăcaţi în pantaloni de dimie şi bluză cu zale de fir de argint şi cu chipiu fără obada pe care stă scris «Pârvi Nichita». Femeile sunt voinice, frumoase şi harnice, iar fetele şi nevestele tănăre poartă haine simple, iar babele cele mai frumoase rochii şi paltoane, cusute în fir de argint şi aur. Muntenegrenele conduc gospodăria casei, pe când bărbaţii se ocupau cu comerţul”.

Alături de observaţiile de natură etnografică, referitoare la casă, costum, podoabe, Lae din Banat a făcut deseori consideraţii privind psihologia popoarelor pe care le-a întâlnit. Între altele a remarcat caracterul războinic al muntenegrenilor, mobilizarea întregii populaţii în caz de pericol: „În Muntenegru toată lumea era soldat. Copiii, babele şi invalizii duceau muniţiile, iar restul era fiecare la hotarul comitatului său şi-l apăra cu sfinţenie”. Dă exemplu o tânără care a luptat cu turcii, apoi cu austro-ungarii, Koprovitza Aneta. A fost rănită, a căzut prizonier, a fost violată şi batjocorită de ofiţerii austro-ungari, a reuşit să evadeze, a căzut din nou prizonier, a evadat din închisoare, apoi au găsit-o ucisă în urma unei lupte din apropierea cetăţii Danilovgrad. Eroismul ei a fost prezentat ca un exemplu pentru spiritul de luptă şi de jertfă al muntenegrenilor.

Deşi marşurile forţate la care a fost obligată compania sa erau istovitoare, nu ezită să descrie oraşele şi peisajul prin care trecea. La Antivari, o cetate de pe malul Mării Adriatice este impresionat de marea „de culoare albastră, lată şi se pierde în univers”. În Albania descrie Scutari, capitala ţării, un „oraş frumos”, aşezat pe malul lacului cu acelaşi nume, cu 36.000 de locuitori, „cu poziţii romantice de toată frumuseţea” şi oraşul Ianina cu 30.000 de locuitori, precizând că acolo a fost şi un gimnaziu românesc. Aprecia populaţia ţării la 850.000 de locuitori. A rămas în memoria bănăţeană pentru că acolo au căzut mulţi ardeleni şi bănăţeni. Despre albanezi scria că erau de statură „măruntă”, aveau portul din pantaloni şi scurteică de dimie, unii şi de piele. Locuitorii se ocupau cu cultivarea măslinelor, uleiurilor şi cu pescuitul.

Despre Dalmația menționa că era o țară muntoasă, cu 60.000 de locuitori, avea capitala la Zara și porturi mari la Triest, Pola, Fiume, Zelenica. Întâlnirea cu doi cunoscuți din Lugoj le prilejuiește un dor fierbinte de casă, privind spre răsărit: „Hei fraților, încoace e Banatul nostru, vezi, acolo unde răsare soarele”. Se confirmă cele scrise de Annette Becker despre atașamentul combatanților la pământul patriei³⁹.

La 3 august 1916 au ajuns la Zagreb, capitala Croației, „un oraș frumos”. Croația avea atunci 2.500.000 locuitori.

Odată ajunși pe frontul italian, observațiile despre locurile prin care treceau lasă loc impresiilor despre front și luptele la care au participat, despre viața din tranșee și lipsurile îndurate. Numai o permisie de 5 zile la Conegliano, unde a auzit că erau mulți lugojeni, l-a adus din nou în mijlocul naturii după multele zile de privațiuni și pericole petrecute în prima linie: „Era luna mai, totul înflorit, soldații dormeau tăvăliți prin umbra tufelor și ale frunzelor de vie, ce erau întinse cât vedeai cu ochii. Era o primăvară dulce și plină de tinerețe, căci pe unde Caproni [avioanele italiene] n-au ajuns, iarba, fânul, florile și viile creșteau, îmbătând câmpiile de mirosul dulce și curat al primăverii”. Asocierea naturii cu acest scurt răgaz de pace și liniște a fost un motiv general în memorialistica europeană.

Abia după ce a ajuns la Viena, în concediu pentru refacerea după rana primită la Piave, a avut răgazul să admire frumusețile capitalei imperiului: „Viena, oraș împărațesc, frumos și cu o așezare romantică, plină de farmecul luxului și al splendorii. Clădiri, palate, vile ca în povești, apar ca stâncile de piatră în razele de soare de la polul nord, mândrindu-se că stau neatînse de răutatea omenirii, din care au ieșit atâtea generații pline de bogățiile civilizației. Schönbrunn și Prater, leagănul și fericirea atâtor inimi tinere și amoroase pierdute prin valurile dragostei în cântecul lui Beethoven și Strauss... Am străbătut Viena în sus și în jos, totul era frumos, dar populația suferea mult”.

Drumurile străbătute de Lae din Banat prin Balcani până pe frontul italian au fost descrise ca o călătorie în timp. Cel puțin detaliile pe care le transmite lasă această impresie. Cu toate dificultățile și privațiunile, memorialistul lugojean a ilustrat și profilul unui călător atent la locuri și oameni, la peisaj, la frumusețea naturii. A fost un călător obligat de manevrele unităților, de misiunile companiei de pionieri, un călător de nevoie, care a știut să pună în valoare spiritul său de observație și sensibilitatea lui.

³⁹ Annette Becker, *op.cit.*, p. 11 sq.

Textele memorialistice din acest volum se referă și la combatanții socialiști care au luptat exclusiv pe frontul siberian, în detașamentele roșii și la cei care au luptat pe frontul italian. Trei autori au fost afectați de propaganda social-democrată sau bolșevică. Eftimie Gherman a fost trimis în Bosnia-Herțegovina la Castelnuovo, Ion Jurjac a luptat în Siberia în detașamentele bolșevice, iar Lae din Banat a fost câștigat pentru ideile socialiste de un soldat ungar, Hollo, care făcea propagandă împotriva războiului. Lae din Banat îl prezintă ca „un tip de comunist, care deși mare ungar, totuși striga «Jos războiul!»”. Eftimie Gherman era deja militant social-democrat când a fost mobilizat. Cel mai discret despre simpatiile sale social-democrate a fost Lae din Banat. Singurele informații despre acest subiect se referă la data de 1 mai 1918 când, susținea el „socialiștii și toți proletarii din armata austro-ungară au manifestat contra războiului, unde s-au făcut multe arestări”. A făcut parte din acel grup și a scăpat „ca prin minune, căci avea la el niște informații și un manifest socialist”. Ultimele mențiuni despre activitatea lui socialistă datează de la 1 septembrie 1918, de la Budapesta, unde a venit în concediu. Imediat după ce a ajuns în capitală a încercat să ia legătura cu socialiștii, „de la care aveam să primesc ajutoare și informații despre indicațiile primite de pe front”, ceea ce ne determină să credem că pe front a fost mereu în legătură cu grupul socialist. La intrarea în gară a fost contactat de un agent al Comitetului central executiv. Acesta i-a dat indicații, spunându-i că în 15 octombrie va izbucni revoluția. Dorul de casă l-a făcut să uite însărcinarea primită, deoarece nu va avea niciun avantaj din această aventură. A considerat cauza românească mai „sfântă” ca toate acțiunile MSHR din Budapesta, încât a distrus toate documentele și instrucțiunile primite, plecând la Lugoj. Încheie episodul său socialist consemnând declanșarea revoluției. Cazul lui este tipic pentru maniera în care războiul a prilejuit accesul la convingerile socialiste și mai puțin accesul la ideologia socialistă. Există această interpretare că fenomenul boșevizării care s-a manifestat în Marele Război a fost efectul războiului și al consecințelor sale, mai puțin al cunoașterii și asimilării ideologiei socialiste.

Eftimie Gherman a început propaganda socialistă și antirăzboinică încă de la încorporarea sa la regimentul 43 Infanterie din Caransebeș. Trimis apoi în Bosnia-Herțegovina a continuat propaganda pacifistă, distribuind broșuri aduse pe ascuns: *Ce vor social-democrații*, de C. Dobrogeanu-Gherea, *Pământul și roadele sale trebuie să aparțină clasei muncitoare*, de dr. Otto Călin. În urma unei

perchiziții au fost descoperite câteva exemplare. A fost denunțat și arestat, condamnat la închisoare în fortăreața Arad.

Ion Jurjac a fost câștigat pentru ideile bolșevice în timpul prizonieratului din Orientul Îndepărtat. Așezările de aici erau străbătute în fiecare duminică de persoane care răspândeau manifeste bolșevice, mai ales cu sprijinul personalului de la căile ferate. În vara anului 1917 manifestele vorbeau de Lenin, de lupta împotriva guvernului provizoriu, cereau soldaților să părăsească frontul. Propaganda bolșevică a cuprins mai ales pe soldații întorși de pe fronturi cu armele din dotare. Ajunși acasă aceștia trăgeau la răspundere pe cei bogați, care nu au apucat să se refugieze, au împărțit bunurile lor la cei săraci. Vestea revoluției a ajuns și în Orientul Îndepărtat. În orașe și sate s-au înființat soviete ale muncitorilor, țăranilor și soldaților, care au preluat puterea, au confiscat pământurile la sate sau uzinele în orașe.

Prizonierii din gubernia Nikolsk-Ussuriisk au fost convocați la centrul de garnizoană, unde un student a făcut apel să se înroleze în Armata Roșie. Au răspuns favorabil câțiva prizonieri români, Ion Mitoc, Vasile Trifonescu din Banat, Florian Stănilă din Arad, Ilie Iulian din Vințu de Jos și peste 1.500 de prizonieri unguri, din care s-a format un batalion exclusiv unguresc. Români din Alekseevska au fost repartizați la compania lituanienilor, comandați de un lăcătuș de la căile ferate, urmărit pentru activitate comunistă.

Ce i-a determinat să scrie amintirile?

Ce a determinat pe slujitorii Bisericii ortodoxe române să scrie, pentru posteritate, textele memorialistice despre evenimentele dintre 1914-1919? Nicolae Linția aprecia că sărbătorirea semicentenarului unirii „a dărâmat zăgazul care stăvilea amintirile acelor vremi”, referindu-se la perioada stalinistă. Ca toate textele memoriualistice, scrise cu intenționalitate istoriografică și textul redactat de Nicolae Linția dorește să transmită o experiență, trăirile generației căreia aparținea în acel memorabil an 1918, însuflețirea națională din acele momente. Amintirile sale s-au dorit „un pios omagiu” adus foștilor săi colegi de la Institutul pedagogic ortodox din Caransebeș, evocându-le drept mărtuire pentru posteritate. Nu este un omagiu adus uneia sau unor persoane, este unul colectiv. Retrăind acele evenimente prin textul din 1968, Linția vorbea în numele unei generații pe care dorea să o impună în memoria bănațeană pentru spiritul ei de sacrificiu, pentru sentimentul național puternic care a dominat

studentii de la institutele din Caransebeş, într-un moment când acesta se revigora în România, după decenii în care amintirea anului 1918 a fost interzisă. El caracteriza tânăra generaţie care a traversat războiul şi a făurit unirea ca „o generaţie de sacrificiu” pentru că a suportat toate urmările războiului şi represaliile unui regim ostil românilor, dar şi „dintre toate cea mai privilegiată generaţie pentru că a trăit atmosfera înălţătoare din toamna şi iarna anului 1918”.

În numele generaţiei, al cărei interpret se doreşte, a ţinut să transmită imaginea acesteia despre începutul de secol, în care tinereţea lor „a fost întunecată de norii ameninţatori ai războiului”. Deşi a trăit marile transformări economice, sociale şi politice, progresul tehnico-ştiinţific impresionant, noile concepţii de viaţă de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, această generaţie tânără „s-a înmormântat în noroaiile tranşelor”: „Bubuitul asurzitor al tunurilor, ţăcănitul mitralierelor, chemările disperate ale răniţilor, vaietul muribunzilor, dansul înfiorător al morţii ne-a descumpănit, ne-a răvăşit simţurile, mai ales că ne chinuia întrebarea de ce, pentru ce şi pentru cine să murim”. Era o generaţie dezorientată, pe care războiul a scos-o din evoluţia ei normală, pentru a intra într-o lume necunoscută. Din aceste motive a considerat-o o generaţie de sacrificiu. Singurul factor care a întărit-o în faţa politicii sistematice de deznaţionalizare a fost dragostea de neam. A trăit prăbuşirea monarhiei pentru a conştientiza că drepturile naţiunilor nu se pot nesocoti la nesfârşit.

Întorsă de pe fronturi „în plină desfăşurare a revoluţiei”, această generaţie şi-a făurit un nou ideal în unirea teritoriilor româneşti.

A fost o generaţie privilegiată pentru că a împlinit acest ideal. Linţia a reţinut avântul cu care tinerii au pornit spontan, din proprie iniţiativă, îndată după întoarcerea din război, la înfiinţarea gărzii naţionale sub conducerea lui Pavel Greu şi mai târziu a lui Vichente Ardeleanu, profesori la Institut. Prin acest text memorialistic, Linţia a dorit să sublinieze rolul jucat de studenţii şi profesorii de la institutele ortodoxe din Caransebeş la prefacerile care au avut loc în oraş. Rolul şcolilor confesionale în conservarea şi dezvoltarea sentimentului naţional a fost o imagine transmisă consecvent de memorialistica bănăţeană. Acest ideal, spunea autorul, „ne-a călăuzit primii paşi în munca profesională şi ne-a fost cel mai statornic şi preţios povăţuitor de comportare în viaţa de fiecare zi”. Acelaşi sentiment de „patriotism sănătos” i-a călăuzit şi

după făurirea României Mari. De aceea N. Linția s-a simțit dator, într-un moment aniversar, să aducă prinos de recunoștință celor ce au contribuit la înfăptuirea unirii, jertfei armatei române și suferințelor celor care au suportat închisorile din Vác și Seghedin. Considera o datorie să predea, la sărbătoarea semicentenarului, sentimentul de bucurie „generațiilor viitoare cu urarea ca flacăra ei să lumineze drumul spre fericirea care îi așteaptă”, „să transmită acest mesaj generațiilor viitoare”. Aceasta era moștenirea pe care o încredințau, în amurgul vieții, ultimii pionieri ai generației unirii ca s-o păstreze cu vrednicie și s-o transmită peste veacuri.

Capitolul despre rolul lui Ștefan Jianu în evenimentele de la Caransebeș din 1918 a fost redactat de I. David. A fost un omagiu adus unei personalități proeminente a românilor din Caransebeș, dispărut înainte de a-și vedea împlinit idealul de unire cu țara mamă, lovit necruțător de gripa spaniolă în noiembrie 1918. În amintirile sale despre Ștefan Jianu, David a evocat rolul bisericii și al Institutului teologic-pedagogic în educarea tinerilor bănățeni, lipsiți de un liceu cu limba de predare română, supliniți însă de acest institut patronat de biserică, care le-a facilitat educația în limba română și contactul cu personalitățile culturii române. Era în anul al treilea când l-a cunoscut pe Ștefan Jianu. Textul său este un omagiu adus profesorilor de la Institut, pentru că „ne-au inițiat în problemele palpitate ale culturii române, ne-au deprins cu limba literară, ne-au îndemnat să cetim scrierile poezilor și ale prozatorilor noștri, au făcut știință, teologie, filosofie, muzică și cântare cu noi în limba maternă”. În egală măsură a omagiat personalitatea episcopului Miron Cristea, care înainte de sfârșitul războiului a declarat în localul școlii confesionale din oraș că „pământul locuit de români e glie românească și că poporul așteaptă să i se acorde drepturi în proporție cu sacrificiile de sânge vărsat pe câmpul de luptă”.

N. Linția a făcut un portret luminos lui Ștefan Jianu, scriind că „avea o concepție largă despre lume și despre viață, o ideologie a sa, vorbea mult și înțelept, o bunătate nemărginită, o putere herculeană, o amabilitate degajată, firească, inteligență scilicet, causer fascinant, era centrul societății prin desfășurările sale interesante, prin expunerea sa clară și miezoasă, plină de sentiment”. Era un bun mediator, știa să aplaneze diferendele, să armonizeze pozițiile opuse și să le canalizeze spre o muncă constructivă. Nu vâna onoruri, titluri, avea conștiința deplină a valorii sale: „Avea convingeri religioase limpezi și nestrămutate, o mistică iubire de neam, o cultură europeană solidă și

vastă”. Dorea să scoată din uitare, să perpetueze imaginea unuia dintre cei mai importanţi intelectuali din Caransebeş, oferind acest portret model.

Ţăranul Petru Ghiocel din Sacu, în vârstă de 87 de ani în 1967 când a scris textul, marcat de rigorile regimului a dat o scurtă declaraţie la cererea preotului Traian Constantin. Este semnificativ titlul, *Declaraţie*, sub care pune scurtele sale amintiri despre participarea la Alba Iulia.

O altă motivaţie l-a determinat pe Mihai Groşianu să-şi publice memoriile despre evenimentele din 1918 de la Oraviţa. Cunoscutul avocat şi om politic bănăţean din perioada interbelică a dorit să dea o replică gazetarului Ioan Clopoţel pentru afirmaţiile sale din cartea *Revoluţia Ardealului în 1918*, în care spunea că în Banat nu a fost nimic, respectiv o mişcare mai de seamă în viaţa naţională din 1918. Redactarea memoriilor sale sub titlul *Revoluţia anului 1918 din Oraviţa-Caraş* a fost prilejuită de rugămintea prefectului Dongorozi să scrie pentru revista „Vatra Banatului” despre evenimentele la care a participat. Nu au lipsit nici motivele politice care răzbat din textul memoriilor, presărate cu tot felul de insinuări la adresa fostului P.N.R. Referindu-se la afirmaţia lui Ioan Clopoţel, Mihai Groşianu scria: „Revoluţia Caraşului pornise cu simptome de dramă, a decurs în criteriile unei melodrame, s-a sfârşit însă cu finalul lui Faust: «condamnată, condamnată”. Reproşând gazetarului că despre Oraviţa nu a pomenit nimic în cartea sa, scria semnificativ: „Oraviţa e bună pentru alegeri şi fiefuri de politicianism”. Totuşi, susţinea el, la Oraviţa a avut loc o revoluţie, o „revoluţie în Caraşul de azi... rebeliune de sancţiuni şi «slobozenie» naţională a domnit în toila ei”. Adversitatea faţă de reprezentanţii fostului P.N.R., devenit ulterior P.N.Ţ., când scria memoriile în 1932, se manifestă în tot textul. Când scria despre arborarea tricolorului pe cazarma din localitate, remarca invidios: „cavalerii ordinului de recunoştinţă atunci i-a înghiţit pământul, bine că sunt decoraţi”.

În acelaşi spirit menţiona un apel către poporul român, difuzat sub formă de afişe, semnat de un membru al P.N.R. şi al Consiliului Naţional Oraviţa, care făcea apel la disciplină faţă de P.N.R. Afirma în mod fals că acest manifest avea un conţinut de loialitate faţă de foştii stăpâni. De altă orientare decât a foştilor luptători din P.N.R., deplânge faptul că trebuie să înfrunte pe ai săi, „când în faţa marelui minaj, după obiceiul bănăţean, tot divizaţi am fost”.

Adversar declarat al P.N.Ţ., nu uită să condamne pasivitatea liderilor politici ardeleni, pusă în contrast cu rezistenţa cehilor, scriind că soarta

românilor din Ungaria a fost „lăsată la voia întâmplării” de „marii luptători ai cauzei românești, care rămaseră nemobilizați... amortiseră... Simandicoșii naționali dispăruseră. Unii făceau la Arad serviciul de caritate. Vaida emigrase la Viena-Svițera, Maniu gloatăș dispensat a plecat în cătănie... ceilalți mărturiseau loialitate ungurească pe la congregațiile comitatense... Și totuși ei au înfăptuit idealul național. Ce hulire de adevăr”. Consecința acestei inactivități a fost amărăciunea, deznădejdea și „completa lăncezeală a forțelor românești”. „Cu astfel de resorturi sufletești – scria Groșianu – oameni mașină și soldați la rând ne trăiam biete zile până la așteptarea învierii sau a prohodului național”.

Scriind despre atmosfera existentă printre soldații români, mărturisirea că nu mai așteptau nicio speranță spre bine de la conducătorii P.N.R., „decât tot spectacolul nebărbătesc al pertractărilor de împăcare cu Tisa... pretinsa «salvare» a românilor în antișambrele burgului din Viena sau hotelurile Jägerhorn, Pesta, Lukacs-Espanada din Buda”.

Sentimentul de frustrare răzbate din întreg textul. Evocând solidaritatea și mobilizarea românilor cu prilejul alegerilor de dinainte de 1918, deplânge „că parveniții și aventurierii au ajuns la conducere”. Groșianu folosește textul memorialistic în scopuri politice, împotriva adversarilor, avertizând cititorii „să judece bine pe cei care urmează”. Nu este un caz singular între memorialiștii bănățeni, dar fără îndoială este printre cei mai radicali din acest punct de vedere, comparabil cu Sever Bocu.

Când a funcționat în calitatea sa de procuror general în Ardeal și părțile ungurene a remarcat că „revoluția din Ardeal și părțile ungurene oricâte dimensiuni și ascens olimpic național ar voi vreun istoriograf – binețeles ardelean – să-i atribuie, a rămas mai pe jos revoluției din Oravița, care cu echipajul ei sufletesc moral, național și în organizația ei a întrecut pe sora sa ardeleană”.

Finalul textului sintetizează întreg noianul de frustrări, nemulțumiri sau adversități politice. Filipicele sale împotriva P.N.Ț. le extinde asupra întregii Transilvanii, acuzată că a marginalizat Banatul și liderii săi. Glasul bănățenilor nu se prea aude, oamenii săi de seamă s-au retras din viața publică. „Ardealul mai gălăgios mereu atrage atenția asupra-i, amenință cu revoluție tainică de la Alba Iulia etc., mai își face patentă monopol din zămisirea și înfăptuirea «idealului»... pot mărturisi că toți laolaltă, ori de unde ar fi, meschinărie și circ au făcut din acest Banat falnic de odinioară... ar trebui să învețe odată plebea prea dezmiertată când își părăsește păstorii... pleacă după haimanale și secături, nu întreabă ce sunt la ei acasă?”.

În egală măsură critica sa vizează sistemul politic din România după introducerea votului universal, conducătorii politici, pe care îi caracterizează „nepregătiţi, crezând că fac democraţie la un popor libertin, cu demagogie au despărţit cartea de plug, au pus în scenă lupta de clasă. Este şi aceea adevărat că prea mulţi poltroni şi figuri de aventură s-au cocoţat la conducere. Semidoctii şi autodidacţii, dascălii fără şcoală sau numai cu abecedar, avocaţii fără clienţi şi ridicaţi ca jurişti, medicii înşişi pacienţi, ne sunt cârmacii ursitelor şi piloţii zilelor noastre”.

Un alt motiv al memorialisticii de război a fost sentimentul de frustrare al celor care au fost pe front şi în evenimentele din toamna anului 1918, care apoi au fost marginalizaţi. Groşşianu acuza lipsa spiritului civic, goana după înavuţire, manipularea populaţiei. „În spatele trufaşilor stâlpi ai societăţii – scria M. Groşşianu – droaia de trepăduşi, puşi pe jaf, de borfaşi, de haimanale spurcate la vorbă, de orbeţi plângăcioşi, de nemâncăţi zdrenţăroşi, drojdia hămesită ce mănâncă de sub mese şi mârâie printre picioarele celor ce nu-i întind o apucătură... Linguşirea în sus, vânătoarea de scârboasa populaţie în jos, iată nota vremii. La datorie şi post nu este nimeni. Toga demnităţii, biretul autorităţii, onoarea cuvântului dat în viaţa socială şi a statului, iată ce nu avem. Românii cu proces verbal şi de conjunctură se lăfăiesc în fruntea dregătorilor de căpetenie... Politica altădată era officium nobile, astăzi gescheft (afacere)”.

Politicianismul a devenit o plagă în opinia lui Groşşianu. Deplânge absenţa elitelor: „Unde ne este elita? Şi o avem, dar o gătuim prin măgăria şi tirania de sectarism politic sau confesional, cei de altă credinţă politică şi cu durere în suflet pentru viitorul naţiei sunt proscrisi de lichelile puterii”. După părerea sa aceasta se întâmpla „mai cu seamă când vin ţăranii naţionali la putere”, clamând „să vină dictatura omeniei, a muncii, a pregătirii şi a înţelepciunei”.

Textul lui Mihail Groşşianu transmite un sentiment de frustrare pentru statutul Banatului după unire, un clişeu constant în publicistica românească din acea perioadă: „Banatul era o oglindă strălucitoare a vredniciei româneşti, a hărniciei şi priceperii pe întreg cuprinsul lui... pentru că era sistem de omenie în conducerea vieţii politice, sociale şi culturale. Politica o făcea cel care a învăţat-o”. Vinovaţi consideră conducătorii politici, „dervişii noştri cu aere de înţelepciune mistică, robii vulgului urlător (poporul ştie să aleagă), de dragul sufragiului prostinic, mai scontând şi lauda gazetarilor influenţi, decoraţi fără patrie şi fără caracter, aceşti campioni cârmuiesc volanul destinului naţional”.

Am insistat asupra accentelor politice din memoriile lui Gropșianu pentru că este un caz tipic de folosire a memorialisticii împotriva adversarilor politici, un exemplu al frustrației și nemulțumirii celor care au avut un rol în evenimentele din toamna anului 1918 și care s-au văzut marginalizați de noile exigențe ale regimului democratic de după război.

Originar din Banatul sârbesc, pe care l-a părăsit pentru a se încorpora în 1919 în armata Transilvaniei, textul lui Alexandru Mihai *Amintiri cu ocaziunea celor 10 ani de la unire* este un pretext pentru a aminti „de frații de dincolo de frontieră, pe cari i-am părăsit și cari astăzi în loc să se înveselească jucând ora frăției, uniți și liberi pe pământul românesc, se zbuțumă pentru a-și apăra limba, credința și naționalitatea ei mică, privind cu jale și durere spre noi, blestemându-și soarta creată de oameni mercenari fără Dumnezeu și cosmopoliti”. „Și dacă destinul a voit ca inimile noastre să nu bată la unison de la Nistru până la Tisa și Dunăre” – referindu-se la împărțirea Banatului la conferința păcii, textul se dorea pentru românii de peste graniță „un cuvânt de îmbărbătare și speranță la un viitor mai bun, mai demn și mai liber, sub stăpânul în a cărui vine curge alt sânge, cu altă mentalitate și alte aspirațiuni”.

Textul lui Gheorghe Neamțu, Consiliul Național Român din Caransebeș (octombrie 1918-august 1919) este un exemplu tipic de memorie socială, deoarece îmbină propriile amintiri cu informații din alte scrieri, din documentele oficiale ale Consiliului, multe dintre ele publicate integral. Este mai degrabă o tentativă de legitimare a activității acestuia, din partea unuia dintre actorii săi mai importanți.

Mobilizarea și plecarea pe front

Lae din Banat a cunoscut războiul mai devreme decât cei de vârsta sa. A împlinit 17 ani în primăvara lui 1914, era lipsit de griji și nevoi. Nu știa nimic despre viața politică din România. Avea o imagine idilică despre țară, „știam numai că peste Carpați se află o dulce Românie, despre care se vorbea mult și bine”. Când a scris memoriile de război se împlinise visul de unire, realizată cu „jertfă mare”. Viața lui, despre care știm prea puține lucruri, se împarte de fapt în două vieți, întrerupte de odiseea războiului. Ca pentru toți combatanții, Marele Război a jalonat timpul, a despărțit o viață în care a fost bine și fericire pentru tânărul Lae, dar și jale, „căci eram robiți”. „Ne lipsea libertatea”, scria el în

preambulul textului memorialistic, transmiţând şi un mesaj optimist: „astăzi o avem şi cu toate necazurile interne suntem fericiţi”. Între aceste două extreme, jalea şi fericirea, plasează amintirile sale din război, pe care îl scoate din viaţa socială normală de dinainte şi după, numindu-l „groaznicul măcel”. Este eticheta sub semnul căreia plasează memoriile sale, dintru început exprimându-şi condamnarea fără rezerve a războiului.

Prezent la Caransebeş în vara anului 1914, unde era sediul Regimentului 43 Infanterie, cunoaşte direct mobilizarea anunţată cu toba, în 26 iulie, într-o sâmbătă, o zi caldă de iulie care a schimbat faţa oraşului şi viaţa locuitorilor, paşnică până atunci. Oraşul era „într-o fierbere mare”, „rezerviştii se adunau cât frunza şi iarba”, era un entuziasm, prezent în majoritatea ţărilor la decretarea mobilizării: „Toată lumea striga trăiască războiul”. Ziua şi noaptea „numai chiote şi cântări se auzeau”. Yves Pourcher scria că primul efect al războiului a fost de a îndeplini un miracol, acela al păcii, înţelegerii, reconcilierii între oameni. Plecarea pe front a produs o emoţie generală. Potrivit autorului, în momentul intrării în război, două imagini se opuneau, entuzismul contra gravitate, un fenomen specific oraşelor mici şi mijlocii. Acestea demonstrează o mare diversitate de sentimente, entuziasmul, tristeţea şi resemnarea care mergeau împreună. Plecarea pe front marchează ruptura timpului şi deschiderea spre necunoscut⁴⁰. Era un entuziasm ce va fi repede abandonat, dar la anunţul mobilizării s-a manifestat pretutindeni. Treptat începe să vadă dimensiunile mobilizării când „rând pe rând au fost chemate sub arme toate vârstele, de la cea mai fragedă tinereţe până la cele mai adânci bătrâneţe”.

Pe măsură ce ruşii au înregistrat succese pe frontul Carpaţilor, în toamna şi primăvara anului 1914, face cunoştinţă cu primele semne ale războiului. Lugojul a fost întărit cu şanţuri şi sârmă ghimpată, o măsură luată de autorităţile ungare din Transilvania şi Banat. La aceste lucrări au fost folosiţi mii de oameni, femei şi copii. Au fost aduşi şi soldaţi bosnioci, prizonieri de diferite neamuri, care au adus odată cu ei epidemii şi un alt flagel, foametea, care se va amplifica încă din 1915. Supravieţuirea a devenit principala preocupare a populaţiei sărace. Rămase fără bărbaţi, în Lugoj femeile şi copiii vindeau petrol şi benzină pentru „o mână de mălai şi o traistă de cartofi”. De dimineaţa până seara femeile stăteau la uşa autorităţilor pentru un bon de pâine, ameninţate cu

⁴⁰ Yves Pourcher, *Les clichés de la Grande Guerre. Entre histoire et fiction*, în „Terrain. Revue d'ethnologie de l'Europe”, 2000, nr. 34, mars, pp. 143-158.

închisoare sau bătaie. Ca și în alte țări, în timpul războiului mulți s-au îmbogățit peste noapte, furând pâinea de la gura copiilor.

Lae din Banat a fost încorporat și împreună cu alți lugojeni a fost trimis în garnizoană la Seghedin. Majoritatea celor concentrați erau români, se vorbea numai românește, au înființat chiar și un cor. După șase săptămâni s-a admis să meargă la biserica făcută în centrul orașului, într-o sală de gimnastică, de românii din Arad, Timișoara și Oradea. De asemenea soldații au fost învoiți să meargă în fiecare zi două ore în oraș. Într-o duminică după-amiază a fost invitat de un român din Arad să ia parte la o consfătuire secretă, încheiată la o berărie cu cântece patriotice, despre care evită orice informație. Au fost arestați pentru acțiuni subversive împotriva statului ungar și trimiși în fața Consiliului de război. Lae din Banat a declarat că avea 17 ani și 9 luni, că și-a falsificat vârsta ca să intre mai repede sub drapel. A fost eliberat după două ore și trimis în carceră. Pentru a scăpa de persecuții, a cerut să fie trimis pe front ca voluntar, exemplul urmat de mai mulți români.

Din acest moment începe participarea sa la Marele Război, într-o unitate de pionieri care avea misiunea să repare sau să consolideze drumurile, podurile, pentru a facilita deplasarea trupelor austro-ungare. Drumurile străbătute, prezentate anterior, au consolidat comunitatea militarilor din unitatea de pionieri, constituită din militari de diferite etnii și confesiuni. Soldații s-au înfrățit, a dispărut ura din cazarmă. Fenomenul a fost unul general în Marele Război. Eric J. Leed vorbea de experiența comunitară a războiului, de egalizarea condiției sociale a soldaților în război, ce caracteriza identitatea grupului pe front⁴¹. Era o comunitate structurată în manieră autoritară, mai bine decât o societate în care statusul a fost asigurat pe baza proprietății, familiei, instrucției, era locul în care individul poate găsi anonimatul uniforme, datorii comune⁴².

Războiul naște o solidaritate concretă, mai ales în grupurile mici, ceea ce este cazul micului grup de pionieri din care făcea parte Lae din Banat. Comunitatea de condiții de viață a permis uitarea apartenenței precedente⁴³.

⁴¹ Eric J. Leed, *Terra di nessuno. Esperienza belica e identità personale nella prima guerra mondiale*, Bologna, Il Mulino, 1985, pp. 37-41.

⁴² *Ibidem*, p. 80.

⁴³ *La prima guerra mondiale*, vol. I, p. 216.

În drum spre Subotica, soldaţii cântau tot felul de cântări, „de dor şi jale, fiecare în limba lor”. Au ajuns la Trebine, la 10 km.de front, unde „deja tunurile se auzeau binişor dinspre mare”, iar la Lofcin se dădeau lupte grele. Impresionat de eroismul şi spiritul de jertfă al muntenegrenilor, părăsiţi de regele Nikita, memorialistul descrie consecinţele ofensivei austro-ungare în Muntenegru, ocupat în 48 de ore. După ocuparea principatului, localnicii au fost puşi cu forţa la lucrări de şosele şi tăieri de păduri, legaţi şi bătuţi. Femeile mai frumoase erau făcute prizoniere de ofiţeri şi soldaţi, maltratându-le, iar dacă cineva îndrăznea să intervină a fost răpus de gloanţe; dacă la vreun muntenegrean i-au mai rămas boi sau oi, au fost imediat rechiziţionaţi. Ofiţerii, de la general până la potporuşnic au fost trimişi în Germania, iar cei inferiori la muncă în Ungaria, pentru a nu se răscula contra Austro-Ungariei. Ocupaţia austro-ungară a determinat sinuciderea multor femei şi familii, care nu au mai putut suporta foamea şi teroarea duşmanului. Dramatismul descrierii a atins punctul culminant în episodul Koprovitza Aneta, o tânără muntenegreancă, care a luptat împotriva agresorilor, a fost făcută prizonieră în luptele de la Kozmaci, maltrată şi batjocorită de ofiţerii austro-ungari. Evadată după o luptă cu ofiţerii s-a refugiat la Viluse, unde s-a împrietenit cu românii Lae şi Adam, cantonaţi în casa bunicii ei. Într-o noapte, cei doi au deturnat pentru muntenegreni, dintr-un transport de alimente, 20 de saci cu pâine, 2 saci cu zahăr, 2 saci cu orez şi făină. Aneta a fost denunţată, arestată şi a evadat din nou, dar a căzut în luptele de la Danilograd, fiind înmormântată de cei doi români.

François Thebat⁴⁴, într-un capitol consacrat femeilor în Marele Război, scria despre violenţa asupra femeii în teritoriile ocupate, despre deportarea a mii de fete. Cele descrise de Lae din Banat reprezintă doar un episod din dramaticul comportament al ocupanţilor faţă de femei.

Lae din Banat a surprins foarte bine trecerea soldaţilor de la societatea anterioară războiului la comunitatea militarilor care a luat naştere pe front. Compania din care făcea parte Lae din Banat era constituită din soldaţi de toate neamurile, unora făcându-le chiar o scurtă prezentare. Era un grup de 12, care în fiecare săptămână ţineau câte o şedinţă camaraderească: „Preşedinte era Bocoş, cel mai bătrân dintre ei. Fiecare îşi apăra tradiţia naţională... Între noi era mare ură pe tema naţională, însă când muntenegrenii făceau vreo mişcare, eram solidari”.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 46.

Din Muntenegru, de la Viluse până la Scutari în Albania au făcut 31 de zile, reparând sau construind poduri pe râuri și fluvii. Au făcut drumul pe jos, pentru că șoselele nu îngăduiau circulația camioanelor. A fost un drum istovitor pentru că soldații aveau cu ei, pe lângă uneltele specifice pionierilor, 240 cartușe și 6 grenade de mână, iar căpitanul îi obliga să facă 40-45 km. pe zi. La Podgorica au construit un pod peste un afluent al unui râu în trei ore, fiind răsplătiți „cu două cazane de ciorbă de cartofi”. Remarcă afluența de soldați care se deplasau spre Albania, în frunte erau honvezii, iar la urmă cavaleria. Înaintarea se făcea greu din cauza căldurii. După câteva zile de marș forțat prin căldură, la Stari Bar au fost așteptați cu două cazane de varză acra, „sărute ca apa mării”. În Albania au fost dese epidemiile, malaria făcea ravagii, care a afectat și mulți bănățeni și ardeleni. De la Scutari compania de pionieri a plecat spre Dalmația, iar trupele celelalte spre Dardanele.

Memoria colectivă a păstrat amintirea că în Dalmația și-au făcut stagiul militar mulți tineri din Banat: „Pe aceste plaiuri a fost dat multor români să plângă și să cânte doine de dor și de jale, căci Dalmația era departe și cu greu veneau soldații în concediu, atât în timp de pace, cât și de război”. Trupa era epuizată din cauza foamei, a lipsei de apă potabilă, încât soldații au consumat toate alimentele de rezervă, aruncând „chiar și din muniție”: „eram cu toții slăbiți de puteri, de abia ne puteam purta sculele”. Foamea a devenit cea mai mare problemă pentru soldați. André Dumenil se referă la faptul că, pe lângă violența războiului, rezultată din lupte, bombardamente, consecință a războiului tehnologic, s-a adăugat vulnerabilitatea fizică și psihică, agravată de condițiile de viață precare de pe front, între care alimentația a avut un rol important⁴⁵.

În aceste condiții plecarea spre frontul italian a fost considerată de tânărul lugojean un prilej de bucurie pentru că mergeau spre o lume civilizată, unde sperau să găsească o bucată de pâine. „Știam cu toții că frontul italian e periculos, scrie Lae din Banat, dar unii ziceau: mai bine mort străpuns de gloanțe, decât foame, holeră, tifos, malarie sau gălbinare”. Au refăcut drumul înapoi până la Zagreb, de unde au fost îmbarcați într-un tren care urma să-i ducă pe frontul italian. În timp ce soldații cântau, unul care a fost pe frontul din Italia i-a avertizat: „La frontul Italiei e jale mare, acolo pică soldații ca firele de grâu în urma coasei, iar dacă nu te omoară gloanțele te omoară fărâmiturile de pietre și

⁴⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 211.

bombele avioanelor”. La Opcina au avut perspectiva uriaşei concentrări de forţe care mergeau să întărească frontul. Era tocmai sfârşitul ofensivei a V-a de la Isonzo.

Ioan Geţia lasă mai multe detalii despre sentimentele care îl încercau în drumul său spre front, mai ales despre dificultăţile de a se despărţi de lumea şi locurile din care venea. Singurul licăr de speranţă i-a fost dat la întâlnirea cu şeful clerului ortodox din Armata a VII-a, protopopul Boldea, la Liublijana, despre care scria admirativ că a fost „ridicat la rang şi influenţă aleasă, fără să se dezbrace de însuşirea chemării preoţeşti. De acolo de sus toată puterea şi autoritatea sa şi-a pus-o în serviciul neamului şi a bisericii sale. Nu se sfieşte de ai săi, ci mai vârtos i-a strâns pe lângă sine, s-a îngădit cu ei, formându-şi gardă în jurul său”. Este imaginea comună tuturor preoţilor care au fost subalternii protopopului Boldea pe frontul italian.

Despărţirea din lumea în care a trăit până atunci a fost anevoioasă pentru tânărul preot, incapabil să se concentreze la ceea ce îl aştepta: „Cum se face nu pot pricepe, dar firea omenească se apără de această concentrare şi ar vrea să fugă din sinea sa spre natura surprinsă în schimbarea podoabelor sale”. Norton Cru, care a încadrat preoţii militari în categoria combatanţilor⁴⁶, susţinea că aceştia în drumurile lor erau mai puţin preocupaţi să descrie războiul şi prezentau mai mult natura înconjurătoare, satele şi oraşele prin care treceau, recoltele şi ocupaţiile locuitorilor din regiunile pe care le traversau. Afirmatia este valabilă şi pentru preotul venit dintr-un sat bănăţean, fascinat de peisajul care i se dezvăluia în drumul spre front: „Iarna ultimă şi începutul de primăvară se luptă şi ele una cu alta. Vale, coline tăcute, deal şi munte aleargă pe dinaintea noastră. Platouri străpunse de lespezi de piatră cenuşie, într-alte locuri grupări de stânci posomorâte, cu asemănarea unei armate dislocată şi retrasă dintr-un foc uriaş al naturii. Mai încolo o zonă a Alpilor cârpiţi încă cu petece uriaşe de zăpadă aşteaptă raze de soare care să îi îmbrace cu haină mai blândă. Trecem prin codrii aromaţi de brad”.

Referinţa la natură a fost interpretată drept o contestaţie a războiului⁴⁷. Natura ca simbol al păcii era un argument într-un discurs care se opunea războiului. Armonia calmă a naturii denunţa absurditatea şi inutilitatea războiului.

⁴⁶ Jean Norton Cru, *op.cit.*, p. 8.

⁴⁷ Sylvie Housiel, *op.cit.*, *passim*.

Ultima ocazie de liniște și satisfacție sufletească i-a oferit-o întinsul Mării Adriatice, văzută din trăsura care-l ducea spre front și care-l determină să nu plece, să o admire în continuare: „vreau să mai stau, să nu plec, mă ridic, întorc capul înapoi, în zadar, soldatul de la trăsura știe datorința lui”. Peisajul se modifică pe măsură ce trăsura se apropie de front, pe un drum cu noroi, roșiatic, curățat de prizonieri ruși, dominat însă numai de „stânca cenușie a Carstului”. Face astfel cunoștință cu des amintitul Carst în toate memoriile bănățenilor de pe frontul italian, o prezență permanentă care le-a marcat existența. Pe acest Carst cenușiu, lipsit de vegetație, întâlnește răsfirate diferite localități: „Satele sunt destul de dese, strânse la un loc și cu case înalte, clădite din piatră. Vița de vie se înșiră pe brațe de lemne în formă de foișoare lungi. Afundături în formă de căldări uriașe numite doline sunt lucrate și bine ținute”. A fost ultimul aspect de normalitate înainte de prezentarea sa la Lagăr S. Segeti, locul unde era dislocat Regimentul 61 Infanterie Timișoara.

Și Grigore Mihăiuțiu a fost mobilizat repede, după terminarea celui de-al șaptelea an de liceu. După recrutare a fost repartizat la un regiment cu limba de comandă maghiară. Examenul pentru ultimul an l-a depus la școala de cadeți din Budapesta. A urmat apoi școala de ofițeri de infanterie la honvezi. La absolvire a devenit comandant de pluton, apoi de companie. Amintirile sale nu sunt atât de generoase în detalii ca la alți autori, a urmărit să scoată în evidență bravura și recompensele obținute. A luptat în Carpații Ungariei, spune el, la Miskolc, unde a fost rănit în 17 septembrie 1915. A fost internat la spitalul militar din Lemberg, după care a fost transferat la spitalul militar din Budapesta, unde a fost operat de dr. Döllinger, cunoscut chirurg din capitala Ungariei, care a operat și alți români. După patru zile a fost trimis la spitalul militar din Szeged, ce aparținea diviziei de honvezi. După cinci luni de tratament a ajuns convalescent la Regimentul 8 honvezi din Lugoj, unde a fost decorat cu medalia de aur clasa I pentru bravură. Aici a primit comanda companiei în curs de formare și pregătire pentru front. Între cei mobilizați acolo, majoritatea erau peste 40 de ani, între ei și tatăl său Pavel Mihăiuțiu din Bozovici, cu gradul de fruntaș. Era mare nevoie de noi completări pe front din cauza pierderilor suferite. Se cereau companii de câte 300 de oameni din interior, complet echipați. Lipsa acută de soldați în armata ungară a determinat autoritățile să mobilizeze și cetățeni scutiți în tinerețe de serviciul militar, ca neapți. Între ei au fost încorporați și 30 de intelectuali de diferite profesii.

Sublocotenentul Mihăiuiu a primit să formeze cu aceştia, aparte, un pluton de instrucţie ataşat companiei sale. Între cei care s-au prezentat la echipare a fost şi soldatul t.r. Petru Groza, avocat, care a fost scutit de serviciul militar deoarece suferea de miopie. Ca toţi soldaţii t.r. avea drept la locuinţă şi masă în oraş, cu suportarea cheltuielilor. Mihăiuiu a observat că numai Petru Groza dormea şi lua masa în cazarmă. Întrebat, acesta a mărturisit că nu are posibilităţi să-şi plătească locuinţa şi masă particulară, că este fiu de preot ortodox român, că a terminat facultatea şi a luat doctoratul cu mari greutate. Era cu 9 ani mai în vârstă decât Mihăiuiu. Impresionat de această situaţie, sublocotenentul l-a ajutat, l-a trimis la comisia sanitară divizionară, unde a obţinut clasarea lui la serviciul militar auxiliar, i-a aprobat învoiri repetate pentru a părăsi oraşul, folosite de soldatul t.r. pentru a merge în comuna Sihla, unde tatăl său era preot şi astfel a putut să-şi procure cele necesare traiului. Cu prilejul unei inspecţii a generalului comandant al diviziei, aproape toţi soldaţii din compania lui Mihăiuiu şi-au pus panglica tricoloră, au cerut şi comandantului să facă la fel. După inspecţie a fost arestat de lt.col. Rebly şi trimis în faţa curţii marţiale ca agitator valah periculos. A lăsat pe tatăl său şi pe Groza în grija unui subofiţer de la partea sedentară, căruia i-a plătit 100 cor. lunar pentru a-i ocroti să nu fie trimişi pe front. În faţa curţii marţiale a Regimentului 302 honvezi din Budapesta a declarat că raportul care îl acuza este exagerat, lipsit de realitate, spunea Mihăiuiu, deoarece dragostea de neam ce o are fiecare om nu este agitaţie, dimpotrivă era o dovadă că şi naţionalităţile erau gata să se jertfească. În ultimul cuvânt ce i s-a acordat, sublocotenentul a cerut să fie lăsat să lupte pentru a-şi dovedi loialitatea. Curtea l-a achitat de agitaţie şi a fost trimis disciplinar pentru două săptămâni să conducă compania de alarmă a regimentului pe front, cu un efectiv de 80 de oameni, gata de intervenţie în prima linie. După încheierea pedepsei a fost trimis pe frontul italian.

Preocupat mai mult să-şi scoată în evidenţă meritele, a lăsat mai puţine informaţii despre atmosfera de pe front, despre atitudinea militarilor sau despre inamic. Relatează că după trei luni a fost rănit şi a stat o lună în spitalul militar din spatele frontului, după care a fost detaşat la comandamentul trupelor de etape din regiunea Udine, ca ofiţer de legătură al unităţilor de honvezi. În acest răstimp a fost avansat locotenent şi decorat cu medalia „Signum laudis”.

În categoria combatanților s-a aflat și Eftimie Gherman, cunoscut militant social-democrat din Banat. Și el a fost mai puțin preocupat să relateze impactul războiului asupra soldaților. Capitolul din *Memorii* consacrat participării sale la Marele Război s-a concentrat mai mult asupra propagandei socialiste printre camarazii săi și a urmărilor acesteia, care au dus la încarcerarea lui în cetatea Aradului. Spre deosebire de cei care au dobândit convingeri socialiste în tranșee, ca urmare a efectelor războiului, Eftimie Gherman avea deja un trecut în mișcarea sindicală și în Partidul Social Democrat din Ungaria.

Eftimie Gherman a fost mobilizat în 1914, la Regimentul 43 Infanterie din Caransebeș. A fost trimis la Castelnuovo, în Bosnia-Herțegovina, unde a început o propagandă pacifistă printre soldați, ca și alți militanți social-democrați ajunși pe front. Înainte de plecarea la Castelnuovo a avut o discuție cu comandantul său de pluton, un locotenent în rezervă, care făcea prelegeri de educație cetățenească cu soldații, de două ori pe săptămână. Acesta susținea că numai așa pot câștiga românii „drepturi pe care azi nu le avem și anume dreptul ca să avem școli în limba română, chiar și dreptul să avem o universitate românească, apoi mai multe episcopii ortodoxe române, dreptul politic de a nu mai fi priviți ca o minoritate, ci ca o națiune etnică română”. Gherman susține că i-ar fi răspuns că românii au tot interesul ca monarhia să piardă războiul, fiindcă „atunci ne vom putea desprinde din ea și vom putea revendica drepturile noastre istorice”, la care locotenentul i-a declarat că acestea sunt „visuri nerealizabile”.

La Castelnuovo a continuat propaganda socialistă, răspândind broșurile lui Constantin Dobrogeanu Gherea, *Ce vor socialiștii români* și a lui Ottoi Călin, *Pământul și roadele sale trebuie să aparțină clasei muncitoare*. Cu ocazia unor percheziții, acestea au fost descoperite, iar martorii l-au acuzat pe el ca responsabil pentru răspândirea lor, între ei și un soldat din Tufari, considerat de Gherman cel mai bun prieten al său și cel mai apropiat de ideile lui socialiste, dar care s-a dovedit a fi un agent informator. La procesul intentat a fost condamnat la moarte. În timp ce comandantul corpului de armată citea sentința, Gherman a zâmbit. Când i s-a dat ultimul cuvânt, a declarat că nu a înțeles de ce a fost condamnat la moarte, când nici Princip, asasinul lui Franz Ferdinand nu a fost condamnat. La observația colonelului comandant că acela era minor, Gherman a declarat că și el este minor și astfel pedeapsa a fost comutată la 20 ani muncă silnică. A fost internat în închisoarea din cetatea de la

Arad, unde mai era și un lagăr în care au fost internați 20.000 sârbi. Descrie mizeria în care trăiau cei internați, lipsa de hrană. Meniul zilnic consta dimineața din o supă de răntaş din făină, la prânz o mâncare terci, seara nimic. Prizonierii primeau o pâine la 5 zile. La aceasta s-a adăugat epidemia de tifos, care a decimat prizonierii, încât după opinia lui, în 1918 au mai supraviețuit numai vreo 2.000. Cadavrele erau îngropate într-o groapă comună, suprapuse, iar peste ele se turna var nestins. Gherman a supraviețuit până în toamna anului 1918 când s-a declanșat revoluția.

Ion Jurjac a fost încorporat în 1914, în Regimentul 61 Infanterie din Timișoara și a fost trimis pe frontul din Galiția. Nici el nu reține în memoriile sale nimic despre experiența sa de pe frontul rusesc. Memoriile sale au fost redactate în contextul jubileului revoluției bolșevice, când s-a cerut participanților la această revoluție să-și scrie amintirile. Din acest motiv s-a concentrat mai ales asupra propagandei bolșevice și a meritelor sale alături de trupele bolșevice în luptele cu detașamentele de cazaci. Am reținut amintirile sale pentru că descriu, chiar cenzurate și subiective, episoade ale războiului civil din Siberia. El a fost un exemplu potrivit pentru categoria celor pentru care ideile socialiste s-au născut în contextul ororilor războiului, a condiției de prizonier în Rusia și ca efect al propagandei bolșevice.

Căzut prizonier pe frontul rusesc în 1915, Jurjac a fost trimis într-un lagăr din Orientul Îndepărtat, la Nikolsk-Ussuriisk. Prizonierii erau folosiți la munci agricole în satele din apropierea lagărului. El scrie că munceau ca acasă în Ardeal, slugi la bogătași. A lucrat în comuna Alekseevska, la 5 km. de Razdolnoe, situată între granița manciuriană și Vladivostok. Descrie imensitatea spațiului siberian unde l-a aruncat războiul, care făcea imposibilă orice evadare. A reținut distanțele la care se afla comuna unde lucra, la 25 km. de Vladivostok, la 20 de Nikolsk-Ussuriisk și la 65 km. de primul orașel din Manciuria. Era o localitate mică, cu numai 70 de case, cu 30 familii de români basarabeni (moldoveni, în text) din Strășeni, lângă Chișinău și familii de ucrainieni colonizate între 1880-1890.

Înainte de a face cunoștință cu frontul și provocările sale prezintă propaganda bolșevică în regiune, afirmând că așezările din Orientul Îndepărtat erau în mare firbere, agitate de persoane care veneau în fiecare duminică și răspândeau manifeste bolșevice, de care nu era străin personalul căilor ferate. Era vara anului 1917 și manifestele împărțiate în gară vorbeau de Ilici, de

lupta împotriva guvernului provizoriu, cereau soldaților să părăsească frontul. A remarcat destrămarea armatei țariste, anarhia ce domnea printre soldați, care s-au întors de pe front cu arme și chiar mitraliere, iar dacă erau opriți trăgeau. Odată ajunși acasă, soldații se răfuiau cu bogătașii care nu au apucat să fugă, împărțeau bunurile acestora la săraci, scrie Jurjac, deși este greu de crezut, fiind mai degrabă cazuri de jaf, specifice soldaților întorși de pe front. Dat fiind destinatarul textului său memorialistic, autoritățile comuniste, Jurjac scoate în evidență comportamentul revoluționar în favoarea celor săraci.

În comună erau 15 prizonieri de la diferite regimente, români din Banat și Transilvania, toți tineri, cel mai tânăr având 22 ani. Comandant era Nicolae Corchiș, caporal din Munții Apuseni, care s-a căsătorit cu fiica învățătorului din localitate. Între aceștia menționează pe Ion Mitoc din zona Lugoj, Vasile Trifonescu din Chesinț, Ioan Stănilă din Arad, Ilie Iulian din Vințu de Jos. Vestea revoluției bolșevice s-a răspândit și în Orientul Îndepărtat. Preluând puterea în diverse sate și orașe, bolșevicii au confiscat pământurile la sate și uzinele la orașe.

Datorită faptului că în gubernia Nikolsk-Ussuriisk erau concentrați 4.000 prizonieri, aceștia au devenit o resursă umană importantă pentru Armata Roșie. S-a organizat o adunare la sediul garnizoanei, unde s-a făcut apel la prizonieri să se înroleze în unitățile bolșevice. Dintre români s-au înscris Jurjac, Mitoc, Trifonescu, Ilie Iulian, Stănilă. S-au înrolat peste 1.000 de unguri, numărul voluntarilor ridicându-se la 1.500. S-a format un batalion numai din soldații unguri, ceilalți au fost repartizați la diferite unități. Românii au fost repartizați la compania lituanienilor, unde un comunist urmărit de fostele autorități se ocupa de educația socialistă.

Cazacii refugiați pe teritoriul Mancuierii s-au organizat în armata condusă de hatmanul Semeonov, la Pogranicinaia, o altă armată era condusă de Kalmâcov. Jurjac susține că aveau armament pus la dispoziție de Japonia, Anglia și S.U.A. Armatele erau formate din ofițerii țariști fugiți peste graniță.

În această fază a pregătirilor viitoarelor confruntări, companiile bolșevice au primit misiunea să patruleze în oraș pentru a supraveghea circulația trenurilor care veneau din Mancuieria, prin stația Grodenskovo, pentru a evita atacurile cazacilor. Efectivul unităților Armatei Roșii a crescut la 60.000 combatanți, dintre comandanți menționând pe Mirovski, fost locotenent în corpul ceh și pe Popovici, fost căpitan în Regimentul 33 Infanterie din Arad.

Transsiberianul era întrerupt din cauza luptelor care aveau loc în diferite oraşe sau staţii. Armata Roşei în curs de organizare în regiune ducea mai mult lupte de hărţuială.

Frontul

Pentru Lae din Banat primele imagini şi percepţii despre operaţiunile militare apar deja pe drumul spre front, acoperit de norii de praf ridicaţi în urma trupelor şi a camioanelor care duceau întăriri pentru armata austro-ungară sub exploziile provocate de proiectile de tun sau ale grenadelor ce cădeau în apropierea companiei sale. Mai puţin familiarizat cu această puternică activitate a artileriei italiene, primul sentiment care l-a încercat a fost frica: „Toată noaptea n-a dormit nimeni, toţi priveau mereu spre front”. A fost un sentiment comun pentru toţi cei care se pregăteau să intre în linia întâi⁴⁸. Sentimentul a fost întărit de căpitanul companiei care la Nabrazina i-a introdus în specificul activităţii pionierilor, prezentând misiunea acestora „în ceea ce priveşte explozivitatea şi aranjarea cavernelor şi tranşeelelor”. Spaimile ce dominau grupul de pionieri din care făcea parte şi memorialistul, constituit din militari de diferite etnii şi religii, români, unguri, germani, evrei ş.a., i-au determinat la un gest mai puţin întâlnit. S-au adunat ad-hoc, şi-au cerut scuze reciproc pentru ofensele sau insultele aduse şi „astfel – scria Lae din Banat – noi toţi ne împăcărăm, deoarece în război e bine să fii şi cu duşmanul tău de moarte prieten. Părerile şi ideile diferite dispărură, căci în bubuitul tunurilor toţi eram egali”. Se cristaliza astfel ceea ce Leed numea comunitatea soldaţilor de pe front, care funcţiona după alte reguli decât societatea din care au venit⁴⁹.

Cea mai mare parte a armatei austro-ungare de pe frontul italian era formată din regimente în care majoritatea soldaţilor erau români. Din Divizia a 18-a, comandată de generalul Köves, făceau parte Regimentul 64 Infanterie Orăştie, Regimentul 50 Alba Iulia, Regimentul 31 Sibiu, Regimentul 63 Bistriţa, Regimentul 2 Braşov, Regimentul 62 Târgu Mureş, Regimentul 23 honvezi

⁴⁸ Frica a fost una dintre cele mai puternice emoţii trăite de combatanţi în Marele Război, scria D. Caracostea în cursul său de Psihologia războiului, sintetizând răspunsurile foştilor combatanţi la un chestionar. Aceştia au menţionat că diversele forme de exprimare a fricii s-au manifestat la trecerea frontierei sau la începutul luptelor. D. Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, Bucureşti, Cartea Românească, 1922, p. 70 sq.

⁴⁹ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 80 sq.

Sibiu, Regimentul 12 pionieri Alba Iulia ș.a. La această divizie a fost detașată și compania de pionieri (sapeuri), din care făcea parte și memorialistul, ca o unitate distinctă, de specialitate. Compania a plecat în prima linie în contextul mișcărilor de trupe ce au aglomerat șoselele („unii intrau în tranșee, alții ieșeau”) sub acoperirea unui permanent tir de artilerie, executat pentru ca schimbarea liniilor să se poată face mai ușor și mai repede. A fost amplasată pe muntele Hermada, la 1 km. distanță de prima linie, cu misiunea să amplaseze gardurile de sârmă ghimpată în fața tranșeelor și cavelnelor ocupate de trupele austro-ungare. Prima impresie pe care a reținut-o a fost marea învâlmășeală din armata austro-ungară, datorată în mare parte și reliefului accidentat: „dinspre front veneau răniți, iar din dosul frontului trăsurile cu muniții, traverse de fier și grinzi, care s-au întâlnit la o trecere îngustă pe Muntele Hermada, încâlcindu-se așa că nicio trăsură nu mai putea înainta”. Războiul din munți sau „războiul alb”, cum a fost denumit, a fost considerat „un război în război”, un „unicum” fără precedent. El a deschis „procesul de interacțiune dintre om și mediu”, reprezintă „cucerirea de către civilizația urbano-industrială a spațiului alpin”, care a fost repede ocupat de un număr considerabil de oameni, mașini, animale, provenite din afara acestui spațiu îngust, desfășurat în cea mai mare parte la peste 1.200 metri. Exigențele războiului au obligat mai multe sute de mii de oameni să trăiască în acest spațiu, ceea ce a ridicat comandamentelor probleme noi, dificil de rezolvat, cu echiparea, alimentația sau asistența combatanților. Diego Leone scria despre „umanizarea forțată” a muntelui, care a schimbat radical fața acestuia datorită amenajărilor efectuate în scopuri militare: drumuri, căi ferate, linii electrice, tranșee, barăci, caverne ș.a.⁵⁰. Este imaginea pe care o transmite cu fidelitate și Lae din Banat în memoriile sale.

Timp de două luni pe frontul italian, „unde ziua și noaptea tunurile nu mai încetau”, compania de sapeuri a amenajat două caverne și câteva tranșee pentru apărarea flancului stâng al dispozitivului austro-ungar dinspre Marea Adriatică. Sapeurii au avut multe pierderi din cauza bombardamentelor italiene, care vizau trecătorile de acces, denumite și „trecătoarea morții”. Numai într-o singură seară, o altă companie condusă de căpitanul Barbarino, ajuns mai târziu colonel în armata română, a avut 70 de morți, pierderi cauzate și de dorința de avansare a comandantului, susținea memorialistul. Anne

⁵⁰ *La prima guerra mondiale*, vol. I, pp. 252-253.

Duménil considera că în timpul luptei bombardamentul de artilerie reprezenta, între altele, experienţa cea mai traumatică pentru combatanţi deoarece mijloacele de protecţie faţă de aceste lovituri erau complet ineficace⁵¹. Sapeurii au fost între cele mai expuse trupe chiar înaintea declanşării marilor operaţiuni, aşa încât nu trecea o zi ca „să nu vedem sânge”. Sângele a devenit o realitate constantă pentru cei de pe front, i-a însoţit pe militari tot războiul, alături de alte imagini permanente cum au fost tranşeele, cavernele, bombardamentele. Episodul primului rănit din compania memorialistului relevă impactul sângelui văzut direct de participanţi, care din simbol al vieţii a devenit unul al morţii: „Sângele curgea din braţul ciuntit al lui Roşca, care înverzise la faţă şi gema, privindu-şi braţul ce era lângă el înnegrit”.

Un moment de speranţă s-a născut la vestea morţii împăratului Francisc Iosif („Toată lumea se bucura că se va face pace”). Depunerea jurământului faţă de împăratul Carol I a îndepărat însă speranţa păcii izbăvitoare.

Moartea continuă să domine pe militarii din tranşee şi când nu luptau. Cu prilejul unei permisiuni scurte, memorialistul a plecat din dispozitiv spre Doberdo, prin spatele frontului, pentru a căuta mormântul fratelui său căzut în acele locuri. Împreună cu un camarad au căutat prin toate dolinele crucile de la căpătâiul mormintelor. Memorialistul înfăţişează o altă percepţie a morţii, cimitirul: „Miile de cruci stăteau împrăştiate şi ruinate de ploi şi vânturi, iar altele aruncate de granate şi bombe din aeroplan”. Este o altă imagine care îi va însoţi şi pe alţi memorialişti. În faţa unui mormânt bănuţ a fi al fratelui său, după inscripţia deteriorată de pe cruce, memorialistul rostea un adevăr care l-a marcat de-a lungul războiului: „Chiar dacă n-ar fi adevăratul mormânt al fratelui meu, în război toţi suntem fraţi şi nu este nicio deosebire între aceşti eroi”. În faţa morţii toţi erau egali, moartea i-a înfrăţit şi cea mai mare parte a combatanţilor a conştientizat această caracteristică a comunităţii soldaţilor din tranşee. Trecând printre cruci citea mereu numele celor înmormântaţi, cei mai mulţi români, ca într-un veritabil pomelnic: Otescu, Bombescu, Balog, Ardelean, Buciu, Secoşan, Drăgoi, Boldureanu. Anne Duménil scria despre mormântul anonim, despre moartea lipsită de mormânt, moartea fără nume, echivalentă în situaţii normale cu o marginalizare socială. În timpul Marelui Război s-au depus eforturi pentru înmormântarea celor morţi, considerând practicile

⁵¹ *Ibidem*, p. 209-210.

funerare și riturile funerare „gesturi de civilizare a morții”. Pentru Anette Becker crucile de lemn puse la morminte nu erau numai simbolul morții, ci și al morții în Marele Război, crucea fiind cea care îi unea pe combatanți, amici și inamici, creștini și necreștini⁵².

Ofensiva din toamna anului 1916 a durat o lună de zile, toate petrecute în bătaia continuă a tunurilor, zi și noapte. Cele șapte ofensive ale armatei austro-ungare au eșuat, provocând îngrijorarea printre ofițeri. Armata austro-ungară a înaintat cu numai 4 km, părăsindu-și tranșeele și cavernele fortificate cu atâta trudă. Pentru sapeuri a apărut o nouă servitute, „au fost puși la muncă grea pentru a face noi întărituri”, întrucât cele vechi, pregătite cu sudoare și jertfe omenești au fost abandonate și distruse. Memorialistul dă o altă explicație înaintării frontului austro-ungar decât aspectele militare, pe care o va relua și cu alte ocazii în memoriile sale: „soldații noștri fiind flămânzi și știind că în tranșeele inamicului se află de-ale mâncării, ei au rupt frontul, riscându-și viața pentru o bucată de pâine”. Privațiunile soldaților pe front reprezintă o altă imagine, permanentă în textul memorialistic, pe care autorul o pune în contrast cu traiul celor de la Cartierul general: „Pe front soldații erau expuși la cele mai groaznice suferințe, de foame, boli, îmbrăcați slab și mânâți cu forța în luptă, pe când înapoia frontului se petreceau cele mai dejosătoare scene”. Aduce ca mărturie relatarea unui fost bucătar de la Cartierul general, trimis în linia întâi pentru că a îndrăznit „să denunțe mârșăviile ofițerilor”. Acesta le spunea celor din tranșee: „voi fomați aici până ce picați în agonie, pe când ofițerii mănâncă fripturi de paseri, beau șampanie. Pe când voi vă frământați și sunteți loviți de gloanțe, ei petrec bine, iar pe voi vă mănâncă păduchii”. Denunță și depravarea existentă la Cartierul general, unde a văzut „fapte dintre cele mai păcătoase petrecute între ofițeri și femei cu moravuri ușoare”. Contrastul prezentat poate fi pus și pe seama ideilor socialiste de care a fost afectat grupul din care făcea parte memorialistul. Paul Fussell a semnalat distincția dintre oficiali și soldați în Marele Război, contrastele nete existente în armată, ignoranța oficialilor de la Statul major privind condițiile reale în care se trăia pe front, de unde acuzele și disprețul soldaților față de Statul major⁵³.

După ofensiva din toamna anului 1916 au mai rămas neatinși de gloanțe doar vreo 50 de soldați dintre pionieri, cei mai mulți au căzut morți sau răniți.

⁵² *Ibidem*, p. 219; vol. II, p. 124.

⁵³ Paul Fussell, *La grande guerra e la memoria moderna*, Milan, 2000, pp. 106-109.

Retraşi pentru refacere la Nabrazina, militarii români au aflat despre intrarea României în război de partea Antantei, mult după ce evenimentul a avut loc. Cel care le-a adus vestea, un român recent sosit pe front, le-a relatat optimist: „În puţin timp întreg Ardealul va fi ocupat de armata română”, până la Crăciun războiul se va termina.

Vestea primită a trezit un alt sentiment ce a dominat constant starea de spirit a soldaţilor, dorul de casă, de familie, de locurile natale. „Aşa mi-e dor de casă şi de mama, de ţara mea, de Banat. Şi mie mi-e dor de nevastă şi de copilaşi, zise altul”. Au existat însă şi soldaţi pentru care războiul a devenit o obişnuinţă, un mod de viaţă. Un veteran din campania din 1912, care nu mai avea pe nimeni acasă, s-a declarat mulţumit că armata îi asigura traiul zilnic: „Ei, dar vezi, te obişnuieşti ca alba cu şeaua şi să mă credeţi că eu în militărie m-am făcut om. Aici ai masă, pat şi haine gratis, comanzi şi-ţi vine, dar în civilie trebuie să munceşti şi tot n-ai nimic”. Opunea comunitatea soldaţilor cu societatea din care a plecat la război, dominată de inegalităţi şi diferenţiere economică şi socială.

În vara anului 1917, pe frontul italian din munţii Isonzoului se făceau mari pregătiri pentru o nouă ofensivă. Puterile Centrale sperau să fie ofensiva finală. Se concentrau armate, se aducea armament, soseau unităţi germane pentru spargerea frontului italian care a rezistat timp de doi ani. Era mare fierbere pe front, scria Lae din Banat: „muniţiile se întăreau, ofiţerii făceau planuri, toată lumea muncea parcă erau plătiţi cu aur”. Pentru românii din grupul memorialistului, singurul moment care îi preocupa era aducerea hranei. În fometaj, aceştia îl aşteptau ziua şi noaptea pe bucătarul Pavel din Orşova, lângă o stâncă pe unde venea. După o absenţă de trei zile, petrecute fără hrană, într-o noapte liniştită au auzit un fluier ce interpreta o doină bănăţeană, cântată de bucătarul Pavel, „de se legănavu dolinele italiene”. Surprins de o salvă de artilerie, Pavel a murit „cu doina pe buze, cântând aşa de duios, scria Lae din Banat, de poate şi azi plâng dolinele Isonzoului în care şi-au aflat moartea mii de români”.

Trimis în linia întâi, memorialistul descria atmosfera greu de suportat în noua poziţie: „foamete mare, sete grozavă, ţipăte, strigăte, înjurături, învâlmăşeală, iar tunurile aruncau granate ca ploaia. Noaptele erau lungi şi zilele groaznice, mulţi au înnebunit, iar cei răniţi rămâneau jos, călcaţi de cei ce-şi apărau viaţa”. Bruna Bianchi a relevat „dimensiunea de masă a maladii

mentale”, cauzată de experiența traumatică a tranșelor, de tensiunea continuă, de contactul cotidian cu moartea, ce au provocat forme grave de tulburări psihice⁵⁴.

În infernul descris, situația pionierilor era și mai dificilă, trebuiau să ducă sârma ghimpată în fața liniei întâi, încât din rândurile lor au căzut cei mai mulți. În trei zile și trei nopți, susține memorialistul, din 360 de pionieri au mai rămas 80, ceilalți toți au murit. Viața în prima linie a devenit de nesuportat, ceea ce l-a determinat pe memorialist să strige prietenului său Adam: „Nu mai pot, nu mai pot”. Nu au mâncat de patru zile și cu greu și-au găsit refugiul de bombardamente într-o cavernă de infanteriști. Dimineța pozițiile austro-ungare au fost ocupate de italieni.

Căzut prizonier, Lae din Banat a fost trimis, neînsoțit la Udine, cu un bilet pe care scria „prizonier de guerra, via Udine”. Pe drum s-a îmbrăcat de la un magazin părăsit „cu cele mai frumoase haine ce le aflasem”, care s-au dovedit a fi o uniformă de ofițer superior. Comicul episod s-a accentuat prin faptul că, pe unde trecea, i se dădea onorul deși, scria el, „eram caraghios, căci în bluză încăpeau doi. Chipiul se cufunda până la urechi și cu cizmele puteam trece Piava”. Abia după ce a primit alte haine la un spital de campanie, a constatat că „a fost trei zile căpitan, ca prizonier în frumoasa Italie”. Memorialistul a reținut curățenia exemplară, faptul că „medicii și personalul erau specialiști, care nu făceau nicio deosebire între prizonieri și soldații lor”. A fost vizitat de un ziarist din Roma, care i-a declarat: „Cel ce va avea pâine mai multă în acest război, va învinge”, la care lugojeanul a replicat că „în armatele austro-ungare foamea e mare”.

Era luna octombrie a anului 1917, un început de toamnă, când „toată lumea se săturase de război și dorea pacea”, scria Lae din Banat. În aceste condiții, trupele germane și austro-ungare au început marea ofensivă cu un puternic bombardament de artilerie, provocând neliniște în spitalul unde era internat memorialistul: „spre front cerul și pământul se vedea(u) roșu. S-a aprins pământul... căci de la Marea Adriatică până la poalele Tirolului numai văpăi roșii se vedeau. O groază mare cuprinsese pe toți”. Armatele austro-ungare au rupt frontul și au înaintat. Personalul spitalului s-a retras în derută, au rămas în clădire numai răniții sau bolnavii: „Batalioane, tunuri, automobile, oști

⁵⁴ *La prima guerra mondiale*, vol. I, p. 323 sqq.

întregi se retrăgeau”, notează Lae din Banat. În retragere italienii au dat foc la magaziiile cu muniţii şi cu cereale. Panica a cuprins şi populaţia civilă.

Înaintarea trupelor austro-ungare a fost însoţită de cumplite atrocităţi: „Înspre seară, scriu memoriile, au apărut ca sălbaticii «Sturm trupele» austro-ungare, împuşcând şi devastând tot ce găseau în cale. Soldaţii turmentaţi de vinurile aflate în grandioasele pivniţe italiene nu-şi mai dădeau seama ce fac, ci ca turbaţii împuşcau, tăiau oameni, vite, fără milă. Era o groază a privi cum baionetele se înfugeau în piepturile celor care voiau să protesteze sau să-şi apere avutul. Ofiţerii turmentaţi, şi ei cu revolverele şi cu săbiile scoase, strigau: «Elöre! Elöre fiúk Rómába (Înainte băieţi, spre Roma)». Husarii înaintau în galop... o parte din honvezi, şi ei turmentaţi, se îndreptau spre spital, cu ochii tulburaţi, împuşcând asupra spitalului, omorând pe cei ce odată au scăpat de la moarte, strigând «Hálál a Bűdos diganok (Moarte puturoşilor de italieni)»”. Dramatismul descrierii a fost amplificat de faptul că victimele erau răniţi sau bolnavi incapabili să opună vreo rezistenţă. Tăvălugul uciderii nu a ţinut cont de aceasta, astfel încât, din spitalul care a fost raiul bolnavilor, cum scria memorialistul, „a mai rămas un iad, iar zidurile pline de sânge”.

André Duménil a remarcat faptul că una din imaginile constante, permanente din Marele Război a fost violenţa, manifestă pe front ca una „radicalizată, decisivă în procesul de totalizare a conflictului”⁵⁵.

În spatele frontului, violenţa faţă de populaţia civilă a fost percepută în scrierile de război prin expresii ca „barbari”, „sălbatici”, termeni folosiţi pentru a desemna ocupantul⁵⁶.

La reîntorcerea din spital Lae din Banat a găsit compania decimată, din grupul cu care a început războiul au mai rămas doar doi români, Adam şi Seredan. Cei doi i-au relatat lugojeanului pierderile suferite de armata austro-ungară, povestind că soldaţii acesteia, îmbătaţi de vin, au înaintat orbeşte, fiind secerăţi de focurile de mitraliere: „Tunurile bubuiau şi Piava s-a înroşit de sânge, căci mii de soldaţi şi-au aflat moartea înneacăndu-se în apă”. Adam povestea: „M-am îngrozit văzând atâţia morţi pe care trebuia să-i aruncăm în Piava, nemaiavând loc a-i îngropa. Când s-a făcut asaltul asupra Sant Donei, mii de bătrâni, femei, fete şi copii au fost ucişi, căci năvălirea trupelor a fost barbară, iar tunurile călcau răniţii şi morţii picaţi pe câmpie”.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 208.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 391.

Pe lângă dezastrul provocat de operațiunile militare s-a adăugat jaful sistematic practicat de germanii aflați în spatele unităților austro-ungare, care au luat tot ce au mai găsit, până și clanețele de metal de la uși, lăsând pe localnici în cea mai neagră sărăcie. Situația s-a repetat și la Vittorio, unde civilii au fost „jefuiți cumplet”, lipsind unitățile austro-ungare de orice sursă de aprovizionare. „Foametea era mare, scria Lae din Banat, căci 10 soldați primeau o pâine... iar caii picați pe front erau ciupeliți de carne și distribuiți armatelor”. Annette Becker a descris formele în care s-a manifestat violența ocupanților față de populația civilă din spatele frontului⁵⁷.

După retragerea armatei italiene, comandamentul austro-ungar a concentrat toate forțele pe frontul de la Piave, cu intenția de a zdrobi rezistența italiană și a înainta spre Roma. Condițiile nu mai erau prielnice din cauza moralului scăzut al trupei, provocat de lipsa de alimente, de foametea care bântuia ca o epidemie armata austro-ungară. În rândul militarilor au apărut defecțiuni, cum a fost cazul regimentului de bosniaci din Sant Dona, care a intrat în grevă. În aceste condiții s-a pus mereu întrebarea când se va sfârși războiul. Starea armatei era descrisă realist în memorii: „Toată lumea știa că anul 1918 va aduce pacea, deoarece mizeria și foametea erau peste măsură de grele, nemaiputându-se suporta și continua războiul mai departe”. Au început manifestări de revoltă, s-a amplificat dezordinea, dar comandanții contau mult pe soldații români și bosniaci, „care luptau încă cu credința și vitejia de la începutul războiului”. Memorialistul a respins această aserțiune, susținând că după intrarea României în război de partea Antantei, „mii și zeci de mii de români treceau de bună voie la armatele italiene, împreună cu cehii, formând batalioane care luptau contra Austro-Ungariei”. El susținea că fenomenul dezertării a fost încurajat și de propaganda trupelor Antantei, care a difuzat manifeste scrise în diferite limbi. Unul dintre acestea, redactat în limba română, scria: „Fraților ardeleni și bănățeni! Veniți cu toții la noi, căci veți căpăta pâine albă și veți fi tratați bine. Pentru ce luptați voi aici la frontul italian? Ca să apărați pe austrieci și pe unguri, când datoria voastră este să dezrobiți Banatul și Ardealul de sub pumnul ungarilor. Treceți cu toții la noi, căci frații voștri sunt bine văzuți”. Deși era interzis să fie ridicat, românii le-au citit și mulți au dezertat, cu sutele spune autorul.

⁵⁷ *Ibidem.*

Deşi bogate în detalii despre situaţia de pe front şi despre moralul trupelor austro-ungare, memoriile dau puţine informaţii despre activitatea conspirativă a autorului lor. Acesta menţiona că a fost atras de ideile socialiste prin intermediul unui camarad ungar, Hollo, dar nu oferă mai multe amănunte. Mărturisirea că a adunat date şi informaţii despre mersul războiului, despre care avea cunoştinţă un alt lugojean, Gheorghe Grasu, cu care avea legături. Informaţiile obţinute le-a ascuns în pivniţa unui castel ruinat şi părăsit de lângă Vittorio. Acolo l-a întâlnit pe Giuseppe Pagoni, un bătrân italian care conducea un ziar, la Vittorio, unde publica ştiri despre revoluţia din Rusia. Pagoni era un spion care informa Marele Stat Major Italian despre manevrele trupelor austro-ungare. Pentru scurt timp Lae din Banat a devenit informatorul acestuia. Alte detalii memorialistul nu mai oferă, în schimb a scris despre manifestaţia socialiştilor şi a proletarilor din armata austro-ungară de la 1 mai 1918, împotriva războiului, în urma căreia s-au făcut multe arestări. Din grupul socialist care a iniţiat-o a făcut parte şi memorialistul, scăpat „ca prin minune” de arestare în timp ce avea la el informaţiile culese pentru Pagoni şi un manifest socialist.

În perspectiva mării ofensive, pionierii au exersat traversarea râului Piave. În acest scop s-a ordonat un exerciţiu, o manevră de atac pe lacul Selo, la care au participat 20.000 soldaţi. Manevra a costat viaţa a zeci de soldaţi, dar pierderile nu au contat în decizia comandamentului austro-ungar, sigur că ofensiva va reuşi, indiferent de preţul plătit.

Cu tot optimismul comandanţilor austro-ungari, starea de spirit a trupei era la cel mai de jos nivel posibil. Foametea a afectat serios moralul soldaţilor. Memorialistul a plecat în permisie la Conegliano, „ameţit de foame”, pentru a întâlni cunoscuţi şi prieteni din Lugoj, cantonaţi acolo cu Regimentul 43 Infanterie, mânat şi de dorul de casă. Acest sentiment, prezent la toţi combatanţii din Marele Război, a fost însoţit, nu întâmplător, de o descriere a naturii înconjurătoare, într-un moment de linişte pe front, simbolizând nostalgia după locurile natale: „Era luna mai, totul înflorit, soldaţii dormeau tăvăliţi prin umbrele tufelor şi ale frunzelor de vie, ce erau întinse cât vedeai cu ochii. Era o primăvară dulce şi plină de tinereţe, căci pe unde Caproni n-au ajuns, iarba, fânul, florile şi viile creşteau, îmbătând câmpiile de mirosul dulce şi curat al primăverii”. Liniştea, pacea şi armonia naturii au fost opuse războiului distrugător, ca un protest împotriva dezastrului provocat de acesta.

Slăbit fizic („mergeam ca o găină beată”) la Conegliano memorialistul a întâlnit bănățenii din Regimentul 43 de la Caransebeș. A remarcat ironia cu care aceștia percepeau războiul, atitudinea față de război, văzut ca o fatalitate ce nu putea fi evitată. Un dialog cu un prieten întâlnit acolo a rezumat foarte bine această stare de spirit:

„ – Ce e nou la Regimentul 43?

– Nimic nou. Totul e în ordine.

– Dar ai noștri?

– Sunt sănătoși ca peștele, au ce să bea și ce să mănânce?

– Ce mai vrei alta? Regimentul e complet. Ofițerii sunt voioși, soldații sprinteni.

– Ei drace, îți mai vine să glumești în prăpădul acesta?

– Ce să faci? De patru ani tot pe front, m-am obicinuit și nici n-aș mai putea trăi fără zgomotul acesta de vandalism”.

Reflectând la această afirmație a prietenului său, Lae din Banat scria: „Mai putea cineva să răspundă altminteri? Nu. Nimic nou la Regimentul 43 și atâta tot. Scurt și cuprinzător, căci nime nu putea să schimbe sau să ajute sau să prefacă mersul războiului. Viața de campanie s-a obicinuit. Soldații picați pe câmpul de luptă au fost înlocuiți cu alții. Foametea, mizeria și epidemiile nu mai erau o noutate. Condamnarea la moarte, jaful și bătaia erau la ordinea zilei. Dacă picau chiar și o sută de soldați într-o singură noapte, nu impresiona pe nimeni. Nimic nou... și cu toate astea răsuna doinele călușerilor și doinitorilor bănățeni. Noi trăim în speranța că războiul nu va ține cât îi lumea, a spus un țăran din valea Almăjului. Da, da, a avut dreptate. Războiul s-a gătat și parcă nici n-a fost. Nimic nou la Regimentul 43 și totuși a fost nou, căci mândrii feciori ai Banatului au picat pe câmpul de onoare cu idealul virtuții, apărând numele glorios al unui regiment care a binemeritat de la patrie”. A fost răspunsul dat la întrebarea formulată care, dincolo de ironia menționată, condamna războiul și urmările lui.

Interesant este faptul că memorialistul invocă tradiția regimentului de graniță românesc de la Caransebeș, continuat de Regimentul 43 Infanterie după desființarea graniței militare. Cu tot mesajul antirăzboinic, autorul elogia vitejia Regimentului 43 spunând că „și-a servit dreptul național, de care ne bucurăm cu toții astăzi. În era stăpânirii străinilor, Regimentul 43 a fost acela care a păstrat limba, tradiția și obiceiurile strămoșilor noștri. Regimentul 43 a

fost un factor important la unirea noastră naţională". Este o idee interesantă, prezentă în multe memorii bănăţene, potrivit căreia războiul a fost unul din factorii care au făcut posibilă unitatea naţională. „Visul neamului s-a împlinit”, scria memorialistul.

Dialogul menţionat mai sus reflectă sentimentele autorului în momentul când scria memoriile, intitulate cu ironia pomenită: „La Regimentul 43 nimic nou”. Este mesajul textului său prin care condamna războiul ce a adus soldaţii în starea de spirit menţionată, de disperare, de deznădejde. Dialogul a fost completat de alţi soldaţi aflaţi pe stradă, auzind încurajarea făcută de Lae din Banat, încrederea în Providenţa divină: „Dumnezeu e bun şi ne va scăpa de aici”. Ceilalţi soldaţi aflaţi întâmplător în apropiere au replicat: „Tu mai crezi în Dumnezeu? Minciună, minciună! Dumnezeu nu mai există!” Alt soldat striga la cer: „Unde eşti, Dumnezeule? Arată-te dacă eşti, să descarc aceste 40 de cartuşe în tine”. Am reprodus aceste dialoguri pentru că ilustrează, poate cel mai bine, starea de spirit a soldaţilor de pe frontul italian. Deşi majoritatea combatanţilor au invocat Divinitatea spre a le veni în ajutor, în momente de alienare psihică au existat şi cazuri în care aceasta era contestată şi pe frontul italian au fost câteva manifestări prin care soldaţii se despart de religie.

Annette Becker scria că religia omului în război era aceea a „Homo credens”. După opinia sa, pierderea credinţei a fost menţionată sporadic în memorii, în care domina exaltarea credinţei⁵⁸. Într-o altă lucrare Annette Becker a susţinut legătura strânsă existentă între credinţă şi moarte, care a determinat deşteptarea religioasă în Marele Război⁵⁹. Curajul cu care au înfruntat moartea, sacrificiul suprem, a fost determinat la creştini de speranţa de înviere în cealaltă lume. Martirii mureau imitând pe Cristos⁶⁰, cel care s-a sacrificat pe cruce pentru a învia, pentru salvarea celor mulţi. Imitaţia lui Cristos a fost motivul care a guvernat moartea eroică, comportamentul martirilor pe front.

O altă imagine transmisă de memorii a fost prezenţa masivă a soldaţilor originari din Banat pe frontul italian. Aceştia şi-au exprimat mereu dorul de casă, intonând doine româneşti bănăţene, un alt simbol al dorului de casă ce

⁵⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 118.

⁵⁹ Annette Becker, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914-1930*, Paris, Armand Colin, 1944, p. 43.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 17.

anima soldații: „Părea că mă aflai într-adevăr prin văile Banatului”. Întâlnirea cu prietenii din Lugoj la Conegliano, care a reactivat dorul de casă, relatată în memorii, semnifică un moment de evadare din infernul războiului, de rememorare a locurilor natale. Nu întâmplător memorialistul nominalizează cunoștințele din Lugoj întâlnite, ing. Radoslav, dr. Sipețeanu, dr. Cristurean.

Marea ofensivă a Puterilor Centrale era în curs de pregătire. Compania de pionieri a primit ordinul să măsoare adâncimea Piavei. Era o misiune extrem de dificilă, motiv pentru care comandamentul a cerut să se ofere opt voluntari, promițând 15 zile de concediu, bani și medalii. S-au oferit mulți din grupul memorialistului, unii câștigați de ideile socialiste. După efectuarea misiunii cu succes, căpitanul i-a anunțat că marele Stat Major a interzis toate concediile pe frontul italian, spre dezamăgirea celor opt voluntari și furia cehului Fiala, și acesta socialist, care i-a admonestata că și-au riscat viața, reproșându-le că nu au un comportament adecvat crezului socialist și i-a amenințat că îi va raporta la Comitetul Central.

Marea ofensivă, despre care se vorbea din primăvara anului 1918, trebuia să fie ultima „deoarece Austro-Ungaria nu mai putea continua războiul din cauză că i se sfârșiseră alimentele, îmbrăcămintea, medicamentele și în țară toată lumea striga «Jos războiul!»”. Strategia conducătorilor armatei austro-ungare era să concentreze toate forțele la Piave pentru a rupe frontul și a obliga pe italieni să ceară pace. Au fost aduse 56 divizii bine înarmate, „sute de mii de tunuri, mitraliere, granate, bombe, automobile, husari..., vânători, trupe de atac, honvezi, sapeuri, pionieri, trupe speciale, aeroplane...”. Inclusiv împărăteasa Zita era prezentă, o prezență controversată după părerea memorialistului, care consemnează opinia existentă atunci, „că din cauza împărătesei a pierdut Austro-Ungaria războiul și au pierit sute de mii de soldați la Piave”.

Trupele austro-ungare aveau în față o altă mare de concentrare de forțe italiene, franceze și engleze: „Văile, câmpiile, munții și dolinele erau ticsite de soldați...”. Aceștia au format „un front unic și puternic – scria memorialistul – peste care cu greu puteau trece armatele Puterilor Centrale”.

Dezastrul armatelor austro-ungare în bătălia de la Piave a pus capăt războiului purtat de bătășeni pe frontul italian. A ilustrat totodată ororile lungului război care a afectat lumea europeană. Comentând acest dezastru, memorialistul aprecia că la Piave a fost „unul dintre cel mai groaznic măcel din războiul mondial”, spunând că „într-o singură zi s-au prăradit 180.000 soldați,

iar până la 24 octombrie s-au prăpădit 800.000 soldaţi din armatele austro-ungare”. Deoarece soldaţii nu mai voiau să înainteze fără ofiţeri, comandamentul a dispus ca aceştia să participe efectiv la atac în faţa trupei. Datorită acestei dispoziţii, memorialistul afirmă că în întreg războiul n-au căzut atâţia ofiţeri ca în ofensiva a XII-a.

Impresionat de carnagiul de pe frontul italian, Lae din Banat a realizat una din cele mai expresive descrieri a bătăliei de la Piave, așa cum a perceput-o un pionier român din linia întâi. Pregătirile pentru ofensivă s-au încheiat în 13 iulie, când a sosit ultimul transport de pontoane pe malul Piavei. S-a realizat o mare concentrare de trupe și tehnică de luptă pe un front de aproximativ 30 km. După părerea memorialistului cele mai sângeroase lupte s-au dat la Montello, Nervesa, Franceschi, Camarotto, Vidor, Lovolo, Mt. Tomba.

Un fenomen întâlnit des pe front, denumit de Eric J. Leed coexistența pașnică a soldaților cu inamicul în anumite momente, caracterizat de acesta ca o ripostă la realitățile crude ale războiului, ca o expresie a solidarității umane sau a lipsei de semnificație a războiului pentru combatanți, a fost relatat de memorialist și pe frontul italian până la începutul ofensivei austro-ungare. Pe Muntele Pertica, între liniile de foc era un izvor cu apă rece, din care se aprovizionau atât italienii cât și austro-ungarii. Era vital pe Carst, unde lipsa de apă se resimțea permanent, uneori treceau și trei nopți fără să primească rezerva de apă. Adeseori soldații se întâlneau la izvor și vorbeau împreună, mai ales românii care se puteau înțelege cu italienii. Cele două părți au păstrat tacit această situație, din nicio parte nu a fost bombardat. Abia odată cu venirea francezilor a încetat coexistența, Lae din Banat susținând că aceștia au fost primii care au tras în unguri.

Cazurile de fraternizare a soldaților români cu inamicul au fost multe de-a lungul războiului, atât în Galiția, cât mai ales pe frontul italian. Coexistența pașnică cu inamicul indică o ripostă a combatanților la realitatea războiului, determinată de viața din tranșee, poate fi considerată și solidaritate umană, dar și lipsă de semnificație a războiului⁶¹. Pentru Leonard V. Smith fraternizarea cu inamicul poate fi considerată și ca o formă de rezistență față de război. Au fost episoade în care inamicii nu au ținut cont de război, au refuzat să lupte sau au acceptat momente de pace⁶².

⁶¹ Eric J. Leed, *op.cit.*, pp. 145-146.

⁶² *La prima guerra mondiale*, vol. I, p. 355.

Memoriile descriu sentimentele care îi încercau pe cei din companiile de pionieri, dispuși pe malul Piavei încă din dimineața zilei de 14 iulie. Erau primii expuși morții, motiv pentru care Lae din Banat scria: „Toată lumea să înfricoșase, așteptând ceasul pierii”. Cu perspectiva morții în față, pionierii au făcut o înțelegere, dacă unul va pica ceilalți să trimită scrisoarea pregătită acasă. În momentul când a început pregătirea de artilerie, „prieteni se sărutau, vărsând lacrimi”. Noaptea de 14-15 iulie 1918 „a fost o noapte plină de groază diabolică”. Frica a devenit dominantă, provocând situații neobișnuite, cum a fost cea referitoare la soldații din trupele de asalt, care se pregăteau să atace cu cuțite pe italieni, exemplul referindu-se la cei care erau pentru prima dată pe front. Frica a fost amplificată de faptul că pregătirea de artilerie a făcut victime și în rândul armatei austro-ungare în timp ce din partea italiană nu se auzea niciun foc: „Se părea că nu era nimeni acolo”.

Frica a fost unul dintre cele mai puternice sentimente trăite de combatanți considera D. Caracostea. Diferitele forme de exprimare ale acestui sentiment s-au manifestat intens la începutul luptelor⁶³.

Marea ofensivă austro-ungară de la Piave a început în dimineața zilei de 15 iulie, la ora 4. În 15 minute pontoanele cu trupele de atac au ajuns pe celălalt mal al râului Piave. Deoarece nu au întâlnit nicio rezistență în liniile italiene, zeci de mii de soldați au trecut râul Montello, înaintând până aproape de linia ferată. A fost o stratagemă a comandamentului italian, care i-a lăsat să înainteze fără nicio rezistență, pentru ca după aproape două ore de la începutul ofensivei să deschidă un foc nimicitor cu toate armele. „În vreo 20 de minute, scria memorialistul, mii de soldați și ofițeri au picat. Se făcuseră bălți de sânge și jirezi întinse de cadavre. La Montello s-a prăpădit un număr mare de soldați. Nici un pas nu se mai putea înainta”.

În fața focului italienilor, compania de pionieri s-a retras până la malul Piavei, când a început să treacă al doilea transport de pontoane cu soldați. Și acesta a fost întâmpinat de italieni cu un puternic foc de artilerie, care timp de două ore a nimicit alte zeci de mii de soldați: „Piava se înroșise de sânge, iar văile se umplură de morți, călcând cei rămași încă vii peste ei. Grozăvenii, de mulți au înnebunit”. Pentru a da posibilitate trupelor austro-ungare să se retragă, pionierii au refăcut podul, dar aviația italiană l-a bombardat și mitraliat: „Sute de morți rămaseră în Piave, pe care apa furioasă îi ducea la vale, spre

⁶³ D. Caracostea, *op.cit.*, p. 70 sqq.

mare". Şi al doilea pod refăcut a fost distrus de apele umflate ale râului. S-a construit al treilea pod, care de asemenea a fost bombardat în ziua următoare. Astfel marea ofensivă austro-ungară a eşuat, într-o singură zi au fost scoşi din luptă 180.000 soldaţi, morţi şi răniţi, estima Lae din Banat.

Timp de cinci zile, între 15 şi 20 iulie 1918, armata austro-ungară a atacat din toate părţile fără succes. Urmarea a fost instaurarea haosului şi a dezordinii în rândul trupelor austro-ungare, care fugeau pentru a-şi salva viaţa. Bătălia de la Piave a scos în evidenţă un paradox. În ciuda focului nimicitor al italienilor, trupele austro-ungare au înaintat totuşi, „pentru că ştiau – scria memorialistul – că la italieni se găseşte de ale mâncării, căci armatele austro-ungare sufereau de foame”. Memorialistul aprecia că trecerea Piavei „s-a făcut numai pentru a prinde o bucată de pâine”, având în vedere că 12 soldaţi primeau o pâine şi aceea plină de nisip. Memorialistul adaugă că italienii au pregătit pe malul Piavei alimente, cunoscând foametea care bântuia în armata austro-ungară şi în mod deliberat italienii s-au retras la Montello şi la linia ferată de unde au contraatacat: „Bieţii soldaţi au murit pentru o bucată de pâine aflată la italieni, crezând că-şi vor putea astâmpăra foamea”, aprecia memorialistul, comparând situaţia cu ofensiva din toamna anului 1917, de la Görz, în urma căreia austro-ungarii au găsit magazinele pline de provizii şi pivniţe cu vinuri.

După părerea memorialistului, „bătălia de la Montello a fost cea mai groaznică bătălie dintre toate, din cei 4 ani de război mondial”. Au fost cinci zile de „grea şi cumplită luptă prin ploaia grea şi noroiul până la brâu”, în care soldaţii au fost mânaţi din urmă de ofiţeri cu ameninţări de moarte. După încetarea ploii a venit un val de căldură peste zecile de mii de cadavre, care s-au descompus, declanşând epidemii, în urma cărora au murit alte mii de soldaţi.

Memorile se referă mereu la dificultăţile întâmpinate de pionieri la traversarea Piavei. Cea mai dificilă operaţiune, care a provocat şi cele mai multe jertfe a fost construirea podurilor de pontoane pentru traversarea râului. În noaptea de 22 iulie 1918 au început să construiască al optulea pod. Din cele şapte construite până atunci în timpul luptelor de la Piave, trei au fost luate de apele umflate ale râului, iar patru au fost bombardate. În 23 iulie s-a mai încercat încă o dată ruperea frontului, tot fără succes, iar cel de-al optulea pod a fost şi el bombardat de avioane şi rapt. Din lipsă de materiale nu s-a mai construit altul, situaţie ce reflectă dezastrul armatei austro-ungare după luptele de la Piave. Divizia 17, din care făcea parte compania de pionieri a fost complet nimicită.

Deși a fost unul dintre puținii pionieri care a supraviețuit acestui dezastru, calvarul memorialistului nu a încetat odată cu prăbușirea frontului. În 28 iulie a căzut bolnav. A fost trimis la un spital din Austria, unde „spitalele erau tixite de răniți și bolnavi”. În spitalul de la St. Michael, unde a stat timp de o lună, mureau zilnic 20-30 soldați deoarece, pe lângă rănilor suferite, epidemiile „și mai ales tifosul făcea ravagii mari”. După însănătoșire a fost trimis la Viena, unde a primit 30 zile de concediu.

Impresionat de splendoarea „orașului împărătesc”, ale cărui edificii au rămas neatinsse de răutatea omenirii”, memorialistul descrie contrastul dintre frumusețea orașului și lipsurile de tot felul care au afectat populația capitalei: „Am străbătut Viena în sus și în jos, totul era frumos, dar populația vieneză suferea mult. Femeile, copiii și bătrânii te asaltau la gări pentru a-ți cere o coajă de pâine. Toată lumea necăjită era împotriva războiului. Revoluția era în prag”.

Cu gândul la iminenta revoluție, insuflat și de grupul socialistilor cu care a colaborat, a plecat la Budapesta cu indicații de la socialiștii de pe front de a contacta pe cei din capitala Ungariei. Deși a rămas discret cu privire la această misiune, ca de altfel toate legăturile sale anterioare cu socialiștii, încă de la gară a contactat agentul Comitetului Central Executiv al P.S.D., un invalid de război, care aștepta soldații întorși de pe front, având un semn distinctiv. Acesta i-a dat informații despre declanșarea revoluției, așa cum au plănuit-o socialiștii. Potrivit acestora, revoluția urma să izbucnească la 15 octombrie, primul său act fiind asasinarea lui Tisza. Apoi, 16 trenuri speciale trebuiau să plece în direcții diferite pentru a vesti sfârșitul războiului. În aceeași zi urmau să fie eliberați din temnițe 16.000 condamnați, care aveau misiunea să devasteze parlamentul, statul major și comendurile. Organizația socialistă din Budapesta era în legătură cu cei din Viena și din toată țara. Memorialistul susținea că „la acțiunile revoluției au ajutat mult românii, horvații, cehii și polonii”.

Se pare că instrucțiunile primite nu l-au convins pe tânărul simpatizant socialist din Lugoj, deoarece în finalul considerațiilor despre revoluție a mărturisit un crez naționalist: „Dorul de mamă și casă mă mâna făcându-mă să uit însărcinarea ce am avut-o, căci știam că și așa eu folos n-am să trag și mă gândeam că-s lugojean și bănățean și cauza românească e mai sfântă ca toate acțiunile MSHR din Budapesta. Astfel am luat o hotărâre de a mă scăpa de ei și am ars toate manifestele și instrucțiunile primite”. Exemplul memorialistului bănățean confirmă aserțiunile lui Leed, potrivit cărora socialismul sau bolșevis-

mul combatanţilor a fost unul generat de viaţa soldaţilor din tranşee, de lipsurile şi pericolele îndurate şi nu a fost expresia unor convingeri ideologice, asimilate sistematic. A fost unul de conjunctură, rezultat al traiului zilnic din tranşee, al numeroaselor lipsuri şi pericole prin care au trecut. Leed scria că trupa a învăţat socialismul nu din cărţi, ci din tragica structură a războiului⁶⁴.

Dorul de casă, de locurile natale, a fost constant invocat de soldaţii de pe front, mai ales că cei mai mulţi erau tineri şi aveau încă vie amintirile copilăriei. Ajuns la Lugoj, Lae din Banat a sărutat pământul de bucurie, pe care nu l-a mai văzut de 43 de luni, scriind semnificativ „lung şi greu e dorul”. Deoarece s-a prezentat la Cader cu o zi întârziere peste cele 30 de concediu, a fost trimis la închisoare, „drept recunoştinţă a celor patru decoraţii de pe frontul italian”. Bolnav de malarie, a fost trimis la Alba Iulia, la Malaria cader, unde l-a găsit izbucnirea revoluţiei din Ungaria, mai târziu decât au plănuit-o socialiştii.

Chiar dacă nu mai este actor al evenimentelor, lasă o descriere a acestora după asasinarea lui Tisza, preluând probabil informaţii din ziare sau de la alţi soldaţi întorşi de pe front: „Trenurile au pornit cu revoluţionari. Strigăte de libertate sunau din mii de piepturi. Jos stelele, jos ruia (emblema), toată lumea să meargă acasă, gata războiul. Poşta şi C.F. care avea(u) o misiune importantă în acţiunile revoluţionare s-au achitat pe deplin. Istoria va vorbi. Garda roşie a pus stăpânire pe Budapesta. De altfel întreaga Europă era în pumnul proletariatului, dar n-a avut curaj să-l strângă. Revoluţia a fost binevenită. Naţiunile subjugate s-au eliberat, Europa s-a potolit de focul grozav. Popoarele sunt libere şi fericite, căci aşa a voit Dumnezeu”. Discursul memorialistului este un amestec de idei socialiste şi principii naţionaliste, specific de altfel atmosferei de după război. Le regăsim şi în amintirile despre cel mai bun prieten al său de pe front, Adam, căruia îi face un portret interesant. Era un tânăr inteligent, fiul unui gospodar din zona Oraviţei, care frecventa regulat biserica, al cărui cantor era. Era curajos, iubea dreptatea şi adevărul. Memorialistul susţinea că şi Adam „aprecia mult doctrina socialistă, care i-a fost explicată de socialistul Hollo, dar pentru o lume întreagă nimeni nu-l putea capacita ca să-şi lasă sau să-şi părăsească credinţa şi neamul. Când un român a fost insultat sau batjocorit de unguri sau de nemţi, Adam le dădea de hac”. Indirect memorialistul descrie cum s-au răspândit ideile socialiste în micul

⁶⁴ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 263.

grup de pionieri din care făcea parte, valabil pentru toată armata austro-ungară, afectată serios de ideile socialiste. Mărturiile celor doi ilustrează că valorile care au animat soldații români în Marele Război au fost credința în biserică și neamul românesc. Ideile socialiste au fost efectul imediat al războiului, tranșeelor și cavernelor din Carst care i-au făcut pe unii socialiști, dar la sfârșitul războiului crezul celor mai mulți a fost unul național.

Imaginaea cavernelor și a tranșeelor nu l-a părăsit nici după întoarcerea acasă. Povestirile cu rudele sale după întoarcerea acasă, care nu au cunoscut războiul tehnologic, total, cum a fost Marele Război, rețin constant acest aspect al războiului, prezent în toată memorialistica europeană: „Cavernele sunt săpate în munții de piatră, unde se ascund trupele, ca să nu fie bombardate de aeroplane și de tunurile grele. Astfel frontul din ambele părți este întărit cu beton armat, cu garduri de sârmă ghimpată și în multe locuri este introdusă electricitatea, așa că, în cazul de atingere, soldații se curentează, rămân carbonizați pe loc. La frontul de la Isonzo, doi ani de-a rândul frontul a stat pe loc, la o apropiere de 50-100 metri unul de altul. Pe lângă toate instrumentele de război avem și rachete, care se slobod dintr-un pistol și aveau misiunea să lumineze frontul. Sunt și faruri mari care luminează întreg frontul. Arma cea mai ucigătoare era gim-bunul și gazele asfixiante”. Este una dintre cele mai fidele și convingătoare descrieri a războiului tehnologic, a inovațiilor aduse pe plan tehnic pentru mașina ucigătoare.

O altă amintire pregnantă care îi revine în memorie după întoarcerea acasă a fost cea a dezertorilor. Memorialistul consemnează acest fenomen prezent printre soldații români, cehi, poloni și croați, care a fost unul urmat de constituirea legiunilor formate din voluntarii popoarelor aflate sub dominația austro-ungară și care s-au încadrat în armata italiană. Dezertarea a fost interpretată în istoriografie ca o formă de rezistență individuală față de război⁶⁵. Memorialistul susține că fenomenul a luat amploare din anul 1916, afirmând că a fost declanșat de ofițerii români. Pentru organizarea voluntarilor români au fost trimiși ofițeri din România, cu misiunea de a-i pregăti în vederea integrării în armata italiană. Împotriva dezertorilor comandamentul Puterilor Centrale a introdus statariul, împușcând sau spânzurând pe toți cei învinuiți ca trădători de patrie. „Mii și mii de suflete au fost stânse – scria memorialistul – murind ca

⁶⁵ *La prima guerra mondiale*, vol. I, p. 358.

eroi pentru scumpa patrie". Prezintă cazul unui batalion de cehi, luaţi prizonieri în bătălia de la Montello. Deşi erau îmbrăcaţi în uniforme italiene, au fost trădaţi de un spion că erau cehi şi au fost împuşcaţi în spatele cazarmei de la Conegliano: „Zidurile cazarmei au fost stropite cu sânge şi creieri, iar ca scena să fie şi mai îngrozitoare, pentru a speria pe soldaţi ca să nu se predea inamicului, au spânzurat 20 dintre conducătorii batalionului ceh, lăsându-i la văzul tuturor. Grozave sene, lumea s-a speriat, iar mulţi înjurau şi blăstămau pe împărat şi ofiţerii austrieci”.

Războiul a afectat şi locurile de unde au plecat combatanţii pe front. Lae din Banat deplângea starea în care a ajuns după război mahalaua din Lugoj unde locuia. Înainte de război, spunea el, era o „mahala de copii”, „gălăgioasă”, „veselă”, la întoarcere a găsit-o „goală şi pustie”, pe străzi nu se mai vedeau tineri, e „jale şi pustiu”. În locul cântecelor se auzeau „urlătul câinilor fomaţi ce latră pe cer în semn că a încetat din viaţă un voinic”. „N-am mai aflat, din ce am lăsat, nimic”, mărturisea el. Era o condamnare a războiului care a lipsit ţara de generaţiile tinere, dar şi un sentiment de nostalgie pentru viaţa aşezată, liniştită a copilăriei de dinainte de război. Acest sentiment exprimă şi dificultăţile întâmpinate de foştii combatanţi de a se integra în viaţa şi societatea de după război, sentimentul trăit de toţi veteranii Marelui Război. „Lofcinul, Kosmacul, Doberdoul şi Piave m-au schimbat cu totul”, scria el. Incapacitatea de adaptare în comunitatea din care a plecat, dezintegrată şi aceasta, îl determină să revină la cea din tranşee, la foştii camarazi. Comoditatea de care a beneficiat acasă îl oboseşte, îl determină să privească cu nostalgie la zilele petrecute pe front: „La front mă culcam pe clanţuri de pietri, prin şanţuri, pe margini de drumuri şi mă simţeam mai bine. Mâncam carne de cal, de bivoli, chiar şi de câine, cine mai alegea sau cine mai controla”. De aceea declara sincer: „să nu râdeţi dacă vă spui că n-aş fi preferat să vin acasă, dacă ştiam că aici e o lume întoarsă”. Era un sentiment trăit de mulţi veterani, odată întorşi acasă, care nu-şi mai regăseau locul într-o „lume întoarsă”, după aprecierea lor. A fost un alt efect psihologic asupra foştilor combatanţi, surprins foarte bine de memoriile tânărului lugojean. Acest comportament reflectă, după consideraţiile lui Bruno Cabans, dificultatea celor demobilizaţi de integrare în societate, dificultăţile lor de a regăsi o viaţă regulată⁶⁶.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, pp. 351, 366.

Are însă timp să cugete, să-și pună întrebări despre marea conflagrație. Apelează și la literatura despre război, la romanele lui Louis Dumur, care scria că „pașnicul și civilizatul popor german, la glasul trâmbiței de alarmă din 1914, toată suflarea nemțească a fost una. Capitaliști, burghezi, socialiști, naționaliști, țărani și muncitori și-au strâns rândurile... pentru că mândria lor de germani i-a unit, până și anarhiștii și comuniștii au fost cei mai înfocați patrioți”. Era acea uniune sacră, reconcilierea națională realizată la izbucnirea războiului, despre care scria J.J. Becker⁶⁷.

În finalul memoriilor a încercat să relateze evenimentele de pe frontul italian difuzate prin intermediul zvonurilor, neclarificate, care au provocat discuții contradictorii, cum a fost cel referitor la trădarea împărătesei Zita. Un alt aspect care i-a provocat nedumeriri a fost prelungirea războiului pe frontul italian până în preajma izbucnirii revoluției. Deși tronul împărăției a început să se clatine – scria memorialistul – „iar popoarele robite păseau spre altarul libertății”, pe frontul italian se dădeau încă lupte grele. Soldații și ofițerii români, cehi, iugoslavi și poloni de pe frontul italian dezertau în masă și se înrolau voluntari în armata italiană. Un rol important l-a avut în acest sens Comitetul Național al Românilor din Ardeal, Banat și Bucovina, înființat la Roma, care a difuzat mii de manifeste, îndemnând pe români să nu mai lupte. În acest context a surprins și dezastrul armatelor austro-ungare: „Ungurii și austriecii se retrăgeau pe toată linia în mare dezordine, lăsând tunuri, mitraliere, aeroplane, magazii pline cu muniții, baloane, camioane, automobile etc. în mâinile italienilor”.

Memoriile bănățeanului au reconstituit pe zile prăbușirea frontului italian, care a început încă din 13 octombrie: „În rândurile armatelor austro-ungare a început dezordinea. Nimenea n-a mai ținut cont de ordine. Artileria nu mai pușca. Infanteria se retrăgea în debandare. Ofițerii mai încercau să-i arunce în foc, dar soldații nu-i mai ascultau...”. În 21 octombrie italienii au cucerit mai multe poziții, au luat prizonieri mai multe regimente, în 22-23 octombrie au înaintat pe tot frontul, în 24 octombrie au luat prizonieri mii de soldați, au capturat o mare cantitate de armament și muniții, în 25 octombrie au înaintat spre Vittorio și Conegliano, trecând Piave noaptea, în 26 octombrie au trecut de Tagliamento spre Udine, iar în 27-28 octombrie au înaintat spre Triest și Ljubljana. Izbucnirea revoluției a pus capăt războiului, ale cărui ultime zile memorialistul a ținut să le descrie deși nu era participant, încheind o sângeroasă traumă: prezența pe frontul italian.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 160 sqq.

Ion Jurjac descrie luptele de guerilă la care a participat în Siberia. Deoarece nu erau organizate, detaşamentele bolşevice nu au putut realiza un front continuu în regiunea Nikolsk-Ussuriisk. Detaşamentele bolşevice, denumite generic de partizani au desfăşurat acţiuni de diversiune, de sabotaj, atacuri de scurtă durată, încadrându-se mai ales în tipul luptelor de guerilă. În 18 mai au încercat să organizeze o linie de front la 6 km. de graniţa cu Manciuria, unde au improvisat tranşee în faţa unităţilor de cazaci ale lui Kalmâkov, care nici acestea nu aveau efective prea mari, armata sa fiind formată din mongoli, chinezi, tătari, chirghizi. Misiunea lor era să atace cu un mic detaşament oraşelul Pogranicinaia, de pe teritoriul chinez, unde era sediul lui Kalmâkov, deoarece cazacii atacau cu raiduri rapide trupele roşii şi se retrăgeau imediat. Kalmâkov a respins propunerea comandantului bolşevic de a se preda dar, la începutul lunii iunie 1918 roşii au început să se retragă, deoarece erau atacaţi de legiunea cehă, condusă de generalul Gaida, estimată de Jurjac la 120.000 de soldaţi. În drum spre Vladivostok, aceştia veneau spre Nikolsk-Ussuriisk pentru a ocupa nodul de cale ferată prin care se puteau retrage spre Habarovsk şi apoi spre ţinutul Amur. Au fost încercuiţi de cehi, dar au reuşit să spargă încercuirea şi să se retragă. S-au luptat apoi la Krasilovska, unde cehii au fost întrânţi. După ce albi au ocupat oraşul Vladivostok, batalionul lui Jurjac s-a retras spre Habarovsk, pe malul drept al fluviului Amur, apoi la Alekseevska şi la Blagoveşcens, deoarece albi înaintau dinspre Vladivostok şi dinspre Manciuria. Voluntarii recrutaţi dintre prizonieri în trupele bolşevice au fost anunţaţi că pot trece în Manciuria sub protectorat chinez. Li s-au făcut paşapoarte false, care atestau că erau din Chişinău. Au întâlnit de altfel români din Basarabia care au întemeiat un sat pe malul Amurului. Erau din satul Climăuţi, care însă au refuzat să-i primească pe Jurjac, Mitoc şi Trifonescu. De aici a urmat direcţia Vladivostok, retrăgându-se mereu din calea albilor. A luptat puţin timp într-un detaşament de partizani, care făceau mai mult diversiuni. La Vladivostok a lucrat la un lăcătuş, apoi ca sanitar la spitalul din oraş, după care a plecat spre casă, pe un vapor japonez.

Grigore Mihăiţiu nu a reţinut în textul său prea multe despre frontul italian unde a fost trimis după pedeapsa de la curtea marţială, de care a fost achitat de altfel. După trei luni pe frontul italian a fost rănit, a stat o lună în spitalul militar din spatele frontului, apoi a fost detaşat la comandamentul trupelor de etape din regiunea Udine, ca ofiţer de legătură a unităţilor de

honvezi. Descrie în schimb ascensiunea sa militară, avansând locotenent, decorat cu medalia „Signum laudis”. În anul următor s-a îmbolnăvit de gripă spaniolă, a fost internat în spitalul militar din Tolbach, de unde, la cerea sa, a fost evacuat la spitalul din Viena, unde a fost martor al revoluției din capitala imperiului.

Preotul militar Ioan Geția a relatat în amintirile sale o altă experiență traumatizantă de pe frontul italian. Regimentul 61 Infanterie Timișoara, din care făcea parte a fost dislocat lângă lagărul Segeti, în vecinătatea Regimentului 43 Infanterie Caransebeș. Menționează dificultățile acomodării cu viața de front, marcat de gândul la căminul de acasă, meniul servit la masa de prânz din prima zi de pe front, încă acceptabil pentru combatanți: „supă, rasol, ceva prăjitură, servite pe farfurii de aluminiu, puțin vin și cafea”.

Odată cu lăsarea întunericii a remarcat, ca și Băran de altfel, maniera dificilă de aprovizionare a trupelor din linia întâi, datorată bombardamentului continuu al inamicului. Soldații aflați în linia întâi primeau rația de apă și hrană numai noaptea, pe întuneric, pentru toată ziua: „căluți mici, încărcăți cu dăsași, după ei carele cu butoaie de apă adusă din depărtări, căci în părțile acestea nu este izvor”.

Obligat să preia repede atribuțiile preotului militar pe front, amintirile sale au reținut semnificativ ordinul comandamentului de armată referitor la organizarea cimitirelor, misiune încredințată preoților: „Despre fiecare cimitir să se facă o schiță, arătându-se precis unde este situat, cum este împărțit. Mormintele se vor numerota și se pună la fiecare o cruce cu inscripția numelui, unității la care a servit și data răposării”. Moartea a însoțit soldații tot timpul pe front. Moartea unuia dintre camarazi avea pentru combatanți o valoare particulară, nu era o moarte abstractă ci era o moarte la care acesta asista, în timpul căreia omul era prezent⁶⁸. Numărul mare de morți a ridicat deosebite probleme, cum au fost cea a recuperării și identificării corpurilor sau anunțarea familiilor celor căzuți⁶⁹. Administrarea morții era una din atribuțiile preotului alături de asistența spirituală, săvârșirea serviciului religios la diferite ocazii, sărbători, inclusiv slujba de înmormântare, evidența celor morți, împărțășania soldaților, slujirea Liturghiei duminica și la ceremonii oficiale. Pe front preotul a fost plasat la ambulanța regimentului, formată din medicul regimentului, un medic

⁶⁸ *Ibidem*, p. 312.

⁶⁹ *Ibidem*.

auxiliar, care la Regimentul 61 era dr. Buteanu, fiul directorului de la gimnaziul din Beiuş, un student medicinist şi personalul ambulanţei, condus acolo de plutonierul Buliga din Dragşina. Ambulanţa se afla într-o cavernă, în formă de „U”, avea lumină electrică, sală de operaţii, camere pentru adăpostirea răniţilor, a medicilor şi a preotului. Marele Război a realizat dezvoltarea serviciilor sanitare militare, dotate cu mijloace şi personal crescut. Au fost create posturi militare în prima linie, secţii sanitare mobile, spitale de campanie specializate, unităţi spitaliceşti mari în spatele frontului, trenuri-spital. Războiul total, scria Sophie Delaporte, cauzează probleme noi⁷⁰.

În timpul ofensivei a V-a de la Isonzo, Regimentul 61 se afla în zona satului San Martino. Prima amintire marcantă a preotului bănăţean despre operaţiunile militare a fost primirea răniţilor la ambulanţă, descrisă cu detalii demne de un reporter de front: „Saniteţii sosesc destul de des, obosiţi, aducând câte un rănit pe targa lor. Alţii vin singuri pe picioare şi intră văitându-se, tremurând de frig, durere şi groaza zilei petrecute. Medicii, mediciniştii şi întreg personalul lucrează ca şi când aceasta le-ar fi ocupaţia de viaţă. Se desfac bandaje vechi, se cercetează rana, o altă bandajare şi apoi biletul pe care scrie numele, trupa şi felul ranei. Biletul sau «ţidula», cum se zice, îl va purta de acum prin multe spitale. O astfel de «ţidulă» e foarte preţioasă pentru cel ce o are, o şi păstrează bine, iar celor grav răniţi li se prinde cu un ac de haină. Unii au răni uşoare, zgârâieturi de vreo piatră. Alţii, şi sunt destui, au mâni, picioare şi alte părţi ale corpului zdrobite, sfârticate, iarăşi alţii nu mai au nici cunoştinţă. Sânge, sânge, sânge amestecat cu imală. Scumpul sânge omenesc, atât de mult căutat, cruţat, curăţit, aici e fără valoare, Pe el să calcă, să mătură, să aruncă în gropane şi se astupă cu var”. Este o prezentare generală în memorialistica de război, a dramei războiului, în care sângele uman nu mai avea niciun preţ. Era simbolul vieţii omului, căreia războiul îi dezvăluie limitele şi mai ales faptul că nu mai avea valoare. Această imagine a sângelui uman călcat în picioare semnifică şi protestul preotului împotriva războiului şi a urmărilor sale pentru oameni. Trecând pe la paturile cu cei suferinzi pentru a le alina durerile şi a-i încuraja, preotul a văzut „feţe supte, priviri ofilite, glasuri slăbite, mai degrabă ar cere odihnă decât să răspundă întrebărilor mele. Mi se par mai liniştiţi, mai împăcaţi cu situaţia lor”. Cei răniţi sau bolnavi de câteva

⁷⁰ *Ibidem*, p. 313.

zile erau trimiși înapoi în prima linie. Dacă starea lor fizică era mai ușoară, Geția remarcă starea sufletească, „desperată la ei pe urma gândurilor și grijei că peste câteva zile sau chiar peste câteva ore vor trebui să se reîntoarcă acolo de unde au plecat cu gândul să scape de foc”. Obligat să-i înmormânteze pe cei morți, preotul pune în contrast renașterea naturii, care își urma cursul firesc, cu înmormântarea celor decedați: „în primăvara timpurie pământul s-a deșteptat și crește mereu viața încolțită în el. O viață înflorește și alta se îngroapă”. Este și speranța că viața va birui asupra morții, așa cum natura învia primăvara.

Cea mai pregnantă amintire din război a preotului Ioan Geția se leagă de atacul cu gaze de la San Martino, pe care l-a trăit în mod direct și l-a relatat în cea mai realistă și dramatică imagine de pe front. Dovadă este faptul că începe serialul amintirilor sale de pe front cu acest episod sângeros care l-a dominat toată viața. Este o amintire marcantă care îl determină să prezinte imaginea hidoasă a războiului, moartea colectivă în chinuri sfâșietoare. Este un alt prilej de contestare a războiului nemilos cu viețile oamenilor și a noilor arme de distrugere în masă aduse de războiul tehnologic. Antonio Gibelli considera că războiul total, cum a fost Marele Război, semna primatul tehnologiei asupra naturii, o tehnologie capabilă de distrugere, de înlocuire a naturii. Olivier Lepick consideră că utilizarea armei chimice a constituit unul din evenimentele semnificative ale războiului. Deoarece războiul din tranșee nu a dat rezultate a fost necesară o armă nouă, o revoluție tehnică, pentru a provoca o întoarcere la războiul în mișcare⁷¹.

Misiunea de a declanșa atacul cu gaze a fost încredințată Regimentului 61, amplasat în zona satului San Martino, la poalele dealului San Michele. Era o armă nouă, necunoscută ofițerilor și soldaților, care au fost instruiți timp de 12 zile în acest scop. Geția prezintă sistemul instalat pentru atacul respectiv. Tuburile cu gaz erau zidite și așteptau numai un vânt favorabil care să bată spre liniile italiene: „Gazul era condensat în tuburi de oțel, la un semnal acestea se deschideau eliberând gazul. Era un gaz ucigător, mai greu decât aerul, care mânat de vânt urma să se așeze în locurile mai adâncite, în coline și caverne”. Starea de spirit printre români nu era una favorabilă, erau deprimați și speriați că vântul se putea întoarce spre liniile lor.

⁷¹ *Ibidem*, vol. I, p. 274.

Geția prezintă desfășurarea atacului în etape, cu o tehnică similară cinematografiei. Începutul atacului cu gaz din dimineața zilei de 29 iunie 1916: „cum a sâsâit [gazul] când a fost liber, cum s-a lărgit și s-a lățit, cum s-a dezvoltat și s-a înmulțit și cum s-a înfrățit cu suflul atâtor flăși, cum a pornit înainte rostogolindu-se ca un moloh ce înghite viața, s-au îngrozit italienii văzându-l, au căscat ochii și gura, ca în clipa următoare să rămână numai privirea-și înghețată. Fuga nu ajută, molohul se mișcă repede, italienii au încremenit în brațele gazului”. Sunt reprezentări audio și video a ceva necunoscut celor prezenți.

Etapa următoare a descrierii prezintă primele efecte ale atacului, imediate și devastatoare pentru cei contaminați: „Lumina ochilor li-e furată de durerile și chinurile sălășluite des de dimineață pe pielea plămânilor, mistuind-o fără cruțare. Strigăte, văitări, țipete, loviri cu pumnii în cap și în piept, tușite răgușite umplu văzduhul. Pe coasta dinspre Isonzo s-a sălășluit groaza care întunecă toată viața. Auzim cum se apropie de noi oameni otrăviți. Mama mia... Dio mio... sunt italieni. Primele jertfe la ambulanța noastră”. Vederea acestora a impresionat și personalul ambulanței: „ne înfioram, ne cutremuram... Priveliști îngrozitoare”. Sunt primele imagini înregistrate de Ioan Geția, care duc dramatismul prezentării în crescendo, pe măsură ce efectele atacului cu gaze își dezvăluie urmările devastatoare: „De față ne stau chinuri diavolești fără să putem face ceva... Tușesc, scuipă, le curg bale lungite din gură, din piept, din plămâni, din cele mai dinlăuntru ale lor. Acolo s-a sălășluit moartea, până acolo a împins-o gazul afurisit. Strigăte, vaiete, geme sufletul în ei de durere. Reped mâinile pe piept, își desfac, își trag hainele, le strică și cămașa. Aruncă chipiile de pe cap, ar voi să se ușureze, ar voi să tragă, să scoată ghiarele namiei care le zgârâie viața și puterea. Capul lor se clatină, picioarele le-au slăbit, corpul lor e gârbovit... Gura lor e fiartă, ochii cu puțină lumină în ei. Privindu-i cetim îngrozitorul strigăt după ajutor. În lumina vieții aplecată spre stingere vedem durerea nemăsurată și crescută mai mare decât molohul ucigător. Chinuită, încălțată, cu fruntea până la cer strigă veacului nostru: barbarie, barbarie”. Tabloul descris, o imagine pe viu a morții, reprezintă un alt protest împotriva războiului și a mijloacelor de distrugere în masă. Acest tablou confirmă ceea ce scria Joanna Bourke: „actul esențial al oamenilor în război nu este să moară, ci să ucidă”, faptul că moartea pare să fie infiltrată indirect și în manieră generalizată în mașina modernă de război. Același istoric

aprecia totuși că violența războiului industrial este numai în aparență aceea a mașinilor, în realitate este chiar a oamenilor⁷². Și medicii erau înfiorați văzând pe dușman în astfel de chinuri. Cazul era nou și pentru ei, nu au posibilitatea să intervină, doar flașa cu oxigen, dar acestea erau puține sau lipseau.

Dramatismul descrierii lui Geția crește progresiv, cu aceeași tehnică cinematografică, pe măsură ce efectele gazului lovesc și pe alți combatanți. Descrie manifestările răniților aduși la ambulanță: „Moartea lucră repede acolo. Se aduce flașa cu oxigen... Țâșnete... se sperie italianul, în momentul prim se astupă. Gustând din licoarea lui cască gura și mai larg, închide ochii strâns să nu fugă puțina lumină ce a mai rămas în ei. Respiră halos... Îi priește... Deodată însă pornește din cele din lăuntru ale sale un val de tusă firoasă, scuipatul se scurge, se scutură de durere... în zadar... a fost prea mare porția... mântuire de chinuri poate aduce numai moartea... Ea, moartea e salvarea... Unul într-o parte, altul în altă parte, doi grămadă, alții răzimați de zid își scuipă viața. Altul iarăși ca și lovit de mii de cuțite sare în sus, se trănțește de pământ, își frământă pânțele, își strânge pieptul, se zbate, se tânguie, apoi deschizându-și brațele spre cer urlă de durere”. Imaginea muribundului intoxicat cu gaz, descrierea realistă a morții, apropiată de cea cinematografică, este singulară în memorialistica bănățeană; nici Coriolan Băran, care a relatat același atac nu atinge dramatismul descrierii lui Geția, cutremurătoare prin maniera în care descrie suferința, comportamentul militarului în fața morții. Este o altă viziune asupra morții decât cea pe care a întâlnit-o în cariera sa civilă ca preot, care l-a copleșit. De fapt a descris ultimele zănciri de viață ale celor intoxicați cu gaz, înainte de a muri, suferința, chinurile. Imaginea muribundului intoxicat cu gaze este o altă amintire marcantă, inedită și pentru un preot familiarizat cu moartea. Moartea ca o salvare, pentru a pune capăt chinurilor, ilustrează o altă atitudine în fața morții, diferită de cea a unui preot.

Ioan Geția a consemnat neputința medicilor în fața efectelor gazului, faptul că reacția acestora s-a rezumat la cuvântul barbarism. Era victoria tehnologiei asupra vieții, pe care Marele Război a consacrat-o. Clasa medicilor nu a mai văzut ceva asemănător, scria Sophie Delaporte.

Ultima etapă a descrierii atacului cu gaze, aidoma unui film, este consacrată imaginii câmpului de luptă după atac: „Tranșeele italiene sunt fără

⁷² *Ibidem*, p. 221-224 („Mașina care ucide”).

viaţă până la al treilea sau al patrulea rând... Pe locul unde se rostogolise el, groaznicul, fiinţa sa, n-a rămas decât moartea chinuitoare. Tranşeele şi dolinele italiene erau pline de corpuri, din care ghiarele gazului au răpit viaţa. S-au stins cam la 10.000 vieţi din partea italienilor. Cu un singur semnal atâta moarte s-a semănat atunci, fără morţii noştri, numărul cărora a rămas necunoscut". Pentru Ioan Geţia războiul semnifica biruinţa morţii asupra vieţii şi descrierea pe care a făcut-o era o contestare a coflagraţiei, o condamnare în numele darului făcut de Creator omului.

Temerile militarilor austro-ungari s-au confirmat. Au fost otrăviţi şi mulţi dintre ei din cauza mânuirii neglijente a tuburilor, a schimbării direcţiei vântului sau pentru că nu mai suportau masca pe figură. Între cei căzuţi era şi fiul locotenent-colonelului Miron Şerb, sublocotenent atunci în Regimentul 61. Coriolan Băran evalua pierderile suferite de italieni la 20-25.000 de oameni, cifră exagerată. Memorialistica bănăţeană a confirmat faptul că italienii nu erau pregătiţi pentru un asemenea atac, nu aveau măşti, ci numai o improvizaţie pentru a proteja căile respiratorii. „Prea puţin pentru unealta nouă de luptă”.

Geţia a descifrat urmările atacului şi la ambulanţă, unde s-au adunat căruţe cu răniţi din ambele tabere: „Toţi tuşesc, toţi se vaită, se leagănă, se zbat, strigă ridicându-şi faţa spre cer... abia mai pot răspunde. Se târâie îmbătrâniţi şi gârboviţi înainte de vreme”. Şansele de supravieţuire au fost însă mici pentru toţi cei intoxicaţi, indiferent de armata din care proveneau.

Ultima imagine din relatarea atacului cu gaze este aceea a cimitirului, care încheie ciclul reprezentării morţii pe frontul de la Isonzo. În drum spre cimitir, marcat de imaginile sângeroase la care a fost martor, Geţia scria: „Gândul meu e plin de cele văzute şi auzite. Pentru unii dintre ai noştri masca a fost salvarea lor. Italienii nu au fost pregătiţi pentru aşa ceva. La ei s-a aflat numai ceva vată pe care o adăpau într-un lichid şi o ţineau la nas. Prea puţin pentru unealta nouă de luptă”.

Imaginea cimitirului încheie ciclul reprezentărilor morţii pe frontul de la Isonzo. Morţii Regimentului 61 au fost aşezaţi în cimitirul de pe dolina Devetaki, cei din alte regimente austro-ungare şi italienii au fost depuşi în cimitirul din Visintini. Este o imagine comună memorialisticii de război, mai ales că organizarea cimitirelor aparţinând armatei austro-ungare a fost reglementată de comandamentul general: „Lungi şiruri de cruci, uscate de dogoarea Carstului, vestesc trecătorului hecatomba de jertfe adusă în sectorul ostilităţilor cu

italienii”. Între cei înmormântați acolo se afla și Constantin Iancovici, fost învățător la Sârbova. Sublocotenentul Miron Șerb a fost depus în cimitirul din San Daniel. A fost cea mai traumatică amintire a preotului Ioan Geția de pe frontul italian.

Combatanții de pe Carst s-au luptat și cu căldura dogoritoare, încât ploaia era considerată cea mai mare binefacere. „În această văpaie – scria Geția – s-a iscat focul patimilor, al urei și al dușmăniei înarmate cu toate mijloacele de distrugere. În două focuri se muncea ființa omenească. În forme de schingiuire și de chinuire numai iadul va fi mai iscusit. Carstul, gura Gheenei omenești, fără de fund și de spațiu”. Imaginea frontului de pe Carst, identică cu cea a iadului, a fost una comună în memorialistica bănățeană. Războiul era echivalent cu iadul, o altă formă de contestare a mării conflagrații.

Vara anului 1916 a fost una agitată pe frontul italian. Atacul cu gaze a demoralizat și combatanții din Regimentul 61. După șocul suferit, comandanții au cerut preoților să fie prezenți în mijlocul soldaților în tranșee, până în primele linii, pentru a-i îmbărbăta și a le reface moralul. Clerul în uniforme, cum au fost denumiți capelanii militari din Marele Război, a avut un rol deosebit pr front. Au constituit un factor de coeziune morală pentru a menține disciplina în rândul trupei, pentru „a încerca marginalizarea experienței morții, a o îndepărta cât mai mult de orizontul mental a milioane de oameni”. Carlo Straccini a subliniat rolul eficace al capelanilor militari în asistența soldaților pe front sau în spitale, în asistența morală a combatanților sau în menținerea coeziunii trupei⁷³. Pentru preotul Geția a fost o ocazie de a cunoaște și descrie sistemul de apărare din sectorul San Martino: „căile erau tăiate în stâncă, săpate până la înălțimea omului... Prin doline erau ascunzișurile trupelor, în caverne mai mici sau mai mari sau numai prin acoperișuri întărite”.

Pentru Stéphane Audoin-Rouzeau Marele Război a fost „războiul de tranșee, care au cunoscut un grad de sofisticare fără precedent”. Din punctul de vedere al istoricului, ele reflectă superioritatea apărării asupra atacului, una din caracteristicile principale ale Marelui Război⁷⁴. Paul Fussell a desemnat tranșeea cu expresia „lumea troglodiților”, apreciind că în tot războiul sistemul de tranșee a rămas fix, cu mici modificări de la câteva sute de metri la câțiva kilometri. Tranșeea ca simbol al războiului apare și în amintirile lui Geția.

⁷³ *Ibidem*, vol. II, pp. 136-137.

⁷⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 241.

După descrierea acestora, tranşeele din prima linie erau cele mai expuse. Unele erau adânci de doi metri, acoperite cu sârmă împletită ca apărătoare împotriva grenadelor de mână. În faţă aveau drept scuturi plăci de oţel gros. Distanţa dintre cele două armate era de 4-8 metri, împânziţi cu sârmă ghimpată. Din amândouă părţile se forau tunele pentru a ajunge la inamic. Deşi era o imagine comună pentru tranşeele de pe Carst, Geţia a reţinut ca element distinctiv „duhoarea” ce persista între linii: „Între tranşee, agăţat şi acoperit cu sârme încâlcite, zace unul sau mai multe cadavre, rămase acolo dintr-un atac mai demult”. Deşi au încercat să le tragă cu cârlige, iar noaptea aruncau acolo var, totul a fost în zadar, „duhoarea e chinuitoare”, scria Geţia. Acesta a traversat liniile de tranşee sub focul obuzelor de brand, numite de combatanţi „mâţe”, care aveau un efect psihic deosebit.

După atacul cu gaze, Regimentul 61 a fost împins spre mare în sectorul „Sagrado”. Ambulanţa a fost mutată de la Devetaki la Paljkisce, mai aproape de Gorizia. Geţia a avut astfel ocazia să viziteze oraşul într-o zi mai liniştită. Descrierea lui surprinde urmările războiului asupra frumosului oraş. Era dominat de Citadella ce păstra şi ea urmele luptelor, pe alocuri „muşcată de câte o grenadă sau ciuruită de şrapnele”. Casele din oraş erau atinse de obuze, unele şi ruinate. Această privelişte îi oferă pcazia să exprime protestul său împotriva războiului, firesc la un preot, de data aceasta şi un admirator al monumentelor: „Nu merită să fie bombardat cu ghiulele inconştiente. Atâta podoabă să se zdrobească este fără rost şi nu înţelegem de ce se face... e prea frumos la Görz şi jur. Acolo ar trebui să înflorească viaţa, bucuria şi veselia”, încheia Geţia într-o pledoarie pentru inutilitatea războiului.

Ioan Geţia a participat la ofensiva a VI-a de la Isonzo, pe care a considerat-o mai „intensivă”. Regimentul 61 a luptat în zona satului San Martino şi a înălţimii San Michele. Ofensiva a început în 4 august 1916 printr-un puternic bombardament de artilerie: „Întreg teritoriul din spatele nostru se împănează cu explozii şi îndeosebi drumurile, serpentinele, încrucişările de căi şi cunoscutele locuri de rezerve, între care şi «Lagăr S» se bombardează cu sârguinţă”. André Dumenil considera că bombardamentul de artilerie a fost experienţa cea mai traumatică pentru combatanţi⁷⁵. Efectele bombardamentului în liniile austro-ungare sunt descrise cu o mare capacitate de observaţie, cu virtuţi de

⁷⁵ *Ibidem*, p. 216.

reporter de război. Este o imagine a unui combatant, familiarizat deja cu războiul, care are propriile reprezentări despre începutul ofensivei: „Când se ridică bulgării e ca un zid enorm pe care îl aruncă pământul în vânății. Culorile cele mai întunecate se împreună într-o negură infernală și fumul exploziilor surii e rânjetul satanic. Mătăhale uriașe se șupesc cu furie către pământ, îl scormonesc cu coarnele și ghiare de oțel, pufuesc, tușesc, râgâie îndelung, răcnesc groaznic și se tăvălesc în luptă... Un Hephaistos uriaș se zbuciumă cu un imens târnăcop înfocat în brațele sale de fier, răscolind măruntaiele pământului. Auzul prinde un vuiet, bubuit neîntrerupt, urletul de uragan distrugător”. Era începutul ofensivei din 4 august 1916 cu efectele distrugătoare ale războiului tehnologic asupra naturii, care întruchipa simbolul păcii.

Nici misiunea preotului nu era ușoară în aceste împrejurări. El trebuia să poarte grijă și „pentru ranele sufletești”, misiune deloc ușoară deoarece „singurul medicament e cuvântul, cu care se nizuiește preotul să îndrepte sufletul obosit spre nădejdea în ajutorul atotputernicului Dumnezeu”. Providența divină era considerată unica speranță în fața ororilor războiului. Pe lângă alinarea celor suferinzi, preotul oficia serviciul religios la înmormântarea celor căzuți și numărul acestora nu era mic. Geția constata cu tristețe că la cimitirul de la Devetaki „s-a înmulțit lucrul, ba a trebuit să se ceară ajutoare pe lângă patrula obișnuită, pentru ca să se poată pregăti locul de vecinică odihnă pe seama tuturor celor căzuți”.

Înmormântarea celor căzuți în timpul ofensivei a pierdut mult din tipicul său religios, apare ca o rutină, mai degrabă ca o ipostază a luptelor. Moartea și mormintele erau parte organică a războiului. Serviciul religios la înmormântare era limitat, redus la slujba prohodului: „În loc de clopote deasupra noastră sună și răsună în calea lor granatele... Ce se lucrează acolo sus nu este pământesc și ce se suferă și se prestează nu mai este omenesc. Gloanțele, granatele, șrapnelele, mițele și alte instrumente nu zboară singuratice, trimise din mii de guri, ele înaintează în coloane. Unde cad și unde se crapă de explozie, acolo parcă nu mai rămâne nici pământul”.

Ofensiva a VI-a de la Isonzo s-a desfășurat în defavoarea trupelor austro-ungare. Cu efectivele mult reduse, Regimentul 61 a fost obligat să se retragă în fața superiorității italienilor, pe toate planurile: „Apărarea pozițiilor noastre este numai de scurtă durată. Sectoare întregi se pierd... Ofensiva este de intensitate necunoscută până acum, iar trupele noastre stau răzimate numai pe

puterile proprii. Suntem în ziua a patra sau a cincea și nu vedem niciun ajutor trecând peste ai noștri, nu avem nicio nădejde de la spate, suntem descoperiți”.

După 13 luni de lupte, în 9/10 august Regimentul 61 s-a retras, abandonând sistemul de apărare de până atunci, „fortărețe în adevăratul înțeles al cuvântului”, cum scria Ioan Geția, pentru care s-au făcut mari eforturi. Pregătirile pentru retragere au obligat preotul să înmormânteze ultimii militari căzuți. Au fost depuși în grabă, într-o groapă a Regimentului 46, fără cruci însă, deoarece nu mai aveau. Retragerea s-a făcut într-o atmosferă deprimantă, provocată de numărul mare al răniților, cărora ambulanța nu le mai putea face față, mai ales că nu mai aveau materiale pentru pansare. Regimentul a avut pierderi mari în retragere. Pe fundalul retragerii, Geția proiecta o imagine a frontului, „care arde cu toate culorile văpaiei”. Se distinge imaginea înălțimii San Michele în flăcări, asemănată cu aceea a unui vulcan din care lava se scurgea până la Marea Adriatică. Ofensiva a VI-a de la Isonzo s-a încheiat cu înaintarea italienilor. Pe lângă pierderile umane mari, trupele austro-ungare au fost obligate să abandoneze tranșeele, cavernele, drumurile construite cu mari sacrificii umane și materiale.

Într-o primă etapă, Regimentul 61 s-a retras la Kostanjevica-Karst, unde până atunci s-a aflat comandamentul Corpului VII austro-ungar. Au găsit un sat mort. Școala care a servit drept sediu comandamentului Corpului VII era pustie, în sat casele erau stricate, ciuruite, drumurile sparte. Biserica a avut cel mai mult de suferit. Aprovizionarea cu apă și mâncare era foarte grea.

Pentru preotul Geția o amintire marcantă în acest peisaj dezolant a fost primirea capelei campestre, pe care o descrie în premieră în memorialistica bănăţeană: „o ladă frumoasă, vopsită în negru, măsurând circa 1 metru lungime, 60 cm. lățime și 50 cm. înălțime, deasupra cu inscripția «gr.ort. Feldkapelle no. 66». Înăuntru se aflau cele necesare pentru celebrarea Sf. Liturghii, în afară de Sf. Antimis”.

Cu ocazia zilei împăratului, 18 august, preotul a oficiat o slujbă religioasă. A săvârșit serviciul religios într-o poiană, în prezența a ceea ce a mai rămas din regiment. Era un moment de liniște, amplificată de pacea ce o transmitea natura, cea care i-a oferit locul liniștit pentru un lăcaș de cult: „Frunzișul viu care ne înconjoară e ca un zid dintr-un mare lăcaș”. Verdele păduricii Temnica-Lipa era o binefacere după traumele suferite. În mod simbolic, în loc de busuioc, Geția a folosit un mănunchi de frunze. Natura invocată reamin-

tește liniștea și atmosfera de reculegere din biserică, pe care o opune distrugerilor războiului. În atmosfera pașnică oferită de natură „din toată piepturile se înalță rugăciunea fierbinte în care cerșim iertarea și mântuirea”. Rugăciunea a fost una din formele de exprimare a devoțiunii religioase a soldaților⁷⁶. D. Caracostea susținea că sentimentul religios „ajuta nu numai să trăiești, dar și să mori”⁷⁷.

Regimentul 61 a trăit un an printre stâncile Carstului, luptând cu inamicul și cu relieful care nu le-a fost întotdeauna prielnic. Din vara anului 1915 până în august 1916, scria Geția, militarii au trăit „zguduiri tragice” care le-au afectat moralul. Puținele momente de liniște erau prilejuri de a se despărți de ororile războiului, de a se bucura de pacea și frumusețea peisajului. În august 1916, regimentul se afla în păduricea de la Lipa, „frumoasă, tânără și plină de viață”. Tinerețea combatanților și a naturii au făcut ca cei dintâi să se împrietenească cu peisajul, să evadeze din atmosfera de confruntare în momente de pace: „Pajiștea din care crescuseră arborii mlădioși era și ea fragedă, ca anii copilăriei și verdele strălucitor era asemenea nădejdei nevinovate, care luminează anii zburdălniciei”. Învierea naturii simboliza triumful vieții asupra morții, speranța reînțoarcerii soldaților la viața de dinainte de război. Războiul însă a continuat, iar așteptata pace s-a mai prelungit. Unitățile austro-ungare au fost hărțuite continuu de italieni. Regimentul 61 a fost trimis în prima linie la San Grado di Merna. În 28 august 1916 militarii au primit știrea intrării României în război alături de Antantă, salutată din tranșeele italiene cu urale „Evviva” și cu manifestări de neîncredere și suspiciune din partea reprezentanților altor naționalități. Secuții au cerut să fie lăsați să plece la casele lor să-și apere avutul și li s-a aprobat. Comandanții nu mai aveau încredere în ofițerii și soldații români, aceștia erau mereu suspectați, încât au fost obligați la o izolare voluntară, nu mai schimbau niciun cuvânt, numai priviri și tăcere.

În această atmosferă preotul Ioan Geția a primit ordin să se prezinte la Ljubliana, la protopopul Pavel Boldea, șeful clerului militar ortodox de pe frontul italian. La întrunire au participat preoții militari Romul Ancușa paroh la Văliug, Cornel Panciovan din Mărcina, Coriolan Buracu administrator parohial la Mehădia, Iosif Drăgoi preot în Globurău și doi preoți sârbi. Retrași în parcul Tivoli din oraș, pentru a fi la adăpost de urechile spionilor austro-

⁷⁶ Annette Becker, *La guerre et la foi*, p. 99.

⁷⁷ D. Caracostea, *op.cit.*, pp. 247, 257, 262.

ungari, protopopul i-a adus în mijlocul naturii pentru a-şi descărca inima de furtuna care îi măcina sufletul ca urmare a înfrângerii armatei române la Turtucaia. În aceeaşi seară, la cafeneau „Union” din oraş, în public, protopopul le-a spus preoţilor săi: „Nu vă temeţi până mă vedeţi”. Era un mesaj de încurajare, de speranţă şi nădejde pentru viitor. Amintirile lui Geţia se încheie cu un luminos portret făcut protopopului, un omagiu postum aceluia care a fost adevărat părinte pentru toţi preoţii militari români de pe frontul italian, majoritatea proveniţi din Episcopia Caransebeşului.

Ultimele amintiri depănate de Ioan Geţia sunt de pe frontul de la Verdun. Cu talentul dovedit în cazul memoriilor despre operaţiunile din Italia, preotul bănăţean începe povestirea cu prezentarea făcută de căpitanul Anton Pfan în faţa comandantului regimentului, colonelul Alois Hayek, referitoare la tradiţiile Regimentului 61 Infanterie Timişoara. În postul de comandă al regimentului, săpat în apropiere de Verdun, adjutantul Anton Pfan a făcut o scurtă istorie a regimentului înfiinţat în 1798. Acesta a participat la luptele cu francezii de la Marcolo (1800); în 16 aprilie 1809 a câştigat bătălia de la Sacile, continuând luptele cu armatele lui Napoleon între 1813-1815. În timpul revoluţiei de la 1848-1849 a fost victorios la Custozza (1849) şi la Novara (1849), unde împreună cu Regimentul 43 de la Caransebeş a înfrânt Piemontul. A obţinut succese împotriva Sardiniei la Montebello, iar în 1866 a participat la luptele împotriva Prusiei la Königgrätz. După ce Austro-Ungaria a obţinut administrarea Bosniei şi Herţegovinei la Congresul de la Berlin, în 1878 a înfrânt pe turci la Doboj. Potrivit relatărilor adjutantului, până la Marele Război regimentul a participat la 160 de bătălii, având şi 40 asedii de cetăţi.

În timpul Marelui Război, Regimentul 61 a luptat contra sârbilor la Semendria, în Carpaţi la Rohatyn, Drina şi Dukla, apoi în mai 1915 a participat la ofensiva împotriva ruşilor, ajungând până aproape de Przemyśl. Din iunie 1915 a fost adus pe frontul italian, mai întâi pe culmile Carintiei, apoi în iulie a coborât la Doberdo, San Martino şi pe Carst. Aici a participat la ofensivele II-XII de la Isonzo. Marea ofensivă din octombrie 1917, victorioasă pentru Puterile Centrale, a făcut posibilă înaintarea regimentului până la Piave, în faţa înălţimii Montello. De acolo a urcat în Tirol, unde a participat la ultima ofensivă, începută în 15 iulie 1918.

De aici a fost transferat pe frontul de la Verdun, unde regimentul a fost împrăştiat „pe colinele descoperite de cununa verdeţului şi prin văile golite de

bogăția pădurilor”. În drum spre adăpostul fixat memorialistul a avut prilejul să vizioneze sistemul de fortificații de la Verdun, oferit de un punct de observație al artileriei germane. Era împrăștiat pe zeci de kilometri și avea în față forturile Donaumont și Hardaumont. Acesta din urmă a fost ocupat și apoi pierdut de germani în timpul operațiunilor din 1916.

Imaginea observată prin aparatele artileriei germane era jalnică: „Pădurea de odinioară a dispărut... Pământul e scormonit, întors și sterp. Gropane răscolite de mătăhalele ucigătoare își cască gura înțepenită în durere. Arșița focului a ars buzele naturii prin aceste locuri. Nu se aude niciun ciripit încântător, nu țicnește nicio ființă zglobie ce farmecă și face să tresalți. Tăcere mută, fără niciun sâsăit. Pustiu fără speranță... singur omul e răătăcitor în această sahară chinuitoare”. Ca și pe frontul italian, deplânge dezastrul provocat naturii și mediului de către război, motiv constant al memoriilor sale de război.

Regimentul a fost așezat în satul Étraye, părăsit de populația civilă: „Armata este stăpână peste tot. Străzile poartă numiri germane”. Din 1916 aici nu s-au mai auzit împușcături. Era locul unde au fost deplasate unitățile germane decimate pentru refacere. Pentru adăpostirea lor au fost construite barăci în formă de vile, cu terase, ocupate de 2-4 persoane. Deși viața părea normală, combatanții Regimentului 61 erau îngrijorați pentru ce va urma, se întrebau de ce au fost aduși aici.

Îngrijorarea a fost provocată de activitatea deosebită care a început pe frontul de vest, de acțiunile tot mai energice, de intensificarea bombardamentelor de artilerie, de atacurile aviației. „Lumea e tot mai nervoasă, sensibilă în fața pericolului, mulți caută scăpare”, scrie memorialistul. Era luna septembrie 1918. Toate mișcările de pe front indicau o nouă ofensivă. Desfășurarea luptelor a provocat pierderi regimentului, un batalion întreg a fost capturat, au scăpat ca prin minune numai comandantul cu vreo câțiva soldați. Aici românii au întâlnit și trupele formate din africani.

Luptele din septembrie s-au încheiat în condiții grele pentru Regimentul 61. O parte din regiment a fost trecut în refacere, iar trupele germane greu încercate au fost regrupate.

Ultima amintire marcantă se referă la un atac masiv al aviației franceze. Memorialistul scria: „e plin ceriul și răsună văzduhul de zumăitul” avioanelor, al căror număr nu-l mai poate controla. Efectele distrugătoare ale atacului aviației, combinat cu cel al artileriei, amplifică frica militarilor: „Groaza ne-a

umplut oasele de frică”, deşi şi-au găsit salvarea într-o groapă de 4 metri, unde singura preocupare a celor adăpostiţi acolo era invocarea providenţei divine: „Fiinţa se alină într-o sfântă rugăciune... Rugăciune, rugăciune tare, rugăciune neclătită, rugăciune mântuitoare. Scut nevăzut şi puternic. Linişte... liniştea sufletului, odihnă, curăţită de toată povara pământească... Lumină... Lumină lină a Tatălui ceresc... Nu mai este frică, nu mai este întunec, nu mai este moarte. Minune”. Invocarea Divinităţii prin rugăciune a fost una din manifestările devoţiunii religioase în Marele Război.

La ieşirea din groapa ce le-a fost salvarea mai pot vedea retragerea avioanelor, asemănată cu un stol de cocori şi consecinţele bombardamentelor aviaţiei şi artileriei franceze. Prin praful şi fumul ce se ridică mai văd „jalea” ce a rămas pe pământ: „Pe drum trăsuri deşirate, cai sfârtecaţi, oameni ucişi, ciuntiţi, Valea Plângerii”.

Deşi nu are dramatismul sau realismul amintirilor de pe frontul italian, memoriile lui Geţia de pe frontul de la Verdun prezintă aceleaşi trăsături, teme şi simboluri, confirmând valoarea memoriilor preotului militar despre experienţele trăite în Marele Război.

În spatele frontului

Preoţimea română de toate confesiunile, rămasă acasă a îndurat, la rândul ei, opresiunea autorităţilor ungare. Urmăriţi sistematic, bănuţi şi acuzaţi de trădare, de spionaj, unii au suferit pedepse cu închisoarea, mai lungi sau mai scurte, mulţi fiind deportaţi la Sopron şi satele vecine. O listă incompletă realizată de Mircea Păcurariu menţiona 21 de preoţi bănăţeni închişi, 25 deportaţi în lagăre, 4 preoţi morţi în închisoare sau deportare, 1 preteasă deportată, 2 preoţi refugiaţi în România⁷⁸. La toate aceste suferinţe s-au adăugat apoi măsurile luate de guvernul Ungariei împotriva învăţătorilor de pe așa numita „graniţă culturală” și a profesorilor de la școlile pedagogice, după intrarea României în război alături de Antantă. Preoții și învățătorii au fost considerați principalii vinovați pentru manifestările naționale ale populației românești.

⁷⁸ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 260-282.

Conduita națională a preoților și învățătorilor români s-a manifestat continuu pe toată durata războiului și mai ales în timpul revoluției din toamna anului 1918. Pe lângă suferințele îndurate, mai ales din 1916, preoții și învățătorii și-au demonstrat calitatea de lideri ai populației românești la nivelul comunităților, ca de altfel și a ierarhilor ca lideri ai națiunii române.

Un episod mai puțin cunoscut a relatat Aurel Moacă, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai episcopului Miron. Încă din vara anului 1916, guvernul a luat măsuri pentru îndepărtarea mitropoliei și a Episcopiei Caransebeșului, aflate la granița cu România, spre interiorul regatului ungar. Episcopul Miron a primit o adresă confidențială de la Ministerul de culte, prin care i se punea în vedere „o eventuală transportare în interiorul țării a averii mobile a diecezei”. În calitatea sa de la consistoriu, Moacă a primit misiunea să găsească o soluție în acest sens. După o serie de întrevederi la episcopie, a îmbrăcat o ladă voluminoasă cu tablă zincată pentru a adăposti documentele mai importante ale episcopiei. S-a hotărât ca lada cu documente să fie îngropată noaptea în secret, în grădina reședinței episcopale, într-un loc ascuns, cunoscut numai de câțiva inși, considerați de încredere. Pentru valorile eparhiei, episcopul a dispus să se facă un inventar special și toate pregătirile pentru a putea fi transportate în securitate. În timpul acestor pregătiri, episcopul a fost informat că guvernul intenționa să-l forțeze să se mute cu tot consistoriul în orașul Orosháza, un mic oraș din comitatul Békés, deoarece, considera Moacă, guvernul nu avea încredere în conducerea consistoriului. Faptele s-au petrecut după intrarea României în război, când și cele două mitropolii românești, ortodoxă și greco-catolică, au fost mutate la Oradea. Episcopul s-a împotrivit mutării episcopiei în orașul menționat, de teama resentimentelor autorităților și ale populației maghiare față de români, tot timpul spionați și suspicioși. Este perioada în care a început fenomenul internărilor masive de preoți și învățători români în lagărele din Ungaria. De altfel, autorul menționa că lista celor proscriși din Caransebeș, propuși să fie internați în lagăre, în frunte cu protosinghelul Iosif Traian Badescu, asesor consistorial la senatul bisericesc, era pregătită pe biroul comitelui suprem din Lugoj. Moacă opina că numai înțelepciunii acestuia se datora faptul că unii membri ai consistoriului și ai corpului profesoral de la Institutul teologic și pedagogic nu au fost deportați. În atmosfera de dușmănie față de români au fost unele voci din consistoriu care recomandau „să ne refugiem în munți cu valorile episcopiei”, idee nerealizabilă.

În aceste împrejurări a venit ordinul de evacuare de la guvern. Consistoriul a hotărât transportul valorilor episcopiei la Budapesta. Echipa care trebuia să asigure deplasarea era formată din episcop, asesorul consistorial Iosif Traian Badescu, Nicolae Ionescu avocatul consistoriului și Aurel Moacă. Ultimul a primit însărcinarea să se ocupe de averea mobilă a episcopiei, care era plasată în hârtii de stat, în acțiuni și depuneri la diferite bănci. Pentru a abate atenția celor din jur, Moacă le-a pus într-un geamantan vechi, în care a împachetat „cele câteva milioane” ce reprezentau averea mobilă a episcopiei. După părerea lui, nici înainte de război acești bani nu reprezentau o avere deosebită pentru o eparhie cum era cea a Caransebeșului, dar pentru cei care au contribuit la adunarea ei „era o avere imensă”, deoarece s-a realizat într-o epocă de prigoană. În ultimul moment Iosif Traian Badescu s-a retras din echipa desemnată să însoțească averea episcopiei.

Bunurile și valorile episcopiei au fost depuse în sute de colete, lăzi, cufere și se aștepta să fie transportate cât mai repede, deoarece agenții guvernului au răspândit vestea că vin românii. Au fost depuse în ultimul tren ce a mai fost aprobat să treacă granița, care era ticsit. După o călătorie de 24 de ore, geamantanul cu valori a fost depus în depozitele de la subsolul unei bănci, într-o casetă ale cărei chei au fost luate, un rând de episcop, celălalt de Aurel Moacă.

În timpul șederii în capitala Ungariei, ierarhul a fost urmărit tot timpul de detectivi, o dovadă a neîncrederii autorităților politice față de episcopul Miron. Acesta obișnuia să ia masa la restaurantul „Cornul vânătorilor”, locul de întâlnire al românilor din Budapesta, unde erau cazați și deputații români în parlamentul Ungariei. Aici arhiepiscopul a fost mereu supravegheat de agenții poliției secrete.

La Budapesta episcopul Miron a făcut demersuri pe lângă autorități pentru eliberarea celor internați în lagăre. În pofida mutării forțate, episcopia a funcționat. Arhiepiscopul a organizat un birou, ulterior mutat în casele Gojdu, de unde Aurel Moacă a purtat corespondența oficială a episcopiei. În această perioadă episcopul a făcut și o călătorie la Viena pentru a se informa despre situația politică, spunea Moacă. În perioada de o lună, cât a stat în capitala Ungariei, episcopul a participat la o serie de consfătuiri politice, despre care Moacă promitea că va scrie cu altă ocazie.

Pe un alt front s-a luptat Sofia Imbroane, soția cunoscutului militant bănăţean pentru unirea Banatului și Transilvaniei cu România, preotul Avram

Imbroane. Este acela al refugiului în Vechiul Regat, în ianuarie 1915, pentru a-și urma soțul aflat la București. Au trecut clandestin granița la Predeal în ultima clipă, urmăriți de ordinul de arestare emis de Siguranța maghiară. În condițiile grele pentru refugiați din capitala României a rămas singură cu copiii, deoarece preotul Avram Imbroane s-a înrolat ca voluntar în armata română, după ce a participat activ, alături de N. Filipescu și Take Ionescu la manifestațiile organizate în capitală pentru intrarea României în război alături de Antantă. Sofia Imbroane și-a protejat mereu soțul de atacurile germanofililor, care nu ezitau să acționeze violent împotriva partizanilor Antantei.

Înfrângerea armatei române de la Argeș a determinat-o să părăsească capitala și să ia drumul pribegiei în Moldova. A suferit toate privațiunile cunoscute ale retargerii în Moldova, cu sprijinul populației locale la Galați și apoi la Iași, la via lui Strunga, la bariera orașului, unde erau adăpostiți și soldați ruși: „Era singură cu patru copii. Soțul îi era în Rusia. Alimente puține. Lemne mai deloc. Zahăr numai de la ruși. Și-n Iași secera furia exantemati-cului...”. Aici a reușit să dejoace o încercare de asasinare a regelui, ajutând astfel țării, care „i-a dat să vadă miile de voluntari ardeleni și bănățeni, defilând înaintea vitezei rege, în acel memorabil 10 mai 1917”.

Conduita preoților explică mobilizarea exemplară a satelor în timpul revoluției din toamna anului 1918, când s-au aflat în fruntea manifestărilor românești. Rolul lor în înlăturarea organismelor politice sau administrative a fost recunoscut, apreciat și de memorialistica bănățeană. Li s-au adăugat studenții de la institutele teologice sau pedagogice în organizarea consiliilor naționale comitatense, districtuale sau locale. Pentru că au fost în fruntea manifestărilor naționale din 1918-1919, dar și pentru că au trăit într-un număr atât de mare calvarul anilor de război, pe front sau în țară, ei au contribuit într-un număr relativ mare la fixarea memoriei bănățene despre vremurile pe care le-au trăit.

Clerul din Banat a avut ca model comportamentul episcopilor Miron Cristea și Ioan Ignatie Papp, al Aradului. Mărturiile preoților și învățătorilor despre participarea la evenimentele dintre 1914-1919 constituie un alt segment al memoriei bănățene despre război și urmările acestuia, care pentru bănățeni s-a încheiat în 1919 și chiar mai târziu, după întoarcerea din prizonieratul din Rusia.

Memoriile clerului ortodox din anturajul Episcopiei Caransebeșului au imortalizat aspecte necunoscute despre evenimentele din Caransebeș sau eparhie de la sfârșitul războiului. Au lăsat asemenea texte Aurel Moacă, Nicolae

Linţia, iar despre rolul lui Ştefan Jianu au lăsat amintiri contemporanii săi Nicolae Linţia, Aurel Moacă, I. David, C. Rudneanu, A. Uroş Doloveanu.

Revoluţia

Persoane instruite, buni cunoscători ai psihicului uman, clerul rămas acasă, pe „frontul interior”, a fost şi un bun observator al atitudinii populaţiei faţă de evenimentele contemporane. La sfârşitul războiului, memoriile oamenilor bisericii surprind prăbuşirea fronturilor, destrămarea armatei austro-ungare, întoarcerea militarilor de pe front, „în plină învâlmăşeală a revoluţiei”, cum scria Nicolae Linţia. Este o temă comună mai multor memorii redactate de clerici sau mireni, o amintire marcantă prin ineditul situaţiei interne şi internaţionale, declanşarea revoluţiei în Austria şi Ungaria, destrămarea monarhiei dualiste şi manifestările de autodeterminare ale popoarelor.

Nicolae Linţia a surprins comportamente tipice ale populaţiei în haosul creat de întoarcerea soldaţilor de pe front, radicalizaţi după atâţia ani de front, hotărâţi să se răfuiască cu toţi cei din partea căroara au avut de suferit: „Drum lung, plin de peripeţii şi riscuri, asemănătoare celor din tranşee. Sub impulsul dorului de casă dădeam asaltul trenurilor suparaglomerate cu ciorchine de soldaţi şi civili pe treptele vagoanelor, pe acoperiş şi chiar pe locomotive, înfruntam cu nesocotinţă şuiieratul gloanţelor trase aiurea între soldaţii diferitelor unităţi din trenurile care se încrucişau. Aşteptam zile întregi prin gări să se formeze sau să sosească câte un tren cu direcţia spre interiorul ţării. În astfel de popasuri nedorite porneam în grupuri prin oraş după mâncare”.

Soldaţii întorşi de pe front s-au răfuit cu simbolistica ce evoca fostul imperiu şi cu reprezentanţii politici sau militari ai acestuia. O formă de manifestare a acestei atitudini antiimperiale a fost degradarea ofiţerilor pe care îi întâlneau pe stradă: „Le smulgeau stelele şi rozeta şi le striveau cu sete sub bocancii sfârtecaţi”, ca un protest faţă de o stăpânire pe care nu o mai doreau. Pentru Linţia aceasta era una din „numeroasele forme de răzbunare împotriva celor care i-au trimis să moară pentru cauze străine de idealurile lor”.

Nimicirea simbolurilor ce aminteau de împărat şi regimul dualist a avut un rol important în timpul manifestărilor revoluţionare din toamna anului 1918. Afişarea tricolorului pe străzile Budapestei de către un soldat român era considerată „o simbolică demonstraţie, cu multe semnificaţii: bucuria prăbu-

șirii Imperiului habsburgic și terminarea războiului, siguranța apropiatei împliniri a visului milenar”. Linția a opus această manifestare simbolică „devastărilor care au cuprins mulțimea”, spunând că pentru soldatul român semnifica bucuria dezrobirii, a împlinirii marelui vis al neamului său.

Atitudini similare au avut și studenții de la Institutul teologic și pedagogic. Ei s-au manifestat direct împotriva personajelor care reprezentau vechea stăpânire și a simbolurilor acesteia în orașul Caransebeș, acuzați că au fost unelte docile ale acțiunii de deznaționalizare. Astfel a procedat studentul Andronie Botoș, care a interzis directorului liceului de stat din oraș, Kalkbrenner, să treacă pe sub tricolorul românesc arborat la primărie. Acesta în 1917 a fost numit comisar guvernamental pe lângă Institutul pedagogic, pe care a urmărit să-l desființeze. Aceiași studenți l-au eliberat pe colegul lor, Mihăilescu, căruia jandarmii i-au smuls cocarda națională de pe căciulă și l-au închis în beciurile primăriei. Un alt caz prezentat de Linția, confirmat și de alte texte memorialistice, a fost pictarea statuii împărătesei Elisabeta „de-a curmezișul pieptului” cu o bandă tricoloră de către studentul Gheorghe Crăciun⁷⁹, „transformând simbolul eternei stăpâniri a monarhiei austriece... în simbolul biruinței neamului românesc”. Pe soclul statuii studentul a scris „Trăiască România Mare”, spre bucuria mulțimii care participa la procesiunea Învierii. Astfel, scria Linția, „Cristos a înviat” s-a transformat în imnul învierii neamului românesc. Fapta a provocat reacția populației maghiare, care a cerut executarea celor vinovați. Nu toți locuitorii români au împărtășit gestul extrem al elevilor, acuzându-i de pângărirea unui monument de artă. Tinerii au continuat să susțină o emulație națională în societatea românească din oraș, organizând seri populare, o echipă de dansuri, recitări și serate muzicale în contextul nesigur de la sfârșitul războiului, al conflictelor naționaliste sau al manifestărilor revoluției.

Asemenea manifestări a surprins Ioan David când a descris atmosfera din perioada vacanței școlare a anului 1918: spargerea frontului balcanic, deruta de pe frontul italian, debandada care a cuprins pe soldații imperiului, dezorientarea celor germani. Erau „ultimele zvârcoliri nervoase – scria autorul – ale

⁷⁹ Episodul a fost consemnat și în Memoriile lui Pavel Jumanca, intitulată *Amintiri*, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană, vol. II*. Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, pp. 625-626.

unei lumi ce nu voia să moară”. Pe străzile Timişoarei ofiţerii cezaro-regeşti nu mai purtau rozeta de aur cu iniţialele suveranului, ci nişte cocarde tricolore după diferitele sfaturi naţionale. În condiţiile anarhiei instalate în oraş, unde s-au organizat diferite consilii naţionale şi militare, care îşi disputau conducerea treburilor publice, au apărut tulburări. Continuau să existe şi vechile organisme ale administraţiei locale, chiar dacă nu mai aveau toată puterea sau unităţi militare. Puşcăriaşi evadaţi, prizonieri, vagabonzi atacau magazinele, ceea ce a determinat şcoala de ofiţeri din loc să tragă în plin contra acestora. În oraş era stare de alarmă, gloanţele treceau pe la urechile trecătorilor, locuitorii erau înarmaţi cu forţa pentru a lupta contra celor care recurgeau la asemenea excese. Ofiţerii erau degradaţi pe străzile oraşului. Aceasta era atmosfera din Timişoara, văzută de studentul de atunci Ioan David. Situaţia era valabilă pentru întreg Banatul, deoarece revoluţia s-a manifestat peste tot. Trenurile au fost devalizate, semănau cu un tren blindat, căci soldaţii întorşi de pe front trăgeau focuri de armă ca la nuntă, bucuroşi că au scăpat de măcelul mondial.

Aceeaşi atmosferă a surprins-o şi în Caransebeş, oraş în fierbere, unde singurul punct de sprijin era episcopul Miron, „arbitrul autoritar al situaţiei, al cărui prestigiu impunea respect”. În Caransebeş era epoca consfătuirilor nesfârşite, în care anarhia ameninţa cu ciocniri sângeroase, „căci soldaţii vin demoralizaţi de pe front în completă dezordine, văzând exemple rele pe acolo pe unde au trecut”. Se referă la cei veniţi din „Rusia lui Lenin”, câte o duzină în fiecare sat, care răspândeau ştiri alarmante. Anarhia a dat naştere la excese şi jafuri, invocând ca exemplu distrugerea castelului familiei Mocioni de la Foeni, care a dat ocazie jandarmilor şi honvezilor să omoare mai mulţi ţărani nevinovaţi.

Prăbuşirea monarhiei dualiste a fost evocată şi de învăţătorul Gheorghe Neamţu, care scria: „La ncetarea războiului hibrida Austro-Ungarie a fost cuprinsă de o dezordine mare, nebună. S-a întins nedisciplină, mai ales asupra armatei, corp niciodată solid organizat, neavând niciun element care să cimenteze laolaltă zecile de neamuri, diferite ca limbă, obiceiuri şi mai ales idealuri, din care se compunea”. După un moment de şovăire, scria învăţătorul, mulţimea s-a pornit, cu ce a putut apuca, în toate părţile, „liberă, fără grija nimănu, rea, îndobitocită, revărsându-se ca un puhoi ameninţător, spre locuri liniştite”. Duceau cu ei „tot ce putuseră să ia”, inclusiv arme, „cari în mâna unor indivizi cu simţurile tocite prin trei ani de front constituiau oricând un pericol în faţa unor cetăţeni paşnici, liniştiţi, cum erau spre pildă caransebe-

șenii”. S-a schimbat mult și fizionomia orașului, liniștit până atunci, care „răsuna acum de dimineța și până seara neîntrerupt sub bocancii soldaților plecați în «szabadság», iar aerul vibra de glasurile răgușite ale ungarilor, exaltați de idealul «koztarsasag»-ului, ce-o vântură, dintr-o cameră de la Astoria, contele Károlyi, stăpânul de atunci al Ungariei”.

Declanșarea revoluției a fost surprinsă și de Mihai Gropșianu. Era sâmbătă, 4 noiembrie, zi de târg în Oravița. Căpitanul Gropșianu a fost anunțat că „pe stradă e zgomot, început de revoluție, mulțimea adunată în târg se răscoală, Ungaria arde, sare în flăcări de revoluție, regele detronat”.

Pe lângă dezordinea provocată de soldați și populație la vestea prăbușirii imperiului, la violența anarhică care s-a declanșat s-a adăugat o altă formă de manifestare a revoluției din toamna anului 1918, preluarea puterii de către români prin consiliile și gărzile naționale. Este faza revoluției organizate, condusă de lideri aleși, recunoscuți de populație pentru conduita lor națională.

Consiliul național și gărzile naționale din Oravița și împrejurimi au fost constituite în 4 noiembrie 1918⁸⁰, în sala de ședințe a băncii „Orăviceana”, în prezența a numeroși locuitori, „fruntași țărani și cărturari”, și cu o mulțime de oameni în fața edificiului băncii. Adunarea a adoptat o proclamație către români, care se încheia cu cuvintele „Trăiască națiunea română, una și nedes-părțită”, semnată de Petru Corneanu, președintele Consiliului Național Român și căpitanul Mihail Gropșianu, comandantul gărzilor naționale. Adunarea l-a delegat pe Petru Corneanu, însoțit de doi ofițeri, „să luăm imperiul”. Preluarea puterii s-a făcut la primăria din Oravița Montană, unde erau adunați reprezentanții autorităților austro-ungare. Delegația s-a adresat pretorului de atunci, „om de treabă altmintrelea” și a funcționarilor cu următoarea somație: „Domnule prim pretor, dumneata primul păzitor al ordinii publice aici în oraș și jur vezi ce se petrece afară? Ați pierdut puterea! Noi românii luăm asupra noastră răspunderea și garanția pentru viața și averea cetățenilor. Cu ziua de azi intrăm noi în stăpânirea puterii publice”. La întoarcere delegației s-au alăturat mai mulți tineri, care s-au oferit să intre în garda națională. Preluarea puterii a fost umbrită pentru scurt timp de jandarmii care trăgeau salve în cinstea lui Carol I, dar au depus imediat armele. Garda națională s-a instalat în

⁸⁰ Vezi Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire. 1918*, Timișoara, Edit. Mitropoliei Banatului, 1992, p. 216. (În continuare *Banatul și Marea Unire*).

fosta cazarmă a honvezilor. A fost organizată după toate rigorile militare, avea un consiliu de război, o publicaţie oficială intitulată „Legiunea română”.

Gărzile naţionale subordonate consiliilor aveau misiunea să asigure securitatea averii şi a vieţii locuitorilor, să oprească jafurile, omorurile, violenţele de tot felul. De la începuturile ei, garda din Oraviţa s-a confruntat cu asemenea manifestări ale violenţei specifice acestor vremuri de revoluţie: „la sate omoruri, românii ei între ei, puneri de foc şi alte răutăţi omeneşti”. Lista acestor manifestări reţinută de Mihail Gropşianu a fost una semnificativă pentru comportamentul violent al populaţiei. La Prigor a fost omorât notarul, la Moldova Nouă a fost asasinat tot notarul⁸¹, la Sasca Montană un localnic de vază, Paul Mica a fost omorât de un român, la Potoc s-a dat foc casei învăţătorului „şi alte nesfârşite bestialităţi ale omului aruncat în revoluţie” pe care autorul le consemnează. Acte de vandalism s-au petrecut şi la Societatea de spirtoase din Oraviţa Română, unde „hoarda s-a năpustit asupra depozitarului de ţuică şi comină, a grohăit la cazanele în stare de fermentare”, încât lăcomia i-a răpus pe unii. Garda a fost obligată să folosească arme.

Combaterea violenţei mulţimii, a jafurilor şi omorurilor a devenit misiunea principală a consiliului şi a gărzii, într-o perioadă în care lipsurile de tot felul şi mai ales a alimentelor a generat tulburări locale ale populaţiei, cum s-a întâmplat la Oraviţa în 5 noiembrie. În pofida apelului făcut de liderii Consiliului Naţional Român, populaţia din Oraviţa şi împrejurimi a fost în prag de a declanşa un jaf de proporţii: „Să nu mai rămână piatră pe piatră, suntem flămânzi, mergem la magazină, pregătiţi carele şi alte exclamaţii de duh rău din partea norodului”, s-a auzit în piaţa din Oraviţa, rostite de foşti soldaţi care au fost sub comanda lui Mihail Gropşianu. Numai intervenţia acestuia a liniştit populaţia. „Nu murdăriţi acest pământ cu fapte rele – spunea comandantul gărzii – nu călcaţi poruncile Domnului, nu jefuiţi, nu omorâţi, nu vă aprindeţi unul pe altul... Păziţi ordinea în comune”. El a explicat comportamentul dispus la violenţă al mulţimii prin dorinţa de răzbunare „împotriva asupritorilor de ieri”, dar şi prin instigările unor persoane iresponsabile, ce au sedus uşor populaţia. Cei mai afectaţi de lipsurile elementare au fost muncitorii. Ameninţător, aceştia cereau pâine, deschiderea magazinelor, gardiştii cu familii numeroase pretindeau solde, oferite până acum de

⁸¹ William Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timişoara, Muzeul Banatului, 1968, p. 134. (În continuare *Unirea Banatului cu România*).

comercianți evrei, nemți sau de banca Orăviceana. Starea de spirit a populației prevestea o tragedie, mai ales că Marila a fost devastată. După părerea lui Groșșianu, foamea era „cel mai sălbatic stimulent în mișcări de masă”.

Situația devenise amenințătoare. Pe străzi populația înfometată amenința să se răscoale. Garda națională din Ilidia, condusă de Cornel Țeicu⁸², a trimis un pluton care s-a pus la dispoziția celei din Oravița. Toți ofițerii activi din Oravița și din satele învecinate au depus jurământ. Datorită faptului că rapoartele primite vorbeau de „infracțiuni și începuturi nedemne pentru bunul neam al românului căărășan”, în 6 noiembrie 1918 a fost instituit Consiliul de război, format din juriști locali. Acesta a dispus pedepse pentru cei vinovați, care, scria Mihail Groșșianu, i-au vindecat pe mulți de „a-și vârâ mâna în sacul altuia”, invocând democrația, care devenise dominația mulțimii.

Violențele s-au repetat la Marila, unde mulțimea a dat foc pădurilor, au tâlhărit, au jefuit sanatoriul de acolo. Pentru a curma aceste manifestări, garda națională a primit ajutor de la gardiștii din Vârșeț, conduși de locotenentul Romul Molin⁸³, camarad cu Mihail Groșșianu în garnizoana Vârșeț. Aceștia au lichidat manifestările de la Marila.

Pentru a pune capăt tulburărilor, Consiliul Național Român a solicitat conducerii STEG de la Oravița să pună la dispoziția populației rezervele de alimente ale societății. „Foamea pe care nici Bunul Dumnezeu în Mila Sa nemărginită – scria Groșșianu – nu o potolește, face omul fiară. Urlă și cere sânge”. Din acest motiv a dat ultimatum slujbașilor STEG să deschidă magaziiile, avertizându-i: „foamea este cea care țipă și nu știu ce va fi în câteva ceasuri, dacă ea nu se va potoli”. Susținuți de plutoanele lui Molin, care au pus capăt jafurilor de la Marila, C.N.R. a obținut de la STEG alimentele contra cost și plata soldei gardiștilor.

⁸² Cornel Țeicu (6 martie 1891-25 aprilie 1967) a fost comandantul gărzii din Ilidia, cea mai puternică gardă de pe Valea Carașului, care încorporează 200 gardiști. A fost și notar al Comitetului Național Român al cercului Jamului și ținuturilor dunărene. A fost jurist cu studii de drept la Budapesta și București. *Banatul și Marea Unire*, pp. 266-267.

⁸³ Silviu Romulus Molin (1886-1957) a fost ziarist. A făcut studii la Zürich, Lille, Paris și München. A fost unul din întemeietorii ziarului „Opinca”, care a apărut în perioada noiembrie 1918-martie 1919. A fost redactor la „Lupta”, „Poporul Român”, „Educatorul” (Coștei, 1909-1911). În 1913, împreună cu Mihail Groșșianu a înființat „Foaia Oraviții”. În perioada interbelică a colaborat la „Tribuna Banatului” și la alte periodice bănățene. Vezi Carmen Albert, *Un ziarist de altădată – Romulus S. Molin*, în „Tradiția” (Novi Sad), 2002, nr. 15-16, pp. 14-15.

În partea germană a oraşului a fost organizată o gardă constituită din locuitori nemţi şi unguri, considerată de autor ca inofensivă. Foştii notari din comune s-au refugiat la hotelul Coroana şi s-au pus sub protecţia gărzii române.

Consiliul Naţional Român s-a confruntat şi cu o serie de divergenţe interne, generate de unii lideri ai P.N.R. din localitate, care au lansat un alt apel către populaţie, cerând disciplină faţă de P.N.R. Au fost voci care acuzau garda că nu-şi îndeplineşte misiunea, invocând cazul de la Forotic, unde jandarmii au împuşcat locuitori nevinovaţi.

În acest context a fost primit din partea Consiliului bănăţean, condus de col. Bartha şi Otto Roth⁸⁴, apelul de a se supune ordinelor acestuia, la care Groşşianu susţine că a răspuns astfel: „Nu cunosc autoritatea Consiliului naţional timişorean. Resping amestecul dumneavoastră în trebile noastre”, în timp ce garda din Oraviţa a liniştit satele.

Consiliul Naţional Român a trimis gardişti la Biserica Albă pentru a saluta venirea trupelor sârbe, dar aceştia au fost arestaţi şi trimişi în închisoare la Belgrad.

Într-un moment mai liniştit, autorul şi-a revăzut însemnările de pe front, semnalând camaraderia dintre români şi cehi. Pentru Mihail Groşşianu comportamentul cehilor în primul război mondial a fost un real model, atât pe front, cât şi în viaţa politică, apreciat în contrast cu atitudinea liderilor politici români, care nu s-au manifestat deloc, susţinea autorul: „Simandicoşii naţionali dispăruseră. Unii făceau la Arad serviciul de caritate. Vaida emigrase la Viena-Sviţera, Maniu dispensat a plecat în cătănie... Şi totuşi ei au înfăptuit idealul naţional. Ce hulire de adevăr”.

Textul memorialistic relevă şi o anumită rezervă faţă de P.N.R., acuzat de pasivitate şi de negocieri cu guvernul: „spectacolul nebărbătesc al pertractărilor de împăcare cu Tisza... pretinsa «salvare» a românilor în antişambrele burgului din Viena...”.

Singurii reprezentanţi ai P.N.R. apreciaţi de Groşşianu au fost Goga, Lucaciu, Branişte şi Goldiş. Cu un asemenea comportament al liderilor naţionali, populaţia românească a fost cuprinsă de „amărăciune, deznădăjduire şi completă lăncezeală a forţelor româneşti... Cu astfel de resorturi sufleteşti

⁸⁴ Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, Edit. Honterus, 2013, pp. 138-139; William Marin, *Unirea din 1918 şi poziţia şvabilor bănăţeni*, Timişoara, Edit. Facla, 1978, p. 63.

oameni mașină și soldați la rând ne trăiam bietezele zile până la așteptarea învierii sau a prohodului național”.

Gropșianu susține că încă din vara anului 1917 s-au manifestat semnele destrămării armatei austro-ungare și ale prăbușirii imperiului. În garnizoana Orșova, unde a fost dispus comandant de etapă, autorul l-a întâmpinat pe mareșalul Mackensen, în august 1918, venit în inspecție, care i-a relatat admirația sa pentru armata română și generalul Averescu. Cu toate acestea, deznădăjduirea soldaților români era încă mare, amplificată și de consecințele revoluției bolșevice în răsărit.

Autorul a evocat rolul preoților și al învățătorilor în evenimentele din toamna anului 1918, în formarea consiliilor și gărzilor naționale, în afirmarea sentimentului național românesc. Cu sprijinul C.N.R. din Oravița și al gărzii s-au format consilii și gărzi la Maidan, Ciclova Montană, la Greoni, Broșteni, Cacova, Ticvaniul Mare, Ticvaniul Mic, Giurgiova, Secaș, Goruia, Gârliște, Comorâște, Forotic, Cârnecea, Moldova Nouă, Rusova Veche, Berliște, Mircovăț, Ciortea, Iam și Iertof. Toate erau în legătură cu consiliul din Oravița, care a devenit un consiliu districtual, ce avea sub coordonare consiliile și gărzile din zonă. Autoritatea lui a depășit teritoriul orașului Oravița, asumându-și misiunea specifică consiliilor și gărzilor pentru localitățile din împrejurimi, așa cum a funcționat consiliul și garda națională din Caransebeș.

La un moment dat consiliul și garda din Oravița au fost amenințate de o intervenție a gărzii germane de la Reșița, sub pretext că a fost chemată de STEG Oravița, pentru a păzi ordinea în oraș. În timpul parlamentărilor care au avut loc în cursul nopții, telefonic a sosit vestea încheierii armistițiului de la Belgrad, ceea ce a determinat retragerea gărzii reșițene. În tot acest timp gărzile românești s-au întărit peste tot, iar „fărădelegile, faptele criminale au încetat”.

Singurul eveniment care s-a mai întâmplat a fost trecerea soldaților germani prin oraș, retrași din România, în drum spre Timișoara. La cererea lor au primit alimente, găzduire: „Spre cinstea lor românii milostivi, pe unde trăgeau acești naufragați, îi găzduiau”.

Vestea că armata sârbească a trecut Dunărea în Banat a determinat consiliul și garda să-i întâmpine cu fast. Mihail Gropșianu îi întâmpină la Răcăjdia și îi conduce la Oravița. Era o trupă mică de soldați la care s-au adăugat voluntari, care au fost plasați în cazarma din oraș. A fost invitat la Vârșeț, unde a avut o întrevedere cu colonelul Georgevici, care i-a declarat că trupele

sârbeşti intrau în Banat până la hotărârile conferinţei de pace. La întoarcerea de la Vârşeţ, Gropşianu a aflat despre convocarea adunării naţionale. „Cu intrarea sârbilor în Oraviţa – scria acesta – s-a încheiat capitolul răzmiriţei noastre”.

Cu toate frustrările personale sau colective pentru marginalizarea bănăţenilor, sentiment manifestat mai ales după unire, memoriile lui Gropşianu au ilustrat poate cel mai bine formele de manifestare ale violenţei populare în timpul revoluţiei din toamna anului 1918.

Ultimele luni ale războiului l-au găsit pe Ilie Gropşianu în capitala imperiului, unde au fost trimişi după eşecul austriac din iunie 1918. Aici a perceput primele semne ale sfârşitului războiului şi ale imperiului bicefal. Îl anunţau avioanele lui d'Annunzio, succesele Antantei de la Marna, dar mai ales atmosfera din capitala Ungariei. Într-o zi a întâlnit pe stradă pe Alexandru Vaida Voevod, care i-a recomandat să citească ziarul social-democrat „Arbeiter Zeitung”, care avea o poziţie favorabilă naţionalităţilor din imperiu şi critică la adresa Germaniei. „Nouă ne-a făcut acest ziar socialist mari servicii – scria Ilie Gropşianu – iar vienezii îl citeau cu drag”. Destrămarea armatelor imperiale era vizibilă la Viena, numai în octombrie 1918 la parchetul militar din Viena erau 55.000 procese în curs, iar numărul dezertorilor „era îngrozitor de mare”. În parlament deputaţii slavi criticau guvernele Seidler şi Hussarek în entuziasmul publicului de la galerie. A remarcat îndeosebi ţinuta impunătoare a deputatului român din Bucovina, Constantin Isopescu-Grecul şi deosebirea dintre parlamentul din Viena şi cel de la Budapesta.

La 13 octombrie pleca spre casă pentru câteva zile. În trenul spre Budapesta ofiţerii şi soldaţii, sătui de război, „se plângeau de foame. Toată lumea ahtia după pace”. Punctele preşedintelui Wilson erau în gurile tuturor. Evocă titlurile din ziarele vieneze care apăreau zilnic în câte trei ediţii: „Vine pacea”, „Vine pacea”, „Punctele lui Wilson servească ca temei al pertractărilor de pace” ş.a. Trecând prin Budapesta, vedea că în Austria şi Ungaria toată lumea cugeta la fel, numai oamenii politici din Ungaria – Wekerle şi Tisza – aveau altă opinie, încercând să „aducă în răţăcire pe tânărul împărat”. A aflat şi despre declaraţia de autodeterminare a naţiunii române de la Oradea din 12 octombrie 1918. În Banat populaţia aştepta cu temeri sfârşitul monarhiei, unde revoluţia a început în 30 octombrie. Deja în ziua următoare au sosit de pe front primii soldaţi, care au răspândit vestea: „e gata războiul, vin feciorii acasă”.

La Sasca Montană vestea detronării habsburgilor şi a uciderii lui Tisza a ajuns în 1 noiembrie. În ziua următoare au sosit refugiaţii din Moldova Nouă,

care au adus vestea că vreo opt comitagii sârbi au trecut Dunărea. Populația românească din Moldova Nouă a văzut în ei ostași ai Antantei, numai reprezentanții vechilor autorități și-au exprimat temerile. În 3 noiembrie stâlpii vechii stăpâniri din Sasca Montană au început să împartă arme celor întorși de pe front, pentru a se apăra de comitagii sârbi. Jandarmeria din Sasca și împrejurimi părăsește zona, care rămâne fără niciun organ de ordine publică. În aceste împrejurări, începând din 2 noiembrie, „soldații tuturor fronturilor, lihnii de foame, în pragul unei ierni grele”, împreună cu sătenii din jur iau lemne din depozitul STEG, taie lemne din păduri, confiscă făina și alimentele din magazinele STEG și din cele ale comunei. Sunt vizați în primul rând funcționarii străini de la STEG. Doar la aceste violențe s-a redus „revoluția de la Sasca”, susține autorul, subliniind că soldații s-au întors de pe fronturi „cu deviza anarhiei”.

Reprezentanții vechii stăpâniri au organizat în 6 noiembrie în mijlocul comunei Sasca o adunare, o încercare „de a purcede conform ordinelor primite de la sateliții Budapestei”. La această adunare preotul, „om slab de înger”, citește în limba română și germană dispozițiile de la Budapesta și propune „ca din cetățenii comunei, fără deosebire de naționalitate, să se aleagă un comitet național, cu menirea ca să judece și să aducă sentință în toate chestiunile de ordin moral, politic, social etc. din comună, având a se supune fiecare cetățean sentințelor ce se vor aduce”. Adunarea a ales un comitet de 23 oameni din toate etniile locului.

Ilie Groșșianu propune ca fiecare naționalitate să-și constituie un consiliu național propriu. La această propunere toți românii prezenți, aproape 300, s-au declarat membri ai Consiliului Național Român⁸⁵, iar germanii și ungurii au constituit consilii separate. Organizatorii adunării nu acceptă propunerea și declară „că toți cetățenii fără deosebire de naționalitate se contopesc într-un grup, ca frați adevărați”. În ședințele din 7, 8 și 9 noiembrie „comitetul comun al consiliilor naționale române, germane și maghiare” a organizat garda națională pentru susținerea ordinii. Acest comitet a cerut populației să restituie făina și lemnele confiscate, salarizează garda, sistează provizoriu târgul săptămânal.

⁸⁵ „Românul”, 1918, VII, nr. 19, din 18 noiembrie/1 decembrie scria că încă din 4 noiembrie în localitate s-au format Consiliul Național și garda națională, subordonat consiliului și gărzii din Oravița. Vezi și: *1918 la români. Documentele unirii*, vol. VII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 115.

În fruntea comitetului a fost ales ca preşedinte judecătorul Virágh Iosif. Garda naţională s-a despărţit în două grupuri, la cele două puncte opuse ale comunei, conduse de doi sublocoteneţi în rezervă. Ea avea ca însemne tricolorul românesc, care a fost arborat şi pe edificiul primăriei. Formată din 95 persoane, în mare parte români, garda a susţinut ordinea în comună. În 8 noiembrie a escortat la Oraviţa persoanele care au săvârşit crime şi delictе. La Oraviţa funcţiona „Legiunea română”, „un for militar exemplar organizat”, căruia i s-au subordonat consiliile naţionale române din satele din jur. Sub influenţa acestuia organizarea consiliilor şi gărzilor a progresat, inclusiv la nivel de plase. Dă ca exemplu Comitetul Naţional Român al cercului Iamului şi părţile dunărene, care convoacă reprezentanţii comunelor la Ilidia, sediul acestui consiliu, în 14 noiembrie.

Din 11 noiembrie a sosit în comună armata sârbească. La convocarea „Legiunii române” din Oraviţa, în 15 noiembrie Ilie Gropşianu s-a deplasat acolo şi a prezentat situaţia din Sasca. În ziua următoare, în biserica românească a fost organizat consiliul român „pe baze curat naţionale, fără amestecul minoritarilor”. La propunerea avocatului Alexandru Coca au fost primiţi şi unii minoritari şi unii români „care multă vreme se înjugaseră la carul stăpânirii ungureşti”, între ei notarul şi preotul comunei. La adunarea din 16 noiembrie a participat din partea legiunii române de la Oraviţa preotul român Cornel Ştefan, căpitanul Balica, garda naţională din Slatina în frunte cu comandantul Vişianu, reprezentanţii comunelor vecine Sasca Română, Cărbunari, Stinăpari. Adunarea a ales un comitet format din 26 membri, în frunte cu preotul local, care declară nule toate hotărârile anterioare. A fost organizată şi garda naţională română, condusă de Ilie Gropşianu ca preşedinte şi comandant Ştefan Teremia.

Consiliul Naţional Român s-a organizat şi a funcţionat în timpul ocupaţiei sârbeşti, deşi a fost numit un primar. Sub conducerea acestui consiliu s-au organizat consiliile naţionale din comunele vecine: Sasca Română, Cacovişte, Cărbunari, Stinăpari, iar la adunarea de la Alba Iulia a trimis un delegat şi comuna Moldova Nouă.

În 11 noiembrie au venit în Sasca Montană 26 husari sârbi, foarte bine primiţi de funcţionarii fostei stăpâniri, care au incitat soldaţii sârbi împotriva românilor.

A fost îndepărtat steagul românesc arborat la primărie, a fost pus un steag sârbesc la judecătorie. În 12 noiembrie husarii pleacă spre Slatina, dar în

aceeași zi le urmează o grupă mai mare sub comanda unui maior. Spre Slatina s-a îndreptat și o companie a gărzilor naționale din Ilidia, Socolari, Potoc, Sasca Română sub conducerea lui Cornel Țeicu.

În cele 131 de zile de ocupație sârbească au terorizat și bătut cetățeni pașnici. Cel mai mult au suspiciat pe Ilie Gropșianu, pentru că a participat la adunarea de la Alba Iulia, instigați de reprezentanții vechii stăpâniri. Această atmosferă l-a determinat pe Gropșianu să se retragă, împreună cu A. Coca, de la conducerea treburilor publice, dezgustați de atitudinea disprețuitoare a conducerii STEG.

Scrierea lui Gh. Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș (nov. 1918 – aug. 1919)* este un amestec de istorie și memorie ce poate fi integrată, conform clasificării lui Constantin Ticu memoriei istorice, deoarece suprapune propriile amintiri cu reproduceri ale unor documente ale C.N.R. Caransebeș. În cele ce urmează vom urmări cu predilecție reprezentările acestuia despre evenimentele trăite și mai puțin conținutul documentelor publicate parțial sau integral.

O primă amintire se referă la înființarea consiliului și împrejurările locale în care s-a realizat. Potrivit afirmațiilor sale, autoritățile au solicitat intelectualii din oraș să ia măsuri pentru a asigura liniștea și ordinea în timpul evenimentelor din toamna anului 1918. Adunarea organizată la primărie, cu participarea acestora, fără deosebire de naționalitate, a hotărât înființarea unei gărzi civice care să patruleze. Nu era o organizație românească, dar românii au intrat într-un număr mare, spune autorul, „pentru a ajunge la arme și pentru a lua contact cât mai strâns cu locuitorii orașului”.

Autorul își arogă inițiativa, împreună cu Ștefan Jianu, de a fi organizat o altă adunare în casa lui Gheorghe Lăbonțiu, la care au participat cele mai cunoscute personalități românești din oraș. La acea adunare, Ștefan Jianu, membru marcant al P.N.R. din oraș, a pledat pentru organizarea unui Consiliu Național Român, s-a hotărât convocarea unei adunări naționale și renunțarea la garda civică, considerându-se că, deși era un act frumos de îndeplinire a datoriei civice, era „insuficientă și... inutilă”.

Adunarea s-a ținut în 25 octombrie 1918, în sala mare a primăriei, în care a fost arborat tricolorul, în prezența a foarte mulți români. A fost deschisă de protopopul Andrei Ghidiu, după care au luat cuvântul Petru Barbu, iar Cornel Corneanu a prezentat rezoluția adunării, potrivit căreia se înființa Sfatul

naţional român din Caransebeş, subordonat C.N.R. Central, care şi-a asumat apărarea drepturilor românilor din Caransebeş, ca organ reprezentativ al lor⁸⁶. După luările de cuvânt ale căpitanului Maniu şi locotenentului Alexandru Morariu, adunarea a luat cunoştinţă de înfiinţarea Sfatului militar naţional şi a hotărât înfiinţarea gărzii naţionale. De asemenea a făcut apel la fruntaşii românilor din ţinut ca punându-se în legătură cu Sfatul naţional român să procedeze la fel, organizând consilii şi gărzi naţionale în sate pentru apărarea ordinii şi a siguranţei publice. După încheierea adunării participanţii au arborat tricolorul pe clădirea primăriei. Participanţii la adunare s-au deplasat apoi la reşedinţa episcopală, unde arhierul le-a ţinut un discurs încurajator, în care a evocat jertfa puterilor aliate pentru eliberarea popoarelor aflate sub stăpâniri străine, trecutul românilor plin de suferinţe, opresiune, jertfele românilor obligaţi în războiul încheiat să lupte „împotriva vestitorilor libertăţii popoarelor”, mai grav siliţi să comită „barbaria de a puşca şi în fraţii noştri de sânge”. A salutat pricipiile de libertate propovăduite de Wilson şi de Antantă, dar şi noul guvern democratic ungar, care a promis „dreptate şi deplina libertate şi pentru celelalte naţiuni din ţară”. Anunţa hotărârea românilor de a-şi decide singuri viitorul şi făcea apel la populaţie „să nu ne pierdem răbdarea, ci să păstreze toţi ordinea, buna linişte şi să cruţe viaţa şi avutul de-apropelui, chiar şi a acelor străini cari ne-au fost răuvoitori, căci numai ca element de ordine vom da dovezi la lume că suntem vrednici de deplina libertate ce se cuvine naţiunilor celor mai civilizate. Destrăbălările anarhiei ce le-au văzut ai noştri în Rusia şi aiurea nu-i iertat să ni le însuşim”. În final episcopul a cerut tuturor să asculte deciziile Consiliului Naţional Român.

Astfel a fost instaurată puterea românească în Caransebeş. În oraş s-a înfiinţat o gardă formată din locuitori unguri şi nemţi. Deşi autorităţile s-au oferit să colaboreze cu consiliul român, acesta a evitat o asemenea cooperare şi şi-a fixat sediul la Banca populară, condusă de Petru Barbu, care a preluat efectiv conducerea consiliului. C.N.R. Caransebeş s-a preocupat de la începutul existenţei sale de problemele oraşului, de spitale, de aprovizionarea cu alimente, de eradicarea speculei cu petrol, sare şi altele de care populaţia avea nevoie. A cerut destituirea funcţionarilor care nu au depus jurământ faţă de C.N.R., nu vorbeau româneşte, a solicitat fonduri la bănci şi la oraş pentru

⁸⁶ 1918 la români. Documentele unirii, vol. VII, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, doc. 116.

susținerea consiliului și a gărzii. Prin fermitatea cu care și-a impus hotărârile, prestigiul consiliului a crescut, încât populația, instituțiile, chiar și vechile autorități s-au adresat acestuia pentru orice problemă. Comunitatea de avere a foștilor grăniceri a pus la dispoziția consiliului marea sa avere.

În 10 noiembrie C.N.R. a difuzat un manifest prin care făcea apel la ordine, liniște, pentru a demonstra lumii că poporul român este capabil să-și conducă singur destinele, cerea populației de la sate să asculte de trimișii consiliului, să înființeze consilii și gărzi naționale, cerea ofițerilor și soldaților care încă nu s-au anunțat să se prezinte la consiliu pentru a primi misiuni.

Creșterea prestigiului consiliului, popularitatea sa tot mai mare, au determinat liderii locali să exploateze această stare de spirit și să organizeze consilii și gărzi românești la sate. Imediat după înființare, trimișii consiliului străbăteau câte două sau trei sate pe zi. Pe lângă membrii consiliului, în unele locuri acesta a fost reprezentat de tineri teologi, studenți sau ofițeri, în altele adunările de alegere a consiliilor și gărzilor s-au făcut la inițiativa preotului sau învățătorului, cum s-a întâmplat la Vălișoara și Cârpa⁸⁷. Astfel între 8 și 15 noiembrie s-au constituit consilii și gărzi la sate ca expresie a puterii românești, care aveau drept centru coordonator C.N.R. Caransebeș. Acesta a depășit atribuțiile unui consiliu orașenesc, a funcționat ca un consiliu ținutal sau districtual, ce patrona comunele de pe fostul teritoriu grăniceresc. Toate consiliile locale și-au exprimat adevărată adieziunea la consiliul din Caransebeș. De asemenea, Consiliul Național German din Caransebeș aderă și se supune la hotărârile Consiliului român din Caransebeș și ale C.N.R.C.

Gh. Neamțu scria că organismul cel mai important, „mândria” consiliilor erau gărzile naționale, înființate concomitent cu consiliile, a căror necesitate era mare în vremuri de revoluție, deoarece mai existau indivizi care provocau dezordine, „se jefuiau comune, se terorizau locuitorii și trebuia ceva care să împiedice toate astea”. Garda era necesară și la Caransebeș, unde mai exista un batalion de honvezi, rămas, susținea comandantul, pentru a asigura ordinea, deși nu au lipsit din partea soldaților excese sau violențe, cum s-a întâmplat la Slatina sau la Borlova.

C.N.R. Caransebeș avea o gardă de vreo 230 gardiști, instalați în cazarma de lângă reședința episcopală. Era formată din tineri orașeni și studenți români

⁸⁷ Protocolul de înființare al consiliului și gărzii din Vălișoara și Cârpa. *Ibidem*, p. 211.

şi era condusă de ofiţeri. Purtau căciuli înalte de curcani cu pană şi cocardă tricoloră, aveau uniforme verzi, noi şi carabine Manlicher. În 12 noiembrie C.N.R. a aprobat statutele gărzii, care avea conducător pe căpitanul Alexa Hamat. Acest statut reglementa funcţionarea gărzii, care era subordonată şi Consiliului militar român⁸⁸. Între altele, C.N.R. a dispus confiscarea tuturor armelor din oraş pentru gardă, susţinerea materială a ei de către bănci, comercianţi sau industriaşi care îşi puneau averea sub protecţia ei. De asemenea a dat instrucţiuni ca fiecare unitate militară germană sau austriacă care trecea prin oraş să fie oprită, iar efectele ei să fie confiscate. Astfel garda din Caransebeş a ajuns în posesia a 7 mitraliere, circa 200 arme de mână, 3 camioane, 500 garnituri de haine, multe pături, cai, trăsuri ş.a.

Prezenţa gărzii era necesară mai ales la sate, de unde veneau solicitări. De aceea Consiliul a organizat şi alegerea gărzilor la sate, deodată sau după constituirea consiliilor locale. La sate erau formate din elita locală, tineri de încredere, datorită cărora, spune Gh. Neamţu, naţiunea română „a putut avea o revoluţie, pare poate paradoxal, disciplinată”. Expresia „revoluţie disciplinată” ilustrează faptul că preluarea puterii de către naţiunea română a fost un proces paşnic, fără violenţe, fără vărsare de sânge, prin adunările care au ales organismele reprezentative ale acestei puteri: consiliile şi gărzile naţionale româneşti. După alegerea gardiştilor aceştia depuneau jurământ în faţa tricolorului şi a reprezentantului Consiliului din Caransebeş. Uneori s-au însoţit mai multe comune la alegerea gărzilor, cum s-a întâmplat la Ohaba Bistra⁸⁹, unde au depus jurământ 500 de gardişti din cinci comune de pe Valea Bistrei.

În comunele mai mici, garda se compunea din toţi cei care puteau purta arme, cum s-a decis în alegerea de la Turnu şi Ruieni⁹⁰. Consiliul din Caransebeş s-a ocupat de echiparea, înarmarea gardiştilor din comunele lipsite de resurse, de plata soldei gardiştilor, cu 10 cor./zi la Cornea. În Mehadica gardişti s-au angajat să servească fără plată⁹¹.

Toamna anului 1918 a fost dominată de starea de spirit a populaţiei grav afectată de război, mai ales a celor veniţi recent de pe front, de răfuielile

⁸⁸ Statutele gărzii naţionale din Caransebeş, date 29 octombrie/11 noiembrie 1918. *Ibidem*, pp. 257-259.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 538.

⁹⁰ *Ibidem*, pp. 271-272.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 437-438.

individuale sau colective cu notarul, comerciantul satului sau cu preotul și învățătorul, încât mulți au găsit această perioadă ca momentul potrivit pentru asemenea atitudini. Devastări, jafuri sau chiar omucideri s-au întâmplat la Mărul, Delinești, Ohabița. La cele două din urmă, unde au fost uciși proprietarul de pământ, comerciantul, au intervenit soldații unguri care au împușcat 12 țărani din Delinești. În Slatina au fost împușcați 6 țărani în piața comunei și în fața tuturor locuitorilor.

Jafuri, omoruri, incendii au provocat și reprezentanții vechiului regim. Cele mai cunoscute cazuri au fost cele de la Domașnea, Cornea și Cănicea, unde jandarmii și finenții au chemat honvezii din Regimentul 5 Seghedin, în trecere prin Orșova, invocând faptul că respectivele comune s-au răsculat⁹². La Borlova soldații au împușcat o fetiță în timp ce au deschis foc asupra locuitorilor fără nicio somație.

În împrejurările din toamna anului 1918, când vechile instituții ale statului ungar încă mai funcționau, chiar dacă cu mai puțină autoritate, edificarea noii puteri românești s-a realizat și cu sprijinul corporațiilor profesionale sau bisericești. Învățătorii și preoții au asumat calitatea de lideri ai locuitorilor din orașe și comune, fiind categoriile cele mai active în organizarea consiliilor și gărzilor naționale, în preluarea puterii politice și administrative. Învățătorii din fosta graniță militară au decis să iasă din Asociația învățătorilor de stat din comitatul Caraș-Severin, deși revizorul școlar încă mai funcționa. În adunarea din 21 noiembrie 1918, organizată la consistoriul diecezan, învățătorii de la școlile comunale și de stat din fosta graniță s-au constituit în Sfatul învățătorilor români din graniță, care s-a subordonat C.N.R.C. În rezoluția votată cu acest prilej, conducerea lui făcea un apel către toți învățătorii să propage și să explice poporului principiile wilsoniene, să militeze pentru susținerea ordinii publice, siguranța averii și a vieții tuturor cetățenilor, fără deosebire de limbă și religie⁹³. Gh. Neamțu subliniază rolul deosebit al învățătorilor, care în calitate de secretari ai consiliilor naționale au condus zilnic aceste organizații, au constituit interfața cu populația. La fel au procedat și preoții. În 18 noiembrie 1918 s-au întrunit la Mehadia delegații a 20 de comune pentru a constitui Cosiliul Național Român al districtului Mehadia⁹⁴. Cu această ocazie, preoții

⁹² Raportul despre represaliile jandarmilor în cele trei localități, *Ibidem*, pp. 532-533.

⁹³ *Ibidem*, pp. 449-450.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 405-406.

participanţi au adresat o scrisoare episcopului, cerându-i să convoace preoţimea la o adunare în care toţi preoţii să depună jurământ de fidelitate Consiliului Naţional Român Central, dar canoanele, scria Neamţu, nu au îngăduit o asemenea întrunire.

Pe Grigore Mihăiuţiu revoluţia l-a surprins în Budapesta, unde a fost evacuat de pe frontul italian, deoarece s-a îmbolnăvit de gripă spaniolă. Aici a găsit gara Franzensfeste „pradă unei revoluţii distrugătoare, cu magazinele devastate şi o fierbere de călători agitaţi”. Aici soseau trenuri de pe frontul italian. Într-un asemenea „tren revoluţionar” a reuşit să se strecoare prin mulţimea care l-a luat cu asalt. Îl numea „tren revoluţionar” deoarece „era condus şi manevrat numai de soldaţi revoltaţi care veneau de pe frontul italian” şi care refuzau să se supună oricărei autorităţi. Atunci când s-a încercat oprirea lui la Innsbruck, aceştia au măturat peronul gării cu rafale de mitraliere de pe acoperişuri, lăsând morţi şi răniţi între pasagerii din gară. Soldaţii agăţaţi ciorchine pe scări, acoperişuri, între vagoane, nu agreau între ei ofiţerii, pe unii i-au dat jos forţat. Memorialistul şi-a rupt rozeta de ofiţer, evitând să fie supus la acelaşi tratament.

La marginea Vienei soldaţii au fost obligaţi să parleză cu trimişii organizaţiei militare revoluţionare a oraşului, toţi fiind trecuţi printr-un coridor de control. Cu un alt „tren revoluţionar” de marfă a ajuns la gara de vest din Budapesta, unde un civil binevoitor i-a atras atenţia să nu urce în tramvai deoarece circulau persoane care vânau ofiţerii în oraş şi le confiscău tot ce aveau. L-au trădat jambierele de ofiţer. Civilul respectiv l-a transportat cu un camion până la gara de est, de unde a plecat la Szeged. Aici s-a prezentat la cazarma de honvezi unde a primit solda pe ultimele două luni şi una anticipat. Cu dovada că aparţine Regimentului 8 honvezi Lugoj a plecat în Banat. Ajuns la Lugoj a aflat că în cazarma regimentului de honvezi s-a instalat garda naţională română. La cazarmă a primit comanda Companiei I Infanterie din batalionul de gardă şi numirea lui ca ofiţer delegat al batalionului în Consiliul Naţional Lugoj. De asemenea a fost însărcinat să menţină legătura batalionului din Lugoj cu Consiliul Naţional Român Central de la Arad. La Arad a primit instrucţiuni şi dispoziţii scrise, civile şi militare, referitoare la pregătirea adunării de la Alba Iulia, la organizarea şi salarizarea membrilor gărzii.

La cererea Consiliului Naţional Român din Bozovici, adresată consiliului din Lugoj, a fost delegat să organizeze garda naţională din comuna lui natală şi

a fost detașat în acest scop. Garda din Bozovici avea sediul în fost cazarmă grănicerească. A organizat două plutoane în fruntea cărora a numit doi subofițeri localnici. Încă din prima săptămână, susține memorialistul, a reușit să reintroducă „ordinea și siguranța circulației publice și a transporturilor” care a suferit în timpul revoluției în lipsa funcționării organelor legale. Garda din Bozovici a rezolvat „în mod democratic, popular”, toate problemele și interesele cetățenilor, inclusiv cele aparținând justiției, în lipsa organelor locale. De la batalionul gărzii din Lugoj a primit instrucțiuni să predea armatei sârbești misiunea de a asigura ordinea și siguranța publică în plasa Bozovici, care venea în numele Antantei, iar gărzile naționale române să predea armele. Conformându-se ordinului a colaborat cu unitatea sârbească timp de trei săptămâni. A aflat însă de la un ofițer sârb ordinul secret conform căruia ofițerii din gărzile românești urmau să fie trimiși la Belgrad, iar trupa să fie lăsată la vatră. În aceste împrejurări, în miez de noapte a plecat pe ascuns, prin păduri și peste munți, ajungând la Lugoj, unde a raportat noua situație.

Pentru Eftimie Gherman revoluția a început ca o consecință a mizeriei generale din țară și a înfrângerilor suferite de armata austro-ungară pe toate fronturile. Soldații dezertau și aruncau armele, „așa au făcut și gărzile de pază ale celor două închisori din Arad”, ceea ce a făcut posibilă eliberarea sa din închisoare. De la Arad s-a dus la Budapesta și s-a reîncadrat în mișcarea sindicală. Aici a regăsit pe vechii tovarăși, mobilizați pe loc ca muncitori calificați. Aproape toți – scria Gherman – lucrau la aceleași fabrici unde au lucrat înainte de război. Pomenește pe Ioan Flueraș, care lucra în continuare la fabrica de avioane din Budapesta.

La Budapesta a fost preocupat de perspectivele mișcării socialiste, în care au apărut „mii de membri noi”, dar lipseau activiștii atât pe linie politică, cât și sindicală, mai ales că în fața sindicatelor au apărut probleme noi legate de organizarea acestora, după ce muncitorii au obținut prin lege dreptul de organizare sindicală. Era necesară o campanie pentru ca muncitorii să-și cunoască drepturile, cum să lupte pentru obținerea lor. Încadrat în secția română a P.S.D., considera că „o epocă nouă se deschise în istoria mișcării noastre socialiste”.

Între amintirile sale marcante despre social-democrația română menționează ziarul „Adevărul”, admis să reapară din 1917 ca organ oficial al socialiștilor români. Între altele afirma că ziarul a fost susținut cu sume mari de episcopul

Miron Cristea și de protopopul Ion Sârbu, cu condiția ca opinia publică și autoritățile de stat să nu aflu nimic. Încă din primele zile după reparație tirajul ziarului a crescut, devenind „cea mai răspândită publicație în limba română”. După părerea sa, succesul s-a datorat faptului că socialiștii români din Transilvania și Banat au îmbrățișat cauza națională și „de la început au participat activ la toate manifestările ce au urmat alături de Vaida, Goldiș, Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr”.

Evenimentele din toamna anului 1918 l-au surprins pe Ilie Mișcuția la Praga, unde i s-a încredințat o misiune pe lângă Consiliul Național Cehoslovac. După această misiune s-a reîntors la Viena și apoi la Budapesta. Aici a participat la întrunirile liderilor români de la hotelul „Cornul vânătorilor”. Una dintre acestea a avut loc în noaptea de 16 spre 17 octombrie, când a fost desemnat delegatul care să citească în parlamentul maghiar declarația de autodeterminare a românilor. Fără să dea detalii despre această întrunire, menționează doar că au fost discuții aprinse. De la Budapesta s-a întors în Arad, unde din 2 noiembrie și-a stabilit sediul C.N.R.C., în casa lui Cicio Pop. Fiind militar s-a înrolat în gărzile naționale de acolo. Comandantul acestora, maiorul Vlad i-a încredințat misiunea de a asigura paza lui Ștefan Cicio Pop. În această calitate a participat la toate consfăturile care se țineau în casa acestuia, mai puțin la discuțiile „intime” cu Vasile Goldiș. Își amintește consfătuirea din 7 noiembrie 1918, la care au participat membrii Comitetului executiv al C.N.R.C., împreună cu intelectualii din oraș, când s-a dezbătut problema tipăririi ziarului „Românul”

Ca membru al gărzilor naționale a contribuit la organizarea și înarmarea celor din comunele Pil, Vârșand și Socodor. La Pil autoritățile vechiului regim au arestat 24 fruntași români. A primit misiunea să-i elibereze. A reușit să înarmeze „vreo sută de români”, cu ajutorul cărora a eliberat pe cei arestați, a dublat numărul celor din garda locală și a numit comandantul ei.

După publicarea convocării adunării naționale de la Alba Iulia, consfăturile din casa lui Ștefan Cicio Pop, pe care le numește „interminabile”, s-au consacrat organizării adunării. Cicio Pop a susținut alegerea orașului Alba Iulia ca loc al adunării, pe care o numea „Mecca românismului”. Cea mai dificilă problemă cu care s-a confruntat consiliul, „a prilejuit discuții intense și o activitate susținută”, scria Mișcuția, a fost aceea a transportului participanților la adunare. A fost dificilă deoarece circulau puține trenuri, cu

garnituri reduse, cu vagoanele degradate, „cu aspect de război prelungit”. Consiliul a rezolvat această problemă cu sprijinul inginerului Ispravnic, directorul căilor ferate Timișoara și a șefului gării din Arad.

Formarea consiliilor și a gărzilor naționale în aproape toate localitățile Banatului a însemnat preluarea puterii de către națiunea română, care și-a asumat prin reprezentanții aleși în aceste organisme politice și administrative asigurarea ordinii și a siguranței persoanelor și a averilor locuitorilor într-o perioadă de efervescentă revoluționară, favorizată de absența autorităților, de vidul de putere și de nesiguranța în ceea ce privește viitorul granițelor. Deși formal instituțiile vechiului regim nu au fost desființate până la finalizarea tratatelor de pace, autoritatea lor a fost diminuată, manifestându-se doar în conjuncturi favorabile. Ocupațiile sârbească și cea franceză au avut atitudini diferite, uneori contradictorii față de autoritățile desemnate de guvernul de la Budapesta: în unele locuri sârbii le-au tolerat, în cele mai multe le-au suspendat; autoritățile de ocupație franceze au tolerat consiliile românești, dar au favorizat vechea administrație care a îmbrăcat o haină „democratică”, socialistă, mai ales sub comanda generalului Farret. Această suprapunere de mai multe autorități – vechea administrație, consiliile și gărzile naționale românești și germane, sârbească și franceză – au conferit situației din Banat o complexitate aparte, ce a făcut dificilă misiunea consiliilor și gărzilor românești, multe dintre ele desființate în cursul lunii decembrie.

Alba Iulia

Această situație a împiedicat și participarea unor comune din partea de vest a Banatului, din Torontal mai ales, la Alba Iulia. După convocarea adunării naționale pentru ziua de 1 Decembrie 1918, consiliile au organizat adunări în comunele aflate sub jurisdicția lor pentru alegerea deputaților la adunare prin vot universal. Multe din memoriile pe care le publicăm au surprins și acest moment, considerat o amintire marcantă pentru cei care au fost la Alba Iulia. Mulți dintre participanți, delegați oficiali sau nu, au ținut să consemneze participarea la un eveniment considerat istoric de către toți, împlinire a unui ideal la care au visat.

Consemnarea participării la adunarea națională o fac în scrieri memorialistice despre participarea la război, încheiate cu un capitol despre adunare sau în scrieri solicitate de autorități și de biserici în preajma semicentenarului unirii

(P. Ghiocel, N. Linţia). În economia textelor cu caracter memorialistic, momentul Alba Iulia apare în continuarea capitolului care a prezentat manifestările revoluţionare, fiind uneori urmat sau intercalat de capitole despre ocupaţiile sârbească sau franceză. Fiecare memorialist a ținut să scoată în evidenţă, îngroşând uneori, rolul său în pregătirea și participarea la adunarea națională de la Alba Iulia.

Ilie Groșșianu a fost ales ca delegat al Consiliului Național Român din Sasca Montană, în 24 noiembrie⁹⁵. Consiliul l-a împuternicit, pe lângă susținerea unirii cu România, să prezinte adunării cererea românilor de pe domeniul STEG, societate care deținea zeci de mii de iugăre de pământ arabil, livezi și păduri, să fie înzestrați cu o proprietate, fie prin cumpărare, fie prin expropriere, deoarece satele respective erau cu totul lipsite de pământ.

A plecat spre Alba Iulia în 26 noiembrie prin Oravița. La sediul „Legiunii române” de aici a asistat la depunerea jurământului de credință față de C.N.R. Caransebeș a lui Toma Manciu, cetățean austriac originar din Oravița. Împreună cu Mihail Groșșianu au plecat la Caransebeș, ocupat la acea dată de sârbi. Pentru a primi permis de călătorie au invocat motive diverse: medicale, comerciale, de studii. Acolo l-a întâlnit pe episcopul Miron, care stătea singur la marginea peronului gării și s-au oferit să-i asigure o gardă de protecție, având în vedere că trenul era condus de militari și aceștia se manifestau agresiv. La Timișoara episcopul le-a prezentat părți din cuvântarea ce avea să o rostească la Alba Iulia. De la Arad arhiepiscopul a fost preluat de episcopul locului. Groșșianu a plecat la Alba Iulia cu trenul special care ducea arhiepiscopului și pe membrii C.N.R.C. La Alba Iulia, Ilie Groșșianu a participat la adunarea bănăţenilor de la hotelul Hungaria, din seara de 30 octombrie 1918, prezidată de Aurel Cosma, unde reprezentanții Banatului au cerut unirea necondiționată cu România⁹⁶. A doua zi a participat la slujbele oficiate de cele două biserici românești, apoi la adunarea oficială din sala cazinoului, cu această ocazie a prezentat cererea românilor de pe domeniul STEG, menționată mai sus, sub formă de memoriu, la care au aderat și reprezentanții altor comune de pe domeniile societății: Moldova Nouă, Clisura, Macoviște, Slatina, Rusca Montană,

⁹⁵ *Ibidem*, vol. VIII, p. 162.

⁹⁶ Aurel Cosma, *Amintiri de la unirea din Alba Iulia. Aspecte și impresii de la Marea Adunare Națională din duminică de 1 decembrie 1918*, în vol. *Marele Război în memoria bănăţeană, 1914-1919*, vol. I, pp. 645-646.

Răcăjdia, Bocșa Montană, Reșița Montană, Reșița Română, Câlnic, Moniom, Doman, Țerova, Cărbunari, Stinăpări. Comitetul C.N.R.C. a luat act de această cerere, dar satele respective nu au primit niciun răspuns nici după 12 ani. Reforma agrară de după război – susține memorialistul – nu a satisfăcut interesele populației. După adunarea oficială, l-a însoțit pe Miron Cristea pe câmpul lui Horea și a ascultat discursul rostit de acesta în fața mulțimii. În 6 decembrie 1918, Ilie Groșianu a făcut un raport în fața C.N.R. din Sasca Montană despre hotărârile adunării de la Alba Iulia și despre activitatea sa. Gheorghe Neamțu a însoțit amintirile sale despre Alba Iulia cu o serie de documente din Arhiva C.N.R. Caransebeș, al cărui secretar era. A publicat în extenso instrucțiunile C.N.R.C. de la Arad despre alegerea delegaților și despre participarea la Alba Iulia, cu data de 2/15 noiembrie. Acestea au fost discutate în ședința consiliului din Caransebeș din 14/27 noiembrie și transmise imediat comunelor, care repede și-au trimis „fericiții” delegați, aleși dintre „fruntașii poporului”. Singura problemă a acestui Consiliu a fost combaterea propagandei unor social-democrați în rândul țăranilor, împotriva unirii cu România. În 26 noiembrie consiliul a primit vizita lui Avram Imbroane, întors în Banat, care le-a prezentat situația din România, opiniile despre viitoarele granițe, cerând ca unirea să se facă fără condiții. Gh. Neamțu a prezentat lista delegaților de drept la Alba Iulia, reprezentanții societăților și instituțiilor naționale românești din Caransebeș, la care s-au adăugat încă vreo 60 de persoane.

Delegația din Caransebeș a plecat la Alba Iulia cu un tren special, care răsuna „de doine românești, frumoase, melodii cu motive numai ale noastre, ne-ntrecute”. Peste tot, prin toate gările prin care treceau după Subcetate erau întâmpinați de coruri și salve trase în văzduh. La Simeria s-au întâlnit trenuri după trenuri, iar vagoanele „vărsau tot valuri noi de români”. Mai întâi coborau stegarii, fiecare consiliu avea steagul său, care se așezau în cerc, unul lângă altul, ceilalți îi înconjurau, iar când se făcea o liniște solemnă „steagurile se plecau unul către altul”. Steaguri mari, grele și frumoase”. Gara Simeria răsuna de cântecele celor veniți de pretutindeni, „veseli și mândri de vremurile mari ai căror martori erau”. Cei din Caransebeș au ajuns la Alba Iulia la 11 noaptea.

A doua zi au mers la slujba de la biserica ortodoxă apoi, cu toată mulțimea, la adunarea oficială de la cazinou. În jurul clădirii erau grupuri, informate de studenți și clerici despre discuțiile din adunare. După adunarea oficială a celor 1228 de delegați, pe platoul de pe câmpul lui Horea arhieriei au vestit unirea

poporului adunat. Miron Cristea le-a vorbit bănăţenilor. C.N.R. Caransebeş a adresat adunării naţionale o Telegramă în care saluta adunarea şi adera la hotărârile ei.

Satul Sacu⁹⁷ a fost reprezentat la adunare de preotul Aurel Spătan şi de ţăranul Petru Ghiocel, care îşi aminteşte, la vârsta de 87 de ani, că preotul a chemat „tot poporul la biserică” şi a cerut să aleagă delegaţia la Alba Iulia. Îşi aminteşte de cei 100.000 de participanţi care cântau cântece naţionale pe câmpul lui Horea, despre slujba săvârşită de Miron Cristea la biserică, unde a citit rugăciunea de mulţumire.

Eftimie Gherman a prezentat în memoriile sale punctul de vedere al social-democraţilor români din Transilvania. El a ţinut să sublinieze că la adunarea de la Alba Iulia „au luat parte zeci de mii de muncitori din Valea Jiului şi îndeosebi de la minele aurifere din Munţii Apuseni. Muncitorii din Banat au fost împiedicaţi în mare parte de armata sârbească de ocupaţie să meargă la Alba Iulia. Au reuşit doar cei care s-au strecurat până la Lugoj, de unde au mers cu trenul la Alba Iulia. Evocă alegerea lui Ioan Flueraş şi Iosif Jumanca în Consiliul Dirigent. După adunare a plecat cu Iosif Ciser la Bucureşti pentru a stabili contacte cu mişcarea socialistă din România. După întoarcerea de la Bucureşti a participat la unele şedinţe ale Consiliului Dirigent. Prezintă şi un decret propus de Flueraş în calitatea lui de şef al Resortului Ocrotirilor Sociale, prin care a fost preluată administrarea fondurilor caselor miniere şi trecerea lor sub administraţia Asigurărilor sociale, din resortul pe care îl conducea. Înainte de a pleca acasă, la Anina, a fost împuternicit să ţină legătura dintre mineri, P.S.D., populaţia din Caraş-Severin şi autorităţile Consiliului Dirigent.

Ilie Mişcuţia a descris plecarea C.N.R.C. la adunarea de la Alba Iulia. Era garda de corp a lui Ştefan Cicio Pop şi delegat oficial, alături de delegaţii din comitatul Bichiş. Au plecat cu un tren special, format din 50 vagoane de „marfă”, iar pentru siguranţa călătoriei aveau instalată pe locomotivă o mitralieră, manevrată de Sever Popovici, fiul protopopului de atunci din Gyula. A reţinut numărul mare de participanţi, emoţiile şi entuziasmul care domina mulţimea, pe delegaţii oficiali, la citirea rezoluţiei adunării de către Vasile Goldiş. A însoţit şi delegaţia Consiliului Dirigent care a plecat la Bucureşti în 13 decembrie pentru a înmâna regelui actul unirii. Trenul special cu care

⁹⁷ 1918 la români, vol. VIII, p. 164.

călătoreau a sosit la București în jurul orei 22, fiind întâmpinat de mii de bucureșteni: „vestea «sosirii ardelenilor» a străbătut cu repeziciune întregul oraș. Peste tot în drumul nostru, bucureștenii ne-au făcut o primire însuflețită, frățească. Am auzit că toate sălile de spectacole se goliseră înainte de terminarea programului”. Aceeași primire au avut-o și la palatul Cotroceni⁹⁸.

De la București, Mișcuția a revenit la Sibiu, unde a fost ales secretarul lui Eugen Bianu, șeful serviciului de siguranță din Ardeal și Banat.

Atitudinea națională a social-democraților români din Banat i-a adus în contradicție cu liderii bănățeni ai Partidului Social-Democrat din Ungaria, care au susținut proiectul politic al lui Otto Roth privind proclamarea Banatului ca republică autonomă. Eftimie Gherman condamnă acțiunea lui Koloman Müller de a separa mișcarea politică de cea sindicală, calificate „ca tendințe nerealiste și dăunătoare clasei muncitoare și întregii populații din Banat”, tendință combătută de organizațiile sindicale miniere și metalurgiștii din Reșița, de secția română a P.S.D., „care au acționat continuu pentru unirea cu România”. După represaliile împotriva demonstrației muncitorilor și a P.S.D. din 13 decembrie 1918 de la București, conducerea secției române a P.S.D. din Ungaria a fost obligată să hotărască retragerea lui Ioan Flueraș, membru în Consiliul Dirigent, desemnat la Alba Iulia, din delegația României la Conferința păcii. Pentru a înștiința pe Flueraș de această decizie, E. Gherman și-a asumat misiunea să plece clandestin la Paris cu acest mesaj de la partid. Flueraș s-a declarat de acord, dar i-a cerut să contacteze Partidul Socialist Francez, care l-a asigurat de tot sprijinul, dar i-au cerut o zi pentru a lua o hotărâre. Informat de Ion I.C. Brătianu, Léon Blum a solicitat eliberarea frunțașilor socialiști din București arestați și clasarea procesului deschis împotriva acestora, în caz contrar amenințând că va solidariza toate partidele socialiste din Europa. Ionel Brătianu a cerut lui Gherman ca I. Flueraș să rămână în delegația României la Conferința păcii și se obliga ca procesul să fie clasat, iar cei acuzați să fie eliberați⁹⁹. Eftimie Gherman și-a amintit acest episod din furtunoasa lui viață ca o altă amintire marcantă.

⁹⁸ Pentru misiunea delegației însărcinată cu înmânarea actului unirii vezi Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, 1936, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană, 1914-1919*, vol. I, pp. 475-476.

⁹⁹ Pentru acest episod vezi Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953) social-democrație și sindicalism*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2012, pp. 68-69.

Ocupaţia sârbească şi franceză

Pentru românii din Banat starea de război nu a încetat în 1918, ci s-a prelungit până în vara anului 1919 când a fost instaurată administraţia românească. În tot acest răstimp locuitorii au suportat rigorile şi abuzurile ocupaţiei sârbeşti şi franceze.

Memorialistica românească a consacrat numeroase pagini regimului de ocupaţie militară, dovadă că a fost o amintire marcantă pentru memoria colectivă din provincie. Gheorghe Neamţu consemna venirea sârbilor la Caransebeş în noiembrie 1918, trimişi ca să susţină ordinea, să apere populaţia de manifestările anarhice. Scria că a venit o trupă „nedisciplinată, care nu mai asculta decât ceea ce voia, numai când voia şi numai de cine voia. Nu o dată ofiţerul era la discreţia trupei”. Dă ca exemplu o întâmplare personală, soldaţii băuţi trăgeau din toate părţile când el trecea împreună cu ofiţerul Popovici din Timoc, care nu a putut să-i potolească, ceea ce îl determină să constate: „veniţi ca susţinători ai ordinei, erau mai mult provocatori de dezordine. Se plimbau înarmaţi, sfidau trecătorii, intimidau comercianţii şi plăteau vizitiilor curse cu ameninţări elocvente de revolver”. El a explicat comportamentul soldaţilor sârbi prin intenţia de a-şi anexa Banatul, pe care comandanţii sârbi „îl credeau deja al lor”, motiv pentru care „se purtau nepoliticos cu noi şi erau aproape prieteni cu ungurii”. Au creat greutăţi consiliului local când pregătea adunarea de la Alba Iulia sau după aceea când organiza manifestări cu caracter naţional românesc. Au cerut desfiinţarea gărzilor şi au admis numai funcţionarea consiliilor naţionale, „căci poporul li se adresa şi acuma tot lor”. Nu au fost interesaţi să ia locul gărzilor pentru susţinerea ordinii, ci să pună mâna pe „efectele” acestora, cai, trăsuri, hamuri şi armele pe care gărzile le-au înmănat membrilor lor. Căpitanul Maniu le-a dat situaţia exactă a acestora, 18 cai, 7 trăsuri şi hamuri. Comportamentul trupei de ocupaţie sârbeşti îl determină să acuze „mentalitatea acestor oameni, cari veniţi să susţină ordinea, se ocupau de căpestre, hamuri, provocau oamenii, ne sistau gazetele, suspendau şi arestau învăţătorii”. Acest comportament a determinat pe Andrei Ghidiu, preşedintele Consiliului Naţional Român din Caransebeş să ceară comandamentului trupelor sârbeşti trimiterea unui detaşament la Bozovici şi în împrejurimi unde s-au constatat „mari tulburări: furturi, jafuri, devastarea liniilor telefonice şi

telegrafice, devastarea plantațiilor de scut (arborilor) de pe lângă drumuri, tăierea pădurilor erariale și ale Comunității de avere". Cu toate acestea ordinea a fost restabilită de o gardă națională română, reactivată de Consiliul Național din Bozovici. Abuzurile au fost încurajate de comandantul trupei sârbești, Panta Tvejici, care a acuzat C.N.R. Caransebeș și pe episcopul Miron de propagandă, de faptul că a închinat pământul Transilvaniei și Banatului regelui Ferdinand, că a îndemnat pe tineri să intre în armata română în curs de organizare la Sibiu. Comandantul sârb era nemulțumit de entuziasmul cu care a fost primit Berthelot la Caransebeș de români, spre deosebire de voievodul Bojevits, primit de primarul Pauck cu un cuvânt rostit în limba română.

La sărbătoarea Bobotezei din 1919, când la slujba religioasă a fost menționat prima oară regele Ferdinand al tuturor românilor, Neamțu a fost obligat să fugă din oraș cu o trăsură pusă la dispoziție de primarul Pauck, împreună cu Petru Florian și Iuliu Vuia. S-au refugiat la Sibiu cu două scrisori de la episcopul Miron către Iuliu Maniu și generalul Moșoiu, în care le cereau să îi elibereze de ocupații sârbi. Maniu le-a promis că vor intra în zona franceză de ocupație. Un memoriu cu același conținut au adresat și lui Pétain, care se afla atunci la generalul Moșoiu. Au dorit să se reîntoarcă la Caransebeș, dar la Hațeg au fost opriți deoarece erau căutați în continuare de sârbi. S-au reîntors după intrarea trupelor franceze în oraș.

Venirea trupelor franceze a fost menționată favorabil în memorii, deoarece soldații au fost prietenoși cu localnicii. Menționează în acest sens primirea generalului Berthelot la Caransebeș: „Pretutindenii l-au întâmpinat cu coruri, pretutindenii cu steaguri, pretutindenii cu prietenie, cu dragoste, cu încredere în nația pe care o reprezenta”.

Reuniunea de cântări și muzică din Caransebeș a cântat cu acel prilej, la gară, Marseillaisa, a fost salutat de episcopul Miron. Berthelot a fost întâmpinat în Caransebeș la Crăciunul din 1918.

Sârbii au plecat din Caransebeș în luna ianuarie, în dimineața zilei în care au sosit francezii. Au fost primiți de localnici cu simpatie. Bucuria lor a fost întreținută de manifestările unor „agitatori” care „își ziceau marxști, socialiști, comuniști... Nu știau bine ce sunt, nici chiar ei”. Se referă la un nou organism creat în oraș cu sprijinul autorităților franceze, denumit „Sfat muncitoresc”, sprijinit și de autoritățile fostului regim. Au instituit în oraș o atmosferă de teroare în numele ideilor socialiste: „Amenințau cu gârzi roșii, ne ofensau

preoţii, ţipau că vor schimba bisericile în grajduri, făceau pe stăpânii, cereau la primărie cheile, bugetul şi vânturau ideea unui tribunal revoluţionar”. Au fost susţinuţi de generalul Farret. Refuzând să trateze cu Sfatul, intelectualii din oraş au cerut la Lugoj o comisie, din care au făcut parte un colonel francez şi prefectul Issekutz. Colonelul a dispus desfiinţarea Sfatului. În timpul discuţiilor de la primărie, a manifestaţiei socialiştilor care difuzau foi volante cu conţinut socialist, ţăranii din oraş au venit în număr mare la primărie. Prefectul le-a vorbit în limba maghiară, ceea ce a atras protestul adunării, nemulţumite că acesta cunoştea limba română, dar a refuzat să o folosească. Intervenţia lui C. Corneanu a oprit amplificarea protestului poporului, care a plecat strigând: „Trăiască România Mare”. A urmat înlocuirea detaşamentului francez cu altul, care s-a purtat corect cu locuitorii. C.N.R. din Caransebeş a lucrat la întocmirea răspunsurilor din chestionarele trimise de comandamentul francez, care s-au referit la toate ramurile de activitate ale consiliului.

Mihail Gropşianu a reţinut încrederea cu care a fost primită armata sârbă, ca o armată aliată, aşteptată cu flori şi covoare, dincolo de Oraviţa. Au venit puţini, dar s-au înmulţit cu voluntari. Acuzat că era un agitator periculos şi duşman al sârbilor, a fost invitat la Vârşeţ, unde a discutat cu colonelul Georgevici, care l-a informat că trupele sârbeşti rămân în Banat până la hotărârile conferinţei de pace. Primirea prietenoasă făcută la Vârşeţ a fost repede estompată acasă, unde aliaţii sârbi „se înfrăţesc cu ungurii şi nemţii”.

O altă atitudine faţă de ocupaţii sârbi aliaţi au avut locuitorii satului Goruia, care mai mult de o jumătate de an „au suferit teroarea unei trupe nedisciplinate, dezordonată şi prădalnică a armatei sârbeşti”, îşi amintea preotul Ştefan Lazăr, pe atunci student teolog. El îi acuză fără echivoc că „veniţi să susţină ordinea, s-au transformat în asupraştori”. Au prădat casele oamenilor, luându-le obiectele mai de valoare, vitele, căruţe, cai etc., ameninţând cu împuşcarea preoţii care nu le vor pune la dispoziţie tot ce vor cere. Sătenii s-au ascuns cu vitele în văi şi în păduri. În dimineaţa de 19 iunie, locuitorii înarmaţi s-au împotrivit cu armele, reuşind să pună pe fugă trupa sârbească, urmărită până la Ticvanu Mare. După trei zile a venit în sat o comisie din trei ofiţeri – francez, român şi sârb – de la care au aflat că armata română urma să sosească repede în sat.

Intrarea sârbilor în Banat l-a găsit pe Grigore Mihăiţiu în Almăj. Văzând comportamentul acestora s-a refugiat prin Lugoj şi Făget în Transilvania, unde

s-a înrolat în armata Transilvaniei în curs de organizare. Cu Regimentul 92 Infanterie din Divizia 18 Infanterie a participat la luptele de pe Tisa, respectiv la apărarea podului de cale ferată de la Szolnoc, unde a reușit printr-un contraatac ingenios să respingă inamicul care înaintase, bravură pentru care regele Ferdinand personal l-a decorat cu ordinul Mihai Viteazul.

Și Alexandru Mihai, originar din Banatul sârbesc, a părăsit satul natal și familia după ce a suferit „jigniri sufletești” din partea conducerii sârbești. S-a refugiat la Sibiu și cu sprijinul căpitanului Băleanu, „bănățean însuflețit”, a fost repartizat ca ofițer român în Regimentul 107 Infanterie Alba Iulia, participând la ofensiva română din vest, respectiv la luptele de pe Tisa. La 10 ani de la unire scria câteva rânduri ca îmbărbătare pentru românii rămași în afara granițelor statutului român.

Lunile care au urmat actului de la Alba Iulia, scria Gropșianu „au fost mai crunte și mai amare decât secolii de robie ungurească”, din cauza comportamentului violent al trupelor de ocupație sârbești, care au comis numeroase abuzuri, bătăi, amenzi de sute de mii pe seama sătenilor, rechiziții. Au jefuit castelul Bissinger din Iam, cazarma de la Sasca. Ilie Gropșianu susține că au fost instigați de funcționarii STEG-ului. Frunțașii români au fost tot timpul spionați, învățătorii români au fost provocați să depună jurământ de fidelitate Iugoslaviei, dar au refuzat. Nici preoții nu au pomenit în slujbe pe regele Petru.

Abia în 17 martie trec prin gara Răcăjdia soldați francezi, în drum spre Anina, întâmpinați cu aclamații. Deși armata franceză a stat câteva luni în Banat, prin comuna Sasca au trecut numai doi francezi. În schimb s-au activat jandarmii unguri, care rup simbolurile românești, protejați de generalul Farret. Sentințele se aduc în numele Republicii Populare Maghiare, toate actele se adresează în limba maghiară. Profitând de această situație, STEG denunță pe cale penală pe toți cei care în noiembrie 1918 au tăiat lemne din pădurile societății. După mai multe intervenții fără rezultat, în februarie 1919 A. Coca și Ilie Gropșianu au adresat conducerii STEG, în numele Consiliului Național Român din Sasca, un memoriu prin care cereau să permită sătenilor să adune crengi uscate din pădurile acesteia, arătând că populația era lipsită de lemn de foc în plină iarnă, că locuitorii s-au întors târziu de pe fronturi și nu s-au putut aproviziona, mai ales că aceștia erau muncitori la STEG. Au cerut și permisiunea să admită pășunatul caprelor pe islazul comunal. Direcțiunea a respins toate cererile invocând pagubele suferite de societate din partea

locuitorilor. În aceste împrejurări, A. Coca și I. Gropșianu s-au retras din fruntea treburilor publice. Prin delimitarea noii zone de ocupație franceză, comuna a rămas izolată, deoarece celelalte sate și Oravița au rămas în zona sârbească până la 1 august. Ocupanții sârbi au continuat jaful. La Macoviște au intervenit românii din Ilidia pentru a apăra locuitorii români, ajungându-se la ciocniri. Speriați de comportamentul armatei de ocupație, sătenii din Sasca Montană au stat de pază mai multe zile și nopți pentru a păzi podul de peste Nera din capătul comunei. În 31 mai 1919, călătorii veniți de la Iablanița au adus vestea instaurării puterii românești la Lugoj, în frunte cu prefectul Gh. Dobrin și că jandarmii români au ajuns la Bozovici. În ziua următoare 20 de jandarmi vin la Sasca, ceea ce l-a făcut pe Gropșianu să scrie: „Suntem în România”.

Un alt punct de vedere dinspre tabăra social-democraților bănățeni aparține lui Koloman Müller, șeful mișcării sindicale din Banat. Devotat autorităților revoluționare de la Budapesta, a consemnat câteva amintiri despre evenimentele din Timișoara la sfârșitul Marelui Război și despre ocupația sârbească. El aprecia că revoluția care a proclamat republica maghiară nu a rezolvat apartenența teritorială a populației.

Ocupația sârbească într-o parte a Banatului a fost primită cu „neliniște și frică în cadrul populației, deoarece s-a răspândit zvonul că armata sârbească este brutală și se va răzbuna pentru atacarea Serbiei”, scria Koloman Müller, consemnând că „intrarea a avut loc fără probleme și fără incidente”, că s-au purtat „foarte loial”, opinie ce contrazice afirmațiile altor memorialiști bănățeni care au acuzat comportamentul unităților de ocupație sârbești. Deși K. Müller recunoaște că „s-au petrecut agresiuni împotriva populației, ca spargeri, acostări sau câteodată chiar crime”, susține că „acestea au fost cazuri rare”, care au fost sancționate sever.

În contextul evenimentelor revoluționare, conducerea din Banat a P.S.D. și Sfatul sindical, alte organizații sindicale au preluat clădirea fostului tribunal militar, afirmând că în aceeași perioadă „organele muncitorești au reprezentat ele singure puterea în oraș”. Autoritățile sârbești au desființat Sfatul popular bănățean, condus de Otto Roth și Koloman Jacobi, care a fost acceptat de guvernul maghiar, despre care spune că, după ocuparea teritoriului de armata sârbească a avut „doar o activitate formală”.

K. Müller amintește despre o inițiativă mai puțin cunoscută, convocarea reprezentanților partidelor politice din provincie, în primăvara anului 1919, de

către un secretar de stat al guvernului sârbesc. Acesta a cerut reprezentanților partidelor să-și exprime poziția față de anexarea teritoriului Banatului la Serbia. Delegații Partidului Social-Democrat și-au afirmat neutralitatea în această problemă, deoarece Serbia și România „sunt state burgheze” și ei nu pot avantaja sau dezavantaja niciuna¹⁰⁰.

După câteva zile a fost chemat de același secretar de stat la comandantul armatei de ocupație, care i-a transmis dorința guvernului sârbesc de a anexa Banatul la Serbia, cu mai multe argumente. După ce K. Müller i-a declarat că socialiștii au condamnat atacul Austro-Ungariei împotriva Serbiei și a apreciat comportarea corectă a trupelor de ocupație, secretarul de stat a pledat pentru caracterul democratic al instituțiilor sârbești și a explicat apoi că „Serbia, săracă în industrie, acordă o deosebită importanță industriei timișorene, precum și industriei din Reșița și Anina”, teritorii care probabil vor fi anexate Serbiei. Între argumentele invocate erau structura populației pe naționalități, estimată de el la 30% pentru slavi, 40% pentru nemți și unguri și 30% pentru români. De asemenea susținea că România va primi cea mai mare parte a Transilvaniei, ceea ce i-ar asigura „necesitatea industrială”, astfel ea poate renunța la teritoriul Banatului, deoarece „pentru ea acest teritoriu prezintă o importanță mai mică decât pentru Serbia”. De asemenea promitea organizarea unui minister în Serbia pentru minorități, la care unul din secretari să fie propus de organizațiile muncitorești. În cazul unui plebiscit dorea „să nu apară complicații”, ceea ce se putea realiza dacă organizațiile muncitorești și-ar lua un angajament în favoarea Serbiei.

K. Müller a reafirmat opțiunea socialiștilor pentru neutralitate în acest caz și a prezentat o altă statistică referitoare la structura populației pe naționalități. După părerea socialiștilor, slavii și ungurii reprezentau 10%, germanii 30% și românii 50%. În cazul unui plebiscit presupunea că în localitățile cu o populație mixtă româno-germană, majoritatea populației va vota pentru România, dar aceasta nu era o hotărâre definitivă, urmând ca aceasta să fie prezentată peste câteva zile.

Organizațiile muncitorești și conducerea locală a P.S.D. din Ungaria au hotărât să mențină poziția de neutralitate, în cazul unui posibil plebiscit să emită un manifest în care să recomande ca „fiecare să aleagă după voia lui”. Își

¹⁰⁰ William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, Edit. Facla, 1978, p. 84, consemnează vizita miniștrilor sârbi mai devreme, în ianuarie 1919.

exprimau totodată voinţa ca în oricare stat în care va fi încorporat Banatul să lupte „pentru desfiinţarea statului burghez şi introducerea societăţii socialiste”. Şi membrii sârbi din conducerea P.S.D. din Banat, Stanatiev Mladin şi G. Perianovici, au susţinut poziţia de neutralitate a socialiştilor, deşi ar fi dorit ca Banatul să fie anexat Serbiei. Hotărârea conducerii partidului şi a sindicatelor a fost comunicată secretarului de stat şi comandantului trupelor sârbeşti care, spune Müller, „nu au arătat cât de mult i-a durut această decepţie”. Peste câteva săptămâni a fost contactat de avocatul Crâşmariu, însărcinat „să reprezinte pe românii din Banat la conferinţa de pace”. Acesta s-a interesat de convorbirile lui Müller cu secretarul de stat sârb, dar liderul sindical şvab i-a comunicat numai hotărârea întrunirii organizaţiilor sindicale şi ale conducerii locale a P.S.D., fără alte informaţii.

Din momentul în care la conferinţa de pace s-a hotărât anexarea celei mai mari părţi a Banatului la România, fără plebiscit, Müller susţine că autorităţile sârbeşti de ocupaţie au devenit neprietenoase: „soldaţii au demontat toate instalaţiile poştale, mai târziu aparatele telefonice din clădirile publice, la urmă chiar şi aparatele telefonice din locuinţele particulare”. Au încercat acelaşi lucru şi la căminul muncitoresc, fosta clădire a tribunalului de război, dar au fost împiedicaţi de mulţimea muncitorilor adunaţi în faţa căminului. Până în acel moment comandamentul sârb a pretins numai aprovizionarea armatei cu alimente şi îmbrăcăminte. Atitudinea armatei de ocupaţie s-a modificat esenţial, au oprit cererile oficiale şi au început rechiziţiile. Au luat din fabrici cantităţi foarte mari de mărfuri, care nu aveau nicio legătură cu necesităţile armatei: „stofe colorate, încălţăminte de copii şi de femei, măţasuri, ciorapi de femei şi de copii”. Au luat tot ce s-a găsit la fabrica de tutun, au golit magazinele, apoi au rechiziţionat autoturisme, cai şi căruţe cu care au transportat mărfurile, „un adevărat jaf” scria Müller, recunoscând că nu toate puteau fi puse pe seama armatei în condiţiile în care securitatea publică a devenit foarte precară.

Proprietarii întreprinderilor au anunţat muncitorii că dacă se vor continua confiscările fără plată nu mai pot plăti salariile, ceea ce a determinat muncitorii indignaţi să se apere împotriva jafurilor, ajungându-se la încăierări. Armata sârbă a confiscat maşinile de la atelierul căilor ferate, au inventariat şi maşinile din alte fabrici.

Înmulţirea jafurilor şi a incidentelor a determinat conducerea P.S.D. şi a Sfatului meseriaşilor să intervină la comandamentul sârbesc. Generalul sârb a

refuzat orice plângere, invocând abuzurile soldaților monarhiei în Serbia. Ca urmare a refuzului brutal al comandantului sârb s-au adresat Comandamentului Comisiei de control aliat de la Kikinda Mare, care a răspuns cu aceleași argumente, comportamentul armatei austro-ungare cu populația civilă din Serbia, recomandând muncitorilor să ceară scuze comandantului sârb.

Incidentele s-au înmulțit, au fost confiscate conservele, a început demontarea și transportul mașinilor și a animalelor. În fața acestei situații, la propunerea lui Müller, organizațiile muncitorești au hotărât să declanșeze greva generală, apărarea fabricilor, paza și controlul străzilor. Era începutul lunii iulie 1919. Greviștii au ocupat piața centrală, piața din fața Operei, bulevardul Lloyd. La rândul său armata a plasat mitraliere și trupe în fața primăriei, a teatrului, la poduri, în piețele din cartierele Iosefin, Elisabetin și Fabric, la gări, la poduri, în apropierea fabricilor. Greva a reușit deplin, au participat peste 10.000 greviști, ceea ce a determinat comandamentul sârb să convoace conducătorii grevei pe care i-a anunțat că va opri orice rechiziție care nu avea caracter militar, sfatul orășenesc urmând să asigure doar aprovizionarea soldaților. Ședința comună a organizațiilor muncitorești a hotărât reluarea lucrului, hotărâre greu acceptată de muncitorii adunați în Piața Operei¹⁰¹.

Retragerea armatei sârbești s-a făcut în liniște, aproape neobservată. Intrarea autorităților românești nu a fost bine primită de cercurile socialiste și muncitorești. Müller acuză pe prefectul Stoica și subordonații lui pentru brutalități împotriva celor care nu i-au primit cu ovații. Conducătorii muncitorilor și ai P.S.D. au fost convocați la poliție și amenințați cu represalii dacă se vor face adunări, demonstrații, greve sau alte manifestări care să tulbure ordinea. După această întrevvedere căpitanul Stoica a fost înlocuit.

Amintirile lui Koloman Müller din primăvara și vara anului 1919 ilustrează un punct de vedere socialist, nu lipsit de interes pentru contextul politic din primăvara anului 1919 din cadrul comunității germane. Este și o imagine a tensiunilor naționale și sociale provocate de ocupația sârbească, de întârzierea unei hotărâri cu privire la viitorul Banatului la conferința păcii, a rolului ce l-a avut solidaritatea muncitorească în acea vreme.

Norton Cru integrează în categoria mărturiilor despre război și romanul de război, categorie în care încadra și culegerile de povestiri, amintirile legate

¹⁰¹ Despre excesele ocupației sârbești, vezi Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișorului la România Mare*, Timișoara, 1934, passim.

„mai mult de ficţiune decât de observare”, considerându-le opere de circumstanţă, publicate în momente favorabile pentru a asigura renume şi vizibilitate autorului. Le considera un gen slab, o literatură cu pretenţii de mărturie. Povestirile de război, după părerea sa, transmit legende mai mult decât adevăr. Ele tratează subiecte al căror adevăr este mult mai dificil de sesizat. Formula de succes a lor a fost aceea de a îngroşa imaginile surprinse pe front de autori, deoarece publicul comite eroarea de a crede că este suficient a spune tot răul posibil despre război pentru a servi eficient cauza păcii, fără a se convinge că este adevărat.

Acest gen transmite amintiri mai mult sau mai puţin transpuse, în care autorul este reprezentat printr-un personaj fictiv.

O judecată asemănătoare a formulat şi Eugen Lovinescu, încă din 1919. Atunci istoricul şi criticul literar aprecia că „literatura de război e slabă”. Că din uriaşa confruntare de pasiuni „nu a ieşit o singură operă în adevăr mare”. După părerea sa, până în 1919 au apărut „opere ce au reprodus fidel scene de război pururi aceleaşi”, iar literatura de război era doar o revenire la instinctele primare¹⁰².

Sub impresia acestora şi-a scris povestirile de război Damian Izverniceanu, un amestec de scrieri memorialistice şi de ficţiune literară. Le-am încadrat şi noi în categoria mărturiilor despre Marele Război având în vedere faptul că aspectul estetic este sub valoarea lor ca mărturii despre război. Autorul lor a scris povestirile încă sub impresia ororilor războiului, a căror amintire era încă proaspătă în perioada interbelică, fiind mai degrabă acte de memorie decât ficţiune literară. Povestirile lui Damian Izverniceanu sunt până la urmă un amestec de scrieri memorialistice şi de ficţiune literară, deoarece descriu locuri sau fapte reale, apelând la tehnica literară, unele personaje existând şi comportându-se în condiţii identice cu cele prezentate de memorialistică, dintre care unele au existat în realitate, cel puţin ca scene generale, despre altele nu putem afirma că au fost reale, dar sunt reprezentative pentru percepţiile unui combatant pe fronturile din Galiţia sau din Italia. Personajele pot fi reale unele şi acest lucru este mai puţin important, subiectul în care sunt angajate este expresia unei percepţii comune a combatanţilor de pe front, chiar dacă povestea este fictivă. Îmbrăcate într-o atractivă haină literară, scrise

¹⁰² Eugen Lovinescu, *Războiul generator de literatură*, în vol. Eugen Lovinescu, *În marginea epopei*, Bucureşti, Edit. Libr. Socec, 1919, pp. 30-33.

pentru un public mai puțin exigent și instruit, ele au avut mai mult o funcție pedagogică adresându-se claselor populare.

Toate personajele nominalizate cu nume reale sau fictive, contează mai puțin, sunt din Banat, din satele și orașelele provinciei, provin de la Regimentul 43 Infanterie de la Caransebeș, constituind un elogiu adus tradiției sale militare, foștilor grăniceri care au fost înaintașii acestui regiment. Tradiția, istoria, dimensiunea eroică, tipul soldatului țăran, al ofițerului urcat în ierarhie prin forțele sale proprii și actele de eroism, natura, lumea pură a satului neîntinată de viciile civilizației contemporane, plasează scrierile lui Izverniceanu în siajul literaturii sămănătoriste, mult cultivată în Banat și Transilvania pentru idealismul național, pentru exaltarea virtuților patriotice, pentru ideea că adevărata cultură națională a fost opera celor ridicați din lumea satului.

Izverniceanu nu a fost un condeier țăran, a avut un talent literar nativ, pe care l-a exprimat cu succes la public în aceste povestiri de război, amintiri despre viața lui și a camarazilor de pe front. Și în acest caz contează mai puțin obiectivitatea relatării și mai mult percepțiile personajelor în contact direct cu războiul, imaginile pe care le surprinde dintr-o realitate îmbrăcată în haina ficțiunii ca să fie mai atractivă.

Temele abordate – natura, dragostea, tranșeea, moartea, suferințele răniților și ale combatanților, privațiunile războiului, deznădejdea, credința în providența divină, bombardamentul, atacul, retragerea, solidaritatea soldaților pe front, distrugerile ș.a. sunt comune atât literaturii cât și memorialisticii propriu-zise.

În acest volum edităm câteva povestiri publicate inițial în „Calendarul Românului”, tipărit de Episcopia Ortodoxă Română din Caransebeș. Toate se referă la experiența de război a autorului de pe frontul pe care a luptat. *O noapte. Amintiri de pe câmpul de luptă din Galiția*, evocă percepții specifice războiului prim, chiar dacă episodul s-a întâmplat în mai 1915 undeva în Galiția, pe povârnișurile Carpaților. Sunt percepții pe care le transmit toate scrierile memorialistice, indiferent de zona la care se referă: bombardamentele, clipele de răgaz și odihnă de pe front, prizonierii, sudoarea provocată de greutatea echipamentului, vaietele și horcăitul răniților, strigătele în noapte pentru ajutor din partea celor răniți pe care le aseamănă cu o rugăciune, ca o ultimă chemare la ajutor. Nu lipsește imaginea cadavrelor sau respectul pentru inamicul rănit, dorul pentru cei de acasă exprimat prin visul dintr-o noapte în care se afla printre ai săi de acasă.

Contactul permanent cu moartea a provocat o serie de trăiri psihice specifice momentului. Povestirea *Presimţiri* prezintă un asemenea sentiment trăit înaintea unui atac de către un tânăr comandant care îşi presimte moartea şi trăia astfel drama despărţirii de iubită, căreia îi scria o scrisoare ce urma să-i fie înmănată după moarte. Presimţirea l-a determinat să se arunce în luptă fără a mai ţine cont de primejdie, ceea ce a dus la pierderea întregului pluton.

Tema dragostei curate, neîntinată de durata fără sfârşit a războiului a fost un pretext pentru a ilustra un alt personaj din lunga tipologie a combatanţilor de pe front. Povestirea *Legionarul. Dedicată legionarilor români* se referă la drama unui tânăr român trimis să lupte pe frontul italian pentru o cauză străină, aflat de 18 luni în tranşee, marcat de amintirea iubitei sale din satul bănăţean, de scena despărţirii de aceasta la plecarea de pe front, care alege calea dezertării şi a înrolării în Legiunea română din Italia. Într-un sat din Italia vede o fată care seamănă cu iubita sa şi care îi aminteşte despărţirea de aceasta şi dorul permanent. Pe fondul poveştii de dragoste transmite câteva imagini despre voluntarii români care au format Legiunea română din Italia, îmbrăcaţi în uniforme de alpini cu tricolor românesc, care au luptat la Montello, unde s-au confruntat cu foştii camarazi din Regimentul 43 Infanterie din care au dezertat. Dragoste, sentiment naţional, reîntoarcerea în braţele iubitei, după mult timp în care aceasta nu a ştiut nimic despre proaspătul locotenent, sunt câteva ingrediente ale unei povestiri în care drama şi elanul naţional se completează.

Aventura a fost o altă temă a războiului, specifică scrierilor de succes. Povestirea *Dezertori şi devastatori* relatează o asemenea aventură a doi bănăţeni, care au hotărât să dezerteze determinaţi de foamea pe care o suportau în Munţii Carintiei. Plasată în cadrul natural al muntelui, violat de bombardamente, naraţiunea devine mai alertă la ciocnirea cu un grup de soldaţi austro-ungari, rătăciţi şi aceştia în căutare de alimente, cu suspansul şi toate ingredientele unei aventuri personale, încheiată optimist prin încadrarea celor doi soldaţi în legiunea română din Italia.

Muntele cu frumuseţile sale unice, între care şi flora specifică acestuia, a fost o temă preferată a povestirilor lui Damian Izverniceanu. Frumuseţea şi liniştea acestuia este opusă mereu infernului provocat de războiul care a afectat şi pacea naturii. *Floarea reginei. Amintiri de pe frontul Italiei* are ca pretext această frumuseţe a muntelui, descoperită de un soldat originar, nu întâmplător, din zona Mehadiei, asemănătoare cadrului natural din munţii italieni. Tânărul

bănățean apare ca un însingurat, care evada zilnic din haosul războiului pe crestele munților, unde a găsit faimoasa floare pe care, în mai multe rânduri, a oferit-o ofițerilor spre a o trimite în scrisorile destinate iubitelor. Dispariția tânărului la un moment dat a fost desemnată drept trădare, pentru care acesta a fost condamnat, pentru ca peste câteva zile să fie găsit mort, prăbușit de pe stânci. Pe crucea de la căpătâiul mormântului a fost pusă floarea reginei, simbolul veșniciei muntelui și speranța învierii.

Transferul Regimentului 43 Infanterie de la Caransebeș, eroul colectiv principal al povestirilor, din Galiția pe meleagurile Carstului, primele imagini ale noului teatru de război sunt povestite în proza *Pe Doberdo. Amintirile unui căprar*, în care prevalează priveliștea naturală, peisajul, cursul lin al râului Isonzo, plantațiile locuitorilor, sfârtecate în unele locuri de tranșeele celor două armate și de bombardamentul continuu. Soldații români din Banat trăiau primele sentimente ale contactului cu frontul, marcate de nepăsare la unii, nemulțumire pentru că luptau pentru o cauză străină, manifestate cel mai adesea prin cântece bisericești sau de lume, uneori prin revolta sufletului. Privațiunile vieții pe Carst, lipsa de apă mai ales, înlocuirea dispozitivului din tranșee cu noile trupe, drumurile aglomerate de mașini și trupe în continuă mișcare, sate distruse, șuieratul gloanțelor și frica ce apăsa asupra tuturor, salvele de artilerie, parașiti care îi însoțeau tot timpul, dolina în care soldații își găsesc refugiul sunt imagini constante în povestirile lui Izverniceanu, prezente în această privire generală asupra platoului Doberdo. Tranșeele, salvele de artilerie ce se intersectau sub cerul albastru, i-au prilejuit gânduri despre trecut și mai ales îndreptate spre Dumnezeu, prin rugăciuni ce-i aduceau mângâiere în suflet. Un puternic bombardament de artilerie încheia una din primele zile, lăsând să se aștearnă liniștea. În aceste momente de răgaz, ciripitul păsărilor le aduce aminte de pacea de odinioară, de tărâmurile natale. Povestirea sintetizează practic toate imaginile cu care ne-a familiarizat memorialistica de război, restituite de prozator la mulți ani după război.

O altă priveliște, și pe fondul ei o altă dramă, apare în povestirea *Sergentul Petru Manciu. Din amintirile unui căprar*. Era o noapte întunecoasă din toamna anului 1915, stăbătuță de fulgerele și șuierăturile minelor, de vaietele, gemetele răniților, de horcăiturile celor aflați în agonie. În acest cadru apare și un personaj real, căpitanul Sabin Târziu. Izverniceanu descrie și o cavernă în care s-au adăpostit ostașii din mai multe regimente, devenită, din cauza gemetelor

şi a horcăiturilor celor răniţi, „o catacombă a plângerilor şi deznădejţilor”. Imaginea căpitanului Târziu este schiţată în opoziţie cu a unui căpitan din Regimentul 39 honvezi din Debreţin, care biciuia soldaţii pentru a le insufla curaj, îi înjura pentru că s-au refugiat în cavernă. Efectele bombardamentului au fost devastatoare printre soldaţi: trupuri sfărtecate, glasuri care cereau apă, ajutor, cuvintele celor ce halucinau în ultimele clipe ale vieţii, răcnetele invalizilor, strigăte de jale după copii, soţii sau părinţi, lipsa acută a personalului medical care a condus la folosirea pe post de brancardieri inclusiv a soldaţilor din fanfara regimentului, toate sunt descrise cu un realism mai accentuat decât în alte povestiri ale lui Izverniceanu.

În această atmosferă de groază generală, descrie şi drama personală a lui Toma Manciu, căruia un glonte rătăcit i-a zdrobit piciorul, aruncându-l într-o stare de deznădejde. Deşi era invidiat că scapă de acel infern, Toma Manciu presimţea că va muri din cauza rănii, deoarece a păcătuit pentru că a împuşcat un italian, deşi putea evita acest deznodământ. Vădit afectat psihic de acest episod, de altfel normal în război, Manciu a rămas marcat de imaginea italianului prăbuşit, lipsit de viaţă. Internat într-un spital din Austria, vindecat, din cauza faptului că piciorul i-a rămas îndoit, şi-a zdrobit piciorul rănit şi a murit din această cauză. Motivul alienării combatanţilor şi al suicidului a fost mai puţin prezent în memorialistica de război românească aparţinând bănăţenilor.

Chiar dacă se deosebeşte de memorialistica propriu-zisă, cel puţin prin stilul literar în care prezintă imaginile, prin conflictul intern al unor naraţiuni folosit ca pretext pentru a descrie propriile percepţii sau imagini de pe front, povestirile din Marele Război scrise de Damian Izverniceanu păstrează toate caracteristicile memorialisticii de război. Izverniceanu a îngroşat unele imagini, a pus în tuşe groase grozăviile războiului, a creat chiar legende, cum spunea Norton Cru, dar amintirile sale, cum şi-a denumit în subtitlu cele mai multe povestiri, pornesc de la o realitate transpusă în ficţiunea scrierii literare. Textele lui Izverniceanu sunt mai apropiate de memorialistică decât de literatură, cu tot lirismul lor, sunt retorice, lipsite de conflictul epic şi personaje clar conturate. Preferă scene de ansamblu, descrieri de peisaje, scene de război, dramatice pentru personajul colectiv care era în ultimă instanţă războiul, pe care doreşte să îl condamne prin această literatură. Ele completează scrierile memorialistice cu o mai mare forţă de sugestie, ceea ce le-a atras succesul de public.

*
* *

Textele cu valoare memorialistică publicate în acest volum reconfirmă ceea ce memoria colectivă din Banat a reținut despre Marele Război de-a lungul celor 100 de ani care au trecut de la marea conflagrație, îmbogățind-o totodată cu amintiri mai puțin cunoscute. Saga războiului povestită de românii din Banat este asemănătoare cu tot ceea ce ne-au obișnuit scrierile cu valoare de mărturie, cum le-a numit Jean Norton Cru, apărute în alte spații culturale. Ea ne apropie mai mult de oamenii generației care a făcut războiul și Unirea din 1918, de trăirile și frustrările lor, de psihologia colectivă a poporului nostru sau de sentimentele personale ale celor care și-au scris amintirile.

Chiar dacă în acest volum am acordat mai mult spațiu anumitor aspecte de istorie militară, am rămas pe mai departe preocupați de dimensiunea culturală, antropologică a războiului, de efectele războiului asupra personalității umane. Am făcut analogii cu diverse teme relatate de memorialistica europeană, demonstrând faptul că omul, peste tot în Europa, a avut comportamente și atitudini identice în raport cu războiul, în maniera în care l-a perceput, l-a trăit sau l-a ocolit. Violența creată de Marele Război, fără asemănare până atunci, a schimbat o lume, harta politică a Europei și destinul câtorva generații, a modificat caractere umane. Puțin din ceea ce a existat înainte mai regăsim după război. Întâlnim un alt tip uman, forjat în anii războiului, mai puternic, mai încrezător în puterile sale, care își cunoaște tot mai mult drepturile, educat la școala naționalismului constructiv, promovat și puternic consolidat de război.

Dacă naționalismul românilor din Banatul multi-etnic și pluriconfesional are rădăcini mai adânci în istorie, alternând momentele de conviețuire cu altele de confruntare cu alteritatea și a conservat loialismul dinastic până în ultimele zile ale Imperiului, rămâne de explicat explozia sa de la sfârșitul războiului, când toate forțele și componentele națiunii s-au întrunit într-o manifestare unitară pentru unirea cu România. Chiar dacă loialismul dinastic s-a erodat mult de-a lungul deceniilor, tranziția de la imperiu la statul național, realizată într-un interval de timp scurt, de numai câteva luni, relevă nivelul la care a ajuns conștiința națională la românii din Banat sau din celelalte provincii unite cu țara, capacitatea elitei politice de a-i uni și mobiliza în acest scop al făuririi României Mari. Această transformare a comportamentului colectiv românesc a fost posibilă datorită victoriei aliaților din război, a exemplului oferit de

popoarele din Europa Centrală care au avut un destin comun cu cel al românilor, a noilor valori însuşite de combatanţi pe fronturi, ce au făcut posibilă modernizarea regimului politic în România de după război, soluţionarea unor grave probleme sociale şi treptata aliniere a României la spiritul european.

Scrierile memorialistice publicate de bănăţeni au valoarea unei pedagogii naţionale, transmit un mesaj generaţiilor viitoare, ce condamnă fără excepţie războiul ca experienţă umană, dar şi unul de încredere în naţiunea căreia aparţineau, în forţele proprii de a supravieţui greutăţilor, de a renaşte în momentele grele şi de a se uni pentru depăşirea lor şi pentru realizarea interesului naţional. Din atari motive literatura războiului, cu toate slăbiciunile ei, a fost una mobilizatoare, oferind generaţiilor care s-au succedat repere morale, exemple de umanism şi spirit civic.

Editorii

IIE "Nicolae Bocu" Bacău

Notă asupra ediției

Cel de-al treilea volum al colecției *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919* continuă publicarea memoriilor participanților bănățeni la Marele Război, în ordinea alfabetică a autorilor, de la literele G la N. Publicăm 20 de autori care au participat pe toate fronturile războiului, unii cu mai multe texte, unele inedite, altele publicate în reviste locale, mai puțin circulate sau cu circulație limitată. Toate au fost redactate după război, multe după însemnările făcute în timpul operațiilor pe front. Sunt texte exclusiv destinate memoriei combatanților pe toate fronturile războiului, dar și amintiri despre frontul intern, despre atitudinea celor din spatele frontului față de război, despre greutățile întâmpinate de populație în timpul conflagrației sau a ocupațiilor sârbească și franceză, despre atitudinea fostelor autorități care în Banat și-au prelungit șederea până în vara anului 1919. Pentru românii din Banat marea conflagrație s-a prelungit până în acel moment din cauza ocupațiilor determinate de tergiversarea unei decizii cu privire la apartenența provinciei. Am încheiat astfel antologia și cu relatările despre instaurarea administrației românești și intrarea armatei române în Banat.

Data fiind situația particulară a provinciei am reconstituit și fenomenul preluării puterii de către națiunea română pe cale revoluționară, prin prezentarea consiliilor și a gărzilor naționale în toamna anului 1918, a măsurilor întreprinse de acestea pentru combaterea violențelor celor întorși de pe front, a populației radicalizate de foamete, boli, de excesele autorităților fostei puteri.

În premieră, am prezentat texte literare, publicate de un participant la operații pe toate fronturile, pentru care fapte concrete, personaje reale sau imaginare au oferit subiecte pentru scurte proze ce aparțin literaturii războiului.

Nu toţi memorialişti publicaţi aparţin categoriei combatanţilor în Marele Război, unii au fost martori la evenimentele din spatele frontului. Anumite texte despre personaje sau evenimente sunt redactate indirect, prin însemnările unor persoane apropiate care au înregistrat relatările participanţilor. Pentru a le face accesibile cititorilor am modernizat în unele cazuri ortografia, am păstrat însă formele arhaice specifice rostirii bănăţene, fără să procedăm la o transcriere conform normelor acreditate pentru ediţiile vechi de texte. În cazul memoriilor publicate în reviste am păstrat limbajul folosit în perioada interbelică, specific subdialectului bănăţean, manierei în care au vorbit locuitorii Banatului.

Ca şi celelalte volume şi acesta este o ediţie critică. Am asociat, în cele mai multe cazuri, textelor publicate note explicative privind personaje sau evenimente relatate în memorii. Dat fiind numărul mare de localităţi menţionate, am păstrat denumirea lor aşa cum au consemnat-o autorii, fără a menţiona denumirea oficială de astăzi. În acest volum, la citatele publicate în Studiul introductiv nu am mai pus note, acestea regăsindu-se uşor în antologie.

După experienţa acestor trei volume, ce vor fi urmate şi de al patrulea, am ajuns la concluzia că ideea iniţială a regretatului Valeriu Leu de a publica integral, atât cât era posibil, memorialistica bănăţeană a Marelui Război ne-a prilejuit o altă imagine despre percepţia acestuia în memoria colectivă românească. Un gând pios închinăm şi cu acest prilej prietenului şi istoricului Valeriu Leu.

Mulţumim aceluia care au ajutat la editarea acestui volum, prof. Rudolf Gräf, dr. Vasile Dudaş, Csucsujá István, Ionela Moscovici, care este şi colaboratoare la aceste volume.

Mulţumim Editurii Presa Universitară Clujeană care şi-a asumat, ca de fiecare dată, editarea volumului cu acelaşi profesionalism şi promptitudine.

Editorii

Ioan Geția

I

Amintiri din război (dintr-un carnet fragmentar)

Era într-o luni, ziua de 6 martie 1916. Îmi revidez încă o dată documentele. Totul în ordine. La ora 9,45 seara, așezați în vagon părăsim frumoasa gară a Timișorii. Mașina intră adânc în întunerecul nopții. Apartamentul e locuit numai de uniforma militară. După prezentările de rigoare și câteva întrebări de orientare, alături de noi se sălășluiește liniștea melancolică. La adăpostul ei, gândurile năvălesc cu duiumul. Din vălmășagul lor mi se fixează dureroase clipele despărțirii duioase de iubiții mei. Aș dori ca acele clipe să rămână singure stăpânitoare peste ființa mea aruncată pe valuri necunoscute încă. Voința aceasta încă se dovedește slabă în fața evenimentelor succedate în cele câteva zile din urmă. E prea puternică metamorfoza prin care am trecut. De la reverenda sfioasă la uniformă sură militară este oarecare depărtare, care impune serioase reflexiuni, mai ales atunci când în buzunar zace o marș rută cu direcții nemaivăzute și cu țintă nevisată. Pe frontul italian Isonzo, la Doberdo, Regimentul nr. 61 – regimentul de casă al orașului Timișoara – cu flăcăii Banatului timișan, aproape de o lună nu are preot, mângâietor sufletesc. Spre locul acela sună destinația mea. Doberdo... Doberdo, schilodirea voinicilor, durerea părinților, jalea soțiilor și sărăcia orfanilor. Doberdo... Doberdo, nume vestit de nevinovați, cadența ta sună a bubuitură. Doberdo... Doberdo sfâșierea trupurilor, bombardamentul tău răsună până departe în inimile iubiților. Din Galitița răutăcioasă la Doberdo-ul crâncen, din comoara sufletelor chinuite pe aceste locuri se așteaptă istoria viitorului.

În calea croită popasului de o zi în Budapesta sporește vălmășagul. Încă o noapte pe drum și în dimineața zilei de 8 martie 1916 suntem în Laibach. Biroul de informațiuni îmi dă direcția St. Peter. La amiază, spre bucuria mea, convin cu preoții militari Ioan Vida¹ și Aurel Colojoară². După masă mă prezint protoprezbiterului militar Pavel Boldea, mai marele peste preoții militari ortodocși din această ar-

¹ Ioan Vida a fost preot în Reșița Română. A reprezentat comuna la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

² Aurel Colojoară a fost administrator parohial în Omor.

mată³. Primirea a fost o manifestaţie de iubire părintească din partea celui care s-a ridicat la rang şi influenţă aleasă, fără să se dezbrace de însuşirea chemării preoteşti. De acolo de sus toată puterea şi autoritatea sa şi-a pus-o în serviciul neamului şi a bisericii sale. Nu se sfieşte de ai săi, ci mai vârtos i-a strâns pe lângă sine, s-a îngădit cu ei, formându-şi gardă în jurul său. El al nostru, al tuturor.

Seara acelei zile am petrecut-o împreună în convorbiri şi sfaturi şi câte o cântare de pe acasă.

Cunoscător al situaţiei, părintele protoprezbiter Boldea interveni să mi se schimbe direcţia de la St. Peter la Nabresina, de unde voi merge împreună cu părintele Vida, care este preot militar la Regimentul 43 din Caransebeş. Joi la 10 martie 1916, ora 6,45 dimineaţa părăsim gara Laibach. Ceaţa ploioasă nu ne lasă să privim prea departe. Parc-ar intenţiona îndreptarea călătorilor, toţi cu ţinte bine fixate spre concentrare interioară. Cum se face nu pot pricepe, dar firea omenească se apără de această concentrare şi ar vrea să fugă din sinea sa spre natura surprinsă în schimbarea podoabelor ei.

Iarna ultimă şi începutul de primăvară se luptă şi ele una cu alta. Vale, coline tăcute, deal şi munte aleargă pe dinaintea noastră. Platouri străpunse de lespezi de piatră cenuşie, într-alte locuri grupări de stânci posomorâte, cu asemănarea unei armate dislocate şi retrasă dintr-un foc uriaş al naturii. Mai încolo o zonă a Alpilor cârpiţi încă cu petece uriaşe de zăpadă aşteaptă raze de soare cari să îi îmbrace cu haină mai blândă. Trecem prin codrii aromaţi de brad. De la o vreme încep să fiu neliniştit. Colegul Vida îmi spune că ne apropiem de gara finală. Iată Nabresina. Nu prea departe pe drumul pe care l-am apucat cu trăsura pusă la dispoziţia fratelui Vida de Regimentul 43, dintr-o dată se rupe pământul şi ca ultima ocazie de linişte şi plăcere sufletească privim întinsul Mării Adriatice. Vreau să mai stau, să nu plec, mă ridic, întorc capul înapoi, în zadar, soldatul de la trăsură ştie datorinţa lui. Cu paşi repezi alergăm pe un drum plin de tină roşietică. O bobală pe care o rad nişte oameni cât e ziua de pe corpul drumului. Lucrătorii sunt storşi, îmbrăcaţi în multe feluri, mi se spune că sunt prizonieri ruşi. Mă uit la ei, mă buimăcesc. Cum? Prizonieri în aceste locuri! Pe drum cum mergem îi întâlnim tot mereu. Unde şi unde câte o sentinelă nearmată stă pază asupra lor. Cât pot să mă

³ Pavel Boldea, născut în 6 noiembrie 1862 la Borlovenii Vechi, moare la 1 decembrie 1920; studii primare la Borlovenii Vechi, şcoala germană la Bozovici, şcoala civilă la Oraviţa, gimnaziul superior la Biserica Albă; studii teologice la Caransebeş; preot la Borlovenii Vechi (1883-1888); preot maior în garnizoana Budapesta (1888-1897), profesor de religie la 9 licee militare; preot militar la Viena (1897-1906), profesor la 11 licee şi preot la parohia română din Viena; protopop maior în garnizoana Sibiu (1906-1914); şef al clerului militar ortodox de la Comandamentul trupelor austro-ungare de pe frontul italian cu garnizoana la Lyublana. În 1918 a fost pensionat.

întind cu ochii văd numai stânca cenușie a Karstului. Unde se ține numai puțin pământul este și viață vegetală.

Satele sunt destul de dese, strânse la un loc și cu case înalte, clădite din piatră. Vița de vie se înșiră pe brațe de lemne în formă de foisoare lungi. Afundături, uneori de tot simetrice în formă de căldări uriașe, purtând numele de „doline”, sunt lucrate și bine ținute. Urcăm mereu platoul Comenului, trecem prin Gorjansko, tot mai sus până în pădurea frumoasă Birhula. Coborâm pe pantă ușoară prin satul Vojsica spre centru operațiunilor din aceste locuri. Konstanjevica, sediul Comandamentului Corpului de armată VII, al cărui comandant este principele Iosif⁴. În mijlocul satului stă biserica cu cimitériul în jurul ei. Lângă ea este edificiul fostei școale, aici este comandamentul de corp. Trăsuri, călăreți, soldați singuratici și grupuri mai mici sau mai mari se mișcă fără întrerupere. Pe la amiaz intrăm în Lagăr „S”, așezat în apropierea satului micuț Segeti, compus abia din câteva case, acum în ruină. Așezarea seamănă cu o colonie de muncitori a vreunei întreprinderi îndepărtată de viața orașelor. Baracă lângă baracă, împărțite în străzi, cari poartă nume de persoane militare marcante sau orașe din țară. Barăcile sunt făcute din scânduri și pe lângă ele zidită piatră de Karst. Acoperișul de asemenea de scânduri cu hârtie gudronată și mascat cu bolovani de piatră, spre a se îngreuna observarea din partea aviatorilor italieni. În jur și până departe văd imensa așezare de oameni cu toate cele necesare lor și războiului. E un oraș mare, întins în lung și lat, timid culcat mai aproape de pământ și nu arareori ascuns în pământ, lipsit de trufia edificiilor pompoase.

Am ajuns la locul de odihnă al Regimentului 61.

După despărțirea cordială de fratele Vida, rămân singur cu ordonanța Surescu. La câțiva pași se apropie de noi doi ofițeri. Unul mă grăiește „Părinte”. La prezentare aflu că este locotenentul de proviant Havel, iar celălalt medicul șef al regimentului dr. Nagy. Cu numele de „Părinte” am rămas tot timpul cât am stat la regiment. Trecem la comandament. În absența comandantului, mă prezint locotenent-colonelului Hayek, fire foarte blândă. Fiind tocmai timpul amiazului sunt poftit la masă. Menu scurt: supă, rasol, ceva prăjitură, servite toate pe farfurii de aluminiu. Puțin vin și cafea. Conversația destul de animată. Eu sunt mai mult ascultător. După masă am fost condus la baraca mea. Rămas singur, am încercat să recapitulez ceva din cele văzute și simțite. Nu am fost în stare și ziua primă de viață în lagăr se sfârșește.

Culcat în patul de scânduri cu sufletul stăpânit de rugăciune către Părintele ceresc, gândul îmi zboară de tot departe lângă căminul din Banat.

Ziuă următoare, vineri în 10 martie, alungat de singurătate, am căutat să cercetez pe colegul Vida la Reg. 43. Poziția barăcii unde locuia a fost destul de

⁴ Vezi textul aparținând lui Lae din Banat, nota 15.

pitorească. Într-o dolină mulţime de cărări, încadrate în petrii cenuşii, aleargă spre periferie jur împrejur, împănată cu barăci gingaşe şi frumos gătite. Este punctul de odihnă pentru comandamentul Regimentului 43. Aici convin cu învăţătorul Petru Colojoară⁵. Revederea a fost dorită şi taifasul s-a lungit până pe înserate. La plecarea mea se înşirau tocmai trainerii cu merindea de o zi pe seama feciorilor din linia de foc, din tranşee. Căluţi mici, încărcăţi cu desagi, după ei carele cu butoaiile de apă adusă din depărtări, căci în părţile acestea nu este izvor. În fruntea coloanei se pune ofiţerul şi așa porneşte caravana la drum spre tranşee, scutiţi numai de aripa nopţii.

Apropiindu-se duminică, sâmbătă la 12 martie mă prezint la comandantul regimentului meu spre a se lua dispoziţii pentru slujba dumnezeiască. Aflu aici pe colonelul Makoviczka, comandantul regimentului. Serviciul divin a fost fixat pe ora 8½. Vor lua parte toţi ofiţerii în frunte cu dânsul. Sub seară îmi vine porunca că programul s-a schimbat şi serviciul divin nu se va ţine. La Reg. 39 se face sfinţirea capelei rom.cat. Şi vor trebui să fie prezente toate formaţiile, deoarece va participa şi comandantul de corp. Din cauza ploii neîncetate şi tot mai dese, însă, s-a amânat şi această serbare.

Luni în 13 martie ne vine porunca că regimentul va pleca în tranşee încă în această seară. Toată lumea s-a neliniştit, căci schimbarea se face mai nainte cu o zi. La consfătuirea ținută s-a arătat că, câţiva dezertori trecuţi la italieni ar fi trădat situaţia şi schimbul trupelor şi este de temut o acţiune a italienilor.

Locul regimentului s-a schimbat de la Doberdo şi s-a fixat pe sectorul de la satul San Martino, spre sud de la mănăstirea San Michele. Mie mi se predă ordinul corpului de armată privitor la îngrijirea ce va trebui dată cimiterelor eroilor. Despre fiecare cimitir să se facă o schiţă, arătându-se precis unde este situat, cum este împărţit. Mormintele se vor numerota şi se pune la fiecare o cruce cu inscripţia numelui, unităţii la care a servit şi data răposării. De atunci au trecut patrusprezece ani, dar parcă mă văd în drum spre valea Vallonei, locul destinat pentru ambulanţa noastră, lângă Devetaki, sătuleţ cu case ascunse la poalele Brestovăţului.

Grupa noastră se compune din medicul regimentului dr. Nagy, medicul auxiliar dr. Butean, fiul fostului director de la liceul din Beiuş⁶, medicinistul Kuliner şi personalul ambulanţei condus de plutonierul Buliga, originar din Dragşina. Ziua se aplecase de-a binelea, era mai mult seară. Aşa este regula, ca plecarea trupelor din lagăr să se facă seara, ca să nu fie observată de ochii veghetori ai italienilor.

Trecem pe lângă ruinele satului Lokvicza. Pe cale medicul dr. Butean mă informează despre viaţa ce se duce în tranşee. Ajungând la marginea Vallonei părăsim

⁵ Petru Colojoară a fost învăţător la şcoala confesională din Doman.

⁶ Nicolae Butean, născut la 17 decembrie 1886, a urmat medicina la Cluj (1903-1904, 1904-1905), Budapesta (1905-1906), Graz (1906-1907), Budapesta (1907-1908), doctorat la Budapesta (28 noiembrie 1908).

drumul care coboară în serpentină. Partea aceasta este stăpânită cu precizie de artileria italiană. Grăbiți, mai mult în fugă, buim pe coasta vertiginoasă și, traversând valea, urcăm puțin până la drumul scutit de înălțimea Brestovățului. Scăpați din atmosfera neplăcută, pășim mai liniștiți pe drumul frumos așezat ca pe o terasă, până ajungem la caverna destinată pentru ambulanța Diviziei 17. Intrăm. Caverna e săpată în munte și are forma |_|, asemănătoare cu litera u, cu două intrări și lumină electrică. În față este camera de operație a ambulanței. În ambele laturi de la această cameră câte un foișor de cca. 20 m. lungime și 3 m. lățime intră adânc în pântecul dealului. La sfârșitul foișoarelor din lăuntru dealului este un fel de cameră mai mare pentru adăpostirea medicilor și preoților (Ärzte-und Feldkuraten-Zimmer). Lângă aceasta este camera ordonanțelor, cu inscripția hazlie „Hofräte”. Medicul dr. Nagy, după o cercetare minuțioasă declară că îndeosebi partea unde este camera noastră, așadară acolo mai în fundoane, siguranța este liniștitoare.

În locul acesta liniștitor regălesc pe fratele Vida, apoi fac cunoștință cu medicul șef de la Reg. 43, dr. Matici, de origine sârb din Torontal, cu preotul rom.cat. de la Reg. 46, Székely (alias Dalai Lama, așa s-a și recomandat). Numai eu noviți între ei. Fiecare îmi spune câte ceva și descoperă câte o taină. Vida și Dalai Lama îmi dau sfaturi și înviațiuni în cele oficiale. Printre vorbele serioase se amestecă glume și ironii. Pe mine acestea nu mă ating prea mult. Ființa mea e copleșită de impresiile cari m-au izbit la intrarea în camera de operații, unde m-am reîntors.

Personalul ambulanței, cu bandaje și cu pensula negrită de tinctură iodică, aranjau răniții sosiți. După cât spun cei de la Reg. 43, acolo sus s-a început o nouă ofensivă italiană, a cincea în șirul cronologic. Zăpăcit privesc „eroii”. De sus până jos imala roșietică stă lipită de toate hainele lor, de corpul lor. De patru zile ploaie neîncetată și tranșeele sunt pline de această tină.

Saniteții sosesc destul de des, obosiți, aducând câte un rănit pe targa lor. Alții vin singuri pe picioare și intră văitându-se, tremurând de frig, durere și groaza zilei petrecute. Medicii, mediciniștii și întreg personalul lucrează ca și când aceasta le-ar fi ocupația de viață. Se desfac bandaje vechi, se cercetează rana, o altă bandajare și apoi biletul pe care scrie numele, trupa și felul ranei. Biletul sau „țidula” cum se zice îl va purta de acum prin multe spitale.

O astfel de „țidulă” e foarte prețioasă pentru cel ce o are, o și păstrează bine, iar celor de tot grav răniți li se prindea cu un ac de haină. Unii au răni ușoare, zgârieturi de vreo piatră. Alții, și sunt destui, au mâni, picioare și alte părți ale corpului zdrobite, sfârticate, iarăși alții nu mai au nici cunoștință. Sânge, sânge, sânge amestecat cu imală.

Scumpul sânge omenesc, atât de mult căutat, cruțat, curățit, aici e fără valoare. Pe el se calcă, să mătură, se aruncă în gropane și se astupă cu var.

După ce sunt bandajați, cei greu răniți se așează în foișorul din stânga, pe paturi făcute din scânduri și acoperite cu pânză albă, ori rămân pe targă până vine automobilul sau carul sanitar, care îi duce în lazarete și spitale. Înfiorat de zbuciumul durerilor ies și eu din această cameră și mă plimb pe la paturile încărcate cu suferință.

Fețe supte, priviri ofilite, glasuri slăbite, mai degrabă ar cere odihnă decât să răspundă întrebărilor mele. Mi se par mai liniștiți, mai împăcați cu situația lor.

Prima seară sau mai bine zis noapte, aproape de izvorul atâtor dureri și jale. În linia de foc sunt încă Reg. 43 și 46, deci și răniții sunt ai lor. Schimbarea se face în noaptea aceasta cu regimentul nostru și 39. Târziu de tot facem preparativele de culcare. Mai înainte însă de tot fac cunoștință și cu foișorul din dreapta cavernei.

De la locul ordonanțelor „Hofrâte”, spre ieșire, în această parte se află poduri de scânduri goale. Aici este locul celor ușor răniți sau bolnavi de 3-4 zile, cari apoi sunt trimiși înapoi în prima linie. Dacă starea fizică a acestora e mai ușoară, starea sufletească e desperată la ei pe urma gândurilor și grijei că, peste câteva zile sau chiar peste câteva ore, vor trebui să se reîntoarcă acolo de unde au plecat cu gândul să se scape de foc. La intrarea din această parte a cavernei este montat un ventilator pentru aerizarea cavernei. După ce am cunoscut și această parte, înduișat de oftatele adânci și dese ale acestor pacienți trecători, revin la despărțământul nostru.

Ca cel mai tânăr în viață de aici, am fost comandat să dorm în patul cel mai deasupra. Sus acolo n-am fost prea liber. Înălțimea internă a cavernei fiind abia vreo 2,20 m., cât îmi ridicam puțin capul întâlneam tavanul. Nu prea lung și nici prea lat patul meu, micșorat cu ranița și recvizitele mele cele mai necesare, însemna abdicarea de libertate și supunere necondiționată împrejurărilor.

Totuși aveam un favor în situația aceasta: eram primul care sorbeam aerul curat, mânat de ventilator în caverna dogorită. Săpate în piatra Karstului, aceste caverne totdeauna aveau aerul greu și umed. În zilele ploioase și după aceea câțva timp, până când ploaia căzută se strecura printre petrii, erau aproape de nesuportat. De bună voie sigur că nu locuiam, dar nevoia le-a făcut să apară mai amicabile, iar în zile grele, cu temperatură urcată de artileria italiană, deveneau locul de scăpare și dorite ca suprem bun pământesc.

Oboseala s-a așezat stăpână peste toate gândurile și grijele.

Ofensiva pornită de italieni și-a avut și jertfele sale în morți. Ziua următoare colegul Vida este avizat că în cimiteriul din Vizintini sunt soldați ai regimentului 43. Mergem împreună. Pe pajiștea tânără a dolinei sunt înșirați vreo zece „eroi”. Era luna martie, ziua 14, cum prin acele părți iarna nu e grea și nici de lungă durată, în primăvara timpurie pământul s-a deșteptat și crește mereu viața încolțită din el. O viață înflorește și alta se îngroapă. Capete plecate, priviri uscate, gânduri răsfirate și purtate departe, de tot departe, au rămas înțepenite și după terminarea prohodului. Comandantul patrulei dă ordin și „eroii” strânși în pânzele lor se coboară în groapa lungă...

Regimentul 43 și fratele Vida au plecat spre „Lagăr”. Am rămas cu regimentul meu. Ofensiva a cincea a mai ținut câteva zile, totuși n-a fost de durată și tăria celorlalte. Pentru un neinițiat ca mine însă a fost chiar destul să mă introducă în cunoștințele cele mai elementare ale războiului.

„Calendarul Românului”, 1931, XLIII, pp. 145-151.

II

Amintiri din război (un atac cu gaz la San Martino)

Regimentul nr. 61 din armata austro-ungară primise instrucțiuni speciale pentru un atac cu gaz contra italienilor. După Reg. 43 din Divizia 17, Regimentul 61 era cel mai românesc, recrutându-se din feciorii Banatului timișan. Atacul cu gaz avea să se dea în sectorul frontului de la Isonzo, stăpânit de punctul satului San Martino, la poalele dealului San Michele, cu aplecare repede spre râul Isonzo.

Eram în luna iunie 1916. După un period de vreo 12 zile în tranșee la San Martino, Reg. 61 a fost retras în „Lager S” (lângă sătulețul Segeti) pentru obicinuita odihnă. De astă dată însă odihna a fost mai puțin liniștită. Ne aflam în preajma timpului fixat pentru atac. Consfătuiri între conducătorii mai mari, instrucții peste instrucții nelinișteau vremea menită reculegerilor trupești și sufletești. Fierberea mare cu care se făceau pregătirile au trecut și peste liniile noastre, ajungând la cunoștința italienilor cari aruncau scrisori și întrebau când se face atacul. La noi asupra tuturor plana o îngrijorare necunoscută până atunci. Instrumentul nou de atac era străin atât pentru feciori, cât și pentru ofițeri. Armata austro-ungară nu mai făcuse atac cu gazul. Era firesc dar ca să tremure cu toții. Ca apărătoare contra gazului s-a împărțit fiecăruia câte o mască. Așa să spusese că fără ea moartea e sigură. Așteptam poruncile. Unii ofițeri, sapeuri de specialitate, veniți de sus din tranșee, spuneau că tuburile sunt zidite la locul lor și se așteaptă numai vântul favorabil bătând spre italieni. Gazul nostru era condensat în tuburi de oțel. La un semn dat cu rachete de pe vârful Fajti bob, aveau să se deschidă tuburile slobozind gazul spre dușman. Era gaz omorător, mai greu decât aerul, mânat de vânt priincios avea să se așeze tot spre locurile mai adâncite, deci spre doline și caverne. În urma gazului apoi avea să înainteze și infanteria. Scopul mai apropiat era ocuparea cotei 197. Pentru ambulanța noastră s-a dat porunca să mergem la cota 110. De aci apoi, în caz de reușită a atacului, tot mai înainte. În „Lager S” deprimarea era generală. Ne gândeam că vântul caprițios poate să se întoarcă spre liniile noastre și atunci pe noi ne ajunge osânda. Aveam și nu aveam încredere în

vrăjitoria maschelor. M-am ras și eu ca masca să se lipească bine de față. Mi-am făcut datorința de creștin și pregătindu-mă pentru toate posibilitățile am pus pe hârtie câteva dorințe. Cam abătut am scris la toți iubiții mei, se înțelege despre acțiunea în fața căreia stam nu era nicio vorbă. Triste și indispușe erau toate fețele, păreau stafii mișcătoare. Așteptăm o zi, două, nicio poruncă de plecare. Ca de regulă și în seara zilei de 28 iunie 1916 așteptăm cu agitare porunca. Afară s-a pus o ploaie, iar italienii au început mai viu focul artileriei. Dacă din întâmplare o granată, ori o mină, ar nimeri într-un tub cu gaz îngropat acolo de zile, totul s-ar zădărnici, ai noștri s-ar prăpădi. Trec ceasurile și tot nu mai sosește ordin. Să se fie amânat? Între orele 10-11 adjutantul regimentului se interesează din nou de divizie. De acolo mirați întreabă că nu am plecat încă? S-au uitat să ne dea alarmul, și-au pierdut și ei capul. Acum pornesc porunci în toate părțile regimentului. Telefonul nu mai funcționează, aleargă ordonanțele ca din pușcă, se năcăjesc, alții înjură, până abia se pune totul în mișcare. Urcăm și noi într-o trăsură și plecăm pe urma celor mulți. Încă un oftat, adio și rămas bun unii de la alții, multe se pot întâmpla. Cu aceleași oftări și mai adânci au plecat și feciorii noștri spre necunoscut. Dumnezeu puternicul cu noi cu toții, încolo fiecare cu gândul său și fără nicio vorba. Zgomotul trăsuri ne ținea de urât. Sunt oarele de după miezul nopții când ajungem în valea Valonei. Coborâm din trăsuri și mergem mai departe pe picioare spre cota 110. Întoarcem drumul pe lângă cotul care închide în brațele sale sătulețul lipit de deal, Devetaki. Nu se aude nicio vorbă. Tropotul neregulat a mii de picioare, îngreunate mai mult decât oricând de gânduri rătăcite, trădează viața ce se târâie spre suferințe. Rop-trop-tropa-ropa și tot așa până sus, scutiți numai de pânza neagră și umedă a întunecului de noapte. Merg alături cu dr. Nagy, medicul regimentului. Pe el gândurile și baterea inimii l-au eșofat. Se razimă de un zid al drumului până trece pe lângă noi o trupă. Căii cei mici pășesc și ei cu capul în pământ. Când și când se aude câte un șuierat de glonț de pușcă, altul pocnește în piatra drumului. Ploaia a încetat, iar artileria italiană parcă s-a culcat obosită. Golul din jurul nostru e stăpânit numai de viața noastră îngândurată, purtată în tropotul pașilor și de răpăitul puștelor neadormite din tranșeele italiene. Sunetul lor sfâșie aerul răcorit. Apucăm în sus pe drum mai rău, iar de la un loc o luăm printr-un șanț săpat puțin în piatra de Carst și ridicat cu zid până la înălțimea omului. Obosiți, nedurmiți și înfrigurați de cele ce o să vie intrăm în caverna cu aerul înăbușit de la cota 110. E vorba numai de un ceas sau două până la efeptuirea atacului. Afară lângă noi, la câțiva pași într-o dolină este postată o baterie mai mică. Nu mai tace. Cum pușcă neîntreput se pare că latră un câne rău. Ne întâlnim cu cunoscuți. Acolo e medicul regimentului 39, austriacul din Linz, dr. Pfanzagl, om foarte de treabă. Regimentul 39 din Dobrițin participă și el la atac. Mă interesez de preotul lor reformat Vass Antal. N-a venit. Mai vorbim puțin apoi ne

aruncăm pe scânduri îmbrăcați și cu maschele la grumaz. Somnul nu se prinde de noi. Afară se apropie de vremea zorilor. Așteptăm cu răsuflarea pe buze, tremurăm de pirotiți și de groază. Bateria nu mai tace, a înnebunit. La ambulanță avem ca unelte contra gazului respiratoare și un tub cu oxigen. Se ivesc zorile, postul nostru n-a observat încă signalul de pe Fajti bob. Așteptarea noastră e stăpânită de un singur gând: gazul. Întrebări: de ce? pentru ce? e bine așa? au rămas fără răspuns...

Se aud vorbe că s-ar fi desfundat flășile cu gaz. Așa spun cei ce vin din partea aceea. Așa trebuie să fie, căci suntem în dimineața zilei de 29 iunie. Ne tremură inima, ne tremură sufletul, ne tremură mâna pe masca agățată de grumaz. Să o punem, să n-o punem. Cercăm aerul respirând, adulmecând, la noi nu se simte nimic. Bateria de lângă noi nu mai obosește, e infernală. Ne privim și ne cutremurăm: l-au slobozit! O, ce moarte înfiorătoare! Cum a sășăit când s-a văzut în liber, cum s-a lărgit și s-a lățit, cum s-a dezvoltat și s-a înmulțit și cum s-a înfrățit cu suflul atâtor flăși, cum a pornit înainte rostogolindu-se ca un moloh ce înghite viața. S-au îngrozit italienii văzându-l, au căscat ochii și gura, ca în clipa următoare să rămână numai privirea stinsă și înghețată. Fuga nu ajută, molohul se mișcă repede, italienii au încremenit în brațele gazului. Lumina ochilor li-e furată de durerile și chinurile sălășluite des de dimineață pe pielița plămânilor, mistuindu-o fără cruțare. Strigăte, văitări, țipete, loviri cu pumnii în cap și în piept, tușite răgușite umplu văzduhul. Pe coasta dinspre Isonzo s-a sălășluit groaza, care întunecă toată viața. Auzim cum se apropie de noi oameni otrăviți. Mama mia... Dio mio... sunt italieni. Primele jertfe la ambulanța noastră. Erau zece la număr, unul a rămas mort pe cale, iată-i acum numai nouă, ne înfiorăm, ne cutremurăm... Priveliște îngrozitoare... De față ne stau chinuri diavolești, fără să putem face ceva, fără să putem tinde mângâiere... Tușesc, scuipă, le curg bale lungite din gură, din piept, din plămâni, din cele mai dinlăuntru ale lor. Acolo s-a sălășluit moartea, până acolo a împins-o gazul afurisit. Strigăte, vaiete, gem, geme sufletul în ei de durere. Reped mâinile pe piept, își desfac, își trag hainele, le strică și cămașa. Aruncă chipiile de pe cap, ar voi să se ușureze, ar voi să tragă, să scoată ghiarele namilei care le zgărăie viața și puterea. Capul lor se clatină, picioarele le-au slăbit, corpul lor e gârbovit, parcă ar voi să se dezlipească spatele de chinurile pieptului. Gura lor e fiartă, ochii cu puțină lumină în ei. Privindu-i cetim îngrozitorul strigăt după ajutor. În lumina vieții aplecată spre stingere vedem durerea nemăsurată și crescută mai mare decât molohul ucigător. Chinuit, înălțată cu fruntea până la cer strigă veacului nostru: barbarie, barbarie...

Medicii stau înfiorați văzând pe dușman în astfel de chinuri. Cazul e nou și pentru ei. Cercetează cu privirea pe cei suferinzi, nu mai trebuie să pună urechea pe piepturile încovoiate. Moartea lucră repede acolo. Se aduce flașa cu oxigen... Dar unde sunt sutele, miile de flăși cu viața oxigenului, de ce nu le aduc, de ce nu

le slobod, căci colo înainte până la ţărmurii Isonzoului se tânguieşte viaţa în mii de forme. De ce nu începe mişcarea văzduhului să ridice molohul pe aripi de foc. Să-l arunce în apă, să-l nimicească, să-l stingă, să cureţe aerul... Tâşneşte flăşa cu oxigen, se sperie italianul, în momentul prim se astupă. Gustând din răcoarea lui, cască gura şi mai larg, închide ochii strâns să nu fugă puţina lumină ce a mai rămas în ei. Respiră halos... Îi prieşte... Deodată însă porneşte din cele din lăuntru ale sale un val de tusă firoasă, scuipatul se scurge, se scutură de durere... în zadar... a fost prea mare porţia... prin oxigen s-ar mai putea lungi procesul de descompunere... mântuire de chinuri poate aduce numai moartea... Ea, moartea e salvarea... Şi apoi din oxigenul acela mai trebuie să se ajungă şi pentru alţii... l-au perindat pe toţi nouă la flăşa cu viaţă... la niciunul nicio îmbunătăţire... Medicii îi mai studiază, privesc la ei, mai pipăie cum pulsează viaţa... Le mai deschid ochii palizi, închişi de pleoapele obosite... gestul lor este al morţii... Li se strâng şi lor buzele, ca să se desfacă cu cuvântul: barbarism... Unul într-o parte, altul în altă parte, doi grămadă, alţii răzimaţi de zid îşi scuipă viaţa. Altul iarăşi ca şi lovit de mii de cuţite sare în sus, se trânteste de pământ, îşi frământă pântecul, îşi strânge pieptul, se zbate, se tânguie, apoi deschizându-şi braţele spre cer urlă de durere... O, chinuri diavoleşti... Tremură văietându-se mai domol, abia mai auzi şoptitul durerilor lor, cucăie puţin ca să se deştepte în zvâcniri junghietoare... Încet se mai desprind de pe buzele diformate şi înegrite cuvintele: Mama mia... Dio mio... încet şi tot mai încet... cum stau încolăciţi şi agiuţi de durere li se pleacă capul tot mai spre pământ... câteva gesturi... mişcări uşoare... medicul constată mântuirea prin moarte.

*
* *

Surescu, feciorul de pe lângă mine, e gata să plecăm la cimiteriu. În timpul cât mai stăm la vorbele de rămas bun, se aduce pe patul durerilor un locotenent de la Reg. 39, otrăvit şi el de gaz. La început părea că nu e așa grav. Vorbim cu el şi cu alţi soldaţi cari ne sosesc, îi întrebăm despre isprăvile eroice ale acestei zile. Groaznic, groaznic, acesta e răspunsul tuturor. Au amuţit toate maşinăriile italienilor. Toţi şi toate au rămas cu gurile căscate la văzul namilei ce se apropia fără formă şi în numele tuturor chinurilor. Tranşeele italienilor sunt fără viaţă până în al treilea sau al patrulea rând. Unele patrute de ale noastre au ajuns până la drumul Strantinei, dar singurătatea şi groaza morţii i-au întors înapoi. Pe locurile pe unde îşi rostogolise el, groaznicul, fiinţa sa, n-a rămas decât moartea chinuitoare. Tranşeele şi dolinele italiene erau pline de corpuri din cari ghiarele gazului au răpit viaţa. S-au stins ca la 10.000 vieţi din partea italienilor. Cu un singur semnal atâta moarte s-a semănat atunci, fără morţii noştri, numărul cărora a rămas necunoscut... Medicii să străduiesc acum cu otrăviţii noştri. Unii dintre aceştia nu au putut pesti sub mască,

au luat-o de pe față și au pățit-o rău. Locotenentului i se agravează starea. Respiratorul nu poate face minuni. Începe șirul aceluiași dureri și chinuri. La urmă se ruga de medici să-l împuște, căci nu-și mai putea suporta suferințele. S-a stins și el cu groază... încă în oarele de dimineața am înțeles tragedia alor noștri. Unele flăși, cari n-au fost golite de conținutul lor ucigaș, s-au transportat din tranșee prin dolinele în cari se adăposteau rezervele noastre. Din nebăgare de seamă, din curiozitatea cuiva, ori că așa a voit cineva, s-au desfundat niște tuburi omorând și otrăvind pe o grămadă dintre ai noștri. Între cei atinși de gaz se află și sublocotenentul nostru Miron Șerb⁷. Pe toți ne scutură un nou fior. Ni se spune că și dolinele noastre sunt pline de dureri.

Ne salutăm încă odată și eu plec în jos spre Devetaki. Gândul meu e plin de cele văzute și auzite. Pentru unii dintre ai noștri masca a fost salvarea lor. Italienii nu au fost pregătiți pentru așa ceva. La ei s-a aflat numai ceva vată pe care o adăpau într-un lichid și o țineau la nas. Prea puțin pentru unealta nouă de luptă... Soarele se ridicase bine sus, pe când eu cu Surescu păseam tăcuți și triști în drumul nostru spre vale. Ajungem în dreptul cimiterului de la Visintini. Lungi șiruri de cruci, uscate de dogoreala Carstului, vestesc trecătorului hecatomba de jertfe aduse în sectorul San-Martino de la începutul ostilităților cu italienii. Mii și mii de vieți tinere își dorm aici somnul de vecinică odihnă. Între ei zace și un cunoscut mai bun: Constantin Iancovicu, tânăr, fost învățător în Sârbova. De puterea tinereților sale sârbovenii legaseră multe speranțe. A iubit școala, și-a iubit elevii. De pe câmpul de luptă trimisese tuturor școlărilor săi Noul Testament. Voia parcă să le spună ultima sa dorință: că pentru toate nefericile și durerile singur Cuvântul Fiului lui Dumnezeu este puternic a da mângâiere și tărie... Dormi etern în pace Tu bun dascăl al școalei noastre străbune. Moartea Ta e o zală din martiriul tagmei Tale în războiu... Visintini... cu câte jertfe se va mări acum numărul celor pe cari îi adăpostești în sinurile tale...

Facem cotitura de la Devetaki în frumoasa Valone. Înaintea cavernei de ambulanță se vede un lung șir de trăsură. Automobilul sanitar aleargă ridicând norul de pulbere surie în urma sa. Ajungem la loc. Pe aici e plin de soldați. Toți tușesc, toți se vaită, se leagănă, se zbat, strigă ridicându-și fața spre cer. Ai noștri cu italienii se chinuiesc de aceeași otravă. Vorbesc cu ei, mulți sunt fiii mei sufletești, abia mai pot răspunde, nu mai sunt voinicii de ieri. Se târâie îmbătrâniți și gârboviți nainte de vreme. Corpurile lor sunt vase hodorogite, în cari se zbate ca un rob sufletul cu viața năcăjită. Pe afară și înlăuntru multă mișcare. Ai noștri își mobilizaseră toate puterile minții ca să prăpadă cât mai mulți dușmani. Acum aleargă și ei după

⁷ Sublocotenentul Miron Șerb era fiul locotenent-colonelului Miron Șerb, care în 31 octombrie 1918 a fost desemnat șef al Consiliului Militar Român din Timișoara și comandant al gărzilor civile. A participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

izvoarele de viaţă. Trăsurile, automobilele aleargă neîncetat, coloane întregi merg cu vieţile zdruncinate. Aflu că aici lucrurile de salvare sunt conduse de şeful sanitar de la Divizia 17, medicul vienez dr. Firbasz. Toată lumea sănătoasă se mişcă cu evlavie pentru durerile năcăjiţilor, numai glasul poruncitor al şefului străbate peste toate acele dureri. Soseşte şi o trăsură de respiratoare. Un nou mijloc de ajutorare. Ochii medicilor se înseninează. Se pune ţeava de cauciuc în gura bolnavului, i se prinde nasul, ca să respire numai pe gură. Sorb feciorii cu sete din magazinul vieţii. Unora li-e mai uşor. Cei mulţi stau culcaţi cu faţa la soare aşteptând ca razele calde să sugă otrava din oasele lor. Saniteţii aduc un număr mai mare de italieni, între ei şi un ofiţer, sublocotenent. E tânăr şi fraged, cu faţa de culoare închisă, ochii negrii pătrunzători şi arcuiţi cu nişte sprâncene strălucitoare, fruntea înaltă şi mai ridicată de părul negru şi ondolat în sus. Statura mijlocie, chipeş, îmbrăcată în uniforma verzie şi uşor aruncată pe corpul frumos. În jurul grumazului poartă o mahramă albă şi curată, capul descoperit. Medicii cu şeful lor în frunte se îndreaptă afabil spre el şi îl invită pe scaun. Ofiţerul face semn că e grav, îl doare înlăuntru şi zice: gaz. Se aduce un respirator, el îşi desface pieptul şi începe a respira. Văzând zorul cu care medicii îşi fac serviciul, doreşte să spună ceva. I se ia cauciucul din gură şi începe să înşire uneltele războiului: granat, şrapnel, baionete, mine... şi face ca şi când le-ar aproba, apoi exclamă scârbit: gaz... gaz... pfui şi scuipă cu indignare din sufletul sec. Barbar... barbar... cuvintele acestea îi rânjesc printre dinţii albi din gura istovită. Ne privim unii pe alţii, un medic îmi şopteşte: barbarism. Oftăm cu toţii. Italianul mai cere respiratorul. Un auto e gata de plecare, sunt în el patru gravi bolnavi, se face loc şi ofiţerului. Salută cu aplecare uşoară şi pulberea se ridică pe urma lor. Mie mi se pare că e duhul blăstemelor atâtor mii de chinuiţi, de văduve şi de orfani, de părinţi îndurerăţi...

O patrulă aduce pe purtătoare un corp. Alaiul mi bătător la ochi. Le ies înainte şi întreb. Sublocotenentul Miron Şerb astrucat cu mantaua sa. Ridic mantaua de pe el. Faţa umflată, pe buze spumă însângerată, lumina ochilor stinsă. Lângă el şi prin buzunare avea averea cea din urmă. Arma şi scrisori. Soldaţii ne enarează întâmplarea tristă, tot aşa precum am auzit-o noi. Mai sunt încă mulţi de ai noştri rămaşi morţi în dolină. Etatea de abia 19 ani a sublocotenentului Miron Şerb la început a ţinut piept cu otrava. Ajuns la ambulanţa de la cota 110 a cerut medicilor să-l scape cu viaţă. A primit toate sfaturile şi mijloacele de salvare. A dorit fierbinte să rămână în viaţă. Prea tânăr, fiul dezmiertat al locotenent-colonelui Şerb din Reg. 61, crescut de o mamă iubitoare în familia iubită de toţi, pentru colegii săi din regiment îşi păstrase numele: Bubi. Prins de ghiarele morţii credea să se elibereze de cătuşele ei implorând ajutorul întregii ştiinţe medicale. Otrava pătrundea însă tot mai adânc, materia descompunătoare lucra în ciuda tuturor sforţărilor medicinale. Corpul se mistuie cu repeziciune spre moarte... Cătră sfârşit a observat-o aceasta şi suferindul,

mai cerea, îmi spuneau feciorii și îmi spuneau de atâtea ori medicii, mai cerea, dar tot mai trist și tot mai rar. Durerile l-au copleșit, au copleșit voința lui de a trăi schimbându-o în descurajarea carea insultă. Așa a fost zburciunerea bietului Miron. Nu mai vedea viața și de aceea dorea, striga după moarte... Istorie tristă... Coborâm corpul neînsuflețit în cimiteriul de la Devetaki, așezându-l la umbra unui pom. Anunț trainul din „Lager S” spre a dispune cele necesare, ca rămășițele pământești ale tânărului Miron să fie înmormântate în cimiteriul din S. Daniel. Tragedia morții lui a mișcat întreg corpul ofițeresc din regiment, mulți dintre ei cunoscându-l încă din frageda copilărie.

În cimiteriul din dolina Devetaki sunt așezați în șir frumos eroii regimentului 61, iar în cel din Visintini zac înșirați cei din celelalte regimente și separat italienii. În fiecare din aceste cimitire pământul și-a deschis câte-o groapă lungă, ca să primească în brațele sale pe toți cei stânși. Pe rând merg la fiecare. Îmi sărut patrahirul, binecuvânt cu sfânta Cruce și încep asupra tuturor, fără deosebire de neam și de lege „Cu Duhurile dreptilor... da, cu duhurile celor dreți, cari s-au săvârșit în suferințe, cu acelea într-o ceată să steie și sufletele acestor mulți, cari au pierit stând până la moarte sub tăria poruncii... Iar între noi vecinică să le fie pomenirea...”.

„Calendarul Românului”, XLII, 1930, pp. 93-100.

III

Amintiri din război *(Ofensiva VI-a de la Isonzo)*

Pe Karst vara cu căldura ei este dogoritoare. Borțoanele mari de stâncă cenușie parcă sunt jăratec ce împrăștie văpaia. Suferă și pământul. Grămezile uriașe de piatră îl ard ca jeghiul, spatele învechite se deșală și ar vrea să se ascundă. Pădurile sădite cu multă osteneală de mâna omenească sunt insule cari fug și ele de fața locului alergând după vreun cot prielnic, unde să se scutească la umbra frunzelor. Iarba e rară și se arată firicel singuratic. Pulberea este stăpânitoare, fără rivală. Corpul acesta molatec se odihnește întins și leneș în brațele drumurilor croite în lung și latul ținutului. Frământat de picioare până bine mai sus de glezne, tăiat de trăsuri și scormonit de autocamioane grăbite, uneori se supără, se înfurie, se ridică și pornește pe aripi de vânt ușor ori de vifor încrunțat și apoi străbate pustia, albește pădurea, se vără cu îndârjire în pieptul omului, orânduit să trăiască în

societatea lui. Şi nu e nici măcar răcoros, e spuza înfocată, care sufocă. Apa pe Karst nu se vede şerpuind pe pământ, nici vărsată prin bălţi. E ca şi comoara lui Dalea, după care în zadar s-ar săpa şi care dacă totuşi ar izbucni din vreo stâncă, valoarea ei nu s-ar putea măsura. Ploaia de vară, binecuvântarea aceasta pornită din mila cerului, pe Karst este cea mai mare binefacere. Ea răcoreşte pământul şi toată fiinţa de pe el, ea primeneşte apa cisternelor mari, cari țin locul fântânelor noastre. În această văpaie s-a iscat focul patimilor, al urei şi al duşmăniei înarmate cu toate mijloacele de distrugere. În două focuri se muncea fiinţa omenească. În forme de schingiuire şi de chinuire numai iadul va fi mai iscusit. Karstul, gura Gheenei omeneşti, fără de fund şi fără de saţ. În ea au tânjit, aici s-au tânguit cu sfâşietoare glasuri de durere atâtea şi atâtea trupuri cinstite. Aici a fost fixat şi Regimentul nr. 61 din Timişoara, acum de un an de zile. Suntem în luna lui cuptor din anul 1916. După vestita şi neuitata ofensivă cu gaz din 29 iunie 1916, lucrată în mare parte de Regimentul 61, se povestea că italienii poartă sâmbetele acestui regiment cu parole verzi. Se zice, chiar, că nici nu prea scăpau vii cei cu parola verde, ajunşi în mâinile italienilor. Care va fi fost adevărul nu ştiu, dar nici la noi nu prea era conştiinţa liniştită. În focul care ardea din partea alor noştri s-au aruncat lemne rele. Niciând frontul italian nu a fost liniştit. Firea vioaie a acestui popor s-a manifestat şi în luptele sale. Neîntreruptă mişcare, acţiune când aici, când în altă parte. Aşa a fost şi vara anului 1916, nu prea era timp de odihnă tihnită. Puţinele zile, cari păreau la noi mai pacinice, erau mai zgomotoase în altă parte, iar în faţa noastră se curăţau uneltele pentru vreo nouă mişcare.

Din partea comandamentelor mai înalte se dăduse porunca ca preoţii militari să cerceteze feciorii şi în tranşee, până în liniile prime. De la această poruncă nu m-am putut subtrage nici eu. Când era ziua fixată pentru acest serviciu, comandamentul regimentului trimitea o ordonanţă care să mă conducă pe căile complicate ale frontului. Des de dimineaţă, de regulă pe la ora 4 porneau de „acasă”. În mână bâtul călător, iar prin buzunare pachete de ţigarete. Prezentarea la comandantul regimentului, precum şi la comandanţii de batalioane era mai mult o vedere cordială şi bine plăcută. Căile erau tăiate în stâncă, săpate până la înălţimea omului, iar unde nu se putea ajunge la această adâncime ordonanţa dădea ordin „decken”, ceea ce însemna piteşte-te să nu te vadă tălianul. Prin doline erau ascunzăturile trupelor, în caverne mai mici sau mai mari sau numai nişte acoperişuri întărite. Partea mare a soldaţilor se odihneşte. Străbătând unele cotituri, deodată mă izbeşte priveliştea asemănătoare unui cimitir. Ordonanţa îmi explică: este sătuleţul San Martino.

Din case nu se mai văd decât ruine şi acestea au aspectul pietrilor de mormânt. În tranşeele din linia primă trăieşte viaţa cea mai îngrijorată. Sunt părţi unde acestea sunt adânci de 2 m. şi poate şi mai mult, deasupra acoperite cu sârmă

împletită, se zice că apărătoare contra granatelor de mână, cari aruncate de italieni, lovindu-se de elasticitatea sârmei ar cădea în lături, micșorând pericolul pentru locuitorii subpământului. În față, cătră italieni, sunt așezate scuturile de oțel gros. După fiecare scut este cel puțin un soldat controlând și supraveghind pe italieni prin o deschizătură care se poate mări. Dau bună dimineața în toate limbile pe care le știu. Mai totdeauna am nimerit după fața omului și limba pe care o vorbește, dar mai ales pe români, căci ei sunt mai mulți aici. Întreb ce fac – ca și când ar face ceva – de unde sunt, de acas are vreo știre. Am pe aici și cunoscuți buni, prieteni din copilărie, chiar rudenii. „Părinte și Sfinția Ta pe aici”, așa mă întâmpinau unii. Zâmbesc prietenește răspunzând așa mirărilor. Câteva țigarete bune de „Ofiziersfassung”, o vorbă ieșită din inimă și mergem tot înainte urcând înspre San-Michele. Mi se pare că pe aici distanța între fronturi este de vreo 4-8 metri, încălțată cu sârmă ghimpată. Mirându-mă de această apropiere mi se spune că uneori se „restituie” granatele de mână aruncate reciproc, joc destul de periculos. Când se începe acțiunea, patraule taie firele, apoi distruge artileria liniile și urmează invadarea și atacul cu baioneta. Ne ferim de italieni, nici nu vorbim tare. Într-un loc aud sub picioare în pământ roșcând ceva. Sunt sfredele cu conductă electrică, subminează tranșeele italiene. Dar tot așa se aude și de cătră ei. Care va fi mai bărbat să termine, va arunca în aer pe contrar. Când și când ordonanța dispune „decken”, parte văzută de italieni. În fața unui scut cu arma scoasă spre tălian, unul dintre ai noștri se mișcă agitat întocmindu-se și căutând o poziție suspectă și o țintă ca la vânătoare. În clipa, poate, cea mai critică am pus mâna pe umărul său. „Ce faci?”... Privirea zăpsită aruncă ură, gura încleștată se desface clănțănind. „Un italian își scutură chimeșă... și...” Câteva țigarete, un prietenos salut de sănătate bună și poate tălinul a scăpat cu viață. Mai încolo nu se poate sta de duhoare. Între tranșee, agățat și acoperit cu sârme încălcite zace unul sau mai multe cadavre, rămase acolo dintr-un atac mai de demult. Au încercat să le tragă cu cărligele și ai noștri și contrarii, dar nu au putut. Noaptea se aruncă var într-acolo din amândouă părțile, dar în zadar, duhoarea e chinuitoare. Deodată un tupăit astupat deșteaptă atenția și toate privirile se îndreaptă în sus. „Mâță” zic ai noștri. O mină înaripată de a italienilor, de dimensiuni considerabile, se rostogolea prin văzduh dându-și peste cap pe deasupra noastră. Explozia ei e crepătură zgârăitoare la auz, zdrobitoare de nervi, sfârâie prin inimă și zdruncină creierii. E salut de dimineață, cam prea mândros. Nu cu puțină osteneală și mai întreținându-mă cu ofițerii, am trecut de-a lungul liniei noastre săpată în tranșeu. În vremuri de liniște e bine îngrijită și stropită cu var în fiecare dimineață. La sfârșitul sectorului nostru spre San Michele salut un honved, care îmi răspunde românește. Cu înconjur pe la trupe de rezervă, odihnind pe la comandamente, încă înainte de amiaz mă reîntorc la sălașul nostru încărcat cu multe salutări pentru corpul medicilor de la ambulanță, cu cari toată lumea ar dori să trăiască bine.

Eveniment de deosebită importanță pentru noi a fost că regimentul nostru a fost împins mai spre mare în sectorul numit „Sagrado”. Pe urma acestei regrupări a trebuit să se mute și punctul ambulanței noastre înspre partea aceea.

Părăsind viața de la Devetaki și trecând prin Visinti, ni s-a dat locul de lângă sătulețul Paljkisce. Din sanatoriul nostru – așa ziceam de caverna de la Paljkisce – în dimineața zilei de 2 august am plecat vreo câțiva și trecând pe dinaintea cavernei de la Devetaki, pe sub poalele Brestovakului, străbatem sătulețul pustiiit Rupa, apoi Merna, Biglia și cu înconjurul de la Ovcja Draga pe la St. Peter, coborâm pe o serpentină frumoasă în Gorizia, stăpânită de Citadella liniștită și adâncită în meditație nepătrunsă.

Ni se pare că această Citadella e și cam ofensată, uneltele de luptă modernă nu au respectat bătrânețele, pe alocurea este mușcată de câte o granată sau ciuruită de șrapnele. Oțelită de veacuri știe răbda. Mai încolo vedem case atinse de obuze, unele chiar ruinate. Vedem puțini civili sfioși și prăvălii mai mult goale. Militarii stăpânesc și aici. Eu nu mă pot orienta de unde amenință pericolul. Civili își au și ei ascunzișurile prin pivnițe. Poziția frumoasă, de-a dreptul încântătoare, pe care o are orașul, ne îndeamnă ca unanim să rostim sentința: nu merită să fie bombardat de ghiulele inconștiente. Atâta podoabă să se zdrobească este fără rost și nu înțelegem de ce se face. Dar filosofarea nu este de lungă durată, nu pentru aceasta am făcut calea aceasta lungă. Suntem dormici să savurăm măcar un ceas numai o viață mai de țivilie. Târguim puțin, apoi trecem la restaurant, unde după mâncarea modestă stăm la o cafea și un pahar de vorbe. Scriem acasă, scriem la prieteni și la cunoscuți. Aflăm ilustrate din oraș și jur, pe acestea le închinăm familiilor noastre iubite, asigurându-le că trăim bine și fără de grijă, dovadă că ne permitem excursii. Pentru prieteni aflăm ilustrate hazlii. Ne gândim la dr. Pfanzagl, medicul șef de la Reg. 39, pasionat vânător de fluturi. O ilustrată cu un profesor mic, dar cu ochelari mari și cu toate uneltele indispensabile periprețioasei vânătoare de fluturi sclipitori, este menită iubitului nostru dr. Pfanzagl și râdem înainte cu haz. Tot așa și pentru ceilalți am aflat câte ceva potrivit. La vreme toate și-au avut efectele de noi dorite și am convingerea că îndeosebi dr. Pfanzagl va păstra cu multă plăcere semnul nostru de amintire. După ce ne-am satisfăcut dorințele acestea, pornim din nou același drum, îngreunat însă de regrete. E prea frumos la Görz și jur. Acolo ar trebui să înflorească viața, bucuria și veselia.

Într-o zi, dis de dimineață, ne-am pomenit cu un vuiet vestitor de mari rele. În caverna noastră frumoasă, mare, luminoasă, bine aerisită, așa putea spune chiar luxoasă, căci dușumeaua de pe pereți era tapetată cu săculeți meniți pentru pietriș și nisip, așa zișii „Sandsäcke”, în această locuință plăcută și comodă, ni se părea așa că urlă vreun balaur uriaș din fundul pământului.

Medicii de inspecție și feciorii noștri ne aduc vestea că din nou s-a început ceva. Când am apucat cătră ieșirea sfințită de cele dintâi oare trimisă din răsăritul soarelui, simțeam cum pământul este frământat de pumnii uriași ai tunurilor de toate calibrele. „Trommelfeuer”... cuvântul acesta tulburător trece din gură în gură. Oftăm lung, ne privim disperați, să fie o nouă ofensivă... E dimineața zilei de 4 august 1916, ne-o însemnăm bine în memorie, să știm începutul, la sfârșit nu prea cutezăm să ne gândim, nu se fac nici pronosticuri, ar fi prea riscant. Constatăm numai că în zorii zilei de 4 august ne-am trezit în „Trommelfeuer” și ne reamintim de excursia de alaltăieri. Cine ar fi gândit...

E lucru serios acolo sus. Din valea unde suntem noi și care se pleacă spre lacul Doberdo, privim ca la o panoramă pe sectorul satului San Martino și a înălțimei San Michele. Explozii singuratiche nu se văd. Când se ridică bulgării, e ca un zid enorm, pe care îl aruncă pământul în vânății. Culorile cele mai întunecate se împreună într-o negură infernală și fumul exploziilor surii e rânjetul satanic. Mătăhale uriașe se șupesc cu furie cătră pământ, îl scormonesc cu coarne și ghiare de oțel, pufuesc, tușesc, râgâie îndelung, răcnesc groaznic și se tăvălesc în luptă...

Un Hephaistos uriaș se zbugiumă cu un imens târnăcop înfocat în brațele sale de fier, răscolind măruntaiele pământului, ca și când s-ar pregăti să dovedească liniștei Mării Adriatice de la țarmul acestui pământ muncit că focul lui este elementul creator. Deasupra capului lui, ca un lan de fuioare zburătoare, se întinde vâlvătoi în valuri chinuite și mânioase fumul și pulberea... Parcă s-a deschis o gură de pământ înfocat, din care cu vaiete prelungi se naște ființă înfiorătoare. Vedem și dacă s-ar afla vreun penel, care să combine pe pânză culorile cele mai imposibile în întunecime și în forme, tot n-ar fi în stare să redea aspectul acelor zile. Auzul prinde un vuiet, bubuit neîntrerupt, urlatul de uragan distrugător. Cu gurile încleștate, cu buzele strânse, cu privirile goale stăm, ne mișcăm fără scop, ca niște pierduți. Deasupra capetelor noastre se adună gândurile și grijile, ca norii plumburii ce se ridică grei și încâlciți, cu prevestiri triste. Am fugi, am zbura ca păsărelele atunci, dar suntem legați de loc. Oricât ne-am obicinuit cu vedenii înfiorătoare, începuturi de felul celor din dimineața zilei de 4 august 1916, ne-am înfricoșat.

Din focul acela nu mai poate scăpa nimeni, așa ne ziceam noi. Și dacă totuși va mai rămâne vreo viață, este numai din grația atotputernicului Dumnezeu, este adevărată minune. Așa vorbește toată lumea.

Ne vin răniții. Tremură de groază. Granate, mine de toate măsurile au întunecat ceriul deasupra tranșeelor. Pe pământ curge foc și sânge... Nu este numai o întreprindere trecătoare, ziua întregă a urlat văzduhul fără încetare. Știrile ce ne vin sunt rele... Italianii au început ofensiva. Este ofensiva a șasea de la Isonzo⁸.

⁸ Ofensiva a VI-a de pe Isonzo s-a desfășurat între 6-17 august 1916.

Toate semnele arată că această ofensivă este mai intensivă și că urmărește ceva mai mult decât numai o simplă rărire în rândurile noastre. Calibrele mari de tunuri eshauriază până la lungimea cea mai îndepărtată puterea iuţimei lor. Întreg teritoriul din spatele nostru se împănăază cu explozii și îndeosebi drumurile, serpentinele, încrucișările de căi și cunoscutele locuri de rezerve, între cari și „Lagăr S”, se bombardează cu sânguință. Astfel tot ținutul până peste Kostanjevica este un pericol pentru viață. În vuiete fulgerătoare zboară peste noi solii aducătoare de pieire. Altfel se împlântă prin jurul nostru, aruncându-ne în cavernă și stârnind nedescrise friguri în oasele noastre. Bieții răniți se încruntă și scrășnesc din dinți, revoltându-se că nici aci nu le dă pace artileria dușmană.

Natural că în așa împrejurări și chemării preoțești i se impun îndatoriri mai grele. Îngrijirea ranelor trupești o fac cu multă istețime medicii și ajutătorii lor. Purtarea de grijă pentru ranele sufletești cade în sarcina preotului. Aceasta nu e așa ușoară. Singurul medicament e cuvântul, cu care se nizuiește preotul să îndrepte sufletul obosit spre nădejdea în ajutorul atotputernicului Dumnezeu. Celui ce suferă și tremură încă de fiorii morții groaznice, celui ce poartă în pânțelele său schijeală de fier arzător sau sfârlete de piatră ascuțită, celui copleșit de durere, celui ce se uscă de sete, celui ce se topește în văpaia durerilor și a chinurilor ucigătoare, căruia nicio injecție nu poate să-i dea amorteală, preotul trebuie să-i trimită alinare. În loc de injecții cuvânt de credință, în loc de pansament mână bine cuvântătoare și atâtea priviri disperate se liniștesc...

Străbat cu greu până la cimiteriul nostru de la Devetaki. Acolo de asemenea s-a înmulțit lucrul, ba a trebuit să se ceară ajutoare pe lângă patrula obicinuită, pentru ca să se poată pregăti locul de vecinică odihnă pe seama tuturor celor căzuți. În loc de clopote deasupra noastră sună și răsună în calea lor granatele, altele țipă spărgându-se de priporul Valonei. Nu arareori pocnesc șrapnelele și după iluminăție de o clipă fumul lor se desface ca un trandafir în văzduh, vărsând moarte pe pământ. Reîntors la Paljkisce de la trista slujbă de înmormântare, toți se mirau că mai trăiesc. Surprins în dreptul sătulețului Visintini de o „misiune” mai însemnată italiană, am ajuns cu hainele rupte pe mine și tremurând de frică. E luptă grea. Ce se lucrează acolo sus nu este pământesc și ce se suferă și se prestează nu mai este omenesc. Gloanțele, granatele, șrapnelele, minele și alte instrumente nu zboară singuratic, trimise din mii de guri, ele înaintează în coloane. Unde cad și unde se crapă de explozie, acolo parcă nu mai rămâne nici pământul. În fața noastră avem o perdea uriașă de fum, de pulbere, agățată de văzduh și doborâtă pe pământ, după care se ascunde moartea. Italienii respiră cu artileria lor în toate părțile neliniștind, descurajând și ucigând. Câteva avioane Caproni, cu corpul lor uriaș, plutesc maiestuos deasupra noastră și în toate părțile, se învârt, dispar și iar se întorc. Figura lor strălucitoare în culorile italiene ne enervează. Zborul lui cu cântec lin e glas tărăgănat de ison deasupra mormanului de atâtea chinuri și grozăvenii.

Știrile cari ne vin de sus sunt tot mai rele. Regimentul 43 este comandat, ca cu (sic) cea mai mare grabă, ziua, să urce pe San Michele, dând ajutor unor regimente de honvezi cari au sângerat acolo și acum au fost silite să cedeze pozițiile în mâna italienilor. Atacul nu mai este așa izolat, pornesc coloane întregi cu număr covârșitor. Apărarea pozițiilor noastre este numai de scurtă durată. Sectoare întregi se pierd. Forței majore nu se poate rezista. Ofensiva este de intensitate necunoscută până acum, iar trupele noastre stau răzimate numai pe puterile lor proprii. Suntem acum în ziua patra sau a cincea și nu vedem niciun ajutor trecând peste ai noștri, nu avem nicio nădejde de la spate, suntem descoperiți. Între răniții aduși la noi este și sublocotenentul Chevereșan. Rănit destul de grav, ne prevestește că nu va fi bine.

În ziua de 9 august orele de după masă ni se destăinuiește situația. În noaptea de 9 spre 10 august liniile noastre se vor retrage în tranșeele noi și anume linia Lokvica-Nova Vas. Începutul marșului de retragere ora 12 noaptea. Cam așa a sunat ordinul comandamentului Regimentului 61, născând deprimare în toate piepturile, 13 luni de zile au disputat armele dreptul de proprietate al frontului de la Isonzo. Din front deschis ce a fost la începutul ostilităților, în cursul grelelor încercări s-a dezvoltat aci o situație și poziții cari erau fortărețe în înțelesul adevărat al cuvântului. Munca aceasta uriașă, stabilizarea frontului pe o linie aproape neschimbată timp de 13 luni de zile, a cerut jertfe din ambele părți, mărimea cărora nu se poate exprima. Atâta suferință, atâtea lipsuri, atâtea grozăvii ce s-au succedat pe frontul de la Isonzo, presărate numai cu prea puține clipe de înseninare, au născut oarecare legătură între pământ și suferinzi. Da, toată lumea voia, dorea cu căldură scăparea, dar nu în forma schimbării liniilor mult puțin ocrotitoare, cu alte deschise și expuse. Unde, încotro, cum va fi, ce ascunzișuri, început nou pentru trasare, săpare, muncă prea grea. În fața acestui necunoscut, cu atâtea întrebări fără de răspuns, era firesc ca deprimarea să se înstăpânească peste toate frunțile... Ne vin știri că a căzut Görz-ul. Gorizia pe care am admirat-o acum câteva zile. Se dau lupte pe străzi sub privirea încremenită a citadelei seculare. Așa fiind trebuie să retirăm.

Buimăciți începem să ne facem bagajele. Observări sinistre, altele hazlii, ori chiar vesele se împreună cu sudalme și ne izbim unii de alții. Toți regretăm localul nostru de la Paljkisce, sanatoriul nostru.

Eu mai fug o dată până la cimiteriul de la Devetaki. Mai am vreo 18 „eroi” sfâșiați, dintre cari unul italian Amodio Anechetto de la Reg. 39 Fanteria. Vreme nu mai era pentru săparea mormintelor. În nemijlocita vecinătate este cimiteriul Regimentului 46, acolo vedem deschisă o groapă lungă, ca pentru douăzeci de persoane. Fără a mai întreba undeva, așezăm morții noștri în șir unul lângă altul în acea groapă. Pământul milostiv îi primește, nu respinge nici pe italian. Bulgării secați de secetă acoperă osămintele schilodite. Cruci nu mai avem. Numele lor va rămâne pururea necunoscut înaintea celor cari vreodată ar trece pe acolo. Mai facem un ocol printre crucile morților noștri. Echipa care săvârșea înhumarea

cetind literile albe de pe tăbliţele negre fixate pe crucile simple de brad, îşi evocă figurile prietenilor, cunoscuţilor, cari până acum s-au odihnit liniştiţi în dolina lor. O privire lungă, un oftat şi o lacrimă caldă, ca pentru ultimul adio şi fugim, căci activitatea italienilor e de tot aprigă. La Visintini ochii noştri înduioşaţi mai îmbrăţişează o dată mulţimea crucilor din cimiteriul de acolo.

La Paljkisce e multă mişcare. Grupe de lucrători, trupe speciale cu uneltele lor, artilerie şi trupe de infanterie trec pe lângă noi urcând serpentina drumului spre Oppachiasella. Umbra nopţii se apropie mai sinistră. Răniţii vin în număr mare. Ambulanţa nu prea are la dispoziţie material de pansare. Un ofiţer de la Regimentul 46 este adus pe targă. O granată i-a rupt carnea şi coastele, lăsând plămâna goală. Nu mai este mijloc de transportare grabnică. Se vorbeşte să-l lase în cavernă, speranţa de scăpare cu viaţă nu mai este. Acum ştie toată lumea că ne retragem. Gura armelor nu a încetat. De şase zile urechile noastre au uitat tăcerea. Vuietul neîntrerupt al bubuiturilor furioase a luat liniştea de pe faţa pământului nostru. În nopte frontul întreg este un zid de foc, care arde cu toate culorile văpaiei. San Michele e vulcanul în deplină lucrare, din care lava înfocată se scurge strivind şi pârjolind până la Adriatica. Ceriul înroşit parcă a închis ochii şi ascultă îndurerat furia patimilor omeneşti. Rachete luminoase, în multe culori, zboară agitate spre cer, iar reflectoarele, cu ochii uriaşi, cercetează cu razele lor taina nopţii. Mie mi se par aceste raze ca nişte braţe imense de polip înfocat, care sugerează misterul ascunzătorilor. Noaptea e un foc...

Cătră ora 10 din noapte eu părăsesc punctul de la Paljkisce. Însoţit numai de feciorul Surescu, călcăm cu greu şi îngânduraţi calea spre Oppachiasella. Pe drum ajungem pe alţii sau ne ajung alţii pe noi, toţi plecaţi spre un exod şi niciunul spre front. În apropiere de satul Hudi-Log, într-o baracă părăsită, acolo am dori să ne odihnim pentru restul nopţii. Somn nu prea am avut. Des de dimineaţă am plecat în căutarea alor noştri. Ajunşi la ei, ne povestesc cu cât greu au părăsit ei locul acela. Dr. Pfanzagl, într-un acces pătimaş a dat foc materialului rămas în cavernă. În câteva clipe focul a cuprins bradul uscat şi flăcări înalte se bălăbăneau în întunecul nopţii. Italienii au concentrat focul artileriei spre Paljkisce şi regimentul nostru a avut mari pierderi în retragere. Din acest caz s-a născut o cercetare, în cursul căreia a reieşit şi plecarea mea mai înainte de ora fixată. Era să am neplăceri. Evenimentele cari s-au succedat cu multă grăbire, precum şi unele consideraţii pentru dr. Pfanzagl, au stins şi partea neplăcută pentru mine.

Ofensiva a şasea de la Isonzo s-a terminat cu gloria italienilor... Pe Karst e linişte, ca după război...

„Calendarul Românului”, 1933, XLV, pp. 103-111.

IV

Amintiri din război

A fost uricios tălianul. Lovea fără cruțare, arunca granate și tot felul de oțel ucigător. Căuta, cerceta unde era mai simțitor, acolo își descărca toată mânia. Mânia e mai ușoară, furia italică, aceasta s-a deslănțuit asupra noastră. Am avut pierderi mari, prizonieri, răniți, morți rămași în fața dușmanului. Tranșeele adânci și bine întreținute, cavernele minunate și sigure, aranjamente tehnice și de confort, drumuri și căi scutite, toate, toate nu mai sunt ale noastre... Iar Görz-ul acum e Gorizzia... Italienii pot fi mândri de succesul lor... Așa ne-am frământat împreună cu medicii și vreo câțiva ofițeri într-un ascunziș din satul Kostanjevica-Karszt, aproape de zidurile cu etaj ale școlii primare de acolo. Trecusem peste ofensiva VI de la Isonso, 4-9 august 1916. În vremuri „bune” — înțelegem timpul când era lupta de tranșee, lupta pe loc — școala aceasta adăpostea comandamentul corpului VII de armată austro-ungară, al căruia comandant era arhiducele Iosif. S-au dus toți. N-a mai rămas nicio ființă să ne predea localul. Dar nici nu mai era ce să ni se predea. La comandamentul acesta înalt s-a știut din vreme despre puterea ofensivei și se va fi prevăzut sfârșitul ei. S-a cărat totul de la acel punct. Doar cuiele din părete arătau că a fost ceva acolo. Suim și coborâm cercetând toate încăperile. Nu au aflat pe nimenea, nici aici și nici în alte case. Un sat mort... Câteva care trase de răbdarea unor catări transportă unelte, pentru noi indiferente. Barăcile ticsite până aci cu materiale și alimente, în jurul cărora mișunau sute de trăsuri și mai mulți militari, acum goale se înholbă cu ușile căscate. Nu mai sunt nici posturile de gardă înarmate, cari păzeau, supravegheau și regulau comunicația. Grădini, terase frumoase sunt neglijate, părăsite și florile ofilite își pleacă capul în fața voinței mai înalte.

Casele alb văruite sunt stricate, ciuruite de gloanțele șrapnelor și schijele granatelor. Drumurile sunt sparte de obuzele cari s-au descărcat în ele. Biserica din spatele noastre a suferit mai mult. Împrejmuită de cimitirul ostașilor, a ajuns și ea un mormânt în acest cimitir. După ce am luat cunoștința de golurile mari cari ne înconjurau, obicinuiți cu pământul, aflăm că totuși e mai bine întrânsul, chiar așa vii cum am rămas. Ne întoarcem deci în subsolul de lângă școală și coborâm pe niște trepte late spre interior. E un coridor mai lung săpat într-o ridicătură mai mică și proptit cu trunchiuri groase. A fost croit pentru ca în caz de surprindere să adăpostească comandamentul...

Un cântec ca de albine ne atrage luarea aminte. Avioanele – Caproni – în strălucitorul tricolor italian, virează lin și majestos deasupra noastră. Ieșim până la intrare și ni se par ca și când curios și-ar pleca capul, să vadă ce a mai rămas din

noi. Apărare nu este. E mai bine să ne retragem. Abia am pornit spre ascunziş, o vâjiitură spintecă văzduhul. Ne pitim, ne astupăm urechile. Un val de fum şi pulbere întunecă caverna şi săltaţi de explozia înfiorătoare ne trezim galbeni, speriaţi, lipiţi de pereţi... Avioanele bombardează... După ce a trecut şi aceasta, feciorul meu de serviciu, Mihai Surescu, îmi aduce un sfârlete ca un capac. E încă cald şi fumegând... bun pentru scrumieră...

Obosit şi istovit, din zări fără orientare, se abate la noi un ofiţer – locotenent Vârzar, aşa se prezintă. Ne fixează atenţiunea spre o elegantă tabacheră de argint, din care ne servim cu câte o ţigaretă aleasă. Ordonanţele ne aduc porunca să mergem mai napoi. Încercându-ne cu ale noastre, poposim în păduricea dintre Temnica şi Lipa. A fost numai un popas, căci vine alarma. După trei zile s-a luat cuvenita legătură cu italianul. Pornim din nou peste Kostaņjeveica şi ne ascundem în peştera „Schmiedt Hölle”. Intrăm prin şanţ într-o deschizătură asemănătoare cu o cameră, dincolo de care se întinde lung şi îngust necunoscutul întunecos. E umedă şi reciloasă. Suportăm inconvenientele acestea, dorind să avem siguranţa vieţii. Din mai multe rele alegem şi noi pe cel mai potrivit pentru acel moment. De siguranţă avem nevoie, căci din nou s-a trezit viaţa spre liniile cari marchează cele două fronturi. Regimentul nostru – 61 – este postat în sectorul satului Lokvica şi gropa Pecinka. De la noi privim peste „Lager Szegeti” către punctele unde a fost Proviantura noastră şi dincolo de ea Regimentul 43. La spatele acestor locuri s-a reînceput activitatea tunurilor. Fără scut, fără tranşee, soldaţii se înşiră – ca şi la începutul războiului la Isonzo – pe lângă brazdele de pietrii, atât de caracteristice Karsztului. E grea aprovizionarea cu mâncare şi cu apă, toate căile fiind descoperite şi stăpânite de artileria italiană. Serviciul aerian activează fără încetare. În focul deschis, ai noştri trebuie să se razime numai pe puterile proprii, căci ajutor nu vine din nicio parte. Observăm în dreptul nostru, spre Pecinka, o baterie agitându-se. Pulberea răscolită în jurul ei o acoperă mai de multe ori. De la o vreme se linişteşte. S-a consumat şi viaţa şi oţelul, totul a amuţit. În zare, dincolo de bateria îngropată, desluşim figuri mişcându-se în linii, fugind şi apoi strângându-se în grupe. Nouri de fum şi de pulbere se ridică dinspre ei. E pericol. Duşmanul nu mai poate fi departe. Agitaţi ne strângem uneltele, gata de fugă... Cele 3-4 zile petrecute în neîntreruptă luptă, agitaţie, frică şi oboseală, au eshauriat toate puterile şi suntem trimişi la odihnă, iarăşi în păduricea dintre Temnica şi Lipa.

Aici mă aşteaptă o surprindere. Mi-a sosit capela campestră. O ladă frumoasă vopsită în negru, măsurând cca 1 m. lungime, 60 cm. lăţime şi 50 cm. înălţime, deasupra cu inscripţia „Gr-or. Feldkapelle No. 677”. Înăuntru se află tot ce se recere pentru celebrarea sfintei Liturghii, în afară de Sfântul Antimis. A fost binevenită. În ziua de 18 august avem sărbătoare oficială, e ziua naşterii supremului

stăpân al oștilor austro-ungare. Pentru a ridica moralul și pentru a cerceta starea sufletească a soldaților, ni s-a anunțat că la serviciul divin va participa și generalul comandant de brigadă. Mi se împărtășesc din partea comandamentului regimentului dispoziții, cari au fost luate pentru solemnitatea deosebită. Neavând încă sfântul Antimis, îmi fixez programul întâi la sfințirea Apei cu sfințirea capelei, apoi serviciul pentru Împărat. Este primul serviciu celebrat cu toate recvizitele.

Într-o poiană strânsă în brațe de gărâna feciorenică ne aflăm locul pentru slujba dumnezeiască. Pe pajiștea întinsă ca un covor, într-un verde plin de nădejde, se înșiruie rămășițele regimentului, fiecare unitate cu comandantul în frunte. Sosirea generalului e anunțată numai de comanda pentru onor. După raportul scurt, dat de comandantul regimentului, ofițerii de grad mai înalt se apropie de locul unde este așezată capela, postându-se înspre dreapta. Frunzișul viu care ne înconjură e ca un zid dintr-un mare sfânt lăcaș. Frunzele din goluri dau figuri felurite ca de un mare și neîntrecut desemn, din care sufletele noastre înduioșate clădesc zidurile sfintelor biserici de acasă, împreunând liniile arcurilor spre boltitura Ceriului liniștit și senin, deasupra căruia știm binecuvântarea Pantocratorului. După traiul în atâtea forme, cenușiu între stâncile sure de la San-Martino, Segeti și Kostanjevica, verdele păduriței Temnica-Lipa e binefacere, pe ce nu o putem gusta din destul. Binecuvântarea spre slujbă răsună emoționată și mărturisim spre știrea tuturor, că Dumnezeu este Domnul, ca apoi cătră Născătoarea de Dumnezeu să alergăm noi păcătoșii și prin Maica Domnului să cerșim scăpare de stricăciunea carea de atâtea ori se apropie de viața noastră... În loc de busuiocul legii, o chită de frunză de stejar respiră stropii de sfințenie în cele patru părți ale lumii. „Mântuiește Doamne poporul Tău...” și raze de sfințire cad peste capela deschisă și peste capetele descoperite și aplecate spre adâncă evlavie... Într-un gând stăm aci toate mărturisirile de credințe, niciunul nu se mișcă, nu se revoltă... fiecare e fericit de stropul care a picat pe creștetul său, începând de la general și până la soldatul mai de la margine... Frunzele din spatele feciorilor creștini tremură și ele așteptând un strop de binecuvântare de la surorile lor închinat în aghiazma nesticăciunei... „Iară și iară cu umilință plecând genunchele noastre...” și câteva cuvinte de comandă frâng genunchii obosiți de atâtea căi și atâtea forme ale fricei... Din toate piepturile se înalță rugăciunea fierbinte, în care cerșim iertarea și mântuire...

Tăcerea solemnă se întrerupe numai la poruncile de plecare în coloane cu pași moi...

„Calendarul Românului”, XLIX, 1937, pp. 107-110.

V

(Continuare din „Calendarul” 1937)

Regimentul 61 a trăit acum un an de zile printre cleanţurile Karsztului. A fost un timp petrecut în grele împrejurări de luptă cu adversarul şi cu natura. Din vara anului 1915 şi până la evenimentele din luna august 1916 n-a trecut nicio zi fără de zguduiri tragice. Urmele acestui trai s-au aşezat ca o povară pe umerii tuturor. Nu se mai vedea niciun om cu spatele drepte. Priviri înfipite în pământ, parcă toţi căutau ceva înaintea paşilor oboşiţi. Totdeauna mulţi, nîcîcînd însă cu numărul bine cunoscut, căci în fiecare moment obveneaa o lipsă, nîcîcînd zgomotul nu era al mulţimeii. Orice s-ar fi întîmplat, toate s-au scurs în tăcere. Groaza neagră era stăpîna netulburată. Încercări de învioşare comandate de anumită tactică nu au avut puterea să rupă negura care ne învăluia. S-a trăit mai mult în lumea gândurilor. Dacă nu eram aici, sigur trebuia să fim în altă parte. Şi cine putea spune dacă acea altă parte nu era şi mai rea. A fost o stare de împăcare în orice situaţie ne aruncau evenimentele dictate de împrejurări. Da, putea să fie şi mai rău. Mijlocul cel mai sigur pentru a nu provoca acea stare mai grea era liniştea. De această binefăcătoare haină sufletească am dorit să rămînem cât mai multă vreme ocrotiţi. Păduricea de la Lipa, unde ne aflam în luna august 1916, era aşa de frumoasă. Tânără şi plină de viaţă, ca cei mai mulţi dintre noi, cari ne adăpostisem la sânul ei. Pajiştea din care crescuseră arborii mlădioşi era şi ea fragedă, ca anii copilăriei şi verdele strălucitor era asemenea nădejdei nevinovate, care luminează anii zburdălniciei. Nu ne-am văzut nîcîcînd cu acest peisagiu minunat, dar precum copiii se cunosc şi se împrietinesc de la prima întîlnire, ni se părea şi nouă că suntem prieteni buni şi prea bucuroşi am fi început joaca fără de păcate. Era aşa de moale, binemirositoare şi dulce la odihna atît de mult dorită. Atrăgătoare, cu braţe curate se întindea spre trupurile zdrobite şi ea, ca şi copilaşii, ar fi voit să nu ne mai despărţim. Bucuroasă s-ar fi jucat cu noi. Se temea oare că poate să fie mai rău şi pentru dînsa? Vrea să ne aibă ocrotitori pe noi, cei ce am cerşit scutul ei? Vrea să ne ceară vreun sfat?... Nu ştiu ce a voit. Sufletele noastre nu erau pregătite pentru vorbe tainice. Vieţi în floare au uitat limba florilor...

Dar nu era vreme pentru recreaţie îndelungată. Italienii sunt deosebit de activi. Cu hărţuiele lor obosesc trupele, răsc răndurile lor prin atacuri dese aruncate în toate părţile, ca şi cînd nu ar avea niciun plan. Ori tocmai neorînduiala şi dezorientarea le este planul... Regimentul este comandat în linia primă de la San-Grado di Merna. Din faţa unui claustru, acolo s-a lăţit ştirea telefonică dată în ziua de 28 august, în ora ameazului, că şi România mică a intrat în război în contra

puterilor centrale. Pe la ora 2 după masă, din tranșeele italiene s-a înălțat un puternic „Evviva” străbătând departe, cutremurând văzduhul și îngrozind pe ai noștri. Atunci li s-a adus la cunoștință hotărârea României. La noi evenimentul acesta a fost întâmpinat cu deosebite sentimente. Străinii au erupt într-un cor de huiduieli. Secuii regimentului 82, detașați la noi, au spumegat de ură. Îi cuprinsese o moleșeală de durere și nu mai erau buni de niciun lucru. Neliniștea pune stăpânire peste toate dispozițiile. Ploile uricioase și grele ne măresc mizeriile. Nu putem să ne odihnim noaptea, curge apa pe sub noi și ne udă până la piele. Dar grija cea mai mare sunt secuții, cari se prezintă rând pe rând la raport și cer să fie trimiși la vetrele lor, să-și apere casa și avutul. Să meargă acasă, la războiul lor. Comandamentul superior le dă ascultare și cu parada cuvenită, cuvântări de îmbărbătare sunt demiși din legăturile regimentului 61. Li s-a făcut această cinste din considerare la dragostea de căminul lor, pe care, au crezut ei, că nimenea nu-l poate apăra mai bine. La plecare le-a ieșit în cale însuși arhiducele Iosif, comandantul corpului.

Noi, românii am rămas mai departe ascultând cu răbdare criticele ce se aruncau, îngrijorați și împlinind poruncile cari veneau acum cu nemiluita. Încredere deosebită nu s-a pus în noi nicicând. Ca preot eram totdeauna în situații unde nu se cruța nicio vorbă. Noi între noi nu aveam niciun cuvânt, doar numai privirile și tăcerea. Când credeam că sunt mai părăsit, la comandamentul regimentului sosește ordinul telegrafic, dat de la comandamentul armatei de pe frontul nostru, să mă prezint la Laibach în fața protopresbiterului Pavel Boldea. De cum am venit la regiment în martie 1916, nu am mai ieșit din acea legătură nici măcar pe o zi. Ordinul de chemare mi-a făcut deci deosebită plăcere. În ziua de 10 septembrie dimineața m-am prezentat șefului nostru. Am fost mai mulți preoți militari prezenți așa: Romul G. Ancușă⁹, Cornel Panciovan¹⁰, Ioan Vida, Coriolan Buracu¹¹, Iosif Dragoi (Delaglob)¹² și doi preoți sârbi. Ni se dau îndrumări oficiale, încurajându-ne și

⁹ Romul Ancușă a fost paroh la Văliug.

¹⁰ Cornel Panciovan, preot militar din Mărcina.

¹¹ Coriolan Buracu a fost preot la Pătaș, apoi administrator parohial la Mehadia; a publicat *Muzeul general Nicolae Ceza în Băile Herculane și Cronica Mehadiiei*, Turnu Severin, 1924, *Din trecutul Almăjului și al Rudăriei*, Turnu Severin, 1932; arestat în 26 iulie 1914, eliberat din penitenciarul Caransebeș în 26 august 1914; repartizat ca preot militar la Reg. 29 Infanterie din Becicherețul Mare; a fost pe frontul rusesc până în 7 ianuarie 1915; din martie 1915 a fost repartizat ca preot militar în garnizoana Debrețin; a fost transferat sub comanda unchiului său Pavel Boldea în Slovenia, apoi în Croația, Italia (din 13 iulie 1916); a fost ales președinte al Consiliului Național Român din Mehadia; după ocuparea Banatului de trupele sârbești și franceze a trecut la Brașov ca preot militar al Reg. 105 Infanterie sub comanda col. Virgil Economu.

¹² Ioan Drăgoi, preot la Globurău.

încredinţându-ne că până când protopresbiterul Pavel Boldea este în fruntea noastră să nu avem nicio îngrijorare. După partea oficială trecem la fotograf cu toţii. Masa o luăm împreună şi apoi ieşim în larg, departe de tot zgomotul, în pădurea minunată de lângă Laibach. E parcul „Tivoli”, afirmative întemeiat la insistenţele marelui Napoleon. Admirăm frumuseţea naturii şi răsufăm liberi, fără frică. E așa de bine să fii la adăpost, să nu auzi zgomot ucigător şi uruit aducător de suferinţe şi moarte. E bine să umbli pe pământ, demn şi cu capul în sus. E înălţător să fii liber de toată grija. În această stare de bine general – Prea Onoratul – căci așa îl agrăiam, era singurul apăsător de o grijă şi încătuşat de o durere. Respectuoşi priveam la el cum se legăna în mersul lui înalt. Pe bluza militară strălucesc decoraţiile: „Piis Meritis” cl. I, Ordinul „Coroana de fier”, Ordinul „Francisc Iosif” şi altele. Ştia ceva şi ne-a scos din zgomotul oraşului prea militar. Ne-a adus în liniştea naturii să-şi descarce înaintea noastră furtuna care frământa sufletul său, să-şi uşureze inima de durerea ce o apăsa. „Parcă avem păr de porc pe noi... şi bulgarii ne bat...”. Am rămas zăpăciţi. Paşi opriţi, răsufare încetă, priviri încremenite, buimăciţi, prin tăcere vream să spunem că nu înţelegem, vrem să ştim mai mult. „La Turtucaia bulgarii au zdrobit armata română...”, cu lacrimi în ochi şi disperare în gesturi glăsuieşte bătrânul. Un adânc oftat zboară din coşul piepturilor, ca apoi să ne ghemuim de durere şi să se întunece înaintea noastră pădurea cu cărările ei largi şi străjuite de arbori seculari... Niciun amănunt mai mult. Doar nemăsurata bucurie a comandamentelor noastre pentru gloria nevisată pe care au câştigat-o cu atâta uşurinţă armatele centrale peste o armată odihnită. Oricum ar fi fost, dar bătaia primită de la bulgari e dureroasă...

Ziua s-a sfârşit şi seara ne aflăm iarăşi cu toţii la masă în cafeneaua „Union”. Lume civilă nu se prea vede. Sala e plină de militari. În fruntea noastră stă Prea Onoratul. Privim spre dânsul şi-l ascultăm, căci durerea mi s-a stins şi vorba curge fără teamă. Mai bucuros aş purta „Steaua României” şi „Sfântul Sava”, strigă într-un moment de supremă suferinţă şi loveşte cu dispreţ peste decoraţiile de pe piept, ca şi când ar fi voit să le rupă de acolo. Fiorul ne striveşte şi fricoşi ne muşcăm în buze... „Ori ce zici, căpitane”, strigă îndreptându-se spre o masă din apropiere, ocupată de ofiţeri. Privirea unui ofiţer stă peste masa noastră. „Căpitan Mangra”, continuă bătrânul şi patru ochi să întâlnească scânteietori. Am stat încremeniţi aşteptând în fiecare moment surprizele cele mai tragice. Ne reamintim cuvintele de la consfătuire. „Nu vă temeţi până mă vedeţi...”.

În ora târzie a acestei sări şi în vâlmaşagul vieţii de cafea, atât de tumultuoasă şi amestecată, ne dumerim că nu partea oficială a fost scopul adevărat al convocării noastre. Între noi, dar îndeosebi în mulţimea de cafea erau atâtea şi atâtea sentimente în legătură cu intrarea României în acţiune. Protopresbiterul militar

Pavel Boldea a cunoscut mai bine acele sentimente și poate pe toți cei aglomerați acolo. De sus de la generalul cel mai înalt și până la soldatul care zăcea suferind pe patul spitalului, protopresbiterul Pavel Boldea a pipăit toate pulzurile, a ascultat șoapta tuturor doririlor. Murmur, zgomot, larmă, strigăte, zdrâncănituri de pahare, cești, tacâmuri, muzică cu arii scrântite, figuri spălăcite, topite într-un cazan de fum gros, clocoteau toate după a lor fire. Stăpân pe voința de a avea cu ori și ce jertfă ceva, era singură conștiința bătrânului de origine grănicerească, fiul Borloveților, almăjan, Pavel Boldea. Stăpânit de fruntea înaltă, ușor înclinată înapoi spre trecut, ca spre izvorul de unde a plecat, cu fața încadrată de barba ușoară, albă și tunsă, înfipt în ceafa groasă crescută din trunchi ca dintr-un gorun secular, figura de Iovan Iorgovan, în care privegheau fără somn două lumini de ochi scânteietori și cârmii la mintea ageră, avea doamnă voința necutremurată de nicio vijelie. Din tot vâlmășagul sării aceleia ce nu se poate descrie, conturile cele mai curate s-au păstrat în jurul acestei figuri, peste care imaginația noastră a mai crescut plete dezordonat aruncate pe umerii lați ca un munte și a crescut și barba, ca să vedem pe Dacul, care mai bine vrea să sufere pe ruina bunurilor sale decât să primească fericiri din altă parte, moare în cetatea visurilor sale și nu-și părăsește ființa sub strălucirea niciunui onor străin de firea sa. Norul fumului gros ne-a acoperit ca un văl taina privirilor, iar murmurul fără întrerupere a acompaniat șoaptele sentimentelor noastre. În mijlocul unei lumi, care în acea seară nu știa decât să clipească adormită de alcool și intoxicată de nicotină, masa noastră a fost o insulă unde s-a gândit mai mult decât era permis; s-a vorbit chiar destul pentru a risca totul.

Ora e târzie, oboseala se vedește și ne copleșește. Din mulțimea ce zace pe pasiuni și pe plăceri se ridică, se înalță, ca un stejar încărcat de vremi, figura șefului nostru. Stă puțin rotunzindu-și privirea de vultur, ca de la înălțimea sufletului său să vadă tot ce mișună prin adâncuri. Primește cu afabilitate nobilă onoruri cari i se întind și pleacă cu mișcări cari trag după sine tot ce simte și bate în ritmul dirijat de protopresbiterul bănățean și grănicer Pavel Boldea. Mi s-a părut sau a fost aieva, nu știu, dar ca și când dinspre taraful lăutarilor adunat din atâtea părți ar fi răsunat cântece ca din părțile noastre. Tăcuți pășim în urma celui ce ne conduce. Ne aplecăm respectuoși spre dreapta care cârmuiește miile de credincioși ai credinței noastre strămoșești, încă câteva cuvinte de îmbărbătare, ca merinde de drum pentru fiecare. Ne despărțim pentru o scurtă odihnă, ca dimineața fiecare să plece la ale sale.

„Calendarul Românelui”, 1938, L, pp. 130-134.

Regimentul 61 la Verdun Amintiri din războiul 1914-1918

Prin decisiunea dată de împăratul Austriei Francisc I, la 25 aprilie 1798 a luat fiinţă regimentul de infanterie 61 cu sediul în Timişoara. Curând după formare îşi ia botetul focului cu francezii la Marcolo-Italia, în 9 aprilie 1800. În 16 aprilie 1809 câştigă bătălia de la Sacile contra trupelor lui Napoleon. Ziua aceasta rămâne sărbătoarea regimentului. Anii 1813, 1814 şi 1815 îi petrece tot în războiul cu Napoleon. În resmeriţele anului 1848 îşi are partea leului în biruinţa de la Custozza. În anul 1849, împreună cu regimentul 43, înfrânge Piemontul la Novara. La Montebello, în anul 1859, operează cu succes contra nizuţinelor sardinienilor de a elupta unitatea Italiei. În anul 1866 regimentul 61 sângerează greu în luptele contra Prusiei la Königgrätz, unde sublocotenentul Grecu salvează drapelul. Mandatul de pacificare şi de nouă orânduire a Bosniei şi Herţegovinei cere alte jertfe regimentului 61, pe care acesta le aduce cu deplin succes în lupta culminantă de la Doboj în 1878 contra turcilor. Până la războiul mondial a participat regimentul la 160 lupte, având şi 40 asedii de cetăţi.

În războiul mondial Batalionul II, III şi IV a(u) pornit contra sârbilor la Semendria. În Carpaţi a dat luptele de la Rohatyn, Drina şi Dukla. În luna mai 1915 a făcut ofensiva contra ruşilor, ajungând până la 20 km. de Przemysl. După declararea războiului de către Italia, în iunie 1915 este adus pe acest front. O lună şi jumătate stă îngropat în zăpada vecinică de pe culmile Kl. Pal-Carintia, de unde la mijlocul lui iulie coboară spre a se săpa întâi în tranşeele de la Doberdo şi apoi la San-Martino – Isonzo şi pe Karszt la Fajti-Hrb. Aici ţine piept ofensivelor II-XII, date cu atâta vehemenţă de italieni. Batalionul I rămâne pe Karn de la 1915-1917. Ofensiva mare din luna octombrie 1917, dată în colaborare cu trupe germane, zdrobeşte rezistenţa italienilor şi regimentul 61 înaintează din nou pe pământul Italiei, trecând prin locurile unde şi-a mai înscris numele cu sânge, chiar pe la Sacile şi este postat la Piave, în faţa înălţimei Montello. De aici se suie în Tirol la Tonall Pass, unde este părtaş celei de a XIII ofensive, din 15 iulie 1918. Acum stăm înfipti pe frontul de vest al puterilor centrale. Trecut prin atâtea pericole, de atâtea ori glorios şi jertfit, dar totdeauna renăscut din mănşosul pământ al Banatului, regimentul 61 a trăit până acum, deci: durchhalten!...

Aşa îşi încheie povestirea sa istorică şi eroică inimosul căpitan Anton Pfann, adjutantul regimentului şi cu scrisul său energic croieşte din literele gotice lozinca. Se opreşte apoi cu privirea înţepenită. Vrea oare să pătrundă viitorul... Colonelul Alois Hayek, comandantul regimentului, înviorat de recapitularea trecutului, cu gest larg repetează ca un ecou „durchhalten”...

Punctul de comandă al regimentului, unde s-a depănat firul povestei, era săpat în pământ, într-un gai ciopârțit, rămășiță din codrul Brabant și Haumont pe Meuse, partea dinspre Verdun. Pe colinele descoperite de cununa verdei și prin văile golite de bogăția pădurilor este resfirat regimentul 61 în cuiburi. Un cuvânt de noroc ne însoțește despărțirea de la comandament. Plecăm înainte spre ascunzișurile care ocrotesc viața. Verdun și viața... Din februarie și până în septembrie anul 1916 nu s-a făcut niciunde mai mare risipă cu viața ca tocmai la Verdun. Mii de guri de oțel de toate calibrele au vărsat focul ucigător. Aproape un milion de vieți se sting în acest timp, pentru ca la sfârșit totul să rămână cum a fost în pozițiile celor doi adversari: francezii și germanii. Ne oprim la un post de observatori ai artileriei germane. Prin aparatele minunate admirăm zarea scăldată în razele luminoase ale lunii august 1918. Departe, ca într-un giolgiu, apar mușuroaie mai pronunțate și mai regulate în linii. Este sistemul fortificațiilor de la Verdun, împrăștiat pe zeci de kilometri. Ce se vede în față mai apropiat, ni se spune, este Ft. Douaumont și Ft. Hardaumont. Cel dintâi a fost ocupat de germani la 25 februarie 1916, dar în cursul sângeroaselor lupte evacuat. Pădurea de odinioară a dispărut. Pe alocurea se jeluește câte-o rămășiță de coroană ciopârțită, se tânguie singuratic câte-un trunchi zdrobit și ciuntit sau zac răsturnați și cu rădăcini smulse arbori seculari. Pământul e scormonit, întors și sterp. Gropane răscolite de mătăhalele ucigătoare își cască gura înțepenită în durere. Arșița focului a ars buzele naturii prin aceste locuri. Nu se aude niciun cîrpit încântător, nu țicnește nicio ființă zglobie ce farmecă și face să trăsălți. Tăcere mută, fără niciun șășait. Pustiu fără speranță... Omul singur... singur omul e rătăcitor în această sahară chinuitoare. Omul cu firea sa, cu voia sa, cu puterea sa, cu patimile sale. Omul zace tupilat în cuiburi, veghează, pândeste. Un cuvânt de binețe celor în care ne poticnim, o mână de țigarete mai înviază firea. Înveselire la întâlnire, părere de rău la despărțire, taina clipei următoare înnourează gândurile. E liniște, nu se vede nimic, nu se aude nimic, niciun zgomot, nicio detunătură. În piepturi însă se zbate îngrijorarea. Prin cuiburile francezilor furnică zuluflenii. Ai noștri se îngrozesc la gândul că odată, totuși, vor trebui să se întâlnească piept la piept cu ei. Urmând cu insistență adâncimea văilor și pitindu-ne cu grijă prin rămășițele de șanțuri săpate pe culmi și prin platouri mai întinse, suind și coborând, revenim la satul Etraye.

Lume civilă nu mai este pe aici. Armata e stăpână peste tot. Străzile poartă numiri germane. E liniște și aici. Doar aprovizionarea este mai în mișcare. La sosire ni s-a spus că de la luptele înverșunate din anul 1916 aproape că nu s-a mai dat nicio pușcătură pe aceste locuri. Unitățile germane, decimate pe alte fronturi au fost trimise aici să se refacă. Povestea aceasta ne-a plăcut mult și dorim din tot sufletul să fie de vecinică durată. Ținutul e frumos. Înălțimi dulci și văi largi se schimbă armonios. Pe coaste moderate s-au clădit barăci în formă de vile, însorite,

ocupate de 2-4 persoane, cu terase care invită la odihnă, la vorbă și la jocuri distractive. Viața este destul de normală.

Starea aceasta normală nu poate fi de durată. Nu pentru liniște am fost aduși aici. Ce va fi? Curiozitatea se schimbă în îngrijorare. Activitatea aviației de ambele părți e mai vie. Sosesc știri de acțiuni energice și în stil mare pe celelalte locuri ale frontului de vest. Se trezește artileria și cu trimiteri lungi tatonează depărtarea. Îndrăzneala lor incomodează. Lumea e tot mai nervoasă, sensibilă în fața pericolului, mulți caută scăpare. Suntem în luna septembrie. Bombardările se înmulțesc și pe zi ce trece cunoaștem că ne aflăm în plină ofensivă. Șirul vilelor noastre e serios amenințat, vreo câteva au fost distruse cu jertfe de vieți omenești. E așa de greu să auzi din nou vuiet, să simți zducitura în pământ, să fugi. Căutăm scăpare într-un subsol întunecos și umed, săpat mai dinainte. Duhoarea și mucezeala ne înecă, dar răbdăm. Dacă putem petrece 2-3 ore în liber, la soare, suntem fericiți.

Luptele s-au întins în toată firea. Regimentul are pierderi. Ajutoarele cerute nu pot ajunge la destinație, barajul de artilerie le ține calea, ori prinse în foc sunt distruse. Un batalion din regimentul nostru e capturat, scapă numai comandantul cu vreo câțiva, ca prin minune. Locul de comandă al regimentului este ocolit de un detașament al negrilor, în gura deschizăturii se așezară mitraliere, să-l ucigă în pârlog. Intervenția la vreme îi scapă iarăși, ca prin minune. Lovitura a fost fulgerătoare și cu pierderi mari. Avem și noi prizonieri francezi. Între răniți, câțiva africani. Greu mutilați, s-au văitat mult. Sunt și ei oameni cu dureri. Pământul bun din cimiteriul eroilor de la Ecurey, Dep. Meuse se deschide larg și în pieptul său moale primește șiruri noi de eroi din țara îndepărtată. Războiul e același, granatele sfărtecă cu egală măiestrie. Liniștea morții e sublimă și ea-i pretutindeni...

În tot timpul aviația a rămas activă. Germanii și francezii au baloane observatoare mari, frumoase. Montate pe trenuri mici, către sfințitul soarelui se înalță și pleacă, abătându-se departe peste front. E firesc că prezența lor nu convine niciunei părți. Sunt atacate de avioane și adeseori aprinse. Flacăra puternică se bălăbănește câteva clipe în văzduh, înroșind încă o dată amurgul zilei, cade apoi ca un jeghi uriaș, stingându-se mereu. Observatorul – un punct negru – cade cu iuțeală înfiorătoare, până când i se desface parașuta credincioasă, care-l plutește între cer și pământ. Duelul e viu și între avioane. Cele mari fac rotogoluri maiestose, cercețând locurile. Cele mici apar fulgerătoare. Se aud tăcăiturile nevăzute. De jos se pornește ajutorul tunurilor cu menirea specială. Gloanțe fosforescente, ca pești înfocați, înoată săgetător spre pradă.

Luna septembrie se sfârșește între împrejurări grele. O parte din regiment e scos din foc să se refacă. Într-o văgăună de dealuri împădurite și văi întunecoase, suferă mai departe de frig și de umezeală. Octombrie 1918, cade în luptă sublocote-

mentul de rezervă Edmund Treitler, originar din Vârșeț. Înmormântarea se face în ziua de 9 octombrie, în cimiterul eroilor din Ecurey. Ultimul salut frătesc i se dă în împrejurări deosebite. Trupele germane, greu încercate și ele, sunt în regrupare. Infanterie, dar mai ales artilerie, mișună în sus și în jos pe valea întinsă, largă, de la poalele dealului care desparte cele două sate, Etraye și Ecurey, unul de altul. Câmpia e plină de soldați, cai, trăsură, tunuri, materiale. Un furnicar. Ceremonia înmormântării a fost grăbită. Nu e vremea potrivită de a rătăci pe drumuri. E întunecoasă văgăuna noastră, dar pare mai sigură decât locul deschis. Dinspre francezi se ivesc avioanele. Unu, doi... apar mereu, se înșiră și tot mai vin, nu se mai pot număra. Temându-ne de schijele care cad din șrapnelele cu care se atacă avioanele, începem să fugim. Căutăm ascunziș. Bateriile antiaeriene au deschis focul din toate părțile și fiindcă avioanele zboară jos, pârâie și puștile. Unele peste noi, altele trecute și tot mai vin. E plin ceriul și răsună văzduhul de zumăitul lor. Sfredeliri arzătoare trec prin aer, țâșâie ca în frigare gigantică, jâjâie și sfârâie și crapă în pământ. Bulbucele de țărână bufnesc în vulcane, întunecă, improașcă, zurăie cenușa din ele și gem bolovanii izbiți. Nu ne putem dumiri. Ne înfiorăm la gândul că artileria franceză, dirijată de avioane, a pornit focul nimicitor asupra trupelor adunate acolo. Nu mai vedem decât mânia care zboară peste noi. Alergăm, ne pitim, tremurăm sub câte un copac, cerșim ocrotirea frunzelor din tufișe. Groaza ne-a umplut oasele de frică. În zadar ne ostenim spre culmea dealului, mai bine era la poalele lui. Întunecimea zburătoarelor a întins bezna morții deasupra și mai departe în jurul nostru. Ne înăbușim... nu mai putem... acuș... acum... La câțiva pași iată o deschizătură în pământ. Oare mai e vreme să o ajungem... Urlet sfâșietor... Ne-a trezit într-o groapă de vreo 4 metri în coasta dealului. De braț îmi atârnă sublocotenentul Marschall. Înainte stă preotul romano-catolic R. Zachár, cu un locotenent. Ființa se alină într-o sfântă rugăciune. Din ascunzișul mic, gândul zboară departe... Copii... Soție... Părinții... Rugăciune, rugăciune tare, rugăciune neclătită, rugăciune mântuitoare. Scut nevăzut și puternic. Liniște... liniștea sufletului, odihnă curățită de toată povara pământească, trup ușor, fără carne, fără oase. Lumină... Lumina lină a Tatălui ceresc... Nu mai este frică, nu mai este întunec, nu mai este moarte. Minune... Gropa cu cele mai curate momente de viață, cu cea mai desăvârșită fericire pământească... Cineva mă trage de braț, se încleștează mai puternic... părinte, roagă-te și pentru mine. Micul Marschall e ca un copilăș bun... Tremură pământul de lovituri, saltă, se clatină din loc. Așteptăm. Se răresc trăznetele, se prerupe cutremurul, se liniștesc valurile, se domolesc urlătele, se alină mâniile, înceată vuietul... invadează tăcerea. Cât a durat nu știm. Ne târâm spre ieșire. Praf și pulbere. Spre miez-noapte se retrage în depărtare un stol de cocori mari, frumoși, strălucitori. Retragere majestoasă. Nu am mai văzut atâtea avioane. Zarea se curăță încet de negura pulberii, se respiră fumul, suluri,

Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)

mănunchiuri se desfac, dispare. Pe pământ a rămas jalea. După atâta bubuit și cutremur, vaietul e ca tăcerea. Pe drum, trăsuri deșirate, cai sfârtecați, oameni uciși, ciunțiți. În câmpie alergare, zbierături, învâlmășeală, dureri și chinuri. Valea plângerii...

Cotim pe după înălțimea care ne-a adăpostit. Înfrigurați grăbim, ocolim, sărim peste jertfele resfirate. Doamne, cine le va aduna... Alergăm spre ai noștri. Jalea s-a abătut și pe aici... Comunicatele spun de 150 avioane care au executat atacul. Pe frontul de vest e ceva nou...

Ioan Geția,
protopresbiterul Buziașului

Manuscris depus de Pavel Geția, pe site-ul Enciclopedia Banatului, Banaterra
<http://www.banaterra.eu/romana/ge-ia-ioan-regimentul-61-la-verdun>
(accesat la data de 6 mai 2015)

Eftimie Gherman

Memorii

Izbucnirea războiului. Încorporarea în armată

Izbucnirea primului război mondial din 1914, în rândurile tinerilor mobilizați m-am aflat și eu, deși nu aveam încă vârsta legală. Am fost încorporat la Regimentul 43 Infanterie din Caransebeș, apoi trimis la Castelnuovo, în Bosnia-Herțegovina, azi (este vorba de anul 1978 – NE) localitatea Kotor din R.S.F.I.

Odată cu încorporarea mea, începusem să iau legătura cu camarazii de arme și să fac, treptat, o propagandă pacifistă prin discuție de la om la om.

În acel timp, comandantul meu de pluton, un locotenent de rezervă, în afară de instrucția militară zilnică, ținea de două ori pe săptămână prelegeri de educație cetățenească cu noi, militarii. Între altele, el afirma că noi, soldații români, avem tot interesul ca actualul război să fie câștigat de monarhia austro-ungară, căci numai așa vom putea în viitor să beneficiem de o serie de drepturi pe care astăzi nu le avem. Pentru aceasta, însă, noi trebuie să luptăm cu vitejie în război. Aceste idei, sub alte forme, locotenentul nostru le repeta mereu. A trebuit să fac eforturi mari la început ca să nu-l întrerup pe orator, fiind pasibil de pedeapsă. Dar la un moment dat, după ce locotenentul și-a terminat expunerea și am fost lăsați liberi, eu i-am ținut calea la ieșirea din sală și l-am rugat respectuos să-mi acorde o întrevedere în afara cazărzii, dar nu în calitate mea de „soldatul Eftimie Gherman”, ci de „cetățeanul român Eftimie Gherman”. L-am mai rugat ca despre această întrevedere și discuțiile purtate să nu știm decât noi doi. Locotenentul a rămas un timp surprins de cererea mea, dar, revenindu-și, a acceptat ca în decursul serii să ne întâlnim în camera lui mobilată din orașul Caransebeș.

Întrevederea a decurs în liniște. Eu i-am cerut scuze respectuos și i-am explicat motivele ce m-au determinat să-i solicit această întrevedere. I-am spus următoarele:

„Tot timpul am fost atent și am înregistrat că dumneavoastră ați revenit des cu afirmația că interesul nostru este de a lupta ca monarhia austro-ungară să câștige acest război”. La aceasta ofițerul mi-a răspuns că este sigur că, numai în felul acesta, noi, românii, vom câștiga anumite drepturi pe care azi nu le avem și anume dreptul ca să avem școli în limba română, chiar și dreptul să avem o universitate românească, apoi mai multe episcopii ortodoxe române, dreptul politic de a nu mai

fi priviţi ca o minoritate, ci ca o naţiune etnică română. La acestea eu am răspuns ofiţerului interlocutor că, după mine, noi, românii, avem tot interesul ca monarhia să piardă războiul, fiindcă atunci ne vom putea desprinde din ea şi vom putea revendica drepturile noastre istorice. Ofiţerul, ascultându-mă cu atenţie, mi-a spus la urmă că, după el, cele susţinute de mine sunt vise nerealizabile. Terminând discuţia, ofiţerul mi-a solicitat asigurarea ca nimeni să nu ştie despre această întrevedere, care ar putea să ne aducă pe amândoi în faţa Curţii Martiale. Eu am promis şi m-am ţinut de cuvânt.

Condamnarea mea la moarte

Am fost trimis apoi la unitatea din Castelnuovo din Bosnia-Herţegovina. Aici, ca şi la Caransebeş, am continuat propaganda mea pacifistă printre noii mei camarazi, dându-le şi câte un exemplar din broşurile aduse pe ascuns de mine de unde venisem. Între broşurile distribuite se aflau: „*Ce vor social-democraţii!*” de C. Dobrogeanu-Gherea¹, „*Pământul şi roadele sale trebuie să aparţină clasei muncitoare*” de dr. Ottoi Călin².

Dar, la scurt timp, la o percheziţie făcută prin dormitoarele soldaţilor, s-au găsit câteva dintre aceste broşuri propagandistice. Ofiţerul cu percheziţia a raportat comandantului unităţii şi s-a trecut la interogări printre soldaţii la care s-au aflat asemenea broşuri. Din declaraţiile acestora s-a aflat că eu le-am distribuit asemenea broşuri. Imediat am fost arestat şi s-a fixat urgent data procesului. Ca martori au fost citaţi, printre soldaţii respectivi şi soldatul Hinda din Tufari³, pe care eu îl socoteam cel mai bun prieten al meu şi cel mai apropiat de ideile mele socialiste. La dezbaterile procesului, însă, s-a dovedit că acest Hinda era un agent informator şi un provocator ordinar.

La proces a fost citat şi a venit de la Caransebeş şi locotenentul de rezervă, fostul meu comandant de pluton, cu care avusesem cea întrevedere. Declaraţiile soldatului Hinda şi ale fostului meu comandant de pluton au contribuit în cea mai mare parte la **condamnarea mea la moarte**.

¹ Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), născut la Slaveanka (Ucraina), lider al social-democraţiei româneşti; teoretician al mişcării socialiste din România; colaborator al revistei „Contemporanul”. A publicat: *Ce vor socialiştii români?*, *Concepţia materialistă a istoriei*, *Neoiobăgia*, *Socialismul în ţările înapoiate*; autor al unor studii de critică şi estetică literară despre Eminescu, Coşbuc, Caragiale, Vlahuţă. A polemizat cu Titu Maiorescu.

² Ottoi Călin (1886-1917), medic, militant al mişcării socialiste din România, colaborator la „România muncitoare”. La congresul P.S.D. din 1915 a prezentat raportul „Social-democraţia şi războiul”.

³ Tufari, localitate în apropiere de Orşova.

Conform codului militar în timp de război, condamnarea la moarte dată de un tribunal militar rămânea definitivă numai după confirmarea sentinței de către comandantul corpului de armată respectiv.

O întâmplare neașteptată a venit însă în ajutorul meu și a dus la schimbarea sentinței dată de tribunalul militar ce mă judecase. Anume, în timpul cât colonelul-președinte al tribunalului militar citea sentința, se pare că eu aș fi zâmbit; era tocmai în momentul când se citise hotărârea de condamnare la moarte. Mi-amintesc că colonelul s-a oprit din citirea sentinței și m-a întrebat, oarecum nedumerit, dacă eu am înțeles tot ce el citise până aici. Eu am afirmat că am înțeles totul. Atunci el m-a întrebat de ce zâmbesc, dacă am înțeles totul. Apoi a continuat citirea sentinței.

Din cele aflate după aceea de la soldații care asistaseră obligatoriu la proces, aceștia mi-au spus că, de fapt, spre uimirea și a lor, eu am zâmbit cu multă nepăsare tot timpul cât s-a citit sentința.

Dându-mi-se dreptul la ultimul cuvânt, eu, cel condamnat la moarte, m-am adresat colonelului astfel: „N-am înțeles cum de a ajuns tribunalul la concluzia să fiu condamnat la moarte, când se știe că nici Prinkipo⁴, asasinul lui Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, nu a fost condamnat la moarte”. La aceasta, colonelul mi-a ripostat că asasinul Prinkipo era minor atunci când a comis atentatul. Atunci eu am izbucnit vesel: „Și eu, domnule colonel, sunt minor; de-abia la anul voi împlini vârsta de 21 de ani”.

Așa cum am spus, sentința trebuia să fie confirmată de generalul comandant al corpului meu de armată. Acesta a comutat pedeapsa capitală în condamnarea mea la 20 de ani muncă silnică.

După această sentință definitivă, eu am fost imediat escortat și trimis la închisoarea-fortăreață de la Arad. Acolo erau închiși câteva mii. Tot la Arad mai era însă și un lagăr de internați politici civili, aduși din vechea Serbie. Numărul lor era de circa 20.000.

Din cauza mizeriei, a lipsei de hrană (dimineața se da un fel de supă din rântaș de făină, la prânz o mâncare-terci, iar seara nu se dădea nimic; pâine se dădea 1 kg. la 5 zile), izbucnise tifosul exantematic în cele două închisori, unde mai rămăseseră în 1918 numai vreo 2.000 de supraviețuitori subalimentați⁵. Înurmântarea cadavrelor se făcea într-o groapă comună, cu cadavre suprapuse, peste care se turna var nestins, în această situație am ajuns și eu să supraviețuiesc până în luna octombrie 1918.

⁴ Gavriilo Princip, bosniacul care l-a asasinat pe arhiducele Franz Ferdinand la Sarajevo, în 15/28 iunie 1914.

⁵ Despre lagărul de internați sârbi vezi: C. Băran, *Amintiri*, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană, vol. I*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 227-228.

Scăparea din închisoare. Reîntoarcerea la Budapesta

Începuse revoluţia, ca o consecinţă a mizeriei generale din ţară, cât şi a înfrângerilor suferite de armata austro-ungară pe toate fronturile. Soldaţii dezertau şi aruncau armele; aşa au făcut şi gărzile de pază ale celor două închisori din Arad. În acest fel am scăpat şi eu din închisoare.

După eliberarea din închisoare, eu n-am plecat, cum era firesc, la părinţii şi fraţii mei de la Lăpuşnicul Mare (pe care nu-i mai văzusem de 4 ani), ci am plecat direct la Budapesta şi m-am reîncadrat în activitatea politico-sindicală a mişcării socialiste. Aici am fost plăcut surprins că vechii mei tovarăşi erau aproape toţi în viaţă. Aceasta s-a întâmplat şi din faptul că ei, în majoritate, au fost mobilizaţi pe loc, fiind muncitori calificaţi. Aproape toţi lucrau la aceleaşi fabrici unde lucraseră şi la izbucnirea războiului. Aşa cum a fost cazul lui Fluieraş⁶, care lucra în continuare la fabrica de avioane din Budapesta.

Am mai constatat, la reîntoarcerea mea, că în mişcarea noastră socialistă apăruseră mii de membri noi şi că lipsea numărul corespunzător de cadre de activiști atât pe linie politică, cât şi sindicală. Observasem, de asemenea, că cerinţe noi se iviseră de acum în ceea ce priveşte organizaţiile sindicale. Prin lege se obţinuse dreptul muncitorilor să se organizeze în sindicate. Dar muncitorii trebuiau să-şi cunoască drepturile ce le au în relaţiile cu patronatul, să ştie cum trebuiau ei să lupte pentru obţinerea acestor drepturi ca să-şi îmbunătăţească situaţia la locul de muncă şi să-şi asigure pentru ei şi familiile lor un trai mai bun, omenesc. Trebuiau apoi educaţi în ideologia socialistă a ataşamentului lor faţă de Partidul Socialist. Mai trebuiau lămurii muncitorii asupra problemei politice ce se pusese atunci, anume de ţinerea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, fixată pentru data de 1 decembrie 1918, ce urma să hotărască desprinderea Ardealului şi Banatului din monarhia austro-ungară şi alipirea la România, într-un stat nou unitar. Toate acestea au fost sarcini grele şi de moment, pe care şi le punea secţia română a Partidului Socialist din Ungaria, la care am fost încadrat din nou după eliberarea mea din închisoare. Aşadar, o epocă nouă se deschisese în istoria mişcării noastre socialiste, o dată cu terminarea războiului, iar eu în aceste noi condiţii am început să-mi desfăşor activitatea de aici încolo.

⁶ Ioan Fluieraş (1882-1953), născut la Chereuş, judeţul Arad, a fost muncitor la Arad, Bucureşti şi Budapesta, militant social-democrat, membru al Comitetului Central al secţiei române a P.S.D. din Ungaria, militant pentru unirea Transilvaniei cu România, membru al C.N.R. Central, membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, preşedinte al Confederaţiei generale a Muncii. A fost redactor la ziarele socialiste „Adevărul” şi „Tribuna socialistă”, deputat în parlamentul României în 1928 şi 1931. În 1946 s-a alăturat grupării C. Titel Petrescu. A murit în închisoare.

În apărarea muncitorilor mineri

În urma experienței și a studiilor îndelungate făcute în legătură cu condițiile de muncă și de viață ale muncitorilor mineri, am ajuns la următoarea concluzie: eu considerasem pe muncitorii mineri ca principalul factor în procesul general de producție, îndeosebi industrial și apoi indirect principal factor progresiv-cultural, pentru că prin munca lor, care poate fi denumită autosacrificare, renunțau la lumina zilei, la căldura soarelui și coborând în adâncimea minelor, scormonind măruntaiele pământului pentru a da altora lumină și căldură, ei personal erau cei mai oropsiți din toate categoriile sociale, pentru că familiile lor erau expuse la frig în timp de iarnă, ca o consecință a lipsei de combustibil în locuințele lor modeste, în mare parte mizerabile.

Într-adevăr, 30% din locuitorii din Anina trăiau în bordeie. Mulți din muncitorii veniți de la Moldova Nouă, Sasca Montană, Cărbunari, Știnăpări, Ciclova Montană, Potoc, Socolari etc. se angajau la minele de aici. Și atunci Societatea minieră, sub pretextul că familiile acestora nu sunt în localitate, nu le dădea locuințe și, ca urmare, muncitorii din această categorie erau nevoiți fie să închirieze câte o cameră modestă la mansardă de la camarazii lor, fie să-și construiască un bordei pe locurile virane, în majoritatea cazurilor fără geam, bordei care servea de bucătărie și dormitor. Această situație m-a făcut să lupt cu atâta patos pentru ei, imediat după terminarea primului război mondial.

După eliberarea din închisoare și începerea activității mele deschise, în primele tratative pe care le-am avut cu reprezentanții patronilor în legătură cu încheierea contractului colectiv, una dintre primele revendicări a fost desființarea bordeielor și acordarea de locuințe egale cu a muncitorilor băștinași din localitate. Și m-am hotărât să mă pun cu toată puterea și cunoștințele mele în slujba cauzei și intereselor muncitorilor mineri, considerând prin aceasta că-mi îndeplinesc una din îndatoririle cele mai elementare față de cei mai oropsiți oameni din lume.

Așa fiind, am procedat la organizarea muncitorilor mineri prin înființarea Uniunii muncitorilor mineri din România. Iar în 1923, în urma morții mult stimatului, iubitului și regretatului meu tovarăș Iosif Ciser⁷, am fost ales, cu unanimitate de voturi, în funcția de secretar general al Uniunii muncitorilor mineri, alegere care s-a repetat an de an până în anul 1940.

⁷ Iosif Ciser, muncitor miner, Petroșani; militant socialist, membru al Comitetului Central al P.S.D. din Ungaria, secretar al Adunării Naționale de la 1 decembrie 1918, membru în Marele Sfat Național al Transilvaniei din partea social-democraților români. În iunie 1921 a fost în grupul celor care au înființat Federația partidelor socialiste din România, deputat din partea mișcării socialiste în mai multe mandate.

Marele act al Unirii de la Alba Iulia

Odată cu declararea războiului de către România veche împotriva Austro-Ungariei, în august 1916, toate publicațiile românești din Austro-Ungaria au fost sistate. O mare parte din fruntașii români, indiferent de apartenența lor politică, au fost arestați și internați în lagăre. Un an însă mai târziu, una dintre cele dintâi publicații românești cărora li s-a permis să reapară a fost „Adevărul”⁸, organul oficial al socialiștilor români. Aceasta din cauza și sub presiunea evenimentelor din vremea aceea și anume lipsurile și mizeria populației din interiorul țării și primele înfrângeri suferite de armatele austro-ungare și germane pe fronturile de luptă.

Printre sprijinitorii fruntași se număra și episcopul Caransebeșului Miron Cristea⁹ și preotul dr. Ion Sârbu¹⁰ din Rudăria, care au contribuit, de la caz la caz, cu sume mari la asigurarea apariției ziarului „Adevărul”, cu condiția ca opinia publică și autoritatea de stat să nu afle nimic. Încă din primele zile, tirajul ziarului „Adevărul” creștea din zi în zi, așa că în scurt timp ajunsese și cea mai răspândită publicație în limba română. Aceasta și din cauză că socialiștii români din Ardeal și Banat, în frunte cu publicația „Adevărul”, au îmbrățișat și apărat cu căldură cauza națională și de la început au participat activ la toate manifestațiile ce au urmat, alături de Alexandru Vaida-Voievod¹¹, Vasile Goldiș¹², Cicio Pop¹³, Aurel Vlad de

⁸ „Adevărul. Glasul poporului. Foaie politică, socială și economică”, organul Partidului Social Democrat din Ungaria, a apărut la Budapesta (1903-1917), Sibiu (1918-1926); redactor responsabil Aurel Cristea (1903-1911), Ion Flueraș (1911-1917, 1919-1926), Tiron Albani (1918). După unirea Transilvaniei cu România apare cu titlul „Tribuna socialistă. Organ oficial al Partidului Socilaist”.

⁹ Miron Cristea (1868-1939), născut la Toplița. Episcop al Caransebeșului (1910-1919), mitropolit primat al României (1919-1925), primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925-1939), participant la adunarea națională de la Alba Iulia, membru al regenței în timpul primei domnii a lui Mihai I (1927-1930), prim ministru (1938-1939).

¹⁰ Ion Sârbu (1865-1922), născut la Rudăria, județul Caraș-Severin, studii secundare la Caransebeș, Debrețin, Brașov, Bratislava, studii universitare la Jena, Viena, doctorat la Leipzig, profesor la Seminarul central din București și prim custode la Fundația Carol I (1901-1904), preot la Rudăria, administrator protopopesec al districtului Mehadia, delegatul Almăjului la adunarea națională de la Alba Iulia, deputat (1919); istoric, a elaborat două monografii despre Matei Basarab (teza de doctorat, apărută la Leipzig, 1899) și Mihai Viteazul, 2 vol., 1904-1907.

¹¹ Alexandru Vaida Voievod (1872-1950), născut la Olpret (Bobâlna), județul Cluj, mort la Sibiu. Studii primare la Cluj, liceale la Bistrița și Brașov, superioare la Universitatea din Viena, Facultatea de medicină, membru al P.N.R., al Comitetului executiv al P.N.R., membru al C.N.R.C., delegat la adunarea națională de la Alba Iulia, membru al Consiliului Dirigent și al Marelui Sfat Național, membru și conducător al delegației României la Conferința de pace de la Paris, ministru și prim ministru în mai multe rânduri.

la Orăștie¹⁴, Aurel Lazăr¹⁵, iar din partea socialiștilor au participat activ Ion Fluieraș, Iosif Jumanca¹⁶, Iosif Ciser, Iosif Renoiu, Teodor Moga¹⁷, Tiron Albani¹⁸, ing. Enea Grapini¹⁹ și alții.

-
- ¹² Vasile Goldiș (1862-1934), născut la Mocirla (Lunca Teuzului), județul Arad, mort în Arad. Studii primare la Cermei, Panatul Nou (Horea), Arad, secundare la Liceul maghiar din Arad, studii superioare la Facultatea de istorie și filosofie a Universității din Budapesta și din Viena, profesor la Preparandia din Caransebeș, la liceul din Brașov, profesor și director al Liceului de fete din Arad, secretar consistorial la Arad, deputat în parlamentul Ungariei, redactor șef al ziarului „Românul”, participă la adunarea de la Alba Iulia unde prezintă rezoluția adunării, membru în Consiliul Dirigent și în Marele Sfat Național, membru în delegația care a prezentat regelui Ferdinand actul unirii Transilvaniei cu România, ministru în mai multe guverne, deputat în parlamentul României, președinte al Astrei.
- ¹³ Ștefan Cicio-Pop (1865-1934), născut la Dăbâca, județul Cluj; studii liceale la Sibiu, studii universitare la Universitatea din Viena și din Budapesta, Facultatea de drept, membru P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei, membru în C.N.R.C., delegat la adunarea națională de la Alba Iulia, membru în Consiliul Dirigent și în Marele Sfat al Transilvaniei, ministru, deputat în parlamentul României, președinte al Camerei deputaților.
- ¹⁴ Aurel Vlad (1875-1953), născut la Turdaș, lângă Orăștie, studii juridice la Facultatea de drept a Universității din Budapesta, militant al P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei, membru în Comitetul Electoral Central al P.N.R., membru în Consiliul Dirigent și Marele Sfat Național al Transilvaniei, deputat în parlamentul României, ministru în mai multe guverne.
- ¹⁵ Aurel Lazăr (1874-1930), născut la Oradea, studii juridice la Oradea, avocat, membru al Comitetului Electoral Central al P.N.R. din Transilvania, deputat în parlamentul Ungariei, membru al C.N.R.C. de la Arad, membru al Consiliului Dirigent și al Marelui Sfat Național al Transilvaniei, deputat, președinte al Camerei Deputaților.
- ¹⁶ Iosif Jumanca (1893-1949), muncitor tipograf, militant socialist, membru al Comitetului central al Secției române a P.S.D. din Ungaria, membru al C.N.R.C. de la Arad, membru al Consiliului Dirigent și al Marelui Sfat Național al Transilvaniei, deputat în Parlamentul României, primar al orașului Oradea.
- ¹⁷ Teodor Moga, muncitor tipograf, militant socialist, membru al Comitetului Central al Secției Române a P.S.D. din Ungaria.
- ¹⁸ Tiron Albani, muncitor tâmplar, militant socialist, a urmat două clase la gimnaziul muncitoresc, Academia ziaristică, cursurile Universității libere din Budapesta, redactor la ziarul social-democraților români „Adevărul”, membru al Comitetului Central al Secției Române a P.S.D. din Ungaria, membru al C.N.R.C. din Arad, membru al Marelui Sfat Național al Transilvaniei.
- ¹⁹ Enea Grapini, născut la 16 septembrie 1893, comuna Șanț, județul Bistrița Năsăud, studii liceale la Bistrița și Năsăud, Gherla, studii universitare la Institutul politehnic din Budapesta (1911-1915), inginer constructor și arhitect; în 1912 a intrat în mișcarea social-democrată, membru al Comitetului Central al Secției Române a P.S.D. din Ungaria (din mai 1918); în 6 octombrie 1918 a purtat tratative, în numele Comitetului Central, cu reprezentanții P.N.R. pentru organizarea unui Consiliu național român; în 29 octombrie a participat la adunarea Sfatului Național din Croația care a proclamat independența

La Adunarea de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 au luat parte zeci de mii de muncitori români din Valea Jiului și îndeosebi de la minele aurifere din Munții Apuseni. Muncitorii din Banat au fost împiedicați în mare parte de armata de ocupație sârbească să plece la Alba Iulia. S-a mers până acolo încât unii au fost și arestați. Au reușit să plece doar acele persoane care au putut să se strecoare până la Lugoj și de acolo să ia trenul spre Alba Iulia. În acel timp, raporturile dintre armata de ocupație sârbească și populația românească ajunseseră foarte încordate. Ca să se evite o ciocnire, comisia de armistițiu, în înțelegere cu autoritățile nou-instalate în Banat, au adus aici armata franceză, ce se afla cantonată în Grecia, la Salonic.

La Adunarea de la Alba Iulia s-a hotărât, între altele, înființarea Consiliului Dirigent, ce urma să guverneze în Ardeal și Banat până la elaborarea unei noi Constituții extinse pe întreg teritoriul României (ceea ce s-a și făcut în anul 1923).

Două resorturi din componența Consiliului Dirigent au fost repartizate Partidului Social-Democrat, și anume Resortul ocrotirilor sociale (ce i-a revenit tovarășului Ion Fluieraș) și Resortul industriei și comerțului (ce i-a revenit tovarășului Iosif Jumanca). Aceste resorturi aveau rol de ministere.

Imediat după Adunarea de la Alba Iulia eu am plecat la București, fiind însoțit de tov. Iosif Ciser, cu scopul de a cunoaște mai de aproape mișcarea socialistă de acolo și de a lua contact cu conducătorii ei. Cu această ocazie am făcut cunoștință directă cu tovarășii conducători ai mișcării socialiste de acolo, ca I.C. Frimu²⁰, Ilie Moscovici (secretar general al Partidului Socialist din România veche)²¹, dr. Ghelerter²², Toma Dragu²³, Emil Socor²⁴, I.C. Popovici²⁵ de la conducerea centralei

Croației și crearea statului iugoslav; membru al C.N.R.C. din partea socialiștilor, a participat la tratativele de la Arad din 13-14 noiembrie 1918 cu reprezentanții Consiliului Național Maghiar, membru al Marelui Sfat Național al Transilvaniei; după unire s-a dedicat activității profesionale ca inginer constructor.

²⁰ I.C. Frimu, născut la 4 octombrie 1871 în satul Bârzești județul Vaslui, mort la 6 februarie 1919; muncitor tâmplar, membru în Consiliul executiv al Clubului muncitorilor din București, al Cercului Socialist „România Muncitoare”, al Comisiei generale a sindicatelor din România, membru în comitetul de conducere al Uniunii socialiste, membru în Comitetul executiv al P.S.D. din România.

²¹ Ilie Moscovici (1885-1943), militant socialist, a făcut parte din gruparea numită a „centriștilor” la Congresul din 8 mai 1921; în 17 februarie 1922 înființează Partidul Socialist din România, a fost membru al Comitetului Partidului Socialist din România, care în august 1922 s-a unit cu Federația Partidelor Socialiste din România. În 1922 Federația se dizolvă și se constituie P.S.D. din România; Moscovici este ales membru al Comitetului executiv al acestuia.

²² Litman Ghelerter, născut la 27 ianuarie 1873, mort la 28 iulie 1945; medic, studii secundare la Iași, Facultatea de medicină din Iași, militant în mișcarea socialistă din Iași din 1889, participant la congresul de înființare al P.S.D.M.R. (1893), ctitor al mai multor spitale din

sindicale, Gheorghe Cristescu²⁶, Leon Geller de la Organizația din Iași²⁷, Al. Constantinescu²⁸ și M.Gh. Bujor²⁹ (ultimii doi au trăit mult timp în ilegalitate).

La reîntorcerea mea de la București a(u) urmat o serie de ședințe la Consiliu Dirigent, aflat cu sediul la Sibiu, la care am asistat și eu.

România; în 1903 înființează la Iași, cu Max Vexler, Cercul de studii sociale, face parte din conducerea revistei „Viitorul social”, membru al grupării „socialiștii unitari” scoși din P.C.R., care au format Partidul Socialist. Acesta s-a unificat cu Partidul Social Democrat din România, formând Partidul Socialist din România, iar Ghelerter a fost membru al P.S.D. din România (1927) și al Comitetului executiv al acestui partid. În 1928 formează Partidul Socialist al Muncitorilor din România, care în 1931 devine Partidul Socialist Independent. A colaborat la publicațiile socialiste „Munca”, „Lumea nouă”, „Lumina”, „România muncitoare”, „Social democrația”, „Convorbiri sociale”, „Socialismul”, „Proletarul”, „Libertatea”.

- ²³ Toma Dragu, născut în 1877, la Stroești, județul Vâlcea, militant socialist, deputat social-democrat, membru al Comitetului executiv al Partidului Socialist din România (1922).
- ²⁴ Emil Socor (1881-1951), membru al Cercului de studii sociale din Iași, socialist centrist, înființează în 1922 Partidul Socialist din România, membru al Comitetului executiv al acestui partid (1922).
- ²⁵ C. Popovici, militant socialist la Iași din 1894, membru al grupării socialiștilor centriști, membru al Partidului Socialist din România (1922), al Comitetului executiv al acestui partid, care s-a unificat cu Federația Partidelor Socialiste din România, membru în Comitetul executiv al Federației, apoi membru al Partidului Socialist din România.
- ²⁶ Gheorghe Cristescu, născut la 10 noiembrie 1882, la Copaci, fostul județ Vlașca, militant în mișcarea socialistă din 1897, participant la congresele socialiste dintre 1907-1915, membru în Comitetul Central al Uniunii Socialiste, al Comitetului executiv al P.S.D. din România, deputat în parlamentul României (1919), secretar general al P.C.R. (1921-1924), membru în conducerea Partidului Socialist Unitar, apoi al P.S.D.; moare la 29 noiembrie 1973.
- ²⁷ Leon Geller, militant socialist, ales în conducerea organizației social-democrate din Iași (1894), membru în Comitetul executiv al P.S.D. din România (1927).
- ²⁸ Al. Constantinescu, născut la 10 martie 1872, mort la 28 martie 1949, militant în mișcarea sindicală și socialistă din România, membru al P.S.D.M.R. (1893), prezent la Paris între 1902-1904, secretar al Comisiei generale a sindicatelor din România, redactor la „România Mare”, participant la Congresul al II-lea al Internaționalei Socialiste de la Stuttgart, membru în Comitetul executiv al P.S.D. din România (1910), participant la Conferința socialistă de la Stockholm (1917), refugiat în Rusia sovietică unde susține Cominternul; între 1923-1935 se află în Franța, revine în Rusia (1935-1937) și în România (1938), internat în diferite lagăre de concentrare din România (1940-1944); după 23 august 1944 activează în P.C.R.
- ²⁹ Mihail Gheorghiu Bujor, născut la 8 noiembrie 1881, la Iași, mort la 17 iunie 1964; studii în medicină, filosofie, științe naturale la Universitatea din Iași, membru al Cercului socialist din Iași, colaborator și redactor la „România muncitoare”, membru în comitetul Uniunii socialiste, publicist, a colaborat la toate publicațiile socialiste și muncitorești dintre 1905-1914; membru în colectivul de redacție al revistei „Viitorul social” (Iași), redactează revista „Convorbiri sociale” (1916), refugiat în Rusia (1917-1919), a susținut revoluția bolșevică.

Primele decrete ale Consiliului Dirigent

Între primele decrete ce au apărut a fost și acela propus de Ion Fluieraș, de la Ministerul ocrotirii sociale, prin care s-a dispus preluarea administrației fondurilor caseilor miniere (ce se aflaseră sub administrarea patronatului societăților particulare) și trecerea acestor fonduri sub administrația Asigurărilor sociale din resortul Ministerului ocrotirii sociale. Prin acest decret s-a ajuns la sfărâmarea primei verigi ce înlănțuia muncitorimea minieră până atunci. Astfel, minerii au devenit liberi să se organizeze în sindicatul lor, sindicatul minerilor și în Partidul Social-Democrat, fără nicio teamă că-și vor pierde vechimea în muncă, precum și celelalte drepturi câștigate la fondul de pensii.

La una din ședințele Consiliului Dirigent, înainte de a pleca eu în Banat (având reședința la Anina), am fost împuternicit de a ține contactul, atât între muncitorii mineri și Partidul Social-Democrat, cât și cu populația din Banat, îndeosebi cu cea din județul Caraș-Severin și autoritățile centrale ale Consiliului Dirigent de la Sibiu. În ceea ce privește afilierea organizațiilor sindicale și de partid la organizațiile centrale de la Sibiu, primele dintre cele care s-au afiliat au fost organizația minerilor din județul Caraș-Severin și organizația metalurgiștilor de la Reșița.

Un aspect politic aparte îl prezenta restul organizațiilor sindicale din Banat, mai ales cele din Lugoj și Timișoara. Aici s-a remarcat o anumită tendință și anume separarea mișcării politice (cu atitudine de independență totală) de cea a mișcării sindicale condusă de Koloman Müller³⁰ din Timișoara, care susținea o Republică independentă a Banatului, idee împărtășită, de altfel, și de socialiștii unguri din Budapesta. În cele din urmă s-a ajuns la ideea proclamării Banatului ca republică, condusă de vechiul militant socialist dr. Otto Roth³¹.

Aceste tendințe nerealiste și dăunătoare clasei muncitoare și întregii populații din Banat au fost combătute de organizațiile sindicale miniere din județul Caraș-Severin și cea a metalurgiștilor de la Reșița, împreună cu Partidul Social-Democrat de aici, care au acționat continuu pentru unirea cu România.

³⁰ Koloman Müller, secretar al Consiliului sindicatelor bănăţene, membru al Sfatului muncitoresc din Timișoara (1918). A fost între reprezentanții social-democrației bănăţene, care prin hotărârea din ianuarie 1919 nu au fost de acord cu autonomia Banatului.

³¹ Otto Roth, născut la 8 decembrie 1884 la Mătrnicul Mare, studii universitare la Budapesta, Berlin, Zürich, Paris, doctor în studii juridice (1908), lider al organizației P.S.D. din Banat, avocat; în 30 octombrie 1918 a proclamat înființarea Republicii bănăţene, pe care în scurt timp o pune în subordinea guvernului Károly; în 20 noiembrie 1918 a fost numit comisar civil al guvernului Ungariei pentru Banat, participant la tratativele cu reprezentanții guvernului Károly de la Arad (13-15 noiembrie 1918); a fost împotriva unirii Banatului cu România. Comisariatul guvernamental a fost desființat de autoritățile de ocupație sârbă (20 februarie 1919). A susținut independența Banatului sub protecție franceză.

După ce Consiliul Dirigent a preluat administrația Banatului, așa-numita Republică a Banatului s-a autodesființat, dr. Roth a fost arestat și condamnat, dar în curând a fost amnistiat și devenise un intim prieten al lui dr. Petru Groza. A colaborat, apoi, cu generalul Domășneanu, primul prefect (sau primar) al Timișoarei după Unire și, pe cât i-a stat în putință, a apărut pe muncitorii timișoreni de șeful poliției locale, Grita, care acționa puternic contra sindicatelor muncitorești.

Unirea de la Alba Iulia a creat o mare însuflețire pretutindenea și o nădejde într-un viitor mai bun, înfloritor. Dar, în ceea ce îi privea pe muncitorii mineri, situația lor materială era în continuare grea și chiar devenise insuportabilă; aceasta fiindcă salariile erau în general tot ca cele vechi de la începutul războiului, iar scumpetea a sporit continuu. De aceea, între primele măsuri luate de organizația Partidului Social-Democrat și de cea sindicală a fost o acțiune întreprinsă pe scară mare pentru a se îmbunătăți situația muncitorilor mineri prin încheierea de contracte colective cu patronatul din industria. Aceste acțiuni au adus pentru muncitori următoarele avantaje: introducerea timpului de lucru de 8 ore; sporirea salariilor cu 50-200%; înlocuirea regulamentului de lucru, ordine și disciplină în interiorul întreprinderilor (fixat unilateral în trecut de patronat și aprobat samavolnic de Inspectoratele miniere aflate în slujba patronatului); abolirea tuturor dispozițiilor patronatului folosite în trecut contra intereselor muncitorilor. Noile contracte de muncă în industria minieră, pe lângă avantajele de mai sus, aduceau noi avantaje minerilor, precum: locuință, luminat și încălzit gratuit; muncitorii căsătoriți să obțină gratuit de la întreprindere o cantitate de 1.000 kg. cărbune și 1 m. ster de lemne, iar cei nefamiști câte 500 kg. cărbune și jumătate m. ster de lemne de foc lunar. La cele de mai sus s-au mai adăugat și alte ajutoare pentru familiile minerilor.

13 decembrie 1918 și consecințele lui

Dar tocmai în cursul acestor acțiuni revendicative muncitorești au survenit cele petrecute în piața Teatrului Național din București la 13 decembrie 1918, evenimente puse intenționat la cale de către un grup de generali, la sugestia ministrului de interne Mârzescu³², șeful Partidului Liberal din Moldova și locțiitor al primului-ministru Ionel Brătianu³³, ce plecase la Paris la tratativele pentru încheierea

³² Gheorghe Gh. Mârzescu, născut la 4 iulie 1876 la Iași, mort la 12 mai 1926; jurist și om politic român, studii liceale la Iași, studii juridice universitare la Iași și București, avocat, membru al P.N.L. din 1901, primar al Iașului (1914-1916), ministru în mai multe guverne libefale, deputat în parlamentul României.

³³ Ion I.C. Brătianu, născut la 20 august 1864 la Ștefănești, județul Argeș, mort la 24 noiembrie 1927 la București; fiul lui I.C. Brătianu, inginer, om politic român, studii liceale la București (Colegiul Sf. Sava), studii universitare la București (Școala de poduri și

tratatului de pace de la Trianon. Evenimentele s-au petrecut în felul următor: muncitorii tipografi din Bucureşti se aflau în grevă din cauza eşuării încheierii contractului colectiv de muncă cu patronatul lor. Deoarece greva s-a prelungit, situaţia muncitorilor devenise disperată. În exasperarea lor, ei s-au întrunit la sediul Partidului Socialist de pe strada Sf. Ionică (din spatele Teatrului Naţional). În urma hotărârilor luate, ei au plecat în corpore ca să demonstreze paşnic pe Calea Victoriei. Dar când au ajuns în piaţa Teatrului Naţional s-au pomenit că sunt înconjuraţi de armată care, fără nicio somaţie, a deschis focul asupra lor de pe acoperişul caselor din jur. De cele de mai sus a avut cunoştinţă chiar regele Ferdinand. O delegaţie de generali raportase din vreme regelui despre intenţia coloanelor de muncitori de a demonstra în faţa palatului, raportându-i că muncitorii se dedau la lozinci antidinastice, ca: „Jos regele, trăiască republica!”. În aceste condiţii, regele a socotit că acţiunea întreprinsă de armată a fost îndreptăţită, ba chiar l-a felicitat pe ministrul Mârzescu că a înăbuşit manifestaţia muncitorilor tipografi.

Represaliile contra conducerii Partidului Socialist din Bucureşti s-au resimţit imediat. Conducătorii au fost arestaţi, torturaţi, cu toate că greva tipografilor nu avusese nimic comun cu Partidul Socialist, fiind doar o revendicare sindicală a tipografilor bucureşteni.

Ştirea aceasta pentru noi, Partidul Social-Democrat din Ardeal şi Banat, cât şi pentru organizaţiile sindicale ne-a luat ca din senin, nepregătiţi. Imediat am fost chemaţi telefonic sau telegrafic la Sibiu. Au urmat o serie de discuţii, care uneori s-au prelungit până noaptea târziu. De la început, cu toţi am fost de acord că în urma atrocităţilor guvernului de la Bucureşti contra muncitorilor tipografi din piaţa Teatrului Naţional, noi nu putem rămâne cu braţele încrucişate. S-a pus întrebarea: Ce este de făcut?

În urma deliberărilor noastre, între altele, s-a hotărât: retragerea tovarăşului Ion Fluieraş – în calitatea ce o deţinea de preşedinte al Partidului Social-Democrat din Ardeal şi Banat – din delegaţia statului român de la tratativele de pace de la Trianon. Hotărârea de la Sibiu trebuia adusă la cunoştinţa lui Ion Fluieraş, aflat deja la Paris. Dar fiindcă se ştia că autorităţile ar fi amânat sau chiar refuzat eliberarea paşaportului unuia din emisarii noştri, atunci eu m-am oferit să îndeplinesc această sarcină primordială pentru sprijinirea revendicărilor muncitoreşti şi să plec, clandestin, la Paris cu acest mesaj al partidului nostru către Ion Fluieraş. Am ajuns acolo noaptea târziu şi, cunoscându-i adresa, am tras direct la locuinţa lui.

şosele), Paris (Şcoala Politehnică, Şcoala de poduri şi şosele), membru al P.N.L. din 1895, preşedinte al P.N.L. (1909-1927), ministru în mai multe guverne ale României, preşedinte al Consiliului de miniştri (1909-1910, 1916-1919, 1922-1926, 1927), deputat şi senator în parlamentul României, membru de onoare al Academiei Române (1923).

Chiar în noaptea aceea l-am pus la curent cu cele petrecute la București, apoi i-am comunicat hotărârea de la Sibiu a partidului nostru ca, în semn de protest, să demisioneze și să se retragă din delegația guvernamentală. Ion Fluieraș a fost de acord cu hotărârea luată de partid, spunându-mi, însă, că e bine ca a doua zi să luăm contact în prealabil cu conducerea Partidului Socialist Francez și să-l încunoștințăm despre toate cele petrecute la București, solicitându-i și eventualul sprijin. În ziua următoare, Ion Fluieraș și cu mine am fost primiți de conducerea Partidului Socialist Francez. Ca tălmaci am avut-o pe tovarășa Nora Lemeny³⁴, secretară generală în departamentul ocrotirilor sociale, al cărui titular era Ion Fluieraș, și care îl însoțea pe acesta ca interpret în cadrul tratatelor de pace de la Paris (Nora Lemeny avea studii superioare și, pe lângă limba franceză, mai cunoștea și alte limbi străine). După ce am fost ascultați cu atenție de conducerea Partidului Socialist Francez, am obținut asigurarea sprijinului lor total, moral și politic. Ne-au solicitat însă un răgaz asupra hotărârii lor definitive până a doua zi. În ziua următoare, marea noastră mirare a fost că un emisar personal al lui Ionel Brătianu, președintele delegației române la tratativele de pace, ne-a rugat să venim la el.

Încă de la început am observat că Ionel Brătianu era la curent cu conversația pe care am avut-o noi, Ion Fluieraș și cu mine, la sediul Partidului Socialist Francez. Ulterior am aflat că, în ziua precedentă – după întrevederea noastră de la sediul P.S.F. – Leon Blum³⁵, președintele Partidului Socialist Francez, avusese o întâlnire cu Ionel Brătianu și îi solicitase acestuia să dea dispozițiuni pentru punerea în libertate a fruntașilor socialiști din București, care se aflau arestați, precum și pentru clasarea procesului împotriva acestora, ce se afla pe rol. În caz contrar, a avertizat Leon Blum pe Ionel Brătianu, Partidul Socialist Francez este hotărât să acorde tot sprijinul său socialiștilor români, așa cum s-a obligat față de cei doi delegați ai lor, Ion Fluieraș și Eftimie Gherman, la întrevederea avută cu aceștia. Mai mult, a afirmat Leon Blum, în calitatea ce o deține ca președinte al Partidului Socialist Francez, el va lua contact cu toate partidele socialiste din Europa și va solicita solidarizarea acestora pentru apărarea drepturilor și a libertăților socialiștilor români și ale clasei muncitoare din România.

³⁴ Nora Lemeny (1885-1948), nepoata lui Ioan Bran de Lemeni, promotoare a mișcării feministe, militantă a Partidului Social Democrat, participantă la adunarea de la Alba Iulia ca delegată a reuniunii femeilor române de la Sibiu, a condus Departamentul muncii în Consiliul Dirigent, membru în Marele Sfat al Transilvaniei, doctor în literatură la Universitatea din Cluj.

³⁵ Leon Blum, născut la 9 aprilie 1872 la Paris, mort în 30 martie 1950; studii la École Normale Supérieure, licențiat în litere și drept la Universitatea din Paris, consilier de stat, ministru, deputat, conducător al Partidului Socialist Francez, președinte al Consiliului de miniștri, al Frontului Popular (1936-1937, 1938), arestat de regimul Pétain, deportat de germani, conducătorul guvernului provizoriu al Republicii franceze (16 decembrie 1946-16 ianuarie 1947).

Ionel Brătianu ne-a rugat ca, deocamdată, dl. Ion Fluieraş să rămână mai departe ca delegat la tratativele de pace, iar el se obligă să dea dispoziţii imediat la Bucureşti ca toţi socialiştii arestaţi să fie eliberaţi şi procesul lor să fie clasat.

Între timp, însă, la Bucureşti începuse procesul contra socialiştilor. Grefierul Curţii Marţiale era în toiul citirii actului de acuzare, urmând ca după aceea comisarul regal, maiorul Cernat, să-şi susţină rechizitoriul. Pe neaşteptate, însă, preşedintele Curţii Marţiale a dispus întreruperea citirii actului de acuzare şi a anunţat amânarea şedinţei pe timp nehotărât. În acelaşi timp, toţi acuzaţii socialişti au fost puşi în libertate, cu excepţia lui I.C. Frimu care, îmbolnăvindu-se de tifos exantematic, murise deja în închisoarea Văcăreşti.

Atât procesul în sine, dar mai ales amânarea lui pe neaşteptate, au produs o mare vâlvă la Bucureşti; mai ales că, între timp, se auzise şi de eliberarea tuturor inculpaţilor socialişti arestaţi. Nimeni nu ştia nimic, iar preşedintele Curţii Marţiale executase doar un ordin ce-l primise de la superiorii săi.

Ar mai fi de amintit că printre acuzaţiile ce se aduceau Partidului Socialist de la Bucureşti era şi aceea că era finanţat de Moscova. De fapt, la dosar se găseau câteva coale netăiate de bancnote în lei, cu diferite valori şi se susţinea că acestea au fost găsite în casa de bani a partidului, în realitate, pe vremea aceea, împreună cu întregul tezaur al României, încă din anul 1917 au fost trimise la Moscova şi clişeele de tipărire a banilor româneşti, ca să nu cadă în mâna armatei germane de ocupaţie. Dar mai rămăsese în ţară un mare stoc de bani. De aceştia s-a folosit actul de acuzare în contra socialiştilor din Bucureşti.

După clasarea procesului, mişcarea muncitorească a luat un şi mai mare avânt. Dar au fost şi unele elemente slabe, ca Emil Socor şi alţii, care au părăsit mişcarea socialistă.

Prima publicare a textului reprodus mai jos s-a făcut în volumul Valeriu Leu, Carmen Albert, *Memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reşiţa, Editura „Banatica”, 1995, pp. 27-29; pp. 131-136.

Întregul manuscris al memorialisticii a fost publicat în volumul Eftimie Gherman, *Memorii. Contribuţii la istoria mişcării socialiste*, Bucureşti, Editura Fundaţiei „Constantin-Titel Petrescu”, 2000, pp. 30-43.

Petru Ghiocel

Declarație

DECLARAȚIA

La cererea preotului Traian Constantin,

Subsemnatul Petru Ghiocel de 87 de ani, țăran agricultor din Sacu, nr. 34, declar că am însoțit pe preotul Aurel Spatan ca delegați ai obștei comunei Sacu la Marea Adunare Națională la Alba-Iulia în 1 decembrie 1918.

Preotul A. Spatan a primit prin 6-7 noiembrie 1918 înștiințare de la fericitul episcop Miron al Caransebeșului să organizeze temeinic „Garda Națională” din bărbați români și să se pregătească ca, în fruntea unei delegații, să meargă la o mare adunare națională unde vom cere alipirea Banatului la România.

În 21 noiembrie 1918 la sărbătoarea – Intrarea în Biserică – preotul Aurel Spatan a chemat tot poporul satului la biserică și acolo a cerut ca poporul să încredințeze o delegație care să meargă la Alba-Iulia și acele în ziua de 1 decembrie 1918 la Marea Adunare Națională se cerea ca Banatul și Ardealul să se unească pe vecie cu România care este țara mamă a noastră.

Populația satului, cu mare însuflețire și în cântece patriotice a întocmit delegația.

Sosiți în Alba-Iulia am prezentat la un comitet „Credinționalul” nostru.

Pe o câmpie mare au fost peste o sută de mii de români care cântau neîncetat „Deșteaptă-te Române!”, „Pe-al nostru steag e scris unire”, „Trei culori cunosc pe lume” într-o însuflețire de nedescris, ca un singur glas au cerut „UNIREA BANATULUI ȘI ARDEALULUI LA ROMÂNIA”.

După adunarea din câmpie am mers în biserica unde 2 vlădici au ținut Evanghelia, iar vlădica nostru Miron a citit rugăciunea de mulțumire.

Astăzi, când mă gândesc la această adunare a toată suflarea românească, plâng de bucurie și mulțumire că am putut fi acolo ca reprezentant al satului meu curat românesc.

Sacu, la 29 ianuarie 1967

Petru Ghiocel

Muzeul Unirii Alba-Iulia, manuscris SU, nr. 3881/1969

IIE „Nicolae Bocușan”

Cornel Grofșorean

Jurnal

Dar să revin la două momente caracteristice pentru nepăsarea și indulgența mea. Nu ating viața la front, fixată în memoriile mele, adecă notele zilnice începând de la plecarea mea la finea lunii august 1915 din Lugoj (Reg. 21 art. de câmp) – fiind trimis pe frontul italian, vestitul platou de la Doberdo. Fără întrerupere am făcut serviciu până la finea (lui) noiembrie 1918 când – după prăbușirea armatei, m-am reîntors de la Piave. Deci am făcut serviciul efectiv 3 1/2 ani, din care răstimp 16 luni am petrecut în linia primă luând parte la 5 bătălii mari. Semnificativă este atitudinea mea idioată în septembrie 1918 când, obținând un concediu reglementar de vreo 20 zile, am făcut un voiaj la München – Berlin – Hamburg. În Berlin mă prinde vestea dezarmării bulgarilor. Având încă câteva zile libere, mă grăbesc la tata, la Lugoj. Situația istorică se limpezește. Cataclisma inevitabilă. Și în loc să-mi prelungesc concediul, plec îndărăt la unitatea mea, vroind să văd dezastrul armatei austro-ungare, după ce luasem parte și la înaintările ei victorioase. Curiozitatea îmi era mai puternică ca cumpănirea pericolului. Reîntorcându-mă la front, am luat parte la bătălia ultimă de la Piave, fiind împărțit ca comandant (sic) unei unități nou create pentru combaterea tancurilor. (Două tunuri anexate la autocamionete pe cari erau mitraliere). Frontul s-a prăbușit și a început retragerea armatei, fiind comandant la podul de la Motta di Venezia pentru apărarea trecerii contra tancurilor și aeroplanelor. Apoi – în continuarea retragerii – comandant la St. Vito (pe malul drept al Togliamentului) întru apărarea comandamentului corpului de armată care, după o zi, a tulit-o, dându-mi-se ordinul ca să vin după ei până la Isonzo. Acuma am făcut a doua prostie nemaipomenită. Comandamentul mi-a luat unul dintre camioane, lăsându-mă cu două tunuri, pe cari aveam să le transport în etape. În consecință am trimis primul tun cu camioneta până la Sabisana și eu am rămas cu câțiva oameni și un tun în St. Vito, de unde au fugit cu toții apropiindu-se cavaleria italiană, fiind înconjurați de o populație dușmănoasă. În loc ca eu să fiu plecat primul. O zi întreagă am așteptat cu toții deznădăjduiți, deoarece știam că șoferii sunt deja bolșevizați... în fine, totuși au sosit, constrânși și amenințați de soldații mei apărați. Astfel am scăpat de belea... Lângă Isonzo am prins comandamentul, însă acolo a izbucnit deja revolta militară și bolșevismul. Dacă nu soseam eu cu băieții mei devotați nu știu ce s-ar fi întâmplat! Camionetele, adecă șoferii, au

fost primii cari au plecat lăsându-ne pe toţi acolo. Am încălecat caii trenului înconjurând alimentele rămase la comandament – vreo 50 de care – şi am plecat spre Gorz-Heidschaft în Valea Vipachului. După trecerea Isonzoului, vreo trei care cu alimente s-au rătăcit într-un sat vecin. Dându-mi-se ordin ca să caut această echipă, am plecat singur cu un plutonier al meu în căutarea trenului. Şi acuma am făcut a treia prostie când, deodată, m-am aflat în satul... înconjurat de soldaţii bine înarmaţi ai statului sloven, deoarece în răstimpul acesta slovenii s-au răsculat formându-şi, în baza principiului wilsonian, sfatul lor naţional în urma autodeterminării a naţiunilor. Şi azi mă miră că am scăpat.

Jurnal în manuscris, în colecţia
Muzeului Banatului Montan Reşiţa

IIE „Nicolae BOCSAN”

Ilie Groșianu

Sasca Montană (1918-1919)

Memorii

La 15 iunie 1918, după eșecul austriac, în loc să ajungem la Veneția, ne-am pomenit la Viena. Aici aeroplanelor lui D'Annunzio¹ au fost primele rândunele ale păcii; deja succesele Antantei la Marne, prin mai², ne prevesteau aceste zile. Vienezii fierbeau de ură contra Ungariei, care nu le trimitea alimente.

Când le spuneai că Hindenburg³ se retrage ca să cauzeze surprize, vienezul sincer, ca de obicei, dar cu un zâmbet dureros pe buze îți răspundea: „Wir haben den Krieg verloren!...”.

Într-o zi am întâlnit pe „Alser-strasse” pe dl. Alexandru Vaida-Voevod⁴. „Nu mai ceti «N.Fr. Press»⁵ – mi-a zis – citește «Arbeiter Zeitung»⁶ și vei ști totul”.

¹ Gabriele d'Annunzio, născut la 12 martie 1863 la Pescara, decedat la 1 martie 1938, Gardone. Poet, romancier, novelist, dramaturg Italian, președinte al Academiei Italiene; a susținut intrarea Italiei în război alături de Antanta; a fost infanterist, aviator, marinar, a avut misiuni la Trieste, Pola, a zburat în 1918 deasupra Vienei pentru a răspândi manifeste, în 1919 a condus o expediție în Dalmația, finalizată cu ocuparea Fiume.

² A treia ofensivă de la Marna din 1918 a început în 27 mai și a fost oprită în 4 iunie.

³ Paul von Hindenburg (2 octombrie 1847, Posen-2 august 1934, Gut Neudeck). Feldmareșal și om politic german. A avut o carieră militară deosebită, a participat la campaniile Prusiei din 1866 și 1870-1871; a fost atașat la Statul Major al armatei germane sub ordinele lui Moltke și Schlieffen, apoi la Ministerul de război; a primit comanda armatei a VIII-a în Prusia Orientală (1914-1916), a oprit ofensiva rusă la Tannenberg și la Lacurile Mazuriene; în noiembrie 1914 a devenit commandant șef al armatei germane de pe frontal orientat, șef al Marelui Cartier General (29 august 1916-1918), în retragere (1919). A fost al doilea președinte al Republicii de la Weimar.

⁴ Alexandru Vaida Voevod (27 februarie 1872, Olpret-19 martie 1950, Sibiu). Studii liceale la Bistrița și Brașov; studii universitare de medicină la Viena; membru al Comitetului executiv al P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei, a prezentat declarația de autodeterminare a românilor din Ungaria în parlamentul de la Budapesta, în 18 octombrie 1918; membru al C.N.R. Central; a participat la adunarea națională din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia; membru și conducător al delegației române la Conferința păcii; prim ministru și ministru în perioada interbelică.

⁵ „Neue Freie Presse”, cunoscut ziar vienez (1864-1938).

⁶ „Arbeiter Zeitung”, ziar apărut la Viena (1889-1895; 1910-1934).

Articolele de fond ale acestui ziar erau aproape zilnic confiscate, iar chestia naţionalităţilor părea scrisă de ai noştri. Se pleda pentru cedarea Trentinoului, iar fantasmagoriile pangermane erau aspru atacate. Nouă ne-a făcut acest ziar socialist mari servicii, iar vienezii îl citeau cu drag. Stările militare interne erau destrăbălate, la parchetul militar din Viena în octombrie 1918 erau 55.000 procese în curgere, numărul dezertorilor era îngrozitor de mare. Urmă capitularea Bulgariei⁷; soarta monarhiei era decisă. De pe galeriile „Reichsratului” ascultam cum deputaţii slavi ai Austriei bombardează guvernele: v. Seidler⁸ şi apoi Hussareck⁹, miniştrii prezenţi, erau izbiţi în faţă, iar publicul din galerie sărea în sus, aplaudând frenetic pe oratorii slavi. Impunătoare şi înţăleaptă a fost ţinuta deputatului bucovinean dr. Isopescu-Grecu¹⁰; el era ascultat cu multă atenţiune de întreg parlamentul. Ce deosebire între parlamentul din Viena şi între cel din timp de pace de la Budapesta! La Viena îndeosebi zbiciuiţi au fost maghiarii şi-n primul rând...contele Tisza. Antanta ocupase atunci oraşele Istip şi Üsküb şi intrase în Bulgaria.

La 13 octombrie părăsesc Viena, plecând, pentru câteva zile, spre casă. Mi-am adus întreg bagajul. Pe tren ofiţerii sătui de război şi soldaţii se plâneau de foame. Toată lumea ahtia după pace. Era wilsoniană. Ziarele din Viena apăreau zilnic în trei ediţii, ele scriau disperat: „Vine pacea!”, „Ne apropiem de sfârşit!”, „Germania împreună cu noi, cu inima sângerândă e dispusă să-şi retragă toate trupele din teritoriile ocupate!”, „Germania ar fi dispusă să taie şi o bucată din Alsacia şi Lorena!”, „Punctele lui Wilson servească ca temei al pertractărilor de pace!”, „Vine pacea!”, „Ochii ne sunt umezi, inima ni-e apăsată, grijele nu conţinesc, nu pier şi totuşi o uşurare nespūsă împânzeşte inimile oamenilor!”, așa scria „N.Fr. Presse”

⁷ Armistiţiul cu Bulgaria a fost semnat în 30 septembrie 1918.

⁸ Ernst Seidle von Feuchtenegg (5 iulie 1862, Schwechat-23 ianuarie 1931, Viena). Studii juridice la Universitatea din Viena, doctor în ştiinţe juridice (1887); din 1900 a lucrat la Ministerul agriculturii, profesor la Facultatea de agricultură din Viena, ministrul agriculturii (1-23 iunie 1917); a fost numit de împăratul Carol I ca prim ministru (23 iunie 1917-25 iulie 1918).

⁹ Baron Maximilian Hussarek von Heinlein (3 May 1865, Bratislava-6 March 1935, Viena), prim ministru al Imperiului austro-ungar între 27 iulie şi 27 octombrie 1918.

¹⁰ Constantin Isopecu-Grecu (21 ianuarie/2 februarie 1871, Cernăuţi-29 martie 1938, Cernăuţi). Studii primare, liceale şi universitare de drept la Cernăuţi (1892), doctor în drept (1897), specializări la Viena, Leipzig, Berlin, Heidelberg; profesor titular la Universitatea din Cernăuţi (din 1909); deputat în Camera de la Viena şi în dieta Bucovinei (1907-1918); ministru plenipotenţiar al României la Viena (1919-1922); preşedinte al Consiliului Naţional Român din Viena (1918-1919), deputat şi vicepreşedinte al Camerei deputaţilor a parlamentului României (1927-1931), senator (1932); a colaborat la „Convorbiri literare”, „Vatra”, „Tribuna”, „Gazeta Bucovinei”, „Patria”.

ziarul slugarnic al guvernelor austriece la 13 octombrie 1918 și toate celelalte îl secundau la fel.

Trecând prin Budapesta, cutreierând în lung și-n lat Austria și Ungaria, vedeam cum toată lumea cugeta la fel, numai clica disperată Wekerle¹¹-Tisza¹² mai cerca s-aducă în rătăcire pe tânărul împărat; ei mai cereau o remaniere ministerială cu Návay și Apponyi¹³, îmbătrâniți în păcatele nefastului sistem de guvernare dualistă.

Și pe când în cele două capitale se zvârcoleau păcătoșii, departe la Oradea Mare o mână de bărbați înțelepți, căpeteniile partidului național român de atunci, stilizau acea memorabilă declarațiune a „națiunii române din Ungaria și Transilvania”, care avea să răsune cu atâta vrednicie, peste câteva zile, în parlamentul Ungariei, prin rostul deputatului dr. Alexandru Vaida-Voevod.

Ajuns acasă prevesteam plin de temeri sfârșitul monarhiei. Plini de temeri erau și cei mulți și buni. „Până nu auzim tunurile dinspre Dunăre, de unde le-am auzit la început, tot nu credem!...”. Îmi răspundeau bătrânii... Și de fapt la 30 oct. le auzirăm iarăși, iar la 31 oct. sosiră deja primele cătane de la „kaderile” apropiate, lățind dorita veste, „e gata războiul, vin feciorii acasă!”.

S-au împlinit doisprezece ani de atunci: „Meminisse prodest”.

*

Sasca, 13 noiembrie 1918. În satul nostru, situat la spatele lui Dumnezeu, vestea detronării habsburgilor și uciderea premierului conte Ștefan Tisza ajung totuși cu iuțeala fulgerului vineri în 1 noiembrie. Sâmbătă la 2 noiembrie sosesc la noi refugiații din Moldova Nouă aducând vestea că vreo opt comitagii sârbi au trecut la noi Dunărea. Populația românească din Moldova a stat locului, ea nu s-a învoit a fi mutată de la vetrele ei, ea vedea în noii sosiți pe oaspeții doriți: ostașii Ententei și numai în sânul „refugiaților”, aproape toți streini și funcționari maghiarizați, se încuibă temerea. Tot așa și în Sasca, duminică în 3 noiembrie, stâlpii stăpânirii urgisite, sub pretextul apărării, dau arme, antistea comunală împarte puști în mâna celor atunci întorși de pe fronturi; zice-se contra unui eventual atac al comitagiilor sârbi. Tot atunci jandarmeria din Sasca și jur sub comanda unui locotenent părăsește aretul nostru, care rămâne astfel fără-un organ al ordinei publice. Nu e deci mirare dacă începând din 2 noiembrie soldații tuturor fronturilor, lihniți de foame, în pragul unei ierni grele, ei, cari au îndurat gerul Carpaților galițieni, duc

¹¹ Wekerle Sándor (1848-1921), ministru președinte al Ungariei între 24 octombrie-30 octombrie 1918.

¹² Tisza István (1861-1918), ministru președinte al Ungariei între 10 iunie 1913-15 iunie 1917.

¹³ Oameni politici maghiari: Lajos Návay (1870-1919); Albert Apponyi (1846-1933).

împreună cu sătenii din jur lemne din depozitul soc. „Steg”¹⁴ și taie lemne din pădure, ducând apoi făina și alimentele din magazina „Steg-ului” și din cea a comunei. Magazinierul Lakner le refuzase doar făina de grâu și zahărul: „valahii să mănânce mămligă!”. Un „înarmat” al stăpânirii sparge „Wertheimul” gol al „Reciței” și plebea turbată de nedreptățile din trecut jăfuieste pe inspectorul „Reciței”. Celor buni nu li se clintește părul. Funcționarii străini se înarmează; un anume Robert Partelly împușcă pe stradă ca pe un câine pe un biet țaran român, năuc, din Sasca Română, pentru că avea ceva porumb în spate; l-a provocat să steie și nu s-a supus. Tot atunci făptuitori necunoscuți omoară pe blândul cetățean Paul Mica¹⁵. Afară de cele de mai sus, la aceste fapte urâte se reduce „revoluția de la Sasca”. Totul a fost înscenat de câțiva funcționari străini și de un renegat român. Încă de la fronturile înfrânte ale monarhiei, soldații erau trimiși acasă cu deviza anarhiei; și numai cei cu musca pe căciulă erau plini de groază.

Streinii împart „publicațiuni” de ale „consiliului național” din Budapesta, scrise în toate limbile, în baza cărora oamenii stăpânirii organizează o adunare la 6 noiembrie în mijlocul comunei, la locul așa numit „crucea de la Pera”. Totul a fost o încercare șubredă de a purcede conform ordinelor primite de la sateliții Budapestei. Păstrez și acum toate actele acelor vremuri de refacere națională. În această adunare preotul, om slab de înger, deschide adunarea cetind românește și nemțește „publicațiunea” de la Budapesta, apoi descrie starea excepțională în care trăim și „pentru buna ordine propune, ca din cetățenii comunei, fără deosebire de naționalitate, să se aleagă un comitet național, cu menirea ca să judece și să aducă sentință în toate chestiile de ordin moral, politic, social etc. din comună, având a se supune fiecare cetățean sentințelor ce se vor aduce”. S-a ales apoi prin aclamațiune, un comitet de 23 din cele trei neamuri din comună. Atunci sosește acolo dr. Ilie Gropșianu, care nici nu fusese invitat la această adunare, fiind ani de-a rândul urgisit în ochii stăpânirii ungurești și propune ca fiecare națiune să se constituie și în comuna noastră în consiliu național separat; la aceasta toți românii prezenți – aproape treisute, se declară cu multă însuflețire membri ai consiliului național român, iar germanii și cei doi unguri în alte două grupări separate. Organizatorilor adunării – mamelucii tuturor guvernelor ungurești – nu le convine această soluție, ei fac „declarația solemnă că toți cetățenii fără deosebire de naționalitate se contopesc într-un grup, ca frați adevărați, sprijinindu-se reciproc”. După declarația aceasta, președintele provoacă pe cei prezenți să depună jurământul, că se vor supune întru toate ordinațiunilor și dispozițiunilor comitetului. În ședințele din 7 (ora 2 și apoi a doua la ora 4), 8 și 9 noiembrie „comitetul comun al consiliilor

¹⁴ STEG, Societatea de stat de căi ferate din Austria.

¹⁵ Paul Mica a fost ucis de un român.

naționale române, germane și maghiare” cum se numea atât de întortochiat acest „omogen” comitet, organizează garda națională, ca să susțină ordinea în comună, provoacă populația să readucă făina și lemnele înstrăinate, salarizează pe gardiști, sistează în mod provizor târgul de săptămână (frica de valahi!) și adună prin chetă publică sumele necesare pentru susținerea gărzii naționale. În fruntea comitetului e ales ca președinte șef judecătorul Iosif Virágh. Garda națională se desbină în două grupuri, la cele două puncte opuse ale comunei, unul având de comandant pe subloc. în rez. Ștefan Lichtfuss, iar celălalt pe subloc. Ștefan Ieremia. Garda națională a purtat ca insignii tricolorul roșu-auriu și albastru; provocând primăria, aceasta a arborat pe edificiu comunal steagul național. O săptămână întregă garda națională a susținut ordinea în comună; ea se compunea din 95 persoane, în mare parte români. Germanii, deși se contopiseră cu noi, tot așa și funcționarii, aproape toți minoritari, nu au fost la înălțimea chemării, cauzându-ne greutate. În mai multe cuvântări, adresate poporului, dr. Ilie Gropșianu în ședințe zilnice permanente a arătat însemnătatea acestor zile mari și marile principii de libertate și de autodeterminare a popoarelor, îndemnând la ordine și liniște. La 8 nov. sunt escortați la Oravița indivizii învinuiți cu diferite crime și delictе.

Acolo se organizase „Legiunea Română”. Comandamentul își avea diferite secții, consiliu militar, monitor oficial tipărit, comandanți și investigatori. Era un for militar exemplar organizat; consiliile naționale române din satele din jur îi erau subordonate. Se formaseră și consilii naționale pe plase. La începutul lui noiembrie românii din comuna Ilidia ne adresează acest apel: *„Români din cercul Iamului și ținuturilor dunărene! A sosit ceasul libertății noastre naționale! Marile principii de libertate și liberă dispunere a tuturor popoarelor au învins, azi suntem liberi, liberi de a clădi pe ruinele lumii vechi temeliele unei lumi nouă, ale vieții naționale românești. Considerând că baza oricărei vieți naționale e organizarea, ordinea și concentrarea tuturor forțelor naționale pentru scopul final: unirea tuturor Românilor, ne-am hotărât, cu înțelegera forurilor noastre naționale superioare, să înființăm cu sediul deocamdată în Ilidie: comitetul național român al cercului Iamului și părțile Dunărene. Români! În frământările uriașe de acum evoluția omenimei a făcut pasuri uriașe spre naționalizarea, spre democratizarea tuturor celor apăsați – ni-e clară ținta ultimă: unirea tuturor Românilor! Dar orice principiu, fie cât de frumos, numai întru atâta are valoare, întrucât e clădit pe baza solidă a organizării sociale. Să ne organizăm fraților! Ne așteaptă rezolvirea a o mulțime de probleme locale, sociale, financiare, administrative și politice. În locul celor duși: pretură, notariate, etc. să punem elementele noastre, ca mersul regulat al vieții sociale să nu sufere nimic. Apoi în chestiunile de natura aceasta nu putem să alergăm vecinic la alte locuri după sfaturi: să ne alegem un comitet național al nostru, care să preia conducerea agendelor comune administrative. Rugăm toate comunele și comitetele comunale să-și trimită reprezentanții lor, joi în 14 noiembrie la Ilidie. Cu aprobarea comitetului central român: ss.*

Ioan Covrig m.p., dr. Cornel Țeicu m.p., Ioan Murgu m.p. și Traian Murgu m.p.¹⁶ – iar la 5 noiembrie 1918 dr. Ioan Nedelcu, fost prefect și actual avocat din Oravița adresează românilor din acest ținut următorul apel: *Frați Români! Trecutul meu politic de zeci de ani mă îndreptățește, ba chiar mă obligă, să vă adresez în aceste vremuri mari următoarele: Dezrobirea popoarelor e ajunsă în pragul înfăptuirii. Începe a se crepa de ziuă, s-au ivit zorile zilei mari când ni se vor dezlega lanțele în cari ne-a aruncat asprimea vremilor de până acum. Să ne pregătim de această mare sărbătoare a neamului românesc, înlăturând din toate ascunzișurile sufletului orice bănuiele, orice nedumeriri, orice mâhniri și întristări, pricinuite de zilele grele pe cari le-am trăit. Lacrimile durerii au secat. De-acum înaintea numai lacrimi de bucurie pe fața fiecărui Român. Astăzi nu mai putem învinovăți pe nimeni că s-ar clinti de lângă steagul național, pe cari cei buni ai noștri l-au apărât în vremuri grele, acoperindu-l cu trupurile lor, trecând adeseori prin codru de sulii până ce au izbutit să-l ducă la biruință. Renegați în sânul neamului nostru acum nu mai pot fi. Astăzi toți Românii sunt sub steagul național. În asemenea clipe mari, îmbrățișându-ne de bucurie, n-avem să mai judecăm pe nimeni. Fiecare Român își va da seama de faptele și sentimentele sale înaintea conștiinței sale proprii. Și-acum fraților mei, cine dintre Dumneavoastră n-ar fi pe deplin lămurit asupra celor ce se petrec în momentele de față, iată v-o spun și pe calea aceasta cu slovă: au ajuns la izbândă principiile din programul partidului național român, cuprinse și în vederile din solia lui Wilson, din cari va răsări libertatea deplină a popoarelor; principii susținute cu bărbăție în casa țării și de vrednicul nostru deputat Alexandru Vaida-Voevod. Și acum dânsul a grăit din sufletul nostru al tuturor, urmează în mod firesc că și noi toți Românii din această țară aderăm și așteptăm cu dor realizarea idealului nostru național, în felul cum l-a susținut d-nul Vaida în dieta țării. Măreția acestui ideal național, însă, ne impune să ne arătăm vrednici de soarta ce ni s-a croit prin bărbăția partidului nostru și prin ajutorul prețios ce ni l-au dat și ni-l vor da încă și alte neamuri mai avântate decât noi. Drept aceea repet, fraților mei buni, purtați-vă omeneste: feriți-vă de fapte urâte, ce ne-ar putea turbura veselia marelui praznic național la care ne pregătim. Toți câți îmi veți citi aceste rânduri, spuneți și altora cari nu vor ajunge să le citească: să-și ia la inimă aceste povești binevoitoare, pe cari mi le-a dictat îngrijorarea ce-am avut-o totdeauna pentru scumpul neam românesc. Puneți toți umărul pentru menținerea ordinii și a siguranței publice, pentru scutirea de înstrăinare a averii voastre și a tuturor concetățenilor voștri, ca astfel să ne găsească ziua învierii nepătați, căci numai așa putem fi socotiți și noi românii între popoarele civilizate ale lumii izbândindu-se în felul acesta visul poetului: **Viitor de aur România are îi prevăz prin secolii a ei înălțare.***

¹⁶ Apelul semnat de Ioan Covrig, Cornel Țeicu, Ioan Murgu și Traian Murgu, de la începutul lunii noiembrie, anunța înființarea Comitetului Național Român al cercului Iam și a părților române și invită „toate comunele și comitetele comunale” să-și trimită reprezentanții lor la Iliidia.

Oravița, la 5 noiembrie 1918. Dr. Ioan Nedelcu, m.p. membru în Comitetul Partid. Naț. Rom.

Deși în 11 noiembrie sosește armata sârbească, despre a cărei isprăvi voi vorbi într-un viitor capitol separat, totuși consiliul național își continuă activitatea. La provocarea „legiunei române” din Oravița, la 15 noiembrie mă prezint la Oravița. Seara târziu sosesc acolo; legiunea în frunte cu căpitanii dr. Mihai Groșianu și căp. Bălica avea o consfătuire la hotelul „Coroana”. Mi-a impus această organizație. Le-am raportat neajunsurile de la Sasca, iar mâne-zi, la 16 nov. în două trăsură trimișii legiunei române sosesc la noi. În biserica românească, la vecernie, ținem consfătuirea consiliului național român pe baze curat naționale, fără amestecul minoritarilor. Seara, la cina comună petrecem împreună cu orăvicienii clipe de cea mai curată însuflețire națională. E mult de când dr. Aurel Vlad¹⁷ susținea lupta națională, înălțând cu vrednicie steagul lui Vichente Babeș! În această zi – în biserică – cuvântând poporului și prevestindu-i învierea neamului românesc, la propunerea adv. dr. Ales. Coca – un brav intelectual român – noi am primit între noi și pe unii minoritari și apoi pe unii români cari multă vreme se înjugaseră la carul stăpânirii ungurești: – notarul și preotul comunei – cari în aceste clipe sfinte de însuflețire declarau că depun armele și ne roagă să-i primim în sânul partidului național român... Am uitat trecutul... Scriitorul acestor rânduri a primit satisfacție pentru toată urgia din trecut. Dar las să urmeze actul autentic al acestei adunări naționale. *Proces verbal luat în adunarea națională a poporului român din comuna noastră Sasca Montană la 16 noiembrie 1918 în biserica românească din loc. Dr. Ilie Groșianu deschizând adunarea salută deputăția comitetului național român din Oravița în frunte cu dl. preot român Cornel Ștefan, pe delegații legiunei române tot de acolo în frunte cu căpitan Bălica și subloc. Mircu, garda națională din Slatina, în frunte cu comandantul ei Vițianu, pe frații prezenți din comunele vecine: Sasca Română, Cărbunari și Știnăpări și roagă pe trimisul „Legiunei Române” din Oravița a realiza dorința poporului din Sasca Montană, de a ne constitui în consiliu curat național românesc, fără de amestecul celorlalte națiuni conlocuitoare. Păr. Ștefan mulțumind pentru buna primire, în cuvinte înălțătoare, în fața sfântului altar – scoate în relief însemnătatea epocală a vremilor de azi și ne invită a ne constitui, alegându-ne un comitet național cu președinte și notar. La propunerea lui dr. Ilie Groșianu adunarea națională cu aclamațiune alege un comitet de 26 membri. Președintele – preotul local – mulțumind pentru încredere, declară constituit consiliul național român din Sasca Montană, nimicind prin acest act toate hotărârile*

¹⁷ Aurel Vlad (25 ianuarie 1875, Turdaș – 2 iulie 1953, Sighet). Studii gimnaziale la Orăștie, universitare la Facultatea de drept din Budapesta, doctor în drept; avocat la Deva și Orăștie; director la banca „Ardeleana”; deputat în parlamentul de la Budapesta; membru în Consiliul Dirigent, membru al P.N.R., ministru în perioada interbelică.

anterioare din alte adunări. Se purcede apoi la reorganizarea gardei naţionale. Se face cu solemnitate declaraţia, primită cu unanimitate, că garda naţională e o corporaţiune curat naţională românească, chiar dacă membrii ei benevoli se compun şi din alte naţiuni. Stindardul şi insigniile gărzii sunt mândrul nostru tricolor: roşu, galben, albastru, obligaţi fiind toţi gardiştii, fără considerare de neam, să poarte acest însemn. Cu însufleţire a fost apoi ales de prezident dr. Ilie Groşianu. Noul comandant e subloc. Ştefan Ieremia. Ambii fac înaintea comandantului central căp. Bălica promisiunea solemnă de a se supune poruncilor dlui căpitan, iar acesta îi îndrumă ca din sânul gardiştilor să-şi aleagă un comitet care să conducă toate afacerile interne, cele pur militare fiind lăsate în grija comandantului. Preşedintele apoi mulţumind dlor din „Legiunea română din Oraviţa” închide şedinţa. Acest act s-a luat şi confirmat prin subscrierile celor prezenţi de a se servi ca document istoric, că şi Românii din Sasca Montană vreau să trăiască numai ca români, conştii de dreptul de liberă dispunere de sine a popoarelor. D.c.m.s. Urmează semnăturile.

Acest consiliu naţional român, organizat pe timpul când armata sârbească intrase deja la 11 noiembrie şi în comuna noastră a funcţionat şi sub dominaţiunea sârbească, deşi aceştia numiseră un primar. În frunte cu adv. Ales. Coca, în vremuri nespuse de grele, a ţinut trează conştiinţa naţională şi sub scurta dominaţiune franceză şi-a trimis delegatul ei la marea adunare naţională de la Alba Iulia, apărând şi susţinând cu vrednicie interesele poporului român, chiar şi al celui situat şi acum dincolo de actuala şi afurisita frontieră iugoslavă. Sub conducerea lui s-au organizat şi consiliile naţionale din comunele din jur: Sasca Română, Cacovişte, Cărbunari şi Ştinăpări, iar în marea adunare de la Alba Iulia a reprezentat trimisul ei şi comuna Moldova Nouă. În capitolul următor voi descrie scurta eră a dominaţiunilor sârbe şi franceze, intercalând cele văzute şi auzite la marea adunare naţională de la Alba Iulia. Bărbaţi distinşi insistă să fixăm toate acestea în interesul adevărului istoric.

Sub Sârbi

În seara zilei de 11 noiembrie 26 husari sârbi sosesc în Sasca Montană. La ora 8 seara funcţionarii minoritari îi primesc la marginea comunei, românii au fost preteraţi de la această primire. Noaptea întregă au benchetuit stâlpii stăpânirii streine cu ofiţerii sârbi (repede se împretiniseră!). Mânezi dimineaţa un fost funcţionar superior era încă turmentat de alcool. Pacinicul gardist Ion Iovan a fost palmuit atunci, la porunca unui funcţionar local, de soldaţii sârbi. Tot atunci dispăre steagul românesc de pe primărie, el e transformat în steag sârbesc (ştim autorul: un stâlp al primăriei) şi e arborat pe edificiul judecătoriei. Tot ai „noştri” îndeamnă pe gardişti să nu mai poarte tricolorul românesc. În 12 nov. sârbii pleacă spre Slatina; ei trec pe stradă cântând duioase cântări sârbeşti, salutând pe trecători

și descoperindu-se în fața unui convoi de înmormântare. O patrulă de trei husari ating și dosnica comună Sasca Română. Din fețele ofițerilor, din privirile lor strălucitoare cetiaii că se simt bine primiți la noi. La amezai o grupă mai mare le urmează, sub comanda unui maior. Ei salută prietenește, îi resalut cu „jivio!” și cu „vive la France!”. Spre seară o întregă companie a gărzilor naționale române din Ilidia, Socolari, Potoc și Sasca Română coboară pe strada „Spânzurați”, parcurg comuna, fâlfâind un puternic stindard național și cântând „Pe-al nostru steag e scris unire” se îndreaptă spre Slatina; ei sunt conduși de dr. Cornel Țicu, înv. Ania, serg. Ania și alți cunoscuți. Gardiștii noștri nemulțumiți de conducerea notarului Kirillă, abzic. În 13 nov. pace și liniște. Așteptăm grosul sârbilor și sosirea fraților noștri dinspre soare-răsare. În nesiguranța acestor zile de prefaceri ei sunt de fapt așteptați ca și *Mesia*.

Sub conducerea căpitanului Missits, fiul voevodului, sârbii – armată aliată fiind – au fost primiți la noi cu alai și bucurie, dar cei trei ultimi jandarmi ai lor au plecat pe furiș în noaptea de 21 martie; ei au fost „cuceritori” urgisiți și nu au lăsat niciun regret în urma lor. În cele 131 de zile ei au terorizat și au bătut cetățeni pacinici, îndeosebi cei întâi veniți sub conducerea unui sergent muntenegrean „Miloș”. Și stâlpii muribundeii stăpâniri ungurești i-au instigat mult contra populației noastre. Se zice că fibirăul sârb ar fi avut o listă a celor proscrisi, cei mai buni și bravi români. Ei erau mereu ținuți în „evidență” de „Miloș”, ceea ce însemna că erau zilnic bătuți până la os. Mai mult a suferit Văsilică Borceanu, suspionat cu fapte rele. El s-a furișat din sat, dar aflând că s-a reîntors, sârbii i-au înconjurat casa, l-au legat și l-au lăsat aproape mort în bătaie, și-i învănățise corpul întreg. Tinerii Rogoveanu și Borceanu au fost bătuți pentru că au fost întâlniți seara pe stradă. Frunțașii streini ca să se răzbune pentru rușinea ce au pățit-o în primele zile ale lunii noiembrie, acum deveniseră nespuse de răzbunători; poporul nostru și acum se gândește cu scârbă și dispreț la ei. „Am auzit că agiți strigând «să trăiască România mare»”, mi-a zis și mie într-o zi fibirăul sârb Gerdecz. „Ce crezi – a continuat el – am doar putere mare!”. În fața frunțașilor șovini i-am răspuns: „Dle Pretor! Te asigur că între toți acești domni – arătând spre cei prezenți – numai eu singur reprezint aici acele principii pentru cari dta ai stat închis la Seghedin și dacă nu eram înrolat poate că eram și eu colegul dtale în robia Seghedinului...”. L-am potolit. Dar abia plecă și un soldat sârb m-a escortat la jandarmerie. Cei rămași acolo s-au bucurat și au răs în urma mea: erau slujbașii stăpânirii de ieri. Ei au lătit apoi zvonul că am fost bătut de sârbi: totuși muntenegrenii au fost mai loiali, ei m-au tras numai la răspundere, că de ce i-am denunțat la Belgrad că bat oamenii. Și a fost destul să le declar solemn că aceste insinuări nu sunt adevărate; ei m-au omenit în felul lor, îmbiindu-mă zădarnic să beau cu ei vin din o damigeană de cca. 15 litri ce o aveau pe masă. Totuși am fost

mereu suspiciat și controlat, îndeosebi pentru că am avut curajul să plec dintre ei la marea adunare de la Alba Iulia, mai bine zis, că am cutezat să mă reîntorc între dânșii de la acea memorabilă adunare. De fapt a și fost mare curaj acesta; la ce mă și întorceam atunci la Sasca? Soldații sârbi susțineau că ascund manifeste românești ba chiar și soldați români (?!). Ei văzuseră anume intrând în casa părinților mei un om cu un chipiu de marinar, îl confundaseră cu soldatul român. Scârbit de denunțurile șovinștilor noștri – funcționari administrativi – împreună cu dl. dr. Alex. Coca m-am retras de la conducerea trebilor publice, ducând un trai foarte retras. Aceste zile au fost chiar mai pline de scârbă decât toată urgia ungurească de ieri: noi vedeam în sârbi pe trimișii Ententei, iar ei – instigați de ticăloșii noștri – ne strângeau de gât cu ștreangul roșu, albastru și alb, care parcă durea și mai tare decât cel roșu, alb și verde, cu care ne obicuisem de secole. Așa am suferit 131 zile sub „frații” sârbi.

Spre Alba Iulia

„Comitetul consiliului național român din Sasca Montană în ședința sa ținută la 24 noiembrie 1918 în casa comunală, cu unanimitate de voturi decide și împuternicește prin acest act¹⁸ pe membrul său dl. dr. Ilie Groșianu, avocat, să prezinte «Marea Adunări Naționale române» ce se va ținea la 1 decembrie 1918 st.n. în Alba Iulia, ca trimis al acestui cerc electoral, rugarea poporului românesc din toate satele aflătoare pe domeniul «Societății priv. austro-ungare a căilor ferate»; luând în considerare că această societate e stăpână pe zeci de mii de jughere pământ arabil, livezi și păduri, iar locuitorii satelor montane de pe acest domeniu sunt lipsiți cu totul de pământ și neavând voie nici chiar o capră să scoată la pășune, fiind astfel aceste sate cu totul închise între hotarele lor. Marele consiliu al națiunii române să binevoiască a afla calea și modul, ca aceste comune fie prin cumpărare, fie prin expropriere să ajungă la pământ. Prin aceasta consiliul național român din Sasca-Montană nu voește a atinge sfințenia proprietății private, ci în puterea dreptului de liberă dispunere de sine a popoarelor, cere și pretinde să i se asigure dreptul indiscutabil de a trăi ca cetățeni liberi în țară liberă”. Un extras al acestei hotărâri i s-a predat dlui dr. Ilie Groșianu, urmat de mai multe iscălituri.

În puterea acestei însărcinări dr. Ilie Groșianu s-a prezentat la Marea Adunare Națională din 1 dec. 1918 la Alba Iulia și a predat cererea de mai sus în forma unui memoriu, la care s-au mai alăturat acolo trimișii comunelor: Moldova Nouă, părțile Dunărene (Clisura), Macoviște, Slatina, Rusca Montană, Răcășdia, Bocșa Montană, Recița Montană și Română, Câlnic, Moniom, Doman, Țerova, Cărbunari și Știnăpări.

¹⁸ Credenționalul în vol. *1918 la români*, vol. VIII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 162.

Dr. Ilie Groșianu a primit următorul revers: „În numele Comitetului Central al Consiliului Național Român confirmăm primirea estrasului din procesul verbal luat în ședința Comitetului Național Român ținut la 24 nov. 1918 șt.n. în Sasca Montană. Alba Iulia, la 30 noiembrie 1918. Pentru Comitet și pentru consiliul național român am primit: dr. Ioan Suciu m.p., în fața noastră; dr. Traian Gherguția, m.p. (medic Buziaș) și dr. Lazăr Zarcuța, m.p. (avocat în Orșova)”. (La această cerere nici până azi după doisprezece ani nu am mai primit niciun răspuns. Reforma agrară s-a făcut și la noi, dar o revizuire se impune, pentru că interesele poporului din locurile așa numite „Montane” nici pe departe nu au fost luate în considerare, dovadă zecile de mii de delictive silvice din Căraș).

În ședința Consiliului național român din Sasca Montană ținută la 6 dec. 1918 dr. Ilie Groșianu ca trimis al consiliului național raportează despre toate acestea, citește apoi rezoluția adusă în marea adunare națională ținută la 1 și 2 dec. 1918 la Alba Iulia și punct de punct explică celor prezenți această rezoluție și istoricul alcătuirii ei, face apoi raport detaliat despre cele văzute și auzite acolo și grăite de dânsul la această memorabilă și epocală adunare a Neamului Românesc. Cei prezenți adânc impresionați de cele auzite, cu unanimitate împreună cu comitetul iau act despre pașii făcuți și exprimă raportorului pentru această activitate mulțumită protocolară.

Și acum să reîmprospătăm amintirile: impresii și reflexii din drumul spre Alba Iulia. Ca să poată ajunge cu siguranță la Alba Iulia, scriitorul acestor rânduri încă la 26 nov. 1918 a părăsit comuna Sasca Montană situată la punctul unde blăstămata frontieră iugoslavă pătrunde și acum mai adânc în inima Banatului sfâșiat în două. În 26 nov. 1918 pe casarma honvezilor unguri din Oravița flutura tricolorul român, deși acolo, pe lângă „Legiunea Română” staționa și comandamentul armatei regulate sârbești, care intrase mai demult și în Oravița. Comanda sârbă o avea un subloc. Ei la etaj, noi românii în parter. Acolo am fost prezent la actul solemn, când loc. col. Toma Manciu, orăvician de origine, dar în decursul timpului devenit cetățean austriac, a depus atunci ca simplu legionar, cu stelele rase, jurământul de credință Neamului Românesc și Consiliului Național Român. Căpitanul dr. Mihai Groșianu i-a luat jurământul. Împreună cu acesta, tot atunci, marți, plecăm spre Alba Iulia, dar nu direct, ci cu încunjur, ca să nu fim suspectați de armata sârbă intenționăm să străbatem valea Hațegului, de aceea ne-am abătut din drum la Caransebeș. Sârbii ocupaseră și acest oraș. Ca să ne împretenim cu ei, am participat la înmormântarea frunțașului sârb din Caransebeș, ajutor de notar public dr. Galkanovits. Trebuia să primim permis de drum, „Obiala” de la comanda sârbă din Caransebeș și cine ar fi cutezat să spună că merge la Alba Iulia! Îmbrăcați în uniformă de foști ofițeri austrieci, eu afirmam că merg la Cluj să demobilizez, istoricul dr. Ioan Sârbu tot la Cluj la clinica de oftalmologie (regretatul savant purta

ochelari și afirma că suferea de ochi), alții dintre noi mergeau la Mediaș să cumpere vin, alții pe la copii, la Brașov. Ne-a reușit. Numai așa ne-am putut strecura printre sârbi. Aflând că P.S. Episcop al Caransebeșului călătorește la Alba Iulia ne-am schimbat planul de drum și am plecat și noi în această direcție. Parcă îl văd și acum pe Sanctitatea Sa dr. Miron Cristea actualul Patriarh al României. El pleca atunci pe calea profeților... Departe de peronul gării, afară lângă o magazină, sta singur singurel, fără nicio suită, așteptând sosirea trenului dinspre Orșova. Dr. Mihai Gropșianu i-a cerut voia să-i facem o mică suită sau mai bine zis gardă de apărare, care până în gara Aradului, cred, i-a fost de ceva folos. Sosește trenul. Urcăm. Soldatul sârb de serviciu tot așa l-a îmbrâncit atunci și pe Sanctitatea Sa ca pe toată lumea grăbită; trenul era condus de militari. Pe dibuite ne așezăm într-un cupeu de clasa a II-a: P.S. Episcopul, dr. Mihai Gropșianu, dr. Traian Gherguța, dr. Ion Sârbu, scriitorul acestor rânduri și încă unul doi pe cari i-am uitat. Abia se pune trenul în mișcare, din umbrele înserării apare în ușa cupeului, izbind-o cu un gest sălbatec, un soldat sârb – un muntenegrean cum am aflat apoi – o mătăhală de om și începe să ne controleze permisele de drum. Totul a mers bine până la P.S.S. Episcopul, care șezând mai în fund i-a prezentat permisul prin mine. Cum se vede, sârbul pusese ochii pe Sanctitatea sa, cel mai distins și ca înfățișare, dintre noi. Eu – vorbind sârbește – îi spuneam acelei namile de soldat, scopul și ținta călătoriei noastre: Mediaș, Cluj, etc. numai Alba Iulia nu.

La P.S. Sa o sfeclisem, nu știam ce să-i mint. Atunci muntenegreanul mi-a zis răstit: „I coje to popa?” (Și cine e popa acela?) arătând spre P.Sfințitul. Ca să-i impun, i-am răspuns și eu și mai răstit: „To ni e popa, to je vași pravoslavny Vladiko!” (Acesta nu e popa, acesta e Vlădica vostru dreptcredincios). Și de fapt am lovit la țintă inima acestui uriaș muntenegrean dreptmăritor și el. „Vladiko!? A exclamat adânc impresionat sârbul, gata să-și de pe spate de cutezanța-i nepermisă față de Arhiereu! S-a dus cu Dzeu spre alt cupeu, salutând cu mult respect, iar noi am râs mult, bucurându-ne că nu ne-au dat jos din tren la proxima gară, cum au pățit-o foarte mulți până dincolo de Timișoara, despre cari sârbii aflaseră că merg la Alba Iulia. Era noapte și cupeul nu avea lampă. Atunci Sanctitatea Sa a scos din geamantanu-i pântecos o frântură de lumânare scurtă, dar groasă și a lipit-o lângă fereastra cupeului luminându-ne până la miezul nopții, când am ajuns la Arad. În gara Timișoarei trebuia să stăm mai mult, căci aici era controlul cel mai sever: de la om la om. Ne dăm jos din tren și abia străbatem până la restaurantul gării. Aici Sanctitatea Sa, viitorul Patriarh ne pregătește sufletul pentru Alba Iulia. El scoate din geamantan, tipărită frumos, cuvântarea pe care a ținut-o apoi acolo și cu care intenționa – cum ne-a spus atunci – să deschidă S.Sa Marea Adunare Națională. Păcat că nu am păstrat un exemplar al acelei cuvântări, (pe) care o păstrăm însă și

acum cu sfințenie în sufletele noastre: „...care român mai poate dori, să mai trăim în același stat cu maghiarii?... Promisiunile deșarte din cursul veacurilor ne-au învățat a nu mai avea în maghiari nicio încredere... Aceasta trebuie să fie singura noastră tendință firească... *Unirea cu scumpa noastră Românie*, alipindu-i întreg pământul strămoșesc... Pân-la Tisa! Amin!“. Cuvinte profetice, cari vor înfrunta vecinicia!

Încă joi seara citeam noi din mâna Arhiepiscopului în gara Timișoarei aceste cuvinte de aur, cari avea să răsunе abia duminеca viitoare pe câmpia lui Horea prin glasul a peste 100.000 români: Crezul politic și acum al Banatului sfâșiat în două: *Vis ne-mplinit încă al Neamului nostru!*... Seara târziu ne continuăm drumul și la miezul nopții ajungem în gara Aradului, unde era imposibil să străbați pe peron și prin gară, de miile de români cari mișunau acolo. Mi-a venit o idee; am strigat ca un tulnic: „Oameni buni faceți loc, trece Mitropolitul!“ și miile de oameni cuviincioși într-o clipă s-au dat la o parte, iar Sanctitatea Sa urmându-mi repede a trecut ca un Moise prin Marea Roșie până la ieșirea dinspre oraș a gării, unde-L aștepta trăsura P.S. Episcopului Aradului, la care P.S.S. dr. Cristea a rămas în aceea noapte. Noi zădarnic am cutreerat toate hotelurile, căci nici pentru sume fabuloase nu am aflat conac, ci stând în picioare prin coridoarele gării am priveghiat până dimineața, când împreună cu conducătorii partidului național ne-am continuat drumul spre Alba Iulia în trenul decorat cu steagul tricolor de mătăasă grea al studenților teologi de la seminarul din Arad și însuflețiți de frumoasele lor cântări naționale. A fost o cale triumfală linia Arad – Alba Iulia pe întregul ei parcurs; păzită de gările noastre naționale, acest fapt nu ne-a putut totuși scuti de gloanțele ungurești cari nimeriau vagoanele trenului nostru. Toate gările erau decorate cu mândrul nostru tricolor. Seara ajungem în gara de la Alba Iulia. Public imens. O foarte puternică gardă de onoare dă onorurile, Arhiepiscopii dau binecuvântarea, dl. Ștefan Cicio-Pop mulțumește emoționat. Vineri seara la „Hotel Hungaria“ o mare de frunțași, cele mai marcante figuri ale conducătorilor noștri naționali. Să lățește vestea că tot la 1 decembrie, adevărat duminică, Marele Consiliu Național al Sârbilor va proclama la Novisad anexarea Voivodinei, ba chiar a Banatului întreg la Statul Iugoslav. Noi vrem să le premergem și deja pentru mânezi sâmbătă 30 noiembrie convocăm adunarea națională a Bănățenilor la Alba Iulia. Această adunare ținută în sala din parter a hotelului e prezidată de dr. Aurel Cosma din Timișoara. În această adunare specifică a Bănățenilor noi decretăm încă sâmbătă dimineața alipirea „necondiționată“ a întregului Banat la România. „Pân-la Mureș și pân-la Tisa!“ declară președintele, iar la propunerea lui dr. Ilie Groșianu se adaugă și cuvintele „și pân-la Dunăre“; parcă am avut presimțirea că la acest punct vom fi mai cumplit loviți de sârbi. În timp ce noi bănățenii decretăm unirea „necondiționată“, adunarea națională de mânezi, în punctul II al hotărârei, rezervă teritoriilor alipite autonomie provizorie, până la întrunirea Constituantei aleasă pe

baza votului universal. Se insistă pentru folosirea cuvântului „necon condiţionat” în textul hotărârei şi încă înspre seara marelui adunări – sâmbătă seara – la orele 11 dl. Iuliu Maniu e rugat să vină la consfătuirea noastră a bănăţenilor, să ne lămurească. Dr. Ilie Gropşianu cere răspunsul dlui Iuliu Maniu. Nici lămuririle acestui celui mai luminat român nu e în stare să ne liniştească pe deplin: la ce bun sunt „con condiţiunile” în aceste clipe sfinte? Ni se aminteşte de „ciocoism”. „Şi mie mi-ar fi fost mai dragă alipirea necon condiţionată...”, ne mângâie dl. Iuliu Maniu. Toate acestea s-au întâmplat sâmbătă noaptea târziu la consfătuirea noastră a bănăţenilor, în una din camerele de la etaj ale hotelului. Tot aşa de penibil a fost şi momentul din adunarea de dimineaţa a bănăţenilor, când fiind amintiţi şi socialiştii, cari erau prezenţi, actualul senator dr. Augustin Bardosy a strigat: „Jos socialiştii!”. Cei prezenţi au încercat să înece această exclamare cu multe „Pst!”. Deşi foarte mulţi împiedecaţi de sârbi, noi românii bănăţeni am fost reprezentaţi la Alba Iulia în număr impunător, fiind reprezentaţi şi fraţii noştri din Timiş şi Torontal, cari au fost împiedecaţi în manifestarea demnă a sentimentului lor românesc, neavând voie a se întruni ca să-şi trimită delegaţii lor la Alba Iulia, dintre cari foarte mulţi au fost împiedecaţi de a-şi continua drumul la această adunare.

Duminecă 1 Decembrie 1918. Abia am deschis ochii. Dis-de-dimineaţă aştept paracliserul să deschidă vechile porţi ale mănăstirei unite. Sunt primul sosit acolo. Începe să vină lumea. Biserica se umple de stegari. Celebrează P.S. Episcop Frenţiu al Lugojului. Plânge emoţionat fericitul Vlădică al Orăzii Dimitrie Radu. Cum stau în strană, ar fi cu neputinţă să răzbat prin mulţime la biserica noastră. Simulez că mi-a pornit sângele, pun batista la nas şi publicul imens să dă în lături să ies din biserică; altfel nu aş mai fi scăpat de acolo. În biserica ortodoxă în loc de priceasnă şi irmos, „imnul legionarilor” şi „Deşteaptă-te Române!”. În hohot de plâns episcopul celebrant al Aradului nu mai poate ceti rugăciunea de mulţumită, o ceteşte P.S. Miron al Caransebeşului. Cu generalul român Leonte în frunte, de la biserică se formează marşuri fără sfârşit spre cetate. La poarta cetăţii gen. Leonte face trei cruci, ridică chipiul; în locul pajurei cu două capete, deasupra porţii fâlfăie tricolorul..., intrăm triumfător în cetatea mării lui Mihai şi a umilirilor noastre seculare... Fanfara militară cântă „Deşteaptă-te Române!”. Mulţimea plânge de bucurie; trece prin poarta lui Mihai Viteazul şi umple câmpia înzăpezită. Vreo 2000 de fruntaşi, reprezentanţi oficiali, trecem cu bilet în sala casinei militare române. Ridic şi eu pe umeri pe generalul Leonte; el rămâne cu noi la masa ziaristilor, ridic pe umăr pe P. Halipa, pe ofiţerii din armata română, căp. Băgulescu şi Mărculescu, pe doamna Pop o ajut la tribună; deasupra planează stindardele aliaţilor. Însufleţire de nedescris. Sosesc arhierii. Şedinţa începe. Ştefan Cicio-Pop: „Onorată Adunare Naţională! Marele Sfat Naţional în şedinţa 7/20 nov. a hotărât să convoace

Adunarea Națională a națiunii române din Ardeal și Țara Ungurească... Locul...". „Și Bănat” strigă dr. Ilie Groșianu de lângă masa ziariștilor...”. „Pardon! Ardeal și Bănat!” rectifică președintele Ștefan Cicio-Pop, aplecându-se spre interlocutor! Ridic la tribună pe P.S. Episcop Miron strigându-i „Trăiască Mitropolitul!”. Eu înțelegeam „al Ardealului”. Pronia cerească a voit „al tuturor Românilor”. Îl însoțesc și pe câmpia lui Horea. Aspect de război. Mai multe adunări în diferite grupuri. Peste 100.000 români sub steaguri tricolore. Vreme grea de iarnă. P.S. Miron, peste hainele arhieresti, învălit cu un strai dur din țeara moșilor; și-a pierdut și un „galoș” prin noroi și zăpadă. Ultimele cuvinte profetice ni le adresează ca o mângâiere, nouă bănățenilor: „Pân-la Tisa!”. Se înserează. Hotărârile adunării sunt cetite și aclamate de mulțime. Alaiul se întoarce în oraș. Seara 500 ofițeri țin consfătuire și cină ostășească în castelul lui Bethlen Gabor. Seara dans la „Hungaria”, „Hora Unirei” e jucată de ofițeri din armata română.

Mâne-zi constituirea Consiliului dirigent în sala Tribunalului. Dr. Groza e cel mai glasnic pretutindeni. „Veți vedea, omul acesta va ajunge ministru în Țara Românească!” îmi șoptește dr. Mihai Groșianu; și a ajuns și o să mai ajungă!... Dar nici noi nu am mai rămas mai pe jos cu însuflețirea; răgușisem de tot cu uralele... După ani de zile, pe tren, am făcut cunoștința unui ofițer român. La despărțire voiam să mă prezint. „Lasă dle, îmi zise el, te cunosc de la Alba Iulia; dta ai făcut mai mare gălăgie acolo!”. Ce să-i faci: tăcuți din fire.

Luni seara părăsim Alba Iulia; petrecusem patru zile acolo găzduiți cu multă atențiune în casa unui funcționar ovreu. La gară mai întâlnim odată figura patriarhală a lui „Badea George”, prezidentul adunării; avea o pălărie verde de vânatoare pe cap. Înaintăm spre casă. Dr. Mihai Groșianu nemulțumit, îmi zice dureros: „Și în Țeara Românească noi Bănățenii vom mânca pâinea amară a opoziției!”. Ce să-i faci? Pesimist din fire. Mulțimea, mulțumită cu rosturile vremii, pleacă din vechea cetate; pe străzile Albei Iulii am văzut atunci plouatele și mizerabilele oștiri ale lui Makensen strecurându-se spre țara lor îndepărtată...

Pentru noi bănățenii, lunile ce au urmat au fost mai crunte și mai amare decât secolii de robie unghurească. Bătăi, amende, furturi, jefuiri din partea „eliberatorilor” erau la ordinea zilei. Dar să reproduc aici însemnările mele de atunci.

Pe lângă nenumăratele abuzuri ce-a comis armata sârbească, bătând pân-la os oamenii nevinovați, cea mai mare ilegalitate a comis-o prin faptul că a aruncat amende de multe sute de mii pe capul sătenilor luându-le și vitele din grajd. Sub pretextul urmăririi delictelor din luna noiembrie, pentru că se tăiaseră în pragul iernei lemne din pădurea „Reciței”, s-au comis cele mai neomenoase schingiuiuri și cele mai oribile amendări. Și se zice că fibirăul Gerdecz, după două luni de „guvernare” la noi, a plecat cu milioane. Castelul contelui Bissingen din Iam a fost devastat numai după ce au rămas numai păreții, căci toate podoabele lui au fost

anterior „expediate” la Vârşeţ; chiar şi modestul aranjament din casarmele jandarmilor au fost duse de sârbi la plecarea lor din Sasca. E de neînchipuit că bătaie au mâncat atunci sătenii noştri; sârbii erau instigaţi de funcţionarii ungari şi renegaţi şi de oamenii „Reciţei”. Dar nu numai sătenii au fost jefuiţi: ni s-a dat şi nouă intelectualilor să înţălegem că trebuie să scoatem banul din buzunar. A fost o încercare de şantaj, dar neizbutită. S-a izbit de autoritatea noastră. Vasile Borcean abia după luni de zile, cu zăpis de la comanda sârbă din Vârşeţ a cutezat să se întoarcă la Sasca. La plângerile noastre contra lui „Miloş” mi se răspundea că totul s-a întâmplat la porunca notarului. Un pripăşit croat îi purta pe sârbi prin casele oamenilor şi ne spiona pe noi fruntaşii. Învăţătorul român din Macovişte a fost arestat fără de motiv. Dr. I. Ţeicu şi pr. Covrig din Ilidia, refugiaţi din comună erau curentaţi pretutindena. Învăţătorii români au fost provocaţi să depună Iugoslaviei jurământul de fidelitate. Ei au refuzat, tot aşa nici preoţii nu prea pomeneau în biserică pe „Kral Petar”, deşi s-au găsit destui terorizaţi de acest ordin scris al fibirăului Gerdecz. Astfel am dus-o în cea mai neagră urgie după marea adunare de la Alba Iulia, deşi cei mai competenţi ne asigurau acolo „că sârbii în 48 de ore vor părăsi Banatul (!?)”. Măcar de s-ar îndura să-l părăsească în 48 de ani! Chiar urgenta intervenţie pentru înlocuirea trupelor sârbeşti de ocupaţie cu trupe franceze sau engleze a întârziat multe luni de zile. Singura mângâiere ne-o aduceau voluntarii noştri din armata română: ziare şi veşti bune de la Sibiu.

La 17 martie, în fine prin gara Răcăşdia trec soldaţi francezi spre Anina. Ei sunt aclamaţi prin toate gările cu „trăiască Franţa!”, „trăiască România Mare!”. La 11 martie se subscrie la Oraviţa un milion pentru împrumutul românesc. Afişele împrumutului poartă primele embleme ale României prin satele noastre. Şi cei mai slabi de înger vestesc plinirea vremii. Rând pe rând pleacă tinerimea din armată şi la Universităţile din Cluj şi Bucureşti. Sosesc veşti că Banatul întreg va fi al nostru, iar foile minoritare afirmă că soarta lui se va decide prin plebiscit. De la intrarea sârbilor în Banat ziarele noastre nu mai erau primite prin poştă, mai târziu nici cele minoritare, afară de vreuna care scria pe placul sârbilor. La 22 martie începe să ne licărească şi nouă speranţa: aşteptăm şi credem că cu (sic) sosirea armatei franceze vor sosi în fine şi mult doritele clipe de linişte şi cele de sfântă însufleţire, vrednice de principiile cari conduc azi pe cei ce creiază o lume nouă la Versailles... Simţim că ora mântuirii vine, vine... şi aproape este. Trăiască România Mare! una şi nedespărţită.

Sub Francezi

Deşi armata colonială franceză a stat câteva luni în Banat, prin comuna Sasca Montană numai doi francezi au trecut la o investigaţie în comuna Ştinăpari. Ostăşime nu am avut, doar jandarmi unguri, care se reîntorseseră şi cari la 28 aprilie rup steguleţele româneşti ale copiilor, cari la „Mătcălu” se rugau la

Dumnezeu în fața unei cruci catolice. Streinii reîncep a crede că reînvie stăpânirea ungurească. Mândrul nostru tricolor dispare iarăși de la pălării, doar singur cel unguresc e îndreptățit prin ordinul generalului francez, ovreul Farret, sentințele se aduc în numele republicei populare maghiare, toate actele se adresează în limba maghiară, totuși judecătoria Sasca Montană nu respinge o acțiune civilă redactată de avocatul dr. Ilie Groșianu în *limba română*, fapt pentru care cu câteva luni înainte ar fi fost eliminat din advocatură.

Sunt chemat și eu la Consiliul Dirigent; prefer să rămân între ai mei. În nemijlocit contact cu satele din jur, cari roiuri, roiuri se abat pe la noi, Societatea „Recița” sub pretext că e de origine franceză se folosește de această eră franceză; ea denunță pe cale penală pe toți cei cari în primele zile ale lunii lui noiembrie tăiaseră lemne din codrii ei. Zădarnice sunt toate rugările și intervențiile noastre. În luna faur 1919 se expediază Direcțiunei Reciței următoarea cerere semnată de dr. Ales. Coca și dr. Ilie Groșianu.

„În puterea hotărârei Consiliului Național Român din loc ținută la 8 ian. a.c. cu onoare Vă rugăm: 1. Să binevoiți a permite sătenilor să adune crengi uscate din pădurile Dvoastre, spre a le folosi gratuit pentru combustiuine. După arborii tăiați în ultimul timp au rămas crengi uscate, cari împiedecă circulația prin păduri și a căror curățire e și interesul Dvoastră. Considerând că în depouri lemnele lipsesc cu totul, iar costul celor din codru s-a urcat; că fiind timp greu de iarnă și că cei întorși toamna târziu de pe diferitele fronturi nu au fost provăzuți cu combustibilul necesar, rugarea aceasta a noastră e motivată și prin faptul că locuitorii comunei noastre sunt exclusiv muncitorii Dvoastre. 2. Scumpetea grozavă de ani întregi și lipsa mare de nutreț face pe oameni să-și vândă vacile ținând capre pe cari săraci fiind, le mână și iarna la pășune în izlazul comunal și fiindcă pădurarii Dv. pun piedeci, chiar și pe acest teritor comunal amendând populația, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a permite pășunarea caprelor pe teritoriul izlazului comunal. Cu stimă etc. ...” semnătura celor de sus.

Câtă umilință din partea eroilor de pe fronturi și a celor doi fruntași români față de o societate privată curat de speculă, care a cumpărat cândva hotarele noastre de sute de mii de jughere cu 10-12 bani jugherul. La această rugare Soc. Recița răspunde în ton obraznic și negativ, în limba maghiară. „Nu suntem în situația să iertăm daunele; n-avem cunoștința că personalul nostru s-ar fi purtat dur sau ar fi terorizat populația; ... furturile, devastările au fost de o cruzime nemaiauzită, nu putem ierta pagubele avute și nu putem absta de la pedepsirea acestor fapte. Oravița, martie 1919. Direcțiunea: s.s. Tavy, m.p.”. Așa răspundea încă pe atunci „Recița” la jalbele noastre. Desgustat de acest răspuns, convins că orice sfortare de a schimba această stare de lucruri e fără rost deocamdată, bravul nostru președinte, dl. avocat dr. Ales. Coca și scriitorul acestor rânduri se retrag

din fruntea trebilor comunale. Prin tragerea noiei zone franceze comuna noastră a rămas izolată în aproape întregime de ţinutul ei, căci începând din Măcovişte celelalte sate nord-apusene, cu Oraviţa, au rămas până la 1 august sub sârbi, neputând atinge altă gară spre România decât gara Iablaniţa de lângă Mehadia, la o depărtare de cca 120 km. Sârbii încuibaţi pe cele mai roditoare părţi ale Banatului se simţiau acum acolo de tot acasă. Începând de la Petrila şi Răcăşdia încolo, dispoziţiile lor se înăspresc, iar jaful lor nu mai cunoaşte margini. La 11 iunie ei invadează din com. Ciuchici în Macovişte, care-ţi face impresia unui formal câmp de luptă. Românii din comuna vecină Ilidie grăbesc în apărarea Măcoviştei. Se ajunge la încăerare şi sârbii înfrânţi se retrag la Chiuchici, lăsând şi un soldat de al lor mort pe câmpul de luptă. Toate acestea se întâmplă în nemijlocita noastră apropiere; suntem plini de îngrijorare şi de temeri că ne vom pomeni într-o zi cu ei iară în satul nostru; prindem armele şi mai multe zile şi nopţi întregi păzim podul Nerei de la capul nordic al comunei noastre Sasca Montană. Şi eu am stat cu alţi săteni nopţi întregi de veghe la acest punct. Dar nu s-au mai întors sârbii pe la noi şi nici nu se vor mai întoarce vreodată!

La 31 mai 1919 călători sosiţi dinspre Iablaniţa ne vestesc că Lugojul e al nostru, având în frunte pe dl. dr. Gh. Dobrin ca prefect român al judeţului Caraş-Severin; că jandarmii români au sosit deja şi în Almăj, la Bozovici.

La 1 iunie 1919 la ora 11 a.m. poştaşul Milencovici mă avizează că un grup de jandarmi vine spre Sasca; prind cu greu telefonul. Adevărat: douăzeci de jandarmi vin spre noi. A bătut ceasul libertăţii. Suntem în România!

„Analele Banatului”, 1931, IV, nr. 1, ianuarie-martie, pp. 113-124.

Mihail Gropșianu

*Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș.
Proclamația reîntregirii națiunii române.
Oravița, la 4 noiembrie 1918*

*Revoluția anului 1918 din Oravița – Caraș
(întâia zi)*

Mă invită domnul prefect Dongorozi de la Oravița să scriu un articol pentru revista „Vatra Banatului”. Mulțumindu-i pentru atenție, mă execut, i-ar fi mai plăcut să fixez „ceva” din zilele revoluției noastre, cu tot „dramatismul” ei.

Da, în adevăr, revoluția Carașului pornise cu simptome de dramă, a decurs în criteriile unei melodrame, s-a sfârșit însă cu finalul din Faust: „condamnată, condamnată!”.

Așa este! Ca toate marile dar modestele fapte ale bănătenilor și revoluția din Oravița-Caraș, cea de la 1918, a fost condamnată cu scoaterea ei din capitolele istoriei contemporane românești. Așa a voit-o „iubitul” nostru frate ardelean, istoriograful domnul Clopoșel, spunând în cartea sa intitulată „Revoluția Ardealului”¹, că în Banat nu a fost nimic, ce ar însemna unei mișcări mai de seamă în viața națională din anul Mare 1918. De Oravița nici pomină, Oravița e bună pentru algeri și fiefuri de politicianism. Restul ce mai interesează?

Și totuși revoluție în Oravița. Revoluție în Carașul de azi! De la Bârzava peste linul Caraș și zburdalnicul Mergan, până la râpele mamei Dunăre, rebeliune de sancțiuni și „slobozenie” națională română a domnit în toiul ei la toamna anului 1918.

Da, așa a fost! Un clocot surd, un murmur prevestitor de bălți de sânge, dacă la ceasul cerut nu se ridicau figuri să suprimă în fașe acest monstru, ce-și ridicase capul de hidră.

Era o zi cu atmosferă plumburie, o ceață otrăvitoare. Zi de sâmbătă, mare târg în Oravița.

În biroul meu advocațional din casa mea, astăzi dr. Fira (ce nostalgie?), în uniformă de căpitan austro-ungar, citeam și mă emoționam la cetirea declarației

¹ Se referă la cartea lui Ioan Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, Edit. „Societatea de Măine”, 1926.

preotului deputat slovac Juriga² în parlamentul maghiar din Budapesta (Declaraţie făcută la 18 septembrie 1918).

Declară Juriga: că slovacii lui nu mai recunosc patronatul Ungariei, se despart de ţara „milenară” şi la sfârşit intonează marşul „Hei slovane!”. Contemplam. Mă enervam că de ce nu l-au prevenit românii cu această declaraţie în parlamentul maghiar? A noastră, a românilor prin Vaida s-a cetit cu o lună mai târziu, la 28 octombrie 1918³, când monarhia şi cu ea Ungaria milenară erau deja scrum istoric. Aud că cineva bate la uşă. Intră furtunos camaradul locotenent avocatul dr. N. Turla⁴, astăzi în Oradea. În postură militară mi se adresează: „Domnule căpitan, afară pe stradă e zgomot, început de revoluţie, mulţimea adunată la târg se răscoală, Ungaria arde, sare în flăcări de revoluţie, regele detronat!” Îmi încing centura, baioneta şi ieşim în stradă. Un val de oameni în strada îngustă a Oraviţei, cântând, tipând, exclamaţii nearticulate, prăvăliile – ales cele cu băutura şi tutun – în mijlocul devastării.

Trecem repede înainte spre edificiul Băncii „Orăviceana”⁵. Oamenii – românii spre cinstea lor fie zis – respectuoşi ne deschid drumul. În faţa băncii un ocean de adunaţi.

La bancă, în sala de şedinţă, iarăşi lume multă, ales fruntaşi ţărani şi cărturari. La masă domnul director dr. Petru Corneanu⁶. Deschide şedinţa spunând scurt

² Ferdiş (Ferdinand) Juriga (1874-1950), preot catolic slovac, activist naţional, om politic, publicist, reprezentant al mişcării naţionale slovace de la începutul secolului XX; studii la Esztergom, unde unchiul său a fost abate şi canonic; doctorat în teologie la Viena; în 1898 a fost sfinţit preot, a devenit capelan în diferite localităţi, din 1902 preot la Bratislava. În 1905 intră în parlament pe listele Partidului Naţional Slovac; a fost deputat până în 1918; în şedinţa parlamentului din 19 octombrie 1918 a respins în numele Consiliului Naţional Slovac dreptul parlamentului ungar de a decide destinul slovacilor.

³ Declaraţia de autodeterminare a naţiunii române a fost prezentată de Alexandru Vaida Voevod în 18 octombrie.

⁴ Locotenentul dr. Nicolae Turla a fost unul din conducătorii gărzii naţionale din Oraviţa.

⁵ Banca „Orăviţana” a fost înfiinţată în 1892. Iniţial şi-a început activitatea ca o „Casă de păstrare populară”; a fost transformată în societate pe acţiuni cu un capital de 50.000 fl. care apoi s-a dublat. În fruntea demersurilor s-a aflat Aurel Maniu, fost notar regesc; director executiv a fost Alexandru Popovici, preşedinte al Comitetului de supraveghere Elia Trăilă, contabil Ioan Perian, jurist avocat dr. Alexa Manguica.

⁶ Petru Corneanu, născut în 1864, Apadia, Caraş-Severin; studii liceale la Caransebeş, Kecs-kemét, Braşov (bacalaureat 1884); studii juridice la Universitatea din Budapesta, doctor în drept (1891), avocat la Oraviţa; membru în congregaţia comitatensă, deputat în sinodul Episcopiei Caransebeş; colaborator la „Luminătorul”, „Dreptatea”, „Foaia Orăviţii”, „Junimea”, preşedinte al C.N.R. Oraviţa; senator în parlamentul României (1919), prefect al judeţului Caraş-Severin (1922-1926), al judeţului Caraş (1926-1927), senator (1931), director al băncii „Orăviţana” din 1912.

scopul întrunirii, îmi dă apoi cuvântul mie. Propun lansarea unei proclamațiuni către români, că a sosit ceasul scăpării. Sfârșitul proclamațiunii: „Trăiască națiunea română, una și nedespărțită”!! (Proclamațiunea originală e conservată)⁷.

La 4 noiembrie 1918, deci înaintea Alba-Iuliei, proclamația vede lumina zilei, este dusă în toate satele și cătunele din jurul Oraviței, astăzi județul Caraș. Proclamația poartă semnătura: dr. Petru Corneanu, președintele Consiliului Național și dr. Mihail Gropșianu, căpitan, comandantul gărzilor naționale⁸. Să se știe deci și suntem pregătiți la zemflemeaua – morav din Ardeal – că unirea românească și-a avut prima ei etapă la 4 noiembrie 1918, în Oravița, județul Caraș. Trianonul a confirmat deci numai o stare de fapt, hotărârea definitivă și inapelabilă a poporului român, de a se desface de Ungaria, mama lui vitregă. Argument, răspuns rezolutoriu și elocvent la stupida campanie revizionistă. Întrunirea de la „Orăviceana”, apoi în ciuda unor glasuri adverse proiectului de proclamație, mă delegă cu domnii dr. Petru Corneanu, căpitanul Bălică⁹ și locotenentul N. Turla, să luăm Imperiul („Vorbă curentă atuncia”). Noi trei ofițeri mergem la primăria Oravița-Montană, acolo găsim adunați pe fruntașii vieții sociale germano-ungare, capii de autorități în sala din stânga porții. Intrând noi, eu mă adresez primului pretor, care era, astăzi în Domnul Adormitul, om de treabă altmintrelea, Iuliu Bauer și secondat de murmurul sinhedriștilor veniți ca la act de răstignire, îmi primește somația mea. Textual: „Domnule prim pretor, d-ta primul păzitor al ordinii publice aici în oraș și jur vezi ce se petrece afară?! Ați pierdut puterea! Noi românii luăm asupra noastră răspunderea și garanția pentru viața și averile cetățenilor. Cu ziua de azi, intrăm noi în stăpânirea puterii publice”. Palid și impresionat, omul blând venit la bune sentimente răspunde: „Poftiți luați (asta în unguște) această răspundere asupra dvs. și veți vedea consecințele”. Le-am văzut. Ieșiți noi afară în drum spre „Orăviceana” înapoi, ni se atașează o ceată de copii, tineri, aproape infanți, mă uit la ei, îi privesc, sunt micii Corneni: Ghiță, Rică, Bibi Manguuca. Și copilașii serioși și gravi până la hilaritate își oferă serviciile lor. Bineînțele toți să-mi fie adjutanți, copiii aveau râvnă la „mai mare”. Și ce servicii de neuitat mi-au făcut acești copii, urmăriți fiind mereu de suspinele mamelor lor și cu ocară adusă mie de periclitarea vieții acestor Feți-Frumoși.

⁷ Se referă la adunarea națională din 31 octombrie 1918 de la Oravița, care a ales C.N.R. din localitate, sub președenția lui Petru Corneanu și a Consiliului Militar Român, sub comanda lui Mihail Gropșianu. Cu această ocazie a fost redactată proclamația: „Români! Ceasul libertății naționale a sunat”, care se încheie: „Trăiască națiunea română, una și nedespărțită”.

⁸ Proclamația a fost tipărită în 800 de exemplare și difuzată în zeci de localități.

⁹ Căpitanul Bălică a fost unul din conducătorii gărzii naționale din Oravița.

Dar ce nu-ţi face norocul? Capăt un element valoros, un fecior de straşnic curaj, neintimidat, înfruntând orişice pericol, executând orbiş ordinele mele, era sublocotenentul Breazu, astăzi funcţionar mare la U.D.R. Oraviţa. Cu această şarjă de copii, apoi căpitanul Balică, executorul chiar şi al viselor noastre, soldat prompt, organizator excelent şi N. Turla locotenent, inspirat de consemnul vremii, să dezarmează garnizoana, altcum redusă, a rămăşiţei austro-ungară, apoi la rândul ei jandarmeria maghiară, finanţii şi o pornim spre cazarmă, la Oraviţa Română, pentru a ne instala acolo. Ne trebuia simbol viu şi văzut al stăpânirii româneşti.

Dar ce se întâmplă? În drumul nostru prin vălmăşagul de oameni, în piaţa târgului de Moară de Foc puşcături. Mă uit, stăm cu toţii înmărmuriţi, mă duc la locul cu puşcături însoţit de micii mei adjutanţi Cornenii, Ghiţă bun şi vesel avocat, Rica inginer de ispravă la U.D.R. şi Manguica, reputat medic¹⁰. Să te uimeşti... jandarmul plutonier, un ceva Filman, cu nişte jandarmi şi glotaşi – am recunoscut şi vreo doi români prăpădiţi printre ei – dă salve asupra mulţimei de oameni, retraşi spre satele lor. Îl somez pe acest plutonier major; îmi răspunde obraznic: „Nu mai ascult de ordinele d-tale, iarăşi avem rege maghiar, este Carol M.S.”. Eu îi ripostez, ordonându-i să depună arma, căci: „Dacă este iarăşi rege ungar, atunci eu sunt căpitan şi d-ta tot plutonier şi ai să te supuni!”. Riposta şi-a făcut efectul. (Altcum totul era o farsă cu republica lui Karolyi)¹¹.

Am înaintat spre cazarmă, am ordonat şi s-a executat arborarea tricolorului pe creştetul cazarmei. Ce mândru fâlfâia acest tricolor. „Şi de cât dispreţ şi batjocură n-ai avut Tu parte, sfânt tricolor românesc, în cuget şi cu vorba, chiar de la ai tăi?”. Eh... dar totul e bine, avem cavalerii ordinului de recunoştinţă înaltă. Pe vremurile ce le povestim şi cari vremuri erau acorduri iniţiale din simfonia beethoviană, „Fidellio” sau chiar „Eroica” plinirii idealului nostru, parcă pe aceşti cavaleri îi înghiţise pământul la ceasul chemării. Bine că sunt decoraţi.

Dar să avansăm în spovedanie. În cazarmă ne-am instalat conform cu prevederile cele mai figuroase ale unei stări de război şi după tipicul spiritului de timpuri excepţionale. Detaşări de serviciu militar, numiri, jurăminte, Consiliul de război, cu verdicte de sancţiuni, apoi Monitorul oficial, botezat „Legiunea Română”, a fost mândria revoluţiei canalizate în Oraviţa şi Caraş. (Originalul documentului la mine).

În calitatea mea apoi, mai târziu ca procuror general în Ardeal şi părţile ungurene, am putut face comparaţia şi mă cred ferit de orişice lipsă a modestiei, dar sunt obiectiv când zic. Revoluţia din Ardeal şi părţile ungurene ori câte

¹⁰ Probabil Ioan Manguica, absolvent al Facultăţii de Medicină din Budapesta (1881-1886), doctor în medicină (1887).

¹¹ Se referă la situaţia din Ungaria şi la Republica Banatului, proclamată de Otto Roth.

dimensiuni și ascens olimpic național ar voi vreun istoriograf – bineînțeles ardelean – să-i atribuie, a rămas mai pe jos revoluției din Oravița, care cu echipajul ei sufletesc moral, național și în organizația ei a întrecut pe sora sa ardeleană. Invităm pe domnii istoriografi ai Ardealului să ne dezavueze. Închidem paranteza.

Nu pot încheia ziua de prima a revoluției în Oravița, succedat acest eveniment de cele mai vibrante și atractive scene de manifestarea instinctivă a unui popor înțelept, dacă înțelepciunea îl conduce, ca să nu aduc omagii de recunoștință memoriei părintelui paroh Cornel Ștefan¹² și învățătorului român Gheorghe Lipovan¹³, ambii din Oravița. O pagină întreagă, scrisă cu litere de lumină și adevăr cerbicos, ar trebui să consacru acestor vajnici români, în clipe grele și de încercare dureroasă. Sălășluiesc în sânul lui Avram. Datoria fiecărui român din părțile Oraviței este să le cinstească memoria prin prisma faptelor de eroi din revoluția anului 1918 Caraș. Vor veni și alți „Eroi” la rândul lor. Pomelnicul lor, durere, e restrâns.

Ziua de a două a revoluției a fost apoi ziua potopului, adevărată era să fie: Dies irae, Dies illa irae.

Dar asta cu altă ocazie.

Săptămânile premergătoare celei mai sublime drame omenești, vărsarea sângelui nevinovat, a Neîntrecutului Om Dumnezeu, nu ne poate permite nici cea mai mică alterație de evlavie. Senini și încrezuți o așteptăm, învierea Lui.

Timișoara, la Ziua Bunei Vestiri, 1932.

Dr. Mihai Gropșianu¹⁴.

(Apărut în revista „Vatra Banatului”, nrul de Sf. Paști, 1932).

¹² Cornel Ștefan, preot în parohia Oravița Montană, o perioadă și protopop (până în 1922); arestat în 28 iulie 1914, închis la Seghedin, a fost eliberat la cererea episcopului Miron; membru al C.N.R. Oravița; în 13/26 noiembrie 1918 a fost ales delegat la adunarea națională de la Alba Iulia.

¹³ Gheorghe Lipovan a fost învățător și conducător de cor la Maciova, apoi la Oravița. După unire a fost în conducerea Asociației învățătorilor români din Caraș-Severin.

¹⁴ Mihail Gropșianu, născut la 23 decembrie 1869 la Sasca-Montană; studii liceale la Biserica Albă; studii juridice la Oradea și Budapesta, doctor în drept (1896); a fost mobilizat în primul război și în 1916 a fost trimis în Albania; în toamna anului 1918 era în concediu la Oravița; după înființarea C.N.R., a gărzii naționale și a consiliului militar, în 5 noiembrie a editat, cu învățătorul Gheorghe Lipovan, „Legiunea română”, monitor oficial al C.N.R.; delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, membru în Marele Sfat Național al Transilvaniei; în 1919 procuror general al Parchetului general din Cluj și Târgu Mureș; după instituirea administrației românești în Banat a fost procuror general al Curții de apel din Timișoara (1922-1928); membru P.N.R., din 1926 al Partidului poporului, senator în parlamentul României (1922-1927). Moare în 25 octombrie 1948 (după alții 1949) la Oravița.

*
* *

Garda s-a instalat la cazarmă, fostă a honvezilor. Sentinelele postului la locul lor, la puncturile expuse. În faţa cazarmei la orele 5 după masă, ziua primă: inspecţie. Garda face onorurile. Impresie excelentă pentru cei buni şi uluitoare pentru cei necredincioşi în Domnia românească. Parvin veştile care din care mai îngrozitoare. La sate omoruri, românii ei între ei, puneri de foc şi alte răutăţi omeneşti. Din Prigor – vestea: notarul este omorât. La Moldova-Veche tot notarul este asasinat, la Sasca-Montană, omul de vază şi pacinic Mica Paul, omorât de un român, la Potoc aceeaşi cruzime cu arderea casei dascălului, cadavrul neîngropat, fiind încă în casă şi alte nesfârşite bestialităţi ale omului – animal în revoluţie. La Pomăria, Societatea de spirtoase în Oraviţa Română, vandalism. Hoarda s-a năpustit asupra depozitarului de ţuică şi comină, a grohăit la cazanele în stare de fermentare. Lăcomia porcească i-a şi răpus pe unii. Detaşaţii gărzii noastre cu folosul armei şi-au făcut datoria. În câteva ore de la Răchitova, până la biserica nemţească din Oraviţa linişte; dar ce linişte? cu fiori pentru cele ce erau să urmeze. Nădejdea mea în bine se întărise însă, garda şi-a sporit forţele cu băieţi hotărâţi, curajoşi şi impunători la înfăţişare, calitate ce îmi trebuia. Erau băieţii: Dumitru Buna, astăzi gospodar la municipiul Timişoara, Traian Mircu la Administraţia financiară Timişoara funcţionar, Muia şi alţii, care vor fi identificaţi altădată, acuma nu-i ştiu pe unde vor fi.

Spre dimineaţă, a doua zi de revoluţie, însoţit de adjutantul de serviciu Dimitrie Buna, mă retrag spre casă pentru puţină odihnă. Mondurat pe canapea, nici nu aţipisem şi razele slabe ale soarelui tomnatic străbătuse prin geam.

Soţia şi fiica mea şoptesc în camera de alături, se degajează vorbe: „Nu-l lăsăm, ba-l lăsăm”.

Afară pe strada îngustă a Oraviţei freamăt misterios, pâlcuri de oameni, ecouri din depărtări pe strada mică, convoiuri de care şi căruşoare.

Ce poate fi asta? câtă vreme duminica Oraviţa este tulburată numai de puţinii credincioşi la Sfânta Utrenie. Dar nu mi se dă răgaz de multă gândire.

La uşa din strada dinapoi, cineva cere deschidere. Este servitorul Mitru Moldovan de la banca „Orăviceana”. Țipă: „Doamnă, gloata de afară îl cheamă pe domnul doctor, pe domnul Mihai şi mă tem că voiesc să-1 omoare. Să fugă de acasă!”.

Nu se termină conversaţiunea şi din uşa de la strada mare iarăşi strigăte. Este preotul, regretatul Cornel Ştefan, învăţătorul Gheorghe Lipovan: „Doamnă – zise către soţia mea – poporul este adunat în piaţă, la biserica nemţească, să vină domnul Groşianu, căci altcum va fi rău”. O săritură, o mică primenire şi sunt în stradă. Plecăm. Afară adevărată Babilonie. Cuvinte înarticulate, începuturi de

cântări, injurii, strigăte de „Trăiască” și alte efecte de psihoza masei „Ruit irevocabile vulgus”.

Pe drum facem planuri, făurim viziuni, vedem un viitor strălucit, (niciunul nu am avut parte de el) dar cu Dumnezeu înainte, spre culmile de strălucire românească.

În strâmta piață a Oraviței, lume multă adunată. Improvizat un car de boi, ne servește de tribună. În fața noastră, pe dâlma primăriei stau postate căpeteniile burgheze ale concetățenilor nemți-unguri, împistrițați în flanc cu personajii române, care la timpul lor protestau în ședința publică împotriva atentatului de a ne dezlipi de Ungaria (cu care, vorba lor, „am trăit în pace peste o mie de ani”)...

Tribuna în car este ocupată mai întâi de președintele Consiliului național, Petru Corneanu. Face apel la popor, îl sfătuiește la liniște. Cuvântarea blândă a oratorului desparte în tabere gloata. Unii se calmează, alții murmură.

Îl urmează în cuvântare păr(intele) Cornel Ștefan, cu aceleași învățături către popor. La o clipă dată desprind un fel de mișcări experiate în armată, pentru formarea coloanelor în marș, spre ceva necunoscut, cu siguranță nu spre ceva bun. Odată o strigare de mai multe voci dinapoia noastră.

„Hai să pornim, nu mai ascultăm! Să nu mai rămână piatră pe piatră, suntem flămânzi, mergem la magazină, pregătiți carele” și alte exclamații de duh rău din partea norodului.

În față un grup mare de tineri-bătrâni, foști sub ordinele mele, ostași, glotași din Albania și alte garnizoane, îmi cer cam poruncitor: să ne vorbească domnul căpitan Groșianu. M-au atins în firea mea de repulsiune pentru dragostea plebei, dezordonată și căpiată.

De pe amvonul carului, le fac apostrofa: „Români! Mântuire a trimis Domnul poporului său. Visul nostru astăzi este aieva! Din ceasul acesta pământul pe care îl călcați este al vostru, e românesc. Nu murdăriți acest pământ sfânt cu fapte rele, nu călcați poruncile Domnului, nu jefuiți, nu omorâți, nu vă aprindeți unul pe altul, plecați cu toți la casele voastre. Păziți ordinea în comune. În două ceasuri să nu mai văd crac de voi pe aici, că vom ști să și pedepsim. Plecați!”.

Cuvântările și-au avut efectul, domnul Corneanu, părintele Ștefan, învățătorul Lipovan exaltau. Se ațâțase și învățătorul Blajin Dragoiescu, apoi cu toți gardiștii mari și mici porni la marș mândru în capul mulțimei acompaniată de cântări naționale: „Deșteaptă-te Române”, „Pe-al nostru steag e scris unire!”, „Trăiască România Mare”, „Trăiască regele Ferdinand”, „Trăiască Banatul nostru dulce”, ne aclamau pe noi comandanții.

Parcurgem strada până la cazarmă. Gloata venise la dreptă răzbunare, împotriva asupririlor de ieri, dar purtată și de alte gânduri, crezând că slobozenia nouă va duce și la un câștig, de fapt, păcat ce nu este altmintrelea în caracterul

cărăşenilor, dar caracter uşor de a fi sedus de către improvizate elemente obscure şi fără răspundere, la astfel de întâmplări precum şi altele, unde ea, gloata, domină. Spurcată democraţie, curată ohlocraţie.

Surprinsă de întorsătura lucrurilor pentru ordine cu toată ajustarea ei, mulţimea se retrage la vetre.

Filmul dramei de epopee rulează apoi vertiginos şi ameninţător.

Pretutindenii însufleţire. Preoţimea română, în cele mai multe comune, (au fost şi excepţii condamnabile şi mizerabile de feţe preoţeşti) şi-a înţeles pe deplin rostul şi la un consemn şi-a pus efortul în contribuţie pentru realizarea demnă a idealului românesc.

Aşa la Oraviţa-Română preoţii Gheorghe Neda şi Corneliu Jurca¹⁵ şi-au dat asistenţa celebră la jurarea gardiştilor. La fel în Răcăjdia, unde sub conducerea harnicului şi inimosului învăţător român Emilian Novacovici, detaşamentul gărzii a fost organizat model (s-a eternizat această organizaţie în broşură)¹⁶. Aşa (la) Ilidia, „Legiunea Română”, sub conducerea lui dr. Cornel Ţeicu, azi avocatul şef al judeţului Timiş-Torontal¹⁷.

Un amalgam de sentimente radiate pe obrazul cetăţenilor, fiecare cu gândul său ascuns şi ipocrizie înăscută, doar afară de gardă şi puţini români mai răsăriţi, cu gândurile mai deschise pentru ziua mai bună de mâine, înaintăm spre amurgul zilei a doua de revoluţie.

Consiliul National Român, sub prezidenţia prea bravului nostru Petru Corneanu, îşi făcea rostul său mai bine, prin intermediari şi oameni de ai băncii sau cunoscuţi personali ai prezidentului, trimitea solii de învierea românească. S-a degajat frumos de rolul său.

Gărzile de la sate erau subsidiare de oameni buni, aşa că după demonstraţia din piaţa Oraviţei, povestită mai sus, cazuri mai grave de călcare de lege şi ordine nu mi s-au semnalat la cazarmă.

¹⁵ Gheorghe Neda şi Corneliu Jurca au fost în 1918 preoţi în parohia Oraviţa Română.

¹⁶ Evenimentele de la Răcăjdia au fost consemnate de învăţătorul Emilian Novacovici în broşura *Răcăjdia în războiul mondial 1914-1920*, Oraviţa, 1923.

¹⁷ Cornel I. Ţeicu, născut la 6 martie 1891 la Ilidia, judeţul Caraş-Severin. Studii liceale la Biserica Albă şi Braşov; studii juridice la Budapesta şi Bucureşti; doctor în drept (1920); în 25 octombrie 1918 a fost desemnat comandantul gărzii naţionale din Ilidia, care avea peste 200 de membri; notarul Comitetului Naţional Român al cercului Iamului şi ținuturilor dunărene; delegat la adunarea naţională de la Alba Iulia; prim pretor la Răcăjdia, din 1926 avocat la Timişoara, consilier la prefectura Timiş-Torontal. Moare în 25 aprilie 1967 la Timişoara.

Părintele Ștefan, împodobit cu eșarfă națională, însoțit de gardieni, parcurge satele la Sasca, comuna urmașilor domnului Tudor¹⁸, unde ordinea și entuziasmul românesc aveau de stăpân și grăitor însuflețit pe avocatul dr. Ilie Groșianu, judecător consilier (la) Timișoara¹⁹, secondat de blândul, dar inimosul român dr. Alexa Coca, consilier de curte i.r.

La fel în Ciclova-Montană, toți bufeni-olteni se închinau poruncilor românești. Scurt: comunele cărășene în aceste grele timpuri de tulburare înălțătoare au fost la culmea bunului nume românesc.

Rapoartele găsite în arhivă (ele ar trebui căutate la Tismonariu, funcționarul „Orăviceanei”, bărbat cu mare merit în administrația de intendent al gărzii) ilustrează, după fapte și vorbe, fiecare comună românească și pe conducătorii ei, care cât au valorat la aceste zile mari.

Un recensământ nu ar fi de prisos, câți Petru și câți Toma erau atunci și câți Iuda sunt acum?

Ne plimbam echilibrați în seara senină a zilei de 4 noiembrie 1918, parcă amuțise toate vietățile din Oravița, niciun lătrat de câine măcar.

Adia un fel de mestecătură Cosava și Zefir.

Înaintând, însă, spre inima târgușorului din deal de biserică nemțească, odată rachetă, pușcături și mișcări suspecte de figuri nocturne.

Cerberii mei, copiii Corneanu, Mangiuca, Buna, Mircu, Balică, Breazu, D. Cărăbaș, oameni devotați cauzei, erau în expediție prin comune sau țineau slujbe la cazarmă.

De la locul pușcăturilor mi se aduc raporturi de trecători, că și în partea nemțească, către Forviz, sunt gardiști. Da, erau nemții, ungurii – dar să nu fie cu supărare – nu știu cam ce rost aveau? Dar, în fine, erau o gardă de carabinieri lui Offenbach, cam tardivi la ajutor, candizi și inofensivi. Se jucau de-a rachetele.

Noaptea liniștită, odată este brusc tulburată de un zgomot strident, ales prin strada din dos. Îmi trimit oamenii, îmi aduc raport că sunt notarii, fugiți din comune. Vin sub scutul nostru, se instalează în hotelul „Coroana” bieții noștri notari, cari lucrau numai la ordin, dar puneau și exces de zel pentru dulcea administrație

¹⁸ Locuitorii din Sasca erau originari din Oltenia. Se referă la Tudor Vladimirescu.

¹⁹ Ilie Groșianu, născut la 24 iunie 1889 la Sasca Montană, județul Caraș-Severin. Studii superioare juridice, avocat și judecător la Sasca Montană. Revoluția l-a găsit la Viena. În 16 noiembrie, adunarea de la Sasca Montană la care au participat și locuitorii din Sasca Română, Cărbunari, Stipănari, a ales C.N.R. din localitate: președinte Ilie Groșianu, Ștefan Ieremia comandant al gărzii naționale; delegat la adunarea națională de la Alba Iulia căreia a înmănat memoriul mai multor sate de pe domeniul STEG, prin care acestea cereau împrăștierea din pământul societății; membru al comitetului de redacție al publicației „Foaia Orăviții”. Moare la 3 decembrie 1965 la Sasca Montană.

ungurească, se tânguiau, se jeluiau, mai târziu apoi se împăcau, mai cu câte o halbă de bere, mai cu ceva muzică.

Hotelul arid al „Coroanei” devenise zgomotos, în ciuda casei mele vecina „Coroanei”.

Ține-te apoi la bombardamente de autori necunoscuți și nocturni, ca apoi eu, comandant, cu familia împreună și casa, să ajung obiectul acestor proiectile, îndreptate altuia. (Ce altuia? mie! Acuma mi se destăinuiește planul cu uciderea mea, de către „ai noștri”, puși în simbria asupritorilor). Gardiștii voinici, Dimitrie Buna, apoi adjutantul meu personal, Muia, întru apărarea noastră, a mea și a familiei mele, la fel tânărul inimos Ilie Doran, s-au instalat într-o cameră a casei și erau vigilenți de integritatea persoanei comandamentului și a casei. (Cum scad mărimile?!).

Noaptea se scurge spre zori. În aer plutește parcă un sfârșit de cataclism, cu ruine fumegânde, dar cu vieți salvate, pogorând spre un praznic de bucurie. Destinul dramatic însă, nici când nu ține drumul socotelilor omenești. Când ne credeam la adăpostul vijeliilor și așteptam numai ceasul, ca rezultatul revoluției să-1 turnăm în forma legală și cu sancțiuni de domnie românească, iată văzduhul se încarcă cu ecazită!

Tihnit, împăcat de aceea ce se petrecuse, mândru de mersul lucrărilor, plec de la cazarmă către banca „Orăveciana”, sediul Consiliului Național.

Acolo discutam cele petrecute, când odată vehement, un membru al Consiliului ridică apostrofa: „Ce gardă este asta? nu știe, adecă garda, că la Forotic s-au împușcat mai mulți români, i-a împușcat jandarmeria maghiară și că de ce nu trimitem ajutor?” și alte explozive de muștrare proastă.

Las că acest domn, membru al Consiliului, nu ni-a prea fost de ajutor în operația noastră, mai mult căuta să ne încurce cu diferite cochetații, dar treacă. Altcum faptul a fost extrem de tragic. Jandarmeria maghiară (cea nobilă?!) a vărsat sânge nevinovat românesc, în turbul ei arpadian sau ce dracu i-o fi cuprins pe acești măcelari de carne românească?

Rapoartele, primite posterior, au precizat că bieții români, familia frunțașă Ioan Olde și alți bărbați, muieri, copii, oameni aleși din Forotic, crezând că dinspre Oravița, cu trenul, vin „ai noștri”, adecă gărzile noastre, au ieșit într-o întâmpinare și s-au izbit de gloanțele bestiilor cu pene de cocoș.

I-am urmărit, au fugit lașii și nemernicii chiar de auzul venirii noastre, n-au ajuns la ispășire. Eu însă am luat o hotărâre temerară. Am dat ordin și în parte s-a și executat, că dinspre județul Timiș, cu granița Jidovin și Iasenova, șinele căii ferate să fie tăiate la orișicare distanță, pentru a rupe circulația și a preîntâmpina surprizele a la Forotic.

La acest loc fac remarcă, spre onoarea lor, că personalul de serviciu, înțeleg românii în slujba căii ferate maghiare, s-au purtat exemplar românește, chit că un

inginer șef de al lor, mi se pare astăzi găsit în slujba românească, încerca să facă affronturi prin domnii interpuși români, cum a fost și cu scena din Consiliu, dar fără succes.

Instinctul zelos al românului s-a manifestat în realitate, greutatea însă am întâmpinat-o în ai „noștri” din Oravița-Română.

Oamenii zeletiți, foști notari și directori de bancă, apoi un prieteșug de sindrofie pe lângă o bancă celebră „Plugarul”²⁰ din comuna Cacova, prin toate mijloacele scârboase aş putea spune, prin amenințări de speță vulgară, se puneau de-a curmezișul ascensului evenimentelor urcătoare spre desăvârșirea idealului. Dar n-au izbutit.

Cabala își întinse mrejea. Ne trezim într-o bună zi cu afișe de lung cuprins, conținând un apel pentru poporul românesc, apel în doi peri, semnatarul apelului era tot membrul Comitetului Partidului Național Român și în același timp și al Consiliului Național din Oravița – și ne vedem în fața unei diversiuni. Aș putea spune chiar o cascadă insurmontabilă.

Manifestul avea un conținut de loialitate față de foștii stăpâni și chemarea la disciplină pentru Partidul Național. (Cel cu petrectările la Arad)²¹.

Ce e de făcut? Și afișul și-a avut efectul său, după cum e lumea, ori hotărâtă, ori îndoielnică.

Eu unul, la rândul meu, nu mă lăsam contrariat de acest manifest, dar altunde produsese un început de paralizare.

Deci, din nou la luptă și acum față de ai tăi. Și asta a(u) fost pentru mine „Ceasurile” cele mai oribile, neșterse în suflet și minte, când în fața marelui minaj, după obiceiul bănățean, tot divizați am fost. Am apucat deci calea diplomatică.

Ziua treia-cincea

Garda mea de oțel nu arată niciun semn al declinului în curaj și hotărâre. Mai mult: băieții supra entuziasmați de vestea trecerii trupelor sârbești, aliații noștri, peste Dunăre, la Biserica-Albă, trimiși de mine în frunte cu eroul Gh. Breazu, fluturând tricolorul nostru, pleacă spre Biserica-Albă, ca să ducă salaturile și omagiile de „bine ați venit” trupelor frațești de eroi sârbi.

²⁰ Banca „Plugarul” s-a numit inițial „Greoviceana”, Institut de credit și economii înființat la Greovăț, județul Caraș-Severin, în 1906. Acționarii au decis mutarea la Cacova. În 1907 președinte al băncii a fost Ion Opreanu.

²¹ Probabil se referea la manifestul din 5 noiembrie 1918, adresat românilor de Ioan Nedelcu, membru în Comitetul Central al P.N.R.; aprecierea de loialitate față de foștii stăpâni este exagerată.

Dar li s-a înfundat voinicilor noştri. În loc de revanşa salutului, primire ospitalieră, au făcut cunoştinţă cu cazematele Calimegdanului. Şi aceasta atunci când eu aveam acord în scris (se găseşte în notesul meu din arhiva biroului în Oraviţa) cu colonelul sârb Perici, venit la Oraviţa: că detaşamentul sârbesc face numai legătura între armata sârbă şi română până la Turnu-Severin.

La această declaraţie mărturie în scris a fost grefierul de la Judecătoria de ocol Oraviţa cu numele Marincovici Milan.

Între timp însă, ca un crivăţ năpraznic, în talazuri înfricoşate şi fioroase, foamea, cel mai sălbatic stimulent în mişcări de masă, îşi face cursul!

În Oraşul Mare la Forviz şi ales locurile muncitoreşti, insistent şi ameninţător se cere pâine. Insurecţii cer deschiderea magazinelor.

Gardiştii cu familii numeroase pretind soldă, până aici acoperită cu ofrandele benevole a unor buni comercianţi nemţi, evrei şi de la „Orăviceana”, singurul institut de jertfă în timpurile grele de ispită. E adevărat că pe girul meu personal a dat această miloasă bancă 3.000 cor. la gardiştii, dar m-a scos apoi din obligaţie. Şi pâine... nu e.

Spectrul tragediei zilelor ce urmează se profilează. Marila, perla noastră, cum se raportează, e în posesia vandalilor, devastată.

Şi e ziua de a patra a revoluţiei. Către seară îmi permit să mă plasez în faţa notiţelor adunate sub cursul slujbei mele de ofiţer mobilizat, dar şi de român drept credincios ortodox şi ales calitatea din urmă, să mă determine a mă cufunda într-o meditaţie amarnică, deşi postumă, pentru multele şi grelele suferinţi şi umiliri de care a avut parte în cursul războiului credinţa noastră ortodoxă (nu însă şi slujitorii ei, excepţiile oricând onorabile). Comisarii guvernului, trimişi la sinoadele noastre eparhiale, au fost un norocos dinamou, ca să se trezească şi cei melancolici şi sceptici. Spre cinstea lor deputaţii sinodali, între cari şi noi unii ofiţeri, am ştiut să remonstrăm cu demnitate bărbătească şi să blamăm guvernul unguresc, cu tot cu comisarii şi slugoaiile lui, oponându-le rezistenţa pasivă şi dispreţ reticent.

Mai răsfoind-mi notiţele în biroul meu avocaţial, unde mă adăpostisem, ajung la concluzii şi păţenii pe care le aştern aici.

Peripeţiile războiului mondial şi nedibăcia comandurii austro-ungare făceau ca regimente compuse sau covârşitoare cu elementul românesc să fie dislocate prin garnizoanele Boemiei. Cum a fost cazul Reg. 43 la Jicin. Iar pe fronturi sau serviciul de etape, soldaţii români să fie amestecaţi cu soldaţii cehi, aşa că în unele locuri între ofiţerii de rezervă sau glotaşii români şi cei boemi să se dezvolte camaraderia călduroasă şi intimă.

Este notoriu că destructorii şi sabotanţii reali ai forţei, cât şi întregii armate habsburgice, atât la front, cât şi la hinterland, au fost prin eminenţă cehii. Asta pentru bunul motiv că ei fiind tehnicieni, li s-a acordat administrarea celui mai

sensibil și delicat nerv de comunicație și informație, cum era telefonul, telegraful, morse, poșta, trenul, navigația etc. ... de soiul acesta.

În această situație aveam noi, ofițerii români, nu însă și cei activi, posibilitatea ca între pahare, șoapte și alte semne convenite să căpătăm unele informațiuni exacte de starea frontului și a altor puncte strategice mai însemnate, ca în conformitate cu rezultatele de pe aceste domenii să procedăm și noi ofițerii la atitudinea noastră politicoasă ca animatorii soldaților de element românesc și slav, pentru eliberarea din robie.

Cu o dreptate peremptorie putem afirma că regimentele românești dislocate prin Galiția, Albania, în hinterlandul ungar și Austria, cu ofițerii ei (nu cei activi) de tot soiul de mai sus, se inspirau exclusiv din cuvântările deputaților boemi din Reichsratul Vienei și după discursurile rostite acolo, se desfăcea și spiritul nostru spre nădejde sau descurajare.

Cea mai puternică undă electrică pentru noi – ales elementul juridic din fosta armată – a fost procesul monstru de felonie, început la 6 decembrie 1915 și terminat la 13 iulie 1916, cu condamnare de maximă executare prin ștreang a marelui patriot naționalist ceh dr. Carol Kramars și tovarășilor săi dr. Alois Rasin, Cervenca Alois și Iosif Zamezal.

Cu toată rigoarea cenzurei, unii dintre noi, ofițerii de „încredere”, primeam în ascuns toate fazele din dezbaterile acestui proces, precum și pledoariile, cuvântările din care nu a lipsit și relevarea soartei noastre, a românilor din Ungaria, soartă care în cursul războiului era lăsată la voia întâmplării, căci „marii luptători” ai cauzei românești, care rămăseră nemobilizați, atât în presă cât și în parlamentul maghiar, deodată amuțiseră sau se ocupau de îponderalii și mizeriile mai mici ale zilei. Simandicoșii naționali dispăruseră. Unii făceau la Arad serviciul de caritate. Vaida²² emigrase la Viena-Svițera, Maniu²³ glotaș dispensat a plecat la cătănie.

²² Alexandru Vaida-Voevod, născut la 27 februarie 1872 la Olpret, județul Cluj. Studii liceale la Bistrița și Brașov; studii univesitare la Facultatea de medicină a Universității din Viena. Membru al C.E.C. al P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei între 1906-1918; a prezentat declarația de autodeterminare a națiunii române în parlamentul Ungariei (18 octombrie 1918); membru în Consiliul Dirigent și în Marele Sfat Național al Transilvaniei, membru și președinte al delegației României la Conferința păcii (1919-1920), ministru în mai multe guverne, prim ministru. Moare la Sibiu în 1950.

²³ Iuliu Maniu, născut la 8 ianuarie 1873 la Șimleul Silvaniei, județul Sălaj. Studii liceale la Liceul reformat din Zalău; studii juridice la Cluj, Budapesta și Viena, doctor în drept (1896); membru în C.E.C. al P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei (1906-1910). Între 1915-1918 a fost mobilizat. Președinte al Consiliului Dirigent și membru în Marele Sfat Național al Transilvaniei, președinte al P.N.R. și al P.N.Ț. (din 1926), prim ministru al României (1928-1930, 1932-1933). Moare la 5 februarie 1953 în detenție la Sighet.

Ceialalţi mărturiseau lealitate ungurească pe la Congregaţiile comitatense. Grăiesc doar dosarele de pe vremuri. Şi totuşi ei au înfăptuit idealul naţional?! Ce hulire de adevăr? Şi nu vom fi dezminţiţi. Din „Țară”²⁴, cum ziceam atunci Vechiului Regat, ni se furişau veşti de propaganda Goga-Lucaci pentru realizarea visului de unirea românilor. Căci... zău... vis era numai.

„Semănătorul”²⁵ lui Iorga pe furiş, dar adânc, sămăna firii nădejdei în biruinţă.

Ici-colo ne mai tânguiam sau ne consolam la cetirea unor articole de construcţie sibilică, dar la înţelesul celor pricepuţi, articole de la mâna lui dr. Valeriu Branişte²⁶ în „Drapelul” din Lugoj sau ale lui Vasile Goldiş²⁷ în „Românul” din Arad. Ungurii întrebaţi şi astăzi vor spune: „Numai de (Latz) Goldiş aveam respect”.

Altcum se aşternuse pe sufletele româneşti un lînţoliu de amărăciune, deznădejduire şi completă lînchezare a forţelor româneşti.

Nici o vibraţie. Cu astfel de resorturi sufleteşti oameni-maşină şi soldaţi la rând ne târâiam bielele zile până la aşteptarea învierii sau a prohodului naţional.

Ziua şasea-opta

Scriitorul acestor şire eram comandantul de etapă în garnizoana Orşova, unde aveam sub comanda mea diferite unităţi compuse din elemente, parte covârşitoare slavi, români şi altele. În această calitate, prin mijloacele arătate mai sus de la camarazii mei ofiţeri cehi, găseam fluctuaţia evenimentelor la fronturi şi dispoziţiile spiritelor în Austria, naturalmente cu repercusiuni şi asupra stărilor din Ungaria.

„Potius mori quam foedari”, „mai bine mort decât pertractând”, pertractările la noi? Monopol al unor idoli de lut după girondistul Vergniand, litere scrise cu sânge pe zidurile temniţei, era şi mărturisirea martirului naţional care a fost dr.

²⁴ O. Goga şi Vasile Lucaci au trecut în România şi au desfăşurat o amplă campanie pentru intrarea României în război alături de Antantă.

²⁵ „Semănătorul”, revistă literară, apare săptămânal la Bucureşti, 1901-1910; directori Al. Vlahuţă, G. Coşbuc, N. Iorga, A.C. Popovici, I. Scurtu.

²⁶ Valeriu Branişte, născut la 10 ianuarie 1869 la Cincul Mare, judeţul Braşov. Studii liceale la gimnaziul de stat din Sibiu; studii universitare la Facultatea de filosofie a Universităţii din Budapesta; profesor la liceul românesc din Braşov (1891, 1896). Redactor la „Tribuna” (Sibiu) (1891-1893), „Dreptatea” (1893), „Patria” (Cernăuţi) (1897), „Drapelul” (1901-1918). Membru al Consiliului Dirigent şi al Marelui Sfat Naţional al Transilvaniei; membru de onoare al Academiei Române (7 iunie 1919); membru în delegaţia română la Conferinţa păcii. Moare în 1928.

²⁷ Vasile Goldiş (1862-1934), publicist şi om politic român, membru al C.E.C. al P.N.R., director al ziarului „Românul” din Arad. La 1 decembrie 1918 a prezentat proiectul de rezoluţie al Adunării Naţionale; după unire a fost de mai multe ori ministru şi parlamentar.

Kramars, spovedanie repetată cu supravigoare de către apărătorul său dr. Eduard Körner juriului militar, a fost un semnal pentru noi – ales ofițerii juriști – aflați pe timpurile acelea prin garnizoana Cossovopoliei, Sârbia-Nouă și Albania, căci știam tâlcul acestei maxime biblice, cuvânt făcut trup câteva luni mai apoi prin evenimentul intrării României în balanța războiului mondial, întru eliberarea celor robiți („Parcere subiectis, debellare superbos”). Vestea intrării în război a României, abia la 20 noiembrie 1916 am primit-o de la filo-românul gentleman Hassan Bey, dacă nu mă înșel astăzi ministru de finanțe al lui Kemal Pașa.

De data aceasta privirile noastre cele sufletești s-au desconcentrat pe două terenuri, unul spre izbânzile sau insuccesele armatei române, iar celălalt la infernul politicii din Viena cu Budapesta, cercetând mereu vibrațiunile seismografului politico-diplomatic.

Dreptatea imanentă se apropia cu pași înceți, dar siguri.

Nimeni mai bine ca noi nu era în măsură să audă părâiturile înăbușite ale organismului conglomerat austro-ungar și de aici o veghe încordată pentru tot ce se petrecea pe frontul războiului și columna dreptății.

Statul major austriac din Beograd, compus în majoritate din naționalități, furniza prin șoapte informațiuni exacte, așa că detașamentul nostru, în cea mai mare parte feciori români, sub comanda nominală a maiorului Jako – ungar limitat – dar după dispoziția Statului Major din Beograd, sub ordinul meu efectiv, plecați din Vucitin cu destinație spre Orșova, nu am fost surprinși de vestea dureroasă, că noua noastră garnizoană din Orșova este evacuată de români și că noi le luăm locul.

Zic, nu a fost dureroasă împărțirea aceasta, căci aveam asigurarea celor competenți de biruința finală a idealului nostru de „unire națională românească”, Ceho-Slovakie și Velika Sârbie.

Prin șirurile oștirilor austro-ungare, germenul disolutiv era tot mai vizibil, așa încât în garnizoana din Orșova am putut fi martorul scenelor tragi-comice, asistând eu personal ca arbitru la împărțirea prăzii de război între Austria-Ungaria, Turcia și Bulgaria.

Era la mijlocul lunii iulie 1917, când primesc o adresă – ordin de la Wirtschaftsstelle București – ca în calitatea mea de comandant al etapei să prezidez împărțirea prăzii de război capturată de la români și sârbi.

Între ofițerii litiganți s-a iscat o adevărată țigănie de vorbe, aruncându-și unii la alții vorbe injurioase până la furie. Bulgarii și turcii au preferat să se arunce prada în Dunăre, iar austro-ungurii să plângă după ea, că ce vor face ei, că la Viena și Pesta nu mai este de mâncare. Prada era cele ale îmbucării.

Aceste și alte impresii mi-au fost de-ajuns să-mi formeze judecata despre prăbușirea apropiată a Imperiului cu 2 capete de vultur. Dar ce mi-a rămas

pururea neşters în inimă şi suflet a fost ziua de 16-18 august 1917, când mareşalul Makensen²⁸, în trecerea sa la inspecţie, mi-a declarat-o mie personal, care fusesem într-o întâmpinare „Excelenţei Sale” la gara Orşova, ce admiraţie are pentru armata română, care i-a fost superioară – Überlegen – în recentele bătălii, având în acelaşi timp cuvinte elogioase pentru bravul şi îndrăzneţul beliduce, generalul Averescu, care i-a fost adversar temut.

Acest scurt episod, învăluit cu multe triste, dar şi hazlii aspecte din garnizoana Orşova, au fost transmise de mine, cu neastâmpăr la Băile-Herculane, unde în vilegiatură se găsea episcopul nostru Prea Sfinţia Sa Miron Cristea din Caransebeş, cu protoiereul Andrei Ghidiu. Vestea – cum era şi firesc – la sufletele simţitoare şi copleşite de dureri pentru neam, a produs un reverent sufletesc reflectat pe feţele sfinţilor părinţi. Nu m-am putut de aci răbda, ca trecând prin Timişoara, unde mi-am întărit credinţa catastrofei iminente a monarhiei, să depănez firul istoriei din Orşova, ca să pot în o şedinţă a sinodului protopopesc din Oraviţa, la 29 august 1917, ziua a doua de Sfânta Măria Mare, ofiţer austro-ungar, să strig venirea „Vremii”. Denunţările de la ai noştri nu au întârziat.

Înapoiat la garnizoana Orşova, descompunerile serviciului luau proporţii formidabile. O stare de spirit plumburie ne apăsa pe toţi românii în arme.

Liniştea de mormânt, ales pe frontul răsăritean ne deznădejduia. Tăcerea armelor şi îndeosebi revoluţia pe frontul rusesc ne enerva până la sufocare.

În hinterland, de la românii de acasă, nicio licărire de speranţă spre bine, decât tot spectacolul nebărbătesc al petractărilor de împăcare cu Tisza²⁹ şi alte incursiuni nebune pentru politică, pretinsa „salvare” a românilor în antişambrela burgului din Viena sau hotelurile Jägerhorn, Pesta, Lukacs-Esplanada din Buda. Vremea fugea monotonă, dar ameninţătoare.

Din când în când câte o escapadă la Timişoara, Lugoj, Vârşeţ, unde eram primiţi de ofiţerii activi români cu surâse ironice şi semne de întrebare pentru misterul român.

Las-că eram distanţaţi unii de alţii până la inexistenţă, acum dânsii români cu profit şi noi cu deficit. (Nota mea din anii 1929 şi 1930). Dar tot prin aceste centre mai culegeam informaţiuni din gazete, mai auzeam de mascaradele parlamentului maghiar. Ne emoţiona discursul voinic al deputatului slovac Juriga, din iulie 1918, apoi ne prindea scârba, că la întreruperea ovreului maghiar deputatului Sümegi

²⁸ August von Mackensen (1848-1945), feldmareşal german, unul din cei mai mari generali germani, a fost comandantul trupelor austro-germane în Galiţia şi Serbia (1915), al trupelor germano-bulgaro-turce care au atacat România în 1916.

²⁹ Se referă la tratativele P.N.R. cu guvernul Ungariei din perioada 1912-1914.

Vilmos, întrerupere la discursul deputatului român Pop Cicio³⁰ cu legea electorală, că: „ștreang vouă, nu drepturi!” striga deputatul ovreu, a rămas fără ripostă de la ai noștri. Instalarea regimului Lenin în Rusia a derutat până la plâns amarnic pe bieții prizonieri ruși, pravoslavnici și a extaziat în veselie pe ceilalți eterocliți. Cei dintâi se tânguiau de pierderea sfintelor biserici ortodoxe. Am plâns și eu de jalea lor și a bisericii. La 11 iulie (în) parlamentul din Budapesta, duel de vorbe între Tisza, Andrași, Apponyi³¹, pe chestiunea românească, personificată în Mangra³². Deputații români nu intervin și era locul.

Meditația mea melancolică și frământată astăzi în oglinda in justiției la cadastrarea și aprecierea valorilor, singurul fundament solid al unui stat cu viitor bun, este brusc zgândărită.

Factorul poștal bate la ușă și cu impertinență rasistă îmi predă o telegramă, însoțit acest act de o vorbă. „Aveți aici o telegramă de la Timișoara, domnule căpitan: «S-a sfârșit cu stăpânirea valahică!» (Vége az olah uralomnak!)”. Dar a și tulit-o. Conținutul telegramei (tot ungurește): „La Timișoara s-a constituit Consiliul național bănățean! Comandant militar colonel Barta, comisar guvernator Otto Roth³³ și indescifrabil tot colonel (Ezredes) (mai târziu am aflat – Miron Șerb³⁴) și

³⁰ Ștefan Cicio Pop, născut în 1865 la Dăbâca, județul Cluj. Studii liceale la Sibiu; studii juridice la Universitatea din Budapesta și Viena; deputat în parlamentul Ungariei (1905-1918); membru în C.N.R.C. din Arad; membru în Consiliul Dirigent și în Marele Sfat Național al Transilvaniei; ministru în mai multe guverne. Moare în 16 februarie 1934.

³¹ Tisza István, prim ministru al Ungariei (1903-1905, 1913-1917); Apponyi Albert, ministru cultelor și instrucțiunii (1906-1910, 1917-1918); Andrássy Gyula, ministru pentru relația cu regele (1892-1895, 1906-1910).

³² Vasile Mangra, născut la 25 mai 1850 la Săldăbagiu, județul Bihor. Studii teologice la Arad, studii juridice la Academia de drept din Oradea (neterminat); profesor la Institutul teologic din Arad (1875-1893), director provizoriu al Institutului (1882-1883); președinte al Consistoriului ortodox din Oradea (1900-1916); militant al P.N.R., participant la mișcarea memorandistă, a fost unul din organizatorii Congresului naționalităților (1895). Din 1910 s-a angajat în viața politică de pe poziții guvernamentale ca deputat în parlamentul Ungariei. Mitropolit al Transilvaniei (1916-1918). Moare la 14 octombrie 1918 la Budapesta.

³³ Locotent colonel Bartha Albert a fost șeful Statului Major al Comandamentului militar din Timișoara. Otto Roth, membru al P.S.D. din Ungaria. În 31 octombrie 1918 a propus înființarea Sfatului poporului din Banat, în care urmau să fie reprezentate consiliile naționale ale românilor, ungarilor, șvabilor, evreilor și sârbilor. Dr. Aurel Cosma a declarat că nu este de acord cu această instituție și în aceeași zi s-a constituit C.N.R. și Consiliul militar român. Otto Roth a anunțat înființarea Republicii autonome bănățene; dr. Bartha a fost desemnat comisar militar, iar Roth comisar civil pentru Banat, apoi a fost desemnat comisar al guvernului Ungariei pentru Banat.

³⁴ Miron Șerb, locotent colonel, militar de carieră, a fost desemnat pentru organizarea puterii militare în Timișoara.

aveţi să vă supuneţi ordinului primit de la acest consiliu”. Asta atunci când noi în Oraviţa şi jur, comunele conduse de oameni înţelepţi, între ei ales învăţătorii şi ţărani fruntaşi au topit dinamitul primitiv al sălbăticeii revoluţionare.

Dar cum s-a strecurat telegrama fără cenzură? Căci serviciul comunicărilor era deja al nostru. Am fost trădaţi. Dar este o altă pagină. (Vom mai fi noi trădaţi, cum merg treburile şi astăzi, după 16 ani de la „unire”, dacă nu avem cerberi neadormiţi şi numai mituiţi şi corupţi... Skoda, Stewart şi altele reflectate în belşugul traiului fără muncă şi cu salvul conduct la cele mai olimpice gradaţii). Răspund la telegramă: „Nu cunosc autoritatea Consiliului naţional timişorean. Resping amestecul dvs. în treburile noastre. Căpitan dr. Mihail Grosşianu”. Ordonanţa aducându-mi recipisa telegramei, îmi raportează: „Domnule căpitan, lucrurile nu merg bine. Lumea e răscolită şi nouă ne pare rău de domnia-ta şi de familia domniei-tale, dar să faceţi ceva că în Oraviţa e foame mare şi la noapte sau mâine noapte, satele din vecini vor să năvălească şi ce ne facem?”.

Apoi rînd pe rînd sosesc ştafetele similare din gura regretatului Gheorghe Lipovan, apoi dr. N. Turla, dr. Petru Stoina, toţi stâlpi puternici ai respresiunii de ferocism şi hotărâţi indicatori ai salvării româneşti. Măndrii mei copilaşi adjutanţi, Cornenii, Manguica, făceau pe grozavii. Erau prea drăguţi.

Întru adevăr spre uimirea noastră, vremea asta – era ora 7 seara – cete de bărbaţi, muieri, ba şi copiii, pe strada îngustă a Oraviţei, răzleţi: se desprindea în clocote surdinate numele meu, când şoptit, când mai accentuat îşi făcea drumul la urechile mele. „De ce nu ne lasă să ne săturam şi să ne arătăm în faţa străinilor că noi suntem stăpânii ?!”.

Plec spre cazarmă, însoţit de lacrimile şi plînsul soţiei şi fetiţei mele. „Ce am de gând? Cum le las pe drumuri? Că nu voi avea nicio recunoştinţă de la nimeni...”. (Profeţia aceasta din urmă parcă s-a împlinit, dar atîta rău...). Prind una, două stafii nocturne, întreb : „Ce vă lipseşte?”.

„Ni-e foame, domnule căpitan”.

Situaţia ameninţătoare, extrem de serioasă. Dar ca prin minune, de către cazarmă, pe la casa Belgrader, o negrime de oameni, cu zăngănite de arme, tropote de bocanci pe asfalt. Cu auzul meu rafinat de prin război, alături de mine, tot ai mei: Buna, Muia, desclinim că o să avem o întâlnire surprinzătoare, dar de ce natură? Avansăm.

Trupa de oameni se opreşte milităreşte în faţa mea, îmi dă salutul: „Domnule căpitan, am onoare să mă prezint, sunt Cornel Țeicu, comandantul gărzilor de curcani din Ilidia. Acest pluton îl pun la ordinul şi dispoziţia dvs.”.

Ce revelaţie, dar şi uşureală. Cu o lespede mai puţin pe răspunderea mea.

Se încazarmează acest pluton. Singura prezenţa acestor români falnici, cum este Ilidia cu trecutul ei românesc neînfricat, comuna cu tricolorul naţional la

alegerile dietale din Sasca, cum zic, ființa acestui pluton în cazarma noastră și zvonul lătit a dislocat înclinarea spre lașitatea unora cu revenire la curajul inițial.

A fost o noapte furtunoasă și încărcată de spasme, apoi un taifun afurisit. La orele 10 seara, noi nemâncați și neodihniți, consiliem în cazarmă, erau: dr. Petru Stoina, acum notar public în Târgu-Mureș, dr. Emil Persica inimos român, dr. Nicolae Hubian asemenea foarte brav copil, când îl cunoșteai. Pe acești ultimii doi providența i-a trecut în lăcașul Fericirii Vecinice, lăsând amărăți pe ai lor. Mai era dr. Nicolae Turla, calmant stăpânitor la răscruci. Breazu, temutul meu adlatus, dar și sufletul de organizare, cu Mircu Traian băiat de frumoasă ținută, străjuiau cu vigilență. Au acești copiii din poveste vreo decorație?

Noaptea apoi vin și pun jurământ toți ofițerii activi găsiți în Oravița și jur, în frunte cu mult regretatul brav român Toma Manciu, colonel foarte apreciat în armata austro-ungară.

Forțele de material omenesc se sporesc, dar slăbește spiritul hotărârii „de a fi sau a nu fi și cum va fi?”.

Întruniți, noi juriștii numiți mai sus și cum rapoartele glăsuiau neconținut de infracțiuni și începuturi de crime nedemne pentru bunul neam al românului cărășan, luăm hotărâre și trecem la fapte și prin decret promulgat în Monitorul nostru „Legiunea Română”, no. 6, din 6 noiembrie 1918, instituim și punem în funcțiune Consiliul de război: președinte dr. Liviu Cigăreanu³⁵, avocat, judecător dr. Petru Stoina, dr. Nicolae Hubian, comisar dr. Emil Persica, apărător dr. Nicolae Turla. Am asistat eu în calitate de comandant la primele ședințe din cazarmă ale acestui Consiliu.

Consiliul și-a avut efectul său, căci tot „Legea” bagă spaima. Pedepse decretate și executate. Cele „25” în fundul cazarmii vindecau pe mulți, pofta de a mai fi „domn” și a-și vâra mâna în sacul altuia cam scăzuse la „bravii noștri democrați”. Noi le-am scos din glavă boala „democrației”, căci asta e și astăzi din nenorocire piedeca consolidării naționale. Centrifugii inconștienți au interesul să cânte la orchestră glasuri asurzitoare ale „dobitocrației”.

Terminăm. În cazarmă toate sentinelele la rândul lor. Ofițerii își fac datorința la perfecție.

Plecăm spre casă. În drum nicio țipenie de om. Mai spre casa mea, locotenentul dr. Cărăbaș, în altă parte dr. Cornel Țicu și alții, la slujbele lor. Trecut pragul casei, mă cuprind fiorii, un acces de nervi, surmenaj și gata la pat. Remediu instantaneu și eficace, un somn greu și dimineața iar în picioare.

³⁵ Liviu Cigăreanu, avocat la Oravița. Absolvent al Facultății de drept din Budapesta. Înfiiințează împreună cu Gh. Jianu, dr. Ion Nedelcu și Ion Epure ziarul „Progresul” (1906-1913); a fost numit președinte al Consiliului național de război pentru zona Oravița, cu misiunea de a menține ordinea.

Ziua VIII-IX-X

O zi neuitată. Alunecând cu gândul în prăvăţele istoriei, mă aleg cu o învăţătură, că tot ce se scrie în această istorie, chiar fantastic şi neînchipuit de ţi se pare, trăind şi făcând însăşi istorie, să le crezi nediscutabil toate ca întâmplate. Această morală a istoriei mi-a confirmat-o capitolul revoluţiei noastre din 1918 luna noiembrie, revoluţia românească a Caraşului nostru de totdeauna falnic şi neînfricoşat pe frontul naţional românesc (ţărănesc? Ce crudă născocire de învrăjpire a fiilor de aceeaşi mamă).

Blestematul Coşava, parcă îţi tăia fălii din carne, aşa te zbiciuia cu respiraţia lui de la Dunăre, dar haina militară captuşită te ţinea bine. Iarăşi solii la mine în casă şi acuma venite de la oameni autorizaţi. Ce este? Ard pădurile, la Marila curge nesaţiul omenesc, tâlhăriile şi banditismele au devenit virtute de vâslaşi, emulau care să dărâme mai mult acolo şi care să-şi adopte de suvenire obiecte preţioase cu inscripţia „Marilla gyógyfürdő”, găsite şi astăzi prin casele „fruntaşilor” de orişice sămânţie.

În punctul acesta nu am înţeles amnestia şi m-am opus ca fost procuror general. Dar cum repet: sorocul e norocul.

Ce să fac cu Marila?

Vine norocul.

Se prezintă la cazarmă locotenentul Romul Molin, camarad cu mine în garnizoana Vârşeţului, unde împreună cu el, apoi părintele protopop Traian Oprea³⁶ şi astăzi în Vârşeţ, dr. Petru Ţepeneag, fost avocat, astăzi notar public în Vinga, dr. Pavel Obădeanu, român mărturisit, Patrachie Râmneanţu³⁷, iscusit băiat, fost senator şi de toate bunele, preşedinte vrednic al „Asociaţiunii învăţătorilor bănăţeni”, ortodox fanatic şi sub ordinele mele cătăneşti toţi împreună ne veseleam de veşti bune, dacă veneau dinspre Carpaţi sau plângeam cu lacrămile robiei babiloniene la un păhăruţ de vin, ca şi nişte mucenici la „masa din urmă”, când cu tragerea clopotelor în Vârşeţ s-a vestit căderea Bucureştilor.

A pierit Sionul nostru, ne tânguiam, iar când o veste mai bună, pe o clipă ne împrumuta galvanizare, ca la altă clipă să ne-o răpească, rămânând statornică totuşi viziunea plinirii vremii şi constrânşi uniţi în jurul Bisericii Ortodoxe, făceam planurile prin cadrele acestei organizaţii de lege străbună, vedeau ochii noştri sufleteşti înălţarea şi fericirea românească la masa ospitalieră a protoiereului Traian Oprea.

³⁶ Traian Oprea, protopop al Vârşeţului, preşedinte al Consiliului oraşenesc din Vârşeţ (ales la 17 noiembrie 1918).

³⁷ Patrachie Râmneanţu (1879-1960), învăţător la Coştei (din 1898), redactor la „Educatorul”, director la „Opinca” (24 noiembrie 1918-2 martie 1919). După unirea din 1918 a fost preşedinte al Asociaţiei învăţătorilor bănăţeni, senator în parlamentul României.

Și astăzi unde ești Tu, Biserica Ortodoxă, cu izvorul tămăduirii și scaldă lacului Vitezda?! Dar la acest loc ne fixăm asupra adevărului consfințit de o dreaptă judecată și care adevăr este: că forța și pârgăhia conservării noastre naționale, dar și dinamoul motric al rolului faptelor și conservării românești a fost pe linia de front Biserica Română Ortodoxă, cu viața ei vie, constructivă organizație, nu ca astăzi paradă de vorbe și ipocrizie în talăr. Apoi au constituit potențialul energiei băncile noastre de prin centrele expuse. De aici și persecutarea acestor două bastioane. Iar ca stimulente sufletești și de expansă ne serveau poeziile puse în melodii, de Eminescu, Coșbuc și cele de foc ale lui Goga, Partidul Național Român se înfeodase la rolul de Casandra sau mimoza pudică. Noi anonimii luptători nici nu angajam partidul la vreo ofensivă. Aud ? Nu e așa domnilor Maniu și Vaida, de ce să ne mințim noi cei de pe scenă de atunci? (încheiem capitolul de gen Tacitus). Locotenentul Molin primește ordinul și execută, ca în fruntea unui pluton de efectivul războiului, călăreți și pedestrași, să pornească imediat spre Marila, să deie o raită prin pădurile aprinse, să restabilească ordinea. Să și-o bage în cutia mică a creierului orișice parvenit de astăzi din Oravița, dar mai cu seamă cei de la „Steg”³⁸, că de nu se făcea expediția Molin scrum se alegea din pădurile și uzinele neprietenilor noștri de la „Șteg”-U.D.R.

Dar și la bun timp sosise Romul Molin, căci ne-a făcut servicii de neprețuit, aducându-ne informațiuni de la Vârșeț, din tabăra avangardelor sârbești, despre felul de tratament al acestor „dobrovolsky” ziși voluntari, care nicidecum nu erau la culmea ceasurilor istorice și mai puțin dădeau dovadă de cordialitate către noi românii. Alta a fost însă oștirea reglementară sârbă, care avea elită în corpul său. Dar „Dobrovolsky” ca toți voluntarii laudăroși, că ei au dobândit războiul, hămesiți după răsplată, căci ce vezi cu ochii în biata țară tot lor li se cuvine.

Nenorocită nație a cărei fii, dacă sunt fii, își servesc mama ca s-o exploateze apoi. Și nu mai știi ce servicii. Epoca minciunii! Rotiți-vă ochii împrejur și veți vedea cum își bat piepturile cu colaină. Aceste reflecții așa în singurătatea mea de atunci și de astăzi mă stăpâneau, când îmi reamintesc acuma ziua de calendar 10 noiembrie 1918, dar a șaptea de revoluție, ce clocot infernal îmi aduceau undele aerului la urechi?

Foamea, pe care nici Bunul Dumnezeu în Mila Sa nemărginită nu o potolește, face omul-fiară. Urlă și cere sânge. Așa atunci. Aveam viziunea pumnilor încleștați, pre dispoziție pentru ucidere, dacă stomacul strigă. O hotărâre. Mă iau și plec spre rezervele de alimentație ale societății „Steg”-ului (Direcția U.D.R. astăzi).

³⁸ STEG, Societatea de stat de căi ferate, o societate multinațională care administra întreprinderile, minele, domeniile din Banatul Montan. După 1918 a fost naționalizată și a devenit UDR (Uzinele și Domeniile Reșița).

Fete morocănoase, ziduri reci și respingătoare mă primesc. Îngâmfarea, umoristică altmintrelea, a slujbașilor care din care mai feroce dușman al „puturosului de valah” și toți la rândul lor sentinele și gardieni în misionarismul unguresc, fie că erau toți de altă origină, deci ieniceri, se încruntau spre mine când îmi cer permisia de intrare la marele lor Mahatma, directorul Tavy.

Cu politeță forțată, ură mascată, înconjurat de micii și marii „Mandarini” ai lui, mă invită să șed. Nu se poate reține să-mi încerce o mică morală de patriotism, mărinimie și magnificență ungurească, vorbind cam așa, după stăruințele mele ca să deie făină și alte alimente, bine înțeles pe bani:

– „Domnia-ta domnule căpitan, ofițer maghiar cum lucrezi împotriva ideii de stat maghiar unitar?”.

(Tot asta li-e era cântarea). Eu:

– „S-o lășăm domnule director chestiunea asta. Nu teorii, ci foamea este care țipă și nu știu ce va fi în câteva ceasuri, dacă ea nu se va potoli”. Halasz Boitner, de români nu mai vorbim, îl determinau pe acest director la refuz categoric. Dar ce nu-ți face minunea?! Dintr-odată se deschide repede ușa cabinetului, intră un funcționar, dacă nu mă înșel cu numele Revay și într-o răsuflare:

– „Domnule director, Ilustrissime”, (méltóságos) – așa se intitula – „Intră armata valahică” (bevonul az oláh hadsereg!).

Mai uimit am fost eu, dar și uluit. Și zău nicio glumă. Prin geamurile biroului străbăteau voci sonore, puternice din piepturi vânjoase, cântece dese ridică văzduhul. Desprind „La arme!”, „Pe al nostru steag”, „Deșteaptă-te române!”. O dulce simfonie, cuceritoare își făcea stăpânire și în spiritele dușmănoase ale colecției de domni fără suflet. Să-i fi văzut cum se topiră deodată:

– „Dar domnule căpitan (către mine), domnule doctor și alte tandrețe: poftim, magazinele sunt ale dvs. Aveți cheile, împărțiți hrana, căci voim doar să fim prieteni” etc. Este de subliniat că Oravița avea reputație notorie de a fi un ostrov al buneii înțelegeri cetățânești sociale, indiferent de politică. Au stricat-o apoi „veniturile”.

Ei drăcenia dracului! Cum se schimbă? „Grozavii” devin îngerași. În fine situația era salvată. Ies afară, gloata flămândă cântă și ea. Mirosul făinei și untului își făcuse cale, deocamdată în abstracție.

Dar ce e și cu intrarea armatei române? Se întoarseră plutoanele de la Marilla, de sub comanda locotenentului Molin Romul. Era natural, că după victoria ce repurtaseră acești bravi soldați gardiști cu comandantul lor Romul Molin, punând capăt vandalismului de la Marilla, cu gloanțele răpunând pe unii tâlhari, oprind focul pădurilor, ca înapoierea lor triumfală să și-o scalde în cântări naționale și în ciuda năvășilor noștri concetățeni, puțin iubitori de valahi. Sigur că acest episod mai târziu cu o zi pentru mine era să fie fatal. Dar să se rețină ca un document al vremii, că de nu acționam noi cu gărzile, „Steg”-ul, astăzi U.D.R., praf și pulbere s-ar fi făcut.

Până una alta însă unele articole de alimente ieșiră ca din pământ. Am fost bine secondat în acțiunea mea de potolire a stomacurilor revoltate și bine m-a protejat directorul „Orăvicieni”, dr. Petru Corneanu, cu unii dar puținii membri din Direcție, garantând plata acestor alimente, cât și solda gardiștilor ce lucrau din „entuziasm”, cum povesteam la început. Părintele Bernas, bufanul-oltean din Secaș³⁹, membru în Direcția „Orăvicieni”, mi-a fost de prea bun ajutor.

Altcum cei de prin corturi și alții amestecați să alarmau după soldă. Totuși nu am ajuns în halul penibil al arădanilor lăudăroși, angajând banca „Victoria” să le întrețină gărzile naționale, ca apoi să steie în proces cu această bancă pentru restituirea sumei de 400.000 cor.

Ce ți-e fapta și ce ți-e răsplata? Cu multă minciună este ticluită istoria noastră contimporană. De aci apoi și falimentul moralului nostru. E ușor să zbieri, să-ți bați pieptul cu revoluție, pornind ea de la Alba Iulia sau de unde naiba? Căci acestea sunt șoptele lașității, dar să vezi cât ești de mic când trebuie să o comanzi, să o dirijezi această revoluție?

Nu ar fi de prisos să o știe și marii farisei de la cârma țării – vorbesc așa potențații naționali și domnii țărani fiind la cârmă 1928-1930 – fălindu-se că ei au răpus monarhia vulturului cu 2 capete și deci vrednici și chemați pentru revoluție. (Paranteză intempestivă dar necesară):

Intrarea „armatei valahice” cu comandantul ei R. Molin se făcea la orele 4-5 spre seară. Simțeam ceva parcă un coșmar ciudat pe inimă și pornind de la Direcția „Steg”-ului să merg spre casă la familia îngrijorată, în drum îmi vin rapoarte – vești dinspre comuna Maidan, că și acolo s-a constituit garda sub comanda inimosului român tânărul Pavel Liuba⁴⁰, avocat Oravița, astăzi prefectul județului acolo (1934-1935), apoi notarul sârb de origine Panta se poartă omeneste. În general preoțimea, învățătorimea, ajutată de puteri fruntașe la sate și cătune, se ținea la chemare.

La Ciclova-Montană, dascălii români Vasilie Jianu⁴¹, român declarat și pe vremea ungurească, apoi talentatul scriitor, podoabă bufănească Damian Izverniceanu⁴² profesor în Lipova, Jumanca Mihai, cu tânărul Mihai Băiașu țin sus

³⁹ Se referă la Petru Bernaz, preot în Secaș.

⁴⁰ Pavel Liuba, avocat în Oravița.

⁴¹ Vasile Jianu, învățător la Ciclova Montană, înainte și după Unire.

⁴² Damian Izverniceanu, născut la 2 martie 1883 la Ciclova Montană, județul Caraș-Severin. Studii la Institutul pedagogic din Caransebeș. Din 1905 a fost învățător la școala confesională din Sasca Montană, din 1912 la școala din Vrăniuț. În 1914 a fost mobilizat pe front. După război a obținut licența la Universitatea din Cluj. În 1919 director la școala secundară din Târgu Mureș, apoi profesor la liceul „General Dragalina” din Oravița (până în 1926), profesor la Jimbolia și Lipova. A colaborat la numeroase publicații din Banat, Craiova, Oradea. Moare la 29 martie 1935.

şi tare steagul românismului în rândul urmaşilor marelui pandur oltean Tudor. La Ciclova-Română dirijează exemplar gărzile învăţătorul locotenent Maxim Radovan⁴³, avocat, fost prefect al judeţului Caraş, judeţ care în construcţia lui de suflet românesc model poate ajunge sub orice raport.

E locul să fac spovedanie că acest judeţ Caraş s-a conceput şi de alţii, dar s-a întrupat de mine cu durerile şi greul facerii, împotriva vracilor chirurgi, cum se lăfăiesc astăzi. Spovedania se confirmă de arhiva mea, dar despre asta altădată. Apoi solii mai sporite cum sunt din comunele Greoni, Broşteni, Cacova, cele două Ticvani, Giurjova, Secaş, Goruia, Gârlişte, Comorişte, Forotic, Cârnecea, mă determină să-mi schimb planul de a mă duce la familie. Mi-s reclamat la cazarmă. Păsul inimii mele îmi destăinuieşte că lumea e în clocot şi pentru prevenirea unei repetiţie de răscoală trebuiesc luate măsuri.

Dar ca o notă atenuantă la îngrijorarea mea, reţin din capitolul acestei rebeliuni, cu titlul unui fapt măreţ, că un tânăr locotenent Ioan Groşşianu (tot Groşşian!), învăţător-director în Bârlişte, la ordinul meu a ţinut comanda, dar secondat de instinctul şi porunca sentimentului său de român a pus ordine şi a călăuzit spre bine cele 7 comune fruntaşe: Moldova-Nouă, Rusova-Veche, Bârlişte, Mircovăţ, Ciortea, Jam şi Jertof. Toate aceste cătune, perle de strălucire nestânse, epopeea suişului nostru românesc, deosebit în robia ungurească, purtând falnic tricolorul naţional la alegerile dietale din Sasca. Ce bine ne cunoaştem şi ne iubeam atunci şi ce despărţiţi suntem astăzi? Parcă e făcătură. În sclavie mai mult ideal aveam?

În faţa cazarmii iarăşi adunătură de oameni, muieri, copii, zumuiesc cu pumnii încleşaţi, se desprind voci: „Vin ai de la Reşiţa”. Nu înţelegeam rostul cuvintelor, sondam însă tâlcul lor.

În cazarmă Consiliul de război, cum se constituise la ordinul meu, s-a pus în acţiune febrilă. Jos în curtea cazarmii gardişti amestecaţi cu eroii curcani din Ilidia îşi făceau slujba după regulamentul militar, executau sentinţele consiliului, mai cu arestare, mai cu cele „25” la fund. Inspecţia făcută de către căpitanul Balică era promptă şi ireproşabilă. La vedere eram mulţumit cu situaţia, dar altcum un amalgam de scepticism şi optimism în vederile viitorului.

După o consfătuire, însoţit de adjutanţii mei ies din cazarmă. Dinspre biserica noastră pravoslavnică din Oraviţa Română mă frapează un freamăt de vorbărie ridicată, glas de om. Era seara orele 8-9. Îşi fac avansul spre noi. Dar ce va fi asta? Buna şi Muia pleacă în faţa lor, înapoiaţi îmi raportează: „Domnule căpitan, garda nemţească din Reşiţa este aici”.

— „Ei, şi cu ce gânduri au venit?”, întreb eu.

⁴³ Maxim Radovan, avocat, fost prefect de Caraş.

Răspunsul: „Sunt amenințatori. Comandantul lor obraznic. Au venit la luptă cu noi, în ajutorul gărzii nemțești-ungurești din Oravița”.

Signal de alarmă. În cazarmă, într-o clipă gardiștii și curcanii Legiunii Mihai Viteazul din Ilidia (glumeții spuneau că ar fi o aluzie la persoana mea Mihai-Viteazul) afrontează pe eroii lui Falstaff din Reșița. Comandantul lor, întrebat ce caută? Zaharisit și încurcat gângăvea într-o limbă amestecată nemțească-ungurească, că a venit să păzească ordinea în Oravița, ba că i-a chemat „Steg-ul” să le fie de ajutor. I-am încazarmat și găzduit după condiții și o noapte întreagă. Ca ziua a două, să-i răscumpere cu multă scuză și grațios, directorul morii cu aburi din Oravița, Vasile Brebenariu.

Merg spre casă. Eram deja istovit, dar nu cedam. Fulgi de zăpadă îmi izbeau obrazul, copacii din Schutzen-garten, grădina de tir în tremuratur lor, parcă își jăluiau coroana pierdută. Corbii croncăneau în văzduh. În drum spre casă contemplan palate superbe ale creațiunii românești. Dar toate deșărtăciune. Trec pragul casei.

Buna mea familie mă desfide blând, ca să iau atâta răspundere pe capul meu și să mă gândesc și la viitorul lor. Eh... cuvinte muiereste. Nu pentru recunoștință fac eu serviciul acesta. Soția îmi ripostează. Era la orele 10 seara: „Știi cine a fost aici?” apoi continuă. „În clipa aceasta a plecat de la noi dr. Cigăreanu. M-a rugat să te sfătuesc ca să te duci de acasă sau să te lași de comănduirea gărzilor, căci ungerii și nemții în frunte cu căpitanul de honvezi Sick au luat hotărârea să te răpună. Iar el, dr. Cigăreanu «prieten bun al tău te previne»”. Nu dau nicio atenție.

În camerele bine încălzite și ajustate ale casei mele, deși duc lupta cu o convulsione sufletească și extranervos defac poșta. Gazetele și alte scrisori trimise mie prin solii flotante mă luminează că tot ținutul românesc – înțeleg cel bănățean – este în fierbere. Cu mulțumire și bucurie pentru darul divin al învierii românești. Ardealul cu Aradul e centrul petracțiilor cu Jászi Oskár, delegatul guvernului revoluționar din Budapesta⁴⁴.

Românii, cu exponentul lor spiritual, bărbat neînduplecat dar înțelept și altruist și care era Vasile Goldiș, își precizează postulatele lor, mai cu șovăială la început, cu autonomie hibridă (a la Boilă), ca apoi tot Goldiș să expună ce voiesc românii Ardealului. (Banatul în destinul său, ca întotdeauna mică și desconsiderată codiță a fost a marelui frate Ardeal. Îmi cade greu sarcasmul, dar pățenia îl justifică). Or la Alba-Iulia nu la întreruperi și (cu) strigări vehemente s-a plasat Banatul în documentul proclamației de Unire? (Apoi tot la Arad s-a comis și un defect estetic, pe care apoi ungerii o vreme l-au exploatat și anume că Maniu

⁴⁴ Se referă la tratativele de la Arad din 13-14 noiembrie 1918 dintre o delegație a guvernului Ungariei, condusă de Jászi Oskár și Consiliul Național Român.

Gyula, cum i se zicea pe atunci, a pretins de la guvernul unguresc să subvenţioneze gărzile române). Avea tot dreptul să o ceară asta, căci banii ţării erau şi româneşti. Dar oricum mândria noastră naţională a suferit o diminuţie.

Noi bănăţenii şi ales cărăşenii eram întotdeauna mai sumeţi. Nu cerşeam, dimpotrivă dăruiam cu grosul vlagă şi bani. Răsplata? Mai citesc apoi că la Budapesta s-a compus Comitetul cu Teodor Mihalyi, Alexandru Vaida, Ştefan C. Pop şi Vasile Damian⁴⁵, „pertractând” (ce nostimă profesia asta?) cu Jászi Oskár, ca la conferinţa de pace să fie trimis şi un delegat român, pentru a sprijini un guvern părtinitor condiţiilor din declaraţiile lui Vaida, cetită în parlamentul maghiar, declaraţie cu autodeterminarea popoarelor. Nimerită este remarca lui Silviu Dragomir⁴⁶, că toate acestea „pertractări” cu Jászi erau „un cloroform” pe ochii, gura şi toate simţurile noastre româneşti. Noroc că sufla un uragan prin creştetul şi văile Carpaţilor, cu solie şi credinţă în izbândă. Dinspre Bucureşti: I. C. Brătianu, Tache Ionescu, Barbu Delavrancea şi alţi nemuritori erau radiofonie şi televiziune pentru noi cei cu credinţa în Sionul izbândii româneşti. Nu este fudulie ci istorie verificată că noi bănăţenii, „ales cei de la miazăzi, avem cu totul deosebit simţ de miros şi respiraţie pentru adierea zefirului de peste Carpaţi, aburând prin Oltenia până la centrul nostru care este Oraviţa”, aşa că „pertractările narcotizante” erau mai mult un prilej de glumă pentru şugubeţi. Dar e şi natural să fie aşa, când te gândeşti la obiceiurile noastre pururea olteneşti şi la amintirile noastre de Domnul Tudor.

Ei... şi ce păcat că de toate acestea desfătări astăzi în „Raiul românesc” suntem înţărcaţi. (Anul 1929-930). Cam aşa meditam la masă cu iubita mea familie, când jos la stradă, orele 12 bătea ceasul din turnul bisericii nemţeşti, miezul nopţii – strigă cineva: „Domnule căpitan, rog să ieşiţi, să veniţi jos, că lucruri mari se petrec la (Gemeinde) primăria Oraviţa”. Scene de desperaţie la familie. Mă îmbrac, trec în celălalt apartament al casei mele, îmi chem adjutanţii. Buna şi Muia mă însoţesc. Plec spre Gemeinde. În restaurantul „Coroanei” muzica intonează melodii ungureşti. Nostalgia trecutului şi îndoiala prezentului. Erau notarii refugiaţi şi alte elemente, amestecătură de valahi, unguri, nemţi cu credinţa lui Toma Necredinciosul, mai târziu domni români bugetari.

⁴⁵ Vasile Damian (1855-1918), născut la Zlatna. Studii teologice la Sibiu; studii universitare la Universitatea din Viena, Facultatea de filosofie (1878-1881). Preşedinte al Societăţii „România Jună”, protopop ortodox la Brad din 1884, profesor la gimnaziul din Brad, preşedinte al băncii „Crişana” din localitate, deputat în parlamentul Ungariei (1915-1918). În 8 noiembrie 1918 a fost ales preşedinte al C.N.R. din Brad; delegat la Alba Iulia.

⁴⁶ Silviu Dragomir, născut la 13 martie 1888 la Gurasada, judeţul Hunedoara. Doctor în teologie, profesor la Institutul teologic din Sibiu; secretar al Adunării Naţionale de la Alba Iulia; profesor la Universitatea din Cluj (din 1919), membru al Academiei Române (1928), director al revistei „Revue de Transylvanie”, ministru al minorităţilor (1939). În timpul regimului comunist a fost suspendat de la catedră şi închis. Moare în 1962.

Ne oprim, zic către însoțitorii mei: „Ceva s-a schimbat în aer, atmosferă vicleană, te pomenești c-o fi surâzând chefliilor din Coroană”. Dar continuăm spre Gemeinde. La poartă un moș străjan mă primește cu binețe: „Multe necazuri ne mai faci și domnia-ta domnule. Ce nu te ogoi? Nu vezi că domniile noastre sunt mânioși pe domnia-ta? N-o s-o duci bine!”. Trec înainte. Deja pe coridor forfotă zgomotoasă. Prezența mea i-a determinat pe unii să-mi întoarcă dosul, iar la intrare „Bună seara” mea rămâne fără ripostă. Și marele Kahal al lor, numitul Tavy, la orele după miezul nopții, geamurile zgândăreau de viscolul puternic ce se dezlănțuise ca un semn, chiar în clipa aceea îmi ia interogatoriul brusc.

„Noi, cei adunați aici, reprezentanții ungarilor și a românilor buni patrioți (căci erau pe acolo și de aceștia) – îmi ciorovăia el cu emfază ridicolă – am hotărât să te întrebăm: „Ce plănuiești adevărat d-ta? Ești conștient de urmările faptelor d-tale și de pedeapsa ce o vei primi, fără cruțare?”.

Altul, căpitanul Sick-șvabul unguresc:

– „Și te fac atent că ai prestat jurământ de fidelitate regelui apostolic și constituțiunii maghiară”. Soborul lor era format cam din 25 de figuri în cele 2 săli ale biroului notarial. Mă uit la ei, îi măsoar și mai întâi îi răspund lui Sick: „Domnia-ta domnule căpitan, de unde îți iei dreptul să vorbești în ton brutal (durva) cu mine? Ce judecător îmi ești domnia ta mie? Spune-mi, unde este regele și constituția maghiară?”. Apoi către Tavy: „Sunteți dvs. tribunal sumar (vérsbiróság) cum îmi aduceți mie ofensă că nu aș fi conștient de fapta mea, sunt curios de pedeapsa ce mi-o croiți și o aștept. Ea va fi mișească (orozva) dar îmi cunosc neamul românesc și pedeapsa mea va fi răzbunată”. De... era cam exagerat, căci de mă omorau, mort rămâneam. De răzbunare nici poveste. Eram un fel de delicvent în proporții mici și fără profanare, un soi de pătimire a lui Isus în fața fariseilor. Până noi cu vorbe mai pe răstite, mai cu calm după temperament și manieră, ne tratam, din camera vecină străbate un viraj curios și mistic. Desprind cuvinte telefonice ungurești: Vidin... Dunăre... Belgrad... general francez d'Esperey⁴⁷... armistițiu și altele mai puțin deslușite. Odată ca prin vrajă se schimbă fețele, cuvintele se domolesc, țațoșii de până aci îmi oferă scaun, apoi tandrețe, să mai stăm de vorbă, ba să mai ciocnim un pahar de beutură, să fumăm o țigare, când un sfătos dintre ei cam stentoric către mine: „Eh... tot frați o să fim noi, unguri, nemți, români, toate semințiile pământului”. Vezi bine asta în Oravița, ajunsă deodată buricul pământului. Ce era anume? Delegația maghiară, cu Karolyi în frunte, se găsea în Belgrad la generalul francez și că acest general – cum am aflat eu apoi – i-a apostrofat pe delegați să nu

⁴⁷ Louis Franchet d'Esperey (1856-1942), mareșal al Franței, a participat la bătălia de la Marna și a devenit comandantul armatelor aliate din Peninsula Balcanică în primul război mondial.

vorbească în numele Ungariei, care nu mai există. Popoarele nemaghiare îşi fac isprăvile lor, vor avea reprezentanţii proprii. Cu Vidinul şi Dunărea, povestea era că armata franceză a descălecat deja la Vidin şi peste Dunăre a trecut în România. Judecătorii mei unul câte unul dispărură. Ziua era spre dimineaţa la 12 noiembrie.

Acuma e timpul să mă odihnesc şi eu. Cele 8 zile fără repaus îmi ameninţau grav sănătatea. Ajuns acasă nu-mi găsesc soţia. Întră apoi într-un suflet, îmi răspunde că a fost la familia căpitanului Sick, să întrebe pe soţia şi soacra asta că de ce mă ameninţă şi că orice atingere a mea îl va costa mult pe el! Sunt şi episoade de acestea în timpul cu pulsaţii revoluţionare şi ele sunt documente de elocinţă. Acestea particularităţi coroborează seriozitatea clipelor istorice. Noaptea trece apoi, fără alt incident. Dimineaţa la cazarmă mi se aduc rapoarte că organizaţiile de gărzi până spre Bocşa şi Bozovici se întăresc.

Fărădelegile, faptele criminale au încetat. Românii cărăşeni şi-au revenit la sentimentele de omenie atât de strălucite în trecutul lor. Căci ce mândru era bănăţeanul cărăşan la praznicurile de grandoare şi eleganţă românească, cum erau alegerile dietale. Astăzi, marfă electorală prostită. Dar viaţa îşi ia cursul ei normal liniştit. Asta însă în aparenţă. Căci altă nevoie. Sporadic şi mici grupuleţe de soldaţi germani, retraşi din etape şi de pe frontul românesc, se strecurau pe străzile lăturalnice ale Oraviţei. La casa mea mi se atrăgea atenţiunea că aceste cărduri de soldaţi nemţi pot să ne facă mari încurcături, înarmaţi cum sunt. Într-o bună zi să se alieze cu garda nemţească din Oraviţa împotriva noastră. Mă iau după ei. Întâlnesc pe unii, îi opresc, îi întreb în ce căutare sunt pe aici? Îmi răspund în ţinuta militărească, cuviincioşi că ei sunt în trecere numai şi ne roagă să aibe pace. Merg spre Timişoara pe jos, nu au gânduri rele, se roagă însă de români să aibe milă cu ceva de ale mâncării. Îi dezarmăm. Spre cinstea lor românii milostivi, pe unde trăgeau aceşti naufragiaţi, îi găzduiau. Dar altcum tot ei, nemţii soldaţi, făcuseră şi un serviciu bun solgabiroului cu nume român din Jam, că l-au scăpat de furia românilor. O coincidenţă edificatoare, dar şi humoristică şi de plin haz din lagărul nemţilor nou botezaţi „şvabi” în Timişoara, cum ni-o povestea un delegat al lor din jurul Oraviţei, fost la adunările marilor fùhreri, Blaskovici⁴⁸, Gaspar Muth⁴⁹ şi un

⁴⁸ Franz Blaskovics (21 martie 1864, Anina-16 noiembrie 1937, Timişoara), prepozit capitular la Episcopia catolică din Timişoara, fruntaş al şvabilor bănăţeni, profesor la seminarul teologic romano-catolic din Timişoara, a înfiinţat Uniunea economică a şvabilor din Banat şi Arad. A redactat două ziare: „Der Landbote” şi „Banater Landwirt”. A avut un rol important în viaţa şvabilor bănăţeni.

⁴⁹ Kaspar Muth (1876, Lovrin-1966, Timişoara), studii juridice la Universitatea din Budapesta, a urmat apoi cursuri la Geneva, Lyon, Paris, Londra, avocat, doctor în drept; membru al Partidului Independenţei din Ungaria, preşedintele comunităţii germano-şvăbeşti din Banat.

profesor locvace cu numele Strigel⁵⁰, în localul redutei orașul(ui) Timișoara. La somația acestor fűhreri au jurat credință nestrămutată Ungariei și că odată cu capul nu se vor învoi la ciuntirea coroanei Sfântului Ștefan. (Mai târziu toți ș-au îmbulzit la senatorie și deputăție valahică). Oratorii cereau impetuoși toate bunătățile lumești, dar cu steagul șvăbesc. Șvabii întruniți aveau instrucție ca în cor să răspundă: „Das woll ma haben”. Un ștregar de ungur, poate în durerea lui de prăpădul unguresc, întrerupe ungurește, așa ceva asemănător cu coada calului. Întruniții și aci răspund în cor: „Das woll ma haben!”. A rămas o poveste veselă, dar cu tâlc istoric. Și au sfârșit adunarea cu „Isten áld meg a Magyar!”. Interesantă este presa locală timișoreană de atunci cu exhibițiile domnilor oratori împotriva cugetului măcar, că Banatul să fie al românilor. Eu cunoscând acest popor brav, muncitor leal, cum este șvabul, alături de cari mi-am trăit viața și eu în comuna mea natală Sasca-Montană și care popor, veacuri de-a rândul, face pe bunul vecin cu fratele său român, nu cred ca acest popor să se căiască de schimbul făcut. Necazuri avem cu toții, dar iarăși cu toții vom căuta să trecem peste ele și vom răsba. Ales când vor dispăre profitorii fățarnici de la ei și de la noi. Banatul va fi pururea al nostru, dar și al lor. Numai smintiții se mai uită spre Budapesta.

Ziua IX-XI-a

Alte evenimente. Dinspre Moldova-Nouă, Sasca, ne vine știrea că armata sârbească și-a făcut intrarea peste Dunăre în Banat. Ne pregătim întru întâmpinarea ei. Casele românești din Oravița se împodobesc cu ponevi mândre, produse ale industriei casnice orăviciene, demne de orișice concurență, astăzi neglijată această industrie.

Noi, comandantul gărzilor mergeam în trăsuri ornamentate cu flori târzii de toamnă, ca să le zicem un „Bine ați venit!” ostașilor aliați.

Pe drumul de țară, la cruce spre Răcăjdie ne postăm în așteptarea vecinilor „Eroi”. Nu peste mult între Macoviște și Răcăjdie se ridică praful șoselii, se conturează figuri de călăreți și peste o jumătate de oră îi avem în fața noastră. Eu mă adresez călărețului locotenent Costici, în limba română, îi spun ceva salute de bună venire, el îmi răspunde sârbește. Înțelegeam această limbă dragă mie și atrăgătoare de pe timpul cătăniei mele la Vucitin.

Intrăm triumfal în Oravița-Română. Soldații regali rămân sălășluiuți în cazarmă, ofițerii trec la restaurante, luăm o masă comună la hotelul „Coroana”. Sentimentul de frăție începe să varieze. Vinul dezleagă limba, ba că Banatul le rămâne lor, ba că

⁵⁰ Josef Striegel (1874, Jamu Mare-1945, Timișoara). Studii de teologie, germanistică, hungarologie, latină la Budapesta; profesor la Szeged; până în 1918 locșitor al șefului „Bauernverein” din Timișoara, membru al Consiliului Național Șvăbesc. Internat de autoritățile românești la Făgăraș, împreună cu Kaspar Muth.

e al nostru și consumația cafelelor negre, gustare indispensabilă la mesele meridionale, pe mine nu mă mai gădesc în sindrofie. Mă scol, plec după saluturi cordiale. Seara la 5 ore, ziua 13-a de revoluție (unele zile au trecut fără incidente), mă pun la explicații cu locotenentul, băiat simpatic, se spunea că ar fi nepotul voievodului generalisim Putnic. Un ofițer bine manierat, dar cu convulsii de sânge fierbinte slav. Îi ședea bine această oglindă a rasei slave. Mai târziu, însă, și nu pot să cred că din cauza lui eu era să sufăr de pe urma acestei drăgălășenii. Tot ai noștri mă pândeau, parcă îi zăresc. Nu trecuseră nici 2 zile, gărzile nu erau desființate, căci sârbii veniră în totul 22 inși, dar s-au sporit cu elemente problematice, cu scursuri de la răspântiile satelor mai mari, chiar și cu niște români mișei și iată că după aceste 2-3 zile mă trezesc cu o invitație rigidă să plec de urgență la Vârșeț. Informat la cazarmă, mi se spunea că eu aș fi un agitator periculos și dușman al sârbilor. Apoi orice pe lume mi s-ar putea insinua, dar afecțiunea specială ce am avut-o și pe care am dovedit-o în fapte, când eram locotenent adjutant de regiment la Vucitin și Serbia-Nouă, în ajutorul populației sârbești, chinuită această obște de cruzimea brutelor arnăuți, dezmente chiar și presupunerea. Lipsa de afecție și acuza de ostilitate pentru sufletul sârbesc o resping indignat. Asta îi spunem locotenentului. Dar poruncă e poruncă. Un bătrân – Dumnezeu să-l odihnească – sârb(ul) Mihai Teodorovici din Oravița mă însoțește până la Vârșeț, știind mai bine sârbește.

Prin ce necazuri am trecut până acolo, nu le mai povestesc, ele sunt foarte dureroase, ales că unisonul român din Vârșeț, viteaz zgomotos mai târziu, acolo la întâlnire nu voia să mă mai recunoască. Un om cu suflet bun, Mandukici, o rudă a familiei noastre Măngiuca, mi-a fost de bun ajutor, a stat cu mine la colonelul sârbesc Georgevici, comandant apoi al trupei din Timișoara. Repede și cu bun înțeles ne-au explicat. A declarat acest cavaler-colonel că trupele sârbești poposesc în Banat până la hotărârea conferinței de pace, zicând: „Domnule căpitan fii fără grije, românii sunt amicii noștri. Domnia ta îți continue opera și te invit la masa noastră”. A fost o masă de o dispoziție excelentă la restaurantul Glücksman, iar întoarcerea mea acasă s-a făcut cu un tren special la gara Vârșeț, ovaționat fiind de camarazii sârbi. Pe drum la înapoiere mă înduioșez. De pe tren văd castelul grof Biszingen din Iam devastat. Fac apostrofă celor în cale, dar îmi spun că nu românii au fost vandalii. Țăranii români din Iam, Răcăjdie, pe la stații îmi aduc solia cu adunarea de la Alba-Iulia. Dar cum e bănăţeanul gelos și el de gloria trecutului, unii îmi pun întrebarea că de ce tot la Ardeal adunări de acestea, de ce nu facem și noi la Timișoara, Lugoj, în Oravița măcar?

„Apoi nu noi bănăţenii am ales 5 deputați români, pe când Ardealul dădea câte unul-doi?”. Mai un măscărici între ei: „Ei, așa-i domnule căpitan, tot boii altora pasc luncile frumoase ale Banatului”. Ce să-i faci, așa e bănăţeanul, poezie în ironie sau amândouă laolaltă. Poate că va fi având și ceva dreptate?

Acasă altă întorsătură. Sârbii, cică aliații noștri, pe la mese de băutură, se înfrățesc cu ungurii și nemții. Dovadă curajul judecătoriei din Oravița, care pretinde jurământul avocaților pentru noul regim maghiar din Budapesta. Eu unul am refuzat acest jurământ, vorbește procesul verbal de la această judecătorie. Că ce au mai făcut sârbii și ce purtare au avut față de români mai târziu, asta nu mai face obiectul acestor zile mari și înălțătoare a revoluției bănățene din județul Caraș. Cu intrarea sârbilor în Oravița s-a încheiat capitolul răzmiriței noastre, adânc brăzdată această răscoală cu episoade, fapte prea mândre și sublime românești.

Rețin că târgușorul meu de naștere, bufenii din Sasca-Montană, nespuse de superbă colonie oltenească, îmi face onoare când, sub inspirația fanaticului român-bufan dr. Ilie Groșian au ținut ordinea, au apărat „Steg”-ul de la Mergan până la Stinăpări, Cărbunari. Sub conducerea vitejească a nepoților Stefi Irimia, mare funcționar în Tg. Mureș, iar mai târziu până la plinirea vremii – domnia românească – cu zel însuflețit și pricepere ostășească a ținut comanda Ioan Selariu, directorul penitenciarului din Timișoara. Alături a fost Ștefan Lichtfuss, avocat neamț cu nume, dar român de ispravă. Las că acești frați bufeni altmintrelea sunt cu mine ca Petru cu Cristos, nu mă cunosc, nici înainte aici după cucurigul cocoșului.

Mai știm că acest „Steg”, prin beamterii și avocații lui ne-a ponegriț și stigmatizat la delegația franceză, intrigând pe acești francezi că Banatul și ales ei „Steg”-ul să aparțină oricui, numai valahilor nu... Arătându-le și mugurii tăiați de valahi, mugurii brazilor puieți. Și astăzi acești denunțatori se zbunguiesc în untura românească și brazii cresc. Spurcate javre! Au fost și excepții onorabile.

Rămâne fixat pentru orice istoric obiectiv și neprihănit faptul revelator că Banatul de Sud în ziua de 4 noiembrie 1918 a hotărât și proclamat învierea unirii românești. A făcut această faptă în chip constituțional, „vox populi – vox Dei”. Tratatul Trianon a consfințit numai această stare de fapt. Să și-o însemne deci revizionistii de profesiune și nemernicia simbriașului mai mic Rothermerer cu organul său „Daily Mail”, ce te asurzește prost toată ziulica de la radio Budapesta, când în dulci acorduri familiare îți consumi măsuța. Căinii să latre și mai departe la stele. Noi românii însă nu putem fi mulțumiți numai cu adunări de forfotă antirevizionistă din gura mușilor nechemați și neautorizați, ne displace și slavoslăvirea cutărei persoane cu toate moțiunile plicticoase. Metoda corespunzătoare este să le răspundem ungarilor cu înfăptuirile noastre piramidale și vecinice. Să răspundem – nu lor, ci lumii și obștei civilizate, cu arhitecturi instituționale și de model peremptoriu în orice colț din domeniul național. Imperialismul nostru românesc să fie simțit în superioritatea lui în orice manifestare de viață a statului național român și pentru orișicare cetățean. La asta trebuie să fie restabilite mai întâi și puse la locul lor toate valorile reale românești, verificate aceste valori prin munca, priceperea și sentimentul lor, dovedit în fapte românești. Minciunile democratice

să înceteze. Ohlocraţia Gesindelherrschaft să nu mai fie tolerată niciunde, dar ales aici la hotarul de vest, cel mai sensibil nerv al ţării, acest regim să fie înlocuit prin stabilitatea domniei româneşti, nu însă în funcţiune de partid – cu samsarii lui.

Repet: acest Banat la miazăzi, astăzi judeţul Caraş, a fost cel dintâi astru strălucitor pe cerimea încă nesenină a noii României. Alba-Iulia a dat istoriei răspuns aproape cu o lună mai târziu, la 1 decembrie 1918. Muza Clio să fie mai dreaptă şi nu cu „Clopoţel” la gât.

Luptătorul adevărat bănăţean nu şi-a precupeţit nicidecum sentimentele sale. Nu a scos la mezat eforturile făcute, nu a aşteptat şi respinge orice recunoştinţă, chiar postumă, pentru faptele sale atât de mândre sub raportul nădejdiei şi biruinţii româneşti. Nici nu veţi vedea un bănăţean iris român de la Caraş până la Mergan, să fie încolăit pentru un ceva nimic sau merit mincinos. Ce frumoasă e virtutea muncii fără gând la răsplată?

Miile de anonimi bănăţeni au pregătit masa mare a ospăţului românesc. Activitatea electorală cea de la Sasca, Oraviţa, Bocşa, Zorlenţul împotriva potentăţilor unguri şi renegaţi români, cu învingerea ablegaţilor noştri naţionali, este capitol istoric fără seamăn şi neîntrecut, fie în Ardeal, părţile ungurene sau orişunde locuiau românii în fosta Ungarie. Dar din păcate, buna reputaţie bănăţeană o mănâncă parveniţii şi aventurierii cei mulţi fără nume atunci, astăzi cocoşaţi la comandă. Bănăţeanul-cărăşan cântă numai în cor şi orchestrează la câte o pomană ţigănească, numită adunătură pentru „luminarea politică a mării sale poporului”. Ce sfâşietoare comedie tragică. Şi totuşi îmi sfătuiesc fraţii cărăşeni, chiar dacă nu mi dau voturile lor, ce nici nu le cer pentru mine, să urmeze pilda meşterului Manole, înfruntând greutăţi „cu piatră, cu var şi sânge, prin moarte zidim”. Ce minuni de zidire românească s-ar săvârşi dacă cei cu capul muncitor şi care prin sudoarea feţii lor îşi câştigă pâinea cea de toate zilele, ar cârmui ţara asta mândră fără pereche. De altcum te izbeşte în obraz ruşinea şi jalea, când trebuie să ascuţi flecăriile „învârtitorilor” noştri cu istorismele şi perversităţile lor plecticoase, îngenunchind fariseic la altarul trecutului nostru, minţind prostimea că ei l-au făcut. Când se va curăţa aerul românesc de epigonii ăştia? cari cunosc măcar porunca celei mai admirabile Evanghelii şi care spune: „Cunoaşte-ţi munca ta şi fă-o, cunoaşte-te pe tine însuşi şi atunci cârmuie pe altul”. Toţi se împodobesc în flamidă. „Singurul salvator al ţării şi neamului eu sunt”, strigă de pe arena bâlciului tăbăcarul Kleon şi vulgul fără har şi duh îl crede, îl urmează.

Învăţătura acestei răzmeriţi şi morala ei ar fi ca banăţeanul să-şi cunoască oamenii săi, să judece bine pe omul care îl urmează, întrebându-l: cine este la el acasă? Căci vedeţi oameni buni, cum un frate ardelean ca Clopoţel, scriind istorie ne ia aşa peste picior. Apoi profesorul Silviu Dragomir, făcându-ne nouă bufenilor

olteni puțină laudă, scrie la „Universul”⁵¹ că Banatul de ani grei încoaci nu a dat niciun om de seamă. Mulțumim complimentul. Își va primi răspunsul cât de curând. Eu unul m-am săturat de îngânare și tratament egal frățesc. Și cu temperamentul meu de oltean o spun fără înconjur, cum am și spus-o în multe rânduri când eram parlamentar, că desăvârșirea unirii sufletești, realminte sincer și scurt, se face prin Timișoara, Craiova, București. E același sânge, care dospește, încheagă și crează. Această metodă de unire desăvârșită au adoptat-o Cavour⁵² și Bismarck⁵³. Dar altcum Alba Iulia ne este mărturie cum am fost tratați noi bănățenii, care prin glasul nostru am determinat unire fără condiții. Chiar și cu glasul socialistului român Traian Novac, notarul socialiștilor din adunare. Dar mai este o notă specifică ce ilustrează spiritul de atunci, când Pop C. Ștefan, intervenind la comandantul sârbesc din Timișoara ca nouă bănățenilor să ni se permită ducerea la Alba-Iulia, comandantul Georgevici, general, i-ar fi răspuns că nu poate permite agitației pe teritoriul trupelor sale. Răspunsul lui Pop Cicio Ștefan a fost că-și va lua angajamentul el de a sfătui pe bănățeni să renunțe la Alba-Iulia. (Vezi gazetele timișorene din 23 noiembrie 1918). Las-că nu a făcut-o. Dumnezeu să-l odihnească. Dar chinurile noastre pe la găurile timișorene spre Arad și toate peripețiile prin care am trecut au fost adânc simțite și le-a îndurat alături de noi și P.S.S. Miron Cristea, episcopul Caransebeșului, avându-ne de adjutanți cu dr. Ilie Gropșianu, Buna și dr. Gherguță până la Alba-Iulia. În drum P.S.S. ne citea cuvântarea a marelui praznic al unirii. La Arad gărzile vestite nu erau niciunde. Orașul gol de români, parcă îi înghițise pământul. Ce deosebire la noi în Oravița?! Dar încheiem: dintre toate provinciile românești, asupra Banatului se lasă mai afundată tăcerea. Scrie profesorul univ(er)sitar) I. Simionescu⁵⁴. Chiar glasul bănățenilor nu se prea aude, deși ei ar avea multe de spus asupra frumuseții pământului ce-l locuiesc. Și mai ales asupra oamenilor de seamă ai lor retrași din viața publică. Ardealul mai

⁵¹ „Universul”, cotidian de informații fondat de Luigi Cazzavillan; apare la București între 1884-1916 și 1918-1953.

⁵² Camillo Benso conte de Cavour (1810-1861), om politic italian, partizan al unificării Italiei în jurul monarhiei de Savoia; prim ministru al regatului Sardiniei (1852-1861) și a regatului Italiei unificate (1861).

⁵³ Otto von Bismarck (1815-1898), om politic german, prim ministru al Prusiei (1862-1890), a realizat unificarea Germaniei; cancelar al Imperiului german (1871-1890).

⁵⁴ I. Simionescu, născut la 10 iulie 1873, Fântânele, județul Bacău. Studii liceale la Botoșani; studii univesitare la Iași, Viena, Grenoble, doctor în geologie la Viena. Din 1901 profesor univ(ers)itar la catedra de geologie a Universității din Iași, rector al Universității din Iași, din 1912 membru al Academiei Române, senator ales de Universitatea din Iași, secretar general al Ministerului Instrucțiunii (1913-1918), președinte al Societății de științe din România; deputat și senator liberal.

gălăgios mereu atrage atenţia asupra-i, ameninţă cu revoluţie tainică de la Alba-Iulia etc., mai îşi face patentă monopol din zămisirea şi înfăptuirea „idealului”. Ce este acest joc frivol şi lipsit de curajul bărbatului cu fumuri de mesianism? Decât un moral însanit politic şi asta până când? Exact ca în comediile lui Aristofanes. Banatul izolat se mândreşte cu vorba „Banatu-i fruncea” şi se ascunde din calea tuturor. De vină ar fi conducătorii Banatului (nu demagogii de astăzi plus zerările) şi dacă poporul bănăţean cuminte nu i-ar nesocoti pe cei adevăraţi. Astăzi cine bate la tâlpi Banatul? Priviţi şi vă ruşinaţi.

Eu unul nu cer graţie decât de la Bunul Dumnezeu, dar făcând analiza trecutului, în cântărire cu a prezentului, pot mărturisi că toţi laolaltă, ori de unde ar fi, meschinărie şi circ au făcut din acest Banat falnic de odinioară. Şi o spun drept învăţatură: este o afurisenie ce se răzbună din „viţă în viţă”, ar trebui să înveţe odată plebea prea dezmiardată când îşi părăseşte păstorii, care îşi cunosc oile pe nume, pleacă după haimanale şi secături, nu întreabă ce sunt la ei acasă?! Blestem pe capul acelora cari nepregătiţi, crezând că fac democraţie la un popor libertin, cu demagogie au despărţit cartea de plug, au pus în scenă lupta de clasă. Este şi aceea adevărat că prea mulţi poltroni şi figuri de aventură s-au cocoţat la conducere. Semidoctii şi autodidacţii, dascălii fără şcoală sau numai cu abecedar, avocaţii fără clienţi şi ridicăţi ca jurişti, medicii însăşi pacienţi, ne sunt cărmacii ursitelor şi piloţii zilelor noastre. Şi ţara chinuită de suferinţi pe vârful Golgotei suspină de pe Cruce răstignită: „Împărţit-au hainele mele loruşi şi pentru cămaşa mea sorţi au aruncat”.

Dar lumea este astăzi în epoca întunericului, contimporană profeţilor înainte de Mesia. Iată Papini: „Priviţi deci încă odată pe cei ce rîd în jurul Crucii pe care Cristos e muşcat de dureri! Iată-i colo îmbulziţi pe coastele Testei ca o turmă de ţapi încurcaţi de ură. Priviţi-i bine, cătaţi în ochii lor unul câte unul: îi veţi cunoaşte pe toţi că-s de cei ce nu pier niciodată.

Vedeţi-i cum înting boturile adulmecânde, gâturile cioturoase, nasurile gheboase şi corioate, ochii hrăpăreţi, ce zvâcnesc de sub sprâncenele stufoase. Băgaţi de seamă ce hâzi sunt în mişcările lor, nestânjenite de neostoită căinitate. Număraţi-i bine, că trebuie să fie toţi, leiţi cu cei pe care îi cunoaştem, fraţi cu cei pe care îi întâlnim zi de zi pe uliţele noastre. Nu lipseşte nici unul”.

Iar în spatele trufaşilor „stâlpi ai societăţii”, droaia de trepăduşi puşi pe jaf, de borfaşi, de haimanale spurcate la vorbă, de orbeţi plângăcioşi, de nemâncaţi zdrenţăroşi, drojdia hămesită ce mănâncă pe sub mese şi mârâie printre picioarele celor ce nu-i întind o îmbucătură sau un brânci. Linguşirea în sus, vânătoarea de scârboasa populaţie în jos, iată nota vremii. La datorie şi post nu este nimeni.

Toga demnităţii, biretul autorităţii, onoarea cuvântului dat în viaţa socială şi a statului, iată ce nu avem. Românii cu proces verbal şi de conjunctură se lăfăiesc în

fruntea diregătorilor de căpetenie. Marii proprietari de creieri mici sunt vâșlași corăbiei noastre zbuțumată de talazurile viforului zilelor. Politica altădată era officium nobile, astăzi gescheft (afacere). Larg în gură și obraznic să fii și ajungi „ce vrei”. Ce dureri usturătoare? Și cum am slăbit cu vază și cu autoritate la străini, care numai de respect reverențios nu ne știu! Întru-adevăr de dânsii, ei nouă complet inferiori în atitudini de comandă, suntem dirijați dar și umiliți astăzi, parcă am fi niște somnabuli sau lunatici, suntem târgoveții voturilor dușmane. Romanizarea și deci reflexul de vigoare și imperialitate națională, ales în orașele de graniță cum se manifestă? Prin abdicare și domeli! Esterele hidoase urzesc pânza vasului nostru și în acorduri de ciardaș mânăjesc veșmântul apărării de țară. Dalile cu miros greu din Judea decapitează Samsonii noștri, tunși pentru pușcărie, cerșitorii – copiii de moți și măturătorii de stradă, ne este tabloul reflexiv. Unde ne este elita? Și o avem, dar o gătuim prin măgăria și tirania de sectarism politic sau confesional, cei de altă credință politică și cu durerea în suflet pentru viitorul nației sunt proscrisi de lichelile puterii. Asta până când? (Mai cu seamă când vin țărani naționali la putere). Vai... ce infernali suntem! Unde ne e mândria de altădată? Când noi românii eram elita orașelor maghiarizate stupid. Va reveni ea, dar cu jertfe, va fi însă vecinică. Unde este omul care a deslușit, ca nimeni altul, în strofe de foc, chemarea destinului românesc? Octavian Goga⁵⁵ va trebui să înțeleagă că straja dimineții și că noul răsărit românesc îl așteaptă. Altcum o nouă speranță se va prăvăli în groapa de gunoaie a politicianismului. Concluzie: să vină dictatura omeniei, a muncii, a pregătirii și a înțelepciunii. Aceste calități le avem. Sforarii grețoși, sihastrii goi și fățarnici să fie țintuiți la stâlpul dreptei, dar nemiloasei judecăți și osândeii, atunci Lumina binefăcătoare va străluci nouă pe veci. Necruțător și mai groaznic decât trăznetele de pe Sinai, să fie promulgată porunca omeniei și a muncii. „Totul pentru Patrie”, „Șarlatanii zgomotoși dați pe față. Cei buni să se adune”. Iată chemarea ceasului. „Primăvară dulce, Banatul meu cel dulce, cum ți-a apus frumusețea. Ridică-te, înalță-te, cum ai fost și vei fi binecuvântat cu har și dar de la Sfânta Providență, care nu te părăsește, dacă și tu ai credință”. „Să avem ochi de văzut, inimă de simțit. Cap de judecat și braț de înfăptuit!”.

De încheiere câteva reflecții, culese din luminatele pagini de istorie obștească, decorate aceste pagini în evoluția civilizației cu bărbați rămași și astăzi singurele

⁵⁵ Octavian Goga, poet și om politic; născut în 1881 la Rășinari, județul Sibiu. Studii liceale la Sibiu și Brașov; studii universitare la Budapesta și Berlin; secretar al Astei, membru al Academiei Române (1920); lider P.N.R., prim ministru (decembrie 1937-februarie 1938), ministru în mai multe guverne, a intrat în Partidul Poporului a lui Alexandru Averescu, apoi în Partidul Național Creștin, președinte al Partidului Național Agrar. Moare în 1938 la Ciucea.

făclii nestinse. Istoria se repetă. Dar din păcate polcovnicii noştri nu cunosc această maximă, pentru ei operează dictonul : „parva sapientia regitur mundus”.

Da,... mare lucru înţelepciunea (sapientia). Lumea pururea a fost cu rea voinţă învăţătorilor ei. Foamea, puşcăria, păharul cu otravă, crucea a(u) fost răsplata celor ce veniseră să o înfrunte, să o lumineze şi să o purifice. Dovadă: martirologia vremurilor cu toţi apostolii creştini.

Derivişii noştri cu aere de înţelepciune mistică, robii vulgului urlător (poporul cuminte ştie să aleagă), de dragul sufragiului prostnic, mai scontând şi lauda gazetarilor influenţi,decoraţi fără patrie şi fără caracter, aceşti campioni cârmuiesc volanul destinului naţional. Se opreşte răsufierea ţării când slova zilei se ocupă de ciorovăielile acelor mici şi goi în toate. Adevăraţilor „boni viri”, timpul şi ţara nu le-a dat nicio importanţă. Şi totuşi aceşti puţini, dar sinceri, vor şti să răspundă atunci când credinţa ajunge nesigură şi cârmuirea nesănătoasă şi când greşelile, nedreptăţile, mizeriile, dar şi ipocrizia iezuitică, biruiesc tot mai mult şi pretutindeni.

Aceşti puţini sau vor fi şi trebuie să fie, căci şi sunt în mândra noastră ţară, vor vesti cu dispreţul nepregătiţilor şi falşilor profitori, că deşi cea mai înaltă religie a noastră e cultul durerii, omul născut pentru luptă mai mult ca oricând va fi definit de apostolul adevărat al zilelor de năpăstuire omenească şi prin dureri va învinge lumea bună.

Viaţa nu a fost niciodată un joc şi o petrecere pentru oameni. În toate timpurile soarta milioanelor mute, născute pentru trudă, a fost apăsată de nenumăratele suferinţi ale nedreptăţii.

Totuşi îndrăznesc să cred cu Carlyle⁵⁶, că niciodată de la începuturile societăţii omeneşti mizeria acestor milioane de muncitori cu capul şi cu mâna nu a fost mai de nesuferit ca în zilele trăite. Pentru Fiul Omului nu este cunună mai nobilă ca aceea de spini; dar aduce viaţă. Aceste porunci ascultate, fiecare să-şi muncească ogorul propriu, nicio brazdă să nu rămână înţelenită, ca aşa să ne înălţăm neamul nostru românesc. Preotul duhovnic să-şi readune turma şi înapoi la Sfântul Pristol. Dascălul să poarte grija odraslelor, ajunse astăzi în pragul puşcăriilor. Țăranul bine şi cu rod să-şi muncească holda, aşa cum a(u) făcut-o moşii şi strămoşii lui. Banatul era o oglindă strălucită a vredniciei româneşti, a hărniciei şi priceperii pe întreg cuprinsul lui. Oraşele: Timişoara, Lugojul, Caransebeşul, Oraviţa, apoi cele mai micuţe: Bocşa, Bozovici, precum şi cele rămase la sârbi: Biserica-Albă, Vârşeţul, pulsau de vitalitate şi energie românească. Da... pentru că era sistem şi omenie în conducerea fiecărei politici, sociale şi culturale. Politica o făcea cel care a învăţat-o. Se găsea fiecare la postul lui cu credinţă şi chemare. Aşa să fie şi acuma!

⁵⁶ Thomas Carlyle (1795-1881), istoric, filosof, critic social şi eseist scoţian; a absolvit Universitatea din Edinburg; a susţinut rolul personalităţilor şi al eroilor în istorie; a scris *Revoluţia franceză, Trecut şi prezent, Istoria lui Frederic cel Mare*.

La Sfintele Rusalii din anul 1933, închei istoria revoluției de la 1918 din Oravița-Caraș.

Duhul sfânt să coboară în limbi de foc asupra voastră în ziua cea mare, când împăratul nostru românesc intră triumfal înconjurat de iubirea nefățarnică bănățeană, cu adevărat românească. Această zi luminată să vă învețe ca să răspândiți în toată lumea vestea mândriei românești, care zidește. Înălțați slăviri și mulțumiți recunoscători împăratului și sângelui vărsat, care ne-a adunat pe noi frații la praznicul de vecinică și nestricată unire. Cu credința și curajul Apostolilor fără frică și cu muncă înainte, spre fericirea românească! Arătați-vă demni de epocalele evenimente revoluționare din 1918, piatră tare și nemișcată la edificiul unirii de frați. Amin!

Dr. Mihail Groșianu fost căpitan, comandantul gărzilor,
Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș.
Proclamația reîntregirii națiunii române.
Oravița la 4 noiembrie, 1918, Timișoara, 1935.

IIE "Nicolae Bocu"

IIE „Nicolae Bocușan”

Ioan Ilie

Amintiri

La 1 decembrie 1978 se împlinesc 60 de ani de la marele eveniment istoric: Unirea Transilvaniei cu Patria-Mamă. Între luptătorii pentru dezrobirea Transilvaniei se numără și corpul voluntarilor români din Italia. Multe date în legătură cu constituirea și organizarea acestui corp de voluntari români sunt încă necunoscute. De aceea amintirile lor constituie mărturii prețioase pentru istoria Unirii din 1918.

Între ofițerii români care au luat parte activă la constituirea batalioanelor de voluntari din Italia se numără și avocatul pensionar Ioan Ilie. Cu zece ani în urmă l-am cercetat în căsuța lui modestă din Beliu unde, aproape orb, își trăia ultimii ani ai vieții. L-am rugat să-mi povestească din cele trecute vremi. Auzindu-mi intenția, fața-i zbârcită de ani, suferință și boală, pe o clipă i se însenină și încep.

În vara lui 1918 trupele puterilor centrale erau înfrânte pe toate fronturile. La 10 iunie 1918 am fost repartizat la regimentul 133 infanterie, divizia a 25-a, comandant de pluton în compania a 8-a din armata austro-ungară și trimis pe frontul italian. La 15 iunie 1918 a început ofensiva de la Piave. Divizia 25 era plasată pe Monte Tomba, iar regimentul 133 din care făceam parte pe muntele Spinucia. Era o zi senină, plăcută de vară. După obișnuitul bombardament de artilerie, am trecut la atac printr-un foc nimicitor de artilerie și mitraliere. La ora 14 italienii au trecut la contraatac. Peste un ceas am fost încercuiți și luați prizonieri. Dorința mi se împlinise. La plecarea pe front am spus tatei: „Nu voi lupta pentru o cauză străină. Când voi ajunge pe frontul italian mă voi preda”.

Ajuns prizonier în Italia am cerut autorităților militare italiene să fiu repartizat în lagărul „iridenților români” de la Citaducali. De aici am fost transferat la Monte Casino, unde mai erau 36 prizonieri români, foști ofițeri în armata austro-ungară. Dintre aceștia îmi amintesc astăzi de Șerban Mihai, Nicolae Lupu etc. În acest lagăr mi-am dat seama că gruparea ofițerilor iridenți români, care și-au propus să lupte pentru eliberarea patriei, era pe calea cea bună. După intrarea României în război în 1916 lagărele de prizonieri români erau vizitate de către membrii Ambasadei române din Roma. Aceștia îndemneau îndeosebi pe ofițeri să se înscrie în gruparea voluntarilor români, care să lupte alături de armata italiană pentru dezrobirea Transilvaniei.

Gruparea aceasta se numea a „iridenților”. Din 1917 s-a constituit un comitet la Roma, numit „comitetul iridenților români”, care avea de președinte pe profe-

sorul universitar Mândrescu. Prin acest comitet se făcea legătura între guvernul italian și voluntarii români care voiau să lupte, la început, alături de armata italiană. Încă din anul 1917 era constituit Batalionul de voluntari români „Avram Iancu”, comandat de căpitanul italian Piso, având ca secund pe locotenentul voluntar român Raica din Sechiște, de lângă Vașcău.

La 2 septembrie 1918 am anunțat comandantul lagărului că doresc să intru în gruparea ofițerilor voluntari români. Mi s-a răspuns să mai conving și pe alți ofițeri români din lagăr, ceea ce am reușit, alăturându-mi-se 29, între care: dr. Iosif Furdui din Arad, Cornel Chiș din Săcuieni, Samuilă Sabău din Beliu, locotenent activ Gurgu, învățătorul Buldea și alții. Cu cele 30 de cereri m-am prezentat la comandantul lagărului. În seara următoare am fost scoși din lagăr și transportați la Roma la Ministerul de război, unde am fost declarați eliberați din prizonierat. Tot acolo am depus imediat jurământul de credință că vom lupta pentru întregirea patriei, luptând alături de armata italiană.

Cu această ocazie ne-a vorbit generalul italian Perigo, comandantul trupelor de voluntari de toate naționalitățile, care se constituiseră în Italia. Acesta fusese atașat militar italian la București și era căsătorit cu o româncă.

De aici ne-am întors la Citaducali, unde ne-am confecționat noile uniforme de voluntari. Pentru completarea trupelor de soldați voluntari am fost transportați la Avezano, unde erau 20.000 soldați români prizonieri în Italia, care dezgropau de sub ruinele pricinuite de cutremur bunuri și cadavre. Dintre acești soldați trebuia să ne constituim trupele batalioanelor de voluntari.

După câteva zile s-au format trei batalioane cu un efectiv de 5.000-6.000, batalionul „Horea”, batalionul „Cloșca” și batalionul „Crișan”. Eu am făcut parte din batalionul „Crișan”.

La 30 octombrie s-a încheiat armistițiul. Situația noastră a devenit mai ușoară. Între timp unitățile noastre au fost completate cu noi voluntari care ni s-au mai atașat.

La Avezano ne-am întâlnit cu unități de voluntari cehoslovaci care luptau și ei pentru înființarea statului cehoslovac.

Batalioanele astfel constituite au fost încartiruite la Albano-Genaso di Roma, iar batalionul „Crișan” la Veletri lângă Roma, în vila Polachi (a studenților polonezi care studiau la Roma).

În luna ianuarie 1919 batalioanele de voluntari au fost vizitate de Vasile Lucaciu, Nicolae Titulescu, ambasadorul român la Paris, colonelul Florescu, atașat român la Roma, Constantin Mile, profesorul Ursu și alții. Cu această ocazie s-a organizat o serbare din partea ofițerilor celor trei batalioane, constând din recitări de poezii patriotice și cântări.

Între cântece au figurat cel al lui Vasile Lucaciu: „Cântă mierla prin pădure”. Oaspeții și întreaga asistență au plâns. Plin de însuflețire ne-a vorbit apoi Vasile Lucaciu despre împlinirea visului milenar al românilor, România Mare. După aceea a luat cuvântul Nicolae Titulescu care tocmai se întorcea de la Paris. Între altele el a spus: „Pe această cale vom merge înainte și înapoi nu vom da niciun pas”.

Într-o atmosferă de deosebită însuflețire toți voluntarii au cerut să plece în țară și să lupte pentru eliberarea Transilvaniei. Batalionul „Avram Iancu”, retras de pe front în cursul lunii ianuarie 1919, a fost primul care a plecat. Apoi au fost îmbarcate batalioanele „Horea” și „Cloșca”. Batalionul 4 „Crișan”, din care făceam parte, staționa la Grotalta. De abia în cursul lunii aprilie, din portul Tarantano a fost îmbarcat spre patrie. Comandantul batalionului a fost maiorul italian Garone. Peste 8 zile pășeam pentru prima dată pe pământul scump al patriei, pe care l-am sărutat, debarcând la Constanța. La București, comanda batalionului a fost preluată de către maiorul voluntar șvab din Banat, Heinrich Mihai.

Cele trei batalioane venite mai înainte s-au acoperit cu glorie în luptele în care s-au angajat.

La 2 mai 1919 batalionul 4 „Crișan” a ajuns la Oradea și a fost imediat încadrat în trupele de rezervă. Apoi i s-a încredințat misiunea de a apăra linia ferată Cluj-Oradea împotriva actelor de sabotaj, pentru a asigura aprovizionarea trupelor de pe front.

După încheierea ostilităților, la apelul autorităților române mulți ofițeri s-au angajat în diferite munci administrative. Eu am fost numit notar județean.

Am redat până aici unele din amintirile fostului voluntar Ioan Ilie. Umbrele înserării își așterneau lințoiul peste pomii fructiferi și vița de vie din curtea casei, unde veteranul depăna caietul întâmplărilor din anii glorioși. După fața-i senină i se putea citi mulțumirea sufletească că a depus și el o cărămidă la temelia patriei iubite.

Preot Vasile Frențiu, *Amintirile unui ofițer voluntar din primul război mondial*, în „Mitropolia Banatului”, 1978, XXVIII, nr. 10-12, pp. 655-657.

IIE „Nicolae Bocușan”

Sofia Imbroane (1886-1933)

O familie pentru un ideal

*Sofia Imbroane și-a dedicat viața
ridicării nivelului cultural al femeii.*

Gala Galaction

Soția unuia din făptuitorii Unirii din 1918, organizează în 1921 la Viena, prima expoziție de artă populară românească, obține pen(tru) colecția sa de artă populară bănățeană în 1928 la Roma premiul (de) onoare, iar în 1929 medalia de aur la Barcelona și Bruxelles.

Președinte al Asociației Cercului de Gospodine înființată de la 1921, asociație patronată de către Regina Maria, înființează și prima Școală de Menaj din Timișoara, care a funcționat cu un curs superior de doi ani pentru educația socială a femeii, introducând în școli războaie țărănești și organizând ateliere de țesătorie casnică în mediul rural, pentru menținerea caracterului etnic al industriei țărănești bănățene.

Momente din refugiu și război

Trecerea în Vechiul Regat

Între însemnările Doamnei Sofia Imbroane am găsit următoarele rânduri, în care ea exprimă sentimentele de care era stăpânită la trecerea în vechiul Regat, în ianuarie 1915.

„– Spuneți rugăciunea copilașilor și stingeți lumânările... Strângeți-vă pachetele (erau numai merindele pentru drumul în necunoscut).

– Plecăm în drum? Unde?

– În altă Țară, puilor...”

Ne-am găsit locul în ultimul vagon, însoțiți de impiegăți străini de neamul nostru, pentru a merge către mâinile ce ni se întindeau salvatoare, ale fraților și surorilor, necunoscuți încă, din Țara spre care am pornit și care ne chema...

La Brașov rămânem 24 de ore... Doamne ajută! Încă câteva clipe și iată-ne călcând pe Pământul liber al Țării Mame...

... Ordin de arestare din partea Siguranței maghiare: o femeie cu doi copii, porniți din Lugoj.

În zadar, era prea târziu. Trecusem peste urgisita de frontieră... și un „nu se află” hotărât, răspunseră „ai noștri”!

– Bine că ați trecut... atât ne-a spus acela după care plecasem și care, în Predealul românesc, aștepta solii de la cei pe care îi părăsise... pentru un ideal mai mare.

... Încotro? – Spre Bucureștii visurilor noastre!

Ajungem. Ne adăpostește o cameră puțin corespunzătoare unei familii care și-a lăsat casă, masă, avut și viață mai ordonată, dincolo...

Ce să faci... Bucureștii s-au deschis larg fiilor de pretutindeni... a mai rămas puțin loc, dar e bine și așa... numai visul nostru să ni-l vedem împlinit... glasul fraților de dincolo era mai puternic decât toate neajunsurile...

Capitala a avut oameni mari, care știau să vindece rănilor celor... fără Țară! ... Neutralitate... frământări, adunări, discursuri înflăcărâte pentru intrarea în acțiune... În sfârșit...

Ce fericire!

„– Plec la război! Voi lupta sub bănăţeanul Drăgălina. Ne vom dezrobi frații bănăţeni!

– Cum, ca preot, în reverendă?

– Nu, în mândra uniformă a ostașului român!

– Când?

– Peste o oră mă prezint!

– Iar noi? Ce o să facem?

– Rămâneți cu bine. Dumnezeu cu voi!

– Doamne ajută!...”.

Din timpul neutralității

„Bătaia măr” era numai una din armele simbriașilor agenți germanofili. Căci multe născocitu-s-au atunci, pentru intimidarea bieților refugiați „de dincolo”. Cafeneaua *Imperial*, de lângă Palatul Regal, nu de rare ori a fost martora celor mai crude schingiuiiri, a celor mai barbare agresiuni.

Ticăloșii de agenți, plătiți de marghilomaniști și îmbătați ca să prindă curaj, miruiau fără milă pe cei ce trâmbețau „intrarea în acțiune”!

Și printre cei ce știau să vorbească frumos, să deschidă inimi împietrite și să stoarcă lacrimi din ochii uscați ai nepăsării, se număra și dl Avram Imbroane. Vorbea pe la toate adunările și era un vrednic adjutant al marilor Filipescu și Take Ionescu.

... Așa fiind, potrivnicii puseră bun preț pe capul lui. Cișmigiul, pe unde trecea spre casă, era destul de stufos. Nu ar fi văzut prea mulți. Și nici nu ar fi cerut prea multă trudă: una la mir, un trofeu din reverendă și totul s-ar fi sfârșit.

... Numai că s-a întâmplat ca Sofia Imbroane, care nu era deloc străină de mai toate manifestațiunile de la *Imperial*, să afle de ceea ce i se pregătea înflăcărătului ei soț.

Și nu l-a mai lăsat sigur. Dragostea și eroismul o mânau să-i iasă în cale cu copiii, să-l apere, să-l ferească de mâinile murdare ale spurcaților de trădători. Și nu l-au mai bătut aceia pe „popa Imbroane”! Nu l-au mai bătut și nu s-au mai făcut vrednici de arginții cu care li se îndopaseră buzunarele.

Și-au dat pesemne seama și mârșavii de ei, că vorbele popii Imbroane nu erau numai vorbe, că erau gânduri de durere și suvoaie de lacrimi pentru copii, pentru familie, pentru frați, pentru Ardeal – pentru Banat!...

Pentru cei urgisiți vorbea el. Și numai pentru atât, nu puteau să se încumete nici ei să-l bată...

Retragere la Galați

Rămasă singură în București, cu 3 copii mici, Sofia Imbroane, mânată de același cald patriotism care a făcut-o să înfrunte granița Predealului, nu și-a pierdut nădejdea. Visul celor ce porniseră peste Carpați, doborând pietrele de hotar, trebuia să se înfăptuiască. Nu erau pregătiți, dar totuși vor învinge. Suferințele de veacuri se vor șterge. România Mare se va realiza!

Nici veștile triste de pe front, nici înaintarea cotropitoare a dușmanului nu putură să îngenunchieze trufia celor ce se jertfeau pentru un sacru ideal.

Lovitura năprasnică de pe Argeș i-a făcut să-și părăsească capitala, să apuce din nou drumul pribegiei, dar nicidecum să-și piardă nădejdea.

... În acel ultim tren cu refugiați, care părăseau Bucureștii în fața invaziei teutone, și-a găsit și ea un loc. Bejenia începea abia de-acum. Dar încotro?

– Spre Moldova, spre petecul de Țară ce mai rămăsese încă românesc.

Ajunsa în Galați, avu parte să îndure o mizerie din cele mai negre. Fără vești de la cel ce o părăsise pentru a pleca pe front, fără bani, fără idee de ceea ce urma să se întâmple mâine, a știut totuși să-și salveze copiii de furia valurilor Dunării, care singură ar fi putut pune capăt aceluiași calvar. Căci abia atunci s-a putut vedea de câtă nemăsurată bunătate este în stare poporul român: o bucată de pâine se rupea ușor în două, lemnele se crăpau în patru și refugiații nu au fost lăsați să moară de foame. Sorbind zeamă de fasole din oale de pământ și îndopându-se cu pâine neagră, și-au amânat necazurile de pe o zi pe alta.

Așa a trăit și ea acolo, alături cu alți refugiați înfrățiți prin vitregia soartei...

La Iași în „triunghiul morții”

Stătea la marginea orașului, Bariera Aroneanu sau cum i se mai zicea, „la Moara de vânt”.

În aceleași case ale viei lui Strunga se adăposteau și soldați ruși, care nu cunoșteau nici pe departe lipsurile și mizeria celor ce, părăsindu-și totul, se-ngheșuiu în Iași, așteptând parcă de la el, bătrânul, salvarea!

Era singură cu 4 copii. Soţul îi era în Rusia. Alimente puţine. Lemne mai deloc. Zahăr numai de la ruşi. Şi-n Iaşi secera furia exantematicului...

Cu ruşii, schimbul nu se făcea greu. Dădeai spirt şi luai zahăr şi schimbul îl făceai oricum, căci numai ceaiul mai făcea minuni!

...Izbutni bolşevismul. Aliaţii ruşi părăseau frontul. La noi se vorbea de „triumphiul morţii”.

Dar „răpublica” nu mai voia război. Război voia Ţarul României. Jos, deci, cu Ţarul României.

Şi astfel, muscalii de la „Moara de vânt” ca şi alţii de pe celelalte dealuri, îşi îndreptară tunurile către reşedinţa domnească. Nu se ştia nimic. Numai cei din jur vedeau mişcări şi forfotele neobişnuite. Nu mirosea a bine...

...Soţia legionarului din Siberia denunţă Marelui Cartier zarva rusească...

... Nu ea a fost aceea care a zădărnicit o mârşăvie. Nu. Ea-i scăpase viaţa lui Vodă Ferdinand. Nu, dar conştiinţa îi era împăcată: oricât, ajutase şi ea Ţării! Şi Ţara a răsplătit-o, căci i-a dat să vadă miile de voluntari ardeleni şi bănăţeni, defilând înaintea viteazului rege, în acel memorabil 10 Mai 1917...

Visul milenar se împlinea...

Chemării de dincolo îi răspundeau miile de piepturi ofilite ale mândrilor feciori transilvăneni, înveşmântaţi în uniforme de-ale soldatului român...

*O familie pentru un ideal. Sofia dr. Avram Imbroane (1886-1933)
„Renaşterea”, 1933, nr. 56, din 26 martie, p. 4.*

Damian Izverniceanu

O noapte

- Amintiri de pe câmpul de luptă al Galiției -

Multe nopți sunt în lume și multe dintre ele mi s-a dat și mie a le petrece. Am văzut nopți senine, cer albastru și stele sclipitoare ca focul. Am văzut nopți cu raze de lună, care se așterneau într-un potop argintiu peste dealuri și peste sate. Am trecut prin nopți senine de dragoste, când la pieptul meu să sbătea molatic ființa care mă iubea, în vreme ce cu mâna îi mângăiam fața catifelată, ochii ne rătăceau perduți pe boalta cerească privind la lună, privind tainicele raze de stele, ori la norii pribegi, cari ajungând în razele lunei, aceasta le schimba veșmântul întunecat într-altul argintiu, brodându-le marginile cu aur. Am văzut nopți cu vânturi, nopți cu vijelii, nopți întunecate ca iadul, cu furtuni pline de urgie, cu tunete și cu sbiciuiri de trăsnete înfiorătoare, făcând să se îngrozească lumea de urgia lor. Am văzut nopți liniștite și tăcute de toamnă și am văzut iarăși nopți de iarnă geroase, cu viscole ce trosneau drumurile, ce făceau coperișurile caselor să trosnească din încheieturile lor, însă nopți asemănătoare acelei nopți, pe care mi s-a dat a o vedea pe câmpul de luptă al Galiției, încă nu mi s-a dat a o vedea.

După lupte crâncene, pe care le începurăm în 7 mai ne succese a alunga pe rus până dincolo de Carpați, prin ploaie de gloanțe, ce ne șerpuiiau în șuerături drăcești pe la urechi, prin trăsnetul șrapnelor și bubuitul granatelor înaintam victorioși, iar rusul, carele toată iarna se cuibărise în partea locului, își luă ce putu cuprinde în două mâni și se retrăgea într-o fugă nebună, lăsându-și morții și răniții prin păduri, pe margini de drumuri, în vreme ce gloanțele noastre de pușcă și de tun îi luase tare din scurt. După câteva zile de urmărire batalionul nostru rămase în rezervă și eram trimiși acolo unde se simțea mai mare nevoia.

Trecurăm hotarul țării și scoboram pe povârnișurile Carpaților spre Galiția. Pretutindenea înaintea noastră nu se vedeau decât coloane de fum ridicate din sate arzânde și nu se auziau decât răpăituri de pușcă și detunături de șrapnele, cari făceau vâzduhul să vuiască cumplit. În sfârșit după o cale îndelungată și fără întrerupere scoborârăm la marginea unui sat cu numele Tocarnia, unde primirăm rast și pe o câmpie abia înverzită ne mai odihnim ciolanele trudite, pe cari abia le mai simțiam că sunt ale noastre, în urma greutății ce o purtam în spinare. Când ne-am

eliberat de tovar, fieştecarele, fără să mai cugete la foame, cum îşi punea palma sub cap, pe loc şi aţipea. De mine însă somnul nu se prindea. Gândurile mă frământau mereu şi cu capul răzimat în mână priveam la pădurile de fag şi gorun revărsate pe coastele dealurilor, pe unde curgea lupta înverşunată. Un aeroplan al duşmanului făcea zboruri de recunoaştere şi la o înălţime de câteva mii de metri lunea lin şi domol ca pe nişte ape liniştite. Dinspre coastele dealurilor, unde era linia de foc, un ţaran scobora încet cu gloabele lui de cai, cari trăgeau o trăsură în carea îşi dormeau somnul cel vecinic doi soldaţi, unul de ai noştri şi celălalt de al duşmanului. Unul ţinea pumnii strânşi la pept, iar celălalt încremenit cu braţele întinse, ca şi când în ultimele clipe voia să îmbrăţişeze pe cineva: cine ştie, poate pe ai lui, de cari era departe, departe şi pe cari nu avea a-i mai vedea, nici a-l mai vedea niciodată, niciodată. Stam, priveam şi mă cutremuram în întreaga mea fiinţă de grozăveniile războiului, iar sufletul îmi suspina când mă cugetam la fiinţele cu inimile îngrijorate şi zdrobite ale celor de acas, cari zădarnic mai aşteptau pe cel ce nu avea să se mai întoarcă.

Cătră 5 oare după amiaz primirăm poruncă de plecare. Ne înşirarăm companie după companie pe un drum strâmt ce ducea peste o apă, iar de acolo în sus pe povârnişurile unor dealuri. Ceriul se înnoirase, iar prin norii plumburii o ploaie mărunţă prinse a se cerne ca printr-o sită deasă. Calea era anevoioasă şi povârnişă, iar noi sub greutatea poverii ne făcusem o apă numai. Grele sudori mi se storceau de pe frunte pe sub cozorocul chipiului şi mi se rostogoleau pe faţă în jos, picurând în stropi mari pe pept şi pe mâni.

Sus pe culmile îndepărtate ale unui munte lupta curgea înverşunată, iar puştile răpăiau în salve nebune, în salve nesfârşite. Pe cale ne întâlneam cu răniţi, unii la cap, alţii la mâni, alţii îşi târaiau după dânşii câte un picior sfredelit de gloanţe. Şi scoborau în tovarăşie atât de ai noştri cât şi de ai duşmanului, dintre cari ura de mai nainte să făcuse în bună pretenie. Pe cale toţi ne cereau apă, căci sufletul însetat le ardea cumplit.

Amurgul înserării se lăsa tot mai tainic, tot mai întunecat asupra împrejurimilor, urmat fiind de o noapte adâncă, care să părea că îşi adunase întunecul tot de peste an şi şi-l grămadise în aceeaşi singură noapte. Pe cărarea strâmtă, carea ducea drept în sus spre culme, ne întâlneam cu convoiuri de prizoneri ruşi, cari aduceau cu dânşii pe umeri şi pe cei răniţi. Între ei era şi un oficer tânăr, carele vorbea destul de bine limba germană. Mai erau şi câţiva români basarabeni şi toţi erau veseli că s-au scăpat pentru totdeauna de urgia războiului.

Şi întunecul creştea mereu, devenea tot mai înfiorător, iar eu orbecând pe calea piezişă urcam trudit şi amărât, în vreme ce sudorile îmi inundaseră întreg corpul de mi se părea că sunt într-o baie de aburi. Luptele curgeau aprige, iar noi din ce în ce tot mai tare ne apropiam de ele. Porunca era ca batalionul nostru să-l atace pe duşman în flancă.

În sfârșit, după o cale de trei-patru oare am ajuns sus pe culme, de unde ducea o cărare îngustă prin o pădure întunecată, ai cărei arbori nu-i puteam deosebi din întunericul orb al nopții. Văile ce se întindeau în fața noastră vuiău sinistru și dureros de pocnetul puștilor și bubuitul minelor explosive, iar vântul ce adia rece cu ploaie aducea cu sine mirosul prafului de pușcă. Aicea am ținut popas, ca să mai răsuflăm puțin și să ne odihnim. În apropierea noastră era locul de ajutorare pentru ostașii răniți. Aceasta o ghiceam numai după strașnicele vaete și dureroasele gemete ale ostașilor răniți. Unul era în agonie și abia își mai trăia sufletul în horcăieli înăbușite, cari pe toți ne făceau să ne cutremurăm de groază și stând să ne gândim la nimicicia noastră. Din când în când muribundul își venea în fire, ofta și gemea dureros, ca mai târziu din nou să cadă în horcăielile dureroase, cari din ce în ce se răreau. În apropierea lui se auzieau sunete de hârlețe și lopeți, cari scormoneau pământul și pregăteau morminte pentru acei ostași răniți cari ajunseră până la locul de ajutorare, dar aici în urma ranelor prea grele își deteră sufletul în mâinile Creatorului, la carele se vor bucura de o viață mai fericită. Cine știe, poate că hârlețele și lopețile acelea pregăteau și mormântul muribundului carele, cu toate că era în agonie, poate că își da seama de cele ce se petrec în jurul lui.

Întunerecul creștea tot mai tare și noaptea părea tot mai sinistă. Din ceriul acoperit cu întunecata pânză de nori se cernea o ploaie mărunță și rece. Odihnindu-ne aci câteva minute, timp cât am putut fuma în tihnă o țigară, am pornit-o din nou pe cărarea părăgenită a pădurii, iar sub picioarele noastre trosneau ramurile uscate. Un arbore era tras de-a curmezișul cărării, în carele împedcându-mă am căzut dincolo de el de credeam că am să-mi rup ciolanele. M-am sculat de jos așa cum a dat Dumnezeu și apucând pe un camarad de mâncă am orbecat mai departe prin îndrăcitul întuneric al nopții. Pe marginile cărării ne împedecam în cadavrele reci și înțepenite ale ostașilor căzuți. Dumnezeu mai știe că din care colț de țară au ajuns până aci, unde după o luptă strașnică au stropit pământul cu sângele lor cald. În alte părți, alte sunete de hârlețe pregăteau morminte proaspete pentru eroii căzuți. Noi însă orbecam înainte și mergeam pentru a relua locul celor căzuți și a continua lupta cu colosul rusesc, carele de astă dată poticnise și își da de-a dura peste cap. Un glas jalnic cuprins de durerile morții striga neîncetat: Saniteți! Saniteți... și vocea lui desnădăjduită străbătea prin noaptea îngrozitoare ca o rugăciune, ca o ultimă chemare pentru a alerga cineva la dânsul spre a-i întinde încă la vreme ajutorul necesar. Pe semne era un ostaș căzut, carele se zvârcolea între groaznice dureri și ajutorul nu-i sosea. Noi îl auzeam, treceam în apropierea lui, însă alta era chemarea noastră: de a merge și a respinge pe dușman și așa nu-i puteam întinde mână de ajutor. Și mergeam înainte și cu cât ne îndepărtam glasul se auzea tot mai răgușit, tot mai domol și tot mai dureros pătrundea prin infernalul întuneric al nopții. Ploaia era mărunță și rece și ne străbătea prin veșminte, îngreunându-le tot mai tare. Deodată zărirăm înaintea noastră pădurea iluminată

ca de o rază de foc. La început nu ştiam că ce este ? Apropiindu-ne însă tot mai mult puturăm vedea mai multe focuri cari da pădurei o înfăţişare stranie. Erau câteva companii, cari până atunci purtără greul foc contra duşmanului, iar de astă dată se retraseră, pentru a se mai reculege. Şi fieştecare ostaş îşi ridicase cort, lângă carele aprinse un foc, ca să se mai desmortească puţin de frig şi pentru a-şi ferbe biata cafea, alimentul de căpetenie al ostaşilor în vreme de război. Toţi erau tăcuţi şi gânditori. Greul luptei de peste zi îi obosise din cale afară. Cine ştie câţi au intrat în luptă şi dintre dânşii câţi au rămas în tranşee pentru a-şi dormi pe vecie somnul cel fără de visuri amăgitoare?

Am trecut mai departe şi pe cale cadra vele celor căzuţi erau tot mai dese şi tot mai mult ne împedeam întrânsele. Iară dintr-o vale adâncă veneau prin văzduh ţipete de durere, oftări năcăjite, horcăielile bizare a celor în agonie şi răcnetele după ajutor. Câte vieţi în floare, câte suflete pline de nădejde şi dornice de viaţă, câte inimi îndurerate se stingeau, se potopeau şi încetau de a mai trăi în această vale a plângerii? Şi nu era nimenea a le întinde mâna de ajutor, a le mângăia faţa ori a le spune cuvinte dulci de mângăere, ori cuvinte de îmbărbătare până când aceste fiinţe amărâte treceau la cele eterne. Câţi dintre dânşii nu vor fi încremenit cu zâmbetul sarbed pe buze, gândind în ultimile clipe la cei de acas? Şi câţi nu vor fi rămas cu faţa încremenită de marile dureri ale ranelor proaspete, din care încă se scurgea sângele în picuri calzi, stropind iarba şi umezând pământul? Gemetele lor cumplite adânc îmi străbăteau în suflet, iar inima mi se strângea de durere. Mereu, mereu ne îndepărtam de această vale plină de durere, dar vaelele lor tot îmi străbăteau în urechi.

De la o vreme căările prinsă să se încrucişa, iar întunerecul fiind mare comandantul batalionului nostru nu să mai putea orienta: care este calea cea bună? Eram siliţi deci a rămânea locului până în revărsatul zorilor. Era o oară după miezul nopţii, când ne-am aşternut pânza cortului pe iarba umedă şi sacul din spinare punându-l căpătâi m-am culcat şi eu, acoperindu-mă cu plapoma ostăşască. Am aşăpit visându-mă acas. Somnul mi-a fost dulce, iar visul frumos, că se pusese capăt războiului şi eu, eliberându-mă de la oaste, mă vedeam iarăşi între ai mei. Cu atât însă mi-a fost desamăgirea dimineaţa în crăpătul zilei, când se dete porunca de sculare.

M-am sculat. Cerul începu a se limpezi, iar pânza de nori spărgându-se începu a se împrăştia în toate părţile. Spre răsărit ceriul prinse a se rumeni de o culoare trandafirie. M-am sculat şi privind în jur de mine nu vedeam decât numai tranşee duşmane, făcute la repezeală. M-am apropiat de ele. Într-o groapă adâncă de un metru şi săpată în proaspăt şedea un rus îngheţat. Un glonte îl nimerise în faţă, sub ochiul cel drept. Atât mai avuse timp sârmanul om de a-şi scoate legătura din buzunar pentru de a-şi lega rana şi așa încremenise cu ea în mâni şi cu privirile îngheţate şi reci, îndreptate înaintea lui în desimea pădurii. Faţa îi era inundată de sânge şi începu a-i învânaşi. Armele însă erau lângă dânsul şi părea(u) nişte tovarăşi credincioşi nedespărţiţi. La trei paşi depărtare de dânsul, într-altă groapă

mai largă își durmea somnul cel vecinic un alt rus. Acesta era culcat pe o parte și părea că doarme pe pământul rece și umed. Veșmintele de pe dânsul erau stropite cu sânge închegat. Venise sărmanul, cine știe din care colț al imenselor stepe rusești, ca să moară acolo în pădurea deasă și întunecată. De acolo în jos se întindeau tranșeele într-o linie curbă prin pădure și în apropierea lor tot la câte zece pași sta trântit la pământ câte un soldat de ai noștri, ori de ai dușmanului, cari durmeau somnul lin și pentru carii războiul se sfârșise.

Un tovarăș îmi grăi:

– Uită un rus viu sub bradul acela.

Mi-am întors privirile într-acolo și zării la rădăcina bradului un ostaș de al dușmanului, carele era rănit și cum era acoperit numai cu mantaua militărească îi clănțăneau dinții de frig. M-am apropiat de dânsul. O frică mare îi trecu peste față și din nou începu a tremura. Văzându-ne îi era teamă că avem să-i facem vr-un rău. Dar ce rău să-i mai faci unui rănit nenorocit, ca vai de capul lui? Prin semne l-am făcut să se liniștească și să nu-i fie teamă, că nu i se va face nimic rău din partea alor noștri. Lângă dânsul era o cismă tăiată. I-am zis să-mi arate rana. Mi-a arătat piciorul, a cărui gleasnă era sfredelită de un glonț. Lângă dânsul un lac de sânge roșu se închegase. Avea dureri grozave bietul om, pe cari răceala de peste noapte i le mărise, dar le îndura în tăcere. Am pus atunci niște soldați de l-au ridicat de jos și l-au scos în cărare, pentru a fi băgat în seamă mai degrabă de cei ce da ajutor celor răniți.

De acolo am plecat mai departe și abia cătră seară am dat de dușman, pe care atacându-l s-a întins între noi o luptă înverșunată. După ce le-am ocupat tranșeele și le-am spart șirurile, el s-a retras într-o disordine colosală.

Câmpul de luptă, în mai 1915

„Calendarul Românului”, 1916, XXVIII, pp. 81-87.

Presimțiri

Înfrișatul și pustiitorul foc de granate și șrapnele și al mitralierelor se mai potolise și parcă împrejurimile, ostașii, ba întreaga fire se simțea mai ușurată după urgisita ploaie de foc. Norii de fum, care izvorau din nimica, creșteau mari îmbâcsind văzduhul cu mirosul de pucioasă, acum se risipiră cu desăvârșire, lăsând iarăși la iveală curata și albastra pânză a ceriului. Era după amiază și soarele se pregătea să se adâncească după pânza de ape, iar marea licurea întocmai unei mări de argint topit. Ici colea prin văzduhul curat să vedea rătăcind câte un aeroplan, carele se pierdea în zarea îndepărtată. Câte o păsărică ascunsă și ea cine știe unde în vremea înfrișatei volbure de foc, simțind liniște în jur de sine, începea să-și ciripească cântecul vesel.

Pe pietroasele întinderi ale Carstului, mărginite spre răsărit de o cunună de munţi, iar înspre apus de făşia argintie a Isonzului şi a mării, în dosul liniilor de foc se vedea o mare frământare de soldaţi. Atacurile se întrerupseră, iar saniteţii cutreierau acum colinele şi văile pietroase, adunând pe cei răniţi şi îngropând pe cei morţi. Numai rugăminţi şi gemete se auzeau pretutindeni.

– Fraţilor, o leacă de apă, numai o leacă să-mi răcoresc niţel sufletul, şopteau muribunzii cu ranele sângerânde încă deschise şi cu ochii mari, din cari se resfrângeau numai patimi şi dureri, îndreptaţi în haosul nemărginit ce se deschidea deasupra lor.

Şi alergau saniteţii în toate părţile dând ajutor cui mai era de dat ori aruncând câte o vorbă de mângăiere ori de îmbărbătare aceluia cari cu încetul se stângeau printre pietrele ascuţite ale Carstului, departe, departe de satul lor, de vatra părintească.

O jale adâncă, un cutremur înfiorător se ridică şi vibra mişcător pe deasupra locurilor pustii, devenite un larg cimitir pentru atâtea suflete stinse înainte de vreme.

Îndărătul companiei a 5-a a Regimentului 43 mişcarea părea cu mult mai vioaie ca aiurea, fiindcă în ziua aceea punctul culminător al atacurilor fuseseră ei. Bietele şanţuri şi întăriturile ridicate din saci de nisip fură spulberate şi zvârlite în văzduh, dimpreună cu tot cu ostaşi, de artileria grea a duşmanului, carea de două zile bătuse fără de răgaz. Locul unde dâşii fuseseră era o colină mai răsărită decât celelalte şi fiindcă avea mare importanţă strategică mult foc s-a revărsat asupra ei, multe lupte crâncene s-au dat peste acel petec de loc şi cu toate că atâtea rane s-au deschis şi vieţi s-au stins din ambele părţi, totuşi rămase în mâna apărătorilor, afară de o bucată de şanţ din dreapta, ce se revărsa pe coasta colinei din vale, ajunsă în mânele duşmane.

Sublocotenentul Nicolae Vasilescu, comandantul plutonului al întâilea din compania a 5-a, jos într-o dolină îşi adunase oamenii laolaltă să-şi numere pierderile.

– Ce este cu sergentul Ion Firescu, întreabă el văzând că acela lipseşte.

– O granată a dat lângă dânsul şi l-a zvârlit în văzduh, sfârticându-l în mii de bucăţi.

Locotenentul Nicolae Vasilescu încruntă din sprâncene.

– Dar căprarul Ion Macara?

– Şi el zace sus, cu fruntea zdrelită de un glonte.

– Ceilalţi sunt toţi?

– Toţi, afară de vreo 6 inşi despre cari nu se ştie ce s-a făcut.

– Hm, sârmanii, păcat după dâşii. Oameni de treabă şi de nădejde erau.

Între acestea câţiva ofiţeri, tovarăşi de ai lui se apropiară de dânsul.

– Noroc Nicolae!... tot teafăr, tot în pace?!

– Har Domnului, răspunse el în vreme ce își trecu palma peste fața încă plină de pământ și de fum, i se vedea cămașa prin mâneca bluzei sfărtecate.

– Da ce ai la mână?

– Ia mai nimic, o schijă de obuz mi-a sfărtecat biata bluză p-aci, p-aci era să mă lase fără de mână... Dar voi cum ați dus-o?

– Noi bine, răspunse un locotenent bărbos, că ne vezi teferi, însă bietul Călin de la a 6-a e mort.

– Mort?... făcu Vasilescu mirat.

– Da, mort... vreo cinci gloanțe de mitralieră i-a(u) îngăurit pieptul în partea inimei.

– Avuta-ți pierderi mari?

– Avut. Dar tu?

– Nu tocmai. Numai câțiva morți și câțiva răniți. Pagubă după dâșii, căci erau oameni cumsecade.

Între acestea căpitanul se apropie de dâșii cu priviri cam încurcate.

– Vasilescule, grăi el scurt, după ce resalută pe ofițeri, cari încă sta(u) drepti în fața lui, știi că la noi în partea dreaptă o bucată de șanț este în mâinile dușmanului?

– Știu.

– Avem poruncă ca pe seară compania noastră să-l svârle pe dușman afară cu orișice preț. Fiindcă pierderile plutonului tău sunt mai mici, te pregătește ca pe noapte să ataci pe dușman și despre cele ce se va întâmpla să mă înștiințezi. Înțales?

– Înțales, răspunde scurt sublocotenentul Nicolae Vasilescu, pe a cărui față nu se vedea nici cel mai mic semn, nici de întristare și nici de bucurie. Numai privirile o clipă părură a i se înduioșa, iar din ochi îi izvorau scânteieri stranii.

După ce căpitanul se îndepărtase, Vasilescu se întoarse spre tovarășii lui și le grăi cu o voce duioasă.

– De acum toate s-au sfârșit... Întristări și bucurii, visuri și speranțe peste toate se va arunca o lopată de pământ. De multă vreme presimțesc că odată are să se sfârșească și cu mine și că sfârșitul va fi teribil... Ioane, măi Ioane, strigă el cătră ordonanță, să-mi fierbi un ceai, dar auzi mă, bun să fie, căci numai așa se cuvine să fie ultimul ceai pe care îl voi bea. Ioane, mă să nu cruți rumul.

Soarele scobora încetșor cătră asfințit, iar ceriul și marea scânteiau roșu-trandafiriu. Împrejurările erau liniștite. Liniștite erau și tunurile și tot într-o liniște adâncă erau și tranșeele îmbâcsite de ostași. Rar de tot se descărca câte o pușcă, iar glonțul, întocmai unei viespi înveninate, rătăcea prin văzduh.

Sublocotenentul Nicolae Vasilescu se așează pe niște saci de nisip în fața tovarășilor lui. Își scutici cu mâinile prin buzunare în vreme ce privirile întristate și le ținea într-un loc. Tovarășii lui erau bucuroși că nu fură însărcinați cu acest lucru, totuși își compătineau tovarășul și-i aruncau din când în când o vorbă de mângâiere.

– De acum zadarnice rămân toate... șopti el încet, scoțând din buzunar un plic închis gata și adresat, pe carele îl privea scuturând cu durere din cap.

Tovarășii îl priveau cu nedumerire. El își îndreaptă privirile spre locotenentul Ștefan Petcu și-i grăi.

– Măi Ștefane, tu noaptea aceasta nu vei merge la atac, pentru aceea te încredințez pe tine cu o misiune. Iată aicea un plic adresat gata... când eu nu voi mai fi, tu să-l trimiți la poștă... Este o scrisoare adresată ei, ultima scrisoare, de adio... Dar să nu uiți prietene a scrie și acas sărmanei mele mame. Pe ea, caută întru cât poți să o mângâi, ca lovitura ce o va primi să nu fie atât de violentă.

– Vasilescule, ce e cu tine?... Ce stai tu de a vorbi?... grăiră tovarășii surprinși.

– Ce să fie?... nimic alta decât presimțirile și visele înfricoșate, care mă chinuiesc de o vreme încoace, acele vorbesc din mine.

Oftă cu durere.

– Și ce va zice ea?... Ce are să facă când va primi epistola mea?... Grozav! Vă spun fraților că îmi pare rău și mă doare inima după dânsa. Tare mult m-a iubit și de ați ști că cu ce iubire aleasă. Și-i ziceam adeseori: Draga mea, iubirea noastră e prea mare, e prea fierbinte și tare mă tem că dorința de a fi unul al altuia n-are să ni se realizeze. Și dânsa se alipea atunci de mine, așa că-i simțeam căldura corpului și mă privea cu ochii ei albaștri și mă săruta fierbinte zicându-mi să nu vorbesc așa, că ea moare...

Și sublocotenentul Nicolae Vasilescu se scutura ca de o înfiorare a morții. Între acestea Ion îi aduse ceaiul și-l puse în apropiere pe un buștean de lemn. Gustă din ceai, în urmă grăi.

– Ioane, de acum n-ai să-mi mai fierbi ceai, ăsta va fi cel din urmă.

Ion îl privi năuc, neînțelegând o iotă din vorbele stăpânului, în urmă se îndepărtă nedumerit.

Sublocotenentul, după ce beu de câteva ori din ceai, deveni tot mai vorbăreț, dar vocea lui era din ce în ce mai duioasă.

– Am cunoscut-o într-un spital din țara ei, unde erau oameni mai buni și mai blânză și unde inteligența nu era numai spoială ca la noi. Am cunoscut-o în frumoasa Boemie, iar dânsa era samarineancă. Am văzut-o atunci când mă simțeam atât de singur și viața îmi era atât de nesuferită. Într-o zi întâmplarea ne adusese laolaltă și atunci ne-am privit în ochi cu atâta dor și ne-am atins mâinile cu atâta căldură. Și din ziua aceea a încolțit în inimile noastre o dragoste sfântă și zilnic ne întâlneam și viața începuse a deveni pentru mine atât de frumoasă, atât de plăcută. Și câte ceasuri fericite am petrecut laolaltă, plimbându-ne zilnic pe sub salcâmie de pe malul unui râu ori pe aleele întunecoase ale unui parc cu arbori seculari. Și de câte ori nu mi-a zis ea: Să știi că numai pe tine te iubesc și fără tine am să mor... Ei, vedeți dar, că de acum se poate și dânsa pregăti, dar de moarte, căci eu sunt pregătit deja...

Vocea sublocotenentului devenea tot mai aprinsă, iar în colțul ochilor prinse a licări, ca o lumină stranie. Mai scose din buzunar un mănunchi de scrisori și câteva de ale ei, voi să le predeie și pe acelea, în urmă pregătindu-se, le opri la dânsul.

– Nu, acestea voi să le am la mine și din nou le vâh în buzunar.

– Nicolae, mai lasă-te de gânduri grele, ce ai tu astăzi de vorbești așa...

– Presimțirile frate, ele vorbesc și bine că știți prietenilor că numai azi mă mai vedeți, de mâne s-a isprăvit cu mine.

Când înserase binișor, sublocotenentul Nicolae Vasilescu își adună plutonul, își înarmă oamenii cu granate de mână și cu coifuri de oțel, le da-te câteva sfaturi cum au să se poarte, în urmă ieșiră afară din dolină și porniră înainte, târându-se spre șanțul ce se afla în mâna dușmană.

Noaptea se strecura încetișor, cu mult mai liniștită ca în alte dăți. După miezul nopții, însă, un foc oribil începu a se descărca din ambele părți. Apropierea plutonului lui Vasilescu fu simțită de dușman, deci un foc ucigător, o vijelie secerătoare de vieți se dezlănțui în noapte peste întinderile pietroase. Cu toate acestea, însă, locotenentul cu oamenii lui înainta mereu târându-se pe pietri. Rachetele aprinse prinsese a zbura prin văzduh, se aprindeau mari și se scoborau luminând în jurul lor ca ziua, așa că ostașii pitiți printre pietri se vedeau destul de bine. Și după fieștecare iluminare de rachete se auzeau puștile răpăind în salve, iar gloanțele se izbeau de pietri ori treceau înainte ca niște vârtejuri cumplite. De la o vreme înaintarea începu să devină tot mai anevoioasă, tot mai periculoasă.

– Don sublocotenent, șopti atunci de la câțiva pași de dânsul un sergent, jumătate din pluton l-am pierdut.

Sublocotenentul însă nu mai auzea. Creierii i se înfiebântaseră și deodată se sălta în sus în strigăte de : Huraaa băieți!... Pe ei, nu vă lăsați!...

Și în noaptea aceea prin răpăitul turbat al puștilor se auzeau răcnete de hura, o învălmășeală înfricoșată de glasuri omenești scoase din minți, cari înghețau și sângele în vine. În urmă totul amuți ca prin farmec. Puștile mai răpăiră o vreme, în urmă și acestea amuțiră.

Din partea din care începuse atacul, o umbră neagră se furișă printre pietri, în sărituri rezezi și cu pași sprinteni până în dolină. Era un ostaș, carele trase ață spre caverna căpitanului, unde-i raportă că toți oamenii din pluton au căzut.

– Unde e d(omnul) s(sub)locotenent Vasilescu?... întrebă căpitanul cu o voce aspră.

– Și dânsul au căzut... șopti cu o voce înduioșată ostașul.

Căpitanul nu mai grăi nicio vorbă, ci prinse în mâni aparatul telefonic și raportă la regiment cele întâmplare.

În crepatul zilei doi ostași scoborau în dolină cu cadavrul bietului Vasilescu. Era îngăurit de mai multe gloanțe prin piept, prin partea inimii și prin foale.

Ceriul prinse a se ilumina dinspre răsărit tot mai mult, iar zorile zilei năvăleau împrăştiind întunerecul. Vestea despre moartea lui Vasilescu se răspândi şi tovarăşii se adunară pe lângă dânsul privindu-l mâhniţi, cu ochii inundaţi de lacrime.

Bietul Ion, ordonanţa lui, numai acum îi înţelegea pe deplin spusele din ziua premergătoare şi acum îl bocea ca o femeie.

– Aţi văzut măi ce presimţiri ciudate mai avusese şi omul acesta, grăi unul dintre tovarăşi.

Sublocotenentul Nicolae Vasilescu sta nemişcat, cu faţa şi cu ochii încremeniţi spre cer, nemaivăzând, nemaiauzind, nemişimţind nimic, iar tovarăşii îl priveau cutremurându-se.

Locotenentul Ştefan Petcu îşi pipăi buzunarele şi dând de plicul primit de la dânsul, îi ceti adresa, în urmă grăi cu un glas înfrânt:

– Cine ştie, oare dânsa, carea atât de mult îl iubise, avea-va presimţiri că el nu mai este?...

„Calendarul Românului”, 1919, XXXI, pp. 99-105.

Legionarul

- Dedicată legionarilor români -

După ce expedă epistola Ileanei, sergentul voluntar Aurel Popa, dascălul din Răchiţi, se retrase în ascunzişul său, îşi aşternu mantaua militară pe nişte lăzi cu muniţie, se culcă pe o parte şi rămasă așa îngândurat cu mâinile sub cap. Tranşeu era lung şi tixit de ostaşi, de unde venea un murmur prelung de şoapte omeneşti.

Era o zi senină de vară. Linişte adâncă era prin văzduhul limpede şi linişte era şi între cele două tranşee, de unde, cu ochii crunţi de fiară sălbatică, se priveau ostaşii unii pe alţii. Numai undeva în depărtări, spre dreapta, se auzea mugetul cel cumplit al tunului, ce se asemena cu adâncul muget al cutremurului de pământ. Era a 18 lună de când nu se dezlipise din umedul tranşeu. Şi totuşi, cu mult mai bine se simţea acolo decât îndărătul liniei de foc, unde auzea înjurături şi câte alte vorbe de ocară, atât la adresa lui, cât şi a fraţilor de un sânge, din partea ofiţerilor străini de neamul său. Şi în astfel de momente, de câte ori nu simţea el că sufletul i se strânge de durere, iar un val de mânie îi pornea din inimă, întunecându-i creierii şi vederile. De multe ori era p-aci, p-aci, să-şi piardă cumpătul, dar totuşi se stăpânea, că cine ştie ce s-ar fi ales de el. În tranşeu, însă, avea linişte. Nici unul dintre acei domni, cari îndărătul tranşeuului făceau pe grozavii şi scrâşneau din dinţi, nu se ivea-n partea locului.

Și așa singuratic se frământa Aurel Popa în gândurile cari îl năpădeau val vârtej. De multe ori, când sta de vorbă cu camarazii încrezuți, își punea întrebarea că de ce se luptă? Ce rost au chinurile și suferințele lor îndelungate? Își varsă sângele numai ca străinul să-l stăpânească și să-și bată joc de dânșii? Ei luptă ca niște proști în vreme ce unгурul și neamțul revirează până și ultimele bucate, întreaga muncă de peste an, de la ai lor rămași acas, după cum mai deunăzi cetise într-o epistolă sosită din satul său, din Răchiți. Și-l durea inima că dintre tovarășii săi, români ca dânsul, nu pricepeau starea lucrurilor și nu simteau ca dânsul.

Și frământându-se el, așa simți cum un gând nou îi ilumină mintea, ca de un mănunchi de raze cerești. Tresări cuprins o clipă de o bucurie nedeslușită. Va trece dincolo la italieni, dar tot atunci și gândul Ileanei i se strecură prin minte. Va mai putea el să o revadă? Va mai putea el cândva a se reîntoarce acas în sătulețul Răchiți?...

– Dumnezeu e Bun și Mare, ce va voi El... se mângâia sigur.

Și bătând cu pumnul în păretele de gлии tranșeului, chemă la dânsul pe vreo doi tovarășii mai intimi.

– Am ceva să vă spun... grăi el cu o voce agitată și răgușită. Măi, oare vă gândiți voi că de ce luptăm noi și că ce rost au suferințele noastre? Ne vărsăm sângele prin locurile ăstea pietroase ca niște nebuni, fără ca o clipă măcar să ne fi cugetat că ce rost au frământările noastre. Luptăm ca dobitoacele, ca și mai pe departe să fim stăpâniți și asupriți de un popor de călăi. Ar fi bine dacă am pune odată capăt lucrurilor acestora și am trece dincolo.

Cei trei tovarășii ai lui rămaseră cuprinși de o mirare oarecare:

– Hm, bine zici, grăi unul, însă cum să trecem?

– Cu asta n-avem noi a ne bate capul, însă ar fi bine să mai dăm de veste la câțiva oameni încrezuți de-ai noștri, ca să-i scăpăm și pe ei de rău.

Pe înserate, în tranșeul sergentului voluntar Aurel Popa se adunară vreo 10 inși și așteptau cu nerăbdare momentul de a scăpa de jugul afurisit. Aci nu se mai temeau că vor fi pândiți de ochii spionilor și trădați la mai marii lor și în urmă trași și la răspundere. Comandantul companiei era la o îndepărtare de câteva sute de pași îndărătul tranșeului, ascuns într-o gaură bine clădită și mare, nu se temea nici de obuzele cele mai grele; iar comandantul plutonului, un sublocotenent evreu, fricos, de când intrase în tranșeu nici nasul nu și l-a scos afară.

Înserase de-a binelea. Ceriul era împodobit de pleiada stelelor, cari scânteiau în splendoarea luminii lor. Un vânt răcoros adia dinspre mare. Și era o seară plăcută, de-i venea omului poftă de a face plimbări pe deasupra tranșeelor, dacă afurisitele de gloanțe n-ar fi zbârnăit prin văzduh cu sunetul lor sinistru.

De cu seară, din ambele părți începu a se descărca un foc ciudat. Gloanțele vâjâiau prin văzduh, se izbeau de sacii cu pământ ori se sfărâmau de petrii în mii

de bucăţele. Dar focul acesta obicinuit, care se repeta mai în toată seara, în scurt timp se potoli, iar cătră miezul nopţii mai toţi ostaşii din tranşee, răpuşi de osteneală, moţăiau din capete cu puştile în mâni.

Aurel Popa şi cu tovarăşii lui însă erau treji. Unul şi acelaşi gând muncea pe toţi, ca cu (sic) cât mai în grabă să se vadă la „frateli italieni”. Cătră miezul nopţii ieşiră din tranşeu şi numai cu săculeţul de pâne după grumazi şi cu mantaua în spinare porniră în brânci spre gardul de sârmă spinoasă, ale cărui taine dâşşii le cunoşteau şi peste care trecură cu uşurinţă. De acolo tot aşa târându-se pe foale, porniră mai departe înainte. O linişte neobicinuită era peste întinderi. Undeva la îndepărtări mai mari se zăreau la anumite răstimpuri svâcnind în sus câte o rachetă aprinsă, lăsând întocmai ca meteorii în urma lor o dără de lumină. Fugarii însă se târăiau mai departe, întocmai ca nişte şerpi printre pietrele încă calde de arşiţa soarelui de peste zi. În calea lor se treziră într-o dolină pustie, deasupra căreia se aflau tranşeele duşmane. Se opriră o leacă aici, ca să mai răsuflă. Sergentului îi trăzni atunci ceva prin minte. La lumina unui chibrit, scrisă vreo două şire pe un petec de hârtie şi învălind într-însul o petricică o azvârli spre tranşeuul italienilor şi aşteptară cu inimile bătânde; dar din partea locului nu observară nicio mişcare. Să treacă aşa numai, fără a le da de veste, era lucru primejdios şi însemna a te juca cu moartea. Mai scrie una, o asvârli şi iarăşi aşteptară. De astă dată li se păru ca şi cum ar auzi un oareşcare freamăt de arme deasupra capetelor lor în tranşeu şi şoapte de voci omeneşti. Un cap mai îndrăzneţ răsări de după tranşeu, privi în vale, cercetându-i cu de-amănuntul, în urmă le zise pe italieneşte să meargă fără frică.

Cei zece soldaţi, cu inimile mai linişfite porniră înainte. În cale le răsări un soldat, îi cercetă cu deamăruntul, ca nu cumva să aibe arme ori bombe la dâşşii şi-n urmă le dete drumul în tranşeu. Unii dintre soldaţi îşi ridicau capetele somnoroşi spre ei, întrebând pe ceilalţi că cine sunt aceştia.

– Li pringionerii, fu răspunsul scurt.

De acolo au fost duşi la comandant, carele îi primi cu un zâmbet de prietenie. Acesta le mai dete vin şi ţigarete, mai ispiţi una alta de la dâşşii, în urmă îi expedă mai departe sub paza şi conducerea a doi soldaţi.

Drumul le-a fost cam lung şi treceau ei din sat în sat şi nu se puteau mira îndeajuns de frumuseţea răpitoare a Italiei, ce se aseamănă unui rai pământesc, cu pomii şi arborii veşnic verzi, cu ceriul pururea senin şi cu razele atât de blânde ale soarelui.

Pe când se odihneau într-un sătuleţ lângă bazinul unei fântâni săritoare, unde muierile se adunau spre a spăla rufele, zări o fiinţă cu păr şi cu ochi negri şi cu faţa pârjolită de arşiţa soarelui, apropiindu-se de bazin. Sergentul care tocmai curăţa o portocală spre a o mânca, rămase ca trăznit, cuprins de fiori. O asemănare ciudată era între fiinţa aceea şi Ileana, lăsată undeva departe într-un sat dintre munţii ţării lui. Ochii, nasul, ba şi sprâncenele şi până chiar şi mlădierile, toate erau ale Ilenei.

Și privea el ca un năuc spre fetița ce-și limpezea rufele, în vreme ce în adâncul sufletului îi picura strop de strop durerea și dorul fetei dascălului din Răchiți, pe carea atât de mult o iubea. Parcă nicidecum nu a fost cuprins de atâta dor și jale ca în ziua aceea. Chipul italienei îl făcu să-și aducă aminte de toate clipele fericite petrecute în apropierea acelei fete, carea atâta farmec și iubire răspândea în jurul ei.

Italianca observase că e mult admirată și pentru aceea din când în când își arunca privirile sclipitoare spre dânsul, ce păreau niște săgeți de foc, cari îi străbăteau adânc în suflet. Uneori părea că buzele i se mișcă, gata de ai rosti numele.

Și așa a tot privit-o năuc până când fetița se depărtase de lângă bazin. Și atunci, închizând el ochii, rămase cuprins ca de o toropeală plăcută. Și în mintea lui amintirile îi desvăleau icoane după icoane, cari din cari mai duioase. Icoana despărțirii, însă, se ivea ca într-o lumină albăstrie, tot mai lămurită, tot mai curată și-i smulgea din suflet niște suspine adânci ca și niște gemete dureroase.

Așa i se părea că re trăiește acele clipe ale ultimei seri petrecute în mijlocul familiei învățătorului celui bătrân din Răchiți. O durere adâncă îi copleșea sufletul, iară de câte ori i se întâlneau privirile lui cu ale Ileanei, cari înotau în lacrimi, de atâtea ori simțea un nod în piept cum i se urca până în grumaz. Greu, foarte greu, i-a fost atuncea. Iară când din întâmplare rămaseră singuri în odaie, Ileana se îndreptă spre el privindu-l cu atâta milă și-i grăi:

– Așadară ne despărțim Aurele... și în clipele acelea două părăeșe de lacrimi îi porniră pe obraze în jos, strălucind în lumina lampei ca niște firicele de briliante.

– Nu-ți face gânduri rele Ileană, că Dumnezeu e bun... i-a zis el cu o voce duioasă, aproape înecată.

Și în urmă s-a despărțit; dar în noaptea aceea somnul nu s-a prins de niciunul. S-a dus acasă, dar camera îi era pustie. A ieșit afar, privi oleacă luna strălucitoare de pe imensa boltă albastră, în urmă împins ca de o mână nevăzută, porni cu pași domoli în jos, pe sub ferestrele Ileanei. De ea iarăși somnul nu se prindea, căci cetatea de aur a visurilor sale și-o vedea prăbușită și zdrobită, ca de urgia unei furtuni cumplite. Ședea pe un scaun cu privirile ațintite asupra icoanei Maicii Domnului, implorându-i ajutorul.

Auzind pași rari și monotoni pe sub perețele ei, tresări și-n urmă ieși la poartă. El trecea visător. Și când poarta s-a crepat, a rămas locului întrebând:

– Ileană, nu te-ai mai culcat?

– Nu; somnul nu se prinde de mine azi și poate nici mâne și nici poimâne. Aurele, cine știe, poate mă vei uita... Lumea e largă și omul le uită toate în grabă.

O clipă tăcu, cutremurându-se. Din vocea ei tremura jalea și durerea.

– Și vezi, mi se rupe inima de durere când știu că de azi înainte cu câte rele și primejdii vei avea să lupți. Totuși, ca Dumnezeu să te ocrotească, avându-te sub scutul său, primește acest talisman de la mine și-l păstrează.

Şi dezlegându-şi un lăntişor subţirel de argint de la grumaz, de carele atârna o iconiţă a Maicii Domnului, o sărută cu foc şi-n urmă i-o acăţă de grumaz.

El i-a sărutat mâna, iar dânsa şi-a răzimat capul de pieptul lui.

Afară era senin şi luna îşi cernea argintul razelor fermecătoare asupra lor. Iar când i-a dat ultima sărutare şi şi-a simţit obrazele umede de lacrimile ei, părea că înebuneşte de durere. Şi Aurel Popa așa îşi torcea mai departe amintirile sale, când vocea tovarăşilor îl treziră şi în urmă plecară mai departe.

Calea o făcea tot peste mulţimea satelor, cu case înalte, cu ulitele strâmte şi cu ziduri de piatră învechite, roase de dintele vremii.

În sfârşit se văzură în lagărul prizonierilor, unde nu se simţeau destul de bine, fiindu-le libertatea restrânsă. Dar mai mare le-a fost bucuria când într-o dimineaţă se treziră cu doi sublocotenenţi români, cari între altele le-au grăit:

– Fraţilor, de acum suntem scăpaţi de jugul străin sub carele trebuia să luptăm contra desrobotitorilor noştri, totuşi o sfântă datorinţă ne stă înaintea, ca cât (sic) mai grabnic să scăpăm şi pe ceilalţi fraţi ai noştri de robia străină şi să scurtăm acest război lumesc. Deci datori suntem ca din nou să prindem arma şi să continuăm lupta umăr la umăr cu fraţii noştri italieni, ca astfel cât mai grabnic să ajungem la vetrele noastre părăsite!

Vorbele acestea avură mare trecere, că în scurt timp toţi prizonierii români trecură în „Legiunea Română”, care atuncea se pornise.

Sergentul vedea acum atât de clar că aceasta îi este unica cale de a ajunge lângă aceea pe care atât de mult o dorea şi vorbele celor doi inşi erau pentru dânsul o adevărată solie dumnezeiască.

II

Batalionul voluntarilor, sub numele „Legiunea Română” se şi formase în Italia. Şi-ţi era mai mare dragul să priveşti la dânsii cum erau îmbrăcaţi în uniforme noi de alpini, cu tricolorul românesc la grumaz, carele atât de frumos strălucea în bătaia soarelui cald al Italiei. Asemenea şi steagul legiunii era de o frumuseţe rară, sub carele toţi legionarii, pătrunşi în inimi şi în gând de un singur dor, jurară credinţă regelui italian şi neamului românesc.

Între coloanele legiunii, ca comandant (sic) de pluton era Aurel Popa, dascălul din Răchiti, avansat la rangul de sublocotenent.

Şi în decursul marei serbări a sfinţirii steagului, sta el în fruntea plutonului drept, ca o statuă de piatră, cu privirile îndreptate în deşert, în vreme ce prin minte lin şi uşor i se ştrecora gândul Ileanei. De multă vreme nu mai ştia nimic despre dânsa şi încă nu i-a scris. Cine ştie, poate îl va crede mort şi poate că îl va da uitării. La gândul acesta până că se cutremură în întreaga lui fiinţă.

– O, nu. Ileana nu mă va putea uita, se mângâia în sine, câtă vreme lăntșorul, legat de mâinile ei, îl voi purta la grumaz.

După sfîntirea steagului și depunerea jurămîntului sub umbrirea lui, o horă veselă se începu în piața orașului și jucau flăcării bătînd tactul, în vreme ce vinul curgea gîrlă din butoaiile desfundate. Dar nici italienii nu se lăsară mai pe jos, ci răpiți cu toții de farmecul jocului românesc, rînd pe rînd se aruncau în vâltoarea amețitoare și frămîntau și ei din picioare, așa cum da Dumnezeu.

Sublocotenentul Aurel Popa sta în tovărășia altor prietini. Cu cât goleau pahar după pahar, cu atît se aprindeau tot mai tare, pînă la sfârșit începură și ei a juca.

Serbarea s-a sfârșit în cele din urmă, iară după cîteva zile, batalioanele bine echipate în strigăte și cîntări de bucurie porniră spre front, acolo unde datorința îi chema de a dezrobi cât mai curînd pe frații lor. Italienilor nu li s-a mai dat a vedea oameni cuprinși de atîta bucurie și voie bună atuncea cînd mergeau să înfrunte pe dușman și moartea. Ajunși odată în tranșeu, nu mai erau cu frica în inimi, ci ca niște șoimi așteptau plini de nerăbdare sosirea poruncii de atac.

Trupelor austriece, după ce începură ofensiva îndealungul râului Piave, le și succese a ocupa dealul Montello, pe carele numai cîteva zile îl țînură în mîni, căci la contrasbitură a italienilor nu mai putură rezista, ci fură nevoiți a se retrage pe țărmlul stîng al râului, lăsînd în urma lor sumedenii de prizonieri și tot atîția morți înecați în valurile spumegătoare și turbate ale apelor.

Și nu avură timp îndeaus a se reculege, cînd urmă din nou a doua izbitură, pe întreg frontul, de sus din munți, pînă jos la mare. La aceste lupte a luat parte și Legiunea Romînă, care sub adumbrirea steagului lor luptau ca niște lei. Toți luptau pătrunși de o sfîntă încredere că izbînda va fi a lor.

Sublocotenentul Aurel Popa era în fruntea plutonului său. Luptele se începură și peste întinderi nu se auzea nimic alta decît geamătul și urletul prelung, care cutremura pămîntul din temelii. Tunurile bubuiau, puștile ropăiau, iar văzduhul încărcat de fumul obuzelor se frămînta într-o volbură cumplită ca de ape mari, cari sbiciuite de furtună au rupt toate zăgazurile din calea lor. Răcnete de Uraaa! ale învingătorilor și țipetele de durere ale răniților se auzeau pretutindeni. Și totul părea un infern. El nu se mai cugeta la nimic, ci îmbărbătat de mirosul sîngelui și al prafului de pușcă, mergea victorios în fruntea oamenilor săi.

Pe culmea unei coline din față întîmpină rezistență. O ploaie de plumbi curgea de sus cu nemiluita. Cîteva oșteni desculți și flămânzi ai oastei învinse, păreau neclintii în pozițiile lor destul de întărite. O clipă sublocotenentul Aurel Popa se cugetă a lua colina cu asalt, dar nu era chip a străbate așa de ușor pînă sus fără jertfe de vieți omenești. O nouă ploaie de gloanțe se porni de sus, rînind ușor pe vreo doi înși, iar pe el încă îl atinseră sfîrtecîndu-i pulpanele mantalei.

Sublocotenentul îşi împărţi atunci plutonul în două părţi şi la un moment bine venit încungiurară colina şi peste câteva clipite se văzură sus. Acolo mai mare fu mirarea văzându-se cu rămăşiţele fostului său regiment, tot români, cărora nu le venise la socoteală de a se preda atât de uşor. O clipă părea că turbează de mânie, mai târziu însă se linişti. Prizonierii îi implorau iertare. El îi dezarmă, în urmă începu a-i cerceta pe rând şi pe fieştecare în parte. Ajungând în faţa unui oştean, îmbătrânit fără vreme, cu barba sburlită, cu privirile înspăimântate şi cu faţa pământie, aşa i se părea că pe acest om l-a mai văzut undeva, dar nu-şi aducea aminte că unde. Prinse a-l întreba atunci, că cine e şi de unde, până când află că e sluga părintelui din Răchiţi.

– Dar pe tine bade Iacobe ce vânturi te-au adus pe aici?... întrebă el mirat.

Bătrânul ostaş îşi aruncă privirile spre dânsul, îl privi nedumerit, apoi ridică aşa neştiutor din umeri.

– Ia păcatele mele, poate mai ştiu eu, că ce drumuri am ajuns să bat?... Or făcut din mine ostaş şi vezi că m-a adus pe aicea prin Italia... Dar să nu vă fie cu supărare domnule, ia să-mi spuneţi că de unde aţi aflat că pe mine mă cheamă Iacob?

– Nu încape vorbă, timpul şi războiul schimbă pe oameni de abia se mai recunosc unii pe alţii.

Bătrânul se îndreptă atunci de şele, îl privi mai cu atenţiune şi deodată luminat parcă de un gând, se plesni cu mâna peste frunte.

– Ei văzut-ai minune, dar de unde era să-mi trăznească prin minte că tocmai cu dumneata să mă întâlnesc?... Hm, hm, ai văzut minune... să stau eu cu dascălul nostru în faţă şi să nu-l cunosc... hm, hm.

Şi badea Iacob scutură nedumerit din cap, apoi strângându-i vesel mâna îi grăi.

– Serbus don văstor... Bine că te-a ţinut Bunul Dumnezeu teafăr până acum...

Şi sublocotenentul Popa prinse atunci a-l potopi cu fel şi feluri de întrebări. Mai mult îi ardea lui de Ileana şi despre dânsa prinse a întreba nerăbdător.

– Am văzut-o înainte de plecare. Şedea în grădina şcoalei sub umbra unui nuc şi cetea. Stă mai mult acasă. Nici pe la preoteasă nu merge. Într-un rând i-a venit peţitor un teolog, dar nici nu vrea să audă de măritat.

Inima sublocotenentului prinse a bate cu putere şi ofta mereu. Şi multe au mai întrebat el de Ileana, dar în clipele acelea un ostaş aduse poruncă nouă. El trimise câţiva soldaţi cu prizonierii, iar cu restul plutonului porni spre comandantul companiei. Pe cale însă auzi că armata austriacă e zdrobită cu desăvârşire şi că sute de mii de prizonieri au căzut în mâinile italienilor şi că restul se retrăgeau îndărăt ca nişte oarde sălbatic.

Bucuria de marea izbândă se vedea pretutindeni fluturând pe feţele învingătorilor, iar din ochi le ţâşneau numai raze de fericire.

III

Era o zi de primăvară. Soarele strălucea maiestos sus pe ceriul limpede și albastru, iar prin grădini pomii erau în floare. Prin văzduhul proaspăt și cald, rândunici de curând sosite ciripeau drăgălaș în zborul lor săgetător. De prin stuful de răchiți, de pe țarmurul râului, privighetorile și grangurii fluierau cu drag, iar de pe lanurile verzi se auzea glas de pitpalaci.

Ileana, fata dascălului din Răchiți, păsea domol printre straturile din grădină privind la sămânțele ce prindeau a încolți, iar gândurile, cari de o vreme îndelungată zilnic o năpădeau și o munceau, de astă dată nu o lăsară în pace. Și zadarnic se muncea ea ne-ncetat, ca să alunge de la sine acele gânduri istovitoare, că nu putea.

Trei ani și jumătate se strecoraseră de când s-a despărțit de Aurel și în acest timp îndelungat, ce-i părea o veșnicie, abia dacă primise câteva epistole de la dânsul și acelea la început numai. Și acuma sta așa în nedumerire, nemaiauzind nimic despre el și nemaștiind că e viu sau mort. Și nu știa sărmana să nădăjduiască în venirea lui ori să-l plângă ca pe un mort. Și sufletul ei deveni un câmp de luptă al nădejdlor și deznădejdlor.

De la revoluție încoace, soldații scăpați de jugul străin prinseră a veni la vetrele lor și Ileana pe toți îi întreba despre Aurel Popa, dar nimenea nu știa să-i deie vești mai lămurite despre dânsul. Unii îi spuneau că ar fi căzut în primăvară la italieni, dar nici aceștia nu știau apriat și cu siguranță. Alții iarăși ziceau că ar fi căzut, dar acestea erau vești neîntemeiate și Ileana nu le da niciun crezământ, mai vârtos pentru aceea că o șoaptă ascunsă în sufletul ei îi întărea credința că nu ar fi mort.

Și așa Ileana își ducea în tăcere viața ei zbuciumată și nu afla altă mângâiere decât a sta în grădina cu flori. Din când în când se așeza sub părul înflorit și asculta cufundată, ca într-un somn plin de moleșeală, la albinele ce roiau prin florile părului. Și așa își petrecea timpul, ce-i părea o veșnicie de când nu mai știa nimica de acela al cărui chip adânc săpat în sufletul ei o urmărea ne-ncetat.

Aproape jumătate de an se strecurase de când soldații tot veneau acas și nimenea nu știa să-i deie vreo știre despre dânsul, o singură speranță de care să i se lege sufletul ei.

Și în satul Răchiți nimenea nu era care să fi cugetat la dascălul cel tânăr, afară doar de unele babe bătrâne pe la biserică îl mai pomeneau, fiindcă fusese cântăreț vestit și biata Ileana. Cu câtă sfințenie îi păstra ea amintirea lui în serile de nesomn, câte rugăciuni fierbinți nu s-au îndreptat către Maica Preacurată, pentru a-l avea și pe el sub scutul ei. Altădată iarăși ceasuri întregi privea la obloanele închise ale locuinței lui părăgenite și pustie, unde în vremuri mai bune, mai fericite îl vedea ivindu-se de cu dimineață la fereastră.

Şi așa zilele se strecurau înaintea una după alta, întocmai ca undele unei ape; pluteau înaintea, ca să nu mai revină niciodată. Şi în acest răstimp, nu s-a bucurat o singură dată. Cu toate că trăi în zilele mari de prefacere, când jugul cel de veacuri fu aruncat și zdrobit la pământ, totuși Ileana nu se bucura pe deplin de aceste zile mari, fiindcă un colț al inimei era al lui, al lui Aurel, despre care nu știa nimic.

În țară se produsese o învălmășeală nemaipomenită. Românii erau veseli că s-au eliberat de domnia străină și se alipesc fraților lor. Ungurii iarăși nu se puteau împrieteni cu gândul acela, că de acum înaintea românilor n-o să le mai fie supuși și pentru aceea se răsculară, începând a schingiui și omorâ la români nevinovați. Glasul celor năcăjiți însă străbătu departe și niște batalioane de vânători din regat porniră a spulbera în vânt îngâmfwarea și sălbăticia ungurească.

Trecerea soldaților români a fost sărbătorită pretutindeni prin satele românești. Asemenea și în satul Răchiți a fost o sărbătoare mare. Toți sătenii ieșiră în calea lor, întâmpinându-i cu urale de bucurie. De astă dată și Ileanei i se umplu sufletul de veselie și ieșind în poartă își fâlfâia batista spre ostași. Atunci numai, pentru întâia oară, simțise și dânsa după atâta amar de vreme o bucurie și o seninătate în inima ei bătută de rele.

Bucuria a ținut însă numai o zi, că în ziua următoare tristețea din nou i se scoborâ în suflet.

Într-o zi ceti într-o gazetă că prizonierii din Italia sosesc acas și că primul transport a ajuns la Constanța și că altele urmează a veni. La vestea aceasta o bucurie nedeslușită i se strecoră prin suflet și o clipă își simți inima înluminată, dar îndată vechea îndoială din nou o întunecă, învălind-o în norul posomorât al melancoliei.

Dăscălița din zi în zi devenea tot mai îngrijită de soartea fiicei sale, Ileana era unica fată la părinți și de câte ori o vedea tristă și îngândurată, de atâtea ori bătrânei i se strângea inima de durere.

– Ileană, din zi în zi tu tot mai mult te schimbi și tot mai tristă, tot mai tăcută devini. Mai lasă gândurile la păcatele lor și fii și tu mai veselă și mai vorbitoare. O fată la vârsta ta altcum ar trebui să fie.

– Ei bine și cum ai voi să fii?...

– Să fii mai vorbitoare, mai veselă și să mai ieși și tu din casă.

Ileana iubea mult pe mamă-sa și pentru aceea asculta de sfaturile ei. Se hotărâ deci a ieși și dânsa din casă.

Era duminică după amiaz. Ileana isprăvindu-și lucrul prin casă, își luă hainele curate pe dânsa, umbrela și merse la preoteasă. Aceasta se miră când o văzu.

– Ce oare să fie azi, că te-ai hotărât să ieși din casă?

– Am venit să te chem la plimbare.

– Eu nu pot merge.

– Atunci îmi vei da pe Mărioara să mă însoțească.

Și Ileana, cu fiica de 12 ani a preotesei, porniră spre valea plină de verdeață din marginea satului. În calea lor culegeau flori de toate nuanțele de pe malul pâ râului cu murmur dulce. Ajungând la izvorul de sub coasta dealului, Ileana se opri așezându-se pe o bancă, iar Mărioara culegea și mai departe flori.

Și cât de frumos era pe valea aceea așezată între coastele dealurilor. Un cioban își păștea oile și doinea dulce din fluier, iar Ileana asculta dusă pe gânduri. Multă vreme se strecurase de când nu mai ieșise prin partea locului. Mai pe urmă a fost cu Aurel Popa, dar mult era de atunci. Și așa i se părea că îl vede pe Aurel în apropierea sa vesel, cum era el de obicei.

Deodată sus pe drumul ce se iveau pe culmea dealului zări silueta a doi călători, ce scoborau cu pași voinicești la vale. Ea i-a văzut și la început nici nu-i luă în seamă, dar cu cât aceștia scoborau mai mult, cu atât ochii ei tot mai mult rămâneau ațintiți asupra lor. La o întorsătură a drumului ei dispărură după muchia unui deal, dar nu peste mult apărură din nou în valea plină de verdeață. Când ajunseră în apropierea Mărioarei, se opriră în loc și vorbeau cu ea.

Ileana văzându-i tresări și i se strânse inima de spaimă. Străinii erau îmbrăcați în nește veșminte neobicinuite și de aceea spaima Ileanei crescuse și mai tare. Se ridică de pe bancă și strigă:

– Mărioară vină să mergem acas.

Cel mai înalt auzindu-i vocea își întoarse capul spre dânsa, o privi uimit, în urmă porni cu pași lungi spre ea. Celălalt și cu mica Mărioara îl urmau.

Ileana rămase ca trăznică. Gândul că acești doi străini îi vor face rău o tulbură. Privi odată în jur de sine pe livadă și nu vedea decât pe cioban, dar și acela era departe.

Între acestea străinii se apropiară binișor de dânsa și se opriră în fața ei. Ileanei îi venea să țipe, dar cuvintele i se opriră în grumaz.

Cel mai tânăr dete binețe cu un glas domol și blajin. Ileana cu privire îndreptată tot în pământ se mai încălzi puțin, însă îi era teamă a-și ridica ochii asupra lui. El mai făcu vreo doi pași și acum era față în față cu dânsa. Ea își ridică odată ochii în sus spre el, dar repede îi plecă în jos, căci privirile cele pline de foc și de iubire strașnic o săgetară până în inimă.

– Ileană, nu mă mai cunoști?... șopti el cu o voce înduioșată.

Ileana înluminată de un gând puternic, de o amintire veche, recunoscuse glasul și-și îndreptă privirile înspre fața lui.

– Aurel!...

– Ileană!...

Și ochii lor umeziți de bucuria revederii se priveau cu foc și în urmă amândoi căzura unul în brațele altuia, fără a mai cugeta că nu sunt singuri.

De sus de pe coasta dealului, fluierul păstorului își revărsa glasul duios în gingașe mlădieri. Soarele era spre asfințit și valea era îmbrăcată de o lumină purpurie. Prin văzduh rândunelele ciripeau vesel, iar privighetorile se îngâneau cu murmurul apelor.

– Aurele, vreme îndelungată n-am mai auzit nimic de tine... De ce nu mi-ai scris?

– N-am putut...

– Dar cel puțin scăpat-ai teafăr?

– Da, iconița legată de mânuțele tale la grumazul meu m-a scăpat de multe rele și mari primejdii.

Și cei doi tănari îmbătați de fericire se priveau cu atâta foc și cu atâta dragoste. Când soarele era spre scăpătate, ei mână în mână pășeau cuprinși de fericire spre ulițele sătulețului cătră școală, în vreme ce sătenii priveau mirați în urma lor.

„Calendarul Românului”, 1923, XXXV, pp. 94-104.

Dezertori și devastatori

- Amintiri din Italia -

Pontebba e un oraș italian într-o vale din munții Carintiei. De la anul 1859 până la sfârșitul războiului mondial orașul fu împărțit în două părți și anume o jumătate se numea Pontebba și se ținea de Italia, iar cealaltă Pontafel, care aparținea Austriei. Orașul era tăiat în două părți de pârâul Pontebbana, ce izvoră din munții acoperiți cu zăpadă și se vărsa în râul Fella. Astfel frații de un sânge erau dezbrăcați în două. Căile lor de comunicație erau două poduri, unul pentru tren și celălalt pentru trăsurile. De ambele părți erau păzite de soldați grăniceri și de vameși. Deasupra orașului jur împrejur se ridicau coastele păduroase ale unor munți gigantici, ale căror vârfuri stâncoase și pleșuve se pierdeau în negurimea norilor împiedecați în ele.

În partea nord vestică se ridicau munții „Malurch” și „Culmea cerbului”. Pe coasta dinspre Pontebba era ascunsă compania a cincea, din care făceam și eu parte. Compania noastră era un fel de post înaintat, așa că, la caz de atac, să țină focul cu italienii până când va prinde de veste grosul armatei ce stătea deasupra noastră pe creasta munților. Față în față cu noi se ridicau alți munți, prin ale căror văgăuni stăteau ascunși soldații italieni.

Sus, la o înălțime de aproape o mie opt sute de metri, coasta muntelui forma o terasă prelungită, ale cărei capete dau în niște păduri sterpe și jerpelitate din cauza frigului. Pe terasa aceasta acoperită cu iarbă verde ne-am zidit câteva ascunzători ca să ne odihnim, iar ziua să ne ascundem de ochii observatorului italian. Când am ajuns acolo, eram cuprinși de teama vreunui atac, dar după două, trei zile ne-am obișnuit și atunci întrebam că de ce n-ar veni italienii să ne cerceteze?

- Și ce ați face dacă ar veni italienii la voi? Întrebă un sergent, tot român ca și noi.
- Le-am întinde mâna și le-am zice: Bine ați venit, fratellilor!
- Mă, dar strașnici soldați mai are și împăratul!
- Cum e sfântul, așa-i și tămâia!... Împăratul cam puțină grijă poartă de nația noastră. El ține mai mult la nemți și la ungurii lui și de noi nicio grijă nu are. Să lupte dar aceștia pentru el!

Astfel de vorbe răsuflau din ai noștri, dar numai atunci când eram noi de noi, românii adevărați laolaltă. Îndată ce apuca printre noi câte un străin și noi schimbam tema și cu toții înjuram – din buze numai – pe inamic și făceam pe bunii patrioți ai unei țări care nu era a noastră.

Era în luna lui iulie a anului 1915. Cerul era senin și de un albastru închis. Jos în valea Gailului era toiuł verii și grânele prindeau a se coace, în vreme ce noi, cocoțați pe vârful muntelui, ne zgribuream de frig. De multe ori veneau spre noi nori alburii sau negri întunecați și se împiedicau în vărfurile stâncoase, ne învăleau într-o ceață groasă, de abia mai puteam vedea la doi pași.

Sus pe crestele acelea viața începu să devină monotonă. Jur împrejur nu vedeai decât coamele stâncoase, sure-cenușii, acoperite cu zăpadă, pe care creșteau frumoasele și drăguțele *Floarea reginei* și se pierdeau departe în zarea fumurie. Unica distracție era aceea că ne așezam la marginea prăpastiilor și de acolo, cu ajutorul binoclului, priveam în jos orașul pustiu și fără de locuitori ori la crestele colinelor din jurul orașului, pe unde se vedeau mișcându-se ca niște furnici răzlețe soldații italieni. Câteodată ambele artilerii voiau să-și răzbune pe oraș și atunci se auzea năpraznicul ecou al bubuiturilor de tun, iar în oraș se ridicau nori negri de fum în clăbuciri dese de la obuzele explodate.

Odată, nu știu din cauza noastră sau celor cari erau deasupra noastră, artileria italiană s-a supărat foc și a început un atac asupra stâncilor ce se ridicau ca niște păreți uriași deasupra noastră. Obuzele vâjâiau, se izbeau de stâncile munților, explodau în țâșnituri de limbi roșietice de foc și împroșcau în toate direcțiile cu pietre mărunte și mai mari. Noi, cuprinși de frică, ne împrăștiam care unde apucam prin crăpăturile stâncilor. Comandantului companiei, un om fricos, îi venea să se vâre în pământ când auzea obuzele trosnind și ploaia de pietre rostogolindu-se în prăpastie cu un zgomot asurzitor. Și nu e lucru tocmai plăcut când trebuie să te ferești de schije de obuze și de ploaia de pietre ce pornea din păreți stâncoși deasupra noastră.

După ce treceau momentele de dezlănțuirii asupra noastră și noi din nou cădeam în obișnuita monotonie, acolo sus, la înălțimile acelea unde nu se auzeau cântece de păsări, nici murmur de izvoare și nici sunetul de tălângi legate de grumazul vitelor pascănd. Nu era nici freamăt de codru, pentru că cei doi, trei arbori solitari nu puteau forma un codru. Ziua întreagă stam în văgăunele noastre

zgriburind de frig și așteptam seara cu nerăbdare, pentru că atunci primeam alimentele și poșta. Deodată cu sosirea amurgului și buna dispoziție a soldaților creștea. Unii fluierau, alții cântau din frunză și toți ieșeau din adăposturile lor pentru a-și mai întinde oasele.

Odată un soldat ne aduse vestea că niște soldați de la compania a șasea au scoborât la casele din preajma orașului și s-au întors încărcăți de bunătăți, cu făină de porumb, unt, ulei, cașcaval ș.a.

Tovarășul meu nedespărțit, Nicolae Răcoșanu îmi aruncă niște priviri întrebătoare. Eu îl pricepui. Cineva grăi:

– Ce bine ar fi de ne-am aduce și noi puțină făină de o mămliguță și un cașcaval, că tare mi s-a mai urât de carnea și zama căldărită!

– Cine voiește să scoboare în oraș?... întreabă sergentul.

Toți tăcură. Se cam codeau pentru că mersul în oraș era unit cu multe primejdii. Tovarășul îmi aruncă niște priviri semnificative.

– Merg eu, grăi o voce înfrântă. Cine mă însoțește?

– Eu, grăi căprarul Nicolae.

Mai târziu sergentul a adus la cunoștință despre aceasta și comandantului de companie. Acesta încă ne dete permisie și instrucții cum să spionăm pe italieni.

*

În dimineața următoare, îndată ce se crăpă de ziuă și pe când ceilalți soldați încă dormeau amorțiți de frig și udați de rouă, cu armele și ranițele la noi, scoboram pe povârnișul pietros. Când ne-am îndepărțat, ca la o sută de pași de ai noștri, am zis prietenului meu:

– Ce cugeți: ne mai reîntoarcem noi pe vârfurile acestea?

– Eu cred că nu; și de ne-am întoarce, am face cea mai mare prostie.

– Așa e. Am avut îndeajuns și din război. Adio dar stânci friguroase! Adio, companie! Grăirăm noi și pornirăm pe poteca îngustă în vale.

Cerul se lumina tot mai tare, pârguindu-se la răsărit. Era senin și ultimii luceferi străluceau ca niște ochi adormiți pe jumătate închiși. Pe munți era frig, dar cu cât mai tare scoboram frigul se îndulcea, prefecându-se într-o răcoare plăcută. Calea nu o cunoșteam. Urmam însă poteca noastră, ce ne călăuzea la vale spre locuri mai bune, mai fericite. Cu cât înaintam mai tare în jos, cu atât și viața prinse a băjbâi mai vioaie.

Păsările ciripeau, cocoșul de munte își cânta cântecul cu un țipăt înfiorător, iar caprele negre, cu coarnele ascuțite și vârfurile îndoite pe spate ca niște cârlige, zbierau de răsuana codrul. Acum prinseră a murmura pârâiașele ce se scurgeau vesele și spumegânde pe stâncile înverzite de mușchi. Simțeam aceeași bucurie ca și atunci când, după o iarnă grea, dau într-o primăvară drăguță cu soare cald.

Cu cât înaintam mai mult, cu atât și teama ne era mai mare, să nu dăm cumva fără de veste asupra dușmanului. Din momentul în care ne-am propus să fim dezertori, ne temeam și de ai noștri. Calea pe unele locuri era mai bunișoară, pe altele mai anevoioasă, așa că se făcuse amiază și noi tot mai scoboram pe coastele pietroase și păduroase.

– Cum te simțești? mă întreabă tovarășul.

– Bine, întocmai ca o pasăre scăpată din colivie. Și dacă nu m-aș gândi la ziua de mâine, care poate să ne aducă noroc sau nenoroc, m-aș simți foarte fericit.

Am poposit la marginea unui pârâu. Codrul de pâne ce-l aveam la noi l-am împărțit frățeste, iar setea ne-am stâmpărat-o cu apă rece de izvor. Un uruit de pietre ne făcu să tresărim. Am aruncat privirile într-acolo și nu departe de noi, pe povârnișul pietros, se ivi o ceată de șase capre negre. Ne priveau pline de naivitate, cu ochii lor mari și umezi, ca și când se mirau de prezența noastră. Am tras amândoi. Ecoul detunăturilor străbătu codrii și stâncile. Caprele dispărură pe povârnișul pietros. Numai un biet ied perforat de glonț se culcă într-o parte, înroșind pietrele cu sângele lui cald. L-am luat și jupuindu-l de piele, l-am curățit; în urmă luând carnea cu noi, am pornit mai departe. Abia către seară ne apropiem de prima casă răzleață din preajma Pontebbei. Era o moară părăsită, ale cărei roți se uscaseră și se înțepeniră pe malul pârâului. Iazul era rupt de ape și toate păreau pustii. Ușa morii era spartă, iar înăuntru toate lucrurile puse de-a valma. Moara era în cale și se vedea că s-au abătut și alții prin ea.

– Nu e bine să poposim aici, grăi eu; foarte ușor putem fi prispiți de vreo patrulă. Să mergem mai departe și să ne abatem de la calea asta grea, umblată.

Amurgul se așterne tot mai mult peste valea cea adâncă și largă. Acolo jos adia un vântuleț ce aducea valuri de căldură. Noi ne-am abătut din calea noastră, am dat într-o livadă cu iarbă și fânul necosit, unde dintr-o grămadă de verdeață a unor pomi am putut descoperi o casă. Ne-am apropiat tiptil, dar totul era înconjurat de o tăcere și un pustiu înfiorător. O biată pisică însălbăticită pe jumătate, când ne văzu își zburli părul și coada și pufnind se făcu nevăzută. Ușile erau închise și zăvorâte, ferestrele de asemenea. Acestea mai erau prevăzute cu gratii de fier. Cu ajutorul baionetelor am forțat gratiile, am spart un geam și am intrat înlăuntru. Odăile erau mobilate. Mobile vechi țărănești, tăiate și sculptate cu o adevărată istețime, erau la locul lor în cea mai perfectă ordine. Lampa sta pe masă, dulapurile erau neclintite, umplute cu haine, păreții plini de icoane; numai stăpâni casei lipseau. Dar și aceștia se găsiră în persoanele noastre. Pe păreți erau icoane sfinte de rit catolic și mai multe fotografii cu băiețandrii ce stăteau țapeni, îmbrăcați în uniforme de bersaglieri, cu pălării mari în cap, umplute de un braț de pene de cocoș, ce le spânzura până la umeri. Erau niște amintiri scumpe pentru biata familie, care din cauza războiului a trebuit să-și părăsească azi cuibul bogat și căminul călduros și să plece în alte părți pentru a îndura mizeria.

Foamea ne răzbise înainte de toate; am astupat bine fereștile, ca să nu fim găsiți de cineva pe afară. Ne-am dus la bucătărie, am fript carnea de ied și am cinat. În urmă am desfăcut paturile bogate în plapome și perine cu pene moi și călduroase. De un an de zile băteam fronturile și în vremea aceasta nicidecum nu mi s-a hărăzit o noapte mai omenoasă ca atunci. Câtă deosebire era între așternutul pietros de pe vârful muntelui și așternutul moale al patului. Acolo sus era frig de mi înțepeneau încheieturile și spatele de reumatism, iar jos era cald și bine. Ne cugetam noi și la stăpânii casei, dar ce eram noi vinovați de nenorocirea lor.

Casa era așezată în apropierea orașului. Noaptea am petrecut-o bine și în liniște până după ora douăsprezece, când un răpăit de arme ne trezi din somn.

– Dormi? întrebai eu pe Nicolae Răcoșanu.

– Nu... răspunse acesta.

– Ce zici la zgomotul de afară?

– Trebuie că sunt niscaiva ciocniri de patrule prin oraș. Cine știe? Pot fi chiar patrulele noastre, care se ciocnesc între ele, după cum s-a mai întâmplat.

Am stat și am ascultat oleacă, până când răpăiturile încetară și noi, înveliți în veșmintele călduroase, am ațipit din nou. Dimineața am cercetat terenul din jurul locuinței cu de amănuntul. Casa noastră era așezată la o depărtare de două-trei sute de pași de oraș. Deasupra se ridicau vârfulurile stâncoase, ce se pierdeau în câteva insule de nori. Acolo era bine. Cu toate că ne aflam între două linii de foc păream cu mult mai liniștiți și mai liberi. Cu toate acestea acolo nu puteam rămâne mult. Să mergem îndărăt nu ne trăgea inima, dar înaintea noastră sta necunoscutul. Ziua am petrecut-o așa lenevind. Din când în când urcam în podul casei și de acolo cercetam împrejurimile cu cea mai mare băgare de seamă. De italieni nu ne era teamă; în schimb ne era de ai noștri.

Două zile am dus-o așa fără de nicio grijă și nesupărați de nimeni. În ziua a treia către amiază, din marginea orașului răsunară două împușcături. Am tresărit amândoi și cu armele în mâni am dat navală în podul casei, „observatorul” nostru.

Împușcăturile continuau și abia mai târziu observară câțiva soldați îmbrăcați în uniforme verzui. Erau niște soldați italieni ce ședeau ascunși după niște ziduri din apropierea bisericii și trăgeau rar într-o direcție necunoscută. Inimile prinseră a bate cu putere. Priveam prin toate deschizăturile podului în diferite direcții, dar nu zăream pe nimenea. Deodată auzirăm zângănit de arme în apropierea casei noastre. Erau vreo zece soldați de ai noștri și se pitulau mai prin iarbă, mai după garduri să nu fie zăriți de patrula italiană. I-am cercetat cu de amănuntul și am constatat că erau soldați unguri de cei cu mustață lungă și răsucită subțire; erau din regimentul 39 Debrețin. Aceștia au scoborât să fure. Sus pe vârfulurile înalte domnea foamea și se vede că veștile despre abundența mâncării ce ar exista prin oraș i-a

împins și pe aceștia la furat ca pe mulți alții. Descărcările de arme ale inamicului îi stânjeneau mult. Nici ei nu știau cine sunt și unde stau. Câteva clipe se sfătuiră, în urmă trei rămaseră afară postaji, iar ceilalți intraseră în locuința noastră, sfărâmând ușa cu baionetele.

– De vor da de noi, să știi că suntem pierduți. Ungurii vor căuta să ne ducă îndărăt ca dezertori, știi că ei umblă numai să-și facă fală.

Nicolae Răcoșanu privi atunci prin pod și zări o ruptură de cămasă albă acătată de un corn al acoperișului.

– Din aceasta am putea face un steguleț, cu care să cerem ajutor... grați el.

– Ajutor? De la cine?

– De la italienii ce stau ascunși după zidurile din preajma bisericii.

– Bine zici! Mai îndată ne vor da ei ajutor decât haita aceasta de lupi flămânzi...

Nicolae găsi prin pod o prăjină, legă cămașa de un capăt, pe care-l scoase pe o fereastră deasupra acoperișului roșu de țiglă și începu a învărti „Steagul” prin văzduh. Eu de la o altă deschizătură pândeam mișcările soldaților italieni și posturile de lângă casă. Sub noi, prin odăi se auzeau lovituri înfundate, semnele devastării.

Împușcăturile italienilor încetară. Cele trei sentinele părăsiră postul și deteră năvală înlăuntru.

Se pare că italienii au observat „steagul” nostru... Uite-i cum ies din ascunzătorile lor. Sunt vreo doisprezece. Se împart în două părți. Vin spre casa noastră. Voiesc s-o înconjure.

Am privit și eu într-acolo și de fapt vedeam cum se apropie tot mai tare de noi. Inimile prinseră a ne bate cu putere. Devastatorii ajunseră până și în odăile cele mai de sus, de care ne despărteau numai scândurile de sub picioarele noastre.

– Dimitre, grați tovarășul către mine, mergi de înțepenește ușa podului cu ceva.

El mai învărti de câteva ori steagul, în urmă îl părăsi. Noi cu armele în mâni așteptam să trântim pe orișicare ar atenta la „libertatea” noastră.

Afară se auziră două salve de puști. Prin odăi se produse o zarvă înfricoșată și strigau plini de zăpăceală.

– Italienii, italienii!

Unii încercară să scape cu fuga, dar armele din jurul casei, apoi cercul de soldați îi făcură să se retragă înlăuntru. Câteva detunături de armă se auziră sub picioarele noastre. Soldații unguri prinseră a trage în patrula italiană. În clipele următoare se auzi o voce de jos:

– Depuneți armele și vă predați, altcum suntem nevoiți să dăm foc casei.

Cuvintele acestea ne străbătură ca un fior roșu la inimă și ne zburliră părul din cap. Ungurii nu pricepeau ce li se striga de jos, ci în negliobia lor împușcau mai departe.

Atunci, înfuriaţi, am deschis uşa şi am tras două focuri între ei. Toţi au albit ca varul, iar gurile li s-au încleştat de spaimă. Noi am prins atunci a răcni pe limba lor:

– Armele jos sau veţi muri cu toţii!

Nicio împotrivire. Toţi până la unul îşi aruncară armele jos. Tot în momentul acela intrară şi italienii, declarându-i de prizonieri. Unul dintre italieni, mai tânăr şi cu o faţă mai inteligentă, ce părea a fi ofiţer, privea întrebător în toate părţile.

– Cine a ridicat steagul alb pe acoperişul casei?

– Noi l-am ridicat!...răspunserăm amândoi din capătul de sus al scării.

– Da!? Făcu ofiţerul mirat, când ne văzu scoborând din pod. Şi pentru ce?

– Pentru că am zis ziua bună regimentului nostru şi ne era teamă că aceştia ne vor descoperi şi ne vor duce îndărăt.

Italianul zâmbi. În urmă ne-am dat jos cu toţii. Soldaţii italieni ne luară între baionete şi ne duseră în partea opusă a oraşului. Acolo ne deteră câteva cutii de carne conservată, pâne albă, vin şi ţigarete. Câţiva ofiţeri începură să ne descoase cu feluri şi feluri de întrebări, în urmă ne încărcară într-un autocamion. Pe când maşina se puse în mişcare, o salvă de granate explodează sus pe „Culmea cerbului”, izvorând din ele fâşii de foc orbitor, schije de oţel şi nori negri de fum.

– Tot e mai bine aicea jos decât acolo pe vârfurile acelea... grăi un ungar zâmbind, în vreme ce autocamionul nostru zbura cu noi pe şoseaua ce duce pe Valle del Ferrzo, în jos pe lângă râul Fella spre Genova.

După mai multe luni eu şi tovarăşul am intrat în Legiunea română din Italia.

Floarea Reginei *- Amintiri de pe frontul Italiei -*

Era în anul 1915. Regimentul 43 al fostei armate austriece era înşirat pe uriaşele vârfuri şi culmi stâncoase ale munţilor ce se aflau între valea Gail şi valea Fellah. Compania 16-a era aşezată sub nişte stânci uriaşe numite „Rattendorferalm”. La batalionul al patrulea al acestui regiment, la compania şasăsprezecea era împărţit şi Nicolae Crăciunescu, un băiat înalt şi subţire, cu voce dulce şi cu o faţă blândă şi nişte priviri din cale afară de visătoare. Era un băiat simpatic şi nimenea dintre ofiţerii batalionului nu era care să nu-i fi aruncat cuvinte plăcute şi de încurajare, dacă îl întâlneau în cale. Era un băiat de ţaran de prin părţile Mehadiiei şi-i plăcea să hoinărească cât era ziua de mare. Uneori peste zi se odihnea, fiindcă să dădea poruncă ca (sic) nimenea să nu-şi părăsească culcuşul ca să nu fim observaţi de italieni, dar îndată ce însera ori dimineaţa când se crăpa de ziuă pornea de la companie şi se căţara pe stâncile înalte şi ascuţite ale munţilor seculari întocmai ca un lunatec. Ziua nu se urca ca nu cumva să trădeze locul tovarăşilor lui, căci atunci

întreaga artilerie italiană postată pe vârfurile înalte ori prin văile adânci și-ar fi vărsat mânia de foc asupra lor și atunci ar fi fost vai de acela pe care l-ar fi ajuns această mânie.

Munții ce se ridicau la frontiera italiană, pe care se afla regimentul cu compania lui Nicolae Crăciunescu, erau niște lanțuri de munți uriași, cu vârfuri stâncoase și acoperite ici coala de zăpadă. Acolo sus, pe crestele de stânci vecinic friguroase și acoperite de nori călători, își duceau bieții soldați osânda lor militărească. Acolo sus pe înălțimile amețitoare își petreceau vara întreagă zgribulind de frig, în vreme ce jos, prin văile adânci, bântuia vara călduroasă. Și vârfurile acelea înalte, sterpe și pustii la aparență, erau tixite de soldați austrieci și italieni. Și unii și alții își bănuiau existența prin crăpăturile stâncilor, dar nu se arătau unii altora. Precauțiunea era severă de ambele părți, mai ales că era vorba de vieți omenești.

Soldatul Nicolae Crăciunescu își petrecea nopțile dimpreună cu tovarășii săi. Pe partea opusă a muntelui și-au zidit mai multe colibioare încăpătoare pentru cinci, șase soldați și acolo își petreceau zilele în nemișcare, iar îndată ce însera aprindeau focuri de surcele, la care își încălzeau mâncarea și-și mai dezmoreteau mânilor și picioarele. El de cu seară își durmea somnul, iar după miezul nopții se scula, își făcea focul și-și încălzea mâncarea și înainte ca ceriul să se pârguiască spre răsărit de lumina trandafirilor a aurorii dimineții pornea pe stânci bătând căi încă necunoscute.

Odată se cățăraseră pe niște stânci mari și piezișe și cu mare anevoie a ajuns până sus pe creasta lor. Acolo însă a rămas uimit de ceea ce văzuse. Erau mai multe tufe de flori cu frunze albe și păroase și cu flori de asemenea albe și frumoase. Se minună de frumusețea acestor plante miraculoase, de care el încă nu văzuse în viața lui. Petalele florilor erau moi și așezate ca colțurile (sic) unor stele și păreau croite dintr-o specie de vată albă foarte fină. Nicolae Crăciunescu le privi cu nedumerire, le pipăi cu degetele și simțea în suflet o senzație plăcută. Avea el presimțiri că acestea ar fi niște flori alese și nu așa de obicinuite ca celelalte flori. Părea că cetește pe frunzele lor ceva nedeslușit, ceva misterios și nobil. A rupt un mănunchi și le-a mirosit. Mireasmă nu aveau, dar finețea aceea, ce o simți când ajunse în atingere cu pielea, îl făcu să le lipească de obraz și așa simți ca și când o mână fină și moale de înger îi neteza fața.

Acestea erau „floarea reginei”, dar pentru dânsul erau flori îngerești, care cresc mai aproape de îngeri și de creator.

Umbrele întunecului tot mai mult se risipeau de pe bolta cerească și cu ele deodată dispăreau și sclipirile cele vii ale milioanelor de stele, rămânând numai luceafărul dimineții cu lumina lui tainică și vie. Dinspre răsărit văzduhul se albea tot mai mult, iar un vânt rece prinse a adia ușor. Încă înainte de revărsatul zorilor soldatul Nicolae Crăciunescu își umplu brațul de flori și scoborî la compania sa.

Comandantul companiei și ceilalți ofițeri tocmai se pregăteau de culcare, când soldatul se prezintă înaintea lor cu brațul încărcat de florile minune. La început îl priviră nedumeriți, neînțelegând ce voiește, până când unul se dezmetici și grăi cuprins de admirație:

– Vai ce frumoase sânt! Ce, nu le cunoașteți?... Sunt „florile reginei”!... Acestea sunt miraculoasele flori ce cresc pe vârfurile stâncoase ale munților ăstora și care flori au fost, în timp de pace, foarte căutate de turiști.

Și luând un mănunchi de flori în mâni le privea cu atâta curiozitate și dragălaşenie. Tot așa făcură și ceilalți și mângâiau florile albe și catifelate, ca și când ar fi mângâiat puii golași ai unei paseri.

– Unde le-ai găsit?... Întrebă comandantul companiei zâmbind.

– Acolo sus, pe vârfurile acelea stâncoase și ascuțite. Sunt tare multe pietre și acuma prind a înflori.

– Bine, dar cum te-ai urcat până la ele?

– M-am cățărât așa ca o pisică până sus. Și când am dat peste ele și le-am văzut așa de frumoase, am dat cu socoteala că trebuie să fie niște flori alese, că altcum ar crește pretutindeni și nu numai prin locuri atât de anevoios de urcat.

Din ziua aceea soldatul Nicolae Crăciunescu era și mai mult iubit de către superiorii săi pentru descoperirea acestor flori miraculoase. Ofițerii îi cereau necontenit flori și presau între foi de hârtie, apoi punându-le în plicuri le trimiteau ființelor iubite din țară, însoțite de câte o scrisoare care suna astfel:

– Suntem pe cele mai înalte vârfuli ale Alpilor și aicea crește minunata „floare a reginei întocmai cum ar crește la noi urzicile...”, ori alții care voiau să pună în uimire domnișoarele simpatizate, cărora în lipsă de alte ocupațiuni mai serioase le scriau zilnic, glăsuiau în felul următor: „ – Cugetând azi la d-ta, am pornit pe stâncile prăpăstioase, ca să-ți culeg, cu mâna-mi proprie, floarea reginei și să ți-o trimit”.

Să-țeleg că „mâna proprie” era bietul Nicolae Crăciunescu, ce-și sfârtica veștmintele și mânilor prin stâncile ascuțite și poate necălcate încă de picior omenesc. De multe ori era surprins de răsăritul soarelui pe vârfurile înalte și ca să nu fie zărit de italieni, sta acolo printre pietrele ascuțite culcat pe pat de „floarea reginei”, până când amurgul înserării începea a-și întinde aripile fumurii prin văile adânci și atunci cu brațele pline de flori scobora la companie mort de foame și istovit de oboseală.

*

Într-o dimineață, înainte de revărsatul zorilor, Nicolae Crăciunescu a pornit din nou în căutarea frumoaselor flori. A trecut o zi, au trecut două și lipsa lui nu se prea observa la companie. Toți îl credeau dus după flori pe stâncile seculare. S-au mai strecurat vreo două zile și numai atunci s-a observat la companie că el lipsește. Toți se întrebau unde poate fi, dar nimeni nu putea da niciun răspuns.

De când era compania înfiptă în munții aceia, vreo doi-trei soldați, nemaiputând suporta maltrătarile unor ofițeri neomenoși, într-o bună dimineață au scoborât valea cea adâncă și au dezertat la inamic. Lucrul acesta se credea acum și despre Nicolae Crăciunescu.

Comandantul companiei, un neamț ungurizat, era un om ursuz și un neprieten al soldaților români. Acum urla și țipa fiindcă Crăciunescu a dispărut. Năcazul îi era și mai mare, fiindcă în câteva epistoale promisese unor cunoștințe de ale sale din țară că le va trimite flori din Alpi și acum nu avea cine să i le aducă. Crăciunescu nu mai era; și el a fost unicul care a cunoscut taina stâncilor și cuiburile presărate cu miraculoasele flori.

Comandantului îi era acum năcaz și pe ceilalți soldați români.

– Cânele de valah, urla el, ne-a tras pe sfoară! Ne-a amăgit cu florile lui ca să poată dezerta la dușman mai ușor!

Și din ziua aceea ceilalți români din companie nu mai ieșeau din ocările, batjocurile și suduiturile acestui comandant. Pentru cele mai mici lucruri îi înjura și-i făcea tot „hoți” și „dezertori”.

În contra lui Nicolae Crăciunescu s-a făcut plângere la regiment, apoi la brigadă și în urmă la divizie. Comandantul zicea în raport că „a fugit la italieni, după ce a spionat toate pozițiile regimentului din care făcea parte” și că „a fost un spion foarte iscusit și periculos”. Credința aceasta s-a întărit și mai mult când într-o dimineață artileria grea italiană trimise câteva obuze de calibru mare asupra pozițiilor lor.

Și soldatul Nicolae Crăciunescu fu condamnat în absență la moarte prin ștreang și confiscarea tuturor bunurilor pe care le va fi având. Sentința se publică în ordinele de zi al regimentului și să ceti soldaților pentru a-i intimida.

Se scursese de atunci mai bine de o săptămână și seara când se aprindeau focurile în colibioarele scunde și mici și soldații își mâncau amărâta lor de mâncare, ici, coala tot se mai amintea de soldatul Nicolae Crăciunescu și de dispariția lui atât de misterioasă. Ce-i cel cunoșteau și sufletește mai bine, mult se minunau de el. Să se fi dus la italian?... dar atunci tot ar fi răsuflat el către cineva și atunci poate și-ar fi aflat vreun tovarăș de ducă. Unii îl compăttimeau, în vreme ce alții îl țineau de mare iscusit, care a știut să ametească pe toți ofițerii cu florile lui vrăjite.

Înserase. Soarele s-a ascuns după crestele ascuțite ale munților stâncoși, iar cu razele lui roșietice învălea munții într-o lumină de bronz sclipitor. Jos, prin văile adânci, văzduhul se colorase în violet. Toate câte se dezveleau în jur păreau a fi prinse pe niște tablouri pictate de o mână dumnezeiască. O liniște adâncă și tainică prinse a înveli împrejurimile, când sergentul Petru Munteanu se prezentă înaintea comandantului de companie, cu o față serioasă și priviri întristate.

– Don căpitan! Am venit să vă raportez cu supunere că dezertorul nostru s-a aflat.

– Nicolae Crăciunescu?... Ticălosul acela?... Cine l-a prins?... Unde este?... Am să-l leg în fiecare zi câte cinci ceasuri. Imediat să-l aduci aici.

– Don căpitan, nu-l pot aduce. Sărmanul e mort.

– Mort?... făcu căpitanul mirat. Şi cine l-a omorât?

– S-a prăvălit de pe o stâncă şi acuma zace zdrobit şi fără suflare...

Căpitanul porni la faţa locului călăuzit de sergent şi câţiva soldaţi. La marginea unei stânci înalte, ce se pierdea în sus spre albastrul cerului, zăcea bietul soldat Nicolae Crăciunescu cu corpul zdrobit, ţinând la piept un braţ de „floarea reginei”, care îi atingeau obrazii. Părea că doarme.

Comandantul rămase câteva clipe ca zăpăcit. Se căia acum de nedreptatea făcută unui biet soldat credincios. În urmă dădu poruncă să-l înmormânteze acolo unde căzuse.

Când primii luceferi, plini de o lumină vie şi sclipitoare se aprindeau deasupra, în nemărginitul haos, bietul soldat Nicolae Crăciunescu îşi dormea somnul cel vecinic, cu faţa acoperită de „floarea reginei” şi de pământ. La cap, printre pietre, i s-a înfipt o cruce de care i se legase un mănunchi de miraculoasele flori.

Soldaţii, tovarăşii lui de suferinţă, când se depărtară grăiră:

– Bietul „dezertor” de acum îşi va dormi somnul cel vecinic liniştit, neînjurat mai mult de spurcatul comandant.

„Calendarul Românului”, 1927, XXXIX, pp. 114-118.

Pe Doberdo

- Din amintirile unui căprar -

După o călătorie de câteva zile, ziua şi noaptea, din adâncimile Galiţiei, regimentul 43 ajunsese pe meleagurile Carstului, pe un teren foarte pietros şi bântuit de năpraznicul vânt Bora, în apropierea Costanieviţei. Batalionul al 5-lea, în care mă aflam şi eu, fu aşezat pe platoul Doberdo, pe coasta unei coline, de unde se vedeau undeva departe spre Isonzo un şir nesfârşit de tranşee fumegânde, iar la stânga oglinda strălucitoare a unui golf din Marea Adriatică.

Primind două zile rast, compania a 5-a, compania noastră se aşeză într-o dolină. Aşa se numea(u) unele adâncituri în forma unor pânii de pe platou, unde populaţiunea din partea locului plantau viţă de vie, frăgari pentru sericicultură şi zarzavat. Întregul teren era acoperit cu piatră ascuţită şi părjolită de arşiţa soarelui de sud; abia ici-colea, printre bolovani, se vedea câte o palmă de pământ, care fusese

cultivat. Acolo la umbra unei tufe pipernicite de smochini și printre niște frunze de iarbă, mi-am ridicat cortul, în care îmi așezasem întreg avutul și în urmă, în societatea tovarășului meu de suferințe Constantin Tomescu, ne-am cățarat deasupra unor stânci încă fierbinți de dogoarea soarelui și priveam cu inimile strânse de emoție într-acolo, unde țâșneau limbi de foc și unde moartea plana prin aer.

Priveliștile ce ni se desfășurau dinaintea ochilor, abstrăgând de urgia dezlăntită acolo, erau superbe. Soarele era pe asfințite, iar colțul de mare lucea ca o oglindă feerică. Departe înspre vest, dintr-o mare de verdeață se vedea licărind cursul șerpuitor al râului Isonzo, ce dispăre între pâlcurile de verdeață, ca apoi să apară din nou. Ceva mai înspre noi, la stânga râului, la marginea platoului Doberdo, printre colinele pietroase, se vedea o linie asemănătoare unei brazde și care se pierdea departe înspre mare. De linia aceasta ne despărțea platoul și o vale largă, presărată cu drumuri albe, șerpuitoare. Acolo, pe brazda neagră și întunecată erau așezate tranșeele atât cele italiene, cât și cele austriece, față în față. Răpăituri de puști și de mitraliere străbăteau până la urechile noastre. Din nori negri de fum zvâcneau limbi roșietice de foc; erau granatele și șrapnelele ce explodau sinistru, iar tunetele și urletele lor făceau să ne treacă fiori de moarte prin întreg corpul. Din când în când pământul, petrișul, bucăți de scânduri de lemn, ba chiar și membre de corpuri omenești zburau în văzduh pe o rază de mai mulți metri. Priveliștile erau înfiorătoare. Tăcuți și îngândurați, cu suflete copleșite de durere și cu o sfială nelămurită, priveam la iadul cel înfricoșat.

– Vezi ce ne așteaptă?... grăi pretenul meu, plin de amărăciune.

– Până acum a mers cum a mers, dar de aci înainte au să ni se înfunde toate cărările, grăi sergentul Nicolae Răcoșanu, care ni se atașase, cu o duioșie adâncă ce mișca până la lacrimi.

Eu cugetam la ai mei de acas, dar mai vârtos la bietul copilaș plâpând, pe care îl vedeam crescând singur, părăsit în lumea aceasta plină de nevoi. O undă de lacrimi îmi umezise ochii și un tremur ușor îmi cuprinsese buzele, așa că nu mai puteam vorbi. Durerea îmi crescuse și mai mare când îmi dau seama că luptam pentru idealul altora și nu al nostru.

Abia mai târziu putui îngăima: – De acum fie ce va vrea bunul Dumnezeu.

Cu cât seara se lăsa tăcută peste noi, cu atât mai bine se deslușeau țâșnirile de limbi de foc din granate și din puști. Încetinel ne-am retras la corturile noastre tăcuți și abătuți.

Amurgul se lăsa tainic și ușor peste colinele și dolinele de la Doberdo. Era o seară de vară pe la sfârșitul lunii august a anului 1915. Dinspre mare adia un vânt răcoros. Stelele se aprindeau pe rând, iar împrejurul nostru se auzea o învâlmășeală de glasuri; erau vocile soldaților, care tot în grupe mărunte de 6-7 inși sedeau înaintea corturilor și își povesteau amarul. Toți erau români bănățeni care,

ca mâne zi, trebuiau să-şi verse sângele lor pentru un împărat care vecinic le-a fost maşter. Unii povesteau, alţii îşi înecau jalea şi amarul în cântece bisericeşti sau lumeşti, pe care le fredonau încetişor. Alţii iarăşi, pe care nimic nu-i mai legau de casă, fără a-şi da seama de ziua de mâne, povesteau glume şi râdeau.

Stam în uşa cortului. Lângă mine sosi căprarul Ion Macara, îmi ceru o ţigară şi după ce o aprinse se retrase între ceilalţi ostaşi. Era trist şi abătut, avea sărmanul presimţiri. Tovarăşul meu Tomescu s-a culcat, eu am rămas singur şi priveam prin întunec la grupele nenorociţilor şi cugetam că dintre noi câţi vom scăpa cu zile şi câţi vor rămânea să le albească oasele printre pietrele ascuţite ale platoului. Nu departe de mine, într-o grupă auzeam vocea sergentului Dumitru Păşcan, care povestea că italienii sunt foarte îndârjiţi şi că pe deasupra mai erau şi buni ţintaşi şi că batalionul, care fusese dus în tranşee cu vreo două zile înaintea noastră, a suferit pierderi foarte mari.

În seara aceea nu am mai vorbit cu nimeni nimic. O durere copleşitoare şi o greutate de plumb mi se aşezase pe suflet şi parcă mă sugruma, mă strivea. M-am culcat în cort şi am rămas dus pe gânduri ascultând freământul de voci omeneşti. De o parte gândurile negre, de altă parte păduchii, care zilnic se înmulţeau, mă chinuiau ca într-un iad.

Mai târziu ostaşii durmeau duşi şi sforăiau ca nişte ferăstraie. Somnul îi făcea să uite de soartea care îi aşteaptă. Mi-am aprins o ţigară şi în liniştea nopţii ascultam bubuitul tunurilor şi răpăitul puştilor care se auzea atât de lămurit. Cu gândul încercam a străbate în viitorul apropiat, dar atât de întunecat era încât nu puteam vedea nimic lămurit. Noi planuri pentru ziua următoare nu îmi mai făceam, îmi era teamă de ele, căci o schiţă de obuz sau un glonte bine ţintit le putea şterge pentru totdeauna. Mă împăcasem cu soartea, viaţa sau moartea pentru mine era tot una, totuşi gândul cum vor rămânea ai mei mă muncea cumplit.

În dimineaţa următoare, glasul comandantului Pavel Stoieneţ, originar din Dalboşet, care îmi făcea mici servicii, mă trezi din somn.

– Don căprar ți-am adus cafeaua.

M-am sculat şi întrebai de apă, ca să-mi dau pe faţă, să mă reîmprospătez, dar nu era. Pavel Stoieneţ şi cu Tomescu se uitară zâmbind la mine:

– Acu mai rar cu spălatul...

Întreg platoul era atât de sterp şi lipsit de izvoare, încât apa trebuia adusă de la mari distanţe în butoaie, tocmai de la Ranziano şi aceasta, din jumătate de kilogram pe om, de abia ajungea pentru a ne stâmpăra setea, dar nu şi pentru spălat.

Mi-am băut cafeaua, care îmi rămăsese unica mângâiere şi unica mea plăcere. De cu dimineaţa, pe jumătate împăcat cu soartea, mă simţeam parcă mai viori, gândurile sinistre mă mai părăsiră şi începusem a mă împrieteni şi cu terenul.

Mai târziu toți gradații furăm chemați la comandantul companiei, care conform noului ordin căpătat, trebuia să facem exerciții cu soldații, că „altcum se prea lenevesc soldații și uită ce au învățat”.

Curat vorba aceea: satul arde și baba se piaptână, dar porunca era poruncă și trebuia executată. Mi-am adunat și eu ostașii ce-mi aparțineau mie, dar când i-am văzut cu fețele uscate, nespălate și pline de pământ, din care izvora tristețe și durere, inima mi se umplu de mâhnire.

– Sărmani oameni, cugetam eu, ați părăsit vetrele și copiii voștri, ca să vă răfuiți pentru drepturile și prestigiul cotropitorilor și nici înainte de moarte nu vă lasă o clipă liniștiți!...

Și mă revoltam în sufletul meu, dar zadarnic, căci o rândunică nicipând nu a adus primăvara.

Mai târziu se răspândi între ostași o veste îmbucurătoare, că regimentul nostru, fiindcă s-a purtat atât de vitejește pe frontul rusesc și a respins pe ruși, ca recompensă pentru brava lor purtare, va fi dus în Dalmația, pe coasta mării. Mulți începură a-și face iluzii îmbucurătoare și se făleau zicând că acolo are să fie foarte bine de noi toți și că vom duce o viață ca și în rai.

Eu cunoșteam însă apucăturile comandanților noștri și cunoșteam și dragostea ce o purta pentru soldatul român. Întotdeauna, înainte de a se da lupte mai mari, răspândeau astfel de vești îmbucurătoare printre ostași. Flăcării Regimentului 43 erau buni numai pentru atac și ca figuri în fața gloanțelor dușmane. Despre toate acestea prea bine îmi dam seama, dar nu spuneam soldaților niciun cuvânt, ca să nu le turbur iluziile.

Deodată se auzi prin aer un zbârnăit ușor ca al unui gândac, dar care creștea tot mai tare.

– Un aeroplan! exclamă toți într-un glas.

Și în adevăr, undeva, departe dinspre Italia, privirile tuturor descoperiră contururile unui punct negru ce se mișca pe albastrul nemărginit al cerului. Punctul creștea tot mai mult până când lua forma unui aeroplan italianesc.

– Nu vă temeți, grăi atunci un sublocotenent tânăr, care numai cu câteva zile mai înainte sosise la regiment din școala de cadeți, este un aeroplan unguresc... Nu vedeți culorile roș-alb-verde?

Un căpitan mai în etate, care știa că ungurii nu au aeroplane, ci numai austriei, începu să zâmbească de naivitatea sublocotenentului.

– Aeroplan drăcesc, grăi el. Nu vezi oare că culorile sunt verde-alb-roșu și acelea sunt culorile italienilor? ...

Sublocotenentul se roși, iar căpitanul dăte o poruncă tuturor să se ascundă ca să nu fie zăriți de cei din aeroplan. Ostașii se făcură una cu pământul, care pe sub corturi, care la umbra pietrelor de pe platou. Aeroplanul aluneca ca o pasăre uriașă

pe sub ceriul cel albastru, lăsând o dungă de fum albastru în urma lui. Tunurile se puseră în acţiune. Bubuiturile urmau una după alta, iar şrapnelele văjâiau sinistru prin aer şi acolo sus, unde plezneau, lăsau în urma lor nori de fum. Bineînţeles, aeroplanul n-a fost nimerit, dar schijele şi gloanţele din şrapnele cădeau asupra noastră. Pasărea maestră zbura însă neatinsă mai departe, aruncând bombe prin lagărele ostaşilor, în urmă lăsând un viraj istet, se întorcea de unde a venit.

Trei zile de-a rândul, cât am stat acolo, credeam că ne uscăm de sete. Abia a patra zi dete Dumnezeu o rămăjină de ploaie şi din stropii ce cădeau pe foile de cort, ne-am adunat apă şi ne-am astâmpărat gurile însetate.

Tot în ziua aceea primiram porunca de a ne duce în tranşee. Noi schimbam compania a 9-a, tot a regimentului nostru. Către seară norii cenuşii se sparseră, lăsând să se ivească printre crăpăturile lor mângâietoarele străluciri de stele. Batalionul porni la drum şi cu el şi compania noastră, formând un convoi nesfârşit. O greutate apăsa inimile tuturor. Pe platou, pe potecile şerpuitoare de printre pietre, se vedeau tot grupe de soldaţi cu cai, ce păreau nişte caravane pe întinsul nesfârşit al unei pustietăţi. Caii purtau pe spinare căldări de tinichea şi duceau de mâncare celor din front. Cu toate că la prima privire omul credea că pe platou era o învâlmăşeală de nedescris de soldaţi şi de animale, totuşi toate mergeau atât de neted. Şi totul părea cuprins de o linişte bizară, din care nu se putea desprinde decât ropăitul bocancilor şi ropotul de copite. Iar noi păream un convoi ce însoţea un car funebru.

Şi așa înaintam mereu, pe cărări nebătucite, până am dat în şoseaua principală. Aci era o zarvă şi o frământare oribilă. Camioane încărcate cu reţele, sârme ghimpate, călăreţi spanioli şi câte alte drăcovenii inventate de război, circulau ne-ntrerupt. Trăsuri încărcate cu muniţiune, trase de cai oboşiţi înaintau încet, iar alătura de ele ne târam şi noi prin noapte, tăcuţi şi abătuţi, ca nişte vite ce erau conduse la abator.

Înaintea noastră deodată licări focul unei ţigări. Pe semne că un ostaş mai pătimăş nu s-a putut reţine şi astfel călcăse stricta poruncă, că nimănui nu-i este îngăduit de a aprinde vreo ţigară, ca nu cumva să fim descoperiţi de observatorii italienilor. Atât a fost numai, că îndată se auzi(ră) nişte înjurături şi palme îndesate, iar ţigară aprinsă zbură în laturi cât colo.

– Te întarcă de ţigară, măi ţigane... şoptiră unii, pornindu-se a râde pe înfundate. În urmă tăcere, soră cu moartea.

Drumul era lung şi obositor. În urmă am ajuns în sătuleţul Oppachiasello, care se asemana unui cimitir ruinat. Nu era acolo un suflet de cetăţean, afară de soldaţi. Chiar şi prin întunec se puteau zări spărturile de obuz din pereţii caselor, acoperişe prăbuşite şi case demolate până la pământ de furia focului de artilerie. Pe deasupra sătuleţului părea că pluteşte ceva straniu, ceva îngrozitor. Acolo ni s-a

dat câteva minute de odihnă. Ne-am înșirat cu toții de-a lungul unui zid de la marginea drumului, proptindu-ne ranițele grele încărcate de munițiune. Un biet ostaș mai ușurel și cu ranița mai grea decât el, când s-a răzimat ranița îi trecuse dincolo și bietul om pierzându-și echilibrul și tras în jos de greutate, făcu o tumbă peste cap și se trezi dincolo de zid între niște buruiene. Cei de lângă dânsul, care observară rapida dispariție a bietului om, în loc să-i dea mână de ajutor de a-l scoate afară, ei se porniră pe râs. Dar soldatului nu i s-a întâmplat nimic și a ieșit singur dintre buruieni.

Când odihna ne era mai dragă, de dinainte se auzi îngrozitoarea comandă de „Aut”. Fără ca cineva să se împotrivescă, toți se ridicară cu regrete în suflete. Am scoborât într-o vale, unde am dat de alte câteva case și o moară, care lucra în timpul nopții. De aci înainte se începea zona cea periculoasă. Gloanțele rățacite se auzeau din când în când fluierând prin aer.

Din vale drumul trecea pe coasta cealaltă a dealului și urca tot în sus. Jos la stânga noastră valea se prelungea întunecată și tăcută. Deodată din valea de sub drum, fără de veste două detunături de tunuri izbucniră în noapte și gloanțele lor, ca doi șerpi înfricoșați și înroșiți, vâjâiră pe deasupra capetelor noastre. Întregul batalion atât de surprins a rămas încât cu toții era(u) gata a o croi la fugă fără cap. Unui sublocotenent neamț și altul evreu li s-a făcut rău. Cineva lămurii însă în noapte că este artileria noastră. Niște ostași mucaliți, care trecură prin mai multe focuri, începuseră a face, în șoapte, glume pe seama tuturor.

Dar cu cât înaintam mai mult, cu atât și pericolul creștea. Gloanțele rățacite prinseră a se înțesa și ne treceau pe deasupra capului, pe lângă urechi, în șuierături care ne zmulgea și ultima nădejde din inimi. Acum nici nu mai era vorba de a merge câte doi alătura, ci unul după altul, lăsând între noi distanțe respectabile. Cu cât înaintam, cu atât și răpăitul puștelor se auzea mai lămurit. Departe în dreapta, spre Gorizia (Görz), se dezlănțuise un foc îngrozitor. Tunurile bubuiau cumplit, iar rachetele se încrucișau prin întunerecul nopții ca niște șerpi de foc. Priveliștile păreau încântătoare de privit.

Cineva și șopti o clipă uitat de sine:

– Uită ce frumos e!

– Așa?... frumos?... Las că nu peste mult vei gusta și tu din frumusețile acestea, grăi sergentul major Nicolae Tolciș.

Nici nu isprăvi vorba și un glonte țiuă prin aer, apoi un sunet se auzi din căpățâna unui soldat, care se prăbuși la pământ fără a scoate măcar un cuvânt. Patrula „saniteților” constată că cel căzut și-a dat sufletul.

În apropierea noastră, de pe cărări lăturalnice, străbătu pâna la noi un zgomot ciudat ca de clopote și tălângile unei turme de oi. În lipsă de piele, cartușele unor soldați erau confecționate din tinichea și acestea producea(u) zgomotul pe care îl auzeam.

Cineva făcu observarea:

– Aşa sunau şi talângile oilor mele, când urcam cu ele la munte.

Cu cât înaintam, cu atât şi gloanţele ne sfârâiau mai sinistru pe la urechi. Deodată ceriul cel întunecos prinse a se lumina de văpaia unor rachete şi numai atunci puturăm să ne dăm seama că suntem pe coasta opusă a unei doline. Pe deasupra noastră mai treceau şi razele unui reflector italian foarte mare, dar razele lui se pierdeau pe deasupra noastră lăsându-ne tot în umbră. Italienii erau în plină activitate. Salvele de puşti urmau una după alta, tunurile nu amuţiseră pe deplin, iar o şrapnelă ce făcu explozie nu departe de noi, ne orbi cu sclipirile ei.

De data asta fiorul morţii străbătu prin întreaga companie. Cu inimile strânse de groază şi cu capetele instinctiv aplecate spre pământ, înaintam spre locul cu pericol. O voce şopti prin noapte:

– Grijiţi că aicea este un fir de telefon... să nu-l rupeţi...

Şi soldaţii prindeau firul în mână, îl treceau peste cap, în urmă îl preda în mâna celui ce-i urma.

Apa de ploaie cât o avusesem la mine o băusem şi acum îmi ardea gura şi gâtulejul de o sete cumplită. Spatele îmi înţepenise sub greutatea raniţei, iar picioarele abia mai puteam să le mişc prin pietriş. Sudori crunte mi se scurgeau pe faţă, prin păr în şiroaie şi stropi mari îmi picurau pe mâni. Eram o apă. De astă dată şi paraziţii, care erau nedespărţiţi de noi, o duceau rău cu umezeala şi ca să nu se înăbuşească, se adunau la gulerul descheiat al vestonului, pe semne a se aerisi şi ei.

Drumul devenea din ce în ce mai greu, căci gloanţele afurisite se schinceau tot mai sinistre şi mai îndrăcite în prejma noastră.

Am ajuns pe culmea colinei. Câteva rachete spintecară întunerecul ca nişte bice de foc. La un moment toţi ne-am aruncat printre pietre ca să nu fim observaţi de duşman. Un roi de gloanţe ne trecu peste capete, altele izbindu-se de stânci se sfârâmau în mii de ţandări. Dar focul nu ţinu mult şi imediat se făcu linişte. Mânaţi parcă de o putere nevăzută, ne-am ridicat şi am pornit la fugă pe o râpă în jos, dând într-o dolină, la zece paşi în dosul tranşeele. Ajunşi odată acolo la puţin adăpost, răsuflarăm mai uşuraţi, însă setea ne chinuia mereu. Ne-am astâmpărat setea cu rom, pe care îl căpătarăm la plecarea din lagăr.

II

Dolina era o pânjie mare de pietriş. Înlăuntrul ei creştea puţină iarbă şi câţiva frăgari. Ea constituise grădiniţa oarecărui cetăţean din partea locului. După o odihnă de câteva minute, ostaşii noştri se schimbă cu cei din tranşee. O frământare de paşi, de tropote, de şoapte se auzea acum în dolină, în urmă se făcu linişte. Italienii nu simţiseră schimbarea noastră. Mi-am căutat un loc mai potrivit

și cu ranița căpătâi, istovit de oboseală, încercam să ațipesc. Unii tot mai vorbeau în șoapte, iar alții cu ochii închiși vedeau vremurile trăite odinioară, mai dulci, mai fericite. Nici când nu i se pare omului viața mai scumpă, decât atunci când este în cea mai mare primejdie.

Trecuse miezul nopții. Noaptea părea liniștită, iar bolta cerească, de pe care se spulberaseră norii, părea că se prăbușește sub greutatea milioanei de stele, care de care mai strălucitoare. Atât în tranșeele noastre, cât și în cele italienești era o liniște completă. Somnul și oboseala a răpus ambele tabere ce se aflau față în față, la o distanță de 80-100 de metri una de alta. Abia din când în când se auzea câte o pufăitură de pușcă, dar și acestea trase de ostași somnoroși.

Nu puteam dormi. M-am ridicat în sus și m-am apropiat de zidul de piatră ce încunjura dolina. Priveam înspre frontul italian, dar nu puteam desluși nimica prin întunec. Numai undeva într-o îndepărtare mare, pe care noaptea nu o puteam aprecia, zăream câteva lumini, încolo totul era tăcut și părea mort.

O voce mă chemă pe nume. Era sergentul majorul Tolciș. Îmi spusese că a găsit un „decung” foarte bun și că am și eu loc acolo. Am intrat înlăuntru, mi-am așternut pătura, iar ranița am pus-o căpătâi. Ca somnul să se lipească mai bine de mine, am mai tras câteva înghițituri de rom și în urmă m-am culcat.

În ziua următoare, când se crăpa de ziuă, răpăituri de puști și mitraliere mă treziră din somn. Cu inima strânsă ca de o mână de ghiață, ascultam îngrozit. Încercam să scoate capul să văd ce se găsește în jur de mine, însă era imposibil, pentru că deasupra noastră roiau gloanțele ca și albinele în razele calde ale soarelui. Eram îngrijorat de mine, dar și de tovarășii mei. Mai târziu se ivi un cap la gura vizuinei mele dându-ne bună dimineața.

– Durmit-ați bine domnilor?

Era Pavel Stoenel, cu obicinuitul său zâmbet pe buze.

– Cam așa, zise sergentul majorul Tolciș, dar spune ce este afară?

– Ce să fie?... Italienii își descarcă toată mânia asupra noastră, dar acu s-au mai potolit.

– Ce fac ai noștri?... întrebai eu mai departe.

– Stau bine, nici nu se mișcă din găurile lor... Dar să vă spun, am adus niște cafea neagră... însă e rece.

– Dacă e rece nu o beau... Ce face Tomescu?

– Ca și noi, stă dus pe gânduri.

– Dar Nistor Jarču?

– Rău face... E mort de foame și aici nu are nici apă și n-are nici voie de a face focul.

Nistor Jarču era consăteanul lui Stoenel. O fire ciudată de om, care cât timp a fost împreună cu noi n-a făcut alta decât pe lângă porțiunea de alimente primită de

la companie, vecinic îşi mai făcea şi el de mâncare, apoi durmea dus ca un urs în vizuina sa, fără să se sinchisească câtuşi de puţin de mersul războiului.

Mai târziu, când dinspre răsărit, de după nişte creste pietroase de munţi se ivi soarele şi focul se mai linişti, am ieşit şi eu din bârlogul meu, ca să-mi mai întind oasele şi să răspir aer mai curat. Apă de spălat nu era, dar nici de băut. Mânile şi hainele îmi erau înroşite de pământ.

Cele trei plutoane ale companiei şedeau în tranşee, iar plutonul al patrulea, căruia îi aparţineam şi eu, era în dolină. Cu cât liniştea era mai mare, cu atât şi ei ieşeau ca şerpii să se pârjolească la soare. Primejdiosul drum peste noapte fu uitat; voia bună şi veselia prinse din nou a se înfiripa. Cei pătrunşi mai adânc de dorul de casă îşi scotea(u) hârtie din buzunar, o aşterneau pe genunchi ori pe câte o lepede de piatră şi muind creionul între buze, se aşternea pe scris.

Comandantul companiei, un anumit Dinda, neamţ maghiarizat, era un băiat tânăr de vreo 18 ani, care ieşise, în lipsă de ofiţeri, înainte de vreme sublocotenent şi care atunci pentru întâia oară intra în tranşee. Era încă copilăros, dar cu toate acestea voia să dea dovezi că era mai mult decât ceea ce arăta în realitate. Câteodată era în cale afară îndrăzneţ, iar altădată timid şi tresărea la cel mai mic zgomot. Mai târziu mi-am dat seama că romul şi coniacul îl făceau îndrăzneţ ca pe un Napoleon în miniatură. Bietul băiat nu era dedat cu băutura şi în împrejurările în care ne aflam, el bea vârtos, ca să-l amortească ori şi de teamă. De astă dată sta culcat în ascunzătoarea lui cu o manta peste cap. Băuturile i se sfârşiseră în ziua aceea şi cu ele şi eroismul.

Pe mine curiozitatea mă mâna mereu înainte. Din nou m-am apropiat de zidul de piatră, unde dădai de o ascunzătoare clădită de piatră, anume pentru a observa orişice mişcare a duşmanului. De acolo, cu ajutorul unui binoclu, examinai întinderile presărate cu doline şi cu coline. Tranşeele ce se asemănau ca nişte brazde abia zgârâiate în terenul pietros şi vârtos, se întindeau în toate direcţiile, în toate formele, aşa că ochiul omului răţacea printre ele. Unele dintre aceste tranşee erau întărite cu pietroaie mari, altele cu saci de pânză umpluţi cu nisip sau pământ. Şi acolo, şi de o parte şi de cealaltă, stăteau oameni în toată firea şi se pândeau cu ochi duşmănoşi, aşteptând momentul prielnic de a se răpune unul pe altul, ca nişte fiare sălbatice.

Undeva departe vedeam ostaşi italieni cărând saci cu pământ, lemne şi scânduri pentru a-şi croi un adăpost mai trainic, mai puţin expus focului de artilerie. De acolo spre stânga, în direcţia oraşelului Monfalcone, se vedea un vârf de munte fumegând întocmai ca un vulcan în activitate. Nu puteam distinge nimic, decât fumul negru ce se răspândea prin aer. Pe semne că acolo se dădeau crâncene lupte pentru cucerirea aceluia vârf ce domina împrejurimile. Şi numai unul Dumnezeu

știa câte vieți se stângeau, câte răni proaspete se deschideau, pentru a stropi pământul cu sânge cald. Priveam înfiorat și mă gândeam că din moment în moment vom trece și noi prin același botez de sânge.

Peste întreața întindere ce mi se desfășura înaintea ochilor, mai în apropierea noastră părea a fi mai multă liniște. Nu departe de mine, la stânga, cam la câteva sute de pași, se zărea gura unei doline mai mari. Un tun bubuia din când în când, iar obuzele grele cădeau acolo cu cea mai mare precizie, de unde se ridicau apoi clăbuciri de fum negru. Schizele de oțel ce sfredeau aerul cu sunete bizare, mă făceau să mi se umple din nou inima de tristețe. Oftam amărât: – Cine știe, cine știe, că mai am să mă re-ntorc acas de pe meleagurile îmbăcșite de sânge și presărate de hoituri omenști, multe ne-ngropate, pe jumătate putrede?...

Departe înspre apus, undele Isonzului se strecurau printre pâlcurile de verdeață. Baloane captive se legănau ușor, la înălțimi mari și păreau niște beșicuțe lunguiețe lipite de marginea orizontului. Acestea erau ale italienilor. Armatele austriece încă aveau, și de acolo, cu ajutorul binocurilor, se spionau tot felul de mișcare pe terenul de luptă.

Pavel Stoenel era ca și un fel de ziar plin de informații. El știricea veștile din toate părțile, apoi venea de a mi le comunica mie. Da data asta veni îngândurat și trist.

– N-are să fie bine... Aici ne vom prăpădi cu toții. Uită, nu departe de noi, doi telefoniști cu casetele la grumaz zac morți. Pe semne au fost nimeriți de gloanțe rătăcite.

Un bubuit de tun, apoi altul și iarăși altul, ne curmă vorba. Erau obuzele italiene, îndreptate spre linia noastră, urmate de gloanțe de pușcă și de mitralieră, de părea că are să se prăpădească lumea. Gloanțele se izbeau de pietrii și se sfărâmau în sute de bucățele, improșcând în jurul lor cu plumb și cu oțel. Noi câțiva, cari ne aflarăm afar, fușăm cuprinși de spaimă în urma surprinderii neașteptată. Ne-am făcut una cu pământul și așa târâș-grăpiș am ajuns până în bârloagele noastre, unde așteptam cu inimile înfrigate. Ne temeam că italienii vor să atace.

– De va rupe linia să știi că are să fie rău de noi, vom ajunge cu toții în prinsoare, grăi sergent majorul Nicolae Tolciș.

– De ar da bunul Dumnezeu să vină cât mai în grabă, bolborosi eu, că și așa luptăm noi și murim pentru alții... Cel puțin am isprăvi și noi odată cu acest război.

– Așa este, însă nu te gândești la cei de acas, care nu vor mai ști nimic de noi.

O clipă m-am cutremurat, gândindu-mă la ai mei.

Focul ținu aproape o jumătate de oră. Gloanțele se trăgeau și de o parte și de alta. Atunci se puse în activitate și artileria austriacă cea de treizeci și jumătate. Undeva la depărtări mari, abia se puteau distinge câte două bubuituri de tun și gloanțe mari și grele spintecau aerul scâncind și chionând, întocmai ca și doi căpăi

ce dădeau năvală asupra vânatului. Ele se urcau în sus la înălţimi mari pe deasupra noastră, în urmă se repezeau asupra terenului în vâjâituri cumplite, unde cădeau cu toată greutatea şi explodând măturau tot ce se afla în jurul lor pe o rază de 40-50 de metri. O schijă mare, puternică ajunsese până în apropierea noastră şi ne potopea de nu eram ascunşi.

Către amiazi focurile se liniştiră, așa că din nou am ieşit din ascunzători, ca să ne pârguim la soarele cald al Italiei. Şi stam așa cu ochii pe jumătate închişi, aţintiţi în albastrul curat şi lucitor al ceriului, în vreme ce gândurile mă năpădeau, mă înfăşcau în vârtejul lor vertiginos şi mă purtau departe în trecutul vieţii mele. Nnicicând viaţa nu mi-a fost dragă ca atunci, iar gândul îndreptat spre Dumnezeu, nnicicând nu a fost mai curat şi credinţa mai trainică, mai nestrămutată, ca în clipele acelea. Rugăciunile îndreptate spre Creator erau simple şi nevinovate, dar simţeam cum din tainica Dumnezeire se scobora şi în sufletul meu câte o schinteie şi-mi revărsa în inimă o mângâiere dulce şi uşoară. Mi-am pus nădejdea în Dumnezeu şi simţeam că am să înfrunt toate greutăţile şi că am să străbat prin războiul acesta teafăr până la sfârşitul lui.

Două aeroplane se iviră deasupra capetelor noastre. Unul era austriac, iar celălalt italian. Ca să le vedem mai bine ne-am sculat în picioare şi căscam gura la ele. La început credeam că acolo sus, în înălţimi, aveau să se izbească unul de altul. Mai târziu însă ne-am convins că cel austriac era cu mult mai sus decât cel italian şi acesta din urmă nu avea habar de aeroplanul duşman, ci observa toate mişcărilor noastre. Despre acestea m-am convins după o jumătate de oră, când artileria de pe Isonzo ne-a luat în primire cu un foc oribil. Granatele, şrapnelele şi gloanţele de armă cădeau în dolina noastră potop. Toţi tremurau de frică şi toţi regretau că nu sunt nişte şoareci sau alte bidigăanii să străbată sub scoarţa pământului, până în cele mai tainice adâncimi. Un obuz nimeri la zece paşi de bârlogul nostru şi schije de oţel sfârticăvă văzduhul şi se izbeau de stânci, iar fumul luat de un curent de aer străbătu până la noi.

– Era gata să zburăm şi noi, rosti Nicolae Tolciş scuturând din cap.

Suflarea mi se oprise. Nu mai cugetam la nimic. Era îngrozitor. În clipa aceasta eşti, iar în cealaltă nu mai eşti. Atunci iarăşi mă întorceam cu gândul la Atotputernicul:

– Doamnă, îmi ziceam în mine, de va fi ca pe aicea să-mi dorm somnul cel vecinic, fă ca să se sfârşească cât mai grabnic cu mine...

Granatele vâjâiau mereu, se izbeau de piatră sfărâmându-o şi sfărâmându-se. Mai târziu bombardamentul trecu de la noi îndărăt spre trupele de rezervă. Când ne văzurăm lăsaţi în pace, am răsuflet mai uşor. Iar atunci când artileria încetă cu desăvârşire, am ieşit iarăşi în dolină, bucuroşi că am trecut teferi pe sub valul de

foc și de urgie. Aceasta a fost numai din cauza noastră, pentru că am căscat gurile la aeroplanul italian. Totuși din acestea am tras învățătura, că de câte ori se abăteau avioane asupra noastră, ne ascundeam și ne făceam una cu pământul.

În ziua aceea compania avusese numai doi răniți. Și cu câtă invidie priveau cei sănătoși la dânșii și se minuna(u) de „norocul” lor.

– Vezi, ăsta e noroc, grăi Pavel Stoenel, să vii în tranșeu, să stai o zi, două și în urmă să pleci în țară cu o pușcătură în pulpa piciorului. Ei, ei, de ce nu am și eu un astfel de noroc, ca să vă las aci și să plec înapoi.

Sărmanul însă n-a avut noroc. După o suferință de un an și mai bine prin tranșeele de la Doberdo, un glonte i-a curmat suferințele și l-a lăsat să-și doarmă somnul cel vecinic printre pietrele sterpe și locurile pustii ale platoului.

Soarele era pe asfințite și era liniște. Cu câteva gloanțe, care din când în când ne șuierau pe la urechi, atât de mult ne-am familiarizat, încât nu le mai luam în considerare. Cotul de mare de lângă Triest și Monfalcone strălucea ca o oglindă uriașă. De câte ori se liniștea focul și era tăcere, dintr-o tufă din apropiere se auzea ciripitul sfios al unei păsări. Glasul ei atât de dulce ne aducea aminte de pacea eternă de odinioară, de pe tărâmurile noastre, unde ne-am născut și am crescut.

„Calendarul Românului”, 1931, XLIII, pp. 100-111.

Sergentul Petru Manciu ***- Din amintirile unui căprar -***

Anul 1915. Zi de toamnă, pe la începutul lui noiembrie. O noapte mai întunecată decât iadul. Ceriul acoperit cu nori negri și întunecați. Din când în când sclipiri, fulgerări dese. Bubuituri înfricoșate, care păreau că ies din măruntaiele pământului și făceau să se cutremure terenul de sub picioarele noastre. Șuierături țivlitoare prin aer, pe deasupra capetelor noastre. Mine, numite altcum și torpedo aeriene, în vâjâituri sinistre, se izbeau de terenul pietros, făcând să țâșnească din ele limbi orbitoare de foc și improșcând pe o rază de zeci de metri schije de oțel și bucăți de stânci sfârâmate. Voci omeșești, țipete, vaiete deznădăjduite, gemete de oameni răniți, ce nu se puteau mișca din cauza ranelor, a foamei și a setei, horcăieli de oameni în agonie, care îngăimau cuvinte nearticulate și care se desprindeau cu atâta durere de viață, departe de ai lor și fără lumânare la căpătâi, pe meleaguri sterpe și pustii.

Aceasta era priveliștea îngrozitoare de pe platoul Doberdo, după ofensiva a treia a italienilor, cărora le-a succes să ocupe câteva sectoare din tranșeele armatei austriece și apoi să se oprească în loc.

Într-o dolină a sectorului „H” era și compania 5-a a Regimentului 43, căreia îi aparțineam și eu. În ziua aceea dolina devenise un infern. Căpitanul Sabin Târziu, originar din Caransebeș, comandantul companiei, da taberei, prin telefon, ordine de rezistență, în vreme ce aprindea nervos țigaretă de la țigaretă. Tunurile de calibru mare ale italienilor vărsau foc și urgie asupra noastră. O cavernă, săpată în stânca de calcar de eroziunea apelor, servea de adăpost. Ostașii mai multor regiamente, surprinși de focul diabolic, s-au retras în cavernă, care, din cauza gemetelor, vaetelor și horcăielile ostașilor răniți, devenise o catacombă a plângerilor și deznădejdelor. O granată izbi în latrina din dolină. Sacii umpluți cu pământ, câteva scânduri și murdăriile zburară în sus, umplând aerul de o miasmă infectă. Un căpitan de la Regimentul 39 din Dobrița, cu numele Pinter, după ce și-a îngropat muniția în cavernă, cu sabia dezlegată, gata de a o preda întâiului italian ce s-ar ivi, își ocări și înjura soldații care dăduseră năvală în cavernă ca o turmă de oi. Cu o nuia în mâna dreaptă (sabia o ținea în cea stângă), croia în soldați unde nimerea și astfel voia să insuflă curaj și vitejie, dar degeaba. Afară potop și scrâșnirea dinților. Suflet de om nu se mai mișcă în dolină. Fiecare intrase, pare-mi-se și în găurile de șoareci. Eu stam la gura cavernei și priveam buimăcit în jur de mine. Căpitanul se apropie, ceru foc de la țigara mea, apoi grăi mai mult pentru sine: – Blăstămații, de ar veni odată să ne predăm... Ne potopesc numai cu focul de artilerie...

– Și aceasta este o stratagemă militară, replică căpitanul Sabin Târziu, care atunci scoborî în cavernă, în vreme ce afară un torpedo aerian, de un calibru enorm, explodă făcând să se cutremure părății de calcar ai cavernei deasupra noastră.

– După cum mi se pare ei exercită o tactică specială a lor, de a ne stârpi cu desăvârșire până la unul și în urmă să înainteze, neconturbați de nimeni, peste hoiturile noastre...

Ochii căpitanului ungar fulgerară de mânie, apoi oftă adânc. Astfel se scurse ziua aceea până înnoptase. Pe înserate focul se mai potoli. Când și când mai șuierau gloanțe rătăcite și câte un obuz își făcea apariția, orbindu-ne o clipă cu flăcările ce izbucneau din el.

Patrulele „saniteților” aveau mult de lucru. Neputând răzbi singuri, au primit de ajutor și pe muzicanții de la muzica regimentului, care și așa stăteau degeaba. Ei culegeau răniții din tranșee și îi îngrămădeau în cavernă. Ceea ce mi s-a dat a vedea acolo, nu mai doresc a vedea în viața mea. Soldați cu plămânile și pânțele găurite de gloanțe cereau ultimul ajutor, cereau apă, cereau ceea ce nimeni nu le putea da. Horcăielile muribunzilor, cuvintele celor ce halucinau în ultimele momente ale vieții, răcnetele ca de fiare zdrobite ale ciungilor, gemetele sfâșietoare ale celor cu oasele zdrobite, strigătele de jale după copii, soție și părinți

rămași undeva departe, toate acestea umpleau caverna și făceau cea mai împietrită inimă să se despică.

O faclă de rășină răspânda în interior o lumină bâlbăită și un val de fum. La razele ei roșietice, observai tipul unui soldat palid, ce-mi părea cunoscut. Ședea jos, lipit de peretele cavernei și gema ne-ntrerupt, ținându-și un genunchi între palme. M-am apropiat de dânsul. Îl recunoscu. Era sergentul Pătru Manciu, de la compania a 5-a. Era el, care de câte ori eram în lagăr, aduna pe lângă dânsul soldați mai tineri și începea a le cânta cântări bisericești. Era de origină din Săcaș, comună din Banat și după cum auzisem acasă era cântăreț de strană la biserică. M-am apropiat de el și îl agrăi:

– Dar cu dumneata ce s-a întâmplat?... Te știam în tranșeu...

– Sunt rănit.

– Când te-a rănit?

– Adineauri.

– Și unde?

De dureri nu mai putea răspunde ci, ținându-și genunchele între palme, îmi arată piciorul cu o întorsătură de ochi și gemu adânc.

I-am pipăit rana care era legată. Un glonț rătăcit i-a perforat oasele genunchiului și avea dureri cumplite.

– Fă-ți inimă bună... n-are să fie nimic... Are să-ți treacă... Ba ce-i mai mult, trebuie să te bucuri, că cu o astfel de rană te-ai scăpat de războiul ăsta, care după cum vezi n-are să mai aibe sfârșit și... ai să ajungi iarăși acasă la ai dumitale.

Astfel încercam a-l îmbărbăta pe bietul om, care de dureri scrâșnea din dinți.

– Să nu crezi că am să mai ajung acasă... Din rana aceasta are să mi se tragă moartea... Am presimțiri...

– De ce vorbești copilării... Pe câți inși nu-i cunosc eu care cu astfel de rane s-au scăpat de urgia războiului. Și dumneata ai să te vindeci și are să fie bine.

– Niciodată... Să știi că am păcătuit și păcatu acesta nici Dumnezeu n-are să mi-l ierte.

– Ai păcătuit în front?... Dar spune omule, care nu am păcătuit?... care dintre noi, mai de voie, mai fără de voie nu am slobozit gloanțele în neștire și pe câți semeni de ai noștri nu i-am răpus astfel?... Aceasta este rânduiala războiului, n-ai ce face.

– Așa ar fi trebuit să fie, însă eu am păcătuit cu voie... am împușcat un italian, pe care nu trebuia să-l împușc. Trebuia să-l las în pace în viață.

– Nu înțeleg.

– Să vezi. Azi la ora trei sau patru după masă, când amurgul serii se lăsa și după ce în sectorul nostru de trei ori am înfrânt atacurile italienilor, aceștia s-au retras în tranșeele lor. În urmă se făcu liniște și la noi și la ei. Ei începură a-și aduna morții și răniții lor, iar noi pe ai noștri. Era o pace desăvârșită. O singură

descărcătură de armă nu se auzea. Isprăvind unii și alții ne-am retras iarăși în găurile noastre. De frontul italian nu ne desparte decât o distanță de 40-50 de pași. Puteam schimba vorbe unii cu alții. Dar cui îi ardea de așa ceva, după ce din ambele părți căzura atâția. Îi priveam și ne priveau numai. Atâta tot.

Și cum stam eu așa îngândurat, priveam spre tranșeul italienilor fumându-mi țigarea în liniște și așteptam nerăbdător să înnopteze ca să ne schimbe. Cineva din apropierea mea îmi zise: Don sergent îl vezi pe italianul ăla? Privi cu mai mare atențiune și de fapt văzui cum un soldat italian săpa un șanț în direcția tranșeului nostru. Măsurând terenul cu ochii, m-am înfiorat; era la o distanță de 20-30 pași de noi. Imediat mi-am dat seama de scopul pe care îl urmărea. Italianii, după cum ni s-a spus, săpau șanțuri, apoi galerii până sub tranșeele noastre, le umpleau cu explozibile și în urmă le dădeau foc. În chipul acesta tranșeul, pe o distanță de mai mulți metri, era azvârlit în aer, cu tot cu soldații care se aflau acolo.

Strigai atunci pe românește la dânsul, dar niciun răspuns, nici habar nu avea de strigătele mele. Lucra mai departe în ruptul capului. Am luat atunci arma, descărcai un foc asupra lui, dar nu cu intențiunea de a-l nimeri, ci numai a-l speria. Se opri oarecă din lucru, privi spre noi, apoi îndreptându-și pălăria cu pene pe cap își continuă lucrul. Am tras al doilea glonț, tot în nemijlocita lui apropiere. Voiam a-l intimida, ca să se lase de planurile sale. De astă dată nici nu mai luă în seamă glonțul, ce se înfipse în pământ la o distanță de un metru de dânsul. Atunci mă simți cuprins ca de niște furii. Sângele îmi năvăli în cap și o clipă parcă nu mai știam de mine. Am dus arma la ochi, l-am luat pe vârful țevei și am tras. Tocmai atunci se căznea cu un sac de pământ să-l pună deasupra șanțului înaintea lui. L-am văzut cum s-a prăbușit moale, fără putere, deasupra sacului și atâta tot. Nicio mișcare, niciun semn de viață mai mult, l-am omorât...

Deodată părul mi se sburlă în cap și plesnindu-mă cu mâna peste frunte, am rămas uluit. Și parcă cineva îmi zicea la ureche:

– Ce ai făcut, nenorocitul!?. De ce l-ai omorât?...

Și din momentul acela, înaintea ochilor nu mai văd nimic, decât pe el, moale, prăbușindu-se lipsit de viață, cu sacul de pământ în brațe.

Înnoptase. În sectorul nostru tot liniște era. Când și când șuierau peste noi gloanțe răătăcite. Noi stam zgribuliți în tranșeu și așteptam schimbul. Și cum stam jos, ghemuit, cu genunchii aproape în piept, mă simți deodată izbit ca (de) un trăznet. Un glonte, venind pe deasupra, îmi șterse umărul și mi se înfipse apoi în genunche. O clipă am amețit de durere și tot durerea cea cumplită m-a readus la realitate.

Și iată-mă că de câteva minute sunt aici; patrula sanitară m-a cules din tranșeu și m-a adus în cavernă. Și acum pricepui că din asta are să mi se tragă moartea... Am omorât un biet soldat, am omorât un om necăjit ca și mine și... nu trebuia să-l omor.

Isprăvindu-și istorisirea, începu din nou a scrâșni din dinți de durere.

– Rău ai făcut, îi zisei eu.

După aceea, imediat, i-am făcut rost de niște brancardieri și l-am trimis îndărăt la ambulanță.

*

**

S-a strecurat de atunci aproape vreo două-trei luni și eu eram tot pe frontul Doberdo-ului. A dat Dumnezeu ca după luni îndelungi de front și de suferință, să ajung la un spital și de acolo înapoi la regiment. Aci m-am întâlnit cu o mulțime de cunoscuți. De la aceștia am auzit diferite vești despre tovarășii de suferințe, cu care pleasem în front. Între altele auzisem și despre sergentul Pătru Manciu vorbindu-se. Unul dintre acei soldați, care a fost cu dânsul într-un spital din Austria, îmi zise:

– L-ați cunoscut?

– Cum să nu-l fi cunoscut. Eram împreună pe front când l-au rănit și acum aş vrea să știu despre soarta lui.

– A murit.

– Cum, sergentul Manciu de la compania 5-a a murit?... făcui eu mirat.

– Da. A murit înainte cu o lună în spital.

– Ați fost laolaltă?

– Da, eram împreună într-un spital din Austria. El sosise cu un transport de răniți de pe Doberdo. Avea oasele genunchiului sfărâmate de un glonte. În spital medicii l-au vindecat, însă piciorul de la genunchi i-a rămas îndoit, așa că nu mai putea să-l îndrepte și nu putea să umble decât numai cu ajutorul unei mance.

Când medicii i-au spus să părăsească patul, voios a sărit din pat, dar numai într-un picior, că pe celălalt nu-l putea îndrepta. Am văzut atunci cum pe fața lui se lasă o umbră de tristețe. Încercă atunci cu ajutorul mâinilor să-l pună în poziția celui alt picior, dar fără rezultat. Atunci mândria din sufletul său se prăbuși și grăi cu durere:

– Am să rămân schiop pe întreaga mea viață... Și deodată își încordă toate puterile și izbi piciorul înainte ca să-l îndrepte, cu atâta putere, încât se auziră niște plesnituri înăbușite, ca de niște coarde rupte și bietul om se prăbuși pe pat.

A mai trăit câteva zile și cu tot ajutorul dat de medici și-a dat sufletul în chinuri cumplite.

– Va să zică a murit?

– Da, s-a stins atunci, când era pe deplin vindecat și capabil de a se duce acas.

Bietul om avea dreptate când îmi spunea în caverna de pe Doberdo:

– Am presimțiri... Am omorât un om și din rana aceasta are să mi se tragă moartea.

„Calendarul Românului”, 1931, XLIII, pp. 122-126.

IIE „Nicolae Bocușan”

Ștefan Jianu

Acțiunea lui în timpul războiului

*Un om cu o credință este o putere socială
egală cu nouăzeci și nouă de oameni,
cari nu au decât interese.*

John Stuart Mill

Tot timpul acesta, cât vifornița războiului bătea afară, în sufletul lui Ștefan Jianu se petrecea o altă furtună, mai intensă, mai dramatică. Ca un obsedat urmărea toate operațiunile militare de pe fronturi, descifrând din fiecare semn, din fiecare întâmplare sensul unei biruințe, în care el avea nestrămutata credință. Un consătean și prieten devotat, binevoitor pentru cele de o seamă de amănunte prețioase asupra vieții lui Ștefan Jianu, îmi spune cu câtă înfrigurare urmărea el precipitarea evenimentelor; cum prindea orice foaie, orice publicație ce-i cădea în mână, însemnând, adnotând tot ce i se părea lui de interes pentru neamul său românesc.

O întâmplare fatală, din timpul războiului și care se încadrează de minune într-o mentalitate orbită de șovinism, ni-l înfățișează ca pe un unic exemplu de caracter, neînfricat și dârz naționalist. Era în anul școlar 1916/17. Școalele noastre profesionale superioare aveau de acum un comisar al guvernului. Primul pas pentru desființarea pedagogiei noastre. Acest comisar, nimerit în persoana unui șvab ungarizat, vine să-și inaugureze activitatea și în acest scop are trebuință, bun înțeles, de o etalare în stil mare. Zelul său se precipită într-o vorbire de o turanică neobrăzare și un sălbatec cinism. „Într-o mână am sprijinul și banul, iar în cealaltă corbaciul (biciul) – striga comisarul ungarilor – ceia ce vor învăța graiul și cântecul unguresc, îi așteaptă toate binefacerile sortii, iar tu dincolo...”. Ștefan Jianu își simte sângele biciuit și el nu poate răbda asemenea nelegiuire. Se ridică și-i vorbește în contradictoriu, numindu-l „Schulpolizei”, iar adresându-se elevilor, îi îndeamnă să nu primească asemenea sfat, cântecul și limba românească le-ar strica dezvoltarea caracterului...

Asemenea curaj românesc duce mintea la cele mai îndepărtate și nobile figuri, la eroii credinței și simțului românesc!

Dar nici cutezanţa nesăbuită a lui Ştefan Jianu nu a rămas vorbă aruncată în pustiu. Dacă ieşirea împotriva atotputernicului comisar a provocat o serie de şicane, atât împotriva şcolii, cât mai ales a zelosului ei apărător, ea a avut şi darul seminţei bune din evanghelie, căci a rodit o seamă de prieteni de idei, tot atâţia vrednici împreună luptători pentru grabnica realizare a idealului nostru naţional.

Se năruie în fine şi războiul acesta mare şi cu el deodată se prăbuşeşte o întreagă lume zidită pe împilări şi nedreptăţi.

Ah! Câtă suferinţă şi cât amar a alinat sfârşitul acestuia, de o durată fără de hotar! Cât necaz a potolit steaua re-nviată a păcii; cât dor şi cât alean trezit-a ea în inimi, din cari părea pierdută dragostea şi iertarea, nestimatele daruri ale Creatorului, pe cari le încremenise tunul şi grenada, haidăii morţii şi ai Satanei. O! Ani prelungi i-au trebuit războiului ca omul să-i simtă ucigaşa lui îmbrăţişare, căci numai aşa nu-i dau răgaz clipele de acum să preţuiască binecuvântările păcii! Şi totuşi ea s-a topit miraculos, deodată cu lacrămile strivite în zâmbetul bucuriei, care pentru noi venea trimfătoare, în măsura tributului de suferinţe!

Acţiunea la sfârşitul războiului, în revoluţie

*Noi suntem generaţia fericită
care am văzut înfăptuindu-se minunea cea mare.*

*Noi suntem mironosiţele
căroră li s-a arătat Domnul după învierea lui.*

*Mormântul în care duşmanii
pecetluseră libertatea noastră, este gol.
Şi îngerul ocrotitor ne strigă: Bucuraţi-vă!*

I.U. Soricu

În gloanţe de puşti rătăcite, ce semănau mai mult a alai de nuntă, astfel s-a semnalizat la noi aici sfârşitul unui măcel de peste patru ani încheiaţi. Acest blajin apus al unei milenare asuprii ce-şi dă duhul în agonia marelui război, în chiote de veselie, marchează un puternic fond sufletesc şi ancestrala disciplină a acestui popor.

Dar „hidra”, strivită la pământ, se ameteşte cu propriul ei sânge vărsat; şi se urneşte ca un moloz căutând să se agaţe de ultimul fir de scăpare.

Pentru păstrarea ordinii, ce la noi se menţinea în chip automat, se procedează în grabă la înjghebarea gărzilor naţionale. Dar ce fel de „gărzi naţionale” puteau fi acelea, când pajurile imperiale, căzute, nu se îngropaseră încă, iar în podurile oficiilor pândeau încă tricolorul unguresc!?

La magistratul oraşenesc – cum îi zicea primăriei din Caransebeş – era mare frământare cu înfiinţarea gărzii. Sala arhiplină vuia de vorbe care mai de care mai

agitare; oamenii aproape toți își pierduseră capul, nu mai știau singuri ce vreau. Singur primarul, un neamț oportunist avea tot sângele rece, căutând să păstreze frânele în mână. Și era într-adevăr cât p-aci să ducă barca în apele sale, când apărură Ștefan Jianu¹, pe care prietenii alarmați îl aduseră într-o mână de suflet. În toial momentul decisiv, el spuse furtunos: *Au căzut lanțurile, domnilor, suntem dezrobiți... aici nu se poate face altă gardă decât națională română. Grijiți... că de vă purtați cinstiți, nu avem motiv să ne purtăm altminteri, de credeți însă că arma vă ajută, să nu uitați că avem și noi mâini voinice și sănătoase!* Vorbele tunătoare căzură grele ca plumbul: așa se decisă înființarea gărzii naționale române, ca organ ajutător al sfatului național român, care află de bine să-l aleagă vicepreședinte al său.

Rostul ei simbolic în desfășurarea viitoarelor evenimente a fost într-adevăr colosal de important. Și nu este de fel secundar rolul său în evacuarea lentă a ultimelor resturi de armate ungurești. Vicepreședintele sfatului național român, secondat de mâna de tineri gardiști entuziaști porni să se achite de încrederea depusă într-însul. În seara unei zile se prezintă inopinată la comenduire: în numele sfatului îl somă pe comandantul Regimentului 2 ca împreună cu trupele să părăsească îndată orașul, contrar el nu răspunde de urmări. Și trucul său prinde, iar echipa de gardiști își croi astfel drumul care o duse la dezarmarea unor întregi armate de nemți și unguri demoralizați.

Mintea și verbul lui Jianu, aci ca și odinioară, când frumoasele colindări cu Reuniunea de cântări propovăduia tăria în cugete și în nădejdi, erau pururi închinată neamului său, iubit până la moarte. În serviciul comandat al neamului el nu știa de frică, nu cunoștea măsură în sacrificiu și preț pentru viața lui. Și asemenea eroilor din clasică antichitate, el, luptător pentru o idee, apărarea neamului său oropsit, cade zdrobit în culmea realizării ei.

Cine știe, Ștefan Jianu desigur ar fi fost un grădinar ideal în via pe care Domnul ne-o hărăzise de acum nouă; cu inegalata competență el ar fi dirigit de-acum, în largitele noastre orizonturi, flămării unei târzii dar drepte biruințe? Și totuși, cred că el a avut cea mai frumoasă moarte, moartea unei petale de flori...

¹ Ștefan Jianu, născut la Alibunar în 4 august 1882, studii liceale la Liceul italian din Fiume, asesor consistorial din anul 1910, referent în senatul școlar al consistoriului diecezan Caransebeș, vicepreședinte al Societății femeilor române pentru îngrijirea cimitirului ortodox Caransebeș, aderent la gruparea „tinerilor oțeliți” din Caransebeș condusă de Cornel Corneanu; a făcut parte din comisia însărcinată de sinodul din 1910 pentru proiectarea unui plan în vederea construirii unui nou edificiu al școlii confesionale românești din Caransebeș, vicepreședinte al Consiliului Național Român din Caransebeș; mort în noiembrie 1918, la Caransebeș.

IIE „Nicolae Bocușan”

Ioan David

*Amintiri fugare din toamna anului 1918
(însemnările unui student)*

Închinare memoriei scumpe a lui Ștefan Jianu

Mi-am luat îndrăzneala să aștern în fuga condeiului câteva fragmente din ceea ce am văzut, am simțit și am încercat în momentele cele mai pasionante și dramatice ale istoriei noastre contemporane, cu gândul pios de a împrăști amintirea duioasă a unui mare om de cultură din Banat, pe care moartea nemiloasă ni l-a răpit în floarea vrăstei, în apogeul carierei, dându-i totuși privilegiul ca să-și ofere existența ca prinos suprem pe altarul sacru al națiunii. Cultul ce îl avem, mai ales noi originarii din Banatul de dincolo de graniță, față de Ștefan Jianu, pe care ni-l revendicăm cu mândrie, mă obligă să servesc după redusele-mi putințe o cauză nobilă: cinstirea și răsplata în măsură cât de mică a meritelor lui. Cugetul mi se îndreaptă în clipa aceasta solemnă către tineretul ținutului natal, căruia îi trimitem pe calea aceasta o călduroasă strângere de mână, dorind să ne înțeleagă pe deplin. Imperativul vremurilor grele prin care trecem ne cere o evaluare sufletească peste mizeriile momentului. O ridicare morală nu e posibilă însă fără repararea greșelilor de azi. Trebuie să facem un pas înapoi către exemplele luminoase ale trecutului, să evocăm glasul profetic al acelor cari avură viziunea viitorului. Să ierarhizăm valorile de atunci, ca să facem o selecțiune serioasă în prezent. Nimenea nu poate să afirme că postulatele sănătoase ale vremurilor dominate de figura unui Brediceanu¹, unui Branîște² sau a unui Petru Barbu³, ca să amintesc numai pe cei

¹ Coriolan Brediceanu, avocat, om politic român; născut la 23 decembrie 1849/5 ianuarie 1850, la Lugoj; studii liceale la Beiuș, studii juridice la Academia de drept din Pojon (Bratislava), diplomă de avocat la Budapesta (3 ianuarie 1874); animator al corului și al trupei de teatru din Lugoj; membru al congregației comitatului Caraș-Severin, membru în Comitetul electoral central al P.N.R. (1881-1892), deputat în parlamentul Ungariei (1906), în sinoadele și congresele bisericești, membru al Astrei, al Societății pentru fond de teatru român; mort în 25 ianuarie/7 februarie 1909.

² Valeriu Branîște, ziarist, om politic; născut la 10/22 ianuarie 1869 la Cincul Mare, mort la 1 ianuarie 1928 la Lugoj; studii liceale la Sibiu, studii universitare la Facultatea de filosofie

trei mai caracteristici, s-au înfăptuit aieva. Pe cei dispăruţi dintre noi i-am uitat cu concepţiile, cu pilda vieţii lor împreună, celor în viaţă nu le dăm nici măcar cinstea cuvenită. Suntem tineri, mulţi dintre noi fără nicio perspectivă de procopseală în viaţă. Vrem să milităm pentru cauze sfinte, să reînfiinţăm lumea oamenilor de caracter a trecutului şi apoi să pornim înainte. Suflete şi inimi ne trebuie şi nu formule seci de salvare momentană! Colaborare înţelegătoare şi nu aţâţări de patimi, respect pentru cinstea omului, realizări care să ne lumineze umbrele tenebroase ale prezentului. Solidaritate bănăţeană ca solidaritatea română să fie cu atât mai puternică. Să cinstim morţii, ca cei vii să fie mai buni, mai iertători, mai creştini şi mai patrioţi. Torna, torna, fratre!

Iată de ce mă întorc la trecutul reconfortant în vrâsta când n-ar trebui să privesc decât înainte. Oază fericită care eşti mai aproape de pământul făgăduinţei!

Nu e un lucru uşor să Te ridici la înălţimea unui subiect de acesta de o grandoare epică, să urci Parnasul până la regiunile senine ale lui Clío. Muză candidă a istoriei Te invoc cu sacră sfială şi îţi cer iertare pentru încălcarea înainte de vreme. Abia au trecut şaisprezece ani de când ca tânăr student simplu înrolat al gărzii naţionale simţii suflul istoric al vremii. Nimic nu mă indrituieşte să intru în sâmburele mai adânc al evenimentelor, să judec ceva în merit, să mă pronunţ apreciind însuşirile acelor bărbaţi de seamă, cari prin distinsul favor al cerului se învredniciră să fie purtători de steag în clipele neuitate de împlinire a vremii. Revelaţia puternică a lui Dumnezeu în istorie mă izbi cu forţă, priveam buimăcit caleidoscopul viu al prefacerilor, tabloul plin de mişcare al unei lumi în devenire, precipitată, sufletul meu de adolescent primea impresii neşterse ce rămân de-a pururea proaspete în memorie. Noi adolescenţii anului 1918 exultam de bucurie că

a Universităţii din Budapesta; profesor la gimnaziul românesc din Braşov (1891-1893, 1896-1897), director al ziarului „Tribuna” (1893), director şi redactor responsabil la ziarul „Dreptatea” (1894-1895), redactor responsabil la „Romänische Jahrbücher”, redactor la „Patria”, Cernăuţi (1897-1899), conduce ziarul „Drapelul” (1900-1918), membru al Marelui Sfat Naţional, conduce Resortul Culte şi Instrucţiune publică al Consiliului Dirigent al Transilvaniei, membru onorific al Academiei Române.

³ Petru Barbu, născut la 7 mai 1864 la Lugoj; studii liceale la Liceul maghiar din Lugoj, liceele din Beiuş şi Blaj, bacalaureat la Braşov în 1884; studii universitare la Facultatea de teologie a Universităţii din Cernăuţi, studii de specializare la Graz şi Berlin; profesor la Institutul de teologie din Caransebeş (1892-1908), redactor la „Foaia diecezană” (1892-1908), pensionat abuziv în 1911 din cauza conduitei politice, apoi director la Banca poporului. Revine ca profesor şi director la Institutul teologic Caransebeş (1919-1934). A fost autor a numeroase cărţi şi studii cu caracter didactic şi teologic, colaborator la cea mai mare parte a jurnalelor româneşti din Banat şi Transilvania, militant P.N.R., vicepreşedinte al C.N.R. din Caransebeş, membru al diverselor corporaţii bisericeşti şi al societăţilor Reuniunea învăţătorilor, Societatea pentru fond de teatru român; moare în 1941.

vedem ceva nou, interesant, mișcător, pasionant. Inconștienți de riscurile, de grijile ce consumau pe bărbații cu răspundere, temeritatea noastră nu cunoștea hotar. *Inventus, ventus!* eram capabili să dăruim totul pentru ideal. Ne-am așezat cu aviditate la banchetul oferit în mod generos de cei mai vrednici fii ai pământului.

Trec peste convențiunile uzuale, evocând geniile formidabile ale trecutului, fie! căci altfel nu pot plăti intrarea la spectacol.

Voi atinge întâmplări „*quorum pars minima fui*” ca să mă explic cu cuvintele epopeei. Voi căuta să redau ceva din atmosfera anului 1918, să arăt cum ne-am însuflețit în felul nostru juvenil de atunci, roind în jurul generației mature de luptători în titanică frământare cu elementele dezlănțuite. Observațiile unui student care privește de la galerie piesa eroică ce o joacă protagoniștii pe scenă.

O contribuție minimă la mozaicul multicolor al acelei epoci de un altruism culminant și de un dramatism fără pereche. Vremuri negre și tragice pentru unii, exuberante în clipe de înălțare și bucurie pentru alții. După măcelul universal, o înfrățire a umanității! Istoria își pronunță verdictul său irevocabil și nu putem să nu ne cutremurăm văzând sancțiunile ei aspre.

Să schițăm în liniamente fugare tabloul epocii preliminare evenimentelor în care a activat Jianu cu deosebire fie prin neîntrecuta lui vervă, fie prin prodigioasa lui putere de muncă.

În zilele premergătoare înfăptuirii mult așteptate a visului nostru milenar, biserica era farul ce răspândea până la cel mai modest cătun din creierii munților razele dătătoare de viață ale culturii românești în Banat, ca și pretutindenea în monarhia Habsburgilor, prin școlile ei primare. Noi, bănașenii nu aveam decât o singură școală de grad secundar: institutul pedagogic diecezan și una de grad superior, o facultate, cum obișnuiam să spunem noi în acele vremuri: Institutul teologic, ambele în Caransebeș, alte școli nu puteam să înființăm nici din gologanii muncii ai sărmanului nostru popor, ținut cu tot dinadinsul în sclavie economică, căci guvernele străinilor deveneau din ce în ce mai geloase pe concesiunile ce ni le-au acordat până atunci. După absolvirea cursului primar ne puteam duce la străini, dacă nu aveam resurse să frecventăm gimnasiile sau liceele îndepărtate din Ardeal. Institutul teologic ne oferea unicul privilegiu de a ne instrui la o școală superioară la noi acasă în atmosfera prielnică a provinciei natale, sub ocrotirea materială și morală a oamenilor de cultură din străvechiul nostru oraș episcopesc. Mare avantaj pentru noi favorizații soartei, căci aici ni se oferea prilejul să cunoaștem de „visu” și nu arareori personal mărețele figuri ale timpului despre cari ne vorbeau cu venerație și însuflețire părinții acasă. Din contactul camaraderesc cu colegii noștri veniți din liceele românești am putut aprecia valoarea înaltă a școlilor secundare române, pregătirea solidă ce se dădea în ele atât în ce privește instrucția, cât și educația morală bazată pe religie. Împrumutam manualele românești din

cursul secundar, admiram frumoasa pronunţie românească a tovarăşilor noştri de şcoală şi ne trudeam cu sârg să recâştigăm din punct de vedere naţional ceea ce am pierdut în anii petrecuţi în şcolile străine. Ascultam cu interes admirativ ceea ce ni se istorisea despre erudiţia, tactul şi simţul românesc al profesorilor din Braşov, Năşăud, Beiuş, Blaj şi Brad. Cursurile marelui Oniţiu⁴, cărţile lui Blaga⁵, Goldiş⁶, umblau din mână. Ne ajungea pe de altă parte să vedem aievea pe exponenţii sărbătoriţi ai aspiraţiilor noastre naţionale din Banat: pe octogenarul Filaret Musta⁷,

⁴ Virgil Oniţiu, profesor şi scriitor, născut la 6 februarie 1864 la Reghin, mort în 1915 la Braşov; liceul la Seghedin, studii teologice la Sibiu, studii universitare la Facultatea de litere la Universitatea din Viena şi Universitatea din Budapesta; profesor şi director al Liceului din Braşov (1894-1915), membru corespondent al Academiei Române, membru al Astrei, vicepreşedinte al Societăţii pentru fond de teatru român, deputat sinodal, colaborator la numeroase ziare şi reviste din Transilvania şi România, autor de manuale, scrieri literare.

⁵ Lucian Blaga, poet, dramaturg şi filosof, născut la 9 mai 1895 la Lancrăm, judeţul Alba; studii liceale la Braşov, studii universitare şi doctorat la Viena; a înfiinţat revista „Gândirea” la Cluj; ataşat de presă la Berna şi Praga; membru al Academiei Române (1936); subsecretar de stat la Ministerul de externe (1937-1938); ministru plenipotenţiar la Lisabona (de la 1 aprilie 1938); profesor la Univesitatea din Cluj, autor al unui sistem filosofic; moare în 1961.

⁶ Vasile Goldiş, născut la 12 noiembrie 1862 la Mocirla (Lunca Teuzului), judeţul Arad, moare la 10 februarie 1934 în Arad. Studii primare la Cermei, Panatul Nou (Horea), Arad, studii secundare la Liceul maghiar din Arad (1873-1881), studii superioare la Facultatea de litere şi filosofie a Universităţii din Budapesta şi din Viena (1881-1886), profesor la Institutul pedagogic din Caransebeş (1886-1889), la liceul din Braşov (1889-1901), profesor şi director al Liceului de fete din Arad (1901-1905), secretar al Consistoriului Episcopiei Aradului (1901-1934), deputat al cercului Radna în parlamentul de la Budapesta (1906-1910), director al ziarului „Românul” (1911-1916, 1918), participă la adunarea de la Alba Iulia unde prezintă rezoluţia adunării, membru în Comitetul executiv central al P.N.R., membru în C.N.R., membru în Consiliul Dirigent şi în Marele Sfat Naţional, membru în delegaţia care a prezentat regelui Ferdinand actul unirii Transilvaniei cu România, şef al resortului culte şi instrucţiune publică, ministru în mai multe guverne din perioada interbelică, deputat în parlamentul României, preşedinte al Astrei (1925-1932), membru al Casinel române din Braşov, secretar al Societăţii pentru Fond de teatru român (1895-1901), membru de onoare al Academiei Române.

⁷ Filaret Musta, născut la 20 martie 1839 la Văliug, judeţul Caraş-Severin; studii liceale la gimnaziul din Beiuş, studii juridice la Academia de drept din Debreţin (1864-1867), studii teologice la Institutul teologic din Caransebeş pe care l-a absolvit în 1868, studii universitare teologice la Universitatea din Leipzig, Facultatea de teologie romano-catolică (1868-1870), asesor consistorial în senatul şcolar al consistoriului din Caransebeş, referent în senatul bisericesc, asesor onorar până în 1873, profesor la Institutul teologic din Caransebeş (1870-1888), director.

arhimandrit și fost director de teologie, pe protosinghelul dr. Iosif Traian Badescu⁸, pe istoricul dr. Ioan Sârbu⁹, pe Ștefan Petrovici¹⁰, iar dintre cei azi încă în viață pe marele nostru episcop de atunci dr. Elie Miron Cristea¹¹, profesorul dr. Petru Barbu, arhiepiscopul Andreiu Ghidiu¹², dr. Constantin Popasu¹³, nepotul lui Titu

⁸ Iosif Traian Badescu (1858-1933), născut la Șopotul Vechi; studii gimnaziale la Caransebeș, Lugoj, Seghedin; studii universitare la Facultatea de drept a Universității din Pesta (1884), studii teologice la Cernăuți (1889); secretar consistorial la Episcopia Caransebeșului (din 1889), profesor și director la Institutul teologic, episcop al Caransebeșului (1920-1933).

⁹ Ion Sârbu (1865-1922), născut la Rudăria, județul Caraș-Severin, studii secundare la Caransebeș, Debrețin, Brașov, Bratislava, studii universitare la Jena, Viena, doctoratul cu o teză despre politica externă a lui Matei Basarab, studii teologice la Cernăuți; profesor la Seminarul central din București și prim custode la Fundația Carol I (1901-1904), preot la Rudăria, administrator protopopesc al districtului Mehadia, delegatul Almăjului la adunarea națională de la Alba Iulia, membru al Marelui Sfat Național, militant pentru drepturile națiunii române, deputat (1919); istoric, a elaborat două monografii despre Matei Basarab (teza de doctorat, apărută la Leipzig) și Mihai Viteazul, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, 2 vol. 1904-1907.

¹⁰ Ștefan Petrovici, avocat în Lugoj, lider al grupării bănățene din P.N.R., născut la 3 aprilie 1859 în Jabăr, județul Caraș-Severin; studii liceale la Lugoj, studii juridice la Universitățile din Viena și Pesta (doctorat); deputat în sinodul Episcopiei Caransebeș, ales deputat în parlamentul Ungariei (1906) în circumscripția Zorlențul Mare, colaborator la ziarul „Drapelul”, condamnat la 6 luni închisoare la Seghedin într-un proces de presă; moare la 31 iulie 1922.

¹¹ Miron Cristea (1868-1939), născut la Toplița, la 19 iulie 1868; studii liceale la Bistrița și Năsăud, studii teologice la Institutul teologic din Sibiu (1887-1890); învățător și director la școala primară din Orăștie (1890-1891); studii universitare în litere, pedagogie, psihologie, științe naturale la Universitatea din Budapesta, doctor în literatură (1895) cu lucrarea „Viața și opera lui Mihail Eminescu”; secretar consistorial la Sibiu (1895-1902), redactor responsabil la „Telegraful român” (1898-1900), membru al Astei, al Reuniunii femeilor române din Sibiu, al Societății pentru crearea unui fond de teatru, din 1909 director al despărțământului Sibiu al Astei, asesor (consilier) pe viață al Consistoriului Arhiepiscopiei ortodoxe române a Transilvaniei, episcop al Caransebeșului (1910-1919), mitropolit primat al României (1919-1925), primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925-1939), participant la adunarea națională de la Alba Iulia, membru al regenței în timpul primei domnii a lui Mihai I (1927-1930), prim ministru (1938-1939).

¹² Andrei Ghidiu, născut la 15 ianuarie 1849 la Deda, județul Mureș; studii liceale la Blaj, studii teologice la Sibiu (1870-1873), studii universitare la Viena și Leipzig (1874-1878); profesor la Institutul teologic din Caransebeș (1880-1883), protopop al districtului Oravița (1883-1888) și al districtului Caransebeș (1888-1937), deputat al adunării eparhiale, consilier mitropolitan, deputat în congresul național bisericesc, senator în parlamentul României, președinte al despărțământului Caransebeș al Astei; moare la 2 noiembrie 1937.

¹³ Constantin Popasu, născut în 17 iulie 1856 la Brașov; a fost nepotul episcopului Popasu; studii liceale la Liceul românesc din Brașov, studii universitare la Facultatea de medicină

Maiorescu și pe atâția alții, ca sufletul nostru să se umple de o mistică încredere în triumful dreptății ce o să vie. Bărbați cari și-au câștigat cultura în centrele românești din diferite țări și provincii și au desăvârșit-o în Apusul luminat, ca să se adune laolaltă și să strălucească ca o diademă în fruntea bisericii bănăţene.

Mulți tineri se adunară în anii războiului mondial să studieze în inima Banatului, în Caransebeșul lui Traian Doda¹⁴. Vlădica care își făcea un punct de onoare să salveze de pieire „floarea tineretului de atunci” – intelectualii români erau atât de puțini la număr – primea pe răspunderea sa pe toți petenții. Nu făcea niciun secret din motivul care-l determină să procedeze astfel. Era superb în ținuta lui de suveran al destinului poporului său.

Intrai în anul al treilea al războiului mondial la Institutul teologic, unde avui ocaziunea să văd pe Ștefan Jianu, pe atunci asesor consistorial în senatul școlar. Juca un rol important prin postul ce-l deținea la Consistoriu, datorită lui nu era numai să dezvolte, să organizeze învățământul, ci să-l și apere, cum l-a apărat atât de strălucit predecesorul său dr. Iosif Traian Badescu. Făcea și el parte din eminenții oameni ai școlii române de la noi, din acele vremuri eroice. O splendidă gardă de profesori, cu toții oameni de valoare și de inimă. Legătura între studenții teologi și pedagogi era strânsă. Noi urmam cursurile școlii normale la studiile de pedagogie și prelegerile practice și trăiam în cea mai cordială pretenie cu viitorii luminători ai satelor. Unii pedagogi se înscriau după absolvirea cursurilor la Institutul nostru. Strânsa colaborare culturală începea deci la Institut, ca să continue apoi în viață în cea mai deplină armonie. Nu pot să-mi exprim îndeajuns mulțumita față de binefăcătorii noștri spirituali, pentru că ne-au inițiat în problemele palpitate ale culturii române, ne-au deprins cu limba literară, ne-au îndemnat să cetim scrierile poezilor și ale prozatorilor noștri, au făcut știință, teologie, filosofie, muzică și cântare cu noi în limba maternă, pe care o iubeam cu

a Universității din Viena, președintele societății „România jună” (1882), medic și profesor la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, colaborator la *Enciclopedia română*, medic al Comunității de avere din Caransebeș; moare la 10 ianuarie 1933.

¹⁴ Traian Doda, general român în armata austriacă, născut la 29 iulie 1822 la Prilipeț, județul Caraș-Severin; studii la școala militară din Caransebeș (1841), Academia militară din Wiener-Neustadt, sublocotenent, locotenent și căpitan în Regimentul româno-ilir (1848), maior în Regimentul 6 din Varasdin (1857), șef al Statului major din Dalmația, locotenent-colonel (1860), comandant al pieței în Veneția, după 1866 transferat la comandamentul general de la Zagreb, comandant de brigadă (1869), transferat la Cracovia (1870) unde a primit gradul de general; retras din armată în 1872; deputat în parlamentul Ungariei (1884-1887), din 1887 nu mai participă la lucrările camerei și i se anulează mandatul pentru declarațiile făcute în apărarea românilor; președinte al Comunității de avere (1880-1888); moare la 4/16 iulie 1895 la Caransebeș.

atât mai mult, cu cât o vedeam mai disprețuită de străini. Fiecare dintre magiștrii aducea un aport personal prin cuvânt, prin scris și prin exemplu. Reprezentau cu mult mai mult decât înseamnă astăzi un profesor. Cuvine-se să-i amintesc cu numele, deși ar merita o apreciere mai amplă în cadrele unui studiu detaliat. Severul Iosif Olariu¹⁵, om de știință, substanțial și consumat, dr. Petru Barbu, metodic, clar și atât de uman, profesorul Vasile Loichița¹⁶, suflet poetic și blajin, cu un fel de a se exprima clasic și elegant, dr. Dimitrie Cioloca¹⁷, precis, practic și patern, dr. Moise Ienciu¹⁸, spirit de o finețe latină, cu o metodă juridic filosofică, profesorul de cant, miosul George Petrescu¹⁹ și Antonie Sequens²⁰, compozitorul nostru. La

¹⁵ Iosif Iuliu Olariu, născut la 6 februarie 1859 la Măidan, județul Caraș-Severin; studii la Oravița și Lugoj; studii teologice la Facultatea de teologie din Cernăuți (1881-1885) specializări în studii biblice la Erlangen și Leipzig, doctor în teologie la Universitatea din Cernăuți (1885), profesor la Institutul teologic din Caransebeș (1885-1917, 1918-1920), director al Institutului teologic (1888-1917, 1918-1920), redactor la „Foaia diecezană” (1898-1917), profesor și director la Institutul teologic din Arad (1917-1918), candidat la scaunul episcopal de la Caransebeș, membru al Aștrei; moare la 6 noiembrie 1920 la Caransebeș.

¹⁶ Vasile Loichița, născut la 26 octombrie 1881 la Jebel, județul Timiș; studii liceale la Liceul piarist din Timișoara, liceul din Beiuș, studii teologice la Facultatea de teologie din Cernăuți, doctor în teologie la Cernăuți, cursuri de filosofie la Universitatea din Cernăuți și la Universitatea din Budapesta, profesor la Institutul teologic din Caransebeș (1907-1924), din anul 1924 transferat la Universitatea din Cernăuți, redactor la „Foaia diecezană” (1919-1920); moare în 1920.

¹⁷ Dimitrie Cioloca, născut la 18 decembrie 1874 la Șipet, județul Timiș; studii liceale la Liceul piarist din Timișoara (1886-1894), studii teologice la Facultatea de teologie din Cernăuți (1895-1900), cursuri la Facultatea de filosofie a Universității din Cernăuți (1900-1903), doctor în teologie la Cernăuți (1905), colaborator la mai multe ziare românești din Banat și Transilvania, referent școlar al Episcopiei Caransebeșului, profesor la Institutul teologic din Caransebeș (1908-1938); moare la 18 ianuarie 1963 la Caransebeș.

¹⁸ Moise Ienciu, născut la 9/21 august 1881 la Călnic, județul Caraș-Severin; studii secundare la Reșița și Timișoara (1893-1901), studii universitare la Facultatea de drept a Universității din Cluj, doctor în științe juridice (1905), studii teologice la Facultatea de teologie din Cernăuți, doctor în teologie (1910), studii de specializare la Geneva, München, Paris, profesor la Institutul teologic din Caransebeș (1910-1919), preot militar în timpul războiului, membru al Aștrei, delegat la adunarea națională de la Alba Iulia, consilier la Resortul Culte al Consiliului dirigent, inspector general în Ministerul Cultelor și Artelor (1920-1940); moare în 1953.

¹⁹ George Petrescu, născut la 8 mai 1852 la Scăiuș, județul Caraș-Severin; studii liceale la Lugoj, studii teologice la Institutul teologic din Caransebeș (1872-1875), profesor la Institutul teologic și pedagogic din Caransebeș (1875-1923); moare la 20 martie 1923 la Caransebeș.

²⁰ Antonie Sequens, născut la 17 decembrie 1865 la Chotěboř (Boemia); studii la Scola Cantorum (Praga) la specializările organist și dirijor de cor; a fost adus de episcopul Popasu ca profesor la Institutul teologic (1888-1928); moare la 5 iunie 1938 la Caransebeș.

şcoala normală (pedagogia de atunci) funcţionau profesorii Sabin Evuţian²¹, Ioan Hango²², Ilie Orzescu²³, George Noaghea²⁴, Alexandru Buţiu²⁵, Ioan Clopoţel²⁶ etc; de la fiecare puteam însuşi câte ceva: candoare, conştiinţiozitate, rigoare metodică, seninătate, bărbăţie, fineţe. Timpuri turburi în cari luminau virtuţile acestea ca astrele sclipitoare pe cer.

Heu, quianam tantae cingerunt nubila coelum ! Pe front bubuiiau tunurile, dar lumea era deja obosită. Rezultatul era incert, se credea că acela va învinge care va putea să reziste cu o clipă mai mult, era fireşte vorba mai ales de rezistenţă morală. Providenţa ne-a hărăzit pentru momentele acestea serioase un arhipăstor pe care cerul îl binecuvânta cu cele mai alese însuşiri de a fi călăuză credincioasă a neamului său. Nădejdea în victorie a asupritorilor noştri imperiali şi regali nu se destrămasese încă, atunci când ilustrul ierarh declară în public în încăperile şcolii confesionale din loc cu cuvinte profetice că pământul locuit de Români e glie românească şi că poporul aşteaptă să i se acorde drepturi în proporţie cu sacrificiile de sânge vărsat pe câmpul de luptă. Nemo me impune lacessit! Vorbea ca un al doilea Moise înaintea Faraonului provocându-l să nu-i martirizeze poporul.

În vremurile acestea de aşteptare încordată, când moartea ne seceră fără milă părinţii, fraţii şi cunoscuţii pe îndepărtatele fronturi, lumea mergea în număr mare la sfântul locaş. Biserica îşi chema fiii cum îşi adună cloşca puii sub aripile

²¹ Sabin Evuţian a predat din 1912 istoria, geografia şi limba română la Institutul pedagogic din Caransebeş.

²² Ioan Hango a predat limba maghiară şi limba germană la Institutul pedagogic, din 1913, director al şcolii pedagogice (1917-1918).

²³ Ilie Orzescu, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeş din 1910, unde a predat istoria universală, istoria patriei şi geografia.

²⁴ George Noaghea, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeş din 1910, unde a predat matematica, fizica, istoria naturală, economia rurală; a fost redactor şi redactor responsabil la „Drapelul”; după război a fost profesor la Liceul „Traian Doda”.

²⁵ Alexandru Buţiu, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeş, unde a predat din 1914 istoria naturală, geografia şi economia rurală.

²⁶ Ioan Clopoţel, om politic şi publicist român, născut în 1892 la Poiana Mărului, judeţul Braşov; studii liceale la Braşov, studii universitare la Facultatea de litere la Budapesta şi Viena; catehet la Institutul pedagogic din Caransebeş (1917-1919), profesor la Şcoala de arte şi meserii din Braşov (1919-1921), profesor la Academia comercială din Cluj (1921-1931); redactor la mai multe publicaţii periodice, director la „Societatea de mână”, secretar general al Sindicatului presei române, redactor responsabil la „Românul” (1912-1916), apoi prim redactor (1918-1919), director la „Gazeta Transilvaniei” (1919-1921), redactor la „Adevărul” şi „Dimineaţa” (1921-1927, 1932-1938), director la „Patria” (1927-1931); vicepreşedinte şi preşedinte al Sindicatului presei române din Ardeal şi Banat. Moare în 1986.

ocrotitoare, ca să le dea cu prisosință întărire și mângăiere dumnezeiască. Neuitate rămân slujbele pontificate atunci în catedrala orașului, în amintirea martorilor oculari. Nădejdea noastră era Domnul, de la dânsul așteptam cu toții să săvârșească minunea cea mare.

Erau cum e și natural într-o societate mai multe cercuri de prieteni și de colaboratori după deosebitele generațiuni. Fiecare își avea conducătorul ei firesc. Exponentul calificat al generației veteranilor probați în luptă și încărcăți de merite era marele Miron, tinerii maturi și impacienți să aibă rol în conducere se grupară în jurul lui Ștefan Jianu, iar noi tinerimea școlară ascultam și priveam la ei, mulțumind lui Dumnezeu că ne-a dat privilegiul să urmăm școala de înaltă educație națională de la Caransebeș.

Prietenii intimi, colaboratorii merituoși ai distinsului om al școalei și al tribunei bănățene, precum și marele arhieru care-l patrona au simțit printr-un instinct tainic superioritatea lui specifică. Episcopul se însuflețea văzând cu ochii când descoperea câte un om de talent și îl încuraja în chip și fel. La înscriere m-am prezentat cu tata înaintea P.S. Sale. Auzind că suntem cinci frați l-a felicitat pe părintele meu cu cuvinte care nu se uită. Un student nu era mic pentru principele bisericii ca să se coboară la dânsul să-l încurajeze, să-l măgulească chiar. Spiritus intus alit! Nu era omul migălos al literii, ci un animator de o candidă indulgență, ochii lui de vultur distingeau în fuga unei clipe pe oamenii de elită. Fericiți ani ai tinereții petrecute sub patronajul marelui Vlădică! Cu toții simțeam că avem pe un al doilea Șaguna de Stăpân! Ce prilej unic pentru Jianu să se desăvârșească în anturajul căpeteniei bisericești, în comunicare aproape cotidiană cu dânsul zece ani de-a rândul. A învățat arta de a stăpâni sufletul tainic al mulțimii, a dat o supremă dovadă despre aceasta o singură dată, fără această izbucnire revelatoare a geniului său ascuns viața sa nu și-ar fi avut adevăratul ei sens.

Să-l scoatem pentru moment din cadrul de aur al vremii și să-i zugrăvim portretul așa cum ni-a rămas întipărit în minte după scurgerea impetuoasă a lui Kronos. Fiul neaș al stepelor cu perspective ce se pierd în infinitul zărilor, avea o concepție largă despre lume și despre viață, o ideologie a sa, despre care vorbea cu însuflețire tineretului și prietenilor. A fost un bărbat care vorbea mult și înțelept, îmi spunea o distinsă personalitate a vieții noastre sociale, definindu-l. Din sufletul său pornit spre reverie radia o bunătate nemărginită. Deși de o putere erculeană, nu avea nimic din violența, din fanatismul temperamentelor tiranice. Amabilitatea lui degajată, firească, geniul său candid, inteligența lui sclipitoare înlănțuiau cu puterea unei vraje. A fost un „causeur” fascinant, centrul societății prin desfășurările sale interesante, prin expunerea sa clară și miezoasă plină de sentiment. Cine s-a învățat câțva timp între frații noștri italieni poate să-și închipuie ușor cum a fost Jianu, bacalaureatul liceului italian din Fiume! Se pricepea cu o măiestrie rară

să facă pe mediatorul. Diplomaţia lui veridică şi superioară nivela contrastele, aplana diferende, armoniza tendinţele opuse şi le canaliza spre o muncă sintetic constructivă. Nimenea nu-l întrecea în priceperea de a lega prietenii solide şi durabile cu oameni de temperamentele cele mai diferite. Ambiţiunile mărunte împedecă pe idealist în ascensiunea sa spre sferele mai înalte. Jianu nu ardea decât de o singură dorinţă să se dăruiască complet şi dezinteresat salutei publice. Nu vâna onoruri, nu se rupea după titluri, căci avea deplina conştiinţă a valorii sale, fără mândrie.

Aparţinea unei generaţii noi, care aducea ca aport mai mult temperament, mai multă originalitate. Însuşirile alese au ridicat în ochii contemporanilor pe Ştefan Jianu şi îndeosebi în acei ai tinerei generaţii cari ne găseam atunci în etapa de formare a personalităţii şi căutam printr-o firească tendinţă un prototip căruia să-i dăruim simpatia ce pulsează atât de puternic în sufletul tineretului de bună speranţă. La temelile sufletului său avea convingeri religioase limpezi şi nestrămutate, o mistică iubire de neam, o cultură europeană solidă şi vastă. Ştefan Jianu a fost incontestabil „princeps iuventutis” al epocii sale!

Nu aduce veacul ce aduce ceasul....

În vacanţa şcolară a anului 1918, în lunile caniculare ale verii şi la începutul toamnei procesul dezagregării morale şi materiale împing pe neobservate puterile centrale pe panta derutei finale.

Istoria luă deodată o întorsătură epocală. Dădu Domnul şi se sparse frontul balcanic, deruta se întinse ca o cangrenă la armatele din Italia, soldaţii se întorc la vetre într-o debandadă care demoralizează. Zadarnic se plimbă trupele germane prin Timişoara cântând „gloria, victoria”. Comandamentul îi aruncă pe front, îi retrage, îi retrimite, îi retrage din nou. Sunt ultimile zvârcoliri nervoase ale unei lumi ce nu vrea să moară. Francezii sunt la Sofia, iar luna noiembrie ne pregăteşte o surpriză. Pe stradele Timişorii un aspect neobişnuit izbeşte pe trecător. Ofiţerii armatei cezaro-crăeşti nu mai poartă rozeta de aur cu iniţialele Suveranului, ci nişte cocarde tricolore după diferitele sfaturi naţionale. Împăratul proclamă libertatea naţiunilor sale, abdică şi fuge. Sfaturile naţionale român, ungur, sârbesc, german îşi dispută întâietatea. Deocamdată sunt în expectativă, căci în oraş izbucnesc turburări cari trebuiesc reprimare. O adunătură de puşcăriaşi evadaţi, de prizonieri şi de haimanale atacă pravăliile lângă gară. Şcoala de ofiţeri din loc angajează lupte cu ei şi trage salve în plin. Oraşul e în stare de alarmă, gloanţele şuieră des pe lângă urechile trecătorilor. Locuitorii sunt oprîţi pe stradă, duşi cu forţa la cazărmi, unde li se dau arme ca să lupte împotriva bandiţilor. Mişcare febrilă pe străzi, ofiţeri cari strigă cu sabia scoasă şi revolverele gata de tir. Se aduc oameni legaţi cu funie cu sutele. Ofiţerii sunt degradaţi pe stradă. Împărăţia

vulturului cu două capete își isprăvi existența, dar și coroana sfântului Ștefan era la cumpănă mare. Vitrinele prăvăliilor afixau că se pun sub scutul sfatului național.

O călătorie de la Timișoara la Caransebeș se face în timpurile acestea într-un fel foarte original. Compartimentele nu se mai deosebesc după clase. Geamurile lipsesc pe toată linia. Ofițerii stau zgribuliți pe bănci. Cu două zile înainte au dat încă nas cu avangarda italiană la Laibach. Au trecut teferi prin raionul diferitelor sfaturi naționale, dar și-au păstrat armele. Stau într-o îmbulzeală și promiscuitate de nedescris. Trenul nostru se aseamănă cu un tren blindat, căci flăcării reîntorși trag focuri de armă ca la nuntă, de bucurie că au scăpat teferi de măcelul odios care a năpăstuit și bestializat lumea patru ani de zile.

La gara Lugoj patrula somează pe călători să dezarmeze. Intrăm în sfârșit în Caransebeș în societatea unui profesor ungar pe care guvernul îl numi în Caransebeș. Orașul e încercuit de posturi gata să descarce arma la orice zgomot suspect. Se aude strigătul nervos al santinelilor, câteva detunături de armă și grenade. Caransebeșul e în fierbere în preziua unor prefaceri însemnate. Avem un punct de sprijin puternic în momentele acestea nedefinite, e episcopul Miron, arbitru autoritar al situației, a(l) cărui prestigiu impune respect. Cuvântul lui e lege. E epoca consfătuirilor nesfârșite, a cumpănelii înțelepte din partea bătrânilor cu experiență îndelungată, cari cunosc mai bine balanța. Situația se arată turbure, riscurile sunt mari, anarhia amenință cu ciocniri sângheroase, căci soldații vin demoralizați de pe front, în completă dezordine, văzând exemple rele pe acolo pe unde au trecut. În fiecare sat este câte o duzină de oameni veniți din Rusia lui Lenin, armata română e departe, provinciile se conduc în același timp de mai multe consilii ale diferitelor naționalități. Ce vreme propice pentru a răspândi știri alarmante ca să pescuiești în apă tulbure. Cazuri sporadice de jaf și de tâlhărie în masă ar putea provoca amestecul dușmanilor noștri. Poporul are o ținută națională ireproșabilă, trebuie totuși să fie luminat, însuflețirea lui să fie canalizată spre scopuri nobile. Altfel se dă la exces de răzbunare și la jaf, cum e cazul cu distrugerea castelului Mocioneștilor la Foeni. Situația aceasta a pricinuit moartea multor țărani nevinovați, pe cari formațiunile de jandarmi și de honvezi îi executară fără nicio cercetare. Masele au fost totdeauna în sufletul lor misterios forțe oarbe, ce trebuiesc stăpânite, ca să nu izbucnească cu sălbăcie elementară. În împrejurările acestea, ca niciodată, chibzuința și mintea trebuie să primeze. Mens agitat mollem. Dar pe de altă parte nu trebuie săcâte izvoarele sfinte ale entuziamului, căci astfel precauțiunea devine frică, nedeciziunea duce la lașitate. Vremea își reclamă omul care să-i înțeleagă glasul și să-i întrupeze aspirațiile. Și acest bărbat providențial, care a salvat onoarea „graniței”, omul care era sinteza curajului fizic și spiritual a fost Ștefan Jianu. Când se constituie Consiliul național din Caransebeș, în ședința istorică de la primăria orașului, din discursul lui

culminează într-un apel energic la „arme”! Ceea ce ne-a spus a fost însuşi ecoul trepidant şi poruncitor al vremii. În momentele acelea majestuoase, părea că poartă aureola nemuririi. N-a fomentat în zadar în inimile noastre focul sacral al iubirii de neam, flăcările entuziasmului se ridică acum până la cer. Populaţia ovaţionează în delir pe membrii Consiliului naţional. Tineretul intelectual e în fruntea manifestanţilor. Mulţimea se prezintă seara sub ferestrele iluminate ale reşedinţei episcopoeşti, proclamând cu însufleţire stăpânirea naţională. Corul Reuniunii intonează ariile sfinte ale Unirii. Când apare silueta impozantă a episcopului, înflăcărea ei nu cunoaşte hotar. Marele „charmeur” al maselor desemnează cu un ton grav măreţia situaţiei. „Novus ab integro saeculorum nascitur ordo”. Naţiunea a ajuns la o cotitură nouă a istoriei. Stăpânitorii trufaşi ai zilei de ieri, cari ameninţară cu ştreangul pe mirele bisericii, au căzut striviţi de propriile lor păcate. Poporul ascultă într-o tăcere religioasă cuvintele pline de răspundere, iar când ierarhul îşi ridică glasul ce vibrează de revoltă şi anunţă dreptul nostru suveran de a ne hotărâ soarta, un strigăt formidabil se ridică din pieptul mulţimii: „Trăiască România tuturor românilor!”, „Vrem unirea cu fraţii de acelaşi sânge!”. Cuvinte îndrăzneţe în momentele acelea, prin care obştea îşi comunică setea ei pătimăşă după dreptate. Vox populi, vox dei! Tineretul îşi dă frâu liber sentimentelor sale. Meetingurile se ţin lanţ de acum înaintea, se declamă, se cântă, se vorbeşte, se discută cu pasiune. Reprezentanţii tineretului sunt ascultaţi cu predilecţie. Dezinvoltura lor tinerească, temeritatea lor pasionată, neobositul lor avânt entuziasmează. Studenţii impacienţi din fire şi expansivi în momentele decisive îi poartă pe umeri şi îi divinizează. Dar glasul lui Jianu nu se mai aude...

Îngropat în munca titanică, care îi apasă umerii, mai are vreme ca să se dovedească om al faptelor. Consiliul pune bază gărzii naţionale din loc, cu un efectiv de circa 200 oameni. Tot Jianu e acela care scapă provincia de prezenţa inoportună a forţelor străine. Tineretul răspunde chemării sfatului şi se înrolează sub faldurile steagului tricolor. Conducerea o are căpitanul, mai târziu maiorul de artilerie Maniu şi locotenentul dr. Alexandru Morariu²⁷. Ofiţerii care se înapoiază încetul cu încetul de pe front se înrolează şi ei. Garda susţine ordinea, garantează liniştea în raza ce stă sub autoritatea Consiliului din Caransebeş. Face pază la gară şi în punctele strategice ale oraşului, ocupând magaziile şi cazarmile regimentului cesaro-crăesc. E muncă febrilă la Consiliu. Trebuie menţinută legătura cu marele

²⁷ În 25 octombrie 1918 st.v. a avut loc adunarea de constituire a Sfatului (Consiliului) Naţional Român din Caransebeş. Căpitanul Maniu şi locotenent dr. Alexandru Morariu, în calitate de reprezentanţi ai ofiţerilor români din Caransebeş au anunţat că în oraş s-a constituit Sfatul militar român care a aderat la Sfatul (Consiliul) Naţional Român. Adunarea a hotărât înfiinţarea gărzii naţionale.

sfat din centru și cu consiliile de la sate. În biserică preoții se roagă pentru „înalta stăpânire națională și marele sfat al națiunii române”. Cu toții așteptăm sosirea armatei române. Informațiile pe cari le avem nu sunt sigure și suveranitatea pe care o exersează națiunea e fragilă. Întrebare dacă vom putea rezista cu forța armată unui eventual șoc unguesc. În timp ce se puneau problemele acestea și oamenii de la conducere simțeau că joacă cu capul, poporul trebuia pregătit sufletește ca să nu cadă jertfă curenților extreme, să își păstreze calmul și să nu reacționeze la provocări.

Geniul înfricoșat al morții nu părea deloc sătul de ecatombele mari ale măcelului. Gripa spaniolă bântuia cu furie pretutindenea, secerând milioane de victime ca ciuma din bătrânele vremuri. Ștefan Jianu nu a mai ajuns să vadă intrarea trupelor sârbești în Caransebeș și dizolvarea gărzii întemeiate de dânsul. După ședința memorabilă din 23 octombrie, boala ai cărei germeni îi purta deja atunci în piept face progrese și în scurt timp îi curmă firul vieții, în floarea vrâstei, în culmea gloriei. Abstulit clarum cita mors Achillem! A expirat departe de ai săi, frământat până în ultimele clipe de problemele grave ale timpului în brațele amicilor consternați, cu regretul că nu i s-a dat să trăiască mai mult pentru națiune.

În ziua de toamnă târzie din 4/15 noiembrie a anului 1918, un trist cortegiu străbătu strada principală a orașului nostru. Carul mortuar, acoperit de jerbe încărcate cu panglici tricolore, e încadrat de un pluton de onoare al gărzii și de reprezentanții consiliului național. „Corul Reuniunii” intonează cântece de jale. Urmează o mare imensă de oameni. A murit eroul zilei. Lumea lăcrămează.

Când sicriul ajunge în dreptul cazărmii de lângă episcopie, soldații prezintă armele pentru onor. Jalea e imensă. Mormântul e acoperit cu crizanteme. Se țin cuvântări de adio cu leit-motivul: „Nu te vom uita niciodată, mormântul Tău va fi un loc de pelerinaj pentru noi și generațiile viitoare”. Aici se oprește propriu-zis istorisirea noastră. Est, fateor, iucundum mihi redire ad antiqua studia melioresque ad annos. De câte ori se apropie aniversarea sfântă de 1 decembrie, retrăiesc clipele mărețe de la Alba Iulia. O putere irezistibilă mă atrăgea înspre cetatea lui Mihai Viteazul. Eu, care am auzit pe Ștefan Jianu, nu puteam să nu-i execut testamentul! Din mulțimea imensă de români din Banatul vestic, abia șase-șapte ne-am strecurat cu anumite riscuri peste linia de demarcație de la Arad, însoțiți de defunctul meu frate. Osteneala mi-a fost răsplătită din belșug. Am putut lua parte la adunarea studenților bănățeni și ardeleni, ținută în preziua unirii. La convenire am fost ales și eu în rândul studenților delegați să votez unirea la mărita adunare. Am vorbit despre aceasta studenților noștri și aici apelez din nou la prețiosul lor sprijin. Consider șansa mea ca un deosebit favor al providenței și ca o satisfacție ce mi-a dat-o, pentru că fusei șters de pe lista celor trei delegați ai institutului la reprezentarea de gală dată în onoarea arhiducelui Albrecht. Persoana ilustră a

comisarului regal, un directoraş de liceu, care avea pretenţia să dicteze şi la noi la teologie, mi-a făcut plăcerea. Prinţul ţinea locul împăratului la dezvelirea monumentului din piaţă şi din faţa liceului²⁸. Îl primirăm noi teologii cu nişte urale româneşti, scoase din piepturile noastre sănătoase de dezertori ai armatei, anume ca să facem impresie asupra suitei şi să-i semnalăm prezenţa covârşitoare a lui „populus romanus” pe aceste plaiuri. Mi s-au prezentat scuze formale din partea profesorului de clasă în curtea bisericii, după serviciul divin, cu un zâmbet semnificativ pe buze şi cu observaţia scurtă că în curând (o) să vie timpuri când o să ne validăm mai bine. Bunul magistrul, azi profesor universitar, a fost la „cercele” la sfârşitul rândului şi trecut cu vederea de Habsburgul care vorbea atât de fermecător ungureşte. Dumnezeu însă împlini dorinţa noastră fierbinte, a profesorului, a discipolului şi a unui neam întreg... Când mă gândesc la acestea, îmi apare făptura transfigurată a lui Jianu. Trecu ca o cometă între noi, luminându-ne cărările şi arătându-ne semnul infailibil al vremii.

Numele lui e parola magică ce deschide poarta vrăjită a trecutului. Virtuos care juca cu mâni măestre pe claviatura sufletelor noastre, profet, cu ochii scăpărători de lumini interioare.

Când îmi rânjesc în faţa strigoii vremurilor de caznă, invocarea lui e un suprem „Apage”!

Ştefan Jianu, studentimea revoluţionară din 1918, Alba Iulia, sunt noţiuni ce luminează puternic în labirintul întunecos al vremii. Timpuri neverosimile, resurecţia epocii de aur. Toţi oamenii de bine erau în aceeaşi tabără, iar ideea unirii în cuget şi simţiri se înfăptui pentru un intermezzo scurt în istorie. Cei răi îşi aveau locul lor rezervat în infernul pe care şi l-au creat pe această lume.

Iată geneza rândurilor mele comemorative şi a curajului de a aborda genul amintirilor înainte de vreme. Quis desiderio sit pudor aut modus!

Omagiul pe care-l oferim aici într-un mănunchi de nu mă uita, nu este o colecţie de scrisori persane, ci o ofrandă simbolică pe altarul sacru al dreptăţii şi al adevărului.

A. Moacă, N. Cornean, I. David, C. Rudneanu, A. Uroş-Doloveanu,
Un luptător bănăţan – Ştefan Jianu,
Caransebeş, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1935, pp. 23-52.

²⁸ În 5 mai 1918 a avut loc dezvelirea monumentului realizat de sculptorul Horvay în memoria celor căzuţi pe front, în prezenţa arhiducelui Albrecht şi a contelui Zichy. În aceeaşi zi s-a dezvelit şi statuia împărătesei Elisabeta, realizată în marmură de acelaşi Horvay.

Ion Jurjac

Amintiri

În 1914 am fost încorporat în Regimentul 61 Infanterie din Timișoara, de unde am plecat pe frontul din Galiția. În anul următor am căzut prizonier și am fost trimis într-un lagăr din Orientul îndepărtat rusesc, la Nikolsk Usurisk.

Cum era obiceiul, am fost repartizați la munci, mai ales la cele agricole, în satele mai apropiate de lagăr. Autoritățile nu se temeau că vom fugi, deoarece nu aveam posibilități de orientare în vastele întinderi ale părții asiatice ale Rusiei.

Așadar, munceam aproape ca la noi acasă, în Ardeal, tot în situația de slugi la bogătași. Veștile ajung rar de tot în satele Orientului îndepărtat. Duceam o viață aproape patriarhală, tulburată rareori de vreo întâmplare sau de vreo veste mai demnă de luat în seamă.

În această perioadă mă găseam în comuna Alekseevska, la circa 5 km. Depărtare de un orașel mic, Razdolnoe, situat între granița manciuriană și Vladivostok, la aproximativ 25 km. de Vladivostok, 20 km. de Nikolsk Usurisk și la 65 km., cred, de primul orașel din Manciuria, Pogranicinaia.

Comuna, așezată între două dealuri, număra vreo 70 de case și era locuită de 30 de familii de moldoveni din comuna Strășeni de lângă Chișinău și de familii ucrainene colonizate prin 1880-1890. Așezarea era frumoasă, iar oamenii de acolo foarte cumsecade, simpli și cinștiți.

Deși departe de centrele revoluționare ale părții europene a Rusiei, așezările din Orientul îndepărtat erau în mare fierbere. Țăranii muncitori de la sate erau foarte des vizitați de oameni pe care nu-i cunoșteau. Nu era duminică în care aceștia să nu vină în comună și întotdeauna după plecarea lor se găseau pe ulițe manifeste ale partidului bolșevic.

Aceasta era situația în vara anului 1917. Dacă plecai la gară era imposibil să nu găsești și aici manifeste, în sala de așteptare, pe peron sau chiar în vagonul în care călătoreai. Personalul trenului nu era străin de aceste manifeste și asta se vedea din satisfacția cu care te privea când le citeai.

Se vorbea de tovarășul Ilici, care în fruntea Comitetului Central al Partidului bolșevic conducea armata, clasa muncitoare și țăranimea muncitoare în lupta împotriva Guvernului provizoriu Kerenski care era guvernul moșierilor și fabricanților.

Soldaţilor li se spunea să părăsească frontul, să nu lupte pentru interesele capitaliştilor, a căror conştiinţă era pătată cu sânge a zeci de mii de muncitori şi ţărani etc.

În felul acesta glăsuiau atunci manifestele partidului bolşevic.

Poliţia şi detaşamentele de cazaci cutreierau până şi satele cele mai îndepărtate de calea ferată, arestând sute şi sute de muncitori şi ţărani bănuindu-i că ar fi părtaşi la activitatea revoluţionară.

În ciuda prigoanei şi terorii dezlănţuite de Guvernul provizoriu, acţiunile revoluţionare se intensificau, iar numărul revoluţionarilor gata de a pune mâna pe arme creşteau zi de zi. Soldaţii se întorceau de pe front cu arme şi traista plină de cartuşe. Unii aduceau chiar şi mitraliere. Dacă erau opriţi de jandarmi, trăgeau în ei; se luptau în trenuri, în staţii, pe străzi şi chiar în case, dacă era cazul, cu unităţile guvernamentale de cazaci şi jandarmi.

Kerenski făcuse un apel desperat către armată şi popor, cerându-le să continue războiul, promiţând fel de fel de reforme.

Zadarnic însă. Masele, de atâtea ori înşelate, nu mai credeau în micuniile guvernului. Frontul trosnea din încheieturi, vechea disciplină ţaristă, bazată pe teroare, se topea ca un bulgăr de zapadă când este atins de razele soarelui. Zilnic se găseau cadavre de jandarmi şi cazaci aruncate de-a lungul drumului de fier. Soldaţii ajunşi acasă trăgeau la răspundere pe bogătaşii care nu apucaseră să fugă peste graniţă, iar bunurile lor erau împărţite ţărănimii sărace.

La oraşe şi sate s-au ales Soviete ale muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor.

În comuna unde lucram eram în total vreo 15 prizonieri de la diferite regimente, români din Ardeal, mai mult tineri decât bătrâni. Eu eram cel mai tânăr dintre toţi. Nu aveam încă 22 de ani. Comandantul nostru era caporalul Corchiş Nicolae din Munţii Apuseni, un băiat destul de dezgheţat, care până la urmă s-a căsătorit acolo cu fiica învăţătorului din comună. Mai era printre noi Mitoc Ioan de prin ţinutul Lugojului, Trifonescu Vasile din Cheşinţ, raionul Lipova, Stănilă Florian din Arad, Ilie Iulian din Vinţu de Jos şi alţii ale căror nume nu le mai ţin minte.

Vestea Revoluţiei din octombrie a pătruns repede şi în aşezările din Orientul îndepărtat.

La sate şi în oraşe se instala Puterea sovietică. Ţăranii au pus mâna pe pământurile moşierilor, muncitorii din Vladivostok pe uzine. Pentru moment încetaseră ciocnirile între grupele de soldaţi, pe de o parte, şi poliţie şi cazaci, care în aşteptarea unor „zile mai bune”, fugiseră peste graniţă în Manciuuria.

Într-o zi ne trezim cu o telegramă prin care toţi prizonierii erau chemaţi să se prezinte la garnizoana de unde au plecat.

După ce ne-am luat rămas bun de la toţi cunoscuţii din comună ne-am prezentat la garnizoană, unde erau deja concentraţi toţi prizonierii din gubernia Nikolsk Usurisk. Cred că erau vreo 4.000 de oameni. Discutam între noi ce o să fie,

de ce ne-au adunat. Unii spuneau că vom fi trimiși acasă. Nu știau nici ei pe unde, căci era știut de toată lumea că Transsiberianul nu circula de câteva luni, linia fiind întreruptă în mai multe locuri de bandele contrarevoluționare. Deci era clar că spre Irkuțk nu se putea trece. După un timp, în mijlocul mulțimii s-a urcat pe o masă un tovarăș între două vârste. Repede am aflat și cum îl cheamă. Se spunea că îl cheamă Tonconoli și că era student.

Ce anume a vorbit acesta este greu să-mi amintesc întocmai după 40 de ani. Totuși, în linii mari, nu pot uita, pentru că greutatea, exploatarea, prigoana și asuprirea de care vorbea le trăisem și noi, în țările noastre. El ne-a arătat în mod clar și convingător că statele capitaliste vor ajuta pe mercenarii armatei albe din Manciuuria în încercarea de a zdrobi tânăra Putere sovietică. Ba ceva mai mult, ei vor interveni chiar cu forțele lor armate, căci niciodată nu se vor împăca de bunăvoie ca pe o atât de mare întindere a globului să fie la Guvern Puterea sovietică, puterea muncitorilor și țăranilor.

Puține conferințe cu caracter atât de mobilizator am avut fericirea să ascult în decursul celor 40 de ani care s-au scurs de atunci.

În fine, oratorul a făcut apel la noi, prizonierii de război, să ne înrolăm în Armata Roșie, ca astfel să ajutăm la apărarea cuceririlor proletariatului rus.

La început a fost mai greu. Erau printre noi mulți care voiau să plece acasă, să-și vadă nevestele și copiii. Noi însă, cei mai tineri, care aflasem acum cine sunt adevărații noștri dușmani, ne simțeam obligați să ne batem cu ei. Din grupul nostru de 15 m-am înscris eu, Ioan Mitoc, Vasile Trifonescu, Ilie Iulian și Stănilă Florian. S-au înrolat și foarte mulți prizonieri de naționalitate maghiară. Numărul lor cred că depășea 1.000 de oameni. În total cred că eram peste 1.500 de oameni. Dintre unguri îmi amintesc foarte bine de caporalul Levay și de husarul Nagy. Repede ne-am împrietenit și timp de un an am fost mereu împreună.

S-a format un batalion numai din soldați maghiari, iar restul au fost împărțiți la diferite unități.

Noi cei din Alekseevska am fost repartizați la compania lituanienilor, comandată de tov. Jakalini. Comandant de pluton era tov. Petr, lăcătuș la calea ferată din Vladivostok, care fugise de acasă de câțiva ani, fiind urmărit de poliție pentru activitate comunistă. Înzestrat cu suficiente cunoștințe politice, el se ocupa cu dragoste de educarea soldaților. Ne vorbea despre metodele de asuprire ale foștilor guvernanți, despre sistemul amenzilor, despre condițiile proaste de muncă. Ne povestea foarte mult despre tovarășii care au dirijat din exil munca de partid. Se spunea că aceștia sunt acum liberi și organizează, pe întreg teritoriul Rusiei, Armata Roșie, care va apăra cuceririle proletariatului. Ne spunea că noi vom lupta împotriva armatelor de mercenari ale lui Semenov, Kalmâkov, Kolceak și alții, înjghebate de dușmanii revoluției cu capital străin.

Şi așa era.

Burghezii care reușiseră să fugă în Manciuria sau mai departe, în alte state capitaliste, n-au stat cu mâinile în sân. Ei și-au format armate de cazaci și infanterie sub conducerea așa-zisului hatman Semenov; la Pogranicina se organiza de zor armata lui Kalmîkov ș.a.m.d. Acestea erau dotate cu armament și echipament englez, japonez și american. De asemenea primeau din belșug alimente din țările capitaliste intervenționiste, fără a mai vorbi de bani.

Armatele acestea erau compuse din ofițeri țariști fugiți peste graniță. Toți primeau lefuri grase, uniforme frumoase cu nasturi galbeni mari, aproape cât rubla de argint, cizme fine „made in U.S.A.”, capele cu boituri galbene pe margini, care se vedeau de la depărtare.

Misiunea noastră zilnică era de a patrula prin oraș în formații de câte 10 soldați și un comandant. Supravegheam circulația trenurilor care soseau din Manciuria prin stația Grodeskova, căci bandele lui Kalmâkov trimiteau ofițeri de-ai lor îmbrăcați în haine civile pentru a ataca direct patrulele noastre sau chiar organele Puterii sovietice. Orașul era mic, capitală de județ, cu vreo 50.000 de locuitori, iar efectivul tuturor unităților nu cred că depășea 6.000 de oameni.

Nu mic era numărul ofițerilor de cazaci din bandele lui Kalmâkov și Semenov prinși noaptea în oraș și arestați. În cazul când cei somați nu voiau să se predea nu erau cruțați.

Toamna și iarna au trecut destul de repede.

Dintre comandanți îmi mai amintesc de tovarășii Mirovski și Popovici. Tov. Mirovski fusese locotenent în corpul cehoslovac, pe care l-a părăsit trecând în armata Roșie. Tov. Popovici, căpitan din Regimentul 33 Infanterie din Arad, de asemenea prizonier, s-a înrolat și el în Armata Roșie.

Din Rusia sau Siberia centrală nu primeam vești decât foarte confuze, știrile se contraziceau. Linia ferată transsiberiană era întreruptă în mai multe locuri și se circula cu riscuri foarte mari. În multe orașe și stații de cale ferată se dădeau lupte între armatele noastre, care erau în prima fază de organizare și bandele de mercenari conduse de ofițeri țariști. Versiuni erau multe și se schimbau de multe ori pe zi. Rămânea însă valabil pentru noi faptul că suntem izolați în acel Extrem Orient. Cu oceanul în spate, cu armatele lui Semenov și Kalmâkov în flanc, nu știam ce se va întâmpla cu noi până la urmă. Dar la vârsta noastră nu prea ne sinchiseam de situația critică în care ne găseam. Dorința noastră unică și generală era să luptăm din răzputeri împotriva dușmanilor și să consolidăm Puterea sovietică. Comandanții se ocupau de noi, arătându-ne că dușmanii vor fi necruțători și că nu se vor da înapoi de la crimele cele mai oribile, pentru că raiul pe care l-au pierdut nu-l vor uita.

Nu știam când și unde se vor desfășura operațiile militare, dar din zi în zi creștea dorința noastră de a lupta cu inamicul. Sarcinile pe care le aveam erau prea mici în comparație cu această dorință. Noi voiam să-i nimicim pe dușmanii Puterii sovietice. Cam în felul acesta vedeam noi desfășurarea evenimentelor în viitor. De aceea nu prea ne plăcea doar lupta de hărțuială la care ne sileau dușmanii.

Cei trimiși de peste graniță de Semenov și Kalmâkov de obicei trăgeau din podurile caselor sau de la ferestre. Când îi prindeam vii se tânguiau ca niște babe, înjurând pe aceia care i-au trimis și promițând că niciodată nu vor mai lupta împotriva Armatei Roșii. În acțiunile noastre împotriva inamicului, comandantul unei companii din batalionul de maghiari s-a dovedit cel mai bine pregătit și cel mai curajos.

Astfel au trecut lunile de iarnă. În mai 1918 sosi și mult așteptatul ordin de plecare pe front, adică la granița cu Manciuria. Ne-am urcat în vagoane, eșalon după eșalon și în scurt timp trenul s-a pus în mișcare, părăsind orașul Nikolsk Usurisk.

Trenul avea în față un vagon blindat, pe platforma căruia erau fixate un tun de 75 și 4 mitraliere, două în față și câte una în părțile laterale.

După o oră și ceva am descins în satul Grodenkovo, așezat pe o coastă de munte, la circa 6 km. de graniță. Am pornit apoi pe diferite poteci în direcția graniței cu Manciuria. Comandantul nostru de pluton, tov. Petr și comandantul de companie, tov. Jakalini, ne-au arătat pe unde e probabil că vor ataca bandele hatmanilor Semenov și Kalmâkov. Am făcut front la dreapta și am început săpatul tranșeelelor. S-au pus santinele duble la circa 1 km. în fața fiecărui pluton. Mai multe grupe de patrulare au plecat spre frontieră. Timp de câteva zile nu am dat față cu patrulele dușmane; stăteam liniștiți pe poziții. Ne-am împrietenit repede cu cetățenii din Grodenkovo. O parte din tineretul comunei s-a și înscris în Armata Roșie. Uneori plecam în urmărirea cazacilor lui Kalmâkov și Semenov. Însă, pacoste pe capul nostru, aceștia parcă intraseră în pământ, nu voiau să se apropie de noi. Îi căutam ziua și noaptea, călare și pe jos, dar degeaba; nu voiau să facă (sic!) cunoștință cu noi! Stăteau liniștiți pe teritoriul „neutru” în China, de unde porneau atacurile. Mai aflam câte ceva despre ei de la grănicerii chinezi în schimbul unor mici sume de bani. Aceștia ne informau de toate mișcările cazacilor din banda lui Kalmâkov. Ne spuneau că stau în cazărmile din oraș, că patrulează prin stație, fac instrucție călare și pe jos. Am aflat că în armata cazacilor numai ofițerii sunt ruși, iar restul mongoli, chinezi, tătari, chirghizi, plătiți și că au mare teamă de Armata Roșie.

Într-una din zile, cam pe la mijlocul lunii mai, comandantul nostru de companie, tov. Jakalini, a ales 50 de ostași care să plece la Pogranicinaia, un orașel situat pe teritoriul chinez, unde era sediul bandei lui Kalmâkov. Atunci bandele lui Semenov și Kalmâkov nu avea un efectiv prea mare, așa că puteau fi ușor lichidate.

După ce au fost aleşi şi din alte companii câte 50 de ostaşi, am plecat cu toţii la gara din comuna Grodekovo, ne-am îmbarcat în vagoane şi am plecat. După aproape un sfert de oră am ajuns la graniţa cu China. Din vagon au coborât mai întâi tov. Mirovski de la statul-major şi încă un comandant. S-a dat ordinul să debarcăm şi după ce ne-am adunat am fost anunţaţi că cei doi comandanţi vor pleca în oraş pentru tratative cu hatmanul Kalmâkov, în vederea predării bandei sale în mâinile Armatei Roşii.

Comandanţii ne-au spus că s-ar putea întâmpla ca hatmanul Kalmâkov să pună la cale uciderea lor. În acest caz, dacă până la orele 12 nu se vor înapoia, noi trebuia să atacăm oraşul Pogranicinaia şi să lichidăm armata lui Kalmâkov pe teritoriul Manciuiei.

Distanţa până la staţia Pogranicinaia era de cel mult 4 km., comandanţii au plecat fără arme, cu un steguleţ alb în mână. Noi i-am urmărit pe tot parcursul drumului până au intrat în staţie. Am văzut din depărtare şi siluete de cazaci care i-au urmat. După aproximativ o oră, o companie de grăniceri chinezi înainta în linie de trăgători spre noi, luând poziţie de repaus, cu arma la picior şi cu privirile spre noi.

Am primit comanda să ne răspândim. Eram în total vreo 700 de oameni.

Necunoscând limba, nu ne puteam înţelege cu soldaţii chinezi. Totuşi, în decurs de două ore, cât am stat unii în faţa celorlalţi, ne tratam cu ţigări.

La ora 11.30 am primit ordinul să ne adunăm în faţa vagoanelor, deoarece delegaţia noastră se întorcea. Până ce am ajuns la vagoane au sosit şi cei doi comandanţi. Într-o şedinţă scurtă ne-au adus la cunoştinţă că hatmanul Kalmâkov a respins propunerile noastre şi că trebuie să ne întoarcem la poziţiile de unde pleaserăm.

Într-o dimineaţă, la începutul lunii iunie 1918, primiserăm ordin de îmbarcare în tren, căci eram atacaţi din spate de armatele generalului Gaida, un ofiţer cehoslovac care a preluat comanda trupelor contrarevoluţionarilor cehi. Această armată, formată din prizonieri cehi, a fost creată iniţial cu scopul de a lupta alături de armatele ruseşti împotriva trupelor germane şi austro-ungare. În 1917, armatele ruseşti, cuprinse de adânci frământări revoluţionare, au părăsit frontul german, îndreptând armele împotriva duşmanului intern. Comandanţii legiunii cehoslovace au cerut Guvernului provizoriu aprobarea de a pleca în Franţa. Cererea lor a fost, probabil, aprobată şi această armată mare – după câte auzeam număra circa 120.000 de soldaţi – bine dotată a pornit spre Vladivostok pentru a pleca, chipurile, în Franţa.

Într-o noapte, fără a declara război, au pornit însă acţiunea contrarevoluţionară, au ocupat poşta, telegraful şi gara, au redus la tăcere bateriile de coastă şi au

luat prizonieri soldații care se găseau în localitate. Acum veneau spre Nikolsk Usurisk să ocupe nodul de cale ferată, unicul prin care ne puteam retrage spre Habarovsk, Blagoveșcensk, adică spre ținutul Amur. Rămâneam, așadar, izolați între două fronturi, fără posibilitatea de a lua cu noi muniția și armamentul.

Îmbarcarea noastră la Grodekovo s-a făcut în mare grabă. Trenurile au plecat unul după unul. În ultimul eșalon erau pionierii care, pentru a ne asigura spatele de surprize, au dinamitat câteva poduri de cale ferată pentru a întârzia venirea „vitejilor” pe care îi căutasem zadarnic mai bine de două luni de zile. Drumul până la Nikolsk a fost scurt; într-o oră am ajuns la stație și am debarcat.

După ce am parcurs pe jos vreo 5 km. în direcția munților din față, ne-am răspândit în linie de trăgători, înaintând spre obiectivul indicat de comandantul batalionului. În fine, clipele mult așteptate sosiseră. Începeam lupta contra armatei contrarevoluționare cehe, condusă de generalul Gaida, pus în slujba contrarevoluției interne și internaționale.

Având în vedere superioritatea numerică a dușmanului, ne dădeam seama că luptele nu vor fi ușoare. Nu e mai puțin adevărat că noi am fi vrut să lichidăm mai întâi bandele din Mancuria. Când am ajuns la 15 km. depărtare de Nikolsk Usurisk, de la aripa dreaptă a frontului, unde știam că se află batalionul tov. Sevcenko, au început a se auzi țcăniturile mitralierelor și pe urmă salve de armă. Compania noastră, comandată de Jakalini, era la extrema stângă a frontului, pe un munte, răspândită în linie de luptă. Mijlocul frontului luase și el contact cu inamicul de aproape o jumătate de ceas. La noi nu se vedea însă nimic.

Întâlnirea noastră cu cehii avu loc surprinzător de repede. Ajunși la vreo 40 m. de culmea dealului, i-am observat deodată pe cehi, care urcaseră pe partea opusă. Am deschis focul în același timp. Mitralierele au început să țcăne, iar noi, cu armele, trăgeam în dușmani. Bateriile lor trăgeau la mici distanțe în spatele nostru – în mai puțin de un minut întregul front era încăierat într-o luptă pe viață și pe moarte. Exploziile, șrapnelele, focul armelor și al mitralierelor produceau un zgomot asurzitor. O așa încleștare de forțe nu mi-a fost dat să văd nici pe frontul din Galiția, unde au fost concentrate uriașe mase de soldați. Am văzut de aproape cehi morți sau foarte greu răniți, iar pe alții fugind înapoi. Poziția noastră, mai bună de partea aceasta a frontului, am folosit-o cu pricepere, provocând pierderi grele forțelor contrarevoluționare.

La ora 5 după masă toate mitralierele dușmane din fața flancului nostru stâng amuțiseră.

Pierderi serioase am avut și noi. Tov. Mitoc a fost rănit la picior, iar Trifonescu ușor rănit la mâna stângă. În total am pierdut vreo 50 de soldați.

La aripa dreaptă a frontului luptele erau încă în toi și nu se putea aprecia de partea cui va fi victoria. Tocmai când comandanții de companie și pluton care scăpaseră neatinși se sfătuiau să ne trimită în ajutorul aripii drepte, am fost atacați

din spate. Norocul nostru a fost că armata contrarevoluţionară cehă, care ne-a înconjurat, nu s-a apropiat prea mult de noi, trădându-şi prezenţa de la o distanţă de 300 m. Luând poziţie de apărare, am format un front scurt în dosul copacilor şi am deschis focul. Când au ajuns la mai puţin de 100 m. am pornit atacul la baionetă şi am străpuns inelul încercuirii. Surprinşi de contraatacul nostru, cehii s-a(u) speriat așa de mult încât fugeau în toate părţile, cu toată superioritatea lor numerică. După străpungerea inelului de încercuire ne-am retras spre gară.

Bateriile duşmane ne urmăreau retragerea. Răniţii noştri au fost transportaţi la trenurile sanitare din staţie, valizii s-au îmbarcat şi ei şi, eşalon după eşalon, ne-am retras în direcţia Habarovsk.

Nu ştiam încă unde ne vom opri. Eram trişti, căci păraseam oraşul pe care îl păzisem aproape un an de zile. Fiind extrem de oboşiţi în urma luptei cu armatele duşmane, care ne costase şi pe noi destul de scump, am adormit cât se poate de repede. Dimineaţa ne-am trezit în staţia oraşelului Spaskoe, la depărtare de circa 100 km. de Nikolsk Usurisk. După două zile de odihnă am primit ordinul statului-major în vederea ocupării de noi poziţii. Compania noastră a fost din nou repartizată la extremitatea aripii stânga a frontului, pe vârful unui munte, la circa 20 km. de depărtare de gară. Era un loc destul de pustiu. În faţă se afla o potecă ce ducea undeva la vale, iar în spate un drum îngust, neumblat de multă vreme. În spate, la depărtare de circa 10 km., se vedea un turn de biserică destul de mare, semn că acolo se afla o aşezare omenească. Fiind însă departe de staţie, nu cunoşteam numele comunei.

Am început obișnuitul program al armatei care aşteaptă. Făceam patrule în ziua şi noaptea, organizam posturi fixe etc. Aşteptam.

După două săptămâni de lăncezeală am primit ordin să părăsim poziţiile şi să ocupăm altele, mai înapoi, la circa 1 km. De astă dată drumul despre care vorbeam se afla în faţa noastră.

Poziţiile nou ocupate erau şi ele pe un munte împădurit, pe unde nu prea călcaseră oameni. Abia ne stabilirăm pe noua linie, când de după cotitura din stânga drumului apărură doi călăreţi, unul pe un cal alb, celălalt pe unul negru.

Comandantul de pluton ne anunţă să nu deschidem focul fără dispoziţia lui. După câteva minute s-a dat ordin unui pluton să deschidă focul. Cei doi cercetaşi au făcut imediat cale îtoarsă, dar, grav răniţi, atât ei, cât şi caii, au căzut la cotul drumului. Erau doi contrarevoluţionari cehi, care după câteva minute au şi murit. Prin urmare nu mai aveam cu cine sta de vorbă.

În scurt timp primirăm ordin să ne retragem imediat la staţie. Nu ştiam ce s-a întâmplat. Pe parcurs comandantul nostru de pluton ne-a informat că ne retragem deoarece suntem înconjuraţi de armata cehă şi japoneză şi că în spatele nostru un pod de cale ferată a fost aruncat în aer.

Comuna Krasilovska gema de armata cehă și de cazaci.

Soldații din plutonul nostru – cei mai buni de glumă – spuneau că abia acum începe cântecul și, cum se vede, devine pe zi ce trece mai frumos.

La scurt timp după plecarea noastră de pe poziții am auzit, nu departe, în spatele frontului, canonada vagonului nostru blindat.

Ce se întâmplase?

Comandantul contrarevoluționarilor cehoslovaci trimise în spatele nostru un regiment care ocupase marea comună Krasilovska, montând în turnul bisericii două mitraliere și aruncând în aer un pod de cale ferată cam de 30 m. lungime. Apoi au ocupat poziții de-a lungul liniei ferate și au pornit atacul asupra flancului nostru drept, cu scopul de a ne învălui și de a da lovitură de grație întregii noastre armate. Manevra le-a fost însă descoperită. Primind ordin de înconjurare a comunei Krasilovska, pentru a lovi în spatele rezervele dușmanului, bateriile noastre au început a bate spatele comunei pentru a le tăia retragerea. Grosul infanteriei noastre a pornit atacul împotriva contrarevoluționarilor postată de-a lungul liniei ferate pe o lungime de circa 10 km. În scurt timp artileria a redus la tăcere mitralierele din turnul bisericii, dar armata cehă continua să tragă în noi ca la țintă, pozițiile noastre erau descoperite, în timp ce ei erau camuflați în tufișuri. După lupte grele am reușit să mai reducem la tăcere câteva mitraliere, iar apoi am pornit un atac la baionetă.

Vagonul nostru blindat, primitiv cum era, a făcut ravagii în rândurile dușmanilor. După ce au observat că sunt împresurați, aceștia au încercat să părăsească comuna, fiecare pe cont propriu. O parte, nu prea mare, a reușit să scape, însă grosul trupelor a rămas împresurat. Lupta a mai durat câteva ore, dar soarta lor era pecetluită. Curând dușmanii au început să fluture în vârful baionetelor fâșii de pânză albă. S-au predat. Majoritatea erau răniți. Lipsa mijloacelor sanitare a provocat moartea celor grav răniți.

Bătălia de la Krasilovska a scos complet din funcție o parte a trupelor contrarevoluționare din Extremul Orient.

Până seara târziu s-a lucrat la refacerea podului de cale ferată. Apoi am plecat mai departe, ducând cu noi amintirea cruntei bătălii de la Krasilovska.

A doua zi am ajuns la stația Usurisk, la circa 60 km. de locul desfășurării luptelor din ziua anterioară. La mică distanță de stație era râul Ussuri, adânc și repede. Un pod de cale ferată de circa 250 m. lega stația de râu. După o zi de odihnă am părăsit comuna, ocupând poziții pe partea opusă a râului. Compania lituaniană a fost din nou repartizată la aripa stângă a frontului, la circa 15 km. depărtare de linia ferată, în apropierea unei comune mici al cărei nume îmi scapă. În față avea râul lat de vreo 60 m., prin urmare nu aveam nevoie decât de puncte

de observaţie. În josul râului circulau patrule de infanterie şi călăreţi până la circa 10 km. depărtare.

Într-o zi patrula noastră a adus un spion travestit în călugăr, care susţinea că este de la o mănăstire din apropiere, adică de peste râul Ussuri. Patrula găsisese la el două grenade de tip rusesc şi un revolver Nagan, dar „călugărul” nu voia să spună de unde are grenadele şi revolverul şi ce intenţiona să facă cu ele. I-am spus că Dumnezeu primeşte rugăciunea de la fiii săi şi fără grenade şi revolver. Tot n-a vrut să vorbească. Atunci un soldat i-a tras un glonte şi l-a ucis. Soldatul a fost deferit Curţii marţiale, fiindcă aveam ordin ca orice cetăţean suspect sau prizonier să fie escortat la comandantul batalionului.

A treia zi patrulele au adus alţi doi „călugări” care reuşiseră să treacă râul neobservaţi. Au fost escortaţi la statul-major.

În noaptea următoare am înjghebat peste râu, în dreptul poziţiilor noastre, un pod de luntri peste care au trecut dincolo două baterii de artilerie şi un batalion de infanterie. Ele au asediat mănăstirea în care se stabilise statul-major al armatelor căzăceşti şi japoneze, dar n-au reuşit s-o cucerească.

Scopul urmărit de duşmani de a ocupa portul Vladivostok şi a da astfel posibilitatea trupelor intervenţioniste japoneze şi americane să debarce reuşise. Prin urmare, de aici înainte trebuia să luptăm şi împotriva armatelor intervenţioniste japoneze şi americane care, după informaţiile noastre, debarcau întruna, ziua şi noaptea, în portul Vladivostok.

Nemaiputând rezista pe poziţii din cauza presiunii intervenţioniştilor, după vreo două săptămâni ne-am retras spre Habarovsk, oraş mare cu peste 100.000 de locuitori, situat pe malul drept al fluviului Amur, iar de aici spre oraşul Alekseev-ska, tot pe Amur, şi apoi spre Blagoveşcensk. Nu ştiam unde ne vom opri şi care va fi soarta noastră. Un lucru era sigur: dinspre Vladivostok înaintau japonezii şi americanii, iar din partea opusă, dinspre Cita, alte armate de cehoslovaci, cazaci şi japonezi, care făcuseră drumul prin Manciuria. Nici nu ne gândeam că le vom putea opune rezistenţă.

În faţa acestei situaţii s-a anunţat că voluntarii recrutaţi dintre prizonieri pot trece în Manciuria, sub protectoratul chinez, de unde la sfârşitul revoluţiei vor putea pleca acasă.

Eu am refuzat protectoratul chinez, spunând celor doi prieteni Miton şi Trifonescu şi comandantului nostru de pluton că, întrucât şi China este un stat capitalist, ca şi Japonia sau America, rămân pe loc orice s-ar întâmpla. Cunoşteam bine limba rusă şi îmbrăcat civil puteam lucra undeva fără a fi descoperit. Cei doi tovarăşi de luptă făcuseră la fel. Comandantul de pluton, deşi regreta plecarea noastră, ne-a sfătuit să plecăm totuşi pe teritoriul neutru, căci dacă vom cădea în

mâinile dușmanilor ne vor împușca cu (sic) siguranță. Noi am refuzat. Ne-a întrebat atunci pe ce nume vrem să ne facă pașapoartele, deoarece nu aveam niciun fel de acte. I-am spus să le facă pe numele adevărate, dar să scrie că suntem din Chișinău. A doua zi am avut și pașapoartele în regulă, eram cetățeni sovietici cu acte eliberate de Sovietul din Blagoveșcensk, de pe Amur.

La despărțire comandantul nostru de pluton, tov. Petr, ne-a îmbrățișat cu lacrimi în ochi. Ne-a spus că dacă vom scăpa să urmărim situația, căci se vor organiza armate de partizani; acolo ne vom întâlni din nou.

Am adormit o noapte în stația Blagoveșcensk, într-un vagon de clasa a II-a. Dimineața am plecat îndărăt la Alekseevka și ne-am cumpărat haine civile. Umblând prin piață am auzit doi cetățeni vorbind românește. M-am dus repede la ei și i-am întrebat dacă sunt români. Mi-a răspuns că sunt moldoveni și că stau în comuna Climăuți, la 35 de verste depărtare de Alekseevka, pe malul Amurului, și că au venit aici cu 11 ani înainte vreo 40 de familii din Climăuți-Bucovina. Văzând că moldovenii vorbesc frumos cu noi, le-am oferit forțele noastre de muncă în mod gratuit, cu condiția de a fi adăpostiți acasă la ei până la trecerea armatelor cotropitoare. Pe urmă – ne gândeam noi – vom vedea ce-i de făcut. Târgul se făcu repede. Ei ne-au spus că-i cheamă Popa, că sunt trei frați, toți căsătoriți, cu familii, că mâine seară vor fi acasă și că putem veni la ei fără frică. Peste noapte am dormit la un han de la marginea orașului. La ora 2 noaptea am plecat la frații Popa.

Cu arme și cartușe suficiente, la asfințitul soarelui am ajuns în satul de pe malul Amurului și am tras la dâșii, unde am găsit adunați și alți săteni. Rupti de oboseală le-am cerut o cană de apă.

– Nu vă dăm, căci voi sunteți crasnoarmeți! – adică soldați din Armata Roșie – iar noi suntem cu cazacii de peste Amur!

La repezeală ne-a trecut oboseala.

– Dacă sunteți cu cazacii de peste Amur să vă împrăștiati imediat că tragem în voi, iar la noapte să nu ieșiți afară din casă că vă împușcăm, lepre ce sunteți!

Noi ne-am culcat pe malul Amurului, lângă o căpiță de fân, făcând de santinelă cu schimbul. Nu pot preciza, căci niciunul din noi nu aveam ceas, dar cred că nu am dormit în noaptea aceea mai mult de o oră. La revărsatul zorilor am părăsit satul. Dacă la ducere drumul a fost greu, căci făcusem 35 de verste într-o zi, la întoarcere el a fost și mai greu. Eram încărcăți: aveam armă, cartușe și ceva bagaje. Mâncare nimic; un brust de pâine ce-l mai avusesem îl mâncasem de cu seară. Pe parcurs nicio casă, niciun om, nicio vietate. Știam un singur lucru: că cei din Climăuți sunt niște ticăloși și că trebuie să ajungem cât mai repede la Alekseevka, pentru a nu fi ajuși din urmă de cazaci, anunțați, desigur de frații Popa.

Noaptea am dormit, flămânzi, în pădure. Am hotărât să ne despărțim și să ne căutăm de lucru individual, presupunând că în trei vom fi descoperiți prea repede,

iar în caz că vom scăpa să ne întoarcem toţi în Armata Roşie sau la partizani. Armele le-am ascuns în pădure.

Îmbrăcaţi în haine civile şi cu cele militare în sacul din spinare, ne-am despărţit. Mitoc şi Trifonescu au plecat spre Blagoveşensk, iar eu am intrat în oraşul apropiat.

După câteva ore de hoinăreală, la marginea oraşelului am văzut într-o grădină un bărbat şi o femeie, oameni nici bătrâni, nici tineri, pregătind lut pentru a lipi o casă construită din nuiele. După ce dădui bineţe celor doi cetăţeni, le-am spus că mă pricep la lipit case şi că, dacă ei sunt de acord, pot să-i ajut gratuit, numai să spună ocupanţilor când vor intra în oraş că lucrez la ei de un an de zile. Au fost de acord şi am început să lucrez. Munca deşi nu era uşoară, mergea bine. Observam pe faţa cetăţeanului că e mulţumit.

A doua zi au intrat în oraş trupele japoneze şi cazacii hatmanilor Semenov şi Kalmâkov. Au început verificarea actelor din casă în casă. Nu ştiu ce le-o fi spus Osip, cetăţeanul la care lucram, dar am scăpat. După vreo 5-6 săptămâni am terminat lipitul casei şi cetăţeanul a venit cu mine la comandamentul căzăcesc şi a insistat să mi se elibereze autorizaţie de călătorie spre Vladivostok.

După patru ore de stat la rând am primit autorizaţia solicitată, care îmi dădea dreptul de a călători pe calea ferată spre Vladivostok. A treia zi am ajuns la Habarovsk. S-a făcut verificarea actelor şi am fost găsit în regulă. Peste două zile treceam prin staţia Iman, apropiindu-mă de Usurisk. Începui să bag de seamă că mulţi călători coboară şi nu prea mulţi urcă la locul lor. În compartiment am auzit o conversaţie între doi călători care spuneau că la sosire în gara Spaskoe trenul este înconjurat de armata cehă şi japoneză, toţi călătorii percheziţionaţi, iar cei suspecti sunt coborâţi din tren şi împuşcaţi pe malul râului din apropierea gării. Mă gândeam că acesta este tocmai râul care, după ce face o cotitură în apropierea staţiei, curge spre Krasilovska, unde cu o lună în urmă armatele ocupanţilor au suferit pierderi atât de grele.

Mi-am făcut fel de fel de planuri şi până la urmă m-am hotărât să risc. Actele doar mi-eră în regulă. Curând trecurăm podul de cale ferată de la Krasilovska şi în câteva minute trenul se opri în staţia Spaskoe. Instinctiv mă culcai pe scândurile care formau patul meu în vagon şi mă întorsei cu faţa spre peretele vagonului. Inima începu să-mi bată de credeam că-mi sparge coşul pieptului. Simţeam ceva cald la tălpile picioarelor. Nervii îmi erau încordaţi mai mult decât în clipele cele mai grele de pe câmpul de bătaie.

La oprirea trenului se făcu linişte în vagon. Călătorii amuţiseră cu toţii. Timpul scurs până la urcarea patrulelor în vagon mi se păru o veşnicie. Deodată, din ambele părţi ale vagonului auzii: „Vaşi documentî”. Doar foşnetul actelor trecute din mână în mână spărgea liniştea. După câteva minute ajunseră şi la mine şi-mi

cerură actele. Deși bănuitori când au văzut data eliberării pașaportului, m-au lăsat în pace. Aveam doar autorizație de călătorie eliberată de ei.

La Nikolsk Usurisk alt pericol. Puteam fi recunoscut de cineva din această stație, unde făcusem atâtea patrulări și să plătesc oalele sparte la capătul cântecului.

Am fost foarte prudent și am trecut și de Nikolsk Usurisk.

La Razdolnoe am coborât din tren și m-am îndreptat spre Alekseevska, comuna unde lucrasem ca prizonier. M-am oprit la un cunoscut care m-a sfătuit să nu stau în comună deoarece s-ar putea să am surprize neplăcute. Tot de la el am aflat că Iulian și Stănilă Florian – doi din cei cu care lucrasem aici – locuiesc la un brigadier de pădure și muncesc la „Stekolnizavod” (fabrică de sticlă), la vreo 12 verste. Am plecat la drum și seara, cam pe la ora 10, am ajuns la Vikenti Nikolaevici Klim, brigadierul de pădure despre care-mi vorbise cunoscutul. Locuia într-o casă mică (sic!) cam la 1 km. depărtare de fabrica de sticlă. Acolo i-am găsit pe cei doi. Brigadierul nu mă cunoștea. Îi fusesem prezentat de Iulian și de Stănilă. Era un om cam la 50 de ani, îmbătrânit înaintea de vreme. M-a primit foarte bine. În sfârșit găsisem refugiu.

Într-una din zilele lunii mai, când tocmai adăpam caii la pârau, în apropiere de casă aud deodată împușcături la fabrică. Nu-mi puteam închipui ce se întâmplase. Am aflat însă de la o femeie care venea în fugă spre pădure. Erau partizanii.

În seara aceea spusei celor doi tovarăși și gazdei că plec la partizani. Vikenti Nikolaevici, om dintr-o bucată, începu să râdă.

– Du-te Ivan dacă te trage inima. Să nu te căiești când vei fi mai bătrân că n-ai făcut ce-ți dicta conștiința!

Mă dusei la fabrică să aud alte noutăți despre partizani.

Acolo am mai găsit câțiva tineri care doreau să intre în partizanat.

A doua zi dimineața, 19 tineri am plecat pentru a ne înrola în armata de partizani. Toți erau fii de muncitori de la fabrica de sticlă.

În prima zi făcurăm vreo 30 de verste fără a întâlni țipenie de om.

Seara dormirăm într-un sătuc așezat pe o vale. După un marș de încă 30 de verste, în seara următoare am ajuns în comuna Hatunici, unde am întâlnit o parte din comandanții partizanilor. Erau două plutoane de partizani. Unul era condus de tov. Iliuhov, un fost profesor fugit în munți împreună cu soția, iar al doilea de tov. Sevcenko, care fusese comandant de batalion în Armata Roșie. Comandantul ambelor plutoane era tov. Lazo, despre care nu auzisem până atunci.

Ne împărțiră arme. Eu am primit un Mauser cu 30 de cartușe. Aveam ordin să cruțăm cartușele, să nu tragem decât la sigur. Hrană primeam de la țăranii din comună. Când plecam în misiune nu luam decât arma și cartușele.

Am dat o serie de lupte, în special împotriva intervențiștilor americani, la Șkotovo, la Ulgonișahți etc.

Minele de cărbuni (ulgonişahţi) erau păzite de 5.000 de soldaţi americani. La 10 verste era un cătun, îmi scapă numele, unde se instalaseră unităţile noastre şi comandamentul. Noaptea un pluton supraveghea de pe dealul din apropierea minelor pentru a nu fi atacaţi prin surprindere de americani. Ziua tov. Lazo făcea instrucţie cu noi.

În fiecare săptămână aruncam în aer câte un pod sau două de cale ferată îngustă, pentru a împiedica transportul cărbunilor destinaţi intervenţiştilor. În lupte şi acţiuni de acest fel am petrecut toată vara. Pe la sfârşitul lunii august am fost trimis, împreună cu încă trei tovarăşi, la Vinogradovka, într-o misiune de cercetare.

Când am revenit am găsit toate casele arse, pe locuitorii satului împuşcaţi de la cel mai tânăr la cel mai bătrân. O femeie în vârstă care scăpase ca prin minune ne-a spus că unii dintre localnici au reuşit să fugă, dar se tem să se întoarcă, căci patru-lează americanii prin comună. Ne-a mai spus că partizanii au cauzat pierderi serioase americanilor la ocuparea comunei, dar în faţa superiorităţii acestora s-au văzut nevoiţi să se retragă.

I-am căutat mult timp pe partizani, dar nu i-am găsit. Am ajuns astfel la Vladivostok. Am găsit de lucru la un lăcătuş, iar după câteva luni m-am angajat ca sanitar la spitalul oraşului.

În noiembrie 1920 am plecat din Vladivostok pe un vapor japonez, prin Singapur, Sumatra, Canalul de Suez, Port Said, Triest şi de acolo, cu trenul, spre ţară. Am fost ţinut la Făgăraş în lagăr timp de aproape patru luni de zile. Aici am fost supus unui tratament inuman.

După ce m-au eliberat din lagăr am căutat de lucru, dar nu găseam decât cel mult pentru câteva zile. Abia în 1925 am reuşit să mă angajez la Atelierele Principale C.F.R. din Timişoara.

Am luat apoi legătura cu mişcarea revoluţionară ilegală, în cadrul căreia am activat sub îndrumarea partidului comunist.

ION JURJAC
Timişoara

*Amintiri ale foştilor voluntari români din Armata Roşie în timpul
Mării Revoluţii socialiste din octombrie şi al războiului civil 1917-1922,
Bucureşti, Editura de Stat pentru literatură politică, 1957, pp. 254-274.*

Lae din Banat

La Regimentul 43 nimic nou!?

Înainte de război

În primăvara anului 1914 împlinisem 17 ani și eram cel mai isteț băiat din strada noastră, cel puțin așa mă consideram. Pe atunci n-am știut ce e grija și nevoile, căci mama se îngrijea de toate. N-am știut nici despre luptele de partid dintre brătienesți, cuziști, iorghišti, țărăniști etc., pe atunci știam numai că peste Carpați se află o dulce Românie, despre care se vorbea mult și bine.

Când venea cineva din Țara Românească, îl cercetam și ascultam frumoasa limbă românească. Mărețe și frumoase amintiri! Noi le visam și iată că visurile ni s-au împlinit, dar cu jertfă mare.

Înainte de război a fost bine, a fost fericire, dar și jale, căci eram robiți. Ne lipsea libertatea, scumpa libertate, pe care astăzi o avem și cu toate necazurile interne, totuși suntem fericiți.

În primăvara anului 1914 promisem o scrisoare de la o rudenie din Caransebeș. Mama îmi dăduse pentru drum o coroană, căci atâta era taxa trenului Lugoj-Caransebeș. Ajuns în Caransebeș, mă credeam în altă lume; munții se vedeau mai aproape, soarele răsărea mai spre miazăzi, până și clima era alta. Aceasta mi-a fost prima călătorie, căci atunci nimeni nu călătorea fără rost. Am trecut Timișul mergând în oraș și abia după două ore de căutare un gardist mă îndreaptă spre familia unchiului Ion.

Caransebeșul e un orașel curat și frumos, cu clădiri și instituțiuni mari. Cetățenii orașului Caransebeș trăiau o viață monahală și plină de fericire. Sărbătorile erau respectate, iar sfânta biserică era plină de credincioși cu sufletele curate și pline de evlavie.

Ce viață excelentă era pe-atunci, fiecare își vedea de trebile sale, mersul social era normal.

În același orașel era și Regimentul 43 Infanterie, poreclit „Papă lapte”, unde mândrii feciori ai Banatului își făceau stagiul. 90 la sută din ofițeri erau români. Numai comanda era nemțească, încolo tot românește se vorbea.

Iată însă că într-o zi caldă de iulie – după cum îmi amintesc, într-o sâmbătă (26 iulie 1914) – un bătrân străjar anunță cu duba că s-a decretat mobilizarea.

Austro-Ungaria nutrea o ură contra Serbiei pentru omorârea moştenitorului de tron Francisc Ferdinand la Saraievo¹ şi de aceea la 28 iulie 1914² a adresat Serbiei un ultimatum, în care Serbia avea să dea răspuns Austro-Ungariei în decurs de 24 ore.

Cu toate că Serbia a acceptat toate condiţiunile umilitoare, totuşi Germania, aliata Austriei, a declarat război Serbiei şi Rusiei³, intrând după aceea pe rând aproape întreagă Europa în groaznicul măcel.

Din ziua aceea liniştitul oraş era într-o fierbere mare. Rezerviştii se adunau cât frunza şi iarba. Muncitorii aruncau uneltele, ţăranii părăseau plugul şi coasa, funcţionarii închideau birourile. Toată lumea striga: Trăiască războiul!

Ziua şi noaptea numai chiote şi cântări se auzeau. Mamele, copiii, nevestele şi bătrânii însoţeau pe soldaţi la gară. Trenuri întregi plecau spre Serbia şi Galiţia, cu soldaţi.

Războiul s-a început, iar poporul cânta doine de dor şi jale:

„Bate-o Doamne de maşină,
Plină pleacă, goală vine...”.

Din timpul războiului

Trecuseră luni de când aproape întreagă Europa intrase în groaznicul măcel, uci-gându-se frate pe frate fără milă. Astfel rând pe rând au fost chemate sub arme toate vârstele, de la cea mai fragedă tinereţe până la cele mai adânci bătrâneţe, rămânând acasă numai cei neapţi de a purta arme – dar şi aceia în timpul din urmă au fost întrebuinţaţi pe la diferite lucrări secundare.

În toamna anului 1914 şi primăvara 1915 ruşii au avut mari succese pe frontul Carpaţilor, de aceea ungerii au întărit toate oraşele din Ardeal şi Banat, asemenea şi Lugojul a fost întărit cu şanţuri şi garduri cu sârmă ghimpată, unde lucrau câteva mii de oameni, femei şi copii.

Austro-Ungaria se temea mai mult de România, de aceea a şi îndreptat poziţiile mai mult spre răsărit. La lucrările acelea văzusem prima dată soldaţi bosniaci, cari au fost aduşi pentru pază.

În anul 1915 au venit în părţile noastre diferite naţiuni: ca prizonieri şi delegaţi, care au adus odată cu ei şi tot soiul de morburi şi epidemii, iar mai târziu a fost o grozăvenie, căci pe lângă boalele lumeşti era şi foamete mare, aşa că bieteles femeii rămase cu câte 3, 5 şi 7 copii se ocupau cu diferite ocupaţiuni, numai să câştige

¹ Atentatul asupra arhiducelui Franz Ferdinand a avut loc în 28 iunie 1914.

² Austro-Ungaria a înaintat nota ultimativă Serbiei în 23 iulie 1914, ora 18. Austro-Ungaria a declarat război Serbiei în 28 iulie 1914.

³ Austro-Ungaria a declarat război Rusiei în 4 august 1914; Serbia a declarat război Germaniei în 4 august 1914.

ceva ca să-și hrănească copiii, căci statul n-avea să le dea prea mult. Unele femei sărace din Lugoj se ocupau cu vânzarea petrolului și a benzinei, cutreierând toate satele din jur pentru a câștiga o coajă de pâine. Câte nenorociri s-au mai întâmplat și câte dureri au suferit bieteles femei, le știa numai bunul Dumnezeu!

Iată și o întâmplare groaznică petrecută în orașul nostru, în str. Izvorului, în anul 1918.

Femeia Maria Vercașlin avea 8 copii, dintre cari doi, Ghiță și Ioan picară morți în primele lupte la frontul sârbesc, iar Vasile și Pavel urmau să se înroleze: restul erau micuți, numai Veta era mai mărișoară, care împreună cu mamă-sa cutreierau satele cu petrol și benzină pentru o mână de mălai și o traistă de cartofi, ca să-și poată susține familia sa.

Dar soarta le-a fost fatală și într-o dimineață de toamnă mama copiilor plecase în vecini, iar aceștia au rămas, Veta cu cei mici, care pacheta damigenele cu benzină pentru a pleca pe sate ca să le vândă. Cum una din damigene avea o găuriță, Veta în graba ei a aprins o luminare, voind a o lipi, fiind însă umedă de benzină și apropiindu-se prea tare cu lumina a luat foc, iar fata înspăimântată a aruncat dimigeana între celelalte, făcând explozie, a luat casa foc.

Biata femeie auzind că-i arde casa, a intrat prin foc ca să-și salveze bănișorii și alimentele agonisite cu atâta sudoare. Totul a fost zadarnic; flăcările au cuprins-o și biata femeie a început să ardă de vie, iar copii au rămas fără mamă. Ce jalnică și groaznică întâmplare. La fel au mai fost și prin alte locuri. Soldații au suferit la front, iar acasă au fost și mai mari suferințele, căci pe lângă toate aceste femeile mai erau amenințate cu închisoarea sau bătaie, pentru că cereau pâine.

Era dureros să le vezi stând de dimineața până seara pentru un bon de pâine la ușile autorităților, fiind de multe ori și primite cu înjurături murdare.

În timpul războiului mulți s-au îmbogățit peste noapte, iar bieteles femei și copii plângeau de foame, căci cei de la putere furau biata pâine ce era destinată copiilor și o vindeau pe bani buni, nedându-i la cei flămânzi.

Cazarma K.u.K.

La 15 iulie 1915, pe când se dădeau cele mai înverșunate lupte la fronturile Galiției și Italiei, care pe-atunci declarase război Austro-Ungariei, cei născuți în anii 1895-96 s-au înrolat. Soarta a făcut ca subsemnatul cu încă câțiva lugoieni să plecăm spre Seghedin cu un transport de la Caransebeș.

După trei zile am sosit în ungurescul oraș Seghedin, care este așezat pe malul Tisei. Era seară și orașul mi se părea o cetate chinezească. A doua zi am fost aruncați într-o baie comună, primind apoi efectele militare. Mulți n-au știut să îmbrace hainele. Soldații vechi râdeau de noi, iar românii erau primiți cu tot soiul de insulte și batjocuri. Comanda era nemțească, încolo tot românește vorbeam și de

aceea ungurii aveau mare necaz pe noi. Mai târziu am înfiinţat şi un cor condus de frizerul Cornel Birescu. Erau supăraţi ungurii pe noi şi pentru aceea că în ramura cântării eram primii, iar cântarea n-are hotară, aşa că în fiecare zi la reîntoarcerea de la instrucţie, căpitanul nostru striga: „Rumun nainte chintă!”.

După 6 săptămâni, căpitanul A.P. von Burda, într-o duminică, a adunat întreg batalionul, spunând că bobocii au voie de a merge la biserică, fiecare la confesiunea sa. Deci vreo 60 români ne-am adunat laolaltă şi am plecat spre sfânta biserică.

Biserica românească era în centrul oraşului, într-o sală de gimnastică de la un liceu, alcătuită de vreo câţiva români din Arad, Timişoara şi Oradea.

Din acea duminică în fiecare zi aveam voie a merge două ore în oraş.

Într-o duminică după masă am fost invitat de un român din Arad să iau parte la consfătuire secretă. După consfătuire am plecat cu toţii la o berărie, unde se umpluse masa de bere, achitând totul un camarad de la Budapesta. După trei ore răsuna berăria de doine româneşti şi cântări patriotice de ale lui Iancu şi Mureşan.

Pe la ora 11,30 noaptea o puternică patrulă ne-a înconjurat, iar a doua zi ne-am trezit la puşcăria de la Comenduirea Pieţii din Seghedin. Acolo ni s-au dresat acte de dare în judecată pentru acţiuni subversive contra statului austro-ungar.

După opt zile am fost aduşi în faţa Consiliului de război. Iată unele fraze din întrebările şi răspunsurile de atunci:

Colonelul: Cum te cheamă şi câţi ani ai?

– Am 17 ani şi 9 luni.

Colonelul: Când ai intrat în armată?

– La 15 iulie 1915.

Colonelul: Dar nu se potriveşte vârsta cu data recrutării.

– Nu, pentru că eu sunt născut la 1898 şi din cifrele 1898 am făcut 1896 ca să intru mai curând sub drapel.

Colonelul: Pentru ce?

– Pentru ca să ajut statul ungar la o aşa nevoie mare...

Colonelul: Este adevărat că ai cântat cântece revoluţionare?

– Nu.

Colonelul: Atunci repetă ce ai cântat în seara de 29 septembrie 1915.

Astfel am repetat cântările, iar după două ore am fost cu toţii eliberaţi. În aceeaşi zi m-am prezentat la cazarmă, unde am arătat biletul de nevinovăţie, dar cu toate astea căpitanul m-a băgat 15 zile la carceră.

Eram întristat căci primisem o scrisoare de acasă, prin care mi se aduce la cunoştinţă că fratele meu a picat mort la frontul de la Doberdo.

Ca să nu mai fiu persecutat, m-am cerut voluntar la front. După mine au mai venit şi alţii, cari s-au cerut voluntari şi erau aproape toţi români. Corul s-a spart şi mulţi au plâns când am plecat, ştiind că ne îndreptăm spre măcelul mare.

Prin Bosnia și Herțegovina

Trenul încărcat cu soldați echipați din talpă până-n dinți cu arme, granate, bombe etc. se îndrepta spre Sobotița. Unii se întrebau că încotro vom merge. Alții susțineau că mergem la frontul italian, iar unii spuneau că mergem la Dardanele, pentru că sârbii s-au oprit și aruncă înapoi trupele ungare.

Soldații cântau fel de fel de cântări de dor și jale, fiecare în limba lor. Poporul prin gări ne-a primit cu flori și mâncări. Camarazii se înfrățiră și dispăruse ura din cazarmă. Ofițerii și ei se amestecau cu soldații, povestind și dându-le țigări.

Ajungând la Bosnia-Brod, acolo era un lagăr cu prizonieri italieni, cu cari ne-am întreținut puțin, vorbind de luptele mari de la Doberdo și Isonzo.

Trecurăm Brodul, Sava și Drava, care rămăseseră în urma noastră. Sava e un fluviu mare și frumos, cu apă dulce, care curge între Slavonia și Bosnia, ce iasă din Iliria și se varsă în Dunăre la Belgrad. Tot în Dunăre se varsă și Drava, care iese din munții Tirolului.

Odată intrați în Bosnia, se schimbaseră și limbile și portul. La Doboii trenul s-a oprit o oră. Toată lumea s-a dat jos. Vis-a-vis de gară se întinse o horă în cântări și chiuuite. Fesurile roșii dansau, iar frumoasele divoice îi admirau. Bosniicii sunt oameni curajoși și îndrăzneți în lupte, ascultători și isteți, cu apucături speciale la orice.

Bosnia e o veche provincie a Turciei cu 1.450.000 locuitori, care la 1878 a fost ocupată de Austria, așa că azi sunt mulți catolici.

Saraievo e capitala Bosniei cu peste 70.000 locuitori, oraș industrial și comercial, locuit de mai multe națiuni. Saraievo este așezat la coama munților Dinarici, cu frumoase palate și străzi. Adevăratul nume al Saraievului e Bosna-Serai. Acolo a fost ucis Francisc Ferdinand. Din Saraievo s-a aprins scânteia care a cuprins lumea întreagă la 1914.

Căpitanul nu mai putea ascunde secretul. Când am plecat din Saraievo ne-a comunicat că peste câteva zile suntem la Muntenegru. Muntenegru!? Vai, la anul 1910 la un bâlci am văzut pe Nichita, regele Muntenegrului în luptă cu turcii, și azi-mâine voi avea onoare cu ei, cu armata lui, despre care se spune că e cea mai vitează. Înspre seară, pe la ora 5 trenul se oprește, iar șeful trenului anunță oprirea la Mostar. Mostar, un oraș vechi cu 20.000 locuitori și e capitala Herzegovinei. Mostar este ocolit de pământuri lutoase, unde se cultivă faimosul tutun de Herzegovina.

Herzegovina e un podiș muntos cu 260.000 locuitori, la fel ca și Bosnia a fost luată de Austria la 1878.

De la Mostar trenul vicinal a fost tras de două locomotive, cari mergeau din greu. După încă 24 de ore am sosit la Trebine. Deja tunurile se auzeau binișor

dinspre mare. Lupte mari se dădeau la Lofcin. Frontul era cam de 10 km depărtare. Un colonel de honvezi ne-a comunicat că suntem la divizia lui și are mare nevoie de pioneri și sapeuri. Pe marginea orașului Trebine curgea un râu, care curge spre Kosmaci. Luptele s-au început, armatele austro-ungare au ocolit Muntenegru, așa că Nichita a fugit⁴, iar la 24 decembrie 1915 muntenegrenii s-au predat nemaivând hrană și munițiuni.

Muntenegru

Muntenegru sau Cernagora, cum îi mai zic locuitorii acestui podiș și mic principat, a fost declarat independent de tratatul din Berlin în anul 1878.

Muntenegru a fost o țărișoară pe lângă Marea Adriatică, având graniță cu Albania, Serbia, Bosnia și Dalmația, azi e însă anexată regatului iugoslav, conform tratatului de la Trianon (1919) (sic).

Muntenegru, cu o populație de 260.000 locuitori, a fost proclamat regat în anul 1910, iar prin războiul balcanic din 1912-1913 Muntenegru a câștigat încă 7.000 km.², așa că populația i-a crescut de la 260.000 la 480.000 locuitori. La 1914 Muntenegru intră din nou în război contra Austro-Ungariei⁵.

Muntenegru este ridicat, formând măguri, dealuri, munți înalți și vâlcele, are foarte puțin pământ pentru agricultură. Capitala Muntenegrului e Cetinie, așezată între munți la o înălțime de 1.137 metri, cu 3.000 locuitori, reședința regelui și a mitropolitului. Regele Muntenegru a fost Nichita I care avea o armată disciplinată și foarte războinică. Soldații trăgeau bine și luptau vitejește. Armele le aveau de la italieni și francezi și mai bine mureau decât să se predeie prizonieri.

La anul 1915 regele Nichita văzând că Serbia era aproape toată ocupată și văzându-se și el amenințat cu invazia dușmanului, și-a chemat pe sfetnicii săi în palatul său de la Cetinie și le-a comunicat că Muntenegru este înconjurat de armatele austro-ungare și e silit să-l părăsească. Generalii lui au mai ținut lupta două săptămâni, până ce Nichita a părăsit țara, cu toate avuțiile lui. Muntenegriinii, după ce au auzit tunurile marinei și pe „Berta”, cal(ibrul) 42, care bătea din golful Zelenicei spre Muntenegru, au început a fugi în debandare.

Armatele austro-ungare înaintau din toate părțile, căci muntenegriinii nu mai aveau nici muniții și nici alimente. În 48 ore întreg Muntenegru a fost ocupat⁶.

În sânul populației era foamete și epidemii, fără haine și amărâți ca vai de ei ne priveau ca pe niște tigri ce intră în arena creștinilor. Odată cu ocuparea

⁴ Nikita, regele Muntenegrului sub numele Nikola I Mirkov Petrović Njegoš (17 octombrie 1841-1 martie 1921). A domnit între 28 august 1910-26 noiembrie 1918.

⁵ Muntenegru a declarat război Austro-Ungariei în 4 august 1914.

⁶ Muntenegru a capitulat în 15 ianuarie 1916.

Muntenegrului s-a introdus calvarul de suferințe, căci ungurii i-au pus cu forța la lucrări de șosele și tăieri de păduri, legați și bătuți. Femeile mai frumoase erau făcute prizoniere de ofițeri și soldați, maltratându-le, iar dacă cineva îndrăznește să intervievă a fost răpus de gloanțe.

Dacă la vreun muntenegrean i-au mai rămas boi sau oi au fost imediat revirite, iar țăranul împușcat. Ofițerii, de la general până la potporușnic au fost trimiși în Germania, iar cei inferiori la muncă în Ungaria, pentru a nu se răscula contra Austro-Ungariei.

Acasă bătrânii, femeile și copiii își plângeau soarta, mai ales că logica lor era: „mai bine mort decât sub stăpânire străină”. Muntenegrenii cântau un cântec blăstămat, care zice: „O, Nichita, Bog te ubio zaștoși puștio Cernagora”. Pe românește: „O, Nichita, Dumnezeu te bată, pentru ce ai părăsit Muntenegru!”.

Ce privești jalnică s-a văzut în Muntenegru, mai ales că multe familii și femei s-au sinucis, nemaiputând suporta foamea și teroarea dușmanului.

Muntenegrenii sunt oameni de statură înaltă, subțire, cu ochii mari, păr și mustață tufoasă, cu profil și trăsături romantice, îmbrăcați în pantaloni de dimie și bluză cu zale de fir de argint și cu chipiu fără obadă, pe care stă scris: „Pârvi Nichita”.

Femeile sunt voinice, frumoase și harnice, iar fetele și nevestele tânăre poartă haine simple, iar babele cele mai frumoase rochii și paltoane, cusute în fir de argint și aur. Muntenegrenele conduc gospodăria casei, pe când bărbații se ocupă cu comerțul.

Poporul ne lua drept păgâni, căci dacă doreai a conversa cu ei ne spunea: „Beji pogani ŝta siti!”.

Din istorie cunoșteau pe sârbi, italieni și francezi, iar pe nemți îi urau de moarte și le spuneau „Șvabi păgâni”. Tot asemenea și pe jidani aveau mare năcaz și le spuneau „Ciuvutin”, pentru că ei au răstignit pe Hristos.

După vreo lună de zile s-a restabilit liniștea și compania noastră a fost trimisă la Viluse, care era un sat cu vreo 15 case, așezat lângă granița Bosniei. Lângă sat în deal era și o bisericuță, la care femeile, copiii și bătrânii mergeau să se roage lui Dumnezeu.

Satul era sărac și aproape părăsit. Căpitanul ne-a dat voie să ocupăm fiecare câte o casă, căci la Viluse am rămas numai 21 soldați. Scriitorul acestei șire cu Adam am ocupat o cămăruță de piatră, iar în celălalt compartiment locuia o babă. Pentru a cunoaște viața muntenegrenilor, mă hotărâsem să învăț limba lor.

Koprovitza Aneta

Acesta era numele unei faimoase comitatie din Muntenegru, care pe frontul de la Kozmaci și Lofcin a făcut mari bravuri, secerând cu arma sa sute de soldați austro-ungari, băgând spaima în toți cari voiau să intre prin cascada Kozmaciului, unde

muntenegrenii erau întăriţi. În Muntenegru toată lumea era soldat. Copiii, babele şi invalizii duceau muniţiile, iar restul era fiecare la hotarul comitatului său şi-l apăra cu sfinţenie.

După ce s-au predat muntenegrenii, am făcut cunoştinţă cu această faimoasă femeie într-un mod ciudat.

Iată în ce împrejurare am cunoscut-o pe Koprovitza Aneta:

Deja de două săptămâni locuisem în căsuţa babei, fără să ştiu că sub acelaşi acoperiş mai locuieşte şi o frumoasă fată. Într-o seară, după ce sosise un transport de alimente de la Rizano, Adam să îngrijise să şterpelească o sticlă cu rum. Fiindu-i în aceea seară ziua naşterii, Adam pregătise un ceai bun, aşa că pe la ora 10 deveniserăm în voie bună, iar cântările mergeau strună. Ceaiul ne-a înfierbântat binişor, iar Adam avea obiceiul că de câte ori se suia în barca lui Noe, cânta toate psaltrile din lume, fiind în ţivilie un pasionat cântăreţ de strană.

Toată noaptea am petrecut-o în cântări şi povestiri din copilărie. În dimineaţa următoare, pe când era de plecare la corvoadă, găsirăm spre mirarea noastră uşa de la compartimentul babei deschisă, iar baba plângea torcând nişte ciorapi. Adam se apropie de uşă şi zise: „Dobro iutro stari baba, şta e novo?”. Baba se ridică şi apoi ştergându-şi ochii zise: „Dragii mei copii aţi cântat minunat. Am crezut că şi fiul meu, Giura, e cu voi, că aşa cânta şi el în fiecare zi la biserică, seara la Vecernie. Spuneţi dragii mei cine sunteţi şi de unde cunoaşteţi voi aceste cântece?”.

„O, babo – zise Adam – doară şi noi suntem creştini pravoslavnici, cu frica lui Dumnezeu ca şi d-voastră. Noi suntem români, dar suntem supuşi ungarilor, cum sunteţi şi voi acum. Şi noi avem o ţărişoară frumoasă ca şi a voastră, acolo departe, unde răsare sfântul soare. Aşteaptă-ne babo deseară, că îţi voi povesti totul”.

Gornistul sună deşteptarea şi miile de oameni porniră la muncă. Seara baba ne aşteptase la poartă. Adam plecase să deie raportul, iar eu am aşezat armele în tindă. Baba deschise uşa locuinţei sale şi mă pofti înăuntru. În acel moment a sosit şi Adam şi la deschiderea uşii, spre mirarea noastră, în mijlocul locuinţei sale stătea Koprovitza Aneta – în hainele de război – ca o statuie de bronz, privindu-ne cu ochii ei mari, înlăcrimaţi, ca un vultur rănit, apoi zise: „Dacă sunteţi adevăraţi creştini pravoslavnici cu frica lui Dumnezeu intraţi, iar dacă nu, plecaţi”.

Adam, care rămase uimit într-o poziţie curioasă, zise: „Da, suntem creştini ca şi voi”.

– Dacă eşti creştin pravoslavnic, cum îţi faci cruce?

Adam mă privi adânc şi luând poziţia de dreptiş se îndreptă spre răsărit şi zise făcându-şi semnul crucii: „În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh. Amin!”.

Aneta s-a convins zicând: „Cos nas isto taco!”.

Astfel au decurs sute de întrebări, până ce deveniserăm adevărați prieteni. Așa au trecut multe seri, povestindu-ne de războiul cu turcii, de unde a ieșit neatinsă, însă în lupta de la Kozmaci a fost maltratată de ofițeri austro-ungari, care o făcuseră prizonieră.

„Ca înspre înserate – zise Aneta – pe coasta stângă a Lofcinului tunurile dușmane băteau grozav. Eu plecasem cu 5 soldați în patrulare, pentru a observa unde sunt așezate trupele ce sosiră la front. Când am coborât la vale, un ropot de arme se auzi. Trei picară jos, iar eu am fost rănită și apoi ne făcură prizonieri. De acolo am fost dusă la un cartier cam la 7 km. depărtare, unde am fost audiată și apoi descoperită că sunt femeie. Imediat am fost ridicată și dusă într-o cameră, unde un grup de ofițeri petreceau și dansau. După ce m-au insultat și batjocorit, am fost dezbrăcată făcându-și taină cu mine cu toată brutalitatea. Ceva mai târziu, un căpitan cu ochii umflați de beutură, propune ca toți ofițerii să mă necinstească. Auzind aceasta mi-am păstrat sângele rece, făcându-mi un plan de fugă.

Căpitanul se apropie de mine cu brutalitate, mă prinde în brațe. Eu l-am împins dându-i brânci, a căzut pe jos. În furia lui s-a sculat și din nou m-a prins. Prinzând însă o sabie l-am străpuns, căzând jos la pământ într-un lac de sânge. S-a început între noi o adevărată luptă. Un ofițer m-a atins cu sabia tăindu-mi mamela dreaptă. Am reușit să lovesc în lampă, apoi pe întuneric am fugit, trecând înapoi la ai mei, ciuntită precum mă vedeți, vărsând lacrimi pe obraji”.

Danilovgrad

În 8 săptămâni de muncă grea, ziua și noaptea, șoseaua ce lega orașul Trebine de șoseaua națională Rizano-Nikșici era pe sfârșite și transporturile se făceau mai ușor. Timpul din urmă l-am petrecut foarte rău, pentru că erau vânturi, zăpezi și ploi torențiale.

Camarazii noștri unguri și nemți aveau mare năcaz pe noi, pentru că eram iubiți de muntenegreni, mai ales de când cunoscurăm pe Koprovitza Aneta. Căpitanul nostru avea și el legăturile lui, așa că nu ne prea controla.

Dintre camarazii de companie cel mai tiran era Buidoso, tip de criminal, Csillag era un jidan maghiarizat, un pretins Don Juan, escroc din naștere. Mai era cu noi și un tip de comunist, care deși mare ungar, totuși striga: „Jos războiul!”. El se numea Hollo, avea calități speciale și vorbea câteva limbi. Cel mai calm era Seradan, fiu de țăran, de meserie tâmplar.

La compania noastră erau soldați din toate neamurile. Cei mai îndrăzneți erau însă bosniecii. Bocz era un ungar îngâmfat și se mândrea cu aceea că de 26 de ani e cetățean al orașului Debrețin.

Grupul nostru era de 12 și în fiecare săptămână țineam câte o ședință camara-derească. Discuțiile erau cât se poate de alarmante.

Preşedintele era cel mai bătrân camarad, anume un pantofar, Boroş din Bihor. Fiecare îşi apăra tradiţia naţională. Cel mai caraghios dintre noi era Szerencsi că, de câte ori se îmbăta, plângea după soţie şi în fiecare zi scria acasă să-i trimită de-ale mâncării că moare de foame.

Între noi era mare ură pe tema naţională, însă când muntenegrenii făceau vreo mişcare eram solidari. De multe ori cei ce au plecat într-o patulare nu s-au mai întors.

Într-o seară primisem ordin de plecare, căci a sosit un transport de alimente la Rizano. Adam strânse vreo 40 de cai, iar eu am mers la Aneta, spunându-i să mă aştepte a treia noapte în trecătoarea lupilor. Caravana era condusă de sergentul Dörbner, un şvab cam de 40 de ani din Torontal, om de treabă!

De la Rizano am luat în primire 150 saci de pâine, 20 saci făină de grâu, 20 saci făină de mălai, 10 saci orez, 10 saci zahăr, untură etc. Fix la ora nouă, în a treia noapte am sosit la „Trecătoarea Lupilor”. Caravana a poposit într-o dolină. Eu am rugat pe plutonier să mă împartă santinela nr. 2, la miezul nopţii. Când toată lumea dormea, oamenii Anetei, cu ajutorul meu, au încărcat 20 saci de pâine, 2 saci zahăr, 2 saci orez, făină şi apoi au dispărut.

A doua zi, santinela de dimineaţă a observat furtul şi a raportat. Când am ajuns la Viluse, un bătrân îmi ieşi în cale spunându-mi că Aneta a fost descoperită şi dusă la Nikşici de jandarmi. Baba, bunica Anetei, a plecat şi ea. După 3 săptămâni, toţi care am făcut parte din caravană ne-am aflat în faţa Consiliului de război. La urmă fiecare am primit 6 luni de închisoare şi pierderea drepturilor de avansare.

Adam, înfuriat, ştiind că Csillag a pus la cale arestarea Anetei, l-a aşteptat într-o seară, dându-i o lecţie straşnică, aşa că două săptămâni a zăcut în spital.

Timpul trecea şi nicio veste n-aveam despre Aneta. La 30 mai căpitanul primise ordin de plecare în Albania. Ajunşi în oraşul Nichşici am căutat să aflăm ceva ştire despre Aneta. Pe la ora 12, timpul plecării, Adam se întoarce repede, spunându-mi că Aneta a evadat din închisoare de o lună şi nimeni nu ştie de existenţa ei. Baba a fost aflată moartă pe drum la trecătoarea „Preco Bârdo”.

În a 5-a zi ne-am apropiat de Danilovgrad. Era pe la asfinţitul soarelui şi de la meazăzi venea un val de căldură, întrucât aproape toţi eram în cămăşi. Când am ajuns cam la 300 paşi, ca un fulger un ropot de arme se auzi, iar vreo zece dintre noi picară la pământ. S-au răsculat muntenegrenii – strigase plutonierul. Din vârful unui deal o ploaie de gloanţe picau pe noi. S-a încins o luptă mare la poalele cetăţii Danilovgrad.

După două ore granatele noastre au împrăştiat pe muntenegreni, aşa că până în zori de zi nicio puşcătură nu s-a mai auzit. A doua zi dimineaţă s-a desfăşurat o

priveliște îngrozitoare. Vreo 15 muntenegreni zăceau morți într-un lac de sânge. Compania noastră a avut 2 morți și câțiva răniți. Căpitanul a dat ordin să săpăm o groapă mare, apoi toți au fost aruncați în ea. La strângerea cadavrelor, Adam deodată izbucnește în strigăte: „Aneta, Aneta!”. Toată lumea se opri. Era Aneta moartă, străpunsă de gloanțe. Căpitanul ne-a permis o groapă aparte fiind femeie, iar Adam i-a cioplit o cruce.

La ora 2 după amiazi a fost întreprinsă o anchetă de un general, ordonându-se astuparea cadavrelor, iar compania noastră a plecat spre Albania. Vestita cetate Danilovgrad rămase în urmă ținând umbră acelor cari voiau să se elibereze de sub jugul dușmanului. Toate încercările au fost zadarnice, că armata austro-ungară a trecut peste muntenegreni încătușându-i din toate părțile.

Albania

De la Viluse până la Scutari am mers 31 de zile reparând și construind poduri pe diferiți afluenți, râuri și fluvii. Acest drum lung l-am făcut pe jos, pentru că nu erau șosele trainice, așa că camioanele nu puteau circula.

Pretutindeni se lucra la drumuri ca să înlesnească circulația. De la Danilovgrad înaintam cu frică, crezând că ne vor ataca din nou comitagii. Căpitanul devenise sever cu noi și pe lângă sculele noastre trebuia să cărăm în spate 240 cartușe și 6 granate de mână. Drumul ne era din ce în ce mai greu, iar căpitanul ne silea să facem 40-45 km. pe zi. Ajunși la Podgorița (Muntenegru), un orașel mic, peste care curgea un mic afluent al unui râu, în trei ore am construit un pod cu trei stâlpi. Pentru acest pod intențența militară ne-a onorat cu două cazane de ciorbă și cartofi.

Adam s-a învățit, căci după ce sorbise două gamele de supă plecase în oraș. Se făcuse seară și Adam nu s-a mai întors. Pe la ora 2 noaptea intră în camera întune-coasă, unde toți dormeau pe jos. Adam se împiedică în picioarele lui Igrîți și cade peste Hollo și Csillag. Am fost trezit și eu la țipetele lor, căci somnul era tare dulce.

La ora 6 compania plecă mai departe. Căpitanul primise ordin să se forțeze marșul. El și-a făcut rost de un cal. Pe drum Adam îmi povestise despre aventura lui cu o turcoaică, care era frumoasă și albă ca smântâna.

Se apropie seara și șiroaie întinse de soldați se îndreptau spre Albania. Înaintea noastră erau honvezii, iar la urmă artileria. Căldura era mare, iar înaintarea mergea foarte greu.

Toți cei ce erau înaintea noastră au rămas îndărăt. Când intram între munți era bucuria noastră cea mai mare, căci munții conțineau umezeală, iar răcoarea lor ne dădea viață.

După câteva zile de marș forțat, compania noastră a sosit la Stari-Bar, unde ne-au așteptat două cazane de varză acră, sărată ca apa mării. Ce era să facem, când ție foame mănânci orice. Adam și cu mine ne așezarăm la o parte, aprinzându-ne câte o țigare.

Dintre toţi numai Andrassy a ieşit la raport, căci i se umflase picioarele. Sărmanul era de meserie bărbier şi era subţire la piele. Mai greu o ducea Boroş şi Szerencsi, cari împliniseră 45 de ani. La Stari-Bar am stat 6 zile, făcând mezimetrul la câteva poduri, apoi am luat drumul spre Antivari, de unde se vedea largul mării. Marea e de culoare albastră, lată şi se pierde în univers. Antivari e o cetate pe malul Mării Adriatice, pe care turcii o numeau Bar. În cetate era o baterie de tunuri, condusă afirmative de un croat, care şi-a pierdut o mână în luptă. Acest plutonier era vestit căci niciun avion duşman n-a scăpat nedoborât de el.

În ziua următoare am plecat spre Scutari. Scutari e un oraş frumos şi e capitala Albaniei, aşezat pe lacul cu acelaşi nume, căruia i se mai zicea Şcondra şi are 36.000 de locuitori, cu poziţii romantice de toată frumuseţea.

Albania mai are un oraş, cu numele Ianina, nume a unei fecioare mahomedană care a fost sacrificată pentru Iehova într-o luptă sfântă, în Vechiul Epir. În acest oraş cu 30.000 de locuitori a fost şi un gimnaziu românesc.

Albania e o ţară muntoasă, cu 28.000 de km., pe golful Otrando, constituită din vilaietele Ianina, Scutari şi Cosova şi a fost declarată ţara autonomă în decembrie 1912⁷, are 850.000 de locuitori. Albanezii sunt oameni de statură mărunţă, portul îl au din pantaloni şi scurteică de dimie. Unii poartă şi de piele. Ei se ocupă cu cultivarea măslinelor, uleiurilor şi cu pescuitul. În Albania au murit mii de soldaţi din cauza deselor epidemii. Malaria făcea mari ravagii. Acolo s-au prăpădit mulţi bănăţeni şi ardeleni. Tot la Scutari se odihnesc şi câţiva lugojeni, a căror mame poate şi azi mai plâng după ei.

După terminarea podurilor, căpitanul cu mare bucurie ne-a anunţat plecarea. În seara acelei zile Csillag a dat o cină, cheltuind toţi banii ce i-a strâns cu vânzarea tutunului, căci el nu era fumător. Bieţii soldaţi, ca să nu prindă malaria de ei, se îmbătau. La petrecerea noastră au luat parte şi mulţi subofiţeri şi ofiţeri, cu care am petrecut camaradereste până în dimineaţa următoare, când la ora 6 plecarăm spre Dalmaţia, iar trupele celelalte au mers spre Dardanele.

Dalmaţia

Supt stăpânirea ungurească mulţi feciori mândri ai Banatului îşi făceau stagiul militar în muntoasa provincie iugoslavă Dalmaţia, care a fost ocupată de Austro-Ungaria odată cu Bosnia şi Herzegovina, la anul 1878.

Dalmaţia este aşezată pe Marea Adriatică cu peste 600.000 de locuitori, având capitala aşezată la poalele unor munţi înalţi şi se numeşte Zara.

⁷ În 28 noiembrie 1912 Congresul Naţional Albanez a proclamat independenţa Albaniei, recunoscută pe plan internaţional la Conferinţa de la Londra din 1913.

Marea Adriatică, care este un golf mare al Mediteranei, între Italia, Istria și Dalmația, servește mult navigației, având porturi mari la Triest, Pola, Fiume, Zelenica etc. ieșind la Marea Ionică.

Pe aceste plaiuri a fost dat multor români să plângă și să cânte doine de dor și jale, căci Dalmația era departe și cu greu veneau soldații la concediu, atât în timp de pace cât și în război. Umblând din greu acele ținuturi, după câteva zile sosiserăm la Antivari, unde ne așteptau iarăși cazanele cu varză.

De la Antivari plecarăm la Lastva, iar înainte de plecare căpitanul ne-a ținut o inspecție corporală, neaflând la niciunul din noi conservele și țibacul. Toată lumea a mâncat alimentele de rezervă, aruncând chiar și din muniție, pentru că eram cu toții slăbiți de puteri, de-abia ne puteam purta sculele.

După ce s-a făcut inspecția, căpitanul s-a luat cu mâinile de cap plecând înfuriat. Soarele s-a ridicat la meridian și căldura ne înăbușea. Setea ne doboră, căci nu se află apă de băut, deși cât vedeai cu ochii spre meazănoapte numai apă vedeam. Apa mării e sărată și nu se poate bea.

Pe la ora 4 p.m. sosirăm în marginea unui sat, unde aflarăm un izvor. Un dalmațian care ne-a ieșit în cale a sfătuit pe căpitanul nostru să rămânem în loc, că peste o oră va veni un uragan. Căpitanul care era vienez, nu credea în superstițiile populare și a dat ordin de plecare.

Cerul era senin și fără niciun nor. După o oră de mers, tocmai când eram pe un serpent, la dreapta în largul mării se ridicau niște nori biblici, grei, negri și plini de fulgere, ce se descărcau pe pământ.

Marea a început să urle și să arunce talazuri la mal. Căpitanul habar n-avea și ne forța să mergem înainte. Uraganul se apropia din ce în ce. Seredan cu Adam se apropiară de mine, apoi zise:

– Să știi frate că-i prăpădul lumii. Dumnezeu nu mai poate suporta păcatele noastre.

În acel moment uraganul ne cuprinse și într-o clipă toată lumea a fost trântită la pământ, apoi a început a ploua cu descărcări electrice, care au durat 40 de minute.

După furtună o mare parte au fost răniți. Căpitanul a fost și el rănit la cap, iar calul său a dispărut cu totul.

Noaptea târziu sosiserăm la Lastva, un orașel pe malul Mării Adriatice, unde se aflau niște regimente de honvezi pentru instrucție. Compania a început construirea unui mic port pentru îmbarcarea trupelor. În urma furtunei m-am îmbolnăvit, umflându-mi-se capul și am plecat la Budva pe picioare.

Pe drum am avut o întâlnire norocoasă cu doi lugojeni, ce veneau cu un transport pentru ca să completeze divizia. Lugojenii erau prietinii mei din copilărie: Mitru Ister, zis Grainicul și Ginu Ardelean, zis Bubița (azi invalid de război, care și-a

pierdut un braţ). Imediat ne aşezarăm pe iarba verde lângă un pod, întrebându-ne reciproc din necazurile şi durerile noastre. Vai, ce viaţă amară şi tristă duceam! 12 soldaţi primeam o pâine la zi. Când se împărţea pâinea, Mitru făcea doisprezece bucăţele de pâine cântărite la un cântar primitiv, stând cu cuţitul în mână gata să lovească pe acela care îndrăznea să ieie o fărâmitură de pâine. Într-o seară de vară, Mitru şi Ginu au venit la mine în vizită, cerându-mi o coajă de pâine cu lacrimi în ochi:

– „Oh, fraţilor – zisei – de trei zile n-am luat nimic în gura mea. Aici toţi vom muri de foame”.

Ginu priveşte spre mare, iar Mitru spre munţi zicând: „Hei, fraţilor, încoace e Banatul nostru, vezi, acolo unde răsare soarele”. Toţi trei privirăm spre răsărit, spre dulcele nostru Banat, plângând. Da, da, Banatul se trage în partea aceea şi cine ştie dacă-l vom mai vedea. Cine ştie dacă vom mai ajunge să mâncăm o pâine dulce din pământul nostru scump.

Plecarea spre frontul Italiei

Pe la sfârşitul lui iulie 1916, compania primise ordin de plecare la frontul Italiei. Camarazii şi prietenii mei lugojeni rămaseră mai departe prin ţinuturile balcanice, pline de epidemii. Toţi ne bucuram că ne îndreptăm spre centrele civilizate, unde puteam afla mai uşor o coajă de pâine mai bună. Ştiam cu toţii că la frontul italian e periculos, dar unii ziceau: mai bine mort străpuns de gloanţe decât de foame, holeră, tifus, malarie sau gălbinare.

Trenul plecase şi din nou străbătusem Herzegovina şi Bosnia, aşa că la 3 august sosirăm la Zagreb. Zagreb e un oraş foarte frumos şi e capitala Croaţiei din teritoriul Iugoslaviei, la NV. de Marea Adriatică, cu 2.500.000 locuitori. La 1919 pe lângă Dalmaţia, Herzegovina, Bosnia o parte din Banat şi Croaţia, Iugoslavia a mai căpătat provinciile Stiria cu 1.360.000 de locuitori, cu capitala la Graz, Carintia de la SV. de fosta Austro-Ungarie cu 370.000 de locuitori, cu capitala la Klagenfurth şi Karniolia cu 510.000 de locuitori, capitala Lajbach (Lublina).

Trenul plecase din Zagreb şi era lung şi ticsit de soldaţi: unii cântau iar alţii strigau! Adio mamă, adio fraţi, surori, copii şi nevestă. Cine ştie dacă ne vom mai vedea vreodată!

Un soldat care mai fusese la frontul Italiei îşi ridică capul de pe paie şi zise: Ei, fraţilor, acum cântaţi, dar când veţi ajunge la Doberdo aveţi să plângeţi ca copiii. La frontul Italiei e jale mare, acolo pică soldaţii ca firele de grâu în urma coasei, iar dacă nu te omoară gloanţele, te omoară fărâmiturile de pietre şi bombele avioanelor. Toţi câţi eram în vagonul acela ne-am strâns în jurul soldatului, care ne povestea din grozăveniile luptelor de la Isonzo şi Doberdo. Trenul fugea cu 60 km.

pe oră și în urma noastră venea un tren special cu muniții, alimente și apă. Apa era cea mai principală, pe care o primeam cu măsură, deoarece apeductele erau bombardate, iar în front nu ajungeau decât la trei zile.

A doua zi sosiserăm în peninsula Istra, la nordul Mării Adriatice, în orașul Opcina, la dreapta Triestului. De la Opcina se vedeau spre front nori de praf în urma camioanelor și a trupelor care mergeau să întărească frontul, căci era tocmai la sfârșitul ofensivei a V-a⁸. Un plutonier de la independența militară ne arată două insule mici în Marea Adriatică, spunând că de acolo italienii ne pușcă în spate cu tunuri de distanță mare.

Pe la ora 10 se înserase, iar la front se vedeau rachete fâlfâind deasupra tranșeelor. În partea dinspre mare se deschise un foc de tunuri, iar vreo 6 granate explodară în apropierea noastră, trimise din cele două insule arătate de plutonier. Soldații s-au împrăștiat, căutând fiecare să-și ascundă capul. Erau primele granate italiene ce picau în apropierea noastră. Toată noaptea n-a dormit nimeni, toți priveam mereu spre front.

A treia zi plecarăm la Nabrazina. Orașul era complet dărâmat de obuze. După ce ne așezarăm în dosul liniei ferate, căpitanul ne-a ținut o vorbire. Îndemnându-ne să ne facem datoria de ostași și în special că suntem sapeuri, iar la frontul italian sapeurii au o misiune importantă în ceea ce privește explozivitatea și aranjarea cavernelor și tranșeelor, unde mii de soldați află scut în timpul ofensivelor.

Căpitanul scapă niște lacrimi apoi zise din nou: – Să nu uitați că țara va răsplăti pe fiecare soldat viteaz cu cele mai frumoase merite.

Adam mă privi în față, iar eu am privit pe Hollo, a cărui fălci săreau ca pistoanele unui motor.

Grupul nostru de camarazi ne adunarăm laolaltă, cerându-ne scuze pentru insultele și ofensele aduse reciproc. Astfel noi toți ne împăcarăm, deoarece în război e bine să fii și cu dușmanul tău de moarte prieten. Părerile și ideile deosebite dispărură, căci în bubuțul tunurilor toți eram egali.

Divizia 18

De la malul Mării Adriatice până la pădurița de brazi de la Costanovița, divizia 18 ocupa toate tranșeele ce se mărgineau spre frontul din nordul Italiei. În această vestită divizie erau regimente ardelenesti, majoritatea români și anume: Rgt. 64 Inf. din Orăștie, Rgt. 50 din Alba-Iulia, Rgt. 31 din Sibiu, Rgt. 63 Bistrița, Rgt. 2 Brașov, Rgt. 62 Tg.-Mureș, Rgt. 23 Honvezi din Sibiu, Rgt. 12 Pionieri din Alba-Iulia, Schwerhaubitze nr. 40 și 3, Merzle nr. 2, diferite aruncătoare de mine, trupe de atac etc.

⁸ Ofensiva a V-a s-a desfășurat în iulie 1916.

La această divizie compania noastră a fost detaşată ca companie (sic) de specialitate.

Comandantul suprem al frontului italian a fost principele Eugen⁹, iar al diviziei 18 – după cum se spune – era generalul Köves von Kövesházi¹⁰. Comandantul Rgt. 64 era colonelul Jivanovici.

După trei zile de pregătire compania primise ordin de plecare în linia primă. Şoselele şi căile erau tixite de soldaţi. Unii intrau în tranşee, alţii ieşeau. Tunurile noastre băteau din răspuţeri pentru ca schimbul să se poată efectua cu uşurinţă şi repede. Ajunşi la poalele muntelui Hermada, zăresc pe un husar care venea călare pe cal, în galop. Era o figură cunoscută? Da, nu mă înşelam, era Ion Blaj zis Ciară, vărul meu care plecase în război cu 3 luni înaintea mea. – Noroc vere Ioane, strigai eu! Ion mă privi, apoi zise din fugă: – Noroc Lae! şi atâta tot. Ion era curierul brigăzii şi avea ordin să nu se oprească pentru că transporta corespondenţa confidenţială.

Când se înserase eram pe muntele Hermada, de unde se vedea întreg frontul peste care ţâşneau rachetele luminând tranşeele. Reflectoarele împrăştiau razele de lumină spre Monfalcone, luminând oraşul.

Pe la ora 12 sosirăm într-o dolină, aproape de prima linie cam 1 km. Într-o oră fiecare şi-a săpat o groapă, scutindu-şi capul.

Adam se lipi de mine fără să zică un cuvânt. A doua zi, pe la ora 9 am fost treziţi de bubuitul tunurilor. Căpitanul ne-a dat ordin să pregătim uneltele pentru facerea cavernelor. Deodată, în vârful muntelui, duruie nişte granate de calibrul 28 făcând nori de fum negru şi galben. Altele trosneau şi la 50 de paşi de lagărul nostru. În acel moment de înfricoşare aud o voce ascuţită ţipând. Mă întorc să văd

⁹ Arhiducele Eugen de Austria (21 mai 1863-30 decembrie 1954). La începutul Marelui Război a fost chemat în serviciul activ. În decembrie 1914 l-a înlocuit pe Oskar Potiorek la comanda frontului din Balcani. În 22 mai 1915 a fost promovat general colonel, iar în 24 mai a primit comanda frontului împotriva Italiei. Din martie 1916 a preluat comanda grupului de armate din Tirol. În 23 noiembrie 1916 a fost avansat feldmareşal; comandă frontul de sud-vest din noiembrie 1916 până în martie 1917. Împăratul Carol I-a eliberat din serviciul activ în decembrie 1917.

¹⁰ Kövess Hermann (30 aprilie 1854, Timişoara-22 septembrie 1924, Viena). A absolvit şcoala de ofiţeri genişti la Hamburg, Academia militară tehnică din Viena; ofiţer de stat major, colonel (1896). În 1914 la izbucnirea războiului a fost comandantul corpului XII de armată din Sibiu; în 1915 a fost comandantul grupului de armate de pe frontul de nord; în septembrie 1915 a participat la luptele din Serbia, Novi Pazar şi Muntenegru; în 1916 a comandat armata de pe frontul italian; în 1917 a comandat frontul din Carpaţi şi a ocupat Cernăuţi; feldmareşal (1917); după ieşirea Bulgariei din război a preluat comanda trupelor austro-ungare din Serbia; în 2 noiembrie 1918 a preluat comanda supremă a armatei austro-ungare.

ce s-a întâmplat și văd pe Roșca cu fața încrețită de dureri strigând: Mamă, mamă, dulce mamă! O schijă de granat i-a rupt brațul stâng din umeri, care se mai ținea în zdrențele hainei. Mai mulți sărirăm în ajutorul lui Roșca, dar în acel moment de disperare alte granate picară la dreapta. Toată lumea a fugit ascunzându-și capul în stânci de pietri. Seredan nu-și pierduse prezența de spirit și prin praful și fumul asfixiant aduse o foaie de cort și învăluirăm pe Roșca în ea, apoi pus pe doi pari l-am dus la lazaretul mai din apropiere. Sângele curgea din brațul ciuntit al lui Roșca, care înverzise la față și gema, privindu-și brațul ce era lângă el înnegrit. După o jumătate de oră tunurile încetară. Seara primisem ordin pentru transportarea a 100 de vrădnițe de sârmă ghimpată.

Dinspre front veneau răniți, iar din dosul frontului trăsurile cu muniții, traverse de fier și grinzi, care s-au întâlnit la o trecere îngustă pe Muntele Hermada, încâlcindu-se așa că nicio trăsură nu mai putea înainta. S-a făcut o învălmășeală mare, iar bieții răniți gemeau și țipări de dureri.

Ajuns la o trăsură în care erau încărcăți 8 gravi răniți, auzai și vocea lui Roșca, care striga: Mamă! Sărmanul de el striga mereu pe mamă-sa. Cine știe dacă frumosul și blondul Roșca a scăpat cu viață din învălmășeala aceea, căci în urma noastră tunurile băteau mereu.

Noaptea era înoroasă și întunecată. Reflectoarele inamice căutau mereu trecătoarele noastre, apoi le pisăzau cu granate. Cu mare greutate am putut așeza gardul ghimpat în fața tranșelor, scăpând toți cu viață, afară de Roșca, care a fost primul rănit din compania noastră.

Printre mormintele de la Doberdo

Trecuseră vreo două luni și ceva de la sosirea noastră la frontul italian, unde ziua și noaptea tunurile nu mai încetau. Compania noastră a construit două caverne și câteva tranșee pentru apărarea flancului stâng dinspre Marea Adriatică. La dreapta și stânga noastră mai erau câteva companii de sapeuri, între care și a IV-a condusă de căpitanul Barbarino (azi colonel în armata română), care era foarte îndrăzneț făcând mari bravuri, dar în schimb a secerat viața multor soldați români, pe care îi arunca în foc fără milă, probabil pentru a fi avansat cât mai repede.

Pe coasta de către mare, de unde tunurile băteau grozav, am avut 70 de morți într-o seară. Italienii ne-au descoperit pozițiile și ne bombardară mereu din spate.

Toți ne-am îngrozit, iar unul zise că dacă va merge tot așa în scurt timp împăratul nu va mai avea cătane cu care să se lupte. În acel moment de groază toți am fugit care încotro. Unde și unde se auzea câte o pușcătură. Adam se învălui într-o pătură și se ascunse în fundul cavernei.

Așa se scurgeau zilele și n-a trecut una ca să nu vedem sânge. O scrisoare sosită de la un cunoscut, îmi indică locul unde fratele meu a fost înmormântat.

Ziua și noaptea mă gândeam să merg acolo. Căpitanul n-a putut să-mi dea permisiune, deoarece avea ordin strict.

În cavernă se aude deodată o mare gălăgie. Hollo se luase la ceartă cu doi bosniaci. Un maior tocmai făcea inspecție la santinele și văzând cearta i-a împărțit pe toți cei trei la cele mai periculoase locuri, ca să steie de santinelă 24 de ore fără schimb.

Locurile acelea erau numite „Trecătoarea morții” și Hollo știa că de acolo nimeni nu se mai întoarce teafăr. De aceea a căutat să se înțeleagă cu cei doi bosniaci ca să nu plece. Se apropie seara, patrolele s-au adunat, dar Hollo cu cei doi bosniaci nu sunt prezenți.

Deodată, de la aripa stângă de la dolină, apar niște vânători care aduc vestea că împăratul Francisc Iosif a încetat din viață. Toată lumea de la front se bucura crezând că se va face pace. Un infanterist care cunoștea limba italiană a scris pe o foaie de cort că împăratul Austro-Ungariei a murit, pe care a aruncat-o la italieni. Tranșeele erau aproape și peste câteva minute un pachet alb picase în tranșeul nostru. Era o cămașă albă, pe care era scris că italienii au cunoștință de o săptămână de moartea lui Francisc Iosif. Așa a și fost, deoarece la puțin timp am depus jurământul împăratului Carol I.

Într-o noapte, după ce am făcut legătura cu sârmă „Knal” și am înnodat-o cu o capsă de 10 gr. la legăturile principale ale tranșeelor ce urmau să fie explodate, am dat foc fitilului. În acel moment un maior străin apare printre împletiturile cu dinamită, iar deodată se face explozie cutremurându-se pământul. Maiorul și-a dat seama că viața lui e în pericol și de bucurie c-a scăpat ne-a dat niște țigarete „Dame”, pe care le-am fumat cu mare lăcomie. Tot acest maior ne-a făcut rost și de un permis, iar a doua zi am plecat cu Adam spre Doberdo prin dosul frontului. Eu mergeam înainte, iar Adam în urma mea, obosiți, căutând prin toate dolinele, pe la toate crucile, numele fratelui meu. Trecusem încă un deal și în fața noastră apare o privescitură numită de soldați „Parchiște”, în care erau multe morminte cu câte o cruce la căpătâi. Adam mă oprise la o cruce, pe care era tatuat cu fier ars numele lui Petru Rotariu din Rgt. 61. „Asta-i vărul meu, zise Adam cu lacrimi în ochi.

Am cutreierat tot ținutul fără niciun rezultat. Miile de cruci stăteau împrăștiate și ruinate de ploi și vânturi, iar altele aruncate de granate și bombe din aeroplane.

Aproape pe toate crucile scrisul era indescifrabil. Adam, obosit de atâta căutare, îmi arătă o cruciuliță pe care se mai vedeau niște litere. „Ia te uită, zise Adam, vezi «P.A.», se mai vede și «B, l, d» și «n», cu cifrele 1915. Acesta e mormântul fratelui tău”.

– „Da, Adame, ai dreptate. Chiar dacă n-ar fi adevăratul mormânt al fratelui meu, în război toți suntem frați și nu este nicio deosebire între acești eroi”. Am îngenuncheat și am sărutat mormântul, iar după o oră de odihnă am plecat spre tranșeele noastre de la Hermada.

Doberdo și ținuturile acelea devastate au rămas în urma noastră. Trecând încet printre cruci cetean mereu numele căzuților: Otescu, Bombescu, Trubianszky, Balog, Ardelean, Buciu, Secoșan, Gogel, Drăgoi, Fischer, Boldurean etc. etc.

Înapoia frontului

Ofensiva din toamna anului 1916 a durat o lună de zile în bătaia tunurilor, ziua și noaptea. Rezultatul luptelor a fost că trupele au înaintat 4 km., ocupând aripa stângă, nimicindu-se toate întăriturile pregătite cu atâta sudoare și jertfe omenesti. Ofițerii austrieci erau foarte îngrijorați căci planurile lor n-au dus la rezultatul dorit. Ofensiva a VII-a a eșuat și ea ca și celelalte șase¹¹. Peste întreg frontul era o jale mare, căci din nou bieții soldați, care au mai rămas teferi, au fost puși la muncă grea, pentru a face noi întărituri.

Înaintarea și ocuparea celor două poziții ale italienilor s-a făcut prin faptul că soldații noștri fiind flămânzi și știind că în tranșeele inamicului se află de-ale mâncării, ei au rupt frontul, riscându-și viața pentru o bucată de pâine.

Pe front soldații erau expuși la cele mai grozave suferințe, de foame, boli, îmbrăcați slab și mânâți cu forța în luptă, pe când înapoia frontului se petreceau cele mai dejosătoare scene.

Înainte de începerea ofensivei au venit doi infanteriști trimiși la front din pedeapsă, pentru că au îndrăznit să denunțe mărșăviile ofițerilor de la Cartierul General. Unul din ei era de origine cehă și a fost ordonanța unui maior, iar al doilea infanterist, deși era ungur, a fost chelner în țivilie, iar la Cartierul General ocupa postul de bucătar.

– Să vedeți dumneavoastră – zise chelnerul, voi fomați aici până ce picați în agonie, pe când ofițerii mănâncă fripturi de paseri, beau șampanie. Pe când voi vă frământați și sunteți loviți de gloanțe, ei petrec bine, iar pe voi vă mănâncă păduchii.

Adam, Valeriu și câțiva infanteriști de la Rgt. 64 mă privesc cu ochii lor înfundați în cap, cu fețele lor blajine și murdare de nămolul tranșeelelor și fumul obuzelor.

– Da, fraților, acolo, la Cartier, în fiecare noapte, pe când voi așteptați moartea, ei strâng în brațe duduite aduse de la Triest, pe care le îmbracă în haine de ofițer ca să nu fie observate de nimeni. La ușă stă o santinelă, nu dă voie nimănui să intre. Și să vedeți soldați – zise chelnerul ungur – într-o seară, pe când tunurile băteau grozav la sud, intru neobservat de nimeni în bordei, stând încremenit de cele văzute acolo, fapte dintre cele mai păcătoase petrecute între ofițeri și femei cu moravuri ușoare.

¹¹ Ofensivele de pe Isonzo: I – 23 iunie-7 iulie 1915; II – 18 iulie-2 august 1915; III – 18 august-4 noiembrie 1915; IV – 10 noiembrie-2 decembrie 1915; V – iulie 1916; VI – 6-9 august 1916; VII – septembrie-noiembrie 1916.

Chelnerul începu a vorbi tot mai înfocat când, deodată, Adam îmi face un semn să plecăm. Ajungând în mijlocul dolinei, apare un căpitan cu câţiva jandarmi şi arestară pe toţi care erau în dolină la sfat. Bucătarul încercând să evadeze a fost împuşcat de jandarmi. După câteva zile Petö a fost decorat, pentru că el i-a denunţat pe aceia ce încercau să răspândească anarhia printre soldaţi. Petö ne spiona zi şi noapte dar nu putea face nimic, căci eram prudenţi.

Se făcuse frig, apropiindu-se a treia iarnă, iar războiul nu se mai termina. Adam blăstăma pe toţi aceia care prelungesc războiul şi nu doresc pacea. La miezul nopţii nişte avioane italiene apar deasupra noastră şi ne bombardează poziţiile. Unii ţipă loviţi de schije, iar alţii se ascundeau prin tranşee, căutând scut pentru salvarea vieţii.

O idilă pe front

După ofensiva din toamna anului 1916 mai rămăsesem vreo 50 de soldaţi necionţiţi de gloanţe, iar ceilalţi, partea cea mai mare, au picat, iar restul răniţi şi morţi. Schimbul ne-a sosit şi apoi ne-am retras lângă Nabrazina pentru două săptămâni de odihnă. Unul dintre cei noi sosiţi pe front se apropie de noi şi ne cere puţină apă din butoiul comun ce-l aveam.

– Apă? Pentru boboci nu avem apă. Vorbeşte cu noi româneşte – zise un tunar – dacă vrei apă.

Soldatul nou sosit ne priveşte mirat apoi zise:

– Şi voi sunteţi români, îmi pare bine fraţilor!

– Păi ce ai crezut, că suntem topaci? Peste întreg frontul numai români găseşti, zise din nou tunarul.

Soldatul ne face semn ca să-l urmărim şi cu toţii trecurăm într-o vie, apoi zise:

– Fraţilor, România a declarat război Ungariei şi a ocupat Braşovul, Sibiu şi acum armata română înaintază spre Cluj. În puţin timp întreg Ardealul va fi ocupat de armata română.

La această veste ne-am bucurat cu toţii, adunându-ne într-o dolină.

– Da, fraţilor – zise noul sosit – înapoia frontului sunt deja prizonieri români aduşi aici pentru lucrări. Ei declară că până la Crăciun războiul se va termina, că ruşii în alianţă cu românii înaintază mereu spre centrele Ungariei.

– Auzi nene – zise unul din soldaţii cei vechi – România a intrat în război şi noi habar nu avem. De aceea au trimis toate regimentele româneşti la frontul italian, ca să nu dezertăm.

Vlădica, un voinic cu ochii luminaţi, se întinde pe iarbă şi zise:

– Aşa mi-e de dor de casă şi de mama, de ţara mea, de Banat!

– Şi mie mi-e dor de nevestă şi copilaşi, zise altul.

– Dar mie – zise unul de la artilerie, ce purta o medalie de argint și crucea campaniei din 1912 – cum să nu mi se urască viața de atâția ani de militarie? Ei, dar vezi, te obișnuiești ca alba cu șeaua și să mă credeți că eu în militarie m-am făcut om. Aici ai masă, pat și haine gratis, comanzi și-ți vine, dar în civilie trebuie să muncești din greu și tot n-ai nimic.

– Se pare, camarade, că pe tine nu te așteaptă nimeni acasă, se auzi o voce dintre soldați.

– Da! Da! Așa este, eu n-am pe nimeni. Tatăl meu a fost omorât la o mină din Petroșani, mama a fost împușcată de jandarmi din imprudență într-o învălmășeală cetățenească. Singurul meu frate a plecat acum 15 ani în America, iar nevasta lui, rămânând acasă, a devenit necinstită. Ai dreptate, numai pe voi vă am, camarazii mei dragi și haina asta de artilerist, ce o port de 5 ani și cine știe până când.

– D-apoi eu, fraților – zise unul mai oacheș – eu am lăsat acasă o nevăstuță frumușică, cu care m-am cununat duminică, iar luni am plecat în Galiția. Cine știe dacă o mai găesc așa cum am lăsat-o.

– Eu, fraților – se ridică Granciu, un țigan din Biserica Albă – ce credeți? Ieri am primit o scrisoare de la Rista, vărul meu, care-mi scrie că Safta mea a născut un cioroi și eu n-am dat pe-acasă de la începutul războiului și sunt doi ani de atunci.

Toți izbucnirăm în râs în hohote, iar Granciu ne privea cu mutra lui acră de mânie.

– Voi râdeți? N-aveți de ce râde, că și eu eram dat dracului. Aveam o frișcă de față cu care trăiam foarte bine.

– Ei, să ne spui și tu acum ceva, Lae, se adresează mie, căci ațipisem cu capul în palme.

– Ce să vă mai spun și eu, sunt încă tânăr și n-am nimic de spus.

– Aha, acesta s-a plictisit de viață, zise un bărbos.

– Hai să lăsăm vorba și să plecăm, căci se face noapte, zise camaradul Vlădica.

Din deal bucătarul ne chema la cină și alergăm cu toții la cazanul de ciorbă.

A murit cu doina pe buze în 1917

Era în luna august 1917, la frontul italian pe Munții Isonzului. Se făceau mari pregătiri de luptă. Armatele austro-ungare se concentrău și înarmău, cerând ajutorul germanilor pentru a rupe frontul, care doi ani n-a putut fi străpuns pentru că italienii se țineau bine.

Compania mea era pe muntele Hermada, la marginea mării, de unde se vedea bine Monfalcone, Görz și Vila Vicentina. Eram în pregătire și munceam zi și noapte la săparea cavernelor, pentru a ne servi la apărarea vieții. Mai ales noaptea fiind defensivă, unde și unde se auzea câte o pușcătură de bum-bum, în schimb

reflectoarele căutau cu atenție ceea ce se petrece în pozițiile austro-ungare. Așa trecea zi de zi, așteptând ofensiva cea finală, după spusele ofițerilor germani, care veniseră cu gaze incendiare și otrăvitoare pentru a nimici pe italieni. Fierbere mare, munițiile se descărcau, pozițiile se întăreau, ofițerii făceau planuri, toată lumea muncea parcă erau plătiți cu aur. Singurul gând ce ne preocupa pe noi era minagia (bucătăria) și nici în ruptul capului nu ne despărțeam de lângă o stâncă de piatră, care era drept lângă drum și acolo stăteam zi și noapte așteptând bucătarul, care se numea Pavel și spunea că-i de lângă Orșova, dându-ne pe furis câte un os de ros.

De data asta de 3 zile așteptam pe Pavel și el nu mai sosea cu minagia. Ce poate fi, ne întrebam noi. Rotariu spunea că Pavel va fi murit sau că s-a isprăvit cu mâncarea și trebuie să se facă pace.

Adam fiind foarte flămând îmi zise: „Eu nu mai stau, nu mai pot să sufăr” și plecă. Peste o jumătate de oră venise cu o traistă de țibac și apoi roade până ce mi se încheștase gura.

– Ei, mă frate Adame, dar de unde ai pilit țibacul?

– L-am luat de la un honved, ce picase încă din ofensiva trecută și care de trei săptămâni ședea acățat, mort între sârmele ghimpate. Cu acest țibac o mai duserăm o zi și o noapte.

– Dacă nici azi nu vine Pavel, va trebui să plecăm, pentru că căpitanul ne ia drept dezertori.

– Așa e, zise Adam, vom aștepta noaptea asta, apoi mergem la companie.

Era în seara de 7 septembrie. Peste toată zona Isonzului domnea o liniște adâncă, unde și unde câte un reflector căuta pozițiile. Iată că pe la 11 seara se aude un fluier, care cântă o doină bănăţeană de se legănau dolinele italiene. Adam strigă: Să știți că vine Pavel! El cânta la fluier, pentru că ne spusese că a fost cioban la oi. Ambii ne scularăm să plecăm, dar în acel moment un reflector italian ne-a cuprins în razele lui și deodată a urmat un ropot de tunuri, luând apoi fuga disperat, fără a mai gândi la mâncare și la ciolanul de ros. A doua zi am aflat pe Pavel cu cei doi cai, în spinarea cărora a fost minagea, într-o baltă de sânge, morți, căci lovitura a fost în plin. A murit sârmanul Pavel cu doina pe buze, cântând așa de duios, de poate și azi plâng dolinele Isonzului în care și-au aflat moartea mii de români.

Trei zile căpitan ca prizonier în Italia

După ce Pavel murise cu doina pe buze, zile amare am petrecut, deoarece căpitanul Schröder se supăraseră pe noi și ne vâra în linia primă. Eu eram sprengmaister, iar Adam mă secunda ca să nu ne despărțim. Foamete mare, sete grozavă, țipăte, strigăte, înjurături, învâlmășeală, iar tunurile aruncau granate ca ploaie.

Noaptele erau lungi și zilele groaznice, mulți au înnebunit, iar cei răniți rămânneau jos, călcați de cei ce-și apărau viața. Un vânt subțire bătea dinspre Marea

Adriatică și aducea un miros acru și înădușitor. Din spatele nostru se auzea „Forverț! Forverț!”. Sărmanii sapeuri duceau sârmă ghimpată înaintea liniei I. Eu eram înaintea, Adam în urmă, ducând o vraniță în spate cu sârmă ghimpată. În trei zile și trei nopți, din 360 de sapeuri am mai rămas 80. Ceilalți toți au murit. Sărmanele mamele lor cum îi așteaptă, dar ei dorm în Munții Isonzoului. Nu mai pot! Nu mai pot! – strigam lui Adam – aici ne prăpădim! Adam mă prinse și împreună am fugit spre mare, unde știam o cavernă. Ajunși acolo, caverna era plină de infanteriști și cu greu ne lăsară la gura ei. Spre ziuă Adam pornise după mâncare, căci nu mâncasem de 4 zile, cu toate că tunurile bubuiau fără încetare.

Se apropie ofensiva cea mare, spuse un infanterist. Ah! Doamne păzește-ne, să nu pice un granat că toți vom muri, zise altul.

Se apropie ora 4, Adam nu mai vine. Un granat trosni în apropiere și îmi umplu ochii. Gaz! Gaz! strigai eu și toți puseră masca de gaz pe față, așteptând cu groază moartea. Cam pe la ora 6 ne-am trezit cu italienii peste noi, care ocupaseră primele poziții ale noastre – Afora, Porca, Madona – și toți am ridicat mâinile în sus, lepădând armele jos. Eu de frică că ne omoară am strigat: Frateli, frateli, eo parlo italiano, prego! După ce ne făcură percheziție, am fost duși într-o dolină, la o distanță de 500 de pași. Acolo am fost predați unui ofițer cu barbă. Eu, de bucurie că am scăpat cu viață și că m-am scăpat de front, am strigat: „Vivat Italia!”, iar în acel moment am fost lovit aspru în cap, căzând peste ofițerul cu barbă care a râs și îmi dăde un bilet de culoare roșie, apoi zise: „Avanti via Udine”. Am plecat voind a-i săruta mâna, căci eram copil de 19 ani, dar în acel moment o explozie puternică și vreo câțiva din noi zburară în văzduh. Îngroziți am fugit pe unde am putut.

Când am ajuns în Monfalcone răsufлам mai ușor. Eram tot zdrențuros și murdar, iar biletul era în mână. Pe el era scris: Prisonier de guerra, via Udine. Fiindu-mi coastele și picioarele ieșite din haine, am mers la un magazin ce era părăsit și m-am îmbrăcat în cele mai frumoase haine ce le aflasem. Am luat și un chipiu și în grabă să nu mă ajungă austriecii, am plecat fără să mai privesc spre groaznicul măcel. Sărmanii mei camarazi de companie, cine știe de mai trăiesc? Înspre seară eram la 10 km. depărtare de front, deci în siguranță. În urma mea nu mai venea niciun prizonier. Poate ai noștri or fi cuprins pozițiile îndărăt, mă gândeam eu.

Am făcut un pat în fân și după ce am mâncat o paniocă și 3 conserve de pește, m-am culcat la marginea drumului până în ziua următoare, când am fost trezit de tunurile ce împușcau după aeroplanelle germane. Am plecat din nou la drum. Sute de tunuri treceau spre front. Circulația era mare, iar eu mergeam prin holde. Spre marea mea mirare toată lumea mă saluta. Imediat mi-am dat seama că sunt în posesia unor haine cu rang mare. N-aveam ce face, trebuia să primesc onorul și la

stânga și la dreapta, căci n-aveam unde să-mi schimb hainele. Am căutat pe la guler să-mi rup stelele, dar n-aveam ce. Ei, așa-i în război și am plecat mai departe. În urma mea tunurile se mai auzeau bunăoară ca o oală cu fasole fierbând.

Înspre seară am intrat în Vila Vicentina. O santinelă de la Ospitalo de Campo mă salută și toți mă priveau ca pe o minune. Niște fete dintr-un balcon râdeau cu hohot. De fapt eram caraghios, căci în bluză încăpeau doi. Chipiul se cufunda până la urechi și cu cizmele puteam trece Pavia. Ce-mi pasă mie, sunt un biet prizonier, mă încurajam singur. Ca să scap de ochii lumii, am intrat într-o cârciumă, dar acolo era plin de soldați deoarece era tocmai duminică. La intrarea mea toți au sărit în picioare dându-mi onorul ca lui Cadorna¹². Ce să mă fac? Le-am făcut semn să șadă și mă așezai și eu la o masă. De la birtaș am cerut un mezo litro vino, că doar atâta am știut. Între soldați s-a început o discuție și se coteau luându-mă drept spion. Când să plec, un voinic mă oprește, întrebându-mă în limba italiană, iar eu îi arăt biletul. Fratelo a început să râdă și făcu un semn, apoi toți râdeau în cor, înconjurându-mă. De la cârciumă am fost dus la un birou unde, spre mirarea mea, am fost întrebat în limba română de un subofițer înalt, cu mustață mare, neagră, care părea a fi ardelean. După două ore de audiere am fost trimis la spital, unde mi s-au dat alte haine și numai acolo am putut vedea pe măneca stângă trei șinoare. Astfel am fost trei zile căpitan, ca prizonier în frumoasa Italie.

Retragerea italienilor în toamna anului 1917

După ce am fost internat în Ospitalo de Campo și dezbrăcat de hainele de căpitan, am fost plasat în camera no. 16, unde erau bolnavi cei cu malarie, friguri și catar. Spitalul era plin de răniți și bolnavi, printre care am fost mulți prizonieri. Edificiul era compus din 18 camere, bucătărie și magazie, unde era o curățenie exemplară. Medicii și personalul erau specialiști, care nu făceau nicio deosebire între prizonieri și soldații lor. Toți am fost bine tratați. Mâncările erau speciale și îngrijirea blândă. Comandantul spitalului era un maior bătrân cu numele de Titoni. Fiind eu dintre cei din urmă prizonieri, foarte mulți ofițeri și civili veneau să mă întrebe despre situația frontului și a armatelor austro-ungare. Se poate că informațiile mele erau exacte, pentru că interesau mult pe italieni.

Într-o zi am primit vizita unui ziarist din Roma care, între altele, a spus: „Cel ce va avea pâine mai multă în acest război, va învinge”, iar eu i-am răspuns că în armatele austro-ungare foamea e mare. Ziaristul îmi strânse mâna și plecă.

În al treilea pat lângă mine era un locotenent cu numele Szabatkai, asemenea prizonier, care era foarte grav bolnav. Dânsul se interesa mult de situația de pe

¹² Raffaele Cadorna (12 septembrie 1889-20 decembrie 1973). Absolvent al Academiei militare de la Modena, în timpul primului război a fost șeful Statului Major al armatei italiene.

front, iar când i-am spus că italienii înaintează, a pus capul în pernă oftând adânc. M-a rugat să-i scriu o carte mamei sale apoi, după câteva ore, a fost mutat în camera no. 18, cea din urmă, unde cei mutați acolo își dădeau sufletul. În fundul camerei no. 16 era și un român cu numele Nicolae Mândruți, din Ardeal. Picase prizonier în ofensiva a 9-a, fiind otrăvit cu gaze. Alături de el era și un ungur cu numele Varga care la fel o pășise, cu care stam de vorbă și priveam pe fereastră soldații italieni ce mergeau cântând tradiționalul lor cântec „General Cadorna”. Cine știe câți din acești soldați s-au mai întors la căminurile lor sau dacă au picat în captivitate, vor fi fost și ei așa de bine tratați ca și noi?

Era luna octombrie, o începere de toamnă posomorâtă și plină de dureri. Toată lumea se săturase de război și dorea pacea. Într-o zi un sanitar intră grăbit în camera noastră și chemă pe Benetti. Benetti era infirmierul nostru, care ne îngrijea. Sanitarul arată lui Benetti un ziar intitulat „Popolo d’Italia”¹³ care avea pe pagina primă, în caricatură, pe Wilhelm și Carol, iar jos o hartă a frontului. După ce o examină, ambii au ieșit înjurând. Nemții și austro-ungarii au pregătit o ofensivă mare, care s-a și început, deoarece tunurile se auzeau grozav în timpul nopții. Printre medici, infirmieri, bucătari și civili era o mare fierbere. Aeroplanele germane pătrunseseră și bombardau șoselele unde știau că era armată. Varga venise la patul meu și zise: Să știi că ai noștri înaintează! Mândruți, care era lângă mine, enervat îi spuse: Să știi că dacă mai repeți odată aceste cuvinte, te denunț italienilor și va fi vai de pielea ta!

După niște zile, într-o noapte am fost treziți din somn, iar spre front cerul și pământul se vedea roșu. S-a aprins pământul, strigă Mândruți, căci de la Marea Adriatică până la poalele Tirolului numai văpăi roșii se vedeau. O groază mare cuprinsese pe toți.

Într-o dimineață ne trezirăm cu strigăte de alarmă: „Indentro tutti! Vini! Vini! Curi! Curi!”. Medicii și infirmierii au fugit cu ce au prins la mână, rămânând numai bolnavii. Batalioane, tunuri, automobile, oști întregi se retrăgeau. Parcă năvălesc hunii! S-a rupt frontul, armatele austro-ungare înaintează. Să fugim și noi, strigă Mândruți.

Italianii cum se retrăgeau, dădeau foc la magaziiile cu muniții și cereale. Panică mare s-a ivit între civili. Unii fugeau, iar alții, cu femeile și copiii lor, se ascundeau în pivniți și-n pământ. Aș fi fugit și eu, dar eram slab și fără puteri. Înspre seară au apărut ca sălbaticii „Sturm trupele” austro-ungare, împușcând și devastând tot ce găseau în cale. Soldații turmentați de vinurile aflate în grandioasele pivniți italiene

¹³ „Il Popolo d’Italia”, cotidian politic italian fondat de Benito Mussolini, ca organ al Partidului Socialist Italian. Mussolini a condus ziarul între 1914-1922; din 1922 a devenit organ al Partidului fascist.

nu-şi mai dădeau seama ce fac, ci ca turbaţi împuşcau, tăiau oameni şi vite fără milă. Era o groază a privi cum baionetele se înfingeau în piepturile celor care voiau să protesteze sau să-şi apere avutul. Ofiţerii turmentaţi, şi ei cu revolverele şi săbiile scoase, strigau „Elöre! Elöre fiuk Rómába” („Înainte băieţi, spre Roma!”). Husarii înaintau în galop, automobilele duruiau, o parte din honvezi, şi ei turmentaţi, se îndreaptă spre spital, cu ochii tulburaţi, împuşcând asupra spitalului, omorând şi pe cei ce odată au scăpat de la moarte, strigând: „Halál a Büdös digonak!” („Moarte puturoşilor italieni!”).

Văzând că aceşti turbaţi atacă şi pe bolnavii din spital, cu Varga am ieşit afară şi am strigat din răspuţeri: „Ne üssetek testvérek, itt magyarok is vannak!” („Nu ne omorâţi fraţilor, aici suntem şi unguri!”). Abia după nişte ore se liniştiră, apoi, morţi de oboseală, au picat şi au adormit pe coridoarele spitalului. Varga, temându-se că vor veni şi alţii, a scris pe zidul spitalului „Magyar tábori kórház” („Spitalul de câmp unguresc”), scăpând în forma aceasta de primejdii. Din Ospeto de Campo, raiul bolnavilor, a mai rămas un iad, iar zidurile pline de sânge. Sărmanul Benetti, care ne-a fost credincios nouă, a fost ucis la uşa de intrare, nevoind a-i lăsa. Unii bolnavi au sărit de la etaj, iar alţii ţipau ca nebunii şi fugeau pe câmpuri. Nici Varga nu crezuse că fraţii lui sunt aşa de barbari în război.

Trupele dezordonate înaintau ameţite de alcool. Bosniicii făceau mari ravagii. După câteva zile au sosit trupe mai cumpătate, care au făcut ordine şi linişte. Spitalul s-a luat în primire de ambulanţa sanitară, făcându-se iarăşi ordine. Varga împreună cu mine povestirăm ce barbarie au făcut trupele prime, iar un ofiţer medic spuse nepărtinitor: „Aşa-i războiul!”.

De aici încolo procese verbale. Mândruţi a dispărut şi mâncam la Derghezimizile (morcovi şi pătrunjele). După trei săptămâni am fost trimişi la Sammelstelle apoi, de acolo, la Sant Dona, unde ne-am aflat compania, însă fără căpitan şi mulţi camarazi dispăruţi. Toţi au dispărut numai Adam şi cu Seredan din Micălaca au mai rămas. Adam îmi păstrase două scrisori pe care le-am citit plângând.

Luptele de la Sant Dona

După retragerea mare a italienilor şi armistiţiul încheiat pe fronturile nordice ale Europei, conducătorii armatelor austro-ungare au concentrat toate forţele pe frontul Piavei, pentru a-l rupe şi înainta spre Roma seculară, unde ungurii doreau cu orice preţ să pătrundă pentru că aveau mare ură pe italieni, care până în anul 1915 erau aliaţi cu ungurii, iar în luna iulie, în acel an, Italia se alăturase de Franţa declarând război Austro-Ungariei.

Frumoasa provincie Treviso era invadată şi călcată de trupele austro-ungare, care mijuiau ameţite de foame, căci magaziiile şi hambarele italienilor s-au golit. Trupele venite din părţile României aduceau fasole şi mălai din Ţara Românească, pe care-l mâncau ungurii cu o poftă asiatică.

Bucuria mea cea mare a fost că la companie, pe lângă camaradul meu Adam, am aflat și doi lugojeni vecini și prieteni veniți cu transportul nou: Fazekas și Ehmman, ambii zidari. Întâlnirea noastră a fost princiară, urmată de lacrimi și zâmbete copilărești, de: „Tu ești Lae? Tu ești Ioșca? Mă neamțule, mai știi juca douăzeci și una?” etc. etc.

Principele Eugen al habsburgilor era comandantul suprem al armatelor de la Piava, Boroievici¹⁴ comandantul corpului 7 armată. Un regiment de bosnieci, care era la Sant Dona, se puseră în grevă, căci ei ziceau: „Ima ruma, ima sturm, nema rum, nema sturm. Boga mi”.

La Sant Dona se făceau mari pregătiri la flancul stâng. Era pe la sfârșitul lui ianuarie 1918 și fiindcă era o ploaie în acea seară, Adam mă rugase să dorm cu el într-o pivniță ruinată, că până atunci mă întrețineam cu lugojenii mei. Adam îmi povestea cum a picat căpitanul Sangrando și mai mulți colegi, apoi zise: Iar pe tine te credeam dezertor prin Munții Banatului. Era cât pe-aici să fug și eu dar, știi, în Italia am găsit macaroane și vinuri fine, dar acum să știi că mi s-a urât și mie de război, căci prea mare porcărie se face din partea nemților.

Adam oftează adânc și așezându-se pe paie spuse din nou: La Isonzo, după ruperea frontului, compania noastră a făcut un pod primitiv, peste care au trecut multe trupe și tunuri. Mâine zi se zvonise că va veni împăratul Carol. După o oră iată, împăratul trece pe pod. Când a fost la jumătate de pod, se rupe și împăratul căzu cu automobilul în apă, parcă era încărcat de păcate. Din fericire apa era până la brâu și scapă cu viață, iar noi tremuram ca cotoaragele de frică. Imediat am primit ordin de plecare în marș forțat. După trei zile am ajuns la Tagliamento, unde se încinse o luptă crâncenă, iar după alte trei zile italienii s-au retras la Pavia, unde s-au întărit. Pierderi mari au fost la noi, căci soldații turmentați de vinuri înaintau ca orbii, iar mitralierele italiene îi secerau ca coasa firele de grâu.

Tunurile bubuiau și Piava s-a înroșit de sânge, căci mii de soldați și-au aflat moartea înecându-se în apă.

De aici încolo nimeni nu mai striga: „Elöre Rómába!”, ci fieștecare soldat căuta să-și sape o groapă, căci gloanțele vâjâiau ca ploaia. M-am îngrozit văzând atâția morți pe care trebuia să-i aruncăm în Piava, nemaivând loc a-i îngropa. Când s-a făcut asaltul asupra Sant Donei, mii de bătrâni, femei, fete și copii au fost uciși, căci năvălirea trupelor a fost barbară, iar tunurile călcau răniții și morții picați pe câmpie. În fuga noastră am găsit un biet copilăș încă în viață la mumă-sa în brațe, care era moartă și în fugă l-am aruncat într-o ambulanță cu răniți, cine știe dacă

¹⁴ Svetozar Borojević von Bojna (13 decembrie 1856-23 mai 1920), general al armatei austro-ungare, feldmareșal în timpul primului război mondial; locotenent din 1 mai 1875; în 1878 participă cu regimentul său la ocuparea Bosniei.

bietul copilaş a scăpat cu viaţă. Din Sant Dona n-a rămas decât ruină. Germanii rămaşi în urma noastră au început a jefui oraşele şi satele, încărcând pe trenuri speciale până şi clanţele de metal de la uşi. După o lună întreaga provincie a fost jefuită, iar bieţii ţivili au rămas calici blăstămând toată sămânţa germanilor.

Când să adormim, iată un soldat ne cheamă căci e ordin de plecare. Imediat am tras cu socoteala că se începe o ofensivă parţială în bălţi, pentru a scoate cele două regimente ameninţate să le ducă apa ce creştea mereu. Ofensiva s-a început în aceeaşi noapte, trecând Piava cam 8 km., dar urmarea a fost că întreaga divizie a fost nimicită, care după 5 zile a fost scoasă din luptă şi trimisă la Vittorio pentru refacere.

Marşul a durat 8 zile. La Conegliano am aflat Regimentul 43 Infanterie din Caransebeş, Reg. 4 Husari, Tunarii 17, unde erau mulţi lugojeni despre care voi scria cu altă ocaziune. În Vittorio am intrat la 1 martie 1918, unde erau mulţi soldaţi români, căci aproape numai româneşte se vorbea pretutindeni. Vittorio e un oraş frumos la poalele munţilor dinspre Beluno, dar ruinat de granate şi bombe. În oraşul Vittorio ţivili rămaşi au fost jefuiţi complet. Foametea era mare, căci 10 soldaţi primeau o pâine, iar caii picaţi pe front erau ciupeliţi de carne şi distribuiţi armatelor.

Propaganda italienilor şi a prizonierilor români în armatele Puterilor Centrale din ultimul an de război

Zilnic între grupuri de ofiţeri şi soldaţi se puneau întrebări despre sfârşitul războiului. Toată lumea ştia că anul 1918 va aduce pacea, deoarece mizeria şi foametea erau peste măsură de grele, nemaiputându-se suporta şi continua războiul mai departe. Cu toate acestea ameninţări de dezordine şi pornire spre revoluţie, ungerii şi nemţii contau mult pe soldaţii români şi bosnioci, care luptau încă cu credinţa şi vitejia de la începutul războiului la frontul Serbiei şi al Galiţiei.

Această încredere ungerii o vedeau pe faţă românilor, însă în inima lor era contrarul, căci marii bărbaţi şi luptători ai românismului luptau din răspuţeri pentru libertate. Degeaba s-au făcut mii de arestări, căci sentimentul libertăţii a intrat în inima poporului român şi un popor întreg nu se poate captiva. Bietul soldat român şi-a făcut datoria faţă de Austro-Ungaria, iar ca răsplată era batjocorit. Niciun român nu putea uita acele cuvinte spurcate, de insultă, de: „Szörös talpu vad oláh. Bükfa nyelvé bűdös oláh” etc. etc. adresate românilor de către foştii conducători austro-ungari. După ce România intrase în război contra Ungariei, mii şi zeci de mii de români treceau de bună voie la armatele italiene, împreună cu cehii, formând batalioane care luptau contra Austro-Ungariei pentru sfânta libertate. Pentru acest scop de a atrage pe români de partea italienilor, avioanele franceze, italiene şi americane aruncau manifeste scrise în mai multe limbi, afară de cea germană, cu următorul conţinut, lansate de prizonierii români şi cehi:

„Fraților ardeleni și bănățeni! Veniți cu toții la noi, căci veți căpăta pâine albă și veți fi tratați bine. Pentru ce luptați voi aici, la frontul italian? Ca să apărați pe austrieci și pe unguri, când datoria voastră este să dezrobiți Banatul și Ardealul de sub pumnul ungarilor. Treceți cu toții la noi, căci frații voștri sunt bine văzuți” etc. etc.

Manifestele acelea ajunse în mâinile românilor! Atât! Mâine zi treceau dincolo cu sutele. Ordinul era strict pentru a nu ridica niciun manifest, dar cu toate acestea românii le ceteau, căci primul articol era scris cu litere mari: „Frați ardeleni și bănățeni!”.

La Vittorio apărea un ziar care aducea știri cu pacea de la Rusia. Acel ziar era condus de un bătrân cu numele de Giuseppe Pagoni, cu care am făcut cunoștință în mod misterios. Eu culegeam multe date și informațiuni despre mersul războiului, despre care colecție avea cunoștință încă un lugojean, anume Gheorghe Grasu, cu care m-am întâlnit și aveam legături. Astfel, lângă Vittorio, la un kilometru distanță era un castel ruinat și părăsit, în a cărui pivniță păstram știrile pe care le-am cules cu atenție. Italianul care și el avea tot în același loc sediul biroului clandestin, s-a luat în urma mea, iar la intrarea în vizuină mi-a pus revolverul în piept. Crezând că am de-a face cu un bandit, i-am pus la dispoziție toți banii și hârtiile cu însemnările mele. Spre mirarea mea bătrânul italian îmi vorbește cam stricat românește. După două ore de discuție ne-am înțeles, iar el zise: „Peste Piave nu va trece niciun soldat austro-ungar”. Giuseppe Pagoni era un spion italian, care informa Marele Stat Major din Treviso prin poșta porumbeilor despre pregătirile austro-ungare. El primea instrucții tot prin poșta porumbeilor, cari în timpul nopții erau aruncați din avion într-o colivie mare de gumă, lângă castelul părăsit și tot prin acei porumbei se trimiteau răspunsurile. Bătrânul avea încredere în mine, devenindu-i și eu un informator prețios, însă nu mult timp, căci divizia 17 a fost mutată după ce s-a refăcut. Despre acest secret n-am avizat nici pe Adam, temându-mă să nu fiu descoperit. La data de 1 mai 1918 socialiștii și toți proletarii din armata austro-ungară au manifestat contra războiului, unde s-au făcut multe arestări. Din acel grup făceam și eu parte și ca prin minune am scăpat, căci tocmai aveam la mine niște informațiuni, printre care și un manifest lansat de socialiști. După ce am dat ultimele informațiuni lui Pagoni despre sosirea principelui Iosif¹⁵,

¹⁵ Arhiducele Joseph August de Austria (9 august 1872-6 iulie 1962). În 1914 divizia sa a luptat pe frontul de sud al Imperiului, apoi pe frontul galițian; în 1 noiembrie 1914 a fost ridicat la gradul de general de cavalerie; la scurt timp a fost trimis în Carpați, unde a rămas până la intrarea Italiei în război; a fost transferat la granița cu Carintia și a participat la luptele de la Isonzo. În 1 noiembrie 1916 a fost numit comandantul armatei austro-ungare pe frontul cu Rusia și România și promovat general-colonel. În ianuarie 1918 a fost numit comandantul Armatei a VI-a austro-ungară și a luptat în sudul Italiei, iar din iulie 1918 a comandat Armatele X și XI în Tirol; în 24 octombrie 1918 a fost numit feldmareșal.

în a cărui prezenţă urmează a se face o mare manevră de atac pe lacul Selo dintre Vittorio și Piave, m-am despărţit, asigurându-l cu jurământul despre păstrarea secretului.

Divizia 17 a plecat, iar la data de 15 mai 1918 s-a făcut marea manevră de atac, unde a(u) fost peste 20.000 de soldaţi. Ordinul era ca în cel mai scurt timp să se treacă lacul, așa că sute de pontoane încărcate cu soldaţi și mitraliere stăteau gata pentru atac. Lacul Selo avea o lăţime de 1300 de paşi, iar pe malul opus inamicul trăgea cu mitraliere și rachete în poalele muntelui de unde porniserăm. Pe la ora 11 s-a sunat alarma, iar atacul s-a început. Compania noastră s-a remarcat, căci cele 10 pontoane conduse de noi au ajuns pe malul opus în 16 minute. Această manevră de încercare a costat viaţa a zeci de soldaţi. Unii s-au înecat, iar alţii au fost loviţi de gloanţele rătăcite în mulţime, cu toate că n-aveau voie să tragă decât în vârful muntelui. Principele Iosif s-a convins că va putea reuşi la Piave și astfel se pregăteau pentru o ofensivă mare. La manevră au asistat mulţi generali și ofiţeri delegaţi germani. Despre aceste pregătiri am voit a anunţa pe bătrânul Pagoni, mă temeam însă că voi fi prins și apoi spânzurat ca și socialiştii. De la Seghedin ne-au venit întăriri, printre care am avut bucuria a mai vedea încă un lugojean lângă mine, pe Vincze Petru și Homoc Valeriu din Susani. Vincze era chiar vecin cu mama și sora mea, care îmi aduse ştiri că acasă e foamete mare și își câștigă pâinea cu vânzarea benzinei pe sate. Vincze îmi spuse că cei de acasă nu știu ce e cauză că de 3 ani nu primisem concediu. Nu, pentru că aveam Strafanzeigul încă din anul 1915 din Seghedin.

Compania noastră a fost plasată la poalele dealului „Sito” pentru odihnă, iar acolo am scris ultima carte poștală cu următoarele cuvinte: Eu sunt sănătos și îmi merge bine!

Ofensiva se pregătea, mereu ne apropiam de Montelo. Auzind că la Conegliano sunt mulţi lugojeni și bănăţeni, mi-am cerut o permisie de 5 zile de la căpitan și apoi, în aceeași zi am plecat amețit de foame. Pe drum am întâlnit un nou transport venind de la frontul României. Ce bucurie! Iar un vecin, Ștefan Sârbu zis Românul, comerciant, călare pe cal. L-am cunoscut și l-am strigat: Sârbule, Românule!, apoi au urmat lacrimi, strigăte de bucurie și întrebări despre luptele de la frontul României. Sârbu mi-a dat jumătate de sac de fasole cu care m-am întors la camarazi și într-un ceas praf s-a ales de ea. Toți ne țineam de burtă, iar Peter a zis: Acum măcar să mor, dar știu că m-am săturat pe cinste. Înspre seară am plecat spre Conegliano.

La regimentul 43 nimic nou!?

Regimentul 43 de infanterie din Caransebeș se afla în apropierea Coneglianei și dorul mă mână ca să mă reîntâlnesc cu cunoscuții și prietenii mei din copilărie, cari mai rămaseră în viață după atâtea lupte și victorii câștigate prin Galiția și Italia.

Era luna mai, totul înflorit, soldații dormeau tăvăliți prin umbrele tufelor și ale frunzelor de vie, ce erau întinse cât vedeai cu ochii. Era o primăvară dulce și plină de tinerețe, căci pe unde Caproni n-au ajuns, iarba, fânul, florile și viile creșteau, îmbătând câmpiile de mirosul dulce și curat al primăverii. Pe când soarele intrase în gene, luai o hotărâre de a aviza pe bătrânul Pagoni despre pregătirea ofensivei. La castelul ruinat însă n-am mai aflat pe nimeni. Bătrânul a plătit cu viața informațiile lui, căci la castel se vedeau urme de percheziție. Pagoni a fost prins și poate spânzurat? Ei, așa e războiul! Toți vom avea aceeași soartă: să mori pentru patrie. Toată noaptea am mers printre plopii de pe șoseaua Vittorio-Conegliano, amețit de foame, căci nimeni n-avea la el o coajă de pâine. Ajunși dimineața la ora 6 în Conegliano, la un colț de stradă am aflat pe Mincic Mihai, care mă oprise brusc, căci mergeam ca o găină beată:

– Tu ești Mihai?

– Eu, Lae!

– Mai trăiești?

– Pe cum vezi.

– Ce e nou la regimentul 43?

– Nimic nou. Totul e la ordine.

– Dar ai noștri?

– Sunt sănătoși ca peștele, au ce să bea și ce să mănânce?

– Ce mai vrei alta? Regimentul e complet. Ofițerii sunt vioiși, soldați sprinteni.

– Ei drace, îți mai vine să glumești în prăpădul acesta?

– Ce să faci? De 4 ani tot pe front, m-am obișnuit și poate nici n-aș mai putea trăi fără zgomotul acesta de vandalism.

– Lasă dragul meu. Nu te descuraja. Dumnezeu e bun și ne va scăpa de aici.

La aceasta un soldat cu fața palidă, ce se uită cu pizmuire la întâlnirea și bucuria noastră, sare drept în fața mea și zice: Tu mai crezi că există Dumnezeu? Minciună, minciună! Dumnezeu nu mai există! Alt soldat cu chipul de lut, asemănător unui cadavru strigă la cer: Unde ești Dumnezeule? Arată-te dacă ești, să descarc aceste 40 de cartușe în tine... Ah!

– Ascultați fraților. Nu e bine să discutăm chestiuni pe care nu le înțelegem.

– Lașule, ți-e frică de Dumnezeu? Dumnezeu a plecat la concediu. S-a dus... ha, ha, ha.

– Hai Mihai să mergem.

Și apoi plecăm spre centru. Orașul Conegliana era bombardat de granate și avioane. Mihai era curierul brigăzii și făcu rost de o sticlă de coniac și mâncare. După ce ne ospătarăm, m-am culcat fiind obosit. A doua zi am plecat spre Vendemiano. Ce bucurie și la stânga și la dreapta numai doine românești se auzeau. Părea că mă aflu într-adevăr prin văile Banatului, căci unde și unde se auzeau strigăte: Măi Niță! Unde ești Ioane? Ce faci Gică?

Ofiţerii păreau victorioşi şi plin de decoraţii, care dădeau ordine soldaţilor pentru pregătire. În marginea satului am întrebat pe un soldat despre lugojeni, iar el îmi răspunse: Şi eu sunt lugojean, a lui Dipon cizmarul. Da? Tu eşti Leopold? Eu, Lae! Dar unde sunt ceilalţi? Acolo în vale, se curăţă de păduchi... Şi tu? Eu sunt certat cu ei pentru că... Aha! Am înţeles! Pentru că tu eşti neamţ de-a lui Machenzen¹⁶!

Mai nişte paşi şi în faţa mea apare un grup de lugojeni. Ică Mărgan mă zări. Măi copii, iacă pe Lae lu... Toţi săriră în picioare. Bravo! Servus Pogănişteanule, noroc Ioane, servus Ghiţă! Iacă şi pe Trandafir, ăl cu două părechi de buze. Bravo! Tu sergent şi încă cu 5 decoraţii. Mă, straşnici copii, aproape toţi cu medalii.

Bucuria a fost mare şi iată că într-o oră toţi lugojenii ne adunarăm; mai la urmă sosi şi Chiţoranul cu un braţ de polentă şi ouă şterpelite de la ţivili.

– Măi Gheorghe, şi pe tine te luară cătană?

– Păi, domnule Lae, cu mine vreau ei să câştige bătaia? Totuşi sunt şi eu le îndeplinesc dorul la fiecare. Poftim un ou şi puţină mămăligă.

După ce luai oul şi mămăliga plecai nedumerit, gândindu-mă la prăpastia ce o aştepta pe monarhia austro-ungară, căci pe lângă că au recrutat pe cei trecuţi de 50 de ani, au înrolat şi pe cei incapabili. Gheorghe era homosexual: Cu mine vreau ei să câştige bătaia?, a spus sărmanul adinoară.

Cele 5 zile le-am petrecut bine printre lugojeni, mai ales că Gh. Grasu zis Băbanu primise un pachet de acasă şi mâncam amândoi dintr-o gamelă, ca fraţii. Printre ofiţerii Rgt. 43 era şi dl. inginer Radoslav, dl. dr. Şipeţianu, dl. dr. Cristurean şi alţi mulţi lugojeni, a căror nume ne scapă.

În ziua următoare, înspre seară, am plecat cu Grasu, despărţindu-ne la podul de la Conegliano, cu lacrimi în ochi, căci se formaseră marşuri de plecare în tranşee. Regimentul 43 primise ordin de plecare la Montelo. Compania noastră era deja plecată. Toată lumea plecase spre front, căci ofensiva era fixată pe data de 15 iulie 1918. Nimeni n-avea voie să scrie acasă sau să discute, temându-se că soldaţii veniţi din Rusia vor îndemna pe ceilalţi spre bolşevism.

Mergând spre Montelo mă gândeam la fraţii mei lugojeni şi cine ştie dintre ei care va avea norocul să se reîntoarcă cu viaţă acasă. Eu rugam pe Dumnezeu să nu mi se ciontească faţa, mâinile şi picioarele. Decât așa, mai bine mort, pentru a nu cerşi o viaţă întreagă milă...

Răspunsul rece şi hotărât a lui Mihai se înregistrase în sufletul meu istovit de cele văzute. Nimic nou la Regimentul 43. Totul la ordine! Mai putea cineva să

¹⁶ August von Mackensen (6 decembrie 1849-8 noiembrie 1945), feldmareşal german, comandantul Armatei XI pe frontul oriental, a înfrânt armata rusă la Gorlice Tarnow (1/13 mai 1915), a cucerit Serbia (sfârşitul anului 1915) şi o parte din România (1916-1917).

răspundă altminteri? Nu. Nimic nou la Regt. 43 și atâta tot. Scurt și cuprinzător, căci nime nu putea să schimbe, să ajute sau să prefacă mersul războiului.

Viața de campanie s-a obicinuit. Soldații picăți pe câmpul de luptă au fost înlocuiți cu alții. Foametea, mizeria și epidemiile nu mai erau o noutate. Condamnarea la moarte, jaful și bătaia erau la ordinea zilei. Dacă picau chiar și o sută de soldați într-o singură noapte, nu impresiona pe nimeni. Nimic nou a spus Mihai și cu toate astea răsuna doinele din piepturile călușerilor și doinitorilor bănățeni. Noi trăim în speranță căci războiul nu va ținea cât îi lumea, a spus un țăran din Valea Almăjului. Da, da, au avut dreptate. Războiul s-a gătat și parcă nici n-a fost. Nimic nou la Regimentul 43 și totuși a fost nou, căci mândrii feciori ai Banatului au picat pe câmpul de onoare cu idealul virtuții, apărând numele glorios al unui regiment care a binemeritat de la patrie. Mândri sunt cei ce au rămas la viață, căci cine a servit la „Papă Lapte” și-a servit dreptul național de care ne bucurăm cu toți azi. În era stăpânirii străinilor Regimentul 43 a fost acela care a păstrat limba, tradiția și obiceiurile strămoșilor noștri. Și Regimentul 43 a fost un factor important la unirea noastră națională. Nimic nou la Regimentul 43. Totul la ordine. Visul neamului s-a împlinit.

Măsurarea Piavei

În ziua când am ajuns la companie, căpitanul a primit un ordin special pentru a măsura adâncimea Piavei, care avea trei craci și era necesar a se ști pentru trecerea trupelor, care așteptau la malul Piavei ordinul de înaintare. Pentru această însărcinare căpitanului i-a trebuit 8 soldați bravi și voinici, de aceea în toată după masa aceea a fost nervos și neliniștit, făcând mii de planuri pentru a reuși mai bine, căci avea o grea sarcină și știut era că cel ce apare la malul Piavei nu va mai scăpa teafăr.

Pe la ora 6 p.m. ne-a adunat pe toți și după o scurtă cuvântare a promis pentru aceia ce vor merge să măsoare Piava 15 zile concediu, bani și medalii. Primul a pășit Serendan, apoi eu cu Adam, Luchici, Stan și Wolf.

După ce ne-am echipat, în aceeași seară am și plecat. La ora 20 am ajuns în dâlma „Petöfi”, unde era Beobachtungul no. 9 și unde căpitanul ne-a prezentat, apoi a venit un maior între noi, arătându-ne planurile și pozițiile, rugându-ne să fim prudenți și să lucrăm cu atenție, căci în caz contrar iarăși va trebui să moară mii de soldați pentru neglijență.

După mai multe propuneri între noi, ne-am hotărât să trecem Piava în costumul lui Adam, fără luntri. „Gata! La muncă copii!”, strigă căpitanul și așa, rând pe rând, am trecut primul crac care avea o adâncime de 1,35 la mijloc, iar la fund nisip cu puțin pietriș. Când am ajuns la cracul al doilea, un reflector ne-a cuprins în razele lui, dar scăparăm ușor, căci înaintea noastră era o salcie culcată, care ne-a ținut scut. Când am ajuns la al treilea crac frica ne omora. Un mic zgomot

şi toţi vom zbura în aer. De aceea ne-am strâns toţi lângă un muşuroi pentru a ne vorbi. Vasilevici care era curajos s-a învoit a merge singur până la mal, căci dacă vom merge cu toţii nu vom reuşi.

Vasilevici plecă încet, culcat în apă, ca un şarpe înaintând mereu. La dreapta noastră se auzeau şoaptele italienilor. Deci eram în zona lor. Toţi ne ţineam de gură, de nas pentru a nu strănuta sau tuşi. Clipă cu clipă aşteptam moartea. Norocul ne-a favorizat căci iată, în vânăţia cerului apar nişte avioane germane ce bombardau, aşa că reflectoarele şi tunurile inamicului erau ocupate, iar noi ne-am reîntors în pace. Vasilevici a măsurat şi pe al treilea crac, care avea 82 cm. adâncime la mijloc, iar la fund piatră. Ca dovadă căci s-a măsurat Piava, Vasilevici a înfipt un steguleţ alb în malul de câtră inamic. Căpitanul ne-a sărutat pe toţi, dându-ne ţigarete şi trei sticle de rom. Bucuria a fost mare, însă odată cu ea şi întristarea, căci mâine zi, după ce s-a reîntors, căpitanul ne-a adus la cunoştinţă că Marele Stat Major a oprit concediile pe tot frontul italian. Să fii auzit blesteme şi înjurături internaţionale.

– Vedeti cum v-a tras pe sfoară – zise cehul Fiala – pentru aceasta v-aţi riscat viaţa, ca să răză de voi. Voi sunteţi socialişti? Ruşine!

Mâne zi am primit fiecare 2.500 de lire italieneşti.

– Aşa v-a cumpărat cu bani şi încă cu bani falşi, am să vă raporteze la Comitetul Central.

Fiala avea dreptate, iar Vasilevici cam supărat a coborât pe Boga cu toţi sfinţii din cer de necaz. A doua zi a înnegrit de mânie. Şi eu am plâns, căci de la 15 iunie 1915 nu văzusem pe biata măicuţa mea rămasă bolnavă, care zilnic aştepta feciorii ei să se reîntoarcă din război, care şi azi, după 15 ani, mai merge la gară în speranţa că doară-doară vor veni, dar ei nu mai vin.

Ofensiva XII

Încă în luna mai s-a ştiut că la data de 15 iunie 1918 armatele austro-ungare vor porni la ofensivă contra armatelor italiene, care ofensivă s-a hotărât a fi cea din urmă deoarece Austro-Ungaria nu mai putea continua războiul din cauză că i se sfârşiseră alimentele, îmbrăcămintea, medicamentele şi în ţară toată lumea striga „Jos războiul!”.

Conducătorii armatelor austro-ungare văzând că la frontul de nord au învins, au hotărât să concentreze toate forţele la Piave, pentru a rupe frontul şi a constrânge pe italieni să încheie pacea. Pe întreg frontul au fost aduse vreo 56 de divizii echipate până-n dinţi, ca să deie lovitura de moarte italienilor. Împărţea era ca o divizie să fie în linia de foc, iar 3-4 la spate, gata să înainteze. Sute şi mii de tunuri, mitraliere, granate, bombe, automobile, husari, hulanări, vânători, trupe de

atac, honvezi, saperi, pioneri, trupe speciale, aeroplane etc. stăteau gata la malul Piavei, așteptând ordinul. Masca de gaz era cea mai necesară unealtă de apărare, până și cailor li s-a inventat mască. Lumea multă mijuia ca furnicile în furnicar.

Unii soldați puneau întrebarea că oare cine va învinge, iar alții spunea că Zita, fosta împărăteasă ar fi venit pe front și a încurajat soldații să înainteze. Unii spuneau că din contra, Zita i-a îndemnat să se retragă pentru că știa ce-i așteaptă dincolo de Piave. Se mai credea că din cauza împărătesei a pierdut războiul Austro-Ungaria și au pierit sute de mii de soldați la Piave.

Toată lumea se întreba că oare cine va ieși învingător. Ungurii doreau cu orice preț să năvălească în Roma, iar italienii să cuprindă Fiume. Italienii, francezii și englezii au format un front unic și puternic, peste care cu greu puteau trece armatele puterilor centrale. Văile, câmpiile, munții și dolinele erau ticsite de soldați. Tunurile erau plasate pe vârfuri de dealuri, de unde se putea trage mai bine, iar calibrele grele, 30 jum. și 42 (Berta) erau plasate pe lângă șosele pentru ușurare la o eventuală retragere. Toate trupele erau deghizate și învăluite în buruieni, frunze și pădurițe pentru a nu se observa. Reflectoarele se plasau la flancuri de unde se vedea mai bine. Aeroplanele se aprovizionau cu bombe incendiare și gaze. Totul era gata, se aștepta numai ordinul de atac.

Istoria ne spune că la anul 452 după Hristos, Attila, cu hunii lui năvăliră în Italia, incendiind și devastând tot ce aflară înaintea lor, pentru a se răzbuna fiindcă la 451, la Galia a fost bătut de ducele Aetiu.

Papa Leo a intervenit și s-a supus, pentru a apăra sfântul scaun de invazia hunilor.

Tot astfel, la 15 iulie 1918 și ungerii, cari au în vine sânge asiatic, doreau a năvăli asupra Romei, dar amarnic s-au lovit de puterile gintelor, care nu i-au întimpinat cu daruri, ca papa, ci cu foc și oțel, nimicindu-i la Piave.

La Piave au picat foarte mulți soldați, fiind unul dintre cel mai groaznic măcel din războiul mondial.

Se afirmă că la Piave într-o singură zi s-au prăpădit 180.000 soldați, iar până la 24 octombrie s-au prăpădit 800.000 soldați din armatele austro-ungare.

Soldații nu mai voiau a înainta fără ofițeri, așa că la ofensiva a XII-a toți au fost în foc. De data aceasta superiorul n-a mai avut voie de a preda comanda inferiorului ca mai înainte, până ce sergentul ajungea să conducă trupele. La Piave de la soldat până la generalul suprem al armatei toți au luptat. De aceea în întreg războiul n-au picat atâția ofițeri ca-n ofensiva a XII-a¹⁷.

¹⁷ Ofensiva a XII-a la Isonzo: 15 iulie 1918-24 octombrie 1918.

Plasarea trupelor austro-ungare și ale italienilor la Piave

Principala ocupațiune ce o aveam era ca să număr pontoanele ce să trimeteau din Tarzo și St. Pietro spre Piave, iar la data de 12 iunie am intrat în satul Refrontolo, de unde transportam zilnic 20-30 pontoane, așa că la data sus numită totul era gata. St. Pietro, comună frumoasă, dar plină de blăsteme, căci acolo mulți soldați și civili italieni au fost spânzurați și lăsați în văzul tuturor trecătorilor. Cine știe ce vină purtau sărmanii. Bieții prizonieri, aduși cu de-a sila de la Rusia, își găseau moartea prin ștrangulare la St. Pietro, pentru că ei protestau căci doară au văzut moartea.

La 13 iulie pe malul Piavei a sosit ultimul transport, așezându-ne într-o păduriță lângă Salvatore. Furgioane în șir mergeau spre Piave, descărcând muniții și arme.

De la Maserada, județul Conegliano până în munți la Valstagna, județul Settecomuni, toate ținuturile erau pline și tixite de armate, într-o linie cam de 30 km. Pe acest teritoriu s-au făcut cele mai mari pregătiri de luptă din ambele părți.

Pozițiile cele mai bine întărite ale italienilor au fost la Maserada, Spesiano, Nervessa, Ridasio (unde sunt cele două poduri Via Conegliano – Montebeluna), Foveri, St. Margarita, Covolo, Pederoba, Mt. Toma și Grappa, iar cele austro-ungare erau la Susegana, St. Lucia, Montello, Vido, Valdobbiadene, Fener, Mt. Tomba, Mt. Grappa, Alano, Mt. Presolan și Mt. Pertica.

Cele mai sângeroase lupte au fost la Montello, Nervessa, Franceschi, Camaroto, Vidor, Covolo, Mt. Tomba și Mt. Grappa.

Din Bassano, Monlebelluna și Volpago să împărțeau munițiile.

Printre soldații austro-ungari să vorbea că până a nu veni francezii la front, italienii cu soldații români și unguri trăiau în relațiuni bune, mai ales când era defensivă.

Se povestește că pe muntele Pertica erau Regimentele 29, 30 și 37, iar între liniile de foc era un izvor cu apă răcoritoare, din care atât italienii, cât și austriecii duceau apă și adeseori să întâlneau vorbind împreună, mai ales că românii să puteau înțelege ceva cu ei. Niciunul, nicialtul n-a bombardat acel izvor până la venirea francezilor, când ei fuseseră primii cari au tras în unguri și de atunci mereu se împușcau unii pe alții, bombardând și izvorul care răcorea mii de suflete.

La 14 iulie dimineața pe la ora 2, vreo 30 companii de sapeuri și pioneri stăteau gata la malul Piavei, deghizați în așa fel că nu se putea nimic observa dincoace. La fel nici de la noi nu se vedea nimic dincolo.

Aveam ordin că nimenea n-are voie a se mișca sau să fumeze. Frica era mare și nimenea n-a îndrăznit să se miște. Pe la ora 9 apar câteva aeroplane spre Valdobbiadene, încingându-se o luptă în văzduh, până în cele din urmă 4 picaseră în flăcări jos, iar ca de regulă, capronile au ieșit învingătoare.

Pe la 3 p. m. în aceeași zi, pe toată linia să ridicară baloanele pentru a înregistra mișcările italienilor. Cam la o jumătate de oră, ca din senin apare un

aeroplan de vânătoare francez și începuse să secere baloanele. Unele au fost incendiate, iar altele s-au tras forțate jos. Vânăția cerului s-a umplut de nori de șrapnele, iar Peter de lângă mine a zis: „Ni hol menek a hadikölcsön!”, căci tunurile nu reușiseră să doboare pe îndrăznețul francez, care zbura ca un vultur mândru de isprava lui.

Se făcuse și seară și nicio împușcătură. Reflectoarele cochetau, iar rachetele fâlfâiau deasupra Piavei, ca să lumineze, iar stropi de ploaie picau neîncetat. Piave începuse mereu să se umfle, iar între noi s-au schimbat foarte puține cuvinte în șoapte, temându-ne că ne vor surprinde italienii. Toți eram echipați până în dinți, dar mâncare n-aveam, căci ce am primit am mâncat-o deodată, rămânând numai cu masca de gaz și granatele.

Între noi s-a făcut o înțelegere, ca la caz dacă unul dintre noi va pica, să fie înmormântat în pădurița de lângă Salvatore, lăsând fiecare câte o scrisoare celor de acasă.

Să înnoptase binișor. Toată lumea să înfricoșase, așteptând ceasul pieirei. La ora 11 coborâse infanteria și husarii, care să așezară lângă noi. Un aspirant de ofițer se apropiase de mine și întrebă: Pioneri? Da. Sunteți gata? Da. La ce oră? La 4. Aspirantul de ofițer zâmbi și scoase o țigaretă ca s-o aprindă. Adam îl lovi peste mână, zicând: Vrei să ne omori! Sărmanul era un tânăr, care n-avea idee de front.

Se apropie și ora 12. Din spatele nostru tunurile 30 și jum. începuse(ră) să tragă. Apoi o ploaie de granate se vărsară pe malul inamicului. Montello a început să ardă. Ofensiva s-a început. Prietenii să sărutau, vărsând lacrimi. Curaj copii, Dumnezeu e cu noi!

Trecerea Piavei

Noaptea de 14-15 iulie 1918 a fost o noapte plină de groază diabolică. Tunurile băteau puternic, fără întrerupere, nemaiputând nimenea a se înțelege. Ordinele se dădeau mai mult prin gesturi. Ofițerii țineau orologiul în mână, așteptând ora fatală.

Trupele de atac stăteau cu granatele și cu cuțitele în mână, căci mai erau și de aceia cari nu văzuseră încă frontul.

Se apropiase ora 4, încă câteva minute și apoi grozavul măcel se va începe. Tunurile băteau aproape de noi și cu toate că s-a cerut prelungirea, nu s-a prelungit, ci ne omora din oamenii noștri. Unii spuneau că cehii o fac dinadins. Era curios că italienii încă nu pușcau. Se părea că nu era nimenea dincolo.

E ora 4. Se dăduse ordinul de înaintare. Pontoanele se coborâră în apă, iar trupele se așezară în ele și apoi înaintară.

La revărsatul zorilor, primul crac s-a trecut cu bine, iar al doilea cu chin și vai, așa că în 15 minute am ajuns la celălalt mal al Piavei. Trupele de atac aruncau

granate sus pe mal, apoi începură urcarea. Unele granate picau însă îndărăt, omorând mulţi dintre soldaţii noştri.

Ofiţerii strigau: „Înainte! Forwerts!“. Ajungând în poziţiile italienilor, nu aflară niciun soldat.

Italienii s-au retras, curaj feciori – strigară ofiţerii – ei sunt fricoşi. Înainte spre Veneţia! Înainte spre Roma! – toată lumea striga înainte!

Zeci de mii soldaţi trecuseră Piava la Montello. Un general a trimis un raport înapoi, că italienii s-au retras şi cerea ca trupele de rezervă să înainteze. Am înaintat şi noi, pionerii, căci nu era chip a te reîntoarce, deoarece convoaiele de soldaţi porniră ca un nor de lăcuste. Cam pe la ora 6 ne apropiarăm de Sovilla, unde era şi linia de la calea ferată. Deodată ropote, trăznete, mii, sute de mii mitraliere şi tunuri italiene începuseră a bate în armata austro-ungară. În vreo 20 de minute mii de soldaţi şi ofiţeri au picat. Se făcuseră bălţi întregi de sânge şi jirezi întinse de cadavre. La Montello s-a(u) prăpădit un număr mare de soldaţi. Niciun pas nu se mai putea înainta, căci Montello şi calea ferată erau întărite puternic.

Căpitanul nostru ne-a dat ordin să ne retragem. Ne-am retras mai puţin de jumătate. Ajunşi la ora 9 înapoi la malul Piavei, chiar atunci s-a încercat a se trece al doilea transport. Italienii au început un foc groaznic de tunuri, care a ţinut două ore, bombardând şi nimicind zeci de mii de soldaţi. Piava se înroşise de sânge, iar văile se umplură de morţi, călcând cei rămaşi încă vii peste ei. Grozăvenii, de mulţi au înnebunit.

Ploua într-una. Pe la ora 10 italienii prelungiseră distanţa de tragere, apoi toţi au trecut malul îndărăt. Dându-se ordin să se construiască podul, în o jumătate oră trupele au şi început să treacă.

Tocmai când tunarii şi husarii erau în toiul trecerii, apar vreo 40 de aeroplane de-a lungul Piavei, bombardând şi trăgând cu mitralierele de sus. Fiind în mijlocul podului ca controlor, nişte bombe rupând podul, căzurăm în apă. Sute de morţi rămaseră în Piave, pe care apa furioasă îi ducea la vale, spre mare. Reuşind a-mi arunca totul de pe mine, chiar şi documentele şi însemnările mele, mi-a reuşit a-mi salva viaţa. Bietul Ghiţă Moiescu era şi el pe pod, l-am văzut, dar nu am putut vorbi cu el, cu toate că l-am strigat pe nune, dar n-a auzit din cauza zgomotelor produse de bombe, care ne-au asurzit pe toţi. După retragerea aeroplanelor a rămas o adevărată privelişte de jale şi groază. Până la ora 1 am construit al doilea pod, pe care trecură trupele, dar apa crescând l-a luat.

Puterile mi se sleiră. Luând pe Peter, plecai printre dealuri. Seara însă din nou ne-am adunat şi construit al treilea pod. Am rămas numai Seredan şi Peter, căci ceilalţi au dispărut, muncind toată noaptea la pod, care în ziua următoare a fost din nou bombardat.

Trupele rămase dincolo de Piave cereau întruna ajutoare, dar cu greu li se puteau trimite.

Planul șefilor armatei austro-ungare n-a reușit și se vorbea că a fost trădat?! Într-o singură zi au fost scoși din luptă 180 000 soldați, morți și răniți.

Bătălia de la Montello

De la 15 iulie până la 20 iulie trupele austro-ungare au atacat cu putere din toate părțile, dar fără niciun succes, deoarece trupele italiene rezistau, având pozițiile foarte întărite, iar la Montello aveau pentru fiecare soldat austriac o mitralieră sau un tun.

În rândurile soldaților armatei austro-ungare a început dezordinea, fugind fiecare ca să-și cruțe viața, pentru că gloanțele italiene picau ca ploaia. Cu toată primejdia privită cu ochii, bieții soldați totuși înaintau pentru că știau că la italieni se găsește de ale mâncării, căci armatele austro-ungare suferea(u) de foame.

Unii susțineau că trecerea Piavei s-a făcut numai pentru a prinde o bucată pe pâine, ceea ce era și adevărat, căci 12 soldați primea(u) o pâine, dar și aceea sfărâmată și plină de nisip.

Italianii au știut că Austro-Ungaria nu mai poate continua războiul mult timp, de aceea a(u) pregătit pe malul Piavei alimente, iar trupele le-au tras sus pe Montello și la linia ferată, unde s-au întâmpinat diviziile austriace cu un puternic contraatac. Bieții soldați au murit pentru o bucată de pâine aflată la italieni, crezând că-și vor putea astâmpăra foamea, ca-n ofensiva din toamna anului 1917, de la Görz, unde la înaintare s-au aflat magazine întregi de provizii și pivnițe în șir cu vinuri.

5 zile de grea și cumplită luptă prin ploaia grea și noroiu(l) până în brâu, bieții soldați erau mânați de ofițeri cu amenințări cu moartea spre front, spunând că vor nimici pe italieni și se va termina războiul. Bătălia de la Montello a fost cea mai groaznică bătălie dintre toate, din cei 4 ani de război mondial.

Cine a fost la Piave știe și va povesti din moș-strămoș despre prăpădul de-acolo.

Italianii în general au fost bine întăriți și plasați, iar tunurile băteau la țintă sigură, în așa fel căci poduri peste Piave nu s-au putut construi, iar apa fiind în creștere, trupele n-au putut înainta. Cele 7 divizii trecute dincolo și-au aflat moartea. Ploaia începând să se oprească, un val de căldură s-a lăsat peste zecile de mii de cadavre, cari s-au descompus, izbucnind epidemii necruțătoare, în cărui urmă au murit iar mii de soldați.

La dreapta și stânga de la Montello nimenea n-a înaintat dincolo. La Monte Tomba și Monte Pertica frontul a rămas pe loc, înspre mare tot asemenea, înain-

tarea s-a făcut numai la Montello, cam 7 km., lăsând italienii cele 7 divizii să intre, pentru a le ataca din flancuri, ceea ce s-a şi întâmplat, de aceea se şi vorbea de trădare.

22 iulie. 7 zile au trecut. Dintre toţi cunoscuţii au mai rămas numai subsemnatul, Peter şi Seredan, ceilalţi toţi au pierit: morţi, răniţi sau dispăruţi. Noaptea am început construirea al optălea pod, dintre cari pe trei le-au dus apa, iar patru au fost bombardate.

În 23 iulie soseau răniţi şi câte un prizonier italian. În această zi s-a mai încercat ruperea frontului, dar nu s-a mai putut. În 23 iulie podul a fost din nou bombardat de avioane şi rupt, materialul s-a terminat, deci nu mai aveam cu ce construi alt pod.

În 25 iulie căpitanul a fost rănit şi a plecat cu o ambulanţă. Cei rămaşi în viaţă ne-am retras într-o păduriţă. Divizia 17 a fost cu totul nimicită, unde şi unde a mai rămas câte un ofiţer şi soldat.

26 iulie era o zi frumoasă şi plină de călduri înăduşite. Pe o potecă apare un general călare, dându-ne semne cu dreapta, să mergem înainte, să nu ne retragem. Deodată un granat trosneşte în apropiere, iar calul se tăvălise în sânge cu general cu tot, care însă sculându-se îşi părăsi animalul, fugind înapoi.

În 27 iulie tunurile au bătut fără încetare. Căldura era mare şi un miros stricăcios să lăţise peste întreg ţinutul.

În 28 iulie mă prinsese(ră) frigurile şi ameţelile, picând în noroi. Am plecat apoi spre Refrontolo.

În 29 iulie am primit o injecţie şi am plecat cu un bilet spre Conegliano, despărţindu-mă de Peter, am plâns amândoi, căci era greu să rămâi singur.

La comandamentul de învagonare, la Vendemiano, mii şi mii de răniţi aşteptau să se îmbarcheze. Norocul meu a fost că şi acolo am aflat un lugojan, pe Hanzi Holancsek, care mi-a salvat viaţa, îngrijindu-mă trei zile, apoi cu 40 grade am plecat, lăsând Montello.

Spre casă

După trei zile de călătorie în vagoane de vite, murdare, am ajuns la St. Mihael în Austria, unde am fost plasat într-o baracă primitivă, pentru că spitalele erau tixite de răniţi şi bolnavi.

O lună de zile am stat acolo, unde zilnic mureau 20-30 soldaţi, căci epidemiile bântuise(ră) şi mai ales tifosul făcea ravagii mari. Făcându-mi-se ceva mai bine, am fost trimis la Viena, de unde am primit apoi 30 zile concediu medical.

Viena oraş împărătesc, frumos şi cu o aşezare romantică, plin de farmecul luxului şi al splendoarei. Clădiri palate, vile ca-n poveşti, apar ca stâncile de gheaţă în razele de soare de la polul nord, mândrindu-se că stau neatinse de răutatea omenirii, din care au ieşit atâtea generaţii pline de bogăţiile civilizaţiei.

Schönbrunn și Prater, leagănul și fericirea atâtor inimi tinere și amoroase pierdute prin valurile dragostei în cântecul lui Bethoven și Straus... Am străbătut Viena în sus și în jos, totul era frumos, dar populația vieneză suferea mult. Femeile, copiii și bătrânii te asaltau la gări pentru a-ți cere o coajă de pâine. Toată lumea necăjită era împotriva războiului. Revoluția era în prag.

La 1 septembrie 1918 am ajuns în Budapesta. Imediat am căutat să convin cu socialiștii, de la care aveam să primesc ajutoare și informații, după indicațiile primite de pe front.

La ieșirea din gară am aflat pe un invalid de război, care purta insigna recunoașterii, era socialistul, adică agentul Comitetului central executiv, care mi-a dat informațiunile necesare, spunând că mai târziu, la 15 octombrie va izbucni revoluția, când vor omorâ prima dată pe Tisa, apoi, în aceeași zi, 16 trenuri speciale vor pleca în 16 direcții în țară vestind terminarea războiului.

Tot în aceeași zi se vor elibera din temniță 16.000 de condamnați, cari au misiunea să devasteze parlamentul, statul major și comendurile. Organizația M.S.H.R. avea permanentă legătură cu Viena și întreaga țară. La acțiunile revoluției au ajutat mult românii, horvații, cehii și polonii.

După primirea instrucțiunilor am plecat spre Seghedin. Dorul de mamă și casă mă mâna făcându-mă să uit însărcinarea ce am avut-o, căci știam că și așa eu folos n-am să trag și mă gândeam că-s lugojean și bănățean și cauza românească e mai sfântă ca toate acțiunile M.S.H.R. din Budapesta. Astfel am luat o hotărâre de a mă scăpa de ei și am ars toate manifestele și instrucțiunile primite, dând o telegramă din Seghedin cu adresa Nandor Sani, Rakoczi ut. 2: Suntem vii și sănătoși. Acsad, adică suntem gata!

Trenul a plecat noaptea și mi se părea un an până la Lugoj. Mâne zi noapte am ajuns în Lugoj sărutând pământul de bucurie, căci de 43 luni nu l-am mai văzut. Lung și greu e dorul. Gara era tot aceeași, străzile și casele tot acelea, podul era tot peste Timiș, sfintele biserici sunt tot acelea, dar fără clopote. Înaintea cafenelei „Orient” am aflat un grup de prieteni și cunoscuți, cari abia m-au recunoscut.

La ora 11 am bătut la fereastră, acasă, o voce slabă strigă: Cine-i? Eu, mamă, fiul tău dorit, eu Lae!

N-am cuvinte se descriu emoția și fericirea mamei și a surorii. Toată noaptea n-am dormit povestind despre pățaniile mele. Eram slab și bolnav. Malaria nu mă lăsa, dar cu toate astea, văzându-mă acasă m-am făcut sănătos.

O lună de zile a trecut repede și apoi din nou m-am prezentat la Cader, unde am ajuns cu 24 ore întârziere, din a cărui cauză căpitanul Graff m-a băgat la dubă, fiind păzit de doi lugojeni, Criștiu și Groza, drept recunoștință a celor patru decorații de la frontul italian.

Luna octombrie, revoluţia se apropia, eu la închisoare. M-am cerut la raport la 14 octombrie, din nou grav bolnav. Dr. Pinteza din Lugoj, fiind medicul Regt. 46, m-a trimis la Alba-Iulia la Malaria cader. Am plecat cu Fazekas şi un ardelean. 15 octombrie nimic nou?! Nandor a minţit. 21 octombrie am sosit la Alba-Iulia. Nandor n-a minţit. După câteva zile revoluţia a izbucnit.

Tisza Pişta a fost asasinat. Trenurile au pornit cu revoluţionari. Strigăte de libertate sunau din sute de mii de piepturi. Jos stelele, jos ruia! (emblema), toată lumea să meargă acasă, gata războiul.

Poşta şi C.F. care avea(u) o misiune importantă în acţiunile revoluţionare, s-a(u) achitat pe deplin. Istoria va vorbi. Garda roşie a pus stăpânire pe Budapesta.

De altfel întreaga Europă era în pumnul proletariatului, dar n-a avut curaj să-l strângă. Revoluţia a fost binevenită. Naţiunile subjugate s-au eliberat. Europa s-a potolit de focul grozav. Popoarele sunt libere şi fericite, căci aşa a voit Dumnezeu.

Nu ştiu măicuţă dragă ce am, nu ştiu ce mă doare, nu simt câtui de puţin vreo durere. Sunt însă bucuros că am ajuns timpul să stau lângă tine. Sunt atât de fericit, încât dacă ar veni cineva să mă ia cu forţa, înainte de timp, l-aş ucide ca pe un câine.

Sunt de trei zile acasă şi vai că iute trece timpul. La front o zi era cât un an. Când se apropia seara, mă gândeam la voi. După ştirea primită, că Pavel picase la Doberdo, mă cuprinse şi pe mine o groază. M(i)-am pus credinţa în Dumnezeu şi am zis: Nu s-a fabricat încă glonţul care mi-e destinat mie. Adam la fel zicea: Noi nu vom muri...

– Cine e acela Adam, despre care ne vorbeai atâta prin epistoli?, mă întrebă mama.

– Adam?

– Adam mi-a fost cel mai credincios camarad. Cu el împreună am stat de la 15 iulie 1915 până la 15 iulie 1918, când a dispărut în ofensiva mare, fără să-l mai gădesc. Cred că a fost luat de valurile Piavei şi s-a înecat. Adam era un băiat inteligent, fiul unui gospodar din jurul Oraviţei. Iubea mult cântările şi frecventa regulat sfânta biserică, devenind ulterior cantor pasionat al Bisericii ortodoxe română. În luptă era crâncen şi curajos. Iubea dreptatea şi adevărul. Aprecia mult doctrina socialistă, care i-a fost explicată de socialistul Hollo, dar pentru o lume întreagă nimeni nu-l putea capacita ca să-şi lasă sau să-şi părăsească credinţa şi neamul. Când un român a fost insultat sau batjocorit de unguri sau de nemţi, Adam le dădea de hac.

Astfel noi românii am ţinut laolaltă în timpurile acelea.

Mama mă privea cu ochii ei mici și plini de lacrimi, oftând adânc. Lenuța pregătea o mămăliguță, căci aia îmi plăcea. Vecinul Bercian, care avea trei feciori pe front, a venit să-mi ceară ceva explicații despre război. La fel și unchiul Vichente, om de 75 de ani, care a luptat prin Bosnia și pe la Königgrätz sub steagul Austriei, mi-a cerut unele explicațiuni despre mersul războiului.

– Așa unchiule! Cavernele sunt săpate în munții de piatră, unde se ascund trupele, ca să nu fie bombardate de aeroplane și de tunurile grele. Astfel frontul din ambele părți este întărit cu beton armat, cu garduri de sârmă ghimpată și în multe locuri este introdusă și electricitatea, așa că în cazul de atingere, soldații se curentează și rămân carbonizați pe loc. La frontul de la Isonzo, doi ani de-a rândul, frontul a stat pe loc, la o apropiere de 50-100 metri unul de altul.

Pe lângă toate instrumentele de război, avem și rachete, care se slobod dintr-un pistol și aveau misiunea să lumineze frontul. Sunt și faruri mari, care luminează un întreg ținut.

Arma cea mai ucigătoare e Gim-bumul și gazele asfixiante. Unchiul mă ascultă cu atenție, apoi după ce le explicai pe rând, își făcuse semnul crucii.

– Așa, așa unchiule, pe timpul vostru nu se știa de aeroplane, mitraliere, baloane, tunuri care bat 50 km., gaze care otrăvește (sic) o regiune întreagă, tancuri de oțel, telegrafii fără fir și mai știe Dumnezeu până la fine ce au să mai născocească.

Unchiul Vichente se scoală și întinzându-mi mâna pleacă:

– Ați pățit multe dragii mei.

Împușcarea unui batalion de legionari cehi pe frontul italian!

Din anul 1916, soldații români, sârbi, cehi, poloni și croați au început a părăsi frontul austro-ungar, trecând mereu la aliați, unde au intrat voluntari în legiuni, mergând la război contra Puterilor Centrale.

Această mișcare a fost pornită de ofițerii români, trecuți prizonieri, iar la intrarea României în acțiune mai mulți ofițeri din vechiul regat au mers în Italia, pentru organizarea legionarilor. Toți acei buni români, picați prizonieri, au pus mâna pe armă, luptând contra Puterilor Centrale, pentru desrobirea Ardealului și Banatului. Cehii sub drapelul lor, sârbii asemenea, polonii de altă parte, pentru că toți aveau același interes.

Puterile Centrale, ca să evite o astfel de pornire amenințătoare, au declarat statariul, împușcând și spânzurând pe toți cei învinuiți ca trădători de patrie. Mii și mii de suflete au fost stânse, murind ca eroi pentru scumpa lor patrie.

Astfel s-a întâmplat că în luptele cumplite de la Montello, armatele austro-ungare au prins câteva batalioane italiene, printre cari a fost și un batalion de legionari cehi. Acest batalion, echipat în haine italiene, a fost prins de Divizia 51 ungară și adus la Conegliano.

Printre cehi a fost și un german, care era spion i-a trădat, spunând că sunt cehi, trădători de patrie din fosta armată austro-ungară.

În dimineața următoare, în fața câtorva generali și ofițeri au fost înșirați soldații cehi la zidul din dosul cazarmei Victor Emanuel din Conegliano și împușcați. Zidurile cazarmei au fost stropite cu sânge și creieri, iar ca scena să fie și mai îngrozitoare, pentru a speria pe soldați ca să nu se predea inamicului, au spânzurat 20 dintre conducătorii batalionului ceh, lăsându-i la văzul tuturor.

Grozave scene, lumea s-a speriat, iar mulți înjurau și blăstămau pe împărat și ofițerii austrieci.

În fața celor spânzurați în pomi au fost așiate tăblițe cu inscripția: „Trădători de patrie”, în limbile germană, ungară și română. Se zvonise, însă, că printre cehi erau și numeroși legionari români.

Conducătorii armatelor austro-ungare și germane au folosit toate apucăturile barbare, împușcând, spânzurând, devastând, înfricoșând lumea întreagă, dar cu toate procedurile lor sălbătice n-au mai putut continua războiul, căci la scaunul tronului austro-ungar se săpa mereu. Poporul nu mai putea să sufere.

Răzbunarea a sosit. Trei invalizi de război au pătruns în 1918 în locuința lui Tisza Pišta din Budapesta, spunându-i: Sire! A sosit și rândul tău! Armele s-au descărcat, iar Tisza s-a prăbușit la pământ și odată cu el și tronul austro-ungar.

Trădarea împărătesei Zitta?

Casa părintească era într-o stradă dintr-o mahala gălăgioasă, unde-mi petrecusem anii de copilărie într-o fericire plină de bucurii și veselie copilărești. Din acea mahala mergea un drum înspre răsărit, până la dâmburile daco-romane, unde acum două mii de ani au fost niște lupte crâncene între strămoșii noștri.

Pe acolo rătăceam zi și noapte cu copiii și făceam pe luptătorii romani luptând cu săbii de carton și șindrilă. Mahalaua noastră era o mahala vestită, căci aproape fiecare mamă avea până la 7-10 copii, era o mahala de copii. Ei, de ați vedea-o astăzi goală și pustie, ați plânge.

Azi e duminică. Pe străzi nu se vede niciun flăcău. Câteva femei și niște bătrâni sunt adunați la sfat. Unde sunt flăcăii veseli de altă dată, care la timpul culesului de vii veneau în șire și cântau doine și valsuri din bătrâni, întingând o horă și se petreceau până în miezul nopții, lângă butoiul cu must dulce.

Podgoriile și holdele au rămas pe mâna străinilor. Vai ce jale și pustiu e aci. Noapțile îmi trec cu greu. Altă dată în fiecare seară se auzea pe străzi cânteo serenadă de cor, mandoline și harmonici. Azi nu se mai aud acele melodii dulci și vioi de nesfârșite visuri de fericire, ce cuprindea(u) mahalaua întreagă. În locul acelor melodii se aud urlătul câinilor fomați, ce latră pe cer în semn că a încetat din viață încă un voinic. Vai cum s-a schimbat totul în acești 4 ani.

N-am mai aflat din ce am lăsat nimic. Locurile celea splendide de pescuit s-au năroit și ruinat. Cuiburile de joc și de refugiu, când ne amenința primejdia părinților, s-au distrus, trecând trupele și tunurile peste ele.

Coliba lui moș Ionuț a fost incendiată de nemți. Singura amintire ce a rămas e moara, dar și aceea ruinată de soldați. Ce pustii au rămas aceste plaiuri și această mahala voioasă și mândră de altă dată. Nici dealul viilor nu-mi pare a fi acela. Ce mic apare în ochii mei.

Înainte de război îl știam mai înalt, mai verde și mai sprinten. S-a gârbovit și el sârmanul de atâta tropoteală și germanii trecuți cu tunuri peste el.

Cum s-a schimbat totul! M-am schimbat și eu? Nu. S-a schimbat lumea? Eu nu? Lofcinul, Kosmaciul, Doberdoul și Piave m-a(u) schimbat cu totul. Când eram copil îl urcam în cinci minute și acum, acum?

Vai cum s-a schimbat totul? Ce deosebire. Ce aprecieri și ce concluzii aduc oamenii despre trecut. Ah ce viață monotonă și plictisită e aci. Plec, nu mai stau. Plec la camarazii mei. Acolo e mult mai bine. Aci n-am cu cine să conversez, nu-i cine să mă consulteze. Ce viață moartă e aci.

Măicuța mă îngrijește ca pe un copil de școală. Mă culcă pe perini moi, mă hrănește cu lapte și dulceață. Îmi face observațiuni să nu ies, să nu plec, să am grijă să nu mă răcesc. Ah, mă omoară comoditatea asta. La front mă culcam pe clanțuri de pietri, prin șanțuri, pe margini de drumuri și mă simțeam mai bine.

Mâncam carne de cal, de bivoli, chiar și de câine, cine mai alegea sau cine mai controla ha, ha, pe când acum mama nu mă lasă să beau multă apă, să nu beau cafea rece sau prea fierbinte. Ha, ha, ha, să nu râdeți dacă vă spui că n-aș fi preferat să vin acasă, dacă știam că aci e o lume întoarsă. Auzi ropotul de arme. Vin italienii! Ieșiți afară la arme! Înainte flăcăi, că s-a început ofensiva. Dușmanul atacă. Înainte! Înainte!

Honvezii făceau instrucție pe Câmpul libertății. În fruntea lor un locotenent strigă, dând comanda. Se auzi un ura și toți alergau ca nebuni spre coama dealului.

... Urlau toți ca lupii. Ofițerii cu săbiile scoase fugeau înaintea dealului, arătând înspre vârf, că acolo se află inamicul. Soldații alergau și strigau ca niște nebuni...

Stați, stați, nebunilor. Nu vedeți că moartea vă pândește. Ofițerii voștri sunt niște idioți. La front nu se operează în felul acesta. Până veți ajunge la poalele dealului, nu rămâneți niciunul în viață. Mitralierele dușmane vă secera pe toți. Săpați-vă șanțuri. Întâi să bată tunurile. Azvârliți gaze, ca să alungați pe dușmani din întărituri, apoi înaintați câte unul cu granate în mâini. Armele nu mai folosesc la nimic.

Auzi dumneata ce oameni curioși sunt ofițerii ăștia. Vreau să ocupe pozițiile dușmane și împăratul nu-i lasă. S-a dat ordin de retragere... Ce nedreptate...

Împăratul are să piardă războiul pentru că ofiţerii lui sunt nişte laşi. Cu atacuri de astea vreau să câştige războiul. Caraghioşi! Cu toţii vor pieri în felul acesta. Ne trebuie tancuri, tunuri şi haine. Ne trebuie mâncare. De-ale gurii băieţi. Pâine, pâine! Camarazi!

*

Înainte de ofensiva a XII-a toată lumea se întreba că cum Germania şi Austro-Ungaria mai pot continua războiul, când ştiut era că chiar cei mai buni patrioţi de ai lor să îndoiau, clătinându-se tronul.

Răspunsul a fost uşor de ghicit, căci nemţii şi asociaţii lor, bulgarii, turcii, ungurii şi austriacii s-au transformat în cei mai bestiali piraţi, înfricoşând lumea în lung şi-n lat cu procedeele lor barbare.

În romanul „Nach Paris” şi „Măcelul de la Verdun”, scris de un fost ofiţer în armata germană, anume France Dumur¹⁸, putem vedea tot ce firea omului nici nu poate să-şi închipui, că germanii cu 30 ani înainte de războiul mondial au început să se înarneze, căci se aşteptau la o revanşă de la 1878 (sic) din partea Franţei¹⁹. Dumur arată mai departe cum pacinicul şi civilizatul popor german, la glasul trâmbiţei de alarmă din 1914, toată suflarea nemţească a fost una. Capitalişti, burghezi, socialişti, naţionalişti, ţărani şi muncitori şi-au strâns rândurile, strigând: „Deutschland über alles”, pentru că mândria lor de germani i-a unit, până şi anarhiştii şi comuniştii au fost cei mai înfocaţi patrioţi.

Scriitorul român Bacalbaşa²⁰ i-a numit porci... da, cu adevărat porci, căci unde au ajuns nemţii şi bulgarii şi turcii a rămas pustiu şi jale. Astfel a fost şi la frontul italian.

Fosta împărăteasă Zitta²¹, care era o femeie curajoasă şi plină de milă faţă de poporul italian, unde se născuse şi crescuse, a plecat cu un general la front, înainte de a începe ofensiva, pentru a îndemna pe ofiţeri să nu lupte, căci vor pieri cu toţii, deoarece aliaţii au întărituri puternice.

Cu două zile înainte de ofensivă împărăteasa Zitta a sosit la Conegliano şi s-a aşezat cu un general într-un deal de la dreapta frontului, într-o vilă numită Monticello, unde s-a plănuit trădarea, ca armatele să nu poată înainta.

¹⁸ Louis Dumur (1860-1933), născut la Geneva, romancier, poet şi dramaturg. A trăit la Paris; a publicat scrieri revanşarde. Textul menţionează *Le Boucher de Verdun*, 1921; *Nach Paris!*, 1923.

¹⁹ Se referă la războiul franco-prusac din 1870-1871.

²⁰ Constantin Bacalbaşa (1836-1935), născut la Bucureşti, ziarist, colaborator la „Adevărul”, „Dimineaţa”, „Universul”; a scris *Bucureştii de altădată*.

²¹ Zita de Bourbon-Parma, împărăteasa Austro-Ungariei. Născută la 9 mai 1892; în 1911 s-a căsătorit cu Carol, viitorul împărat Carol I.

Ordinul era ca artileria să înceapă la ora 12 focul, iar la ora 3 fix din toate trei părțile să se atace, adică la M. Tomba, Montello și partea stângă spre mare.

La ora 10 jum(ătate) Zitta s-a înălțat cu un balon, de unde au dat semnalizări italienilor să se retragă. Italienii s-au retras până la linia ferată, iar artileria austro-ungară bătea pozițiile goale.

Trădarea a reușit, armatele de la Montello au atacat cu o oră mai târziu ca cele de la dreapta și de la stânga. Mâne zi statul major a fost informat. Faimosul general a fost căutat, dar n-a fost aflat. Se zvonise că acel general a fost un spion francez care a pus la cale planul, însoțind pe împărăteasă la front.

Ofensiva n-a reușit. Se știa că Austro-Ungaria nu mai poate continua războiul și trebuie să depună armele, cât de curând.

Retragerea

La 18 octomvrie a.c. se împlinesc 12 ani de când Germania a cerut pace de la Franța²², văzându-se amenințată de invazie, a acceptat toate condițiunile propuse de Franța. S-a știut că Antanta în vara anului 1918, pe frontul de nord al Franței, a avut succese mari.

Tot la 18 octomvrie 1918 deputatul ardelean dr. Alexandru Vaida-Voevod a cetit în parlamentul maghiar din Budapesta o declarație, prin care a cerut desli-pirea ținuturilor românești de către Ungaria, arătând că poporul român voiește să-și conducă singur destinele.

Din ziua de 18 octomvrie 1918 tronul austro-ungar a început a se clătina, iar popoarele robite păseau spre altarul libertății.

Cam pe la aceeași dată, la frontul italian să dădeau mari lupte. Italienii au început contraofensivă, atacând puternic din toate părțile.

Pe front ofițerii austro-ungari promiteau soldaților cerul și pământul, purtându-i cu minciuna că încă 2-3 săptămâni francezii și italienii se vor preda, pentru că în țara lor s-a început o revoluție civilă, ca-n Rusia.

Toate aceste minciuni nu foloseau însă la nimic, căci bieții soldați, fiind trași pe sfoară de nenumărate ori, au și pornit cu toată ura contra ofițerilor austro-ungari, cari pentru cea mai mică faptă sau neexecutare de ordin îi trimiteau pe lumea cealaltă.

Prizonierii români, cehi, iugoslavi și poloni, cari erau în Italia, aveau cunoș-tință despre barbariile comise de ofițerii austro-ungari și ca să ajungă cu un ceas mai timpuriu să lupte contra lor să cereau zilnic sute și mii ca voluntari.

²² Germania capitulează în 11 noiembrie 1918, când semnează armistițiul de la Rethondes.

La Roma funcţiona Comitetul naţional al românilor din Ardeal, Banat şi Bucovina²³, care împrăştia mii şi mii de manifeste, îndemnând pe soldaţii români să nu mai lupte, deoarece Austro-Ungaria îi poartă cu minciuna. Bieţii soldaţi când prindeau câte un manifest în mână şi dezertau spunând: Păi nu e păcat să mor, după ce am fost de şapte ori rănit?

De la 13 octombrie 1918 s-a început o învălmăşeală peste toată lumea, iar italienii atacau mereu.

În rândurile armatelor austro-ungare a început dezordinea. Nimenea n-a mai ţinut cont de ordine. Artileria nu mai puşca. Infanteria se retrăgea în debandare. Ofiţerii mai încercau să-i arunce în foc, dar soldaţii nu mai ascultau, căci ştiau ce-i aşteaptă la italieni.

La 21 octombrie italienii au prins mai multe poziţii şi vreo câteva regimente din flancul stâng.

În 22-23 oct(ombrie) înaintară pe tot frontul.

În 24 oct(ombrie) au prins mii de soldaţi, puşti, tunuri şi mitraliere.

În 25 oct(ombrie) înaintară binişor spre Vittorio şi Conegliano, trecând Piava noaptea.

În 26 oct(ombrie) au trecut de Tagliamento spre Udine.

În 27-28 oct(ombrie) înaintară spre Triest şi Lubliana.

Ungurii şi austriacii se retrăgeau pe toată linia în mare dezordine, lăsând tunuri, mitraliere, avioane, magazine pline cu muniţii, baloane, camioane, automobile etc. în mâinile italienilor.

Ofiţerii români, în fruntea batalioanelor ardeleni, bănăţeni şi bucovineni, înaintau mândri, ca şoimii în zbor, spre plaiurile româneşti, vestind dezrobirea fraţilor!

În Ungaria a izbucnit revoluţia. Toată lumea a pus armele jos, strigând: Ura, a, a! gata războiul, plecând cu toţii spre casă. În decursul revoluţiei mulţi ofiţeri au fost ucişi, cari au asuprit poporul, iar tronurile Puterilor Centrale s-au prăbuşit şi ele.

Pentru ca să vadă cetitorii acestui ziar, cari n-au fost în război, propaganda făcută de prizonierii români din Italia, dăm spre publicare următorul manifest, aruncat din avioanele italienilor trupelor austro-ungare:

Soldaţi români!

Foile ungureşti şi nemţeşti scriu mereu că Italia îi îmbracă cu sila pe prizonierii austro-ungari şi îi trimite pe front, să se bată contra ungarilor şi nemţilor.

Toate astea sunt scornituri, minciuni, ticăloşii ungureşti şi nemţeşti!

²³ În 19 iunie 1918 s-a format Comitetul de acţiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, format din 16 membri; preşedinte Simeon Măndrescu, vicepreşedinţi Atanasie Mârza, Valer Pop, secretar Ionel Roşca, casier Miron Mironovici, delegat la Padova Aron Cotruş. Procesul verbal de constituire a fost semnat de 71 ofiţeri şi candidaţi de ofiţeri.

Adevărul e: cehoslovacii, românii, iugoslavii și polonii, cari au ajuns în mâinile italienilor, au făcut rugări peste rugări, să-i lase să meargă pe front, să lupte contra asupritorilor lor.

Românii noștri, de la cel dintâi, până la cel din urmă, au făcut zeci de rugări ca să-i trimită în armata română.

Când în toamna trecută austro-germanii înaintau în Italia, românii din toate lagărele au cerut să fie trimiși pe front, pentru că bine știau că ori pe frontul român ori pe cel italian întâlnesc pe dușmanii lor de moarte: pe unguri!

Tot ce vă spun ofițerii voștri sunt scornituri nerușinate!

Rușii au făcut pace, după cum știți și cu toate astea în Siberia cehoslovacii, împreună cu trupe de români din Ardeal și Bucovina, cu sârbii, cu croații, slovenii, italienii și polonii, urmează luptă...

Îi silește pe aceștia cineva să se mai bată?... Nu desigur. Nu! Luptă cu toții de bună voie contra dușmanilor de moarte: ungurii și nemții.

Orice om cu mîntea la loc vede că ofițerii nemți și unguri încearcă să vă îmbete cu apă rece, ca nu cumva să dezertați. Însă, după cum credem, ofițerii voștri încearcă să ducă apă cu ciurul!

Roma, 10 August 1918

Comitetul național al românilor din Ardeal, Bucovina și Banat

Lae din Banat, La regimentul 43 nimic nou !?,

Lugoj, Tip. Union, 1932, 48 p.

IIE „Nicolae Bocușan”

Ștefan Lazăr

Răspuns

Cu toate că hotarul comunei noastre Goruia n-a fost arena luptelor sângeroase a marelui război mondial, 1914-18, totuși a suferit peste o jumătate de an teroarea unei trupe nedisciplinate, dezordonată și prădalnică a armatei sârbești. Veniți ca să susțină ordinea, s-au transformat în asupritori. Au prădat casele oamenilor, luându-le obiectele mai de valoare, vitele, căruțe, cai etc., amenințând cu împușcarea preoții cari nu le vor pune la dispoziție tot ce vor cere. În urma acestor fapte furia populației creștea din ce în ce. În sufletul lor cuprins de mânie să aprinde odată cu dorul de căscioara lor, de familia lor și setea de luptă cu vrăjmașul, care a adus prăpădul și jalea în sat. Întăriți la trup și la suflet, conștienți de datoria și de interesul lor, care e și al țării românești, pentru care bătea inima lor, cuvântul plin de însuflețire a tânărului student în teologie Lazăr Ștefan transformă pe fiecare sătean, de la cel mai tânăr până la cel mai bătrân, într-un voinic dârz și războinic, gata la luptă și la vitejie, la minuni, căci nimeni nu-și apără mai bine poarta casei decât stăpânul însuși. Se iau măsuri de prevedere. Funcționarii comunali, dl. notar Petru Ciorogariu și dl. secretar Gheorghe Ștefan își părăsesc posturile și să refugiază în comuna Gârliște, unde era deja dorobanțul român. De teama zilei de mâine, toți își ascund vitele prin văi și desișul pădurilor. Ziua de 18 iunie 1919, ziua biruinței noastre, va rămâne neștersă în amintirea goruienilor. Pe la ora 8⁰⁰ a.m. focuri de arme să aud cu furie. Nu se mai puteau distinge salvele unele de altele, era o huruitură continuă, care se întetea cu atâta violență încât vibrau geamurile ferestrelor, ba adeseori gloanțele dușmane cădeau ca ploaia pe acoperișurile caselor din marginea satului. Oamenii din sat se opreau, schimbau impresii și se depărtau clătînând din capete. Plecând înaintea unora, prind grozavul adevăr că avantposturile țin piept cu dușmanii sârbi. Ceea ce s-a dibuit a devenit realitate sigură. S-a deschis un teatru de război secundar la moara din marginea satului (proprietatea lui Ioan Radu și consoții), la o distanță de 2 km. între patrula satului compusă din tânării Gheorghe Ștefan, Ioan Beceneagă și Lazăr Coteria și un grup de 30 soldați sârbi bine înarmați. Lumea, dându-și seama de gravitatea situației și de marele pericol ce amenință satul întreg, vine în valuri aducând arme de toate sistemele, de la greoaia pușcă a gardiei civice, uitată prin vreun colț de magazie de

cine ştie câte generaţii, pistoale ruginite, topoare, securi, cine ce avea, până la eleganta armă de vânătoare. E întâia manifestare a unui nou spirit, îndeplinirea cu sfinţenie a unui ideal naţional şi a apărării patrimoniului sfânt al căminului părintesc. Satul răsună de un viu bombardament de treascuri, dinamită, cari îţi făceau impresia de artilerie grea. Crezând soldaţii sârbi că se găsesc în faţa unei armate bine organizate, au luat-o la fugă. Profitând de panica produsă în rândurile soldaţilor sârbi, ai noştri i-au fugărit până în comuna Ticvanu Mare, o distanţă de 16 km. După câteva ore de popas, strângându-ne rândurile ne-am întors acasă bucuroşi că n-a căzut nicio victimă. Populaţia din sat, cuprinsă de bucuria izbăvirii pe care o anunţă glasul din ce în ce mai apropiat al reîntorcătorilor, ne primeşte cu aclamaţiuni entuziaste presărind flori în cale. Trăiau un moment de cea mai sublimă înălţare sufletească. În faţa sf. cruci din mijlocul satului octogenarul preot Matei Popovici a oficiat o rugăciune de mulţumită lui D-zeu, după care teologul Lazăr Ştefan a ţinut o înflăcărată cuvântare arătând idealul acestei mişcări. Lumea izbucnea în frecvente urări „Trăiască România Mare!”. După trei zile a descins în comună o delegaţie compusă din 3 ofiţeri. Un căpitan francez, unu(l) român şi un căpitan sârb. După ce li s-a(u) dat explicaţiile asupra celor tâmplate şi că nu mai voim să stăm sub o stăpânire ca aceasta, că noi suntem români şi că vrem să ne unim cât mai grabnic cu ţara mamă, România Mare, părăsesc comuna, asigurându-ne căpitanul francez şi român că în curând vom vedea şi noi în comuna noastră dorobanţul român.

Manuscris în colecţie particulară la Goruia.
Ştefan Lazăr a fost preot ortodox român în această localitate.

N. Linția

O generație privilegiată

*Modestă contribuție la cea mai luminoasă pagină
din istoria neamului nostru*

Unirea cea Mare

1918

Sărbătorirea semicentenarului Unirii de la Alba Iulia a dărâmat zăgazul care stăvilea amintirile acelor vremi, ca să se reverse tumultuos, purtând pe creasta valurilor spumegânde noianul de sentimente trăite atunci cu intensitatea tinereții. Sub impulsul imensului val de însuflețire națională din memorabilul an 1918 și stăpânit de vraja acestei însuflețiri, scriu rândurile care urmează și pe care le închin, cu pios omagiu, foștilor mei colegi de la Institutul pedagogic ort(odox) rom(ân) din orașul Caransebeș, care n-au mai ajuns să le retrăiască și să vadă prețuirea plină de recunoștință de care se bucură faptele lor, după 50 de ani, din partea generației actuale. Le evoc aici drept mărturie pentru posteritate.

I

Suntem o generație de sacrificiu sau, dintre toate, cea mai privilegiată?

Și una și alta.

Născuți la răscruci de veacuri, când amurgul veacului al XIX-lea, pornit spre veșnicie, se destramă-n zorile încheșării veacului al XX-lea, am fost martorii frământărilor de adânci transformări politice, sociale și economice, de răsturnări și înfiripări de concepții de viață, de distrugerii și refaceri, de uriaș progres tehnicoștiințific în salturi de neînchipuit, cu întreg cortegiul lor de bucurii și întristări, de suferințe și alinare, de mândrie și decepții care s-au succedat la nesfârșit.

Seninătatea copilăriei noastre a fost întunecată de norii amenințători ai războiului. De mici am simțit fiorul morții împrăștiat prin văzduh de ecolul vag al detunăturilor războiului balcanic, ca nu mult mai târziu să ne copleșească durerea pierderii părinților și fraților noștri în primul război mondial prin Galiția, la Doberdo, Piave și prin stâncile Tirolului, iar la rândul nostru, când încă n-am împlinit 18 ani, să avem parte din plin de grozăviile lui.

Tinereţea noastră? S-a înmormântat în noroaiele tranşelor. Bubuitul asurzitor al tunurilor,  c nitul mitralierelor, chemările disperate ale r ni ilor, vaietele muribunzilor, dansul înfiorător al mor ii ne-a descumpanit, ne-a r va it sim urile, mai ales că mereu ne chinuia întrebarea de ce, pentru ce  i pentru cine să murim?

Nu aveam măcar un strop de ideal, care să ne scormonească ad ncurile sim irii, să ne înflăcăreze elanul atât de necesar în asemenea împrejurări. Acesta să fie oare rezultatul ac iunii educative a  colii secundare ungre ti, ac iune cu vădită  i neîncetata tendin  de dezna ionalizare, urmărită cu perseveren  diabolică sau contrabalansarea ei de sentimentul atavic, mo tenit prin sânge din str mo i, cultivat cu grijă de p rin i  i amplificat de inimoșii dascăli ai  colilor noastre confesionale, dragostea de neam?

Da. Ipocrizia  i minciuna se destrăma u or. Magna ii, care se credeau ve nic ocroti  de pajura cu două capete, privind cutremura i de groază la pr bu irea iremediabilă a monarhiei habsburgice  i la destrămarea imperiului clădit pe nedreptate  i împilare, au putut vedea aieva ceea ce cu mintea lor pervertita de belsugul smuls din vlaga vie ii noastre trudite n-au putut întelege niciodată, că drepturile vitale ale na iunilor nu se pot nesocoti la infinit, fără a fi crunt r zbrunate. Este adevărul  i dreptatea iminentă a istoriei, care nu iartă niciodată.

Ne-am întors de pe fronturile de luptă în plină dezl n uire a revolu iei. Auzeam parcă chemarea patriei noastre adevărate  i vedem cum se conturează în depărtări, sur z atoare, noua via a care ne a teapt  cu bra ele larg deschise. Purificați de ultimele r m  i e ale balastului care ne-a împovărat, am putut privi zorile izbăvirii cu inima curată  i cu sufletul  n l at  i plin de speran  într-un viitor fericit în cuprinsul noii noastre patrii.

Faptul că putem întrezări împlinirea visului milenar, de al cărui dor „ne-au răposat  i mo ii  i p rin ii”  i că tocmai noi, dintre atâtea genera ii care l-au dorit cu ardoare, să-l vedem aieva, ne-a cople it de atât noroc  i fericire, ne-a înviorat  i ne-a redat elanul tinere ii, care în ac iunile de mai târziu s-a revărsat tumultuos.

A a se explică av ntul cu care am pornit spontan, din proprie ini iativ , îndată după întoarcerea la  coala întreruptă de război, la înfiriparea gărzii na ionale, nucleul gărzii de mai târziu, sub conducerea inimosului nostru profesor Pavel Grecu¹  i mai târziu a profesorului Vichentie Ardelean², c t  i nepăsarea cu care am

¹ Pavel Grecu (10 februarie 1891-31 mai 1959). Născut la Berzovia; studii liceale la Brad  i Bra ov,  coala de agricultură din Magyar r v r; profesor la Institutul teologic-pedagogic din Caransebe , iar după Unire director al  colii de agricultură din Lugoj.  n ultimii ani de via a s-a stabilit la Cluj.

² Vichentie Ardelean, profesor la Institutul pedagogic din Caransebe ; după Unire pre edinte al Cercului Studen ilor Bănăţeni din Bucure ti.

înfruntat multe primejdii. Acest avânt ne-a călăuzit primii pași în munca profesională și ne-a fost cel mai statornic și prețios povătuitor de comportare în viața de fiecare zi. În toate acțiunile noastre din cursul vieții am picurat câte un strop din izvorul nesecat al acestui sentiment de sănătos patriotism. El ne-a luminat mintea, ne-a încălzit inima, ne-a insuflat curajul și ne-a oțelit voința, să înfrângem cu bărbăție toate obstacolele care le-am întâmpinat în împlinirea rosturilor noastre din viață, rosturi închinare cu entuziasm firesc înfiripării Unirii și consolidării ei. Este prinosul recunoștinței ce-l depunem cu venerație astăzi, când îi sărbătorim semicentenarul, pe mormântul poezilor și scriitorilor și tuturilor marilor bărbați care au contribuit la înfăptuirea Unirii, omagiul pios sângelui vărsat pentru dezrobirea noastră de eroica armată română, suferințelor marilor noștri mucenici și a celor îndurate prin închisorile Vaczului și Seghedinului.

Torța bucuriei Marii Uniri, pe care noi am purtat-o cu multă mândrie de-a lungul întregii noastre vieți, o predăm azi, în memorabila zi de sărbătorire a semicentenarului ei, prin tineretul nostru drag, generațiilor viitoare cu urarea ca flacăra ei să le lumineze drumul spre fericirea care îi așteaptă.

Evocarea înflăcăratelor clipe de bucurie pe care le-am trăit acum cincizeci de ani ne face să le simțim și azi cu aceeași intensitate. Dar oricât de mari și senine sunt bucuriile de azi, de mâine și de totdeauna, să țineți minte că ele au izvorât din suferințele sutelor de generații care v-au precedat, că-i rodul copt al luptei dusă de veacuri cu neclintit avânt, generată mereu de o dragoste de neam de nezdruncinat.

Transmiteți acest mesaj copiilor, nepoților, strănepoților și prin ei tuturilor generațiilor care vă urmează. Spuneți-le apăsat că grofii, conții și baronii, stâlpii de nădejde ai împărăției habsburgice, au recurs la toate mijloacele, culminând prin legea draconică a contelui Apponyi, să ne deznaționalizeze, să ne răpească până și posibilitatea de a ne cultiva în limba noastră strămoșească, neadmițându-ne în tot Banatul nicio școală românească mai înaltă în afară de Institutul pedagogic ortodox român din Caransebeș.

Spuneți-le că ne-au văduvit de conducătorii noștri firești, pe care i-au aruncat în închisori. Că prin forță și fraudă și corupție ne-au împiedicat să ne exprimăm liber voința în alegerile parlamentare. Că ne-au umilit prin invective disprețuitoare ca: „Vad oláh, büdös oláh, bocskoros oláh” etc. Tot cu scopul deznaționalizării au colonizat pământul nostru strămoșesc cu străini aduși de aiurea.

Să aflu despre toate nelegiuirile pe care le-au întrebuințat sistematic și cu diabolică stăruință timp de 1000 de ani acești stăpânitori venali, timp care părea fără sfârșit. Prin istorisirea trecutului faceți pe cei ce vă urmează să simtă cu intensitate nedreptățile îndurate de aceste generații, iar din freamătul veacurilor îndepărtate să asculte cu înfiorare geamătul de durere al marilor noștri mucenici, zdrobiți pe roata nelegiuirii, să cinstească cu venerație jertfa eroilor români care ne-au dezrobit.

Scormoniţi-le în adâncime cele mai ascunse resorturi ale simţirii, ca să vibreze cu intensitate la evocarea faptelor măreţe ale înaintaşilor, a dârzeniei cu care acest popor a supravieţuit tuturor vicisitudinilor vremii, să fie mândri că au în sânge dârzenia dacilor şi virtutea civilizatoare a romanilor şi că poartă cinstitul nume de român.

Atunci munca lor va fi o contribuţie conştientă şi însufleţită, cu spor îmbelşugat la înflorirea patriei, iar glasul chemării ei în vremuri de restrişte va găsi în inimile lor ecoul necesar să răspundă cu avânt.

Aceasta-i moştenirea pe care v-o încredinţează, acum în amurgul vieţii, ultimii pionieri ai generaţiei Unirii, ca s-o păstraţi cu vrednicie şi s-o transmiteţi peste veacuri.

Noi am adus modesta noastră contribuţie la înfiriparea Unirii şi în cei 50 de ani de muncă am dat din plin tributul la întinerirea ei. Cu aceeaşi caldă însufleţire am zidit o cărămidă şi la temelia celui mai mare monument al mândriei noastre naţionale, România Socialistă.

Acum, în pragul apusului, când de pe culmile înzăpezite a celor şapte decenii ne îndreptăm privirea spre orizontul îndepărtat al anului 1918, simţim cum se destramă ceaţa vremii şi scaldată în lumină apare strălucitoare *Unirea* în toată măreţia ei.

Lacrima de bucurie care se-nfrăţeşte cu pământul patriei în această clipă este semnul mulţumirii noastre că ne-am făcut datoria din plin.

II

Ne-am întors de pe front în plină învălmăşeală a revoluţiei. Drum lung, plin de peripeţii şi riscuri, asemănătoare celor din tranşee. Sub impulsul dorului de casă dădeam asalt trenurilor supraaglomerate cu ciorchine de soldaţi şi civili pe treptele vagoanelor, pe acoperiş şi chiar pe locomotive, înfruntam cu nesocotinţă şuieratul gloanţelor trase aiurea între soldaţii diferitelor unităţi din trenurile care se încrucişau. Aşteptam zile întregi prin gări să se formeze sau să sosească câte un tren cu direcţia spre interiorul ţării. În astfel de popasuri nedorite porneam în grupuri prin oraş după merinde. Unii dintre ostaşi aveau ciudata predilecţie să se distreze cu degradarea ofiţerilor pe care-i întâlneau pe stradă. Le smulgeau stelele şi rozeta şi le striveau cu sete sub bocancii sfârtecaţi. Ofiţerii se supuneau docili, unii chiar zâmbeau, probabil că şi-au dat seama de zădărnicia opunerii, care altfel uşor putea să ia şi o altă întorsătură mult mai neplăcută. Era una din numeroasele forme de răzbu-nare împotriva celor care i-au trimis să moară pentru cauze străine de idealurile lor şi prin care îşi revărsau parcă tot amarul anilor de suferinţă ai războiului.

O altă formă de manifestare am văzut-o tot atunci pe una din străzile Budapestei. Un soldat cam pîrpiriu de statură, dar cu ochii strălucitori de fericire,

avea înfășurată în jurul capelei o panglică tricoloră lată, cu ambele capete slobozite lung pe spate, ca un vâl de mireasă. Așa se plimba foarte calm și liniștit, sfidând cu curaj privirile și exclamațiile răutăcioase ale câte unui trecător mai lezat în sentimentul său patriotic. Simbolică demonstrație, cu multe semnificații: bucuria prăbușirii imperiului habsburgic și terminarea războiului, siguranța apropiatei împliniri a visului milenar, crunta război împotriva celor care ne disprețuiau cu invective jignitoare pline de răutate.

Îl văd și azi, după 50 de ani, în atitudinea sa de maiestooasă sfidare, pășind triumfător, cu tricolorul fâlfâind peste ruinele samavolniciei, a nedreptății, a trufiei înmormântate pentru totdeauna, fără să-l ademenească vârtejul devastărilor care a cuprins mulțimea.

Pentru el bucuria dezrobirii, a împlinirii marelui vis al neamului său a fost mai presus decât toate bunurile materiale ale pământului. De-i fi în viață undeva, printre culmile Carpaților, a Munților Apuseni, pe meleagurile Crișurilor sau prin mănoasa câmpie a Banatului și-i prăznui astăzi cu întregul neamul tău marea bucurie a Unirii, privește cu aceeași mândrie fâlfâirea drapelului biruinței noastre pe care l-ai purtat pe străzile Budapestei, iar de-i fi mort, pământul sfânt al patriei tale dragi să-ți ocrotească osemintele și să zămislească încă mulți fii buni și credincioși ca tine.

Nu era oare firesc ca umiliința, exploatarea, toate fărădelegile pe care le-a îndurat un neam întreg veacuri de-a rândul să răbufnească într-o sângeroasă război? Bucuria apropiatei împliniri a marelui ideal, de care acum nu se mai îndoia nimeni, i-a canalizat toată energia, i-a acaparat toate gândurile și faptele înspre înfăptuirea lui.

În sufletul și mintea fiecăruia Alba-Iulia își proiecta de acum silueta apropiatei sale măreții. Instinctul de conservare al potențărilor le-a inspirat gândul salvator să nu se opună năvalniciei porniri căci, după cum spunea răspicat și cu mult curaj marele român bănățean Ștefan Jianu³, în adunarea din 23 octombrie 1918 din sala primăriei Caransebeș: „Grijiți, că dacă vă purtați cinstit nu avem motiv să ne purtăm altminteri, de credeți însă că arma vă ajută, să nu uitați că avem și noi mâini voinice și sănătoase”.

După scurt timp de refacere în liniștea căminului familiar și mai ales de readaptare la viața normală, ne-am reîntors la școala întreruptă de pacostea războiului. Am găsit în oraș o atmosferă încărcată și apăsătoare, o nesiguranță și

³ Ștefan Jianu (4 august 1882-15 noiembrie 1918). Născut la Alibunar; studii la Panciova, Brașov, la Facultatea de teologie din Cernăuți, dreptul la Academia din Bratislava; profesor la Liceul din Caransebeș (din 1909); asesor consistorial al Episcopiei Caransebeșului din 1910.

dezorientare generală, împrejurare prielnică colportării ştirilor fanteziste. Puterea administrativă maghiară, intimidată de revoluţie, sta în expectativă, deşi avea armata şi jandarmeria locală încă la dispoziţie. Pe buzele tuturor românilor tineri şi bătrâni flutura marea întrebare: oare când vine armata română?

Necesitatea unei acţiuni hotărâte care să înmănuşeze toată energia românească se impunea cu urgenţă. Prilejul s-a ivit la 23 octombrie 1918, când la primăria oraşului s-a ținut o adunare a cetăţenilor, unde primarul stăpânirii a pus problema înfiinţării unei gărzii civile pentru paza ordinii în oraş. Noi, un grup de tineri elevi ai Institutului Pedagogic şi Teologic împreună cu tineri ţărani şi muncitori C.F.R.-işti, prinzând de veste întâmplător şi având presimţirea că se petrec acolo lucruri importante, am intrat fără invitaţie şi am ocupat aproape întreg balconul sălii de şedinţă a primăriei, iar alţii s-au strecurat printre cetăţenii din sală. Când şeful poliţiei, care ştia româneşte, a început să citească lista ofiţerilor comandanţi ai gărzii civile, cu trei ofiţeri străini în fruntea listei şi să ceară un nou jurământ de credinţă, toată lumea şi-a dat seama că se încearcă menţinerea mascată a stăpânirii îngenuncheată. Deodată momentul de tăcere şi nedumerire provocat de această surpriză a fost brusc întrerupt de o voce profundă şi puternică din sală, care striga: „Nu ne trebuie ofiţeri propuşi, noi vrem gardă românească!”. În acest moment s-a dezlănţuit un vuiet asurzitor de strigătele mulţimii trezită la realitate: „Vrem gardă românească! Vrem gardă românească!”, vuiet predominant de înflăcărarea tinerească a celor din balcon. Atunci marele român şi bănăţean, ilustrul Ştefan Jianu, sosit în grabă, prin istoricul său discurs, rostit cu avânt, a răsturnat toate planurile celor care încă se mai credeau stăpânii destinului nostru şi, ce e mai important, a insuflat încredere, curaj şi îndemn la acţiune.

Iată cum descriu acest eveniment istoric cronicarii vremii în broşura *Un luptător bănăţean – Şt. Jianu*⁴, apărută la editura „Tipografia Diecezană”, Caransebeş, 1935, din iniţiativa plină de românească recunoştinţă a consilierului eparhial Nicolae Corneanu: „În această adunare memorabilă pentru oraşul nostru se ridică Ştefan Jianu şi într-un discurs, care ar fi putut face cinste oricărui bărbat de stat, comunică stările politice de atunci şi cu un curaj de admirat vesteşte prăbuşirea monarhiei austro-ungare în mod cât se poate de fascinant. Aveam impresia că citeşte testamentul unui muribund. A fost o cuvântare publică de toată frumuseţea, un discurs rostit de un suflet din a cărui miez picura în abundenţă un cald patriotism de român înflăcărat. Expunerea lui clară, răpind auditorul, a scos în relief figura măreaţă a lui Ştefan Jianu...”

⁴ A. Moacă, N. Cornean, I. David, C. Rudneanu, A. Uroş-Doloveanu, *Un luptător bănăţean – Şt. Jianu*, Caransebeş, Tipografia diecezană, 1935.

Au căzut lanțurile domnilor, suntem dezrobiți... aici nu se poate face altă gardă decât națională română...".

Atunci s-a hotărât înființarea gărzii naționale și tot atunci a început să se simtă în oraș prezența stăpânirii românești. O bună parte din meritul creării atmosferei înălțătoare și de neuitat din ziua de 23 octombrie, care a dezmoțit din timiditate pe unii români șovăielnici, iar pe stăpânitorii de ieri i-a făcut să revadă mai limpede realitatea ireversibilă, ne-o revendicăm și noi, tinerii plini de entuziasm de atunci, cu toată mândria.

Deoarece formalitățile de organizare a gărzii naționale au reclamat timp mai îndelungat, aproape o lună, noi n-am mai avut atâta răbdare și am pornit spontan la acțiune. La început am făcut rost de arme împrumutate de la cunoscuții din oraș, întorși de pe front înarmați. Organizați în grupe, am făcut patrulare prin oraș, am avut posturi fixe la paza drapelului național de la primărie și celelalte instituții unde erau arborate, iar mai târziu am luat în primire paza instituțiilor, a magaziiilor, a cazarmilor și a depozitelor armatei din oraș și de la barăcile din afara orașului. Garda noastră națională înjghebată spontan, fără procese verbale, sub îndrumarea profesorului Pavel Grecu și ceva mai târziu a profesorului Vichentie Ardelean, se poate considera deci nucleul gărzii de mai târziu, în care de altfel ne-am contopit și noi, îndată ce și-a început activitatea. Ca să avem armele noastre proprii, am dezarmat două posturi de jandarmi din satele apropiate. Iată cum povestește această acțiune îndrăzneță inițiatorul ei, Milan Ognanovici⁵: „Din lipsa armelor de multe ori nu puteam față face împrejurărilor. Pe la începutul lunii noiembrie am cerut concursul învățătorului confesional pensionar Negrei din satul Zlagna⁶ să meargă cu trăsura cu noi până la Zăgujeni să dezarmăm postul de jandarmi. Bun român, bătrânul dascăl ne-a stat la dispoziție. În prealabil eu vorbisem cu preotul Nichi Popovici⁷, care la sosirea noastră în comună a trimis după oamenii lui. Adunați în număr mare, ne-au însoțit la postul de jandarmi. La somarea mea șeful postului ne-a predat toate armele. Așa am dezarmat apoi și postul din Cârpa, făcând rost de arme, baionete și muniția necesară”.

Astfel, bine înarmați, ne-a sporit și curajul în acțiuni din ce în ce mai îndrăznețe.

Nici clipele înălțătoare ale marii bucurii n-au fost în stare să înăbușe ura acumulată în noi împotriva celor care reprezentau stăpânirea habsburgică, unelte docile ale asupririi și acțiunii de deznaționalizare. Incidentul ce urmează este

⁵ Milan Ognanovici, avocat, ajutor de primar și primar la Caransebeș.

⁶ Un Solomon Negrei a funcționat ca învățător la Zlagna până în 1913.

⁷ Nichi Popovici, preot în Zăgujeni; născut în 24 decembrie 1889 la Zăgujeni, a absolvit Institutul teologic din Caransebeș în 1909.

revelator: colegul nostru Andronie Botoş⁸, din ultimul an al Institutului pedagogic, făcea de gardă la drapelul arborat pe frontispiciul primăriei locale, când directorul liceului maghiar, Kalkbrenner⁹, fost comisar guvernial de tristă amintire pe lângă Institutul Pedagogic, venise la primărie. Când ajunge în dreptul drapelului, cum mergea cu capul plecat și dus pe gânduri, tresare speriat la auzul poruncii rostită cu glas tare și hotărât: „Stai! Ocolește la stânga! Nu-ți permit să treci pe sub drapel, să spurci mândria noastră națională”. Intimidat și dezorientat încercă să articuleze ceva, dar cuvântul i-a înghețat pe buze la auzul altei porunci și mai hotărâtă: „Nimic! Executarea!” și în momentul acela se trezește cu arma îndreptată spre el, gata să ia foc.

Oare în momentul acela de dureroasă jignire și umilință pentru el n-o fi făcut o comparație cu jignirea ce a adus-o unui neam întreg, când l-a sfidat fără rușine și cu atâta brutalitate prin discursul ce l-a rostit cu ocazia inaugurării tristei sale activități de comisar guvernial, spunând: „Într-o mână am sprijinul și banul, iar în cealaltă corbaciul. Cei ce vor învăța graiul și cântecul unguresc îi așteaptă toate binefacerile sortii, iar la din contră...”. N-o fi simțit oare nicio umbră de regret și remușcare pentru rolul său infam de a urmări desființarea singurei școli mai înalte din Banat, Institutul nostru pedagogic, scop care a adus mult rău instituției și multă amărăciune profesorilor și nouă. Andronie Botoș nu le-a uitat, nu i le-a uitat și s-a răzbunat. Vestea acestei lecții dată de un elev unui director de liceu și pe deasupra și comisar guvernial, că dreptul la viață națională a unui popor de milioane de oameni nu se poate călca în picioare fără a fi răzbunat, fie chiar și după o mie de ani, s-a împrăștiat prin tot orașul producând satisfacție îndeosebi în rândul intelectualilor români care-i cunoșteau atribuțiile de executant direct al neomenoasei legi apponyene.

O altă ispravă semnificativă a fost și aceea când jandarmii au avut cutezanța să smulgă cocarda națională de pe căciula colegului nostru Mihăilescu¹⁰, părându-li-se probabil că-i sfidează prin felul semeț cum o purta, iar pe el l-au dus forțat în beciurile primăriei pentru... cercetare. Anunțați în grabă, ne-am adunat imediat în fața primăriei, înarmați și însoțiți de o mulțime de țărani de pe sate, care veniseră la oraș fiind zi de piață. După o scurtă parlamentare cu jandarmii în cauză, însoțită de strigătele mulțimii înfuriată, apare Mihăilescu zâmbind fericit că a fost eroul zilei. Jandarmii fie că s-au lăsat convingși de atitudinea noastră fermă, fie intimidați

⁸ Andronie Botoș, născut în 1897 la Comorâște, a fost student la Institutul pedagogic din Caransebeș între 1914-1917.

⁹ Antonie Kalkbrenner a fost director la Liceul maghiar din Caransebeș; în 1917 când s-a instituit zona culturală a fost numit comisar guvernamental la Institutul teologic-pedagogic din oraș.

¹⁰ Mihăilescu a fost student la Institutul pedagogic din Caransebeș între 1919-1921.

de mulțime sau poate rațiunea lor clară de a evita vărsări de sânge inutile i-a determinat să cedeze mai ușor decât am presupus. Astfel s-a evitat și asaltul primăriei, acțiune la care, în caz contrar, eram ferm hotărâți să recurgem.

Încă o întâmplare, banală în aparență, dar profund grăitoare asupra conștiințiozității cu care ne îndeplineam obligațiile de paznici ai ordinii și bunului public. Făceam de pază la cazarma din spatele parcului, într-un singur schimb pe noapte, cu prietenul meu Lazăr Ștefan¹¹ din penultimul an al Institutului Teologic, căci locuiam împreună la aceeași gazdă. Pe cât era de mic de statură, pe atât de inimos și de îndrăzneț. După miezul nopții, când m-am dus să-l schimb, aud la etaj un zgomot surd produs de lovituri înfundate. Un fior de îngrijorare îmi fulgeră tot corpul la gândul să nu i se fi întâmplat ceva. Trag piedica revolverului și din câteva salturi pe scară ajung la etaj. Când acolo, ce să vezi? Ștefi al meu ținea în mâna stângă revolverul îndreptat spre un cetățean, care în lumina palidă a razelor de lună părea destul de voinic, iar în cea dreaptă o japcă cu care-l atingea vârtos. „Ce faci Ștefi?”. Tresărind din exercițiul nobilei funcții educative în care era concentrat, se întoarse spre mine și în clipa aceea cetățeanul făcut scăpat a zbughit-o fulgerător pe trepte la vale. „Mama lui de tâlhar! A vrut să fure bocancii armatei noastre române”. Da, erau bocancii care așteptau, ca și noi, armata română și pe care-i păzeam cu grijă izvorâtă din dragostea celor așteptați de veacuri.

De neuitat a rămas o altă ședință de la primărie, ținută tot pe timpul când încă mai eram sub administrație ungurească. „Tovărășia” locală, reînființată de învățătorul școlii confesionale ortodoxe române Pavel Jumanca¹², cu sprijinul învățătorului Pavel Grecu¹³, a prezentat primăriei unele doleanțe prin delegații săi, dr. Lobonțiu¹⁴ președinte, Pavel Jumanca secretar și D-trie Zgaverdea¹⁵ casier. Primarul

¹¹ Ștefan Lazăr, născut la 23 aprilie 1900, Goruia. A absolvit Institutul teologic din Caransebeș în anul școlar 1920-1921.

¹² Pavel Jumanca, născut la 3 noiembrie 1886 la Caransebeș; studii primare în orașul natal, la școala confesională românească și la școala de stat cu limba de predare maghiară, studii pedagogice la Institutul pedagogic din Caransebeș (1904-1907); învățător la școala confesională din Maciova (1907) și apoi la școala confesională din Caransebeș (1907-1914); mobilizat la un regiment de honvezi (1914-1915), dezertează în România; în 1918 s-a reîntors în Caransebeș; moare la 1 aprilie 1975 la Caransebeș.

¹³ Pavel Jumanca a inițiat împreună cu Pavel Grecu o „tovărășie” a plugarilor din Caransebeș pentru desfacerea produselor și aprovizionarea acestora. Adunarea generală a ales președinte al asociației pe avocatul Gheorghe Lobonțiu, secretar pe Pavel Jumanca, casier pe Dumitru Zgaverdea.

¹⁴ Gheorghe Lobonțiu (13 iunie 1878-29 noiembrie 1960, Caransebeș). Studii universitare la Facultatea de drept a Universității din Budapesta, secretar al Societății „Petru Maior” a studenților români din Budapesta, președinte al comitetului parohial al bisericii ortodoxe române din Caransebeș; după Unire președinte al Tribunalului Caransebeș, al Curții de Casație, director al publicației „Revista Cercului juridic” (1933-1938).

le-a răspuns că ar fi mai bine să se întocmească un memoriu scris și să-l prezinte subprefectului Izekutz, care-i așteptat să vină de la Lugoj în după-amiaza aceleleași zile. Au întocmit memoriul, iar prin cei aproape 100 de membri s-a făcut la rezezeală mobilizarea masivă a cetățenilor, încât nu mai încăpeau în marea sală de ședință a primăriei.

Profesorul nostru, Pavel Grecu, ne-a îndemnat să venim și noi. Ne-am prezentat în grabă și am ocupat locul nostru preferat, galeria. La intrarea în sală a subprefectului, delegația îi prezintă memoriul redactat în limba română prin dr. Lobonțiu, care-i ținu și o cuvântare rostită, desigur, tot în limba română, la care subprefectul i-a răspuns în limba maghiară, deși vorbea bine românește, dar n-a apucat să rostească cuvântul „Uraim!” (Domnii mei), când întreaga galerie, într-un glas, a strigat: „Vorbește românește, ești în România Mare!” iar cei din sală strigau cu însuflețire: „Trăiască România Mare!”, izbucnind în urale care nu mai conteneau. Atunci subprefectul înfuriat și cu aroganța specifică administrației ungurești părăsește sala demonstrativ și intră în cabinetul primarului, urmat de cei câțiva intelectuali care erau în apropierea lui. După o parlamentare de aproape o oră, timp în care toată lumea a rămas pe loc în așteptare, se vede că cei care l-au urmat au reușit să-l convingă, încât s-a întors și înăbușându-și mândria a început să vorbească românește, spre satisfacția și bucuria tuturor.

Astfel, o adunare cu caracter inițial de preocupare gospodărească s-a transformat brusc într-o admirabilă demonstrație românească. Nu știu nici azi dacă acest lucru s-a urmărit anume din moment ce am fost și noi chemați, știu însă că la această întorsătură contribuția noastră a fost hotărâtoare.

Dacă nici după marea adunare de la Alba-Iulia ei nu puteau înțelege marele adevăr al descătușării noastre, conșințit acolo cu entuziasm delirant, noi și de astă dată i-am ajutat să-și sporească înțelepciunea.

Încă o faptă vrednică de amintit și care a cerut multă îndrăzneală este următoarea: Era noaptea Învierii. Un grup făcea de gardă la Mormântul Sfânt, alte grupuri patruleau prin oraș, având consemnul să supravegheze îndeosebi piața primăriei. Câțiva colegi și prieteni în frunte cu cel mai talentat desenator dintre noi, Gheorghe Crăciun¹⁵, prevăzuți cu tuburi de vopsea de ulei (roșu, galben și albastru), în miez de noapte, la lumina palidă a becului electric din fața primăriei, au îndeplinit o sacră îndeletnicire, transformând simbolul eternei stăpâniri a monarhiei habsburgice, monumentul de marmură albă al reginei Elisabeta, în purtătoarea simbolului biruinței neamului românesc, căci prin albul imaculat al

¹⁵ Dumitru Zgaverdea, născut în 1887 la Caransebeș; studii la Liceul din Brașov, Facultatea de drept din Budapesta; contabil și controlor diecezan, consilier la Episcopia Caransebeșului.

¹⁶ Gheorghe Crăciun, student la Institutul pedagogic între 1915-1918.

marmorei, mâna dibace a colegului Gheorghe Crăciun a pictat cu măiestrie tricolorul românesc în formă de eșarfă printre sâni proeminenți, iar pe soclul monumentului a scris cuvintele fără moarte: „Trăiască România Mare!”.

Migăloasa lucrare a ținut aproape toată noaptea, nefiind conturbați de nimeni și asta a fost un mare noroc și pentru noi și pentru cei care s-ar fi încumetat s-o conturbe, căci eram atât de hotărâți încât nicio clipă n-am fi ezitat să recurgem la armele pe care le aveam asupra noastră.

În zorii dimineții, când imensa mulțime din procesiunea Învierii, care primise vestea încă în biserică, a ajuns la crucea din piață și a observat monumentul astfel împodobit, într-un entuziasm de nedescris a izbucnit în urale, care contopindu-se cu glasul preoților cântând „Crisos a înviat!”, nu mai era cântecul tradițional al Învierii, ci mai degrabă imnul de biruință pornit spre slăvile înălțimilor, imnul învierii neamului.

Niciodată nu mi s-a părut tricolorul nostru mai frumos ca în strălucirea lui de atunci, proiectat pe fondul imaculat al marmorei. În lumina răsăritului de soare zâmbea ca și inimile noastre înflăcărâte, iar cuvintele încrustate în piatră răscoleau simțurile în străfundurile lor.

Reproduc aici și povestirea acelei fapte răsunătoare cu propriile cuvinte ale autorului ei principal: „Învelit în cearșaf alb, cu pensule și trei tuburi de vopsea în mână, m-am urcat pe soclul statuii și am împodobit-o de-a curmezișul pieptului cu eșarfa tricolorului, iar pe soclu am scris cu litere mari, de culoare roșie: «Trăiască România Mare!», apoi m-am făcut nevăzut”.

Primul cetățean care a observat statuia astfel împodobită a fugit la biserică, unde se desfășura slujba Învierii și a strigat: „Haideti fraților să vedeți că regina Elisabeta s-a românizat, s-a înfășurat cu tricolorul nostru de-a curmezișul pieptului”. Mulți au părăsit slujba și au venit să vadă.

Târziu, când au aflat profesorii de la liceul maghiar de această ispravă, au venit însoțiți de câțiva elevi, care purtau un butoiăș de benzină și au încercat să spele eșarfa, dar vopseaua de ulei îmbibându-se în porii fini ai marmorei nu s-a luat. S-a golit butoiășul fără să se facă invizibilă eșarfa. Culoarea inscripției de pe soclu au înlăturat-o cu dalta, rămânând și mai vizibil locul literelor acum încrustate în soclu.

În timpul acestor încercări zadarnice mereu se auzeau amenințări și exclamații pornite din furia lor neputincioasă ca: „Trădătorii de patrie, care au pângărit această statuie cu tricolorul valah („oláh nemzeti szinek”), trebuie prinși și executați chiar în piața aceasta”. De la fereastra etajului casei în care locuiam, situată chiar în fața pieței, am observat atunci un grup de jandarmi cercetând terenul să dea de vreo urmă.

A doua zi a tras cineva cu arma după mine. Colegul meu Păun Lungu¹⁷, care locuia cu mine în aceeaşi cameră, când a aflat ce-am păţit, însoţit de o mulţime de colegi înarmaţi am pornit imediat în căutarea făptaşului prin toate cârciumile şi restaurantele, pe străzile de la periferia oraşului şi până prin Caransebeşul Nou, fără să-i dăm de urmă.

Această acţiune în sine, adaug eu, deşi fără rezultatul urmărit, a fost destul de limpede ca să se lămurească toţi care s-ar încumeta la asemenea fapte că nu vor rămâne fără riposta cuvenită.

Pentru mulţimea românească din oraş fapta noastră a fost o revelaţie, o îmbărbătare, o preţioasă consolidare a credinţei în biruinţa finală şi desăvârşită, iar pentru cei care ne urau acum poate mai mult ca oricând şi încă mai nădăjduiau într-o minune a revenirii la ce a fost, o trezire la realitate, o lecţie straşnică de realism dureros. Unii din aceştia, probabil ca să-şi uşureze durerea pentru tot ce au pierdut, ne acuzau în gura mare că am pângărit arta. Nu ştiu în ce măsură vor fi avut sau nu dreptate, ştiu însă că pe noi nu ne putea încânta chipul celor mai feroci reprezentanţi ai împilării noastre de veacuri, chipul Habsburgilor, oricât de artistic ar fi fost el cioplit. Şi mai ştiu că atunci când s-a dezvelit acest monument şi când concomitent s-a inaugurat şi localul liceului maghiar, prefectul judeţului Eötvényi Oliver¹⁸, în discursul său festiv, printre altele, spunea: „Pe acest pământ pe care stăm, regii noştri au înfiinţat instituţia grănicerească şi au crescut un popor grăniceresc credincios, gata oricând de jertfă pentru apărarea gliei şi siguranţa tronului. De-a lungul deceniilor acest ţinut n-a avut o şcoală medie”. Şi mai departe profesorul Gaida Bela¹⁹ afirma: „Când Ministerul Învăţământului Public vrea să transforme gimnaziul real de 4 clase din localitate în gimnaziu superior (liceu), cu scopul ca în această margine de hotar expusă, care de-a lungul veacurilor a fost izolată nu numai de trupul neamului (unguresc – n.n.) dar şi de sufletul lui, e un interes naţional deosebit de important în scopul educaţiei cetăţeneşti să se ridice aici o instituţie cu puternică înrăurire, care în locul pazei militare a graniţei să se îngrijească de paza ei spirituală”.

Interesaţii localnici însă, îndată ce au scăpat de sub aspra disciplină militară şi au început să respire aerul libertăţii politice, sub impulsul naţionalismului lor înfloritor, au pretins gimnaziu cu limba de predare românească. În zadar s-a deplasat aici pentru tratative ministrul Trefort şi baronul Scudier, comandant de corp de armată, căci îndărătnicia n-a cedat, încât guvernul pătruns de spiritul lui

¹⁷ Păun Lungu, în anul şcolar 1916/1917 a fost înscris în anul III ca student la Institutul pedagogic din Caransebeş, dar nu a dat examenele.

¹⁸ Eötvényi Oliver, comite suprem.

¹⁹ Gaida Bela a fost profesor la Liceul maghiar de stat din Caransebeş.

Deak, mai știind de altfel că nu-i destul să scrii legi, ci să insuflă și simpatii față de ele, a luat cauza de pe ordinea de zi.

Va să zic lauzi spiritul de sacrificiu pentru patrie și rege al unui popor dintr-un colț de țară, dar nu-i admitti elementarul drept la o școală în care să se poată cultiva în limba mamei lui. Îți însușești – teoretic – spiritul de liberalizare al lui Deak Ferencz, dar când să-l aplici, înlături cauza de pe ordinea de zi. Iată o concepție bizară, vrednică doar de logica unui asupritor feroce.

Activitatea noastră din preajma Unirii și după Unire nu se reduce numai la fapte menite să ajute la înfirișarea și consolidarea stăpânirii românești în acest oraș și satele din jur, ci mai ales la menținerea mereu trează a conștiinței naționale, la dinamizarea ei în momentele hotărâtoare ale anului 1918, ca orice eventualitate, în orice moment, să ne găsească gata de acțiune cu întreg avântul.

Cu acest scop, împreună cu prietenii noștri tineri țărani, muncitori la calea ferată, intelectuali ca Milan Ognanovici, Miron Novac, Elisei Popa, Nicolae Călțun, Trifu Juja, Vasile Juja, Mitru Dolnia, Iosif Săbăllă, Dumitru Gruia, Dumitru Ivănescu și alții am desfășurat o intensă muncă culturală. Am organizat seri populare, care se țineau lanț, cu program axat pe ideea națională. Lumea, dornică de evadare din resemnarea în care au încleștat-o suferințele și mizeria anilor de război, umplea până la refuz marea sală de la „Pomul Verde”. Am înființat o echipă de dansuri naționale bine instruită, în programul căreia figura și dansul „Călușerii”, punctul de atracție al acestor serbări. Poeziile alese cu grijă din creațiile poezilor transilvăneni și mai ales a poetului pătimirii noastre O. Goga, recitate cu însuflețire de dinamicul Gheorghe Bănuț, talentatul Vasile Ijac²⁰, inimosul Grigore Popiți²¹ și de cel care scrie aceste rânduri, au ridicat nimbul serbărilor pe cele mai înalte culmi ale însuflețirii generale. Poezia „Ardealul” de Mircea Rădulescu²², recitată cu avânt a răscolit sentimentele patriotice ale mulțimii,

²⁰ Vasile Ijac, născut la 11 februarie 1899 la Caransebeș, mort la 4 august 1975 la Timișoara. Compozitor, dirijor, profesor și critic muzical; școala primară la Caransebeș, Conservatorul la Cluj (1920-1924), Schola Cantorum din Paris; a fost profesor de liceu la Cluj, apoi la Conservatorul din Cluj, profesor la Institutul pedagogic din Timișoara.

²¹ Grigore Popiți, născut la 13 martie 1900, la Pătaș, mort la 15 martie 1980; poet și memorialist; a urmat Institutul pedagogic din Caransebeș (1916-1920), apoi școala militară. A funcționat ca profesor la școala C.F.R. din Timișoara, apoi a intrat în armată. În 1947 a devenit director al Regionalei Banat a Arhivelor Statului. A debutat în publicistică în 1920 la „Banatul românesc”. A fost unul din membrii fondatori ai cenaclului „Altarul cărții” (Timișoara 1933) și al Asociației Scriitorilor Români din Banat (1936).

²² Mircea Dem. Rădulescu, născut la Giurgiu în 21 iulie 1889, mort la București în 6 iunie 1946; poet, dramaturg; studii liceale la București, studii universitare la Facultatea de drept; participă la primul război mondial; director al Școlii de comerț nr. 1 București; prim redactor al revistei „Dacia”.

Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)

culminând cu intonarea în masă a cântecelor noastre dragi, cântate până aici doar în surdină: „Pe-al nostru steag”, „Trei culori”, „Deşteaptă-te Române”, „Ardealul ne cheamă”, culminând în delirantă însufleţire. Câte lacrimi de bucurie nu s-au vărsat în astfel de momente de adâncă trăire românească. Fiecare strop picurat pe rănilor suferinţelor noastre din trecut a fost un balsam miraculos de alinare. Simt şi azi, după 50 de ani, cu aceeaşi intensitate fiorul răscolitor al însufleţirii generale de atunci. Conştienţi de momentele epocale pe care le-am trăit şi ca nimeni şi nimic să nu fie în stare să zădărnicească consolidarea lor, n-am cruţat niciun efort, nu ne-am dat în lături de la nicio acţiune de folos cauzei şi nu ne-a intimidat nicio primejdie. Am nesocotit cu tinerească nepăsare multe pericole şi multe nopţi de somn, am sacrificat din cea mai nobilă convingere că slujim suprema cauză a poporului român, *Unirea*. Şi am slujit-o aşa cum ne-am priceput mai bine şi cum ne-a îndemnat simţirea noastră călită în focul sacru al dragostei de neam.

Caransebeş, 6. IX. 1968

N. Linţia
Învăţător

Manuscris în colecţia Muzeului Naţional al Unirii Alba Iulia

Alexandru Mihai

Amintiri cu ocaziunea celor 10 ani de la unire

Rătăcind ca un pribeag prin satele frumosului nostru Bănat, în această Sahară a vieții pustie, pentru a propaga ideile culturii umane, ridicând pătura țărănească spre senine orizonturi de progres și civilizație, mă gândesc la soarta ce mi-a creat-o destinul nemilos, alungându-mă prin împrejurări tragice din mediu(l) cald, prietinos al leagănelui copilăriei – de care mă leagă cele mai scumpe și pioase amintiri – ca să nu mă mai reîntorc.

Zece ani s-au scurs în noianul vecinicii, de când am părăsit într-o frumoasă zi de primăvară căminul familiar și părinții bătrâni – crezând vremelnic – ca să mă încălzesc la razele soarelui libertății într-o Românie liberă pe veci unită.

Prin multe peripeții a trebuit să trec suferind cele mai neumane jigniri sufletești din partea conducerii sârbești, până când am ajuns să văd, la ivirea zorilor, într-o dimineață frumoasă din trenul care m-a dus spre Ardealul nostru scump, fâlfâind mândrul nostru tricolor, pe acoperișul gării din Holdea, de pe fosta linie demarcațională, ca semn al biruinței depline.

Delirante și pline de vrajă erau acele clipe pentru sufletul meu încă încătușat de durerea și grija celor rămași sub stăpânirea sârbilor, șoviniști și balcanici. După formalitățile convenite, trenul se pune în mișcare.

Involuntar, instinctiv, părăsesc prietenul de călătorie lângă care șezusem. O mână nevăzută parcă mă trăgea spre geamul deschis, ca să privesc, cu ochii înlăcrimați, spre zări îndepărtate, de unde pare că aud vaiete surde de durere și suspine înăbușite strigând: „Nu ne lăsați să gemem din nou zdrobiți în lanțurile robiei sub cnutul străin, răpindu-ni-se limba și credința, ci alipiți-ne la sânul mamei dulci, pe vecie”.

Trenul ca un copil zglobiu și răsfățat aleargă printre pitoreștile dealuri și văi, pe lângă codri seculari spre Sibiu, simțindu-se și el fericit că nu mai e străin în țara lui.

Cu nostalgia în suflet, apropiindu-ne spre Sibiu, soarele își trimite ultimile sale raze aurii peste codrii înmuguriți, iar noaptea își așterne încetul cu încetul vălul său cernit peste Ardealul românesc.

Nu peste mult timp, un glas plin de accent românesc strigă: „Sibiu”. Ne-am coborât din tren. Pornesc cu prietenul de drum, pe străzile feeric luminate, spre centru, pentru încuadrare. M-am odihnit puțin.

Odată cu zorile dimineţii m-am sculat şi eu, ca să mă pregătesc pentru a mă prezenta „Şefului biroului mobilizării”, de pe lângă Consiliul Dirigent, pentru primirea în armată, ca să mă achit faţă de conştiinţă şi faţă de ţara liberată, servindu-o ca voluntar refugiat pentru întărirea şi apărarea ei.

Maiorul Băleanu, atunci căpitan, cu amabilitatea-i cunoscută de bănăţean însufleţit, mă primeşte şi (mă) repartizează Regimentului 107 Inf. Alba-Iulia.

Iată-mă acum, după ce am servit 4 ani în armata austro-ungară ofiţer român, plin de încredere în viitorul strălucit al neamului meu.

Comandantul Reg. 107 Inf. m-a primit cu braţele deschise, bucuros că să înmulţesc apărătorii, pentru întărirea şi organizarea regimentului nou înfiinţat în cetatea marelui Mihai, povestindu-ne despre importanţa marilor evenimente răsărite în urma groaznicului război mondial şi amintindu-ne clipele acele măreţe din 1 decembrie 1918, când s-a declarat unirea necondiţionată cu patria mamă la care, din cauză de forţă majoră, n-am putut participa.

În apogeul fericirii noastre, vânturi anarhice de distrugere sufletească şi teritorială bat dinspre toate ţările mărginaşe, în special din răsărit şi apus, pentru a nelinişti spiritele libere, propagând idei revoluţionare, bolşevice.

Ungurii neputând suporta verdictul istoric al înfrângerii ruşinoase în războiul mondial, pierzând Ardealul, s-au bolşevizat şi sub această mască în luna mai 1919 au început atacul să-l recucerească prin orice mijloc şi să-l stăpânească.

Dar planurile lor s-au spulberat în vânt, fiindcă s-au lovit de sufletele noastre unite şi de braţele noastre vânjoase.

Ungurul bătut crunt la Tisa, lângă Sentes, la care lupte am luat şi eu parte şi în diferite locuri pe apa Tisei, să retrage umilit şi ruşinat.

Dorobanţul român înaintează triumfător peste râul stropit cu sângele lui spre inima Ungariei înfrânte şi cucereşte falnica capitală a ei Budapesta, înfigând tricolorul românesc pe acoperişul parlamentului aşezat pe malul Dunărei bătrâne.

Şi cu această faptă se încheie o epocă de umilinţă şi ofensă ruşinoasă pentru noi bănăţenii şi ardelenii.

Cerul ţării noastre se înseninează şi pe firmamentul lui luceafărul începe să lumineze cu tărie minţile şi să încălzească inimile într-o ţară mare şi puternică, stăpână pe destinele ei.

Dar nu pot trece cu sufletul împăcat peste aceste puţine amintiri, după zece ani de la unire, când Ardealul eliberat respiră uşor la sânul mamei dulci şi când se înalţă rugi fierbinţi din toate bisericuţele şi catedralele României Mari pentru preamărirea şi glorificarea eroilor cari au contribuit prin tributul lor de sânge la făurirea statului român independent şi liber, creând zile de glorie şi libertate, fără ca să nu-mi amintesc de fraţii de dincolo de frontieră, pe cari i-am părăsit şi cari

astăzi în loc să se înveselească jucând ora frăției, uniți și liberi pe pământul românesc, se zbuțumă pentru a-și apăra limba, credința și naționalitatea ei mică, privind cu jale și durere spre noi, blestemându-și soarta creată de oameni mercenari fără Dumnezeu și cosmopoliți.

Și dacă destinul – să zicem așa – a voit ca inimile noastre să nu bată la unison de la Nistru până la Tisa și Dunăre, să lăsăm în aceste momente solemne ca gândul nostru să zboare pe aripile vântului peste graniță, trimițând românilor de dincolo un cuvânt de îmbărbătare și speranță la un viitor mai bun, mai demn și mai liber, sub stăpânul în a cărui vine curge alt sânge, cu altă mentalitate și alte aspirațiuni.

„Almanahul Banatului”, 1930, pp. 95-97.

IIE „Nicolae Bocușan”

IIE „Nicolae Bocușan”

Grigore Mihăiutu

Nepotul țăranului bănățean pe cărările vieții

După terminarea celui de al șaptelea an școlar în mod obișnuit ca un elev eminent, Grigore, în luna august, primi ordin de recrutare și mobilizare în cadrul mobilizării generale declarată de Austro-Ungaria contra Serbiei în urma asasinării la Sarajevo, prin atentat comis contra principelui Ferdinand moștenitorul tronului, cu ocazia unei vizite făcute. La recrutare Grigore, găsit ca apt pentru îndeplinirea serviciului militar, este încorporat, mobilizat și repartizat la regimentul cu limba de predare, de comandă, oficială, maghiară pe care o posedă la perfecție. La cerere aprobată special de către Ministerul de Război maghiar depune cu reușită examenul de ultimă clasă în școala militară de ofițeri, cadeți, din Budapesta. După care prin obținerea absolvării Școlii de Ofițeri de honved maghiare ca ofițer de infanterie la comandă de pluton, apoi companie, participă la luptele de la Miskolcz din Carpații Ungariei.

Înfruntă toate greutățile luptelor înverșunate până în ziua de 17 septembrie 1915 când în calitate de comandant de companie în atac ajunsese rănit de schijele unui obuz de șarpenel inamic, explodat deasupra valului de trăgători ai companiei sale ce comanda. Bandajat sumar, cu relativ mult sânge pierdut prin rănilor produse, abia ajunsese în spital militar din orașul Lemberg, în Galiția Austriei. După două zile (de) tratament se evacua în spitalul central din Budapesta, capitala Ungariei, unde renumitul medic chirurg Dr. Dollinger îi realiză operația necesară rănilor sale. După patru zile se trimise la spitalul militar din orașul Szeged, ca aparținător diviziei honved cu sediul în Szeged. După cinci luni de tratament în spitale, sublocotenentul Grigore ajunsese convalescent la regimentul său 8 honved din Lugoj. Aici îi sosi decorarea lui cu medalia de aur clasa I-a, pentru bravură în luptele de apărarea patriei maghiare în război. Ca ofițer la partea sedentară a regimentului 8 honved primi comanda companiei în formarea ei din oameni mobilizați și pregătirea sa pentru frontul de luptă. Pe care la ordinul ce va fi primit sublocotenentul Grigore o va conduce pe câmpul de luptă. Între oamenii mobilizați, majoritatea lor de etatea peste patruzeci (de) ani, se găsea cu gradul de fruntaș și tată Pavel din Bozovici al sublocotenentului Grigore, comandantul acestei companii de marș. În urma luptelor intensive, în fiecare lună se cerea trimiterea pe câmpul de luptă a noilor completări, în companii de câte trei sute de oameni din

interiorul ţării, complet echipaţi. Cum ajunseră chemaţi la mobilizare şi cetăţeni scutiţi la timpul tinereţii lor de îndeplinirea serviciului militar ca neapţi. Între aceştia se încorporară şi treizeci intelectuali de diferite cariere, funcţiuni şi meserii. Sublocotenentul primi ordin ca din aceştia să formeze aparte un pluton de instrucţie ataşat companiei ce comanda. La echiparea lor se prezintă şi soldatul (cu) termen redus dr. Petru Groza, avocat care suferind cu ochii, de miopie, fusese scutit de serviciul militar. În plutonul respectiv se prezentară numai trei români, doi avocaţi şi un inginer. Restul de altă naţionalitate. Fiind soldaţi cu termen redus aveau dreptul la locuinţă şi masă în oraş, pe cont propriu, particular, asemănător ofiţerilor şi subofiţerilor. Sublocotenentul Grigore observă că numai soldatul (cu) termen redus dr. Petru Groza doarme şi ia masa în cazarmă. Întrebat spuse că în lipsă de bani nu are posibilitatea pentru plăţirea de locuinţă şi masă particulară în oraş. Mai declară că este fiu de preot ortodox român, care numai cu greutate diferele întâmpinate terminase facultatea cu luarea doctoratului în drept. Sublocotenentul, comandantul său instructor, îl încuraja promiţându-i sprijinul său în cele de care va avea nevoie, că era cu nouă ani mai în etate. Îl trimise la comisia sanitară divizionară unde prin revizie obţinu clasarea lui la serviciul auxiliar militar. Îi aprobă învoiri repetate pentru părăsirea oraşului, mergând în comuna Sihla din plasa Lugoj unde părinţii, cu tatăl său preot, îi pregăteau cele necesare. Sublocotenentul Grigore, prin câteva zile (de) permisie, îşi revăzu comuna sa natală, Bozovici, unde pe lângă familie, bunicul său fericit, toţi vecinii, rudeni şi cetăţeni întâlniţi îl felicitaseră pentru gradul de ofiţer şi medalia de aur afişată pe pieptul său. Cu această ocazie trecu şi pe la familia domnului Ruva, dirijorul de cor, unde atenţiunea lui de vizită obţinu răsplată părintească din partea doamnei şi domnului Ruva, iar Aurelia îi admiră decoraţia de aur, lucitoare. Cu toţii interesându-se despre viaţa de pe câmpul de luptă şi de tratamentul în spitale, ca fost rănit. În acest timp intră în camera de vizită familiară funcţionarul român contabilul băncii româneşti „Albina” din localitate, cu sora lui Lucreţia, numită dezmierdător Cheţi. Grigore fu prezentat acestora, amintindu-se că şi Lucreţia este căsătorită în Lugoj. La părăsirea locuinţei află de la Aurelia despre logodirea verişoarei sale cu acest contabil al băncii.

După permisie, înapoiat la Lugoj, compania pregătită şi echipată pentru plecarea pe câmpurile de luptă primi inspecţia generalului comandant al diviziei şi fu găsită reuşită, cu laudarea sublocotenentului Grigore, comandantul său. În ziua următoare, după inspecţie, la câmpul de instrucţie compania fu lăsată mai mult în repaus, când plutonierul de serviciu se prezintă cu o bucată de panglică tricolor românesc şi în numele ostaşilor din companie, aproape toţi români, pregătiţi pentru câmpul de luptă, îl rugară pe comandantul sublocotenent Grigore, român şi

el, să primească și să afișeze și el la șapcă panglica tricoloră românească cum o făcuse aceasta toți ostașii români din companie. Ofițerul comandant satisfăcu dorința subalternilor săi, pe care urma să îi conducă pe câmpul de luptă. La înapoierea de la câmpul de instrucție, la obișnuita defilare a companiei în fața comandantului părții sedentare a regimentului, locotenent-colonel Rethy, maghiar, acesta observând afișată panglica tricolor românesc la șapcă ofițerului, trimise pe adjutantul său locotenentul Bot cu ordin de a-l aduce pe acesta în cabinetul său de comandant regimentar. În cabinetul său, comandantul furios apucă șapca sublocotenentului și rupându-i panglica tricoloră românească îl declară pe ofițer în stare de arest. Pentru întocmirea actelor de trimiterea lui disciplinară, fără companie, în judecata Curții Marțiale de pe câmpul de luptă, cu acuzarea de agitator periculos valah. Ofițerul zadarnic încercă raportarea justificării, trebui să execute întocmai ordinul primit. Sosit la locuința lui povesti tatălui său și soldatului (cu) termen redus dr. Petru Groza întâmplarea. Pe amândoi îi lăsa în grija subofițerului de administrație de la partea sedentară, cu numele Pivovary, căruia îi plăti una sută coroane promițându-i trimiterea de pe câmpul de luptă câte una sută coroane pentru tot timpul lunar cât va fi posibil să îi țină pe amândoi fără de a fi trimiși pe front. Măine zi sublocotenentul Grigore primind ordinul, însoțit de un plic secret sigilat și parafat pentru Curtea Marțială. Împreună cu ordonanța sa personală, soldatul Marila Vasile din companie, luă primul tren din gara Lugoj cu direcția, prin Budapest, câmpul de luptă la regimentul 302 honved, unde fu trimis. În gară, la plecarea lui, rămase plângând tatăl său, fruntașul Pavel, soldatul (cu) termen redus dr. Petru Groza și cunoscuta lui din Bozovici drăgălașa Cheți-Lucreția, care îi oferi de însoțire un frumos buchet de flori parfumate. Ajuns pe câmpul de luptă, la predarea plicului de trimiterea lui disciplinară, comandantul regimentului 302 honved citind plângerea primită din Lugoj îi ordonă ofițerului că mânezi, ora opt, în stare de arest, să se prezinte în fața instanței de judecată a Curții Marțiale de pe lângă postul de comandă regimentar. Pe înserate primi tabelul nominal al judecătorilor ofițeri de Curte Marțială din instanța completului de judecată, care era compus din președinte căpitanul Fischer, procuror locotenentul Varga, iar al treilea locotenentul Laszlofy. La ora hotărâtă ofițerul însoțit de adjutantul regimentului se găsi în camera de judecată. Se începu ședința justiției. Procurorul citi lungă plângere adusă de la regimentul 8 honved din Lugoj. Președintele îi aprobă cuvântul ofițerului acuzat. Sublocotenentul Grigore, în apărarea lui, declară raportul acuzator de trimitere a sa în judecată ca exagerat și lipsit de realitate, cu numirea lui de agitator valah, întrucât pe pieptul său decorațiunea existentă și diploma obținută în luptele de apărarea patriei sale adoptive Ungaria probează că și acum se pregătea în mod cinstit pentru a veni a două oară în apărarea prin jertfa

sa și a companiei pe care o instruisese și comanda, cu efectiv aproape total compus numai din ostași români, pentru luptele patriei. Mai spusese că după numele de Fischer al domnului căpitan, președintele Instanței de judecată și dânsul este de naționalitate germană conlocuitoare ca și acuzatul de cea română. Totuși amândoi sunt luptători ai patriei lor adoptive, în modul de cetățeni conștienți... Dar iubirea de neamul lor, ereditar, este în însăși sângele lor, care ca naturală este superioară stimei. Această iubire în semnul tricolorului românesc nu este nicio trădare și nici agitație. Este numai probă reală a faptului că și naționalitățile conlocuitoare se găesc gata pentru suprema jertfă, repetată împreună cu națiunea maghiară în luptele de apărare... Procurorul repetă parțial acuzarea. Ofițerul acuzat în ultimul său cuvânt spusese că preferă să fie lăsat liber în lupte pentru înfăptuirea repetatei bravuri (...) asemănătoare celei prime înfăptuite. Instanța, după o scurtă deliberare secretă, îl declară pe ofițer ca achitat de agitație, rămânând ca disciplinar pentru timpul de două săptămâni să fie repartizat la compania de alarmă și siguranță a regimentului. Consecvent, sublocotenentul Grigore îndeplinește supravegheat funcția de comandant al companiei de alarmă a regimentului pe frontul de luptă, cu un efectiv de optzeci de oameni, ostași... Zi și noapte gata de intervenire prin luptele cele mai periculoase din prima linie a frontului în fața inamicului. La terminarea acestei pedepse, dispunându-se trimiterea unui ofițer inferior din regiment ca mutat la o unitate de pe frontul italian, sublocotenentul Grigore împreună cu ordonanța sa, soldatul Marila Vasile, se mută din regiment. În luptele de pe câmpul italian, după aproape trei luni, cu ocazia unui atac, primi o rănire în corp de un glonte pistolar italian. Rana produsă se trată aproape o lună de zile în spitalul militar din spatele frontului și astfel se repartiza ca detașat la comandamentul trupelor de etape din regiunea Udine, ca ofițer de legătură a unităților maghiare de honved, iar sublocotenentul Simsic originar din Praga, ceh, pentru unitățile austriece cu limba de comandă germană. În acest timp apăru în „Monitorul oficial” avansarea la gradul de locotenent și decorarea cu „Signum Laudis” pentru comportarea ostășească pe câmpul de luptă. Într-adevăr comandantul său, colonelul austriac, repetat îl laudă pentru îndeplinirea cu reușită a tuturor misiunilor primite ca însărcinări speciale.

În anul următor locotenentul Grigore se îmbolnăvește de gripă spaniolă ce bântuia molipsitor pe frontul italian. Ca suferind cu complicații de pneumonie dublă – aprindere de plămâni – se trată în spitalul militar din localitatea Tolbach, în sudul Austriei. De aici trimise pe soldatul său ordonanță, Marila Vasile, în orașul Bozen pentru unele cumpărături de fructe. Între altele soldatul îi aduse și două kilograme de struguri cumpărate în piața orașului. La desfacerea pachetului de cumpărături aduse, cu surprindere găsi între hârtia de maculatură și o filă a

ziarului românesc bănățean „Drapelul” din orașul Lugoj, unde acesta își avea redacția, în care cu mare durere citi între altele un necrolog prin care domnul Ilie Ruva din comuna Bozovici, Ungaria, publica decesul soției sale, a doamnei Petra Ruva din Bozovici, care fusese mama Aureliei și a lui Livius. Grigore nu înțelese cum ajunsese acel ziar românesc din Lugoj ca hârtie maculatură de împachetat în orașul din sudul Austriei și întâmplător tocmai fila cu publicarea durerosului necrolog, pentru a fi citit de el?... Imediat trimise o scrisoare de condoleanțe sincere domnișoarei Aurelia pentru pierderea bunei sale mame și cu suflet nobil.

În spitalul respectiv sosind mereu bolnavi numeroși, la cerere locotenentul Grigore urmă ca să fie evacuat în spitalul din Viena, capitala Austriei. Aceasta îndeosebi că se simțea la începutul convalescenței sale.

Înainte de plecarea sa din acest spital militar își trimise în pachet asigurat legal bagajia lui personală pe adresa din Lugoj. Mânezi obținând biletul de evacuare pentru spitalul din Viena, însoțit de soldatul ordonanță, luă trenul.

Ajungând în gara Franzenfeste, austriacă, găsi această gară pradă unei revoluții distrugătoare, cu magazinele devastate și o fierbere de călători agitați. După câteva minute de așteptare, sosi în gară un tren revoluționar militar venind de pe frontul italian cu direcția Viena. În puținele minute de oprire a trenului, Grigore ajutat de soldatul său de ordonanță se strecură printre soldați într-un vagon de clasa a III-a unde abea ocupară loc și trenul se puse în mișcare. Era condus și manevrat numai de soldați revoltați care veneau de pe câmpul de luptă italian. În gara orașului Innsbruck din sudul Austriei se încercă oprirea trenului, spunându-se că linia nu este liberă pentru continuarea drumului. Răspunsul se manifestă prin câteva rafale a mitralierelor cu cartușe de război instalate pe acoperișurile vagoanelor în poziție de tragere care ciuruiră clădirea gării și culcară la pământ pasagerii așteptători din gară, între care ajunseră unii morți și răniți. Iar trenul se puse în mișcare de continuarea drumului. Era transportat cu trei locomotive și un lung șir de vagoane. Pe scări, acoperișuri și între vagoane, pe tampoane, soldații stăteau înghesuiți ca roiul de albine în ciorchine, mulți dintre ei, prin tunelurile trecute, în parcursul traseului căzând, pierzându-și viața. Prin întâmplare norocoasă locotenentul Grigore avea pe capul său o șapcă de soldat de campanie și observând agitația soldaților cu înjurături la adresa ofițerilor, pe ascuns își rupse rozeta de ofițer iar mantaua ce o avea îmbrăcată era de campanie, fără grade, ceea ce îl favoriza de a nu fi dat jos din tren cum auzise vorbindu-se între soldați că unii ofițeri au fost dați jos forțat din trenul respectiv. Prin mari pericole, după o noapte întreagă de parcurs, înspre dimineață zilei următoare trenul ajunse la marginea orașului Viena. Aici pe linia de cale ferată fiind așezate cadrane grele de blocaj,

trenul fu oprit nemai fiind posibilă continuarea direct în gară. O delegație de soldați de pe tren începură parlamentările cu un grup de soldați veniți din oraș, care somară pe cei din tren să se dea jos pentru a discuta asupra intrării călătorilor în orașul Viena. Se preciza că cei de jos sunt trimiși de organizația revoluționară militară a orașului. Apoi se ordonă ca toată lumea din tren, în șir câte doi, ca să treacă prin coridorul de control al gării. La control lui Grigore îi luară revolverul ce îl avea încărcat și ascuns în veston, sub manta. Împreună cu soldatul ordonanță care devenise prietenul său, în loc de a merge în orașul Viena o luară pe lângă linia ferată cu încă doi ostași maghiari, auzind că la câțiva kilometri pe linie se găsește un tren mărfar gata de plecare înspre Ungaria. De fapt la aproape trei kilometri ajunseră la un tren cu vagoane de marfă care în scurt timp se puse în mișcare. Și acesta era revoluționar, cu lume civilă și militară care căuta să ajungă în Ungaria. Acest tren (a) sosit în gara de vest a orașului Budapesta. La coborâre un om, civil, se apropie de Grigore și în mod discret, binevoitor, îi spuse că după jambierele de piele se cunoaște a fi ofițer. Să facă cu ele orice, dar să nu urce astfel în tramvai pentru că anumite elemente vânează în oraș după ofițeri pe care, în public, îi lipsește de tot ce au. Grigore mulțumindu-i sfătuitorului îi spuse că ar vrea să prindă un tren spre orașul Szeged, pentru Timișoara. Binevoitorul făcu semn unui șofer din camionul staționat în fața gării să transporte pe cei doi ostași până la gara de răsărit a orașului, unde se va găsi tren cu plecare înspre Szeged. Așa se și întâmplă, mașina nemai intrând prin centrul orașului, pe un drum ocolitor îl transportă pe Grigore și pe soldatul său prieten până în gara respectivă, unde după aproape o jumătate de oră de așteptare prinseră un tren ajungând cu el la Szeged. În gară o patrulă militară îi îndrumă să se prezinte la cazarma de honved unde va putea dormi și lua masa pregătită pentru toți militarii care sosesc de pe fronturi. La biroul cazarmii, Grigore prezentă actele sale personale, arătându-și situația de locotenent honved și pe a soldatului ordonanța sa, apoi scrise și semnă o declarație tip, pe cuvânt de onoare de ofițer, prin care precizează că pe ultimele două luni nu primise solda cu anexele ca drepturi pe câmpul de luptă. Cu dovada primită, scrisă, de la biroul respectiv se prezentă la caserie unde își încasă toate drepturile sale retroactiv și anticipat pe încă o lună, în continuare. La fel și soldatul ordonanță își primi solda lui. Cu bilet special doveditor că sunt aparținători regimentului 8 honved, cu trenul, prin Timișoara, ajunseră la Lugoj. Aici aflară că regimentul 8 honved fusese desființat și în locul lui se organizase, în cazarmă, cadrele unui batalion de gardă națională română.

Cum veni la Lugoj, tata Pavel a(l) lui Grigorie însoțit de un cetățean ca trimis cu cerere scrisă către Consiliul Național Român din partea conducerii consiliului din comuna Bozovici, cu rugămintea de a trimite un ofițer al batalionului de gardă

națională română pentru organizarea unei asemenea gărzi legale și în comuna de reședință (a) plasei Bozovici. Prin delegația aprobată se detașează cu acest scop locotenentul Grigore ca ofițer din gardă, natal al Bozoviciului. Locotenentul sosit la Bozovici își prezintă delegația scrisă (la) două plutoane de gardă cu sediul gărzii în fosta cazarmă grănicerească numită „Maria Tereza” din timpul Austro-Ungariei. Se aprobă angajarea cu plată lunară a doi subofițeri (de) rezervă localnici, plutoner major Ilie Piescu și plutonerul Dănilă Pistrilă în calitate de comandanți de pluton. Încă în prima săptămână de activitate se reintroduce ordinea și siguranța circulației publice și a transporturilor, care în timpul revoluției suferiseră în lipsa funcționării organelor legale de siguranță și de menținerea ordinii.

Bunicul lui Grigore era fericit văzând isprăvile nepotului său ajuns la gradul de ofițer și comandant militar al comunei și plasei Bozovici. Locotenentul Grigore, cu tact, în mod democratic, popular, trata și rezolva toate problemele și interesele cetățenilor care, în lipsă de funcționare (a) altor organe locale de justiție, erau aduse la judecarea comandantului gărzii naționale, cum erau diferite cazuri de neînțelegeri de bunuri mobile și altele. Despre activitatea acestei gărzi, săptămânal se înainta raport scris la batalionul din Lugoj. De unde, printre altele, se primi și informația că plasa Bozovici, ca teritoriu de menținere a ordinii publice îi revine armatei sârbești, care va sosi ca trupă de ocupație și siguranță trimisă de comandamentul Antantei victorioase. Instrucțiunile prevedeau că la sosirea armatelor Antantei, la cerere, gărzile naționale române să predea armele ce le au asupra lor ca ajutor auxiliar, la dispozițiunea armatelor respective. Într-adevăr, după câțva timp sosi și în Bozovici o unitate militară sârbească comandată de doi ofițeri sârbi. Locotenentul Grigore se conformă întocmai instrucțiunilor primite. Lămuri Consiliul național local și cetățenii că armata sârbească vine în Bozovici ca aliată și prietenă în cadrele Antantei în care se găsește și România cu armata sa. Iar gărzile naționale române sunt declarate ca forțe auxiliare ale armatei române până la sosirea sa pe teritoriile locuite de români. Această colaborare se efectuează în spirit prietenesc, înțelegător, timp de aproape trei săptămâni, când unul din ofițerii sârbi divulgă prevederile ordinului militar secret primit referitor la trimiterea la Belgrad a ofițerilor comandanți ai gărzilor naționale române, iar trupa gărzilor respective să fie dezecipată și lăsată la vatră în supraveghere. Locotenentul Grigore obținând confirmarea realității acestei dispozițiuni sârbești prin vărul său primar, notarul comunei Bozovici, Disela Pavel, în miez de noapte își luă rămas bun de la părinții săi și îndeosebi de la bunicul său, ocolind satele și comunele plasei Bozovici, pe drumuri și poteci, prin păduri și peste munți reuși să ajungă la Lugoj, unde raportă situația. Află că unitățile armatei române au început să sosească și ele în Ardeal, având în comuna Făget primul post-pichet de grăniceri români.

Fiind deja seară, locotenentul Grigore angaja o cameră mobilată în hotelul „Dacia” din centrul oraşului, iar a doua zi prezentându-se în cazarmă, primi comanda companiei I Infanterie din cadrele batalionului de Gardă Naţională Română şi numirea lui ca ofiţer delegat militar al batalionului în Consiliul Naţional Român al oraşului Lugoj, care funcţiona deja sub preşedenţia lui dr. Valeriu Branişte, mare luptător politic român din Lugoj. După câteva zile acest delegat cu însărcinare specială, legătura batalionului cu Consiliul Dirigent Naţional Român care se organizase şi funcţiona în oraşul Arad, în casa proprietate a înflăcăratului român Cicio-Pop, primi instrucţiuni şi dispoziţiuni scrise de toate categoriile civile şi militare, îndeosebi referitoare la pregătirile ce se făceau pentru ziua de 1 decembrie 1918, când în Alba-Iulia va avea loc Adunarea Naţională Română pentru votarea unirii Transilvaniei cu patria mamă România. Primi instrucţiuni militare referitoare la organizarea şi salarizarea întregului efectiv, ofiţeri şi trupă, al batalionului de Gardă Naţională Română. Conform instrucţiunilor şi dispoziţiunilor scrise, aduse de locotenentul Grigore şi predate Consiliului Naţional Român din Lugoj, prin adunare populară se formă o delegaţie legală pentru Adunarea Naţională Română de la Alba-Iulia, în ziua de 1 decembrie 1918. În delegaţie, ca militar participant cu drept de vot se alesese şi locotenentul Grigore din batalionul de Gardă Naţională Română Lugoj. În dimineaţa zilei de 1 Decembrie 1918, pe un ger de zece grade Celsius, sosi cu trenul din Banat şi delegaţia legală civilo-militară a Lugoşului la Alba-Iulia din Ardeal. În marea sală din cetate se produse votarea legală a celor 1228 delegaţii legal alese şi trimise cu înflăcărată unanimitate a unirii Transilvaniei la patria mamă România. Pe actul istoric, cu aprinsă mândrie de participant direct şi personal, îşi puse semnătura ca delegat legal şi bănăţeanul locotenent Mihăiuiu Grigore, ofiţer activ voluntar al batalionului de Gardă Naţională Română din Lugoj. După semnarea istoricului act al unirii legale, pe tribuna platoului din câmpia de la marginea cetăţii Alba-Iulia, sfidându-se asprimea timpului geros, înflăcăraţii luptători români, în faţa poporului numeros, sub farmecul drapelului tricolor al românismului, prin solemn jurământ al întregii asistenţe, se pronunţă ca definitiv şi legal realizată eterna şi fericita unire românească, bănăţeană şi ardeleană la România. Locotenentul Grigore, care în viaţa lui de ostaş suferise judecarea ca trimis în Curtea Marţială maghiară pentru afişarea panglicuţei tricolor românesc la şapca lui de luptător, acum, în deplină libertate biruitoare, sărută cu lacrimi ferbinţi de fericire tricolorul neamului său românesc... După terminarea solemnităţii Unirei, delegaţia se înapoiase la Lugoj unde prin adunări populare naţionale se prezentă amănunţită dare de seamă despre realizarea Unirii eterne la data de 1 Decembrie 1918, în cetatea Alba-Iulia a lui Mihai Viteazul, Horia, Cloşca şi Crişan.

.....

Regimentul 92 Infanterie fiind complet organizat, cu trei batalioane și o companie de specialități, în stare de mobilizare, încadrat în divizia 18 Infanterie, primi ordin telegrafic pentru deplasarea lui pe malul stâng al Tisei, în apărare contra amenințării maghiare de atac în recucerirea Ardealului. De altfel, în Ungaria încă nu se liniștise complet valul revoluției. Sectorul de apărare al Regimentului pe malul stâng al fluviului Tisa, avea un front de peste treizeci kilometri, inclusiv terenul călare pe calea ferată Tisza-Szayol-Szolnok-Budapest, ocupat cu două batalioane în prima linie și unul în rezervă, împreună cu compania de specialitate. Locotenentul Grigore, adjutantul Regimentului, după muncă activă de mai multe zile și nopți petrecute cu organizarea pazei și siguranței din sectorul regimentului, repetat îl rugă pe comandantul regimentar ca să-l numească comandant al companiei a 7-a infanterie din batalionul trei, care se găsea în cel mai periculos subsector din fața podului de cale ferată pe linia Tisza-Szayol-Szolnok-Budapest, în punctul de trecere al Tisei. După insistente cereri se aprobă ca adjutantura și biroul de instrucție operator să fie luat în primire de căpitanul Oprița. Locotenentul Grigore deveni Comandantul companiei a 7-a infanterie din batalionul III. În realitate majoritatea încercărilor inamice atacatoare pe trecerea Tisei se produce în jurul podului de cale ferată, terenul fiind împădurit cu sălci, iar lățimea Tisei redusă prin canalizarea efectuată cu ocazia construirii podului. Locotenentul Grigore cu compania sa, prin vigilență și pricepere în organizarea lucrărilor apărătoare, reuși să respingă toate încercările inamice de a trece Tisa. Ceea ce îi aduse laudele generalului Papp, comandant al diviziei 18 infanterie care deseori și noaptea inspecta acest punct de sprijin în apărare, fiind considerat ca periculos. După aproape două luni, în mod continuu de serviciu zi și noapte, compania a 7-a infanterie trecu de pe poziția din prima linie de front în rezervă, fiind schimbată prin altă companie. În luna iulie 1919 inamicul maghiar produse un atac cu efective mult superioare celor românești. Și astfel reuși să treacă Tisa respingând înapoi la aproape șase kilometri frontul de apărare românesc. În această situație Comandantul brigădei de infanterie, generalul Pascu, formă o ariergardă de menținere a contactului cu inamicul, luptând până la ocuparea liniei stabilite înapoi de către unitățile române. Ariergarda fusese formată din batalionul III infanterie a regimentului 92, infanterie sprijinită de un divizion de artilerie și încă o companie de mitraliere. Maiorul Victor Marinescu, numit comandant al ariergărzii, primisese ordin scris cu misiune de timp precizat pentru menținerea poziției călare pe calea ferată gășibilă la trei kilometri paralel cu malul stâng al Tisei, apoi luptând de a se retrage înspre noua linie înapoi din frontul stabilit al brigădei. Ca vechime de ofițer în batalion, după maiorul comandant, locotenentul Grigore comandantul companiei a 7-a era și ajutorul comandantului de batalion în ariergarda respectivă.

La primul atac inamic, maiorul Victor Marinescu fiind grav rănit, urmă la comandă, la comanda batalionului și al ariergărzii ajutorul său, locotenentul Grigore. Sub presarea atacatoare inamică, situația ariergărzii critică ajunsese periculoasă, cu posibilitatea încercuirii sale de către inamic înainte de ora prevăzută pentru începerea retragerii sale luptând înapoi. Locotenentul Grigore, din propria inițiativă, reuși să oprească atacul unității maghiare călare pe terenul de cale ferată în ridicătură stăpânitoare a câmpiei pe ambele părți; apoi lăsând o companie de infanterie pe linia poziției ordonate scris, cu celelalte două companii infanterie, sprijinite de una companie de mitralere, produse cu reușită un contraatac imediat, cucerind linia atinsă de valul inamic și respingându-l cu urmărirea lui îndrăzneată. Prin bătaia tuturor mitralierelor, la distanțe, în flancul și spatele valurilor de trăgători ale inamicului, (acestea) pentru moment se opriră la teren, apoi începură retragerea lor grăbită. Contraatacul reuși să formeze un unghi, intrând în dispozitivul inamic, iar digul-ridicătură al liniei de cale ferată oferă posibilitatea așezării mitralierelor cu bătaie maximă în flancurile și spatele liniilor de trăgători inamici de pe terenul șes din dreapta și stânga liniei de cale ferată. Astfel inamicul, relativ în panică, își începu oprirea și apoi retragerea lui înapoi, în prinderea ambarcațiunilor sale de trecerea Tisei, înainte ca acestea să fie capturate de unitățile române în contraatac, care se observau înaintând pe linia de cale ferată înspre Tisa. Prin depășirea companiei de infanterie din linia primă cu a doua companie în continuarea contraatacului sprijinit de cele opt mitraliere în bătaie și repetate asalturi la baionetă, după aproape patru ore de lupte intensive, locotenentul Grigore reuși în recucerirea poziției din șanțurile de la podul Tisei pe care le săpase și apăraseră înainte de trecerea în rezervă cu compania sa. În acest fel batalionul de ariergardă comandat de locotenentul Grigore deveni stăpân pe malul stâng al Tisei în sectorul podului de cale ferată, capturând peste două sute (de) ostași inamici, cu depozit de muniție și armament trecut peste Tisa de inamic. La ultimul asalt cu baioneta, Grigore ajunse rănit de schijele unei grenade inamice. La această situație atinsă și raportate prin legătura telefonică de companie generalului comandant, rugă întărirea frontului prin noi unități ale brigadei. Comandantul însoțit de un maior ajuns la fața locului și găsindu-l cu răni încă sângerânde pe locotenentul Grigore, dădu ordin de trimiterea lui grabnică la spitalul de campanie din comuna Gyula ce se găsea în spatele câmpului de luptă. Sosiră apoi unități din regimentul 90 infanterie și din regimentul 91 infanterie care, în continuarea luptei, cu sprijinul artileriei forțară cursul Tisei, atacând cu reușită pozițiile inamicului din Szolnok cu direcția generală Budapesta. Locotenentul Grigore, în spitalul din Gyula nefiind posibilă intervenția chirurgicală necesară, fu trimis ca evacuat la spitalul militar din Sibiu. Prin operație i se extrase, scoase din corp, șase spărturi de grenadă, ur-

mând ca restul de încă două bucăți să fie scoase mai târziu din cauza pierderii unei însemnate cantități de sânge prin rănire. După două săptămâni locotenentul Grigore primi în spital vizita unui căpitan de curte marțială care îi luă o declarație scrisă asupra faptelor și procedurii sale tactice înfăptuite cu ocazia luptelor de contraatac Tisza-Szayol-Szolnok din 21 iulie 1919. (...) Căpitanul îi spuse că s-a produs un act real de vitejie și de acțiune excepțională. (...) La timpul prevăzut locotenentul Grigore se prezintă ofițerului comandant al Gărzii de la intrarea în palatul regal din București. (...) Aici se mai găseau prezenți pentru decorare încă doi maiori pentru fapte de arme realizate pe câmpul de luptă de la Mărășești. După instructajul asupra comportării în fața regelui aceștia, introduși în sala tronului, așteptară aliniați în ordinea vechimei. (...) Regele ajungând în fața fiecărui, respectivul ofițer se prezintă, spunându-și numele și regimentul, iar regele personal, atârându-i personal decorația în acul pregătit pe pieptul stâng al hainei, îi atinsă umărul stâng cu lama săbiei regale declarându-l cavaler al ordinului „Mihai Viteazul” apoi, cu sărut regal pe ambele fețe ale obrazului, îl felicita pe fiecare. La terminarea formalităților decorării, mareșalul palatului, generalul Anghelescu raporta regelui că locotenentul Grigore, până acum, este primul și singurul ofițer transilvănean al teritoriilor alipite care obținut această cea mai înaltă decorație de război a armatei române.

Apoi regele aflând că locotenentul Grigore este bănățean, fiu de țărani originar din comuna Bozovici în regiunea Mehadia – Băile-Herculane, îi spuse că este înălțător faptul de a se prezenta în gradul de locotenent, ca începător, dovedirea străbunei vitejii a bănățenilor și ardelenilor veniți la sânul Patriei-Mame, România, prin obținerea acestei înalte și simbolice decorații „Mihai Viteazul”. Astfel locotenentul Mihăițiu Grigore obținut ordinul „Mihai Viteazul” clasa a III-a cu Decret nr. 1912, Brevet nr. 409/1920. Mănezi locotenentul Grigore se înapoie la Centrul de Instrucție din Timișoara cu decorația pe pieptul său, afișată personal de regele Ferdinand I al României, prezentându-se comandantului cu raportarea amănunțită a celor petrecute. Comandantul Centrului de Instrucție în după-amiaza zilei, timp de aproape două ore, făcu o ședință de educație patriotică cu subiectul tematic „Patria este recunoscătoare faptelor eroilor săi luptători”. Apoi întregul efectiv de peste trei mii (de) ostași, ofițeri, subofițeri și trupă defila în fața comandantului, însoțit pe tribună de locotenentul Grigore cu decorația pe pieptul său.

Manuscris la Biblioteca Mitropoliei Banatului.

O copie făcută de mâna lui Grigore Mihăițiu, în colecție particulară la Reșița.

IIE „Nicolae Bocușan”

Ilie Mișcuția

„...Și eu am fost la Alba Iulia”

Fost-au ziua de 1 Decembrie 1918, ziua când a răsărit soarele dreptății și libertății, al bucuriei și unității poporului român. Depănat pe caietul unei istorii de două ori milenară, actul de o nespusă măreție și deosebită importanță de la Alba Iulia a fost o necesitate istorică, o împlinire a celui mai scump ideal: unirea tuturor românilor sub un singur stindard: tricolorul românesc.

Am trăit pe viu aceste momente. Eram tânăr, plin de entuziasm, împărtășind cu toată ființa marea dorință a românilor, unirea Ardealului cu România. Peste ninsoarea celor optzeci de ani de viață și în ajunul unui apus demn și senin, retrăiesc cu aceeași emoție grandoarea zilei de 1 Decembrie 1918.

În urmă cu șazeci de ani, la începutul lunii octombrie eram la Praga. Mi se încredințase o misiune pe lângă Consiliul Național Cehoslovac. După îndeplinirea ei am plecat la Viena și, de acolo, la Budapesta. Cele câteva zile petrecute în capitala Ungariei mi-au prilejuit cunoașterea unora dintre fruntașii români care se străduiau să obțină libertatea românilor din Transilvania. Aici l-am cunoscut și pe protosinghelul Ghenadie Bogoevici, primul preot al parohiei ortodoxe române din Budapesta, înființată în cursul anului 1900. Chipul acestuia, personalitatea lui puternică, dragostea lui fierbinte pentru poporul român m-au impresionat foarte mult.

La Budapesta am participat la unele întruniri ale românilor ținute la hotelul „Cornul vânătorilor”. În noaptea de 16 spre 17 octombrie am asistat la discuțiile aprinse în urma cărora a fost desemnat delegatul care să citească în parlamentul maghiar declarația Partidului Național Român prin care se aducea la cunoștința guvernului de la Budapesta și lumii întregi hotărârea nestrămutată a românilor ardeleni de a-și conduce singuri destinele. Cu inima plină de bucurie m-am reîntors la Arad. Aici, începând cu 2 noiembrie 1918, își stabilise sediul Consiliul Național Român Central, compus din delegați ai Partidului Național și ai Partidului Social-Democrat. Este cunoscut faptul că, în perioada premergătoare unirii de la 1 Decembrie, Consiliul Național a desfășurat o activitate intensă, de rezonanță istorică, fiind forul central de conducere a tuturor celorlalte consilii naționale din toate localitățile românești din Ardeal. Tot în Arad s-a organizat și Comandamentul gărzilor naționale române, chemate să asigure ordinea publică,

averea obştească şi particulară şi să apere poporul împotriva celor care se opuneau afirmării libere a românilor ardeleni, realizării voinţei sale naţionale de a dobândi libertate şi de a se uni cu fraţii lor români de dincolo de Carpaţi.

Reîntors la Arad, fiind militar, m-am înrolat în rândul gărzilor locale, al căror comandant, maiorul Vlad, mi-a încredinţat misiunea să fiu însoţitorul dr. Ştefan Cicio Pop. În această calitate de „înger păzitor” am fost prezent permanent în casa acestui mare bărbat, asistând la majoritatea consfătuirilor ce se ţineau la el, exceptând acele discuţii „intime” purtate cu Vasile Goldiş. Îmi amintesc că, în după amiaza zilei de 7 noiembrie, membrii Comitetului executiv al Consiliului Naţional Român, împreună cu mulţi intelectuali din oraş, au dezbătut ore în şir – în casa dr. Şt. Cicio Pop – problema tipăririi ziarului „Românul”. Reapariţia acestui ziar a fost un adevărat triumf, în primul număr Consiliul Naţional Român publicând pe prima pagină „Manifestul către naţiunea română”. Şi tot în acest ziar a apărut şi mesajul „Către popoarele lumii”, în care se exprimă cu fermitate dorinţa românilor din Transilvania de a fi „una cu întreg neamul românesc”.

Ca membru al gărzilor naţionale am contribuit la organizarea şi înarmarea acestora în localităţile Pil, Vârşand şi Socodor, jud. Arad. La Pil, spre pildă, forţele militare de ordine arestaseră 24 de fruntaşi români din comună, închizându-i în pivniţa notarului. Am fost trimis să-i eliberez. Într-o noapte rece de noiembrie, imediat după sosirea mea în această localitate, uitând de oboseală şi foame, am reuşit ca în câteva ore să înarmez vreo sută de români, cu ajutorul cărora am redat libertatea celor arestaţi. A doua zi, după ce am dublat numărul celor din garda locală şi am orânduit comandantul ei, m-am reîntors la Arad, îndeplinindu-mi cu bine misiunea.

Publicarea convocării adunării naţionale la Alba Iulia a stârnit un entuziasm şi o bucurie generală de nedescris. În grădina sufletului românesc din Transilvania floarea speranţei de veacuri îşi deschidea cu vioiciune petalele sub mângâierea caldă a soarelui dreptăţii şi libertăţii.

Consfătuirile din casa dr. Ştefan Cicio Pop deveniseră interminabile. Acesta considera legitimă alegerea cetăţii lui Mihai Viteazul ca loc de întrunire a toată suflarea românească din Ardeal. Îi plăcea să numească oraşul Alba Iulia „Mecca românismului”. Întrucât aici zac moaştele martirilor noştri Horea, Cloşca şi Crişan, „aci – spunea el – este locul cel mai potrivit pentru a ne aduna şi striga de aci lumii întregi că suntem hotărâţi să scurtăm jugul secular şi să ne unim cu fraţii noştri de pretutindeni”.

Cea mai dificilă problemă, care a prilejuit discuţii intense şi o activitate susţinută, a fost cea a transportului participanţilor la adunare. Circulau pe atunci puţine trenuri, cu garnituri reduse şi cu vagoane în stare jalnică, cu aspect de răz-

boi prelungit. În rezolvarea acestei probleme, Consiliul Național Român a găsit o înțelegere la directorul Căilor ferate regionale Timișoara, ing. Ispravnic și la șeful gării din Arad.

Plecarea spre Alba Iulia a fost stabilită pentru ziua de 30 noiembrie, zi posomorâtă cu vânt aspru și ninsoare. Dacă afară era ger, în inimile tuturor românilor termometrul indica temperaturi foarte ridicate. Eu, însoțind pe dr. Ștefan Cicio Pop și pe ceilalți membri ai Consiliului Național Român, am plecat în timpul nopții de 30 noiembrie cu un tren format din peste 50 vagoane de „marfă”. Pentru siguranța călătoriei, pe locomotivă fusese instalată o mitralieră dată în grija lui Sever Popovici, fiul protopopului român din Gyula, retras ulterior ca preot la Secusgiu. Bucuria prezenței mele la Alba Iulia era sporită și de faptul că mă număram printre delegații comitatului Bichiș, conduși de dr. Mărcuș.

Sunt încredințat că niciodată Alba Iulia nu a văzut atâta lume. Ziua de 1 Decembrie 1918 a strâns pe platoul cetății lui Mihai peste o sută de mii de țărani, muncitori, intelectuali, reprezentanți ai românilor din toate colțurile Transilvaniei. Câtă fâlfâire de tricolor românesc! Clopotele celor două biserici ortodoxe chemau pe toți la slujba „reînvierii naționale”, iar bisericile s-au dovedit neîncăpătoare pentru oceanul de suflete ortodoxe române. Locțiitorul de mitropolit, Ioan I. Papp, episcopul Aradului, la otpustul Sfintei Liturghii, cu glasul cutremurat de emoție și cu ochii scăldați în lacrimi a adăugat: „și a înviat și neamul românesc din Transilvania”, cuvinte de foc care n-au lăsat niciun ochi neumezit.

Nu pot uita momentul când Vasile Goldiș a citit proiectul de rezoluție prin care se făcea cunoscută aprobarea unanimă pentru Unirea Transilvaniei cu România. Acest moment a emoționat până la lacrimi. Întreaga suflare românească de la Alba Iulia s-a cutremurat de bucuria marelui eveniment: toți frații vor fi de acum înainte sub scutul unui singur drapel, tricolorul românesc! Uitând de oboseală, frig și foame, toți am trăit clipe de neuitat. Suferințele îndurate de-a lungul a mai multor veacuri au fost uitate. Nimeni nu avea ochi pentru trecut, ci numai pentru ziua de mâine. Cei ce votaserăm Unirea știam că ne reîntoarcem acasă cu satisfacția împlinirii visului de aur al românilor, că suntem purtătorii bucuriei, că de acum vom trăi, noi și copiii noștri, într-o țară liberă, românească. Știam că nu vom mai auzi niciodată și de la nimeni cuvinte de batjocură. Mi-a fost dat să trăiesc aceste clipe și mulțumesc lui Dumnezeu că m-a învrednicit să fiu martorul zilei de 1 decembrie 1918.

La 13 decembrie, din încredințarea Consiliului Dirigent, o delegație a plecat spre București ducând fraților de dincolo de Carpați mesajul ardelenilor, dorința lor de a se uni cu Patria Mamă. Delegația, și noi ce o însoțeam, am călătorit într-un tren special. După o întârziere de câteva ore în Predeal, am sosit în Gara de Nord,

în jurul orei 22. În ciuda orei destul de târziu, mii de bucureşteni ne-au întâmpinat cu urale, îmbrăţişându-ne cu nespūsă dragoste şi lacrimi de bucurie. Vestea „sosirii ardelenilor” a străbătut cu repeziciune întregul oraş. Peste tot în drumul nostru, bucureştenii ne-au făcut o primire însufleţită frăţească. Am auzit că toate sălile de spectacole se goliseră înainte de terminarea programului. Aceeaşi primire călduroasă am avut-o şi la palatul din Cotroceni, unde delegaţia oficială şi-a îndeplinit cu mult succes mandatul încredinţat.

De la Bucureşti ne-am reîntors la Sibiu. Fiind ales secretarului dr-ului Eugen Bianu, şeful serviciului de siguranţă din Ardeal şi Banat, am rămas în Sibiu până în martie anul următor, după care am revenit în Arad, unde mă aşteptau noi sarcini. Libertatea câştigată trebuia păstrată. Era datoria patriotică a fiecărui român să o apere şi s-o întărească. Şi eu am fost şi sunt român, mândru de poporul român şi de înfăptuirile sale grandioase.

„...Şi eu am fost la Alba Iulia”,
în „Mitropolia Banatului”, 1978, XXVIII, nr. 10-12, pp. 650-654.

Aurel Moacă

*Zile amare.
Sbucium sufletesc*

M-am pomenit că într-o zi, care înclinase spre vara anului 1916, mă cheamă iute și degrabă Prea Sfinția Sa, episcopul nostru de pe atunci, Miron, actualul Înalt Prea Sfințit patriarh și membru în Înalta Regență.

Lăsai tot la o parte, grăbind să mă prezint Prea Sfinției Sale, despre care auzisem că primise de la Ministeriul Cultelor din Budapesta o adresă strict confidențială.

În urma acestei adrese ministeriale, Prea Sfințitul mă pregătește prin vorbe potrivit cumpănite pentru o eventuală transportare în interiorul țării a averii mobile a diecezei noastre, invitându-mă să mă cuget, cum s-ar putea soluționa mai bine chestiunea aceasta atât de gingașă.

Având ocazie zilnic să referez Prea Sfinției Sale, combinam fel și fel de rezoluțiuni, ținând cont de orice s-ar întâmpla. Și ca nu cumva să ne surprindă nepregătiți vreun eveniment, luai îndată măsuri, ca suprafața unei lăzi voluminoase să se îmbrace în tinichea zincuită, fiind această ladă destinată să ne salveze documentele mai importante ale episcopiei.

Prea Sfințitul adevărat avea teamă de honvezii cari erau în mod tendențios nefavorabil informați despre cei ce aparțineau consistoriului și Institutului teologic și pedagogic diecezan. Honvezii aceștia în pornirea lor șovinistă puteau ușor să ne nimicească ce aveam mai prețios ca eparhie sau puteau să ne distrugă, dându-ne foc, ca să piară tot ce purta vreo urmă românească.

Drept rezultat imediat al diferitelor consfătuiri cu membrii marcanți ai consistoriului eparhial, plănuirăm ca lada aceasta îmbrăcată în haină de tinichea și ticsită de documente privitoare la episcopia Caransebeșului să o îngropăm în timp de noapte în grădina reședinței episcopicești la un loc ascuns, care să nu fie cunoscut decât numai câtorva inși, despre cari se putea presupune că sunt de toată încrederea.

Iar ce privește valorile diecezei, Prea Sfinția Sa dispusă ca îndată să se facă un inventar special, precum și toate pregătirile necesare ca, la un moment dat, să avem valorile la îndemână, pentru a fi gata de plecare.

În timpul ce se făceau aceste pregătiri, ne ajunsă la cunoştinţă că guvernul maghiar intenţionează să ne forţeze ca să ne mutăm cu întreg consistoriul la Oroshaza, un oraşel în comitatul Bichiş, cu populaţie în mare preponderanţă maghiară. Adevăratul motiv al forţării acestei mutări era că guvernul ţării n-avea încredere în cei ce stăteau în serviciul central al acestei instituţiuni curat româneşti, ce era consistoriul diecezan. Va fi contribuit şi aceea că pe atunci se ivise în mintea scrinită a unor politicieni pătimaşi ideea creerii unei așa numite „zone culturale” de-a lungul graniţei locuite de români¹, ca să ne ridice pe noi românii din aşezările noastre strămoşeşti şi să ne colonizeze între maghiari, iar pe ai lor să-i aducă în locul nostru drept sentinelă neadormită a ideii de stat maghiar. Dar tocmai planul acesta fantastic era dovada cea mai bună că stăpânii noştri s-au dezechilibrat văzând că începuse să se plăsmuiască o parte însemnată a istoriei mai noi a românilor, care istorie nu se putea opri cu forţa în mersul ei. Prea Sfinţia Sa, îngrijorat de soarta noastră a tuturor, judeca astfel: maghiarii aceia neaşi din Oroshaza vor fi crezând că noi cine ştie ce trădători suntem şi nu este eschis, că în ura lor alimentată faţă de noi, ne vor întâmpina cu duşmănie sau chiar pot să ne şi otrăvească, socotind că prin aceasta săvârşesc o faptă patriotică. Judecând astfel, Prea Sfinţitul se opusă cu toată tăria, refuzând a se muta cu consistoriul la Oroshaza.

Uşor de înţeles că pentru noi românii situaţia era cât se poate de dificilă, căci eram păziţi şi spionaţi până în măduva oaselor şi oriunde ne prezentam eram întâmpinaţi cu neîncredere, iar în cazul cel mai bun cu oarecare răceală, mai ales de când Vechiul Regat părăsise neutralitatea întrând în focul războiului.

Lista proscrisilor din Caransebeş cari aveau să fie internaţi, în frunte cu asesorul consistorial de la senatul bisericesc, protosincelul dr. Iosif Tr. Badescu, actualul Prea Sfinţit Episcop, sta pregătită pe masa comitelui suprem² din Logoj şi numai înţelepciunii acestui comite se poate mulţumi că unii membri ai consistoriului eparhial şi ai corpului profesoral de la Institutul teologic şi pedagogic diecezan n-au fost siliţi să ia calea exilului.

¹ Luând ca pretext atitudinea nepatriotică a unor învăţători români, ministrul cultelor şi instrucţiunii a comunicat mitropolitului Vasile Mangra, în 2 august 1917, că şcolile confesionale existente de-a lungul graniţei cu România, ca şi cele ale căror învăţători s-au refugiat în România, vor fi etatizate. În aceste şcoli urmau să fie numiţi învăţători care ştiau limba maghiară. Comisar guvernial pentru preluarea şcolilor confesionale române a fost numit, la 30 octombrie 1917, baronul Petricsevich Horváth Emil. Graniţa culturală se întindea de la Dunăre până la întorsura Carpaţilor: judeţele Caraş-Severin, sudul judeţului Hunedoara, Făgăraş, Sibiu, Braşov, Târnava Mare. În 17 decembrie 1917 a fost extinsă şi în judeţele Bistriţa-Năsăud, Trei Scaune. Se preconiza înfiinţarea a 1600 şcoli primare de stat. Bisericile româneşti s-au opus acestei dispoziţii. În 24 octombrie/6 noiembrie 1918 noul ministru Lovassy Márton a anulat dispoziţia din 1917.

² Comite supreme era atunci Medve Zoltan.

Aerul încărcat de vrăjmășie contra românilor apăsa cu greutatea plumbului asupra noastră a tuturor. Atmosfera grea în care ne aflam era aptă să scoată la suprafață planuri dintre cele mai ciudate. Așa se explică că (sic) unii ne îndemneau să ne refugiem în munți cu valorile episcopiei. Dar executarea unui astfel de plan n-ar fi avut niciun înțeles, de vreme ce zilnic aveau credincioșii trebuință când de o îndrumare, când de o mângâiere, când de o intervenție.

În astfel de împrejurări sosește de la ministeriu un fel de ordin de evacuare, în urma căruia consistoriul nostru se întruni sub prezidiul Prea Sfințitului și decisă transportarea valorilor diezezei la Budapesta. Totodată să hotărâse să meargă acolo asesorul protosincol dr. Iosif Tr. Badescu, fiscul consistorial dr. Nicolae Ionescu³, precum și subscrisul.

Spre capitala țării

Se apropia ziua plecării și eu aveam sarcina să port grija averii mobile a eparhiei, plasată fiind în hârtii de stat, în acții și în depuneri la diferite bănci. După ce se terminase inventarul special despre această avere, diferitele hârtii și libele fură grupate după felul lor, așteptând să fie luate în primire. În timpul acesta mă gândeam ce ar fi de făcut, ca acest vraf de hârtii și libele să nu apară bătător la ochi în drumul călătoriei ce ne sta înaintea. Căutând cum s-ar putea tăinui acest transport de valori, îmi pică în minte că un geamantan scos din întrebuițare ar putea să facă bune servicii. Deci dat-am târcoale după un atare geamantan, pe care în sfârșit îl aflai într-un pod de casă, unde ajunsese din cauză că purta de-a binele urmele vechimei. În acest geamantan împachetai cele câteva milioane avuție mișcătoare a eparhiei, cari milioane nici înainte de marele război nu reprezentau vreo avere mare pentru o eparhie ca cea a Caransebeșului, pentru cei ce însă cu muncă asiduă au contribuit la plătirea acestei averi era o avere imensă, dat fiind că era câștigată cu sudoarea feței în o epocă de prigoană.

Pregătit de plecare, îmi luai rămas bun și duios de la cei mai de aproape ai mei, căci nu știam ce-mi va aduce ziua de mâne în calea ce aveam să o fac în timpul acela tulbure. La despărțire mă întări sufletește semnul crucii, pe care îl făcusem cu gândul la Dumnezeu în nădejdea unei revederi cu bine.

Îngrijorat cum eram plecai la drum, alăturându-mă Prea Sfinției sale, observ că asesorul dr. Iosif Tr. Badescu în momentul ultim a declarat că rămâne, precum a și rămas, în Caransebeș.

Sosiți în gară, se desfășură înaintea ochilor noștri un aspect cum nu l-am mai văzut. Acolo erau îngrămădite sute de colete, lăzi, cufere și câte altele, cari toate

³ Nicolae Ionescu a fost avocat și asesor consistorial, membru în senatul școlar al Consistoriului diezezan.

aşteptau să fie transportate cu iuţeală, căci agenţii duşmănoşi românilor prinseră să lătească vestea că vin barbarii de români, iar în cei de altă naţionalitate intrase frica în oase, auzind vorbindu-se de „cinci pe douăzeci” pe persecuţia evreilor şi de câte altele ce aparţineau domeniului fantaziei. Explicabil deci, că în această atmosferă căuta care încotro, ca în ruptul capului să ducă de cu vreme ce putea şi avea mai prejos.

Episcopul se plimba neliniştit pe peronul gării, aşteptând cu nerăbdare sosirea trenului, care era ultimul ce fu îngăduit să treacă graniţa. Întârzierea era firească între împrejurările de atunci. După câţva aşteptare iată că soseşte trenul în gară. Era ticsit de lume, încât cu asalt ocuparăm câte un loc, înghesuindu-ne prin mulţimea de om ce se aglomerase pe tren.

În această îmbulzeală nu mai putea fi vorba să stăm toţi laolaltă într-un singur compartiment, ci ne aşezarăm care unde află loc, căci altcum eram condamnaţi să petrecem noaptea pe podelele coridorului, cum au păţit-o unii dintre călători.

Eu mă nimerisem icuit într-un cupeu al trenului, în care şedea o familie germană de pe la Craiova, care cu copii cu tot se refugiase cu acest ultim tren de persoane. Astfel îngrămădiţi şi strâmtoraţi, în lipsă de loc suficient ne prinsă noaptea pe drum. Dam să aţipesc, dar când mă gândeam că sunt straja unei averi tresăream, uitându-mă nu cumva a pus vreunul mâna pe geamantanul pe care îl păzeam ca ochii din cap. În gări zăbovea trenul fără nicio socoteală. De odihnit însă nici vorbă. Era o noapte cum puţine am petrecut în viaţă. De abia aşteptam să se crape de zi.

Călătoria aceasta a durat de după amiază, de pe la orele 5, până mâne zi după amiază. În sfârşit, ruşi de oboseală sosirăm în gara de vest a capitalei. Revăzând bagajele ridicate din vagon şi depuse la pământ, unul peste altul, le aflarăm la număr şi neatinsse, apoi luarăm drumul de pe peron spre piaţa gării, unde aşteptau birjarii. În mersul nostru spre ieşire se pregătea un individ să insulte pe episcopul nostru, pe care trebuie că l-a cunoscut pe găitanele de aur de la pălărie. În clipa aceea un funcţionar, luând pe Prea Sfinţitul de braţ, îl condusă repede la o birjă. Acest funcţionar, pe care nu l-am cunoscut, era un detectiv, care servise la poliţia de graniţă din Orşova şi cunoştea pe episcopul nostru, după propria-i declaraţie ce i-o făcu, scăpându-l din o situaţie ce putea să devină penibilă. Numele nu şi l-a descoperit. Birjarul grăbi să facă loc pe capră geamantanului cu valori şi după ce potrivea că totul e în ordine, dete zbici cailor.

Cu toate că geamantanul era bine aşezat, tot aveam teamă să nu dispară. De aceea spre liniştirea mea mă ridicam din când în când în birjă, spre a mă convinge că nu i-a pierit urma.

Parcurgând strădele care duceau în oraş, ne oprirăm în faţa palatului somptuos a unuia dintre marele institute de bani, în care intrarăm urmaşi de un hamal cu geamantanul în spate.

După câteva vorbe de informație și deslușire, ce le dete un slujbaș de bancă referitor la labirintul în care întrasem, pornirăm pe trepte la vale, coborându-ne cu pași măsurati.

În catacombe

Zic că ne-am coborât în catacombe pentru că dacă fac o asemănare între catacombele de pe timpul începutului erei creștine și între aceste locuri subterane, unde ne oprirăm, trebuie să le aplic și acestora din urmă numirea de catacombe, se înțelege în înțeles modern al cuvântului. Creștinii din epoca prigonirilor păstrau în umbra catacombelor, ascunse de văzul lumii din afară, tot ce le era mai scump în vremea aceea. Întocmai așa păstrează și generația de astăzi, din o lume materialistă, în localuri panțerate sub pământ, tot ce-i este mai scump. Și lumii de astăzi îi este scump banul, îi sunt scumpe valorile. În locurile acestea subterane erau așezate pe pereți în sus sute de despărțăminte, provăzute cu casete de fier (Safe Depozits), unele mai mari, altele mai mici. În o casetă din aceste despărțăminte, dispusă Prea Sfințitul să se plaseze avutul mișcător al diecezei, pe care îl adusesem, luând Prea Sfințitul un rând de chei în păstrare, iar pe celalalt mi-l concrezu mie, devreme ce, din când în când, trebuiau detașate cupoanele scadente de la diversele hârtii de valoare, având a se ridica contravaloarea lor în numerar. Mai erau aici sub pământ și o mulțime de cabinete, pentru câte un singur client, unde se putea retrage neconturbat cel ce avea să provadă agende în jurul valorilor pe cari le depusese spre păstrare. Primind instrucțiunile necesare privitor la depozitele așezate în aceste locuri panțerate, unde se săvârșeau ceremonii bancare, precum și dovada despre îndreptățirea eparhiei noastre la despărțământul ocupat, părăsirăm aceste locuri respirând mai ușor.

Urmăriți pas de pas

În cursul zilelor, cât am stat în capitală, locuiam cu Prea Sfinția Sa, la început într-o singură cameră modestă a otelului „Regele Ungariei” din Piața Gizela, căci împrejurările erau astfel încât impuneau restrângere pe toată linia. Nici nu se putea altcum în o eparhie care primea mai puțină subvenție de la stat decât prima balerină de la Opera regală din Budapesta și aceasta din cauză că consistoriul din Caransebeș era ortodox și pe lângă aceea și român și înțelepciunea de stat de pe atunci pretindea ca instituțiune românească să nu ajungă la creangă verde. Ca să nu i se poată rupe simțul național din miezul inimei, ne obicinuiserăm să trăim din sărăcia noastră. Căutam să ne întocmim treburile așa, ca să nu fim avizați la mult ajutor de la stat, fiindcă statul ni era ostil. S-a întâmplat odată că guvernul maghiar din motive politice ne-a suspendat pe câțiva ani lichidarea și a minimalului ajutor

de stat, ce-l avea eparhia, crezând că doară ne va înfrânge. Urmarea fu că în cursul acestui timp trăirăm ca instituţiune ca vai şi amar, dar de pierit ne-a ajutat Dumnezeu să nu pierim.

În capitală însoţeam la dejun pe Prea Sfinţitul nostru la chioşcul din faţa redutei de pe malul Dunării. În apropierea mesei la care şedea de obicei Prea Sfinţitul mişuna de detectivi, cari ciuleau ce vorbeşte, controlau cu ochi de argus ce gazete citeşte, păzeau cine se aşează la masă, urmărind orice gest, orice mişcare. Cu alte cuvinte, situaţia românilor ce veneau în capitală era o situaţie de prizonieri, de urmăriţi.

Masa o lua Prea Sfinţitul în restaurantul otelului „Cornul vânătorului”, unde se adunau ai noştri, veniţi din provincie. Aici încă îşi făceau mult de lucru cei ce stăteau în serviciul poliţiei secrete, încât ca român nu te puteai mişca fără să n-ai pe vreunul în călcăie.

Abia sosit în capitală, Prea Sfinţitul fu asaltat din toate părţile să intervină la cei cu cădere, ca să se uşureze strămoşia celor internaţi.

Pentru mutarea în capitala ţării, din sate îndepărtate a multor internaţi, s-au făcut intervenţii peste intervenţii, căci fiind unii suferinzi era teamă că se vor prăpădi, cum s-a prăpădit protopopul nostru din Biserica-Albă, George Dragomir⁴, care fiind internat în comuna Veperd s-a îmbolnăvit şi neavând de bună seamă îngrijire cuvenită, după un an de internare şi-a dat sufletul în spitalul din Şopron, departe de cei ce l-au stimat şi iubit şi cari au fost cu dânsul fraţi de un sânge şi de o lege.

Nu era zi în care să nu se fie pus ceva la cale în interesul unuia sau a celui alt dintre cei buni ai noştri, ca să fie scăpat de mizeriile şi suferinţele internării, care internare se făcea foarte uşor, căci n-avea decât să se afle cineva cine să te denunţe şi atâta era suficient ca să fi ridicat şi trimis din cercul familiei şi al preocupărilor tale ca om periculos pentru ordinea de stat.

Toate legăturile ce le avusese Prea Sfinţitul le pusă în mişcare pentru a aduce alinare acolo unde oameni nevinovaţi sufereau pe nedrept.

Cât era ziua alergam împreună cu însoţitorii Prea Sfinţiei Sale de la un oficiu la altul, de la o persoană la alta, executând ordinele ce le primeam zilnic.

⁴ George Dragomir, născut la 18 iulie 1870 la Lugoj; studii liceale la Lugoj, studii teologice la Institutul teologic din Caransebeş (1890-1893) şi Cernăuţi, doctor în teologie (1896); profesor şi prefect la Institutul teologic din Arad, profesor la Institutul teologic din Caransebeş (1900-1911), preşedinte al Societăţii de lectură „Ioan Popasu” a studenţilor de la Institutul teologic şi pedagogic din Caransebeş; suspendat din postul de profesor pentru protestele împotriva legii Apponyi; protopop în districtul Biserica Albă; a fost deputat sinodal şi congresual (1915-1916); după intrarea României în război (1916) a fost internat în lagărul de la Nagymarton; a decedat în 1918 la spitalul din Sopron, după 17 luni de detenţie.

În camera de otel instalase Prea Sfinția Sa un birou, unde intrau și se rezolvau diferitele cereri și acte oficiale, stând Prea Sfințitul în corespondență cu consistoriul din Caransebeș, rămas sub prezidiul Prea Sfințitului arhiereu-vicar episcopesc Filaret Musta.

Așa am mânat-o câțva vreme până se făcu loc în casele lui Gojdu din strada Corbului, unde era și capela în care Prea Sfințitul nostru dete alesului capelan din Forotic sfântul dar al diaconiei și preoției. Făcându-se loc în aceste case, eu unul mă mutai acolo cu biroul, continuând să expedez regulat actele oficiale și scrisorile particulare în toate părțile. Din când în când se smulgea episcopul din vârtejul vieții de oraș și atunci îl însoțeam în calea sa spre păduricea din marginea capitalei, unde ședea în liniștea naturii pe câte o bancă din apropierea lacului, privind îndelung la lebedele ce înotau pe suprafața apei. Frunza începuse să îngălbenească și să cadă pe cărări. Invalizi schilozi, pedestri râșcăiau cu măhuri lungi în coadă, adunând frunza strivită de vântul tomnatic. Aspectul era duios mai ales în timpul acela când nici aici nu eram feriți de ochii ageri ai celor ce umblau cu orice preț să afle ceva compromițător pentru români.

Altădată petreceam pe Prea Sfințitul prin orașul vast, pe unde înainte de aceea cu 20 de ani luasem parte ca studenți la întruniri zgomotoase, fiind episcopul Miron în timpul acela, cât a urmat studii superioare la universitatea din Budapesta, unul dintre conducătorii tinereimei române⁵.

Și ca să mai iese din cercul de observație al detectivilor din capitală, întreprinse o călătorie la Viena, unde avea prieteni între românii de acolo, informându-se mai de aproape despre situația politică.

Reîntors din această călătorie, Prea Sfințitul reluu firul întrerupt, continuând cu intervențiile și resolvirea actelor ce soseau zilnic.

În timpul de o lună cât am stat în capitală am luat parte la consfătuiri de însemnătate istorică, despre cari o să scriu cu altă ocaziune, lăsând să mai treacă timp.

De rândul acesta mă apropii de încheiere.

După o lună de zile abia apucaii, ca însoțind pe Prea Sfințitul, să mă reîntorc la vatră, unde cu toții așteptam cu ardoare desfășurarea evenimentelor, în nădejdea că o să vină odată și pentru noi, românii, vremea când o să auzim sunând:

⁵ Elie Miron Cristea a ajuns student la Facultatea de filosofie a Universității din Budapesta în 1891; în 1893 a devenit membru și conducător al Societății „Petru Maior”; în 18 mai 1895 a susținut doctoratul cu teza „Viața și opera lui Mihai Eminescu”.

Clopotele învierii

Consistoarele eparhiale au avut din punct de vedere naţional un rol important, fiind instituţiuni cari sub scutul legii administrative bisericeşti, ce se cheama „Statutul organic”⁶, au apărat drepturile limbei noastre şi au contribuit, ca la adăpostul bisericilor şi a şcoalelor confesionale, să nu se stingă simţul naţional în ciuda tuturor asupririlor.

Stăpânii noştri de odinioară căutau să bată icul în aceste citadele, cari erau consistoarele eparhiale şi nu scăpau niciun prilej, încercând să ademenească sau să umilească pe chiriarhii noştri, dar toate au fost în zadar, căci conştiinţa naţională apăruse pe orizont ca un soare strălucitor şi nu se putea înăduşi.

Întortochiatul sistem de guvernământ de pe atunci era astfel întocmit că cine reclama drepturi pe seama românilor celor dincoaci de Carpaţi era cvalificat de agitator, de iredentist, bun pentru puşcărie.

Multeale căi libere ale vieţii publice, afară de cele ce duceau la cariera de preot, învăţător şi avocat, erau ca şi închise pentru români. Adevărat că ici-colea licurea câte un biet funcţionar de origină român, dar acela se comporta sfiicios faţă de originea sa, ca nu cumva să fie suspectat de simţeminte nepatriotice.

Toate acestea însă n-au izbutit să împiedice ca din trunchiul retezat, dar sănătos al poporului nostru, să dea o mulţime de vlăstari, prin care se manifesta vigoarea lui. Şi de câte ori aceşti vlăstari erau suprimaţi prin închisoare şi robie, se iveau alţii în loc şi mai mulţi şi mai viguroşi.

Caracteristic pentru stările de atunci, că în părţile locuite de români tribunalele şi închisorile erau zidirile cele mai impozante ce le ridica statul din sudoarea poporului, pentru a-l ţinea încătuşat. Dar oricât de grele au fost timpurile acelea, am trebuit să trecem prin focul lor de curăţire şi întărire, pentru că baza solidă a oricărui drept câştigat pentru un popor este jertfa. Jertfa întăreşte dreptul. Şi dacă ne-a învrednicit bunul Dumnezeu să auzim sunând în anul 1918 glasul „Clopotelor Învierii”, aceasta este a se atribui în parte şi voinţei noastre celei tari ca fierul, care încă a contribuit la dezrobirea noastră sufletească, precum au contribuit şi suferinţele ce le-a îndurat acest popor, care „a pătimit şi s-a îngropat” şi când a sosit împlinirea vremii „a înviat a treia zi după scripturi”. Cum însă nicio aşezare nouă în această lume vremelnică nu poate fi desăvârşită din capul locului, o să mai treacă câţva vreme până când, în urma consolidării depline, acest popor va ajunge să poată zice că „şede de a dreapta Tatălui”.

Aurel Moacă

„Calendarul Românelui”, Caransebeş, 1929, XLI, pp. 81-88.

⁶ Statutul Organic a fost adoptat în 1868, încununând opera lui Andrei Şaguna. A fost constituţia Bisericii Ortodoxe Române care a consacrat autonomia bisericii şi sinodalitatea la toate nivelurile organismului bisericesc.

Koloman Müller

*Timișoara sub ocupația militară sârbească
până la preluarea puterii din partea României,
respectiv până la introducerea administrației românești*

Sfârșitul primului război mondial a dus la prăbușirea monarhiei austro-ungare putrezite. Deși la Budapesta a fost proclamată republica maghiară, aceasta nu a rezolvat apartenența teritorială a populației compusă din diferitele naționalități.

Teritoriul Banatului a făcut parte din acele teritorii a cărui apartenență urma să fie stabilită de către conferința de pace. Deocamdată armata sârbească a primit mandatul de a ocupa o parte din Banat, cu sediul la Timișoara.

Vestea ocupării orașului de către armata sârbească a produs o mare neliniște și frică în cadrul populației, deoarece s-a răspândit zvonul că armata sârbească este brutală și că se va răzbuna pentru atacarea Serbiei.

A fost un sentiment plăcut de a se convinge de lipsa veridicității acestei vești. Intrarea a avut loc fără probleme și fără incidente. Acest eveniment a avut loc la sfârșitul anului 1918. Și în perioada următoare această armată temută s-a comportat foarte loial. Chiar dacă s-au petrecut agresiuni împotriva populației ca spargeri, acostări sau câteodată chiar crime, acestea au fost cazuri rare, iar dacă agresorii au fost prinși, comandamentul a aplicat sancțiuni severe împotriva lor. Plângerile și reclamațiile respective au fost de fiecare dată primite și anchetate de către forurile militare competente.

Conducerea bănățeană a Partidului Social-Democrat și Sfatul sindical al Banatului (al cărui secretar am fost eu)¹ și-a luat ca sediu clădirea fostului tribunal militar. La fel și alte organizații sindicale. Ținând seama de fosta destinație a clădirii, armata ar fi putut să aibe pretenții asupra clădirii, solicitând evacuarea și

¹ Koloman Müller (3 ianuarie 1891-31 decembrie 1957, Timișoara), consilier local la Timișoara, secretar al Consiliului sindicatelor bănățene. Studii: școala profesională 1905-1908, a învățat dulgheria; între 1908-1911 a călătorit la Budapesta, Viena, în Germania; 1912: arestat pentru propagandă socialistă; 1913: tâmplar de mobilă la Caransebeș; președinte al organizației social-democrate din Caransebeș; între 1914-1918 a fost mobilizat pe front; după 1918 a fost arestat de mai multe ori pentru activitatea muncitorească.

preluarea ei, dar văzând că muncitorimea este hotărâtă să apere clădirea preluată în mod provizoriu drept cămin muncitoresc, pentru evitarea unui eventual conflict serios, a acceptat dreptul organelor muncitoreşti de a dispune de această clădire. A fost uşor de constatat că în acea perioadă organele muncitoreşti au reprezentat ele singure puterea în oraş.

În februarie 1919 autorităţile sârbeşti au desfiinţat Sfatul Popular Bănăţean² acceptat de către guvernul maghiar condus de către dr. Otto Roth³ şi dr. Coloman Jakobi⁴, care până atunci a condus treburile oraşului. Acest organ al guvernului maghiar şi-a pierdut importanţa odată cu ocuparea teritoriului de către armata sârbească, având doar o activitate formală⁵.

În primăvara anului 1919 s-a prezentat un secretar de stat a(l) guvernului sârb, care a convocat partidele politice la o şedinţă, printre care şi Partidul Social-Democrat⁶.

Secretarul de stat a cerut partidelor ca să ia poziţie în favoarea anexării teritoriului Banatului la Serbia. Delegaţii Partidului Social-Democrat au afirmat că în această problemă ei reprezintă un punct de vedere de neutralitate, deoarece atât Serbia cât şi România sunt state burgheze, iar ei nu vor lua nicio poziţie avantajoasă sau dezavantajoasă faţă de vreuna din aceste ţări. Cu aceasta, noi muncitorii

² Sfatul poporului din Banat a fost constituit la 1 noiembrie 1918. În componenţa lui intrau 20 reprezentanţi ai Consiliului municipal, 60 ai consiliilor militare naţionale, 40 ai Sfatului muncitoresc şi 70 ai partidelor politice. Sfatul poporului era condus de un comitet executiv format din 20 de persoane. Sfatul poporului a fost desfiinţat în 20 februarie 1919 când autorităţile de ocupaţie sârbeşti au preluat administraţia civilă din Banat.

³ Otto Roth, lider social-democrat din Banat; la propunerea lui a fost organizat Sfatul poporului din Banat, organism autonom regional condus de lt.col. Albert Bartha în calitate de comisar militar şi de Otto Roth în calitate de comisar civil, care s-a subordonat Consiliului Naţional Maghiar condus de Károlyi Mihályi. Otto Roth a proclamat înfiinţarea Republicii bănăţene. S-a născut în 8 decembrie 1884, la Mâtnicu Mare, într-o familie de religie calvină. Studii la Budapesta, Berlin, Zürich, Paris, doctor în ştiinţe juridice; în 1913 a fost ales deputat în Consiliul local din Timişoara; în 20 noiembrie 1918 guvernul Károlyi l-a numit pe Otto Roth comisar guvernamental pentru Banat.

⁴ Jakobi Koloman (17 martie 1881, Cluj-17 octombrie 1954, Timişoara), jurist. Studii: gimnaziul la Cluj (1891-1899), bacalaureat (iunie 1899); Facultatea de drept din Cluj (1899-1904). Director al Casei de asigurări a muncitorilor din Cluj (1909-1913); director al Casei de asigurări a muncitorilor din Timişoara (1913-1918); comite suprem al oraşului Timişoara, numit de guvernul Ungariei (noiembrie 1918-martie 1919); internat la Semendria (mai-august 1919); după 1920 director al fabricii de încălţăminte „Turul” din Timişoara.

⁵ În 20 februarie 1919 guvernul iugoslav a preluat administraţia civilă în Banat. Avocatul sârb Martin Filipon a fost numit în fruntea comitatului Timiş, inginerul Reinhold Heegn a fost numit comite suprem al Timişorii, iar Mihai Jivanovici căpitan suprem al poliţiei.

⁶ Întâlnirea cu miniştrii sârbi a avut loc în 21 ianuarie 1919.

am considerat problema încheiată, în timp ce delegații partidelor burgheze au divagat mai mult.

A fost surprinzător că după două sau trei zile comandantul armatei de ocupație m-a chemat la el. La general l-am găsit și pe secretarul de stat. Am aflat că de fapt el m-a chemat. Într-o limbă germană foarte bună a repetat dorința guvernului sârb cu privire la anexarea teritoriului Banatului la Serbia. Numai mult mai detaliat decât câteva zile mai înainte cu ocazia Conferinței cu partidele politice.

Înainte de toate m-a întrebat dacă avem vreo plângere în legătură cu comportarea armatei de ocupație.

Eu i-am spus că, noi socialiștii, considerăm atacul armatei austro-ungare împotriva Serbiei o campanie rușinoasă și hoțască imperialistă și am privit cu simpatie apărarea curajoasă a poporului sârb, precum și lupta eroică a partizanilor și a comitacilor. Comportarea corectă a trupelor de ocupație a mărit simpatia noastră față de poporul sârb.

După răspunsul meu liniștitor, secretarul de stat a explicat pe larg concepția democratică a poporului sârb, precum și a instituțiilor sârbești. A explicat apoi că Serbia, săracă în industrie, acordă o deosebită importanță industriei timișorene precum și industriei din Reșița și Anina. Probabil că aceste teritorii bănățene vor fi anexate la Serbia. Cu toate acestea guvernul sârb consideră necesară stabilirea raportului naționalităților populației acestui teritoriu. Astfel, proporția locuitorilor sârbi, respectiv slavi, este de circa 30%, a nemților și maghiarilor de 40%, iar a românilor de 30%. România va primi cea mai mare parte a Ardealului și astfel necesitatea industrială va fi satisfăcută. Ea poate renunța la teritoriul Banatului, deoarece pentru ea acest teritoriu prezintă o importanță mai mică decât pentru Serbia. Guvernul sârlesc se ocupă cu organizarea unui minister pentru minorități și ar dori ca unul din secretarii de stat să fie ales din partea organizațiilor muncitorești. Ar dori deasemeni ca în cazul unui plebiscit să nu apară niște complicații. După el acest lucru se poate realiza dacă organizațiile muncitorești și-ar lua din timp un angajament în favoarea Serbiei. După cum știe, socialiștii simpatizează cu Serbia fără să țină seamă de naționalități și nu ar fi nicio problemă luarea unei poziții clare înaintea plebiscitului.

Era destul de delicat de a explica eroarea domnului secretar de stat.

Noi socialiștii – i-am răspuns – suntem socialiști în toate chestiunile, fie vorba de probleme teoretice sau practice. Poziția noastră nu este dirijată sau influențată de simpatie sau antipatie. Deja în această problemă concepția noastră diferă de concepția burgheză. Organele muncitorești s-au ocupat deja de eventualitatea unui plebiscit, dar nu au precizat încă poziția lor. În linii mari însă știm ce vom face, deoarece vom exprima exclusiv concepția noastră socialistă, și aceasta este neutralitatea. Dacă este vorba de statistica populației, atunci datele noastre diferă

foarte mult de acele a(le) domnului secretar de stat, cu toate că şi a noastră este tot atât de aproximativă ca şi a domniei sale. După noi, slavii şi ungurii reprezintă câte 10%, nemţii 30%, iar românii 50%. Dacă luăm în consideraţie eventualitatea unui plebiscit, atunci în localităţile cu o populaţie mixtă româno-germană majoritatea populaţiei germane presupun că ar vota pentru România, ceea ce ar reprezenta o majoritate absolută.

Noi nu dorim să influenţăm rezultatul plebiscitului pro sau contra. Noi considerăm această alegere o chestiune a conştiinţei şi a concepţiei. Soarta muncitorilor nu va fi schimbată de rezultatul plebiscitului. Desigur este mai bine să se trăiască într-un stat cu mai mari libertăţi, dar concepţia de democraţie şi libertate, precum şi valoarea lor este foarte relativă. În Franţa sunt oameni care cu toată libertatea lor trăiesc sub poduri, iar în ţara bogăţiilor, în Statele Unite ale Americii există cetăţeni care mor din cauza subnutriţiei.

Secretarul de stat a vrut apoi să ştie dacă cele expuse de mine trebuiesc considerate ca definitive şi irevocabile.

La această întrebare am răspuns că ne-am ocupat de această problemă, dar nu am luat nicio hotărâre. Deoarece dânsul a pus problema în mod concret, eu voi prezenta această problemă la o şedinţă comună a sfaturilor, iar hotărârea o vom prezenta peste câteva zile.

Secretarul de stat a cerut la terminarea discuţiei ca să ţinem cont de propunerea dânsului. Anexarea la Serbia ar aduce mari faloase muncitorimii.

În baza propunerii mele, Partidul Social-Democrat şi Sfatul meseriaşilor a luat o hotărâre – fără a modifica esenţial cele deja arătate.

În cazul unui plebiscit se va emite un manifest. Cu privire la alegeri nu vom sfătui pe nimeni, fiecare să aleagă după voia lui. Faţă de niciun stat nu manifestăm antipatie. Dar în fiecare stat vom lupta pentru desfiinţarea statului burghez şi introducerea societăţii socialiste. Cel mai important lucru la alegeri considerăm că va fi participarea tuturor cetăţenilor, pentru ca să cunoaştem adevărata părere a locuitorilor.

Hotărârea a fost luată în unanimitate⁷.

Este caracteristic faptul că cei doi membri sârbi din conducerea partidului, pe numele Stanatiev Mladin⁸ şi G. Perianovici⁹ au luat poziţie împotriva (a) orice fel de avantajare, deşi ar fi dorit ca teritoriul să fie anexat Serbiei. De multe ori am putut constata că unii social-democraţi foarte conservatori au luat în multe probleme o poziţie consecvent socialistă.

⁷ Conducerea P.S.D. din Banat a luat hotărârea la mijlocul lunii ianuarie.

⁸ Mladen Stanašiev era vicepreşedintele Sfatului muncitoresc din Timişoara.

⁹ Gheorghe Perianov, membru în conducerea P.S.D. din Banat.

Eu am primit sarcina de a înmâna hotărârea domnului secretar de stat. Nu a fost o sarcină plăcută. Niciunul dintre domni, nici generalul, nici secretarul de stat nu au arătat cât de mult i-a durut această decepție.

După câteva săptămâni m-a vizitat avocatul dr. Crășmariu, care a fost însărcinat ca să reprezinte pe românii din Banat la conferința de pace. Ar fi dorit foarte mult să afle ce am discutat cu secretarul de stat. Eu i-am spus numai hotărârea. Am refuzat orice fel de informații. Nu a fost mulțumit de mine.

Conferința de pace a stabilit fără plebiscit predarea Banatului cu Timișoara, Reșița și Anina, României.

Din acest moment comandamentul sârbesc a devenit nervos și neprietenos. În primul rând soldații au demontat toate instalațiile poștale, mai târziu aparatele telefonice din clădirile publice, la urmă chiar și aparatele telefonice din locuințele particulare. Și la birourile clădirii tribunalului de război, folosite drept cămin muncitoresc, au venit instalatorii. Noi nu am permis demontarea. Atunci au venit doi ofițeri sârbi cu o duzină de soldați în fața clădirii cu scopul de a folosi forța. Aflând despre incident, un mare număr de muncitori s-au strâns în fața clădirii și au manifestat sonor împotriva comportării soldaților. Cât timp noi am avut o discuție vehementă cu ofițerii în interiorul clădirii, numărul oamenilor din fața căminului a crescut mereu, luând o atitudine amenințătoare. Unul din ofițeri a luat legătura telefonică cu superiorul lui și drept urmare armata a părăsit locul sub înjurături și suduiri.

Până acum comandamentul militar sârb de ocupație a avut pretenție numai la aprovizionarea corespunzătoare numărului membrilor armatei cu alimente și îmbrăcăminte. Numai articole de tutungerie confiscate a depășit cu mult necesitatea lor. Acest lucru este de înțeles, deoarece știm că pentru un fumător tutunul este mai important decât alimentele.

Acum s-au oprit pretențiile oficiale și au început rechiziționările. Ofițerii însoțiți de soldați au vizitat zilnic fabricile și au luat cu ei cantități foarte mari de mărfuri care nu au avut nicio legătură cu necesitățile militare. Stofe colorate, încălțăminte de copii și de femei, mățăsuri, ciorapi de femei și de copii etc. Din fabrica de tutun au luat fără alegere tot ceea ce au găsit. Magazine întregi au fost golite. Mai târziu au rechiziționat și autoturisme, cai și căruțe cu care au transportat mărfurile luate. Acesta a fost un adevărat jaf. Spargerile nocturne au fost la ordinea zilei. Desigur acest lucru nu se poate pune numai pe seama armatei. Hoții și spărgătorii notorii au devenit mai îndrăzneți și din alte orașe au venit multe persoane suspecte. Securitatea publică a devenit foarte precară.

Proprietarii întreprinderilor amenințate de jaf le-au atras atenția muncitorilor (că) dacă mai scot mărfurile și materiile prime fără plată ei n-o să mai fie în stare să

plătească salariile. Dacă rechiziţionările necontrolate au enervat masele muncitoareşti, iar această declaraţie a stârnit o adevărată indignare.

Muncitorii au început să se apere împotriva jafurilor. La început era vorba numai de certuri, mai târziu au avut loc deja încercări. După acestea ofiţerii, neţinând seama de atitudinea duşmănoasă a populaţiei, au început să privească spre maşinile fabricilor, făcând notiţe. Din atelierele căilor ferate au demontat pur şi simplu strungul şi maşinile-unelte şi le-au pus pe tren.

Incidentele, deşi încă nu au avut loc încercări sângeroase, s-au înmulţit, iar enervarea locuitorilor s-a accentuat, deoarece aceste jafuri au periclitat baza existenţei lor. Din acest motiv Partidul Social-Democrat împreună cu conducerea Sfatului meseriaşilor (breslelor) au hotărât să intervină la comandamentul militar sârbesc.

Generalul i-a primit foarte rece pe delegaţi. La expunerea plângerii noastre a răspuns că la comportarea loială a armatei populaţia nu a răspuns cu aceeaşi loialitate. Nu a arătat niciun fel de recunoştinţă. Când i-am explicat că în privinţa apartenenţei teritoriului noi social-democraţiei ne-am exprimat concepţia noastră despre lume, ne-a întrerupt discuţia şi a spus: „Acum nu are nici chef, nici timpul să poarte o discuţie teoretică. Comandamentul va face ceea ce consideră ca necesar naţiunii şi armatei sale, iar în dispoziţiunile sale nu acceptă niciun fel de amestec!”. Atunci când ne-am referit la luarea maşinilor din fabrici ne-a întrerupt din nou strigând că soldaţii monarhiei au făcut multe lucruri în Serbia. De maşini ei au nevoie şi vai de acei care ar îndrăzni să împiedice acţiunile armatei. Cu aceste cuvinte ne-a lăsat cuc, a alergat într-o altă cameră, trântind uşa după el.

A doua zi ne-am deplasat la Jimbolia şi la Kikinda Mare la sediul comandamentului comisiei de control aliat, care îşi avea sediul acolo. Cred că deja atunci comandantul aliat a fost France d'Esperey¹⁰. Generalul francez ne-a primit cu multă căldură. La plângerea noastră ne-a întrebat dacă cumva ştim ce a făcut armata austro-ungară cu populaţia civilă din Serbia, cu așa numiții comitaci? Că au exterminat întreaga populaţie unor sate? Fireşte, împreună cu femeile şi copiii. După părerea lui, ar fi bine să ne ducem din nou la comandantul sârb şi să-i cerem scuze. După ce i-am atras atenţia în mod accentuat asupra faptului că luarea maşinilor este o problemă existenţială, iar pe muncitorii timişoreni i-ar aştepta o

¹⁰ Franchet d'Esperey, Louis Félix (25 aprilie 1856, Algeria-8 iulie 1942, Franţa); a servit ca militar în Algeria, China, Maroc; 1914: comandant al Corpului I de armate din Lille; 3 septembrie 1914: comandant al armatei V; comandant al grupului de armate din est (1916), apoi din nord (1917); din iunie 1918 comandant şef al armatelor aliate din Orient; a lansat ofensiva contra Bulgariei, înfrântă în septembrie 1918, apoi contra Austro-Ungariei în Balcani; mareşal al Franţei (1921); inspector general al trupelor din Africa de Nord (1923-1931), întemeietor al Armatei Africii; membru al Academiei Franceze (1934).

moarte prin înfometare, comandantul ne-a promis că va interveni, dar o promisiune obligatoriu nu ne poate da. Încă odată ne-a recomandat ca să cerem menajament din partea comandantului sârb.

În ședința comună a organelor muncitorești s-a votat cu majoritatea voturilor împotriva unei noi intervenții. În schimb propunerea mea de a declara o grevă generală a fost respinsă cu o majoritate de voturi. Hotărârea luată a stabilit ca să se aștepte intervenția comandamentului comisiei de control aliat și rezultatul acestei intervenții. Între timp incidentele, datorită rezistenței muncitorilor, s-au înmulțit. Iar ofițerii au pornit cu automobile și trăsurile trecând din magazine în magazine, luând cu ei tot ceea ce le-a plăcut. Au luat cu ei toate conservele aflate în oraș.

A doua și a treia zi sfatul comunal a fost în permanentă alertă. Ședințele au durat până după miezul nopții. Din cauza enervării am căzut la pat. Două zile am rămas în pat. Am avut timp să mă gândesc ce este de făcut. Am considerat că greva generală este o acțiune foarte îndrăzneată dar mai puțin riscantă decât dacă rămânem la apărarea de către unii muncitori a fabricilor. Fabricile vor fi ocupate rând pe rând de către armată și jefuite, iar apărarea o pot ușor înnăbuși în sânge. În schimb, în cazul unei greve generale, miile de muncitori ar putea să alerge în ajutorul muncitorilor care își apără fabrica atacată. Îndată ce intenția rezistenței a fost cunoscută în masa muncitorească, apărarea va fi încununată cu succes. Greva generală poate să împiedice vărsarea de sânge în oraș, dar apărarea separată pe fabrici, nu.

Dacă totuși greva generală nu poate împiedica vărsarea de sânge, atunci cel puțin să cădem într-o luptă solidară și nu privind neputincios doborârea muncitorilor separat în fiecare fabrică în parte.

Cu încă doi inși am plănuțit o altă variantă, dar aceasta ar fi oprit numai parțial jefuirea orașului. Dacă nu reușim să realizăm greva generală, iar armata ar lua mașinile, atunci noi trei, cu Traian Novac¹¹ și cu un tovarăș de mare încredere cu numele Șiclovian, care este îngrijitorul unei case din piața de fân, am intenționat să aruncăm în aer podul de fier de cale ferată din Elisabetin. Acest pod a fost foarte strict păzit, deoarece peste acest pod au fost transportate cu tren toate lucrurile rechiziționate. Am considerat însă că, în aceste timpuri turbure, paza nu ar fi constituit o piedică. Am fost pregătiți pentru orice eventualitate.

¹¹ Traian Novac, militant socialist, născut la 2 octombrie 1882 la Ticvaniu Mic; studii gimnaziale la Banyaluka (Bosnia); muncitor tâmplar; în 1903 devine membru al P.S.D.; din 28 martie 1905 devine secretar general al Sindicatului muncitorilor de pământ din Banat; în 1907: membru al Comitetului Central al Secției Române a P.S.D.; delegat la Adunarea Națională de la Alba Iulia, ales membru al Marelui Sfat Național; în 1919 editează gazeta „Înainte”, organ al P.S.D. Român din Banat.

Între timp situaţia s-a agravat. Pentru ca transportul articolelor de tutungerie să se facă cât mai repede, soldaţii au aruncat baloturile şi lăzile pe ferestrele fabricii de tutun. Acolo au început şi cu demontarea maşinilor. Şi în alte fabrici s-au început demontările şi transportarea maşinilor. Trenurile de marfă încărcate cu mărfuri şi animale au pornit spre Serbia.

Atunci am fost luat din pat şi dus la o şedinţă cu caracter hotărâtor. Curtea şi marea sală a căminului muncitoresc au fost pline cu oameni care discutau foarte agitat. În sala de şedinţe s-au adunat toţi conducătorii tuturor grupărilor. Pe faţa lor s-au putut vedea urmele extenuării. După expunerea marcată de oboseală a doi tovarăşi (Mayer¹² şi Geistlinger¹³) am cerut eu cuvântul şi am expus prin argumente necesitatea grevei generale. Cei mai mulţi au votat parcă era vorba de condamnarea lor la moarte. Un singur tovarăş din conducere a votat împotriva. Dar mai multe persoane competente şi importante nici nu au venit la şedinţă. Tovarăşii care şi-au împărtăşit părerea mea, ca Hradil¹⁴, Bebrits, Novac ş.a. au fost în bună dispoziţie şi încrezători în succes.

În marea sală, ticsită de oameni, eu am prezentat hotărârea luată. Ea a fost primită cu un entuziasm nemaipomenit. Unii au plâns de emoţie. Totodată am hotărât organizarea plutonului de apărare a fabricilor (înarmaţi cu obiecte de apărare). S-a aflat că în unele fabrici există deja arme şi muniţii. La fel s-a organizat şi paza şi controlul străzilor. S-a luat şi o hotărâre cu privire la închiderea strictă a restaurantelor, cârciumelor etc. pentru a evita ca unii beţivi să nu facă vreo provocare. Această hotărâre a fost foarte categorică. Beţivii găsiţi pe stradă să fie bătuţi şi conduşi acasă, să se afle de la cine a(u) primit băutura alcoolică, iar acela să fie bătut şi scos din local, fiind înlocuit cu un om de încredere. Aceasta a avut loc la începutul lunii iulie 1919.

A doua zi dimineaţa muncitorimea grevistă s-a îndreptat spre centrul oraşului, ocupând piaţa centrală, piaţa din faţa operei şi bulevardul Lloyd. Întregul cartier „Cetate” era plin cu oameni.

Dar şi armata a luat măsuri. În faţa comandamentului militar, în faţa primăriei şi în faţa teatrului s-au postat mitraliere în poziţie de tragere. La fel şi la poduri, la

¹² Maier Jozsef (3 martie 1885, Timişoara-14 aprilie 1963, Timişoara), social-democrat, jurnalist. A fost muncitor tâmplar; din 1910 membru al P.S.D.; 1914-1918 mobilizat pe front la Regimentul 61 Infanterie Timişoara, luptând pe fronturile din Serbia, Galiţia, Italia; deputat în parlamentul României (1920-1923); din 1923 redactor şef la „Arbeiter Zeitung” (Volkswille); în 1926 ales membru în Consiliul local Timişoara; din 1935 secretar al P.S.D. din Banat; redactor la mai multe ziare de limbă germană.

¹³ Franz Geistlinger (1880-1950), membru al Sfatului poporului din Banat, format la 1 noiembrie 1918; membru în conducerea P.S.D. din Banat.

¹⁴ Iulius Hradil, membru al Sfatului muncitorilor din Banat.

piețele din cartierele Josefin, Elisabetin și Fabrică, la gările, precum și în alte locuri. În mod special în apropierea fabricilor mari.

Oprirea muncii a reușit perfect. Pretutindeni s-a încetat lucrul, iar fiecare grup de apărare a avut destule arme și muniții. Desigur și circulația tramvaielor a fost oprită. Oamenii de ordine au mers cu biciclete de la fabrică, interesându-se dacă au destule arme și muniții sau dacă pot ceda ceva din ele. La foarte puține locuri s-au solicitat ajutoare, în general toate fabricile au fost bine aprovizionate. Nimeni nu și-a putut imagina că în oraș există atât de mult material de război.

În prima zi de grevă armata nu s-a prezentat la nicio întreprindere. La magazine nu au putut să meargă deoarece acestea au fost închise. Stourile erau lăsate, iar proprietarii magazinelor înăuntru.

Câțiva bețivi au fost bătuți și duși acasă. Un birtaş a fost bătut până la sânge pentru că a îndrăznit să se opună. În general oamenii de ordine și-au îndeplinit în mod exemplar sarcinile care le-au fost trasate.

Starea de spirit nu numai că a fost încrezătoare, ci de-a dreptul entuziasmantă. S-a putut vedea că inițiativa a trecut de partea noastră, ceea ce a însemnat, într-o măsură oarecare, deja victoria.

Comandamentul nu a dat niciun semn de viață. În afara mitralierelor postate nu au circulat decât niște patrulare foarte întărite. Acestea au fost urmărite de departe din partea oamenilor noștri pentru ca nu cumva să aibe loc niște provocări din partea noastră.

Ca și celelalte persoane de conducere și eu am colindat, împreună cu soția mea, orașul. Acolo unde m-au recunoscut m-au primit cu ovații. Le-am atras atenția tovarășilor ca să se abțină de (la) astfel de manifestații. Trebuesc evitate orice fel de manifestații.

Starea de spirit a muncitorilor a devenit după masă și mai încrezătoare. S-a părut că soldaților le este frică, cu toate mitralierele lor. Noi am cerut o mai mare atenție din partea oamenilor noștri, deoarece disciplina exemplară din partea celor peste zece mii de greviști care se plimbau liniștit a trebuit să facă o impresie profundă nu numai asupra noastră, conducătorii muncitorimii, ci și asupra conducerii armatei. În acea noapte, după multe zile nu s-a mai făcut nicio spargere în oraș.

Indiscutabil, noi muncitorii greviști am fost în superioritate față de armata înarmată.

A doua zi dimineața s-a și arătat rezultatul acestei superiorități: conducătorii grevei au fost chemați la comandatură. Pe drum mi-a spus Geistlinger: „Kalman, ai avut dreptate. Ne vom înțelege”. Așa a și fost.

Generalul, ținându-se la o distanță de noi, ne-a spus: „Domnilor! Mie nu-mi plac capitaliștii. Eu provin din pătura săracă a poporului sârb. Eu am dorit să-i

jumulesc pe capitaliştii timişoreni, dar din statistica care mi-a fost prezentată m-am convins că majoritatea populaţiei oraşului trăieşte din munca din fabrici sau din industria manuală. Prin luarea maşinilor din fabrici şi ateliere o mare parte din muncitorime ar suferi de mizerie. Eu nu am vrut să provoc această nenorocire. În timpul şederii mele aici am cunoscut populaţia oraşului. Acest popor muncitor este compus din oameni de mare specialitate, corect şi harnic. A meritat aprecierea şi stima mea. Despre conducătorii muncitorilor nu am aceeaşi părere bună. Am hotărât că voi opri orice fel de rechiziţionare care nu are caracter militar. Deci, maşinile, articolele industriale, materii prime etc. nu vor fi rechiziţionate, dar sfatul oraşenesc are datoria să aibă grijă de aprovizionarea soldaţilor. Iar fabricile au datoria să ne furnizeze cât mai repede articolele comandate, ca stofe, bocanci ş.a. Dumneavoastră veţi apela imediat la muncitori să-şi reia munca. Aţi luat la cunoştinţă ce v-am spus?”.

I-am răspuns: „Am luat la cunoştinţă ce ne-aţi spus. Ne vom ocupa de aceasta şi vom aduce la cunoştinţa greviştilor”.

Generalul ne-a părăsit imediat împreună cu adjutantul lui, fără a ne saluta.

Tovarăşii mei au fost încântaţi de rezultat. Eu nu m-am putut bucura în aceeaşi măsură.

La şedinţa comună, expunerea comandantului a fost prezentată de Iacob Atlasz, rugând să se ia o hotărâre cu privire la reluarea lucrului în cursul zilei următoare. Înaintea votării am cerut cuvântul, deoarece am fost împotriva încetării grevei. Am prezentat trei motive:

În primul rând capitularea atât de rapidă din partea unui soldat călit este foarte suspectă. Această acţiune impozantă şi disciplina muncitorilor au produs o impresie profundă. Dar acest lucru nu justifică această retragere rapidă şi totală. Apoi, el nu a vorbit nimic despre acordul guvernului său sau a comandamentului superior. Oare a fost de ajuns promisiunea lui? A fost posibil ca după jefuirea necontrolată să urmeze oprirea totală a acestei acţiuni numai pe baza unei hotărâri individuale?! În fine, afirmaţia lui neprietenosă la adresa conducătorilor muncitorilor nu prea ne dădea încredere. În baza acestor fapte am propus continuarea grevei până la plecarea armatei sârbe, fapt care ar trebui să aibe loc peste câteva zile.

Din discuţii a reieşit că tovarăşii s-au referit la eventualele incidente datorate unor provocări, ceea ce ar putea să se soldeze cu o catastrofă, de aceea este necesară încetarea grabnică a grevei.

Sfatul comun a hotărât cu majoritate de voturi reluarea lucrului. Cu transmiterea hotărârii au vrut să mă însărcineze pe mine, ceea ce însă am refuzat. Mă supun hotărârii majorităţii, dar cum aş putea să prezint o hotărâre atât de

importantă, să explic în mod convingător, dacă eu sunt convins de contrariul. Atunci sarcina i-a revenit lui Geistlinger și Atlasz, dar nici ei nu prea erau de acord cu această misiune. Deoarece majoritatea oamenilor noștri de ordine s-a aflat afară pentru menținerea ordinii, ne-am deplasat la teatru. În fața muncitorimii. Atât piața din fața teatrului cât și străzile de lângă teatru erau țicsite de oameni. Numărul acestei mase a fost apreciat la 15-20.000. Când ne-am urcat pe treptele mai înalte din fața teatrului, am fost primiți cu ropote de aplauze. Când însă vorbitorul a pomenit de dizolvarea imediată a grupelor, plecării acasă și reluarea lucrului a doua zi, atunci vorbitorul a fost întrerupt prin strigăte din ce în ce mai mari și vehemente. Această intervenție i-a deranjat și și-au pierdut siguranța. După ce nu s-a văzut nicio mișcare, iar strigătele: „Nu plecăm” și „Continuăm greva” s-au intensificat, Atlasz a venit la mine și cu voce tare m-a făcut pe mine răspunzător de cele petrecute. Cum puteam să fiu eu vinovat dacă ei nu au reușit să fie destul de convingători în expunerea hotărârii?!

Vrând nevrând am fost nevoit să iau eu cuvântul. Este adevărat că eu am avut o voce mai puternică decât ceilalți. Am spus aproximativ următoarele: „Hotărârea cu privire la reluarea lucrului pentru ziua de mâine a fost luată de către sfatul comun după o chibzuință matură. Comunicarea generalului o putem considera drept cuvânt de onoare dat nouă din partea unui ofițer superior. Dacă el ar murdări (necinști) acest cuvânt de onoare, atunci el ar murdări (necinști) acel popor care prin actele sale de vitejie a uimit lumea, cinstea acelui popor, care l-a ridicat la această treaptă înaltă de ofițer și care a fost delegat la noi tocmai pentru cinstea și credibilitatea lui. Deoarece generalul a declarat că a oprit conflictul între muncitorime și armată, trebuie să se reia lucrul. Patronii sunt datori să plătească muncitorilor cele două zile de grevă. Muncitori, solidaritatea muncitorească a învins. Dacă patronii și fabricanții nu v-ar plăti aceste două zile, atunci vom folosi împotriva lor forța victorioasă a solidarității muncitorești. Muncitori! Munca istovitoare a zilelor trecute ne-a istovit pe noi, oamenii de conducere. Un lucru ne bucură, că am învins. Și acum să ne împrăștiem”. Cu aceste cuvinte am pornit, iar masa de oameni a început să se împrășteie. Lupta îndrăzneată împotriva armelor am câștigat-o. Până la retragerea armatei sârbe, care s-a produs după opt-zece zile, nu s-a mai produs niciun conflict cu ea. Numai fabrica de tutun a fost jefuită complet. De acolo au luat și câteva mașini. Aici nu am vrut să ne amestecăm. În comparație cu marea cauză, acest lucru s-a considerat ca total neglijabil (neînsemnat).

Pentru declarația mea de neutralitate, comandamentul a vrut să aplice împotriva mea represalii, ceea ce însă nu a avut loc. De altfel pe baza unei hotărâri secrete al organului „oamenilor de încredere” eu am fost mereu însoțit de câțiva tovarăși

înarmaţi, atât când am plecat acasă, cât şi când m-am dus la birou. Noaptea casa a fost păzită de posturi înarmate. Greva împotriva armatei sârbe a fost un eveniment neobişnuit în mişcarea muncitorească. Autoapărarea muncitorilor s-a legat cu apărarea averii capitaliştilor.

Retragerea armatei sârbe s-a produs în linişte, aproape neobservată. Acest lucru a aflat populaţia doar din faptul că la clădirile publice şi la multe case particulare a fost pus drapelul românesc. Timp de două zile oraşul a fost fără armată. Apoi sub mari ovaţii a intrat armata română. La 3 august 1919, înaintea intrării armatei române, s-a răspândit zvonul despre nelegiuirile poliţiei, despre pedepsele cu bătaii cu bastoane. Dar noi nu am dat crezare. De altfel, după greva reuşită, eram convinşi că posedăm o armă eficientă.

Zvonurile răspândite s-au dovedit a fi adevărate. Odată cu intrarea armatei, s-ar putea spune ca avangardă, a sosit şi prefectul poliţiei, un ofiţer pe nume Stoica, cu gradul de căpitan, împreună cu slugile lui bine instruite pentru brutalităţi. Acei din public care nu i-au primit cu ovaţii şi ridicări de pălărie au fost bruscaţi, loviţi, bătuţi cu ciomege de către poliţişti. La unii ofiţeri s-a putut observa că nu le place acest mod de tratare. Un tânăr muncitor, pe nume Pink, pentru că a protestat împotriva maltratărilor a fost târât la primărie unde i s-a aplicat 25 de bătaii. Săracul de el, a reuşit abia după multe ore să se târască până acasă. Această intrare nu a fost prea onorabilă.

A doua zi, spre marea noastră surprindere, şase oameni din conducere au fost chemaţi nominal la căpitanul de poliţie. Îndată ce am ajuns a luat o listă şi a început să citească (a vorbit foarte bine ungureşte).

„Müller Kálmán! Veniţi în faţă!”. M-a privit foarte atent.

„Mayer József!”. Şi pe el l-a fixat un timp. „Staţi lângă el!”.

La fel i-a tratat şi pe ceilalţi. După Mayer a venit Geistlinger Ferenc, apoi Bebrits Lajos, Gabriel Jozsef¹⁵ şi Sztanatyev Mladin. Apoi ne-a fixat bine şi atent şi cu picioarele desfăcute (la fel ca mai târziu hitleriştii), a început să vorbească:

¹⁵ József Gabriel (13 noiembrie 1862, Timişoara-29 martie 1950, Timişoara) publicist, editor. Între 1874-1878 a fost elev pe lângă editorul Ernest Steger; 1878-1880, ucenic la acelaşi editor; 1880-1883: ucenic la Viena, în Germania şi Elveţia; 1883-1904: ucenic la E. Steger; redactor la „Volkswille” din 1 mai 1893, iar din 1 decembrie 1918 redactor şef al ziarului; în 1904 a organizat greva tipografilor; 1904-1906 corector la „Temesvarer Zeitung”; 1906-1912 lucrător la tipografia Heim din Timişoara; 1922-1926 lucrător la tipografia Hiller et Comp.; 1933-1940 redactor la „Neue Zeitung”; iunie 1920-ianuarie 1922 senator în parlamentul României; de la 1 iunie 1922 lider al P.S.D. din Banat; 1926 membru al Consiliului local Timişoara; 1933 membru al Camerei de muncă Timişoara.

„Va să zică voi sunteți aici la Timișoara mării deștepți. După cum știți, partea aceasta a Banatului, pe care ungurii au cotropit-o secole întregi, a fost dată României. Adevărul a învins. De acum înainte constituția și legile românești vor fi valabile. Deci de activitatea voastră ca conducători muncitorești nu prea o să avem nevoie. Eu am fost trimis la Timișoara ca prefectul poliției pentru menținerea ordinii. Și garantez că o voi menține. Vă atrag atenția că la mine nu se pot face adunări, demonstrații, greve sau alte manifestări care să tulbure ordinea. Dacă muncitorii au plângeri, să vină la mine, eu o să le rezolv. Am o metodă pedagogică foarte eficace, cu care pot lecui cu succes pe agitatorii, conducătorii poporului, hoții și spărgătorii. 25 de lovituri cu bastonul. Dacă va avea loc vreo dezordine, atunci în primul rând voi veți primi cele 25 de bastoane și apoi cei mai mici. Această cură de lecuire este puțin dureroasă, dar este un tratament foarte sănătos. Dacă nici asta nu ajută, atunci vă vom trata la fel ca la 13 decembrie pleava bucureșteană. Ne-am înțeles?”.

A fost arhidestul, deoarece abia m-am putut stăpâni. Cu o voce strangulată de emoții am început să vorbesc:

„Protestez împotriva tonului folosit de dumneavoastră!”.

„Cum îndrăzniți” a urlat el și a venit spre mine. Atunci mi-am recăpătat stăpânirea de sine. Am vorbit liniștit, dar accentuat și nu m-am lăsat să fiu întrerupt:

„Protestez împotriva tonului folosit față de noi. Pe noi nu ne bruscați! Cu noi se tratează. Noi suntem reprezentanții a 15.000 de muncitori organizați din Timișoara și a 30.000 din (...) aleși Banat. Miniștri, primari și căpitani de poliție au putut constata că amenințările folosite împotriva noastră nu au niciun rost. Au fost mulți pe lume care ar fi dorit să distrugă dreptul cel mai frumos al muncitorilor, dreptul la grevă. Până în prezent nu a reușit nimănui. Muncitorii folosesc acest drept numai în cazurile de necesitate forțată, deoarece în primul rând îi păgubește pe ei înșiși. Prin grevă el își apără micuțul lui drept. Pedeapsa cu bastonul să nu o folosiți niciodată împotriva muncitorilor organizați, deoarece veți vedea ce consecințe vor atrage aceste lucruri. În fine, dumneavoastră aveți desigur o religie, ceea ce noi o respectăm. Și noi avem un crez și vă rugăm să ni-l respectați. Crezul nostru este că adevărul oamenilor muncii este singurul adevăr pe pământ. Muncitorii omorâți la 13 decembrie pe străzile Bucureștiului sunt eroii noștri”. Și acum aproape am urlat: „Protestez împotriva martirilor noștri!”. Și el și-a pierdut răbdarea și a urlat: „Afară cu voi de aici! Iar de dumneata o să am grijă!”. Firește am plecat imediat.

Discuția noastră a avut efect. După scurt timp căpitanul Stoica a fost înlocuit, iar pedeapsa cu 25 de băți cu bastonul a fost deasemeni părăsită.

Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)

În timpul ocupaţiei sârbeşti am încheiat cu fabricanţii primul contract colectiv. Atunci am introdus pe întregul oraş ziua de muncă de 8 ore şi am oprit munca copiilor sub 16 ani. După oraşul Zagreb, Timişoara a fost primul oraş de pe teritoriul maghiar şi pe întregul teritoriu al ţărilor balcanice unde a fost introdusă ziua de lucru de 8 ore.

Coloman Müller

[Manuscris pus la dispoziţia editorilor de dl. dr. Vasile Dudaş,
căruia îi adresăm întreaga graţitudine]

IIE „Nicolae Bocuşan”

Gh. Neamțu

*Activitatea CONSILIULUI NAȚIONAL ROMÂN
din Caransebeș (nov. 1918 – aug. 1919)*

Capitolul întâi

Înființarea Consiliului

La ncetarea războiului, hibrida Austro-Ungarie a fost cuprinsă de o dezordine mare, nebună. S-a întins nedisciplina – mai ales asupra armatei, corp niciodată solid organizat, neavând niciun element care să cimenteze laolaltă zecile de neamuri diferite ca limbă, obiceiuri și mai ales idealuri, din cari se compunea.

La primul moment, în care această mulțime simți șovăire în strângerea frânelor, ea a pornit cu ce-a putut apuca, în toate părțile, liberă, fără grija nimănui, rea, îndobitocită, revărsându-se ca un puhoi amenințător, spre locuri liniștite.

Duceau cu ei efecte felurite. Tot ce putuseră să ia. Ceea ce neliniștea le erau însă armele, cari în mâna unor indivizi cu simțurile tocite prin trei ani de front constituiau oricând un pericol în fața unor cetățeni pașnici, liniștiți, cum erau spre pildă caransebeșenii.

În acele zile, fizionomia orașului nostru se schimbase mult de tot. Nu mai era de recunoscut. Asfaltul străzilor lui largi, departe de-a fi mut ca de obicei, răsună acum de dimineața și până seara neîntrerupt, sub bocancii soldaților plecați în „szabadság”, iar aerul vibra de glasurile răgușite ale ungarilor, exaltați de ideea Köztársaság-ului, ce-o vântură, dintr-o cameră de la Astoria, contele Károlyi¹, stăpânul de atunci al Ungariei.

1. O gardă civică

Atunci, solicitați și de autorități, dorind să asigure cât de cât liniștea și ordinea în oraș, intelectualii orașului hotărâră să ia măsuri. Fără deosebire de naționalitate, se adunară la primărie și după discuții nu prea lungi și nicidecum pretențioase

¹ Contele Károlyi Mihály a fost prim ministru al Ungariei între 31 octombrie 1918-19 ianuarie 1919.

hotărâre înfiinţarea unei gărzi civice care să se însărcineze cu paza oraşului prin patrule².

În ea, deşi nu era o organizaţie românească ori măcar cu o majoritate românească, însemnătatea cea mai mare o aveau totuşi românii, întraţi în rândurile ei *pentru a ajunge la arme şi pentru a lua un contact cât mai strâns cu locuitorii oraşului*.

Ştiau ţintele pe cari naţia românească le avea în vedere în acele zile de fierbere şi voiau să fie pregătiţi s-o servească când le-ar fi cerut-o...

2. O hotărâre şi o adunare

Dealtfel se şi auzise despre Consiliul Naţional Român din Arad, organizaţie ce cuprindea toţi acei prinţi ai neamului, pe cari în activitatea lor îi urmăriserăm pas de pas şi de cari ascultau toţi românii, grupaţi fiind în jurul unor consilii locale, ce începuseră a se înfiinţa în toate părţile.

Şi atunci, după ce autorul acestei cărţi³ a vorbit cu răposatul Ştefan Jianu⁴, se întâlniră într-o noapte de octomvrie, în casa dr-ului Gheorghe Lăbonţiu, următorii bărbaţi: dr. Gheorghe Lăbonţiu⁵ astăzi preşedinte de tribunal, Ştefan Jianu asesor consistorial, dr. Petru Florian⁶, dr. C. Corneanu⁷, dr. Petru Comes judecător, Romul Vuia⁸ profesor în Cluj şi Gheorghe Neamţu, cel ce scrie acestea. Atunci, vorbi acolo,

² Se referă la o întrunire a autorităţilor din oraş cu fruntaşii naţionalităţilor, unde s-a hotărât formarea unei gărzi civice cu misiunea de a asigura ordinea în oraş. Pavel Jumanca afirmă că s-a format un consiliu oraşenesc din 9 membri, în frunte cu primarul şi cu şeful poliţiei. Vezi *Marele Război în memoria bănăţeană 1914-1919, vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 583.

³ Gheorghe Neamţu a fost învăţător la şcoala de stat cu predare în limba maghiară.

⁴ Despre Ştefan Jianu vezi în acest volum Ştefan Jianu, *Activitatea lui în timpul războiului*, nota 1. N. Linţia, *O generaţie privilegiată*, n. 3..

⁵ Gheorghe Lăbonţiu, vezi în acest volum N. Linţia, *O generaţie privilegiată*, n. 14.

⁶ Petru Florian, avocat, membru al Reuniunii de cântări şi muzică şi al Casinei române.

⁷ Cornel Corneanu (23 aprilie 1883, Apadia-1963, Caransebeş). A fost secretar al Consistoriului Episcopiei Caransebeşului, asesor consistorial. Studii liceale la Lugoj, studii universitare la Facultatea de teologie ortodoxă din Cernăuţi, Leipzig, Berlin, doctor în teologie la Cernăuţi. Preşedinte al Reuniunii române de cântări şi muzică, al Casinei române, vicepreşedinte al Despărţământului Caransebeş al Astei şi al reuniunii femeilor române din Caransebeş; delegat al Consistoriului Episcopiei ortodoxe Caransebeş la adunarea naţională de la Alba Iulia, membru al marelui Sfat Naţional Român, membru al delegaţiei care a prezentat actul unirii regelui la Bucureşti; după unire a fost prefect al judeţului Severin, comisar guvernamental pe lângă Comunitatea de avere, deputat şi vicepreşedinte al Camerei deputaţilor.

⁸ Iuliu Vuia (11 martie 1865, Felnac judeţul Timiş-1933, Caransebeş). Studii gimnaziale la Timişoara, studii pedagogice la Preparandia din Arad, învăţător la Timişoara, la şcolile profesionale din Remetea şi Chesinţ, la Comloşu Mare (1886-1910). Pensionat de autorităţi în 1910, înainte de vârsta legală, pentru activitate naţională. În timpul războiului a fost în

în acea oada plăcută și caldă, înflăcărat, Ștefan Jianu, sufletul a tot ceea ce s-a făcut aici în acea vreme. Arată însărcinarea pe care el – din partea Partidului Național Român – o avea în aceste părți; arată planurile acestui partid; arată ceea ce românii trebuie să facă în acele zile și pledă pentru un Consiliu Național Român în Caransebeș. Chestiunea se discută mult, dându-i-se toată însemnătatea ce-o avea. Ideea înființării consiliului fu primită. Se hotărâ apoi renunțarea la garda civică, care în împrejurările date, deși era un frumos act de îndeplinire conștientă a datoriei civice, era insuficientă și... inutilă. Se întocmi un apel către intelectualii români ai orașului, în care li se cerea să-și facă datoria de români și se hotărâ convocarea unei adunări naționale care să hotărască ce au de făcut românii acestui oraș.

Actul ne pare azi... foarte natural și nicidecum vrednic de mare atenție.

– „S-au adunat câțiva bărbați într-o seară, au vorbit și au hotărât o adunare. Foarte bine! De ce n-ar fi făcut-o? Ce-i costa? Un apel... și... gata. Mare lucru?!”.

– Nu !... Și foarte mulți, dacă nu toți, zic tot așa.

În realitate însă, totul a fost un act de curaj.

Oficialitățile erau doar toate ungurești încă. Ungurii mișunau de asemenea necontentit pe străzi, strigând, exaltați: „Éljen a magyar köztársaság!”.

Și în această atmosferă să hotărască cineva un Consiliu Național Român?!...

Nu e așa de puțin... Dar vremurile erau mari. Fierberea lor îi cuprinsese și gândindu-se la viitor, la viitorul pe care-l vedeau mare și mai bun, ei nu se mai gândeau la necazurile pe cari le-ar fi putut aduce prezentul...

Știa că lucrând energic, românii pot deveni stăpâni. Știa că munca lor nu va fi inutilă. Și au lucrat energic, desinteresat cu hotărâre.

Hotărâri de asemenea fel nu e permis să le tratăm superficial... Ele sunt dovezi de bărbăție și sunt spre fala neamurilor cari le iau...

Și în noaptea aceea, rece și umedă, ei jurară să respecte cu orice preț ce-au hotărât. Au jurat pe cuvântul lor de cinste...

Iar ziua istorică – pentru Caransebeș – în care s-a ținut adunarea hotărâtă, fu 25 octombrie 1918⁹.

închisoare la Timișoara și Szeged. A colaborat la presa românească „Luminătorul”, „Dreptatea”, „Tribuna”. În 24 februarie 1919 a organizat și condus Congresul învățătorilor din Transilvania și Banat. În 1919 a reintrat în învățământ la școala pedagogică din Caransebeș. A urmat cursurile Universității din Cluj, apoi a devenit profesor la școala pedagogică din Caransebeș și director al ei până în 1930. A fost deputat în parlamentul României, președinte al Asociației profesorilor secundari secția Caransebeș.

⁹ În data de 25 octombrie/7 noiembrie 1918 în sala magistratului orășenesc s-a desfășurat o adunare națională care a ales Consiliul Național Român din Caransebeș. Despre desfășurarea ei vezi Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserică și societate*, Cluj-Napoca; Caransebeș, Presa Universitară Clujeană; Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, pp. 348-350.

A fost o zi mare. Cu nările dilatate ca să soarbă cât mai mult din aerul proaspăt pe care-l respirau, simţind cu toţii că-i aşteaptă o zi mare, cea mai mare dintre toate, ştiind că trăesc zilele pregătirii aceleia şi că sunt martori la fapte măreţe, românii oraşului umplură cu toţii sala mare a primăriei, în care fâlfăia tricolorul. Aveau cu toţii cocardă. Fetele împărţiau panglicile luminoase, cu roşu, galben şi albastru. Era lume multă şi veselă. Vorbeau toţi, luminoşi şi serioşi.

Pe la ora 6 seara îşi fac apariţia iniţiatorii adunării, în negru, gravi, pătrunşi de măreţia momentului. Cu cocarde tricolore pe piept, înaintau prin mulţimea adunată, unul după altul. Zumzetul mulţimii încetase. Impresionat de apariţia Lor, poporul încetase ca prin farmec. O tăcere gravă luase locul zgomotului vesel dinainte. Şi nu mai vorbea nimeni, nu mişca nimeni. Drapelul atârna greu. Iar tăcerea nu era ruptă decât de pasul lor, care cădea ritmic.

Apoi, adunarea s-a deschis de protopopul Andrei Ghidiu¹⁰, după care vorbeşte drul Petru Barbu¹¹. Scopul adunării îl arată drul Cornel Corneanu, care după o cuvântare frumoasă propune această:

REZOLUŢIE:

1. Cetăţenii români ai oraşului Caransebeş, întruniţi în 25 octombrie 1918 st.v. în adunarea naţională şi cu provocare la hotărârea luată în 12 octombrie 1918 de comitetul executiv al Partidului Naţional Român se constituie în Sfat Naţional Român în Caransebeş.

2. Acest Sfat se supune întru toate Sfatului Naţional Central al Românilor din Ungaria şi Transilvania, care e unicul for chemat să hotărască asupra sorţii naţiunii române.

3. Sfatul Naţional Român din Caransebeş începând cu ziua de azi, ca organ reprezentativ al românilor caransebeşeni, ia asupra sa apărarea drepturilor acestora, având cetăţenii oraşului a se supune întru toate dispoziţiunilor luate de acest sfat.

4. Sfatul Naţional Român din Caransebeş luând la cunoştinţă că în oraş s-a constituit Sfatul Militar Român, hotărăşte înfiinţarea unei garde naţionale, dăm tot sprijinul poliţiei oraşeneşti pentru susţinerea ordinii publice în oraş.

5. Sfatul Naţional din Caransebeş, aducând la cunoştiinţa fruntaşilor ţinutului constituirea sa, îi roagă, ca punându-se în legătură cu Sfatul Naţional Român, să purceadă la fel atât în ceea ce priveşte ţinuta lor naţională, cât şi organizarea de garde naţionale civile, întru apărarea ordinii şi a siguranţei publice în satele noastre.

¹⁰ Vezi în acest volum la textul lui Ştefan Jianu, n. 13.

¹¹ Petru Barbu, vezi în acest volum la textul lui Ştefan Jianu, n. 4.

Punctele 4 și 5 din rezoluție s-au fixat după vorbirea căpitanului Maniu și a locotenentului dr. Alexandru Morariu cari, în calitate de reprezentanți ai ofițerilor români din Caransebeș, aderau la Sfat¹².

Am reprodus Rezoluția după ziarul „Lumina”, care vorbește despre adunare foarte detaliat. Era o gazetă bună...

Rezoluția s-a primit.

Consiliul se formă din următorii bărbați, propuși de dr-ul Gh. Lăbonțiu, în aplauzele ce nu mai conteneau ale mulțimii: Andrei Ghidiu, dr. Petru Barbu, dr. Petru Comes, dr. Cornel Corneanu, Alexandru Diaconovici¹³, Aurel Doboșan¹⁴, Ion Dobromirescu¹⁵, dr. Petru Florian, Ștefan Jianu, George Jumanca¹⁶, dr. Gh. Lăbonțiu, Petru Lepa, George Neamțu, Nicolae Novăcescu¹⁷, Ilie Orzescu¹⁸, Martin Rada, Dimitrie Sgăvârdea¹⁹ și Iuliu Vuia.

¹² Înainte de adunarea națională în care s-a constituit C.N.R., în biroul avocațial al lui Alexandru Morariu s-a desfășurat adunarea militarilor români aflați în Caransebeș, în care s-a constituit Sfatul militar român supus Sfatului militar român central din Arad. Protocoalele celor două adunări în: *1918 la români, vol. VII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, doc. 116-117, pp. 151-154. (În continuare *1918 la români, vol. VII*).

¹³ Alexandru Diaconovici, inginer, născut în 1869 la Reșița; a studiat la Universitatea tehnică regală maghiară din Budapesta, secția Inginerie generală în anul universitar 1886/1887 și la Academia de minerit și silvicultură de la Schemnitz, secția Silvicultură în 1887/1888, inginer la Comunitatea de avere din Caransebeș.

¹⁴ Aurel Doboșan, senator al orașului Caransebeș.

¹⁵ Ion Dobromirescu, asesor consistorial la episcopia Caransebeșului, contabil la Comunitatea de avere.

¹⁶ Gheorghe Jumanca (25 septembrie 1849-1926, Caransebeș), absolvent al Preparandiei din Arad, învățător la Cornereva, epitrop la biserica cu hramul Sf. Gheorghe din Caransebeș, administrator al orașului Caransebeș, membru în conducerea Reuniunii române de cântări și muzică din Caransebeș; delegat la adunarea națională de la Alba Iulia de Reuniunea economilor români din Caransebeș.

¹⁷ Nicolae Novăcescu (1875, Caransebeș-31 decembrie 1950, Caransebeș); studii: Școala superioară de meserii și cea de maiștri din Caransebeș, secția sculptură; negustor, sculptor în lemn. A fost în conducerea Corporației meseriașilor români și a Reuniunii de cântări și muzică din Caransebeș.

¹⁸ Ilie Orzescu, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeș din anul 1910, a predat psihologia, pedagogia, istoria pedagogiei, istoria universală; președintele învățătorilor confesionali români din dieceza Caransebeș, secretar al Societății femeilor române pentru îngrijirea cimitirului din Caransebeș.

¹⁹ Dimitrie Zgaverdea, născut în 1887 la Caransebeș; studii: Școala comercială Brașov, Facultatea de drept la Cluj; a funcționat ca stagiar la Pui, județul Hunedoara, apoi la Sibiu, contabil și controlor diecezan la Caransebeș, consilier eparhial și senator al orașului (1925-1937), președinte al Comunității de avere din Caransebeș (1933-1938).

După terminarea şedinţei, într-o furtună de veselie exuberantă, poporul propuse arborarea tricolorului pe primărie. Ieşiră afară purtând în strigăte şi cântece un steag mare, frumos. Voiră să-l pună. N-aveau scară. Atunci deodată fu ridicat pe sus unul din ei pe umeri şi în strigăte de trăiască el, Ioţa Dolnia, înfipse tricolorul pe clădirea solidă a primăriei.

De-acolo apoi porniră spre reşedinţa episcopului lor iubit care – admirabil orator, ca înfăţişare şi voce – le vorbi astfel binecuvântându-i:

Iubită naţie românească,

Lanţurile tiraniei maghiare au căzut de pe trupurile noastre. Le-au rupt sângele jertfit de fraţii noştri din regatul liber; le-au rupt surorile noastre latine: Franţa şi Italia; le-au rupt puternica Anglie; le-au rupt înţeleptul Wilson.

Începând de la regele Bela III şi până azi, poporul român din Transilvania şi Ungaria a suferit cele mai mari nedreptăţi şi împilări, cele mai grozave prigoniri şi chinuri trupeşti şi sufleteşti.

Sufletul nostru românesc ne-a fost încătuşat de veacuri, căci pietri grele ca de moară apăseau pieptul nostru. Peste tot nu exista în lume popor care să fi suferit mai mult ca noi. Sate şi ţinuturi întregi sunt istovite de foame şi sărăcie, pe când toate lichelele şi veniturile, ca nişte lipitori flămânde, ne-au supt sângele şi şi-au adunat de pe spatele nostru averi de sute de mii şi chiar de milioane, sub ocrotirea şi cu sprijinul sistemului de guvernare care le-a trimis şi octroat pe capul nostru.

Chiar şi jertfele enorme ce le-a adus poporul român în cursul acestui război pentru „tron şi patrie” ni le-au răsplătit cu temniţe, cu răpirea ilegală a şcoalelor primare din Ardeal, cu oprirea de a nu mai cumpăra un petec de pământ; iară tronul – ca suprem comandant al armatei – ni-a poruncit nu numai să luptăm împotriva vestitorilor libertăţii popoarelor, ci ne-au silit ca să comitem barbaria de-a puşca şi în fraţii noştri de sânge.

Ba şi pe mine m-a ameninţat vechiul guvern feudal cu pedeapsa Regelui; iar într-un alt laborator diavolesc, nişte renegaţi au făurit nu de mult chiar deţinerea şi destituirea mea. Şi acestea pentru ce? Pentru că şi în cele mai grele momente mi-am apărat, cum am ştiut mai bine – cu demnitate şi hotărâre – neamul şi aşezămintele lui.

Dară duhul dumnezeiesc din puternicile principii de libertate, propovăduite de Wilson şi de Antantă, a prăbuşit guvernul mizerabil, cu pe toţi „eroii” sistemului vechi, în întunericul reacţiunii din care s-au născut; şi la lumina zilei s-au ridicat şi la putere au ajuns elementele cinstite şi democratice ale neamului maghiar, cari promet dreptate şi deplina libertate şi pentru celelalte naţiuni din ţară.

Ca oameni şi creştini ne bucurăm din tot sufletul de succesul naţiunii maghiare şi îi dorim tot binele în viitor; dară noi – românii – vrem să ne conducem înşine şi să fim stăpâni pre noi şi toate ale noastre.

Iubiți fii!

Cu toate că se mai află „viteji” răsleți, cari – ca la Borlova – sub pretext de-a restabili ordinea, dar de fapt din ură față de noi, mai varsă sânge românesc de copil nevinovat; totuși în curând vor ști aceștia că robia noastră s-a sfârșit pentru totdeauna.

Națiunea română își va croi însuși soarta și viitorul său cu ajutorul fraților săi de pretutindeni și cu ajutorul factorilor mondiali și internaționali, cari ne sunt binevoitori.

(Un țăran din mulțime: „Trăiască România Mare”).

Vom fi mulțumitori și acelor maghiari cari ne vor sprijini în această direcțiune.

Și până atunci vă îndemn pe voi și pe toți românii, ca – precum veacuri de-a rândul – nu ne-am pierdut bunul cumpăt, așa nici mai ales acum să nu ne pierdem răbdarea, ci să păstreze toți ordinea, buna liniște și să cruțe viața și avutul de-apropelui, chiar și a acelor străini cari ne-au fost răuvoitori, căci numai ca element de ordine vom da dovezi la lume că suntem vrednici de deplina libertate ce se cuvine națiunilor celor mai civilizate. Destrăbălările anarhiei ce le-au văzut ai noștri prin Rusia și aiurea, nu-i iertat să ni le însușim. Poporul român să rămâie cum a fost totdeauna, nobil; deci să nu ne compromitem noblețea sufletului prin nesocotință și ușurătate; și mai ales frumoasele zori ale libertății ar fi păcat să le întunecăm cu porniri de vandalism copiat. Din contră să uităm tuturor – toate, și celor ce ne-au asuprit, pentru bucuria reînvierii.

Iară ca să putem ajunge acest scop măreț, vă sfătuiesc ca tot natul – cu mic cu mare, de la vlădică până la opincă – să fie supus neclătit și neînfrânt al Partidului Național Român.

(Toți ridică mâinile strigând: „Jurăm credință”).

Porunca consiliului central sau a marelui sfat național-român trebuie să fie sfântă tuturor și atunci, cu ajutorul lui Dumnezeu, în curând vom ajunge acea mare zi cu soare, acea mare sărbătoare, în care cu toți vom înălța rugăciuni fierbinți de mulțumită către Cel de sus, carele ocârmuește lumea și popoarele ei; apoi cu lacrimi de bucurie vom încinge hora mare-mare a unirii tuturor românilor din hotare în hotare.

Trăiască M.S.N.R.!

Trăiască redeșteptarea neamului întreg!

Binecuvântarea noastră arhierescă asupra lucrărilor lui și a conducătorilor lui.

Doamne fii în veci cu noi și cu toți cari împlinesc voia Ta!

Și astfel se realizează, poate mai frumos și mai repede decât au crezut ei, toate hotărârile luate modest, într-o chilie plăcută, pe-o noapte rece, de-o mână de bărbați hotărâți. Rodul micei adunări de atunci noaptea fu ziua de 25 octomvrie 1918, când – precum zicea „Lumina” – s-a prăznuit la noi veselia cea vecinică.

3. Cel care lipsea...

Şi au fost acolo toţi românii... Dar cineva totuşi a lipsit... Soarta este doar de-atâtea ori răutăcioasă. Ironiile ei aşă de crude... Ea nu permise să fie la acea adunare chiar celui cărui i se datora. Ştefan Jianu n-a fost acolo, el era bolnav. N-a putut să fie acolo, să primească vrednic de ele mulţumirile poporului...

L-am informat despre cele întâmplate.

Îi povestirăm totul. Asculta emoţionat.

— „Aţi pus steagul pe primărie?” – întrebă cu vocea moale.

— „Da!”.

— „Atunci e bine...”.

Şi Caransebeşul intrase pe mâni româneşti. Iar ungarilor şi celorlalţi nu le-a mai trecut prin cap să facă adunări... ridicule, ca cea pe care-o povestim aci:

4. Un revoluţionar

Încă de pe timpul armatei austro-ungare era aici un maior butucănos, înţepat şi mediocru anume Vokaleck, care acum crezu că ar fi foarte potrivit şi i-ar sta bine într-o poză de revoluţionar, conducând masele excitate la revoltă, înrolându-le pentru „Nemzetörség”-ul din Seghedin ş.a.m.d.

De aceea, foarte grav a convocat o adunare a nemţilor şi ungarilor la primărie. Printre cei adunaţi acolo erau însă şi români, care auzind propunerile necugetate ale bietului Robespierre în caricatură îl dezaprobară cerând, pentru înlăturarea unor asemenea lucruri, o gardă naţională. Se produsese certuri mici, dar cari puteau avea urmări şi de aceea un avocat care se afla acolo, întâlnindu-mă, m-a rugat să caut linişirea poporului. Am vorbit atunci îndată cu Ştefan Jianu care, chemat fiind de noi, veni şi linişti poporul vorbindu-i.

Robespierre-ul caricatură, care tremura atunci, n-a mai încercat revoluţii. Românii l-au uitat.

Garda cerută de ei s-a înfiinţat însă. Întâmplarea aceasta o precedase, fără însă să-i fie cauza... oricum, pe viitor românii, avându-şi Consiliul şi garda lor, au fost scutiţi de asemenea provocări. Consiliul îşi înţelegea rostul...

Capitolul al doilea

Activitatea Consiliului

Privire generală

1. Un local și un șef

Înainte de toate, C.N.R. trebuia să aibe un local unde, nestingherit de nimeni, să poată discuta în voe toate chestiunile cari îl preocupau.

Oficialitățile nu ofereau nicio încredere, deși își exprimaseră toate, nu odată, dorința de-a lucra mână în mână, cu noul organ românesc. Ele erau streine și C.N.R. nu se-ncredea în ele. El avea de grijă ca discuțiile sale să n-ajungă la cunoștința lor. Le țineau în Banca Poporală²⁰, care și fu fixată de sediu al Consiliului. Banca era o veche instituție românească și în fruntea ei era dr-ul Petru Barbu, el însuși membru al Consiliului.

Și membrii consiliului se adunară de atunci încolo, 10 noemvrie 1918, aproape în fiecare seară, la Banca Poporală; discutau acolo până noaptea târziu neobosiți, tot ceea ce interesa poporul din acest colț de țară, conștii de rolul însemnat ce-l aveau.

Ținându-se adunările tot la Banca Poporală, trecând toate actele tot pe-acolo, ajungând deci toate chestiunile mai întâi pe la conducătorul băncii, care era dr-ul Petru Barbu, de la sine acesta ajunsese, de fapt, șeful Consiliului.

Lucrul n-a fost decât spre binele C.N.R. Doctorul Barbu era un om care nu putea decât folosi Consiliului. Român valoros, hotărât și mai ales de-o mare energie, el lucră neobosit în Consiliu, rezolvând înțelept chestiuni din cele mai delicate. Și deși C. N. R. nu-l desemnase... oficial de conducător, fu tot timpul el șeful său adevărat...

2. Spicuri din protocoale

Iar C.N.R. ținea ședințe bogate, avea de lucru mult, căci, cu încredere, datorită prestigiului membrilor lui, i se aduceau la cunoștință neconținut tot felul de necazuri, de nereguli, de nemulțumiri. Membrii consiliului le cercetau toate, căutau să le rezolve, spre satisfacția poporului care vedea în el reprezentantul unei ere mai bune și mai drepte.

²⁰ Banca Poporală, casă de economii, societate pe acțiuni, înființată în 1907 cu un capital de 50.000 coroane, director dr. Petru Barbu, contabil Isidor Tătaru.

Dădea mare importanţă chestiunilor interne ale oraşului, pe care-l asigură cu alimente şi prin măsuri energice îl scapă de specula ce se-ncerca, fie cu petrolul, fie cu sarea, de care avea nevoie.

El ia, la 18 noemvrie 1918, în mână spitalele din oraş şi hotărăşte că la nevoie oraşul, căruia i le-a încredinţat, are să îngrijească chiar şi de soldaţi. Şi rezolvind şi chestiuni mai... urăcioase, ca spre pildă conflictul ivit din cauza cazanelor de fier rachiu, el se interesa îndeosebi de garda naţională, organul său executiv, datorită căruia putea asigura ordinea în oraş. Consiliul era atotputernic în oraş. Putea face orice. Putea lua măsurile pe cari le doria. Totuşi n-a abuzat de situaţia sa. Nu admitea însă nicio abatere de la hotărârile sale, pe care le exprima totdeauna energetic. Cerea, spre pildă, destituirea imediată a funcţionarilor de administraţie cari nu vorbesc româneşte, cari nu sunt doriţi de majoritate şi cari nu voesc să depună jurământ pentru C.N.R.; cerea apoi că dacă C.N.R. va avea nevoie, oraşul ca şi pretura să-i dea bani; tot aşa lansă şi un apel către bănci, ca să susţie garda. Tot pretenţii foarte îndreptăţite, la îndeplinirea cărora nu admitea şovăire. Stătea la dispoziţia publicului, în fiecare zi, câte-un membru din consiliu, la bancă.

Prestigiul C.N.R. era mare. Şi s-a stabilit de la început, dovadă aceste acte pe cari le posedăm încă:

Întâiul este din partea Comunităţii de avere, a fostului regiment confiniar româno-bănăţean, No. 13:

On. Prezidiu al Consiliului Naţional Român în Loc

Prin aceasta *declar sărbătoreşte* că, împreună cu „Comunitatea de avere a fostului reg. conf. româno-bănăţean No. 13” – *în speranţa aprobării ulterioare a Comitetului*, ne alăturăm „Consiliului Naţional Român” şi doresc din curată inimă ca această mare avere privată grănicerească să servească pentru înaintarea culturală şi economică a grănicerilor.

Caransebeş, la 6 noembrie 1918.

ss. Octavian Bordan²¹ preşed.

Şi prestigiul acesta continuă şi pe mai departe şi chiar când aici erau sârbii – cu pretenţii de susţinători ai ordinei – poporul se adresează tot C.N.R., dovadă cererea trimisă lui de locuitorii din Rusca Montană, pe care C.N.R. o rezolvă prin Consiliul Dirigent din Sibiu, prin un act la care nu posedăm decât răspunsul.

Dar nu numai poporul, ci şi autorităţile şi oficiile se adresează tot C.N.R., dovadă adresa Secţiei tehnice a căilor ferate din Haţeg, care – în ungureşte – cere să se ia măsuri contra celor cari strică linia, furând traversele.

²¹ Octavian Bordan, fost primar al oraşului, în acel moment preşedinte al Comunităţii de avere.

La asta C.N.R., răspunde astfel:

„La hârtia dv. din 17. XII. 1918. No. 1518/1918 vă încunoștiințăm că am satisfăcut cerinței, trimițând Sfatului Național din comunele de lângă linia Caransebeș-Hațeg, cari stau în legătură cu noi, provocarea alăturată aici”.

23. XII. 1918

Provocarea era energetică și se spunea acolo, între altele, reproducem după un concept:

„Să nu uite poporul că, sub orișicare stăpânire vom ajunge, pagubele, daunele vor fi socotite în sarcina făptuitorilor sau unde nu să pot descoperi aceștia, în sarcina respectivelor comune, iar făptuitorii vor fi aspru pedepsiți.

În caz că aceștia vor fi prinși atunci când fac astfel de rele, vor fi îndată osândiți la moarte”.

Provocarea a avut efectul dorit: stricăciunile au încetat de-a se mai face.

Iar consiliul lucra neobosit. Și astfel, dintr-o bancă transformată în sediu revoluționar, se conduceau de-o mână de bărbați, trebile unui ținut întreg, bine și cu grijă.

Discutau până noaptea, la lumina prietenoasă a lămpii, fumând și plimbându-se de-a lungul odăiei în ceața fumului. Și când apoi se despărțeau în stradă, desigur din umbră, la colțuri îi pândeau ochii răi ai celor cari aveau să-i denunțe sârbilor ori comuniștilor...

Dar, statornic, C.N.R. lucra, organizând gărzi, consilii, pregătind Adunarea... ceea ce vom vedea mai departe...

Consilii la sate

1. Atmosferă nouă

La 10 noembrie 1918 C.N.R. dădu următorul manifest:

De la Consiliul Național Român din Caransebeș

Frați români! Stăm înaintea judecății lumii. Suntem încă stăpâni pe viitorul nostru. De la noi atârână dacă acest viitor va fi bun sau rău, fericit sau nefericit. Viitorul ne surâde dacă în aceste vremuri de grea încercare ne dăm samă de ceea ce facem. Va fi bine de noi dacă faptele noastre ne vor pune în rândul popoarelor vrednice de o soartă mai bună, la din contră soartea popoarelor nemernice ne va ajunge.

Războiul, de care nu suntem vinovați, ne-a însălbătăcit. Să ne desbărăm de sălbătăcia cu care ne-am dedat în vremea războiului și care e străină de firea românului. Nimic ca această sălbătăcie nu ne poate necinsti numele în fața lumii.

Să ținem cu tărie la legea și limba noastră strămoșască!

Ordinea să domnească între noi!

Iată calea mântuirii şi fericirii noastre!

Să gândim bine, că de purtarea noastră au să-şi dea seamă cei mai aleşi fii ai neamului nostru, Consiliul Naţional Român Central, înaintea aleşilor lumii întregi, cari vor împărţi mâne-poimâne dreptatea pe pământ. Nu atât trecutul, cât mai ales prezentul va fi pus în cântarul dreptăţii şi va fi vai de noi şi de viitorul nostru dacă limba acestui cântar va arăta că nu suntem vrednici de ceea ce cerem şi aşteptăm de veacuri.

Fraţilor, nu ni se cer lucruri cari ar trece peste puterile noastre. Ascultaţi, supuneţi-vă!

Şi dacă îndemnul nostru binevoitor nu sunt destul de puternice ca să vă deschidă ochii minţii voastre şi să ne înţelegeţi, gândiţi-vă la suferinţele trecutului şi la blăstămul copiilor, nepoţilor şi strănepoţilor voştri, cari vă vor afurisi că n-aţi fost oameni la loc când s-a împărţit dreptatea în lume.

Fiţi treji! Prindeţi clipa unui viitor fericit! Ascultaţi glasul Consiliului Naţional Român Central, astăzi singura noastră stăpânire şi ocărnuire, care prin glasul nostru vă roagă şi *porunceşte*:

1. Daţi mâna toţi cei buni şi cinstiţi şi susţineţi ordinea, apăraţi viaţa şi avutul oamenilor fără deosebire de neam ori lege.

2. Primiţi cu încredere bărbaţii trimişi de noi, ca să vă lumineze şi ajute.

3. Constituiţi-vă în Consilii Naţionale şi Garde locale române.

4. Fiecare ofiţer şi soldat român care încă nu s-a anunţat şi nu are împărţire, are datoria să se prezinte fără amânare la Cancelaria Consiliului Naţional Român din Caransebeş (lângă Banca Poporală).

Caransebeş la 10 noemvrie 1918²².

Consiliul Naţional Român

Andrei Ghidiu, dr. Petru Barbu, dr. Petru Comes, dr. Cornel Cornean, Alexandru Diaconovich, Aurel Doboşan, Ioan Dobromirescu, dr. Petru Florianu, Ştefan Jianu, Gheorghe Jumanca, dr. Gheorghe Lăbonţiu, Petru Lepa, Gheorghe Neamţu, Nicolae Novăcescu, Ilie Orzescu, Martin Rada, Dimitrie Sgăverdea, Iuliu Vuia.

Pentru Consiliul Naţional Militar Român: căpitan Ioan Maniu, locotenent dr. Alexandru Morariu.

Poporul simţea că este ceva nou. Vestea despre Consilii Naţionale Româneşti, despre gărzi de români, despre o stăpânire nouă, care nu va-ntârzia, ajunsese până la ei, neliniştindu-i. Trezindu-le curiozitatea. Cereau lămuriri, iar învăţătorii şi

²² Manifestul C.N.R. Caransebeş din 28 octombrie/10 noiembrie 1918, publicat în vol. *1918 la români, vol. VII*, pp. 222-223.

preoții se grăbeau să le dea și ei le sorbeau cu aviditate... Starea asta psihologică o cunoștea C.N.R. și văzu că o întârziere în luarea contactului cu poporul ar însemna să piardă terenul în favorul celor cari agitau pentru republici și altele de astea...

2. Solii... și „protopresbiterul” ...

De aceea, fără-ntârziere, chiar în a doua zi de la înființare, C.N.R. porni deja pe sate, prin esmișii săi. Neobosiți, străbătea(u) câte două și chiar trei sate pe zi și în fiecare lăsau aroma unei atmosfere mai curate, respirată cu plăcere de români, lăsau încredere în ei și poporul vedea și simțea că cineva se-ntereesează de soarta lui din dragoste și nu din calcule, ca până aci. Pretutindenii esmișii Consiliului erau primiți cu dragoste. Anunțat dinainte, poporul îi aștepta în număr mare, gătit de sărbătoare, senin. Adunarea se deschidea. Le vorbeau oamenilor întâi ai lor: preotul ori dascălul. Le vorbeau apoi esmișii Consiliului. Cuvânta atunci fie Iuliu Vuia, înflăcărat, răsunându-i vocea până departe, fie, mai potolit, dr-ul Alexandru Morariu; ascultau, în altă parte, cuvântul sfătos al lui dr. Gheorghe Lăbonțiu, dr. C. Cornean, dr. P. Barbu ori a lui Gheorghe Neamțu...

În foarte multe locuri C.N.R. a fost reprezentat de tineri teologi, studenți ori oficeri, cari cutreerău satele în numele noului stăpân și cu încredere primiți arătau țăranilor, cu vorbe calde, noua stare a lucrurilor. Prof. Iancu Călțun, locot. dr. Octavian Rădulescu, ing. Petru Fotoc, căp. E. Căpușa ori căp. V. Miloia... sunt dovadă...²³. Și în adunare poporul își alegea apoi Consiliul. Iar când esmișii plecau, Consiliul se apuca de lucru... Dar Consiliile se-nființau și-n lipsa esmișilor. Adesea poporul nerăbdător să se știe liber de unguri câtuși de puțin, să aibe dovada concretă a vremilor noi, se aduna chiar fără esmiși. Și atunci ei între ei, cu dascălul ori preotul, se constituiau în consilii, așa văzuseră că se face în alte părți și apoi trimiteau un „protocol” la Caransebeș, unde el era primit cu bucurie...

Iată un fragment dintr-un protocol de la Vălișoara:

Protocol luat cu ocaziunea adunării populare ținută în 10-lea noemvrie în comuna Vălișoara – Temessvölgye.

„Învățătorul Traian Damsescu²⁴ face cunoscută decurgerea adunării populare ținută în 9-lea noemvrie anul 1918 și face propunerea, ca *asemenea celor întâmplăte în adunarea sus amintită*, ținută în comuna Körpa²⁵, să se constituie și aci Consiliul Național Român și Garda Națională Română”.

²³ Au fost membri ai C.N.R. și ai gărzii naționale care au contribuit la organizarea consiliilor și gărzilor naționale. Iancu Călțun, născut în 1897, a fost student la Institutul teologic între 1915-1918, apoi profesor la Institutul pedagogic din Caransebeș; Octavian Rădulescu a fost și comandantul gărzii din Teregova.

²⁴ Traian Damsescu a fost învățător în Vălișoara.

²⁵ Protocolul adunării de alegere a C.N.R. din Cârpa în vol. *1918 la români*, vol. VII, p. 205.

De cele mai multe ori însă comunele geloase unele pe altele nu voiau să se constituie în consilii fără muzică, fără steaguri, fără sărbătoare, nu voiau să se constituie fără cineva de la C.N.R. din Caransebeş și atunci îi scriau, cerând să li se trimită esmiși. Esmișii erau ceruți însă, foarte adesea și din cauze mai grave. Spre pildă Cornea, care era neliniștită de răufăcători cu arme, rămași de la stăpânirea trecută, anume de finenți²⁶. Și în ambele cazuri C.N.R. își trimitea solii. De multe ori a plecat astfel protopopul Andrei Ghidiu, președintele C.N.R. Și cu înfățișarea-i de apostol, cu fața-i senină încadrată-n plete de zăpadă, vorbea poporului cu glasuri metalic și accentu-i plăcut de cronicar, încălzându-l și fermecându-l. Poporul îl aștepta întodeauna-n număr mare:

În urma avizului dat că astăzi să va ținea o adunare poporală s-au adunat în școala de stat locuitorii din Teregova²⁷, în număr de cca 300, în frunte cu întreaga inteligență română locală, unde delegatul Consiliului Național Român din Caransebeş, protopresbiteriul Andrei Ghidiu a deschis și condus adunarea.

Așa a fost la Teregova. Și tot așa și-n alte părți. Căci „protopresbiteriul” se bucura de nume frumos... și venea de la Consiliul Național Român...

3. Mulțumirea

Și astfel zi de zi, din 8, din 9 și până spre 15 noembrie se constituie consiliile pe sate, ca niște avantgarde a noiei stăpâniri ce avea să fie în 1919...

De pe sate soseau, una după alta, scrisorile de credință ale poporului față de C.N.R. și cele în cari își arătau reprezentanții la marea adunare ori la adunări convocate de C.N.R. din Caransebeş.

Erau scrise în termeni clari și hotărâți și erau nescoase de nimeni cu sila...

Una din cele multe, cari au fost ca document interesant:

Scrisoare de credință

„Subsemnații, membrii ai Sfatului național din Rudăria, adeverim că am ales, în adunarea mare a poporului ținută astăzi sub ceriul liber, în fața și cu concursul delegațiunii Sfatului național din Caransebeş, sub povățuirea delegatului profesor Grecu, de delegat care să reprezinte comuna noastră în adunarea mare ce se va

²⁶ În 30 octombrie/12 noiembrie preotul Nicolae Vălean și învățătorul Nicolae Aron din Cornea s-au adresat președintelui C.N.R. din Caransebeş, protopopul Andrei Ghidiu, cerându-i sprijin deoarece erau împiedicați în organizarea gărzii din sat de prezența a 20 finenți bine înarmați. *Vezi 1918 la români, vol. VII, p. 286.*

²⁷ Consiliul Național Român din Teregova a fost ales în 29 octombrie/11 noiembrie: președinte Ioan Bogoevici paroh, comandantii gărzii naționale lt. Octavian Rădulescu și Victor Rădulescu.

ținea la Caransebeș în 14/27 noemvrie crt., pe d-l dr. Ion Sârbu, parohul comunei noastre și administrator protopopesc, totodată prezidentul Sfatului nostru național.

Rudăria, 12/25 noembrie 1918".

(Urmează iscăliturile)²⁸.

Și toate consiliile lucrau mult și frumos, raportând, mai multe ori mai puțin regulat, C.N.R. de aici.

O deosebit de frumoasă activitate a avut consiliul părintelui Burac²⁹ la Mehadia. Și-a povestit-o singur activitatea într-o broșură modestă. Mai demult. Noi reproducem aici doar una din frumoasele circulare, cari desigur și-au avut efectul dorit între vrednicii români de-acolo. Ele sunt scrise avântat și energic:

De la prezidiul Cons. Naț. Rom. al district(ului) Mehadia, No. 16.918

6. XII. 918.

Circular II

1. În 1. XII. s. n., în Adunarea Națională de la Alba-Iulia, prin glasul alor o sută de mii de români s-a hotărât alipirea la România pentru vecie a Ardealului, Banatului și a teritoriului românesc din Țara Ungurească. Acest fapt istoric să se facă cunoscut în astfel de măsură ca fiecare român să știe și astfel să se și știe feri atât de momeli, cât și de amenințări fără nicio valoare. Zâmbet să ne fie răspunsul.

2. Să se stăruie cu toată puterea pentru susținerea liniștei și a ordinii depline, apărarea averii și a vieții tuturor, chiar și a străinilor, cari până acum ne-au făcut chiar rău. Să ne ferim de ideile distrugătoare ale bolșevicilor. Trebuie să apărăm averile comunei ca: izlazuri, păduri etc., cari toate laolaltă formează averea națională. Ne-au supt destul străinii, să nu fim noi sinucigașii. Conducătorii noștri lucră din greu ca să asigure un trai ușor și fericit țăranilor noștri, cari au purtat tot greul.

3. Din Budapesta să trimit pamflete și bani ca românii să nu se alătore la România, căci acolo stăpânesc boierii și alte multe vorbe neadevărate. Să se știe că azi România e numai a țăranilor, iar Domnitorul Ferdinand e numit de „Rege al țăranilor”, împărțind toate moșiile sale țăranilor.

Feriți poporul ca să nu fie ispășit cu momeli false! Prea ne-au înșelat până acum străinii, azi să nu le mai credem.

4. Față de armata sârbă să se poarte cinstit. Trebuesc evitate orice conflicte!

5. În curând vom avea fericirea să putem saluta armata fraților noștri cari vor sosi cu aliații. Pregătiți-vă de o primire demnă.

²⁸ Procesul verbal de alegere a C.N.R. din Rudăria în vol. *1918 la români, vol. VIII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 165. (În continuare *1918 la români, vol. VIII*).

²⁹ Pentru activitatea lui Coriolan Buracu în timpul războiului vezi C. Buracu, *Amintiri*, în vol. *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 515-560. (În continuare *Marele Război în memoria bănățeană, vol. I*).

6. Toate ordinele să fie executate pe deplin și să se facă raport.

7. Orice eveniment mai important să se comunice președintelui.

„Trăiască unirea tuturor românilor din toate ținuturile!”.

„Cine a îndrăgit străinii

Mânca-i-ar inima câinii

Mânca-i-ar casa pustia

Și neamul nemernicia” (de Eminescu).

Coriolan Burac, Preș. C.N.R. al D. Mehadia.

Românii erau de altfel, deodată cu înființarea consiliilor, ca și stăpâni aici. Luați de acest curent își dădură adeviziunea la C.N.R. și germanii din Caransebeșul-nou, constituindu-se în Consiliu Național German. Ei procedau foarte... practic... Faptul l-au adus la cunoștința C.N.R. prin această adresă:

„Onoratului Consiliu Național Român Caransebeș

Subscriși, avem onoare a Vă aduce la cunoștință că locuitorii comunei Caransebeșul-Nou s-au constituit în Consiliu Național German, hotărând că devreme ce comuna noastră se află situată între comune românești și suntem în atingere zilnică cu dânșii, dorim cu toții ca între noi să fie bună înțelegere, Consiliul nostru aderează întru toate Consiliului Național Român Central, supunându-se ordinelor acestui Consiliu, precum și al Consiliului Național Român din Caransebeș.

Caransebeșul-Nou la 11 noembrie 1918”.

(Urmează semnăturile)³⁰.

C.N.R. ia la cunoștință și „recearcă” Consiliul German a-și „îndruma” membrii gardei civile:

„Ca să se prezenteze cât mai curând la Comandamentul Consiliului Militar Român din Caransebeș pentru depunerea jurământului.

C(aran)sebeș, 12 nov. 1918.

(ss) Dr. F i o r i a n”.

Și după vreo 6 zile de muncă ne-ncetată, depusă în zile răcoroase de iarnă, în fine C.N.R. putea să privească mulțumit terminată prima și cea mai însemnată misiune ce-o avea: tot poporul era în legătură cu el și depindea de el.

Solii săi, solii românilor, aduseseră tot poporul în jurul C.N.R. din Arad, care avea să-i ducă la Unire...

³⁰ Adresa Consiliului Național German din 29 octombrie/11 noiembrie a fost semnată de Hilbert Ioan, Ștefan Bernoska, Weber Peter. *Vezi 1918 la români, vol. VII, pp. 259-260.*

Obreja, Cârpa, Domașnea, Cornea, Borlova, Mehadia, Petnic, Pârvova, Armeniș, Rusca³¹ etc. etc., toate comunele mari și frumoase și românești ale acestui ținut își aveau consiliul lor și ascultau de Consiliul de aici.

Iar la Banca Poporală, membrii consiliului priveau cu mulțumire teancul proceselor verbale venite de pe sate, dovada activității lor de până aci și se gândeau, schițându-și-o, la activitatea ce erau datori s-o desfășoare în viitor...

Garda Națională

Mândria și organul cel mai însemnat al consiliilor naționale fură gărzile, înființate deodată cu ele, necesitatea lor fiind foarte mare, căci nenumărați indivizi porniți spre aventură exploatau provocând dizordini, marea nedisciplină, care începuse să se declare.

Se jefuiau comune, se terorizau locuitorii și trebuia ceva care să împiedice toate astea. De aceea se-nființară gărzile naționale.

1. Întâmplarea unui batalion de honvezi...

O gardă era de lipsă și aici, deși, cu pretenții de susținători ai ordinei, în cazarma Măria Terezia de lângă parc aveam soldații unui batalion de honvezi. Batalionul își avea comandamentul la pavilion și, despărțit de întregul căruia-i aparținea și care poate nici nu mai exista, se conducea singur, ca ceva aparte. Ascultând de capriciile comandanților săi, foarte adesea el făcea excese...

Lucra sub sugestiile ungușorilor, cari nu voiau să vadă că le trecuse vremea...

Totuși, în cele din urmă, batalionul văzu că nu mai are ce căuta aici și o..., șters, după ce adjutantul avu cu mine convorbirea următoare:

— „Comunică te rog dle coleg C.N.R., zise el, care era învățător de profesie, că batalionul 2 de honvezi stă aici numai cât dorește el. Noi nu vrem să facem impresia că voim ceva rău. Și așa se vorbește că am rămas aici numai «a román nemzet kiirtására» (pentru exterminarea poporului român). În realitate, continuă el, noi n-am rămas, «decât pentru a susține ordinea».

— „Nu știu ce se vorbește, i-am răspuns, dar cred că împușcarea a șase țărani la Slatina și a unei fetițe la Borlova, fără nicio judecată, într-o vreme când avem încă legi și justiție, nu se chiamă susținerea ordinei, ci provocarea mulțimii”.

— „Am exercitat legile statariale”.

Mirat, întrebai: „Cine le-a făcut?”.

³¹ În comunele respective au fost alese consiliile și gărzile la următoarele date: Obreja-10 noiembrie, Cârpa-9 noiembrie, Domașnea-11 noiembrie, Cornea-12 noiembrie, Borlova-11 noiembrie, Mehadia-17 noiembrie, Petnic-14 noiembrie, Pârnova-11 noiembrie, Armeniș-12 noiembrie, Rusca-12 noiembrie. *Vezi 1918 la români, vol. VII, p. 260 sq.*

Foarte serios, oficerul îmi răspunse:

— „Dl. Roth Otto din Timișoara, președintele Republicei Bănăţene”³².

Se vorbea, într-adevăr, de un asemenea lucru. Îmi venea să râd de buna credință a bietului oficer. Am terminat apoi convorbirea. Seara vorbii despre asta C.N.R.

A doua zi batalionul era deja plecat. Lăsase totul aici. De magazinele pline se folosiră locuitorii orașului...

2. Gardiștii noștri

În vremea asta C.N.R. își avea deja garda. Numărând la vreo 230 de gardiști, ea se instalase în cazarma de lângă reședința Episcopoească. Avea în fruntea ei oficeri de valoare, capabili, energici, români... Făcea serviciu zilnic, disciplinată.

Compusă din tineri orășeni și studenți români, garda noastră era un corp de elită. Purtând căciuli înalte de curcani cu pană și cocardă tricoloră, în uniforme verzi, noi și curate, cu carabine Manlicher lucitoare pe umăr, gardiștii noștri străbăteau strada cântând...

Cântau cântece naționale. Voiși.

Și fiindcă veni vorba de cântece, o mică... paranteză.

3. Cântece, cântece...

În aceste zile de veselie, de râs și bucurie, lumea voia să cânte.

De la sine, spontan, printre strigătele de bucurie, la vederea tricolorului și a cocardelor luminoase, purtate cu mândrie pe piept ori în căciule, izbucneau și cântecele.

Vocile pline, sonore, se urcau viguros în începutul lui „Deșteaptă-te române!”, ori porneau sprinten, ca o ceată de voinici, cântând „Pe-al nostru steag” ori strigau aprins „Veniți viteji!”... Dar ori de câte ori porneau, după două trei acorduri puternice, pline, armonioase, ei se opreau. Trebuiau să se oprească. Vocile lor pornite în valuri, poticneau...

Nu mai știam să cântăm!

Uitasem vorbele armonioaselor noastre cântece, amestec de melodii dulci, mlădioase și strigăte voinicești și zăngănit de arme glas de trâmbiți.

Nu mai știam decât frânturi. Din cântec nu mai păstrau întreg decât ecoul...

³² Otto Roth, membru al P.S.D. din Ungaria. În urma deciziei luate de Budapesta pentru autonomia Banatului, în 30 octombrie a propus crearea Sfatului poporului din Banat, organism autonom în care să fie reprezentate toate etniile. În 31 octombrie s-au constituit consiliile naționale militare ale naționalităților, unde propunerea lui Roth a fost respinsă de Aurel Cosma. În 31 octombrie, ora 12, Roth a proclamat înființarea Republicii bănăţene și a recunoscut autoritatea guvernului din Budapesta. În 1 noiembrie s-a format Sfatul poporului din Banat ca exponent al Consiliului național maghiar din Budapesta. Roth a fost numit comisar al guvernului Ungariei pentru Banat.

C.N.R. hotără atunci într-o ședință să-i dea poporului cântecele sale. Și mă-nsărcinară cu asta și de aceea le adunai și publicai într-o cărticică verde ca frunza de stejar, numind-o: „Cărticica de cântece naționale și doine”³³.

Între timp, poeziile se publicau și-n „Lumina”³⁴, excelenta gazetă a dr-ului Cornel Cornean, ce urmărea pe atunci mersul vremii și era citită cu înfrigurare de toți...

Și astfel își avură ai noștri din nou cântecele. Iar orașul răsuna de ele.

Începeau cu marșuri veseli... Melancolici apoi, își aminteau de cei din „Munții Tebei”, „unde Horia odată ș-aduna oștirea sub falnic gorun”...

Apoi știind: „c-așa scrie prin gazete, ba chiar și prin Monitor, că e liber tot românul și soarta și-o dispune el”, se-nveseleau și golind paharul strigau: „Trăiască România-Mare!”. Și chiar tăcerea nopții, ce-mbrăca în negru vesela cetate, era sfâșiată de voci metalice și mlădioase ca pumnalele de oțel, cari aminteau de-un erou mare, a cărui umbră chiar sperie dușmanii și de Horia ce bea la crăsmă-n deal...

Apoi, era iarna, zăpada cădea lucitoare și așternându-se covor pe jos înăbușea pașii trecătorilor întârziați. Luminile, licurici de iarnă, luminau covorul alb...

4. Oastea cea nouă...

Iar ziua gardiștii lucrau. Și cântau și ei. Dar mai ales lucrau. Orice însărcinare primeau, o executau conștiincios. Fără să abuzeze de puterea mare ce-o aveau... Demn.

C.N.R. le acorda o grijă foarte mare. Deja la 12 noemvrie 1918, deci în primele-i ședințe, se-ngrijește de statutele ei, pe cari, în fragmente, le reproducem aici.

Consiliul militar român recrutează garda națională rom. Comandantul gardei naționale este căp. Alexă Hamat.

Serviciul extern

Vardele conform împărțirii necesare. Comandantul unei varde, un suboficer cu gardiști necesari.

Patrulele pentru susținerea ordinii în oraș și varda de alarmă pentru ajutorul vardelor și patrulelor esmise.

La caz că varda de alarmă se folosește afară de cazarmă, trebuie condusă de oficerul de inspecție. În absența acestuia, preia suboficerul de inspecție serviciul dânsului.

Împărțirea vardelor se face zilnic la 1 oră p.m. din partea oficerului de inspecție, conform listei pentru serviciu vardelor.

³³ Învățătorul Gheorghe Neamțu a publicat în 4 decembrie 1918 *Cărticică de cântece naționale și doine*. În 11 ianuarie 1919 tipărește a doua ediție revăzută și adăugită. Liviu Groza, *Caransebeșul după Marea Unire*, Caransebeș, Dalami, 2004, p. 13.

³⁴ „Lumina. Foaie religioasă pentru popor”, proprietar, editor și director Cornel Corneanu; apare săptămânal la Caransebeș în perioada 4/17 ianuarie-13/26 septembrie 1918, 28 decembrie 1918/2 ianuarie 1919.

Patrurile se trimit deocamdată numai seara din partea oficerului de inspecţie.
Patrurile gardiştilor categoria a II-a încă se trimit din partea acestuia.

Vardele înştiinţează printr-un gardist verbal, respective în scris, întâmplările de peste noapte.

Aceste înştiinţări se trimit zilnic până la oara 9 a.m., respective după împrejurări şi mai înainte la aghiotantură.

Instrucţiua gardiştilor

Pentru fiecare pluton separat din partea oficerilor împărţiţi.

- a) întărirea disciplinei
- b) dezvoltarea simţului naţional român
- c) manauarea armelor
- d) serviciul de vardă şi al patrurilor
- e) folosirea armei

1. în caz că organele naţionale române sunt atacate.

2. la caz de revoltă, furt, spargere, dacă scopul pacific în altă formă nu se poate ajunge.

3. orice individ care nu se supune poruncilor şi ordinilor gardei naţionale române e a se deţine.

Pedepse pentru gradaţi şi gardişti

Pentru delict de nedisciplină se aplică din partea comandai gardei naţionale arest singuratic până la 3 zile, eventual concediere din serviciul activ.

Propaganda

La sate şi la gară prin oficerii esmişi.

Caransebeş, la 11 noemvrie 1918.

Consiliul militar român:

Prezident

Ioan Maniu căpt.

Membri:

*căpt. Alexă Hamat, loc. Adam Cucu,
subloc. Nicolae Ijac, loc. dr. Victor Rădulescu*³⁵.

³⁵ Statutele gărzii naţionale române din Caransebeş, datate 29 octombrie/11 noiembrie, semnate de preşedintele Consiliului militar român, căpitan Ioan Maniu, căpitan Alexă Hamat, locotenent Adam Cucu, sublocotenent Nicolae Ijac, locotenent dr. Victor Rădulescu, în *1918 la români*, vol. VII, pp. 257-259.

În aceeași ședință se hotărăște ca să se ia pentru gardă, în posesie, toate armele din oraș; să se provoace băncile particulare, comercianții și industriașii cari își pun averea sub scutul gardei, să contribuie materialmente la susținerea ei, să se ocupe pe seama ei cazarmile etc. Și provăzură garda cu tot ce-i trebuia.

Ea-și procura multe și astfel:

Se primiseră instrucțiuni ca orice unitate militară austriacă ori germană trece să fie oprită și efectele să-i fie confiscate. Trecură destule. Comandamentul gărzii invita comandantul celor ce treceau la el. Îi vorbea liniștit și politicos și trecătorii lăsau totul gardei, fără a le trece prin cap să se împotrivescă.

Dintr-o însemnare ce-am găsit-o se vede că garda poseda între altele: 7 mitraliere, circa 200 arme de mână, 3 camioane, 500 garnituri haine, foarte multe procoviți, cai, trăsuri etc. etc.

Garda stătea la dispoziția C.N.R. totdeauna și nu odată erau trimiși să aplaneze conflicte grave și pe sate.

Aci în oraș turburătorii se-ntimidau, desigur, numai la vederea ei...

Păzitori ai ordinii erau însă de lipsă și pe sate; garda era cerută încontinuu. Deplasările nu se puteau face totdeauna și C.N.R. hotărâ să înființeze gărzi și pe sate.

Gărzile pe sate se-nființară fie deodată, fie după înființarea consiliilor.

Ele se compuneau din locuitorii cei mai de frunte. Elita satului, oameni tineri, voinici, sănătoși la trup și mai ales la suflet. Bărbați cărora să li te poți încredința. Sigur că-și vor ști face datoria, chiar cu prețul vieții lor.

Era o cinste să fii gardist...

Alegerea gardiștilor se făcea cu grijă, poporul o desbătea mult.

Și datorită acestei griji avu neamul românesc acei vrednici păzitori ai liniștei, datorită cărora a putut avea o revoluție pare, poate paradoxal, disciplinată. Fără incendii din partea celor cari o făceau, fără jafuri ori crime din partea lor...

Ele natural n-au lipsit, dar le făceau alții...

5. Jurământ...

Ca și la constituirea consiliilor, așa și la a gărzilor, luau parte esmișii C.N.R. de aici.

După alegerea gardiștilor, ei primeau de la esmiși arme. Iar apoi depuneau jurământul.

Era un act solemn. De față fiind preotul și lume multă, cu capul descoperit, în fața esmișului și înaintea tricolorului românesc, românii nu jurau siliți, unei stăpâniri streine, ci de bună voe, jurau să fie folositori neamului din care făceau parte.

Formula era următoarea, aceeaşi şi pentru membrii consiliilor:

„Eu jur atotputernicului Dumnezeu, cum că întru toate voi fi cu credinţă şi supunere Consiliului Naţional Român din Ungaria şi Transilvania.

Conştiu de datorinţele ce mi le impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieţii mele voi fi credincios Naţiunii Unitare Române. Aşa să-mi ajute Dumnezeu!”.

Au fost adesea adunări mari. Au jurat odată cinci comune în acelaşi timp. Era pe valea Bistrei, frumoasa vale păduroasă a Banatului. S-au adunat la Ohababistra toţi locuitorii de pe aceea vale³⁶ şi după cuvântările d-rului Barbu, a dr-ului Lăbonţiu, a dr-ului Morariu şi a mea, au jurat 500 bărbaţi voinici, senini, conştii şi pătrunşi de solemnitatea actului pe care-l îndeplineau...

Unde erau locuitorii mai puţini, garda se compunea din toţi cei care puteau folosi armele.

Un fapt... caracteristic:

Iată ce fac comunele Turnu şi Ruien³⁷, de lângă Caransebeş. Cităm din procesul verbal, luat la constituirea gardei şi consiliului:

No. 4. În privinţa gardei naţionale, chemate a susţine în prima linie ordinea şi siguranţa publică din comună s-a decis ca *întreg poporul român din comune constituiesc garda naţională română*.

6. Grija părintească

Îşi avea acum, aproape fiecare sat, garda lui. Consiliile aveau cea mai mare grijă faţă de ele. Se îngrijeau să nu le lipsească nimic, nici haine, nici lăcaş, nici mâncare.

Câteva dovezi:

Comuna Cornea, una din cele mai neliniştite, dată fiind bunăstarea locuitorilor ei, îşi avea şi ea garda. Se vede însă că nu era într-o stare prea de invidiat.

Consiliul nu voia s-o lase astfel şi într-o şedinţă hotărăşte:

„Având în vedere că gardiştii români din Cornea, aproape toţi sunt lipsiţi chiar şi de haine civile, cari le-au rămas la miliţie şi nici unul n-a venit acasă cu haine militare, iar întrând pe neaşteptate gerul iernii sunt expuşi greu în toiul serviciului de noapte în lipsa de îmbrăcăminte potrivite de iarnă, deci rugăm ca de

³⁶ La Ohaba Bistra s-a desfăşurat, în 4 noiembrie, o adunare populară la care au participat comunele de pe Valea Bistrei. Au vorbit trimişii Sfatului Naţional din Caransebeş: dr. Petru Barbu, dr. Gheorghe Lăbonţiu, dr. Alexandru Morariu, Gheorghe Neamţu şi ţăranul Mon Bohariu. Vezi: Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul şi Marea Unire: 1918*, Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, p. 294. (În continuare *Banatul şi Marea Unire*).

³⁷ Pentru alegerea consiliilor din Turnu şi Ruien vezi *1918 la români*, vol. VII, pp. 271-272.

urgență să ni se pună la dispoziție hainele necesare pentru 15 gardiști. Asemenea și 5 puști pentru 5 gardiști noi, ivindu-se necesitatea a întregi numărul de 10 încă cu 5 înși, având doi permanent a face serviciu la gara din loc”.

Și mai departe :

„Comitetul decide salarizarea gardei cu suma de 10 cor. pe zi, de fiecare membru, care sumă se va solvi ulterior la 10 zile”.

(Din ședința de la 2/15 noemvrie 1918)³⁸.

Nu mai puțină grijă arată nici Mehadica. În ședința de constituire, grija cea mai mare se arată către gardă :

„Adunarea națională primește propunerea dlui preot pentru formarea gardei pe lângă următoarele condițiuni:

1. Garda națională se formează numai pentru îndeplinirea serviciilor în comuna Mehadica.

2. Persoanele din garda națională depun jurământ numai în înțelesul punctului prim.

3. Atât membrii comitetului național, cât și ai gardei locale să îndatorează, respective se deobligă că servesc fără nicio plată.

4. Milă, respective ajutor în bani nu cer, nici nu primesc nicideunde.

5. Pentru arme pe seama gardei naționale este rugat a se îngriji dl. inginer Petru Fotoc.

Discuțiile referitor la gardă se continuă și mai departe. Am citat din procesul verbal luat la 20 nov. 1918 st.n. Aceeași grijă s-a arătat gardelor în fiecare comună. Și cu drept cuvânt.

7. Cavalerism...

Gardiștii și-au îndeplinit datoria pretutindeni, cât se poate.

Dovezi avem multe. Amintim numai una :

La venirea sârbilor și mai târziu, în 1919, gărzile au fost provocate să se dizolve. Ordinea avea să fie susținută de armata sârbă. Organizațiile noastre vrednice și cari se dovediseră așa utile s-au supus, spre marea părere de rău a poporului.

Și iată ce ne venea din Jupa, mai târziu, în martie chiar 1919:

„...Acum, primind ordinul pretorial prin care garda se declară de desființată ne supunem, dar mai întâi totuși înaintăm o rugămintă către forurile competente,

³⁸ Procesul verbal al primei ședințe a C.N.R. Cornea, din 2/15 noiembrie, sub președenția preotului Nițolae Vălean, în *1918 la români, vol. VII*, pp. 352-353; *Banatul și Marea Unire*, pp. 298-299.

nădăjduind că s-ar putea reveni asupra ordinului, în înţelesul ca garda să poată funcţiona şi mai departe spre deplina mulţămire şi siguranţă a tuturor, ca şi până acuma”.

Ce dovadă mai bună că gardiştii noştri şi-au înţeles datoria?...

Au dat dovadă de nobilitatea poporului din care făceau parte.

Istoria va însemna desigur acest act nobil.

Departee de-a se folosi şi ei de dezordinea ce era, au luat armele pentru restabilirea ordinii...

Iată o dovadă a cavalerismului nostru.

Starea sufletească

1. Răfueii

Nemulţumirile sunt totdeauna multe în sânul poporului. În scurgerea anilor se nasc, din cauze adesea ca şi inexistente, neenumărate neînţelegeri între ţărani, ei de ei ori între ei şi conducătorii lor. Căci întâietatea pe care funcţia şi haina, cartea ori averea o dau celor cari formează în sat inteligenţa, a trezit totdeauna şi va trezi în popor invidie şi ură contra ei.

Ţăranul o poartă în el tăcut şi aşteptând cu înfrigurare momentul potrivit pentru încheierea socotelii, el îşi hrăneşte sentimentul neconţinut...

Neînţelegerile ce le are fie cu notarul, fie cu comerciantul satului ori cu dascălul şi preotul, se nasc adesea din nimic: o vorbă luată în alt sens, decât cel care i se da; prietenia, spre pildă, care este între preot ori duşmanul cutăruia, sunt motive de vrajbă adâncă, statornică...

Iar ţăranul aşteaptă momentul răfuelilor...

Mulţi găsiră că anul 1918, cu toate prefacerile lui şi desorânduiala-i sunt un moment potrivit pentru lichidarea lor.

Cei cari s-au gândit astfel au fost îndeosebi întorşii de pe front, oameni pe cari războiul îi făcuse mai vicleni, mai dârji, mai răi...

Şi ei fură acei cari, înşelând bună credinţa locuitorilor, întrară în gărzi, ca să-şi îndeplinească dorinţele şi să discrediteze nobilele organizaţii.

Din fericire, cazurile au fost rare.

Cei cu astfel de porniri n-au fost mulţi, dar şi-au câştigat aderenţi.

2. Un curent otrăvitor de suflete

Şi astfel se auziră prin sate strigăte ca astea: „Nu ne trebuie nădrăgari!” ori: „Jos cu ce nu-i opincă!”, cari nelinişteau. Iată două scrisori, ca dovadă, cari veneau C.N.R. atunci şi cărora trebuie să le dăm încrederea, fiind scrise de doi intelectuali.

Întâia ne vine din Pătaș, la 25. XI. 1918:

„...De ce nu vin armatele române. Poporul pe aici este grozav întărâtat de unii feciori cari au fost în societate rea. Dacă nu va veni mai de îndată armată prin comune prevăd cu durere o destrăbălare complectă. Să nu vă amăgiți în garde, căci puțin se poate aștepta. *Este un curent din afară ce a otrăvit sufletul, nu a tuturor, a feciorilor noștri mai prostuți și lozinca este dată: Nu ne trebuie nici un nădrăgar ci numai opincă...*”.

Am mai cita, dar părintele e prea revoltat în continuare.

Să vedem a doua scrisoare, care ne venea din Teregova, la 20. XI. 1918 și s-a discutat la 24. XI. 1918, înregistrată cu n-rul 39/1918.

E adresată protopopului Andrei Ghidiu. Iat-o:

Teregova, 1918 XI/20

„*Dragă Andrei!*

Stările de aici nu sunt prea îndestulitoare, tot suntem în nesiguranță. E drept că au venit de la Cornia 18 călăreți sârbi, pe cari i-am reclamat prin Romulus ca să rămână aici, deoarece cu garda națională de aici nu pot fi mulțămii, cu atât mai puțin asigurat, având ei între ei treburile și legăturile lor și în caz de lipsă – de ce să apere Dumnezeu – nu aş crede că careva din gardă vor pune mâna pe careva din ceialalți”.

Mai departe scrisoarea cuprinde lucruri cari nu ne sunt importante. Ambele scrisori sunt interesante pentru cunoașterea stării sufletești a poporului care, după cum se vede, neliniștește pe cei din fruntea sa: preotul, avocatul, medicul (ceea ce se vede din urmarea scrisorii de mai sus, pe care n-am citat-o) și notarul (cum vom vedea la Delinești).

Scrisorile ce le-am citat sunt scrise, desigur, în momente de indignare, poate legitimă. Ele sunt, pe cât ne pare, cam prea pornite. În orice caz, însă, curentul din afară, care otrăvea sufletele, a existat și a provocat multe neplăceri. Este curios, însă, că cei neliniștiți au fost mai des preoții...

Nu suntem de părere, însă, că trebuiau chemați pentru liniștire sârbii, cum se cerea în scrisoarea de mai sus, căci după cum se vede din scrisoarea ce urmează garda era suficientă. Căci gărzile incorecte au fost puține, vreo două ori trei. Garda a fost de cele mai multe ori conștiincioasă. Iată ce ni se scria din Cornea la 12/25. XI. 1918³⁹.

„În desperarea noastră ne-am adresat gărzii naționale române din Caransebeș, care ne-a și trimis gardiști armați sub conducerea unui sublocotenent. Imediat ne-am organizat formând G.N. Română, iar ticăloșii de finenți au dispărut până la unul”.

³⁹ *Ibidem.*

Prin urmare, nu se poate crede că din partea gardei slabă nădejde. Din contra, gărzii energice au putut potoli chiar revolte din cele mai aprinse, precum ne-o dovedeşte o scrisoare venită din 9/26 nov. 1918, din comuna Mărul, de la preşedintele sfatului naţional de acolo, George Popovici. O dăm, rezumând-o:

„Prea stimate d-le doctor – e vorba de d-l dr. Petru Barbu -

...Poate că aţi auzit de la mai mulţi locuitori de aici cât de înverşunat era poporul contra lui Schlanger, comerciantul de aici şi poate aţi auzit şi cererea ca dânsul să iasă de aici, aceasta i s-a adus la cunoştinţă pe cale privată.

Dar se vede că poporul avea ceva vechiu cu el, căci pierzându-şi răbdarea, la 21. XI. 1918 st.v., la 10 1/2 noaptea l-au atacat şi au devastat tot.

Consiliul a ținut apoi sfat şi a numit doi delegaţi cari să raporteze C.N.R. de aici. Ei n-au «cutezat» să vină, «că era(u) ameninţaţi că aceia care vor aduce trupe străine în sat, acela plăteşte cu întreaga averea sa». Dar nu era nevoie de trupe streine, căci având «de comandant un sergent mai priceput», e vorba de gardă şi garda am întărit-o cu tineri născuţi la anii 1896-1900. Dacă aveam gardă mai bună apoi nu se întâmpla ce s-a întâmplat. Numai păşirii energice a noului comandant avem să-i mulţumim că s-au mai păciuit spiritele”.

Prin urmare iată că se putea face ordine şi numai cu garda naţională!

3. O dramă

Dealtfel cazuri de revolte mari, de proporţii neobicinuite nu s-au prea înregistrat. Poporul şi-a ştiut stăpâni nervozitatea.

Un caz dramatic s-a petrecut însă la Delineşti şi comuna vecină Ohabiţa.

Oamenii au fost întărâtaţi într-o bună zi, pe când erau la băutura, de un țăran voinic şi mai viclean, care venea dintr-o călătorie făcută la pustă, anume Ion Raicu. I-a ndemnat să se ducă şi să-şi încheie socotelile, desigur mai vechi, cu evreul din sat, Leopold Stern.

Şi s-au dus. Cântând. Arătându-se liniştiţi, au sculat evreul, apoi deodată l-au doborât jos. Şi apoi, în chiote, aprinseră casa. Iar pe când flăcările se-nălţau în tremurări pe negrul nopţii, vioi şi roşii, muriră de frică, de groază şi durere, în sughiţuri de plâns, nevinovaţi şi cei doi copii ai evreului, Aladár şi Aranka.

Revoltaţii „se duseră să stea de vorbă” apoi şi cu notarul, care fugi însă. Al treilea „luat la rând” fu un anume Friedman, un „spăie”.

„Succesul” delineştenilor aţâţă şi simţurile excitate deja mult de tot ale ohabiţenilor, cari aveau răfueii de-ncheiat cu boierul lor Bródy, căruia-i sparseră magaziile.

Şi Bródy fugi, cu un glonte în picior.

Faptele țăranilor erau grave.

De ce-au făcut-o? Aveau dreptul s-o facă?

Aveau vre-un motiv? Nu știm.

Și sancțiunile căzură grele:

Soldații unguri împușcă răranii. Doisprezece căzură deodată, Ion Raicu, cel care-i aprinsese, era în frunte.

De ce-a făcut-o?...

Totul ne apare tragic, impresionant. Într-o desfășurare precipitată... Un alt caz analog s-a întâmplat și în Slatina unde au fost împușcați 6 țărani în piața comunei și în prezența tuturor locuitorilor. Motivele nu le cunosc precis.

4. Provocări și jafuri

În vremea asta multe rele au făcut și... rămășițele din vechea stăpânire. Câteodată ungurii se mulțumeau numai să ne provoace, cum au făcut la Rusca-Montană, unde și-au făcut gardă și-și arborau steagul lor. (Vezi un proces-verbal – raport din 10 noembrie 1918)⁴⁰.

Mai des însă, honvezii și finenții unguri jefuiau comunele bogate, cum a fost spre pildă la Cornea și Domașnea.

Ei terorizau aceste comune, încât locuitorii lor, precum se vede din cele ce urmează, erau îngroziți de tot:

„Prea Onorate Domnule Protopresbiter!

Înțelegând că în satul vecin zilele astea P. O. Dta ai descins acolo, ținând cu poporul nostru de acolo o adunare în chestia organizării și a înființării gardei naționale române și a unui comitet care să țină legătură cu comitetul cercual național din Caransebeș, așadară am voi și noi să înființăm această gardă națională și comitet, dar din cauză că în comuna noastră de prezent să află vro 20 de finenți înarmați cu diferite arme (bombe, mitraliere etc.) cari terorizează poporul prin aprinderi, omoruri, jafuri, așadar ne-am ruga ca să binevoiți a trimite vro 2 delegați apți, eventual oficeri de ai gardei de acolo, cari să clarifice situația de azi a poporului, căci nouă ni-e imposibil ca să-l strângem laolaltă, deoarece toți stau ascunși de frica și amenințările finenților”.

Cornea, la 12 noembrie st.n. 1918

Nicolae Văleanu
paroh

Nicolae Aron
înv.⁴¹

⁴⁰ Raportul lui Ioan Imbroane către C.N.R. Caransebeș din 28 octombrie/10 noiembrie, în *1918 la români*, vol. VII, p. 209.

⁴¹ Preotul Nicolae Vălean și învățătorul Nicolae Aron către protopopul Andrei Ghidiu, Cornea, 30 octombrie/12 noiembrie, în *1918 la români*, vol. VII, p. 260.

Învinuind locuitorii de diferite fapte, cele mai multe streine de ei, finenţii se socotiră îndreptăţiţi să-i judece şi apoi îi atacară, împreună cu tovarăşi veniţi din Orşova, aprinzând trei sate deodată: Domaşnea, Cornea, Cănicea.

Iată un raport ce ne-a venit atunci :

RAPORT

*despre sălbăticiile, jafurile comise de jandarmi şi finenţi unguri
în comuna Cornea (Com. Caraş-Severin)*

În comuna Cornea s-a spart, de nişte răufăcători, prăvălia părăsită de proprietar, un negustor neamţ, iar finenţii şi jandarmii unguri au pornit a face arestări, arestând aproape 150 persoane şi vinovaţi şi nevinovaţi. Lucrurile furate mai toate s-au înapoiat prin respectivii, cari le-au luat. Adevărata barbarie a călăilor unguri acum s-a început. Pentru intimidarea populaţiei, jandarmii şi finenţii puşcau ziua ameazi prin sat, chiar şi-n ferestrele oamenilor, iar sub pretext că feciorii noştri ar fi voit să asalteze cazarma finenţilor, într-o noapte au cerut telegrafic ajutor armat de la Orşova, care a şi sosit. Aceştia au adus cu ei o mitralieră, bombe, dintre cari nenumărate au aruncat prin sat, dar din fericire numai un om a fost vulnerat. Jandarmii asemenea au cerut ajutor, spunând că românii s-au resculat, dar necăpătând, cu ajutorul finenţilor s-au năpustit asupra poporului, aşa că gema lumea de groază. N-au încetat însă a alarma lumea, că aici e mare răscoală şi ei sunt pericliţaţi de români. Trecând pe la Orşova honvezii 5 din Seghedin, venind de către România, aceştia în Orşova au fost îndrumaţi ca prin trecere pe aici să aprindă satele Cornea, Domaşnea şi Cănicea şi să spânzure pe cei răsculaţi. Aceştia sosind noaptea cam la 2 ore cu trenul înaintea satului, au oprit şi partea satului aflătoare lângă calea ferată au luat-o sub foc de mitralieră, iar unele patrule au şi pornit să incendieze satul din toate părţile, dar văzând că în sat domneşte cea mai mare linişte şi nu-i nicio răscoală, s-au dus cu trenul până în gara Domaşnea-Cornea. La stăruinţele şefului de gară Modosi Mátyás s-au reîntors din nou cu trenul până în dreptul satului nostru, luându-l din nou sub foc vehement. Pe acest şef de gară l-a văzut de către ziuă pe locomotiva trenului stând şi comandând foc, săteanul Moise Şandru, no. 228, către care în aceeaşi zi, fiind acesta lucrător la calea ferată, s-a exprimat că satul nostru tot va fi ars. Soldaţii au mers apoi în satul Domaşnea, unde au aprins 3 case şi au împuşcat un om fără pic de vină, apoi au plecat către satul Cănicea, aprinzând în drum nenumărate sălaşe de-ale oamenilor şi au împuşcat doi oameni, pe unul – fiul primarului – înaintea bisericii de acolo. După acestea şi finenţii şi jandarmii din loc au început incendiarea sălaşelor la noi, într-un sălaş au împuşcat pe un bătrân de 83 ani cu numele Grigore Lazarescu, pe care nu l-au scos din flăcări, ci l-au lăsat să ardă scrum. Sub pretext că fac ordine, au comis nenumărate jafuri, cum se vede şi din protocolul alăturat.

În disperarea noastră ne-am adresat gardei naționale române din Caransebeș, care ne-a și trimis gardiști armați sub conducerea unui sublocotenent. Imediat ne-am organizat, formând gardă națională română, iar ticăloșii de finenți au dispărut până la unul.

Cele relatate de fițuica ung. „A Nap” și reproduse în no. 46 al „Gazetei Poporului” din Sibiu nu corespund adevărului, deoarece în comuna noastră Cornea (botezată Somfa) n-a fost nicio răscoală, ci numai trântorii neamului nostru, finenții și jandarmii unguri ne-au adus pe cap miliția ungurească, ca să ne prăpădească și pe noi și satul. Scurt după constituirea gardei au intrat în comună călăreții sârbi, sub comanda unui colonel, iar garda noastră funcționează până în prezent și sub domnia sârbilor. Înainte de sosirea sârbilor au dispărut și jandarmii.

Despre autenticitatea celor sus înșirate luăm toată răspunderea morală. Cornea, la 12/25 nov. 1918.

Comitetul Consiliului Național Român:

Agafu Udria, notarul Cons. Naț. Român; *Nicolae Văleanu*, preot, preș. cons. naț. român; *Nicolae Aron*, *Micșa Sabaila*, *Nicolae Sabaila*, *Iacob Nemeși*, *Mihail Udria*⁴².

5. O crimă sau nu?

Honvezii unguri, oficeri ai lor, pe cari nu voim să-i amintim, faptele nefiind clarificate, au mai fost acuzați și de moartea unei fetițe din Borlova.

Anume: în 11 noembrie 1918, pe când fruntașii comunei distribuiau la casa comunală locuitorilor făină, a sosit un grup de soldați cari fără nicio somație au pușcat asupra locuitorilor, omorând acolo pe loc fetița nevinovată Nastasia Ursulescu, în vârstă de 6 ani, care din întâmplare se afla și ea acolo cu mamă-sa.

Consiliul a cercetat chestia prin un delegat al său.

Faptele s-au cercetat și la consulul român Erdelyi⁴³ din Budapesta. Acuzaților, doi oficeri, li s-a luat un proces verbal. Ei folosesc o dialectică rafinată, desvinovățindu-se.

6. Însemnări

Anul nu putea fi lipsit de turburări. Ele se-ntâmplă și în vremuri liniștite și cum nu s-ar întâmpla când totu-i agitat, nervos, când teama de autoritate slăbise, când el, poporul, era și fusese neconținut provocat.

⁴² Raportul publicat în *1918 la români*, vol. VII, pp. 532-533.

⁴³ Ioan Erdelyi (1867-1930), avocat, doctor în drept, președinte al C.N.R. din Budapesta. În 3/16 noiembrie 1918 Consiliul Național Român Central de la Arad, sub semnătura lui Ștefan Cicio Pop, a dat mandat lui I. Erdelyi să reprezinte Consiliul pe lângă guvernul Republicii Populare Maghiare, investindu-l cu „plenipotență de reprezentare”. În *1918 la români*, vol. VII, p. 361.

El n-a făcut excese. Cazuri grave sunt numai cele de la Delineşti și Ohabîța. Lucrurile amintite la Pătaș și Teregova, cu temerile celor ce scriau acele scrisori, sunt mai mult niște glume mai tari. Poporul n-a făcut rele...

Stranie este drama de la Delineşti. Întâmplare gravă, cu urmări tragice, cari ne uimesc. Sufletul poporului nostru este închis. Adâncimile-i nu ajungi să le vezi decât cu greu și de aceea nu-ți poți explica multe din faptele sale. Și nu ne putem explica nici cele de la Delineşti.

Vor fi desigur țărani cari le cunosc cauzele. Dar nu le spun. Cine știe când le vom cunoaște...

Capitolul al treilea

Învățătorii, preoții și religia

Este vrednică de amintit aici și acțiunea din această vreme a preoților și îndeosebi a dascălilor acestui ținut.

1. „Tanító Egyesület”-ul lor

După un vechi și folositor obicei, învățătorii erau grupați în jurul unei organizații de breaslă, care se numea pompos, cum se obicinuia pe vremea aceea, „Krassószö-rény vármegyei általános tanító-egyesület” și era, bineînțeles, sub prezidenție ungurească.

Românii deși formau majoritatea erau ținuți în locurile... de al doilea rând.

Lucrul îi supăra și-i jignea. Nu puteau face însă nimic. Doar că așteptau și ei, ca toți, vremuri mai bune. Iar când ele s-au ivit, au fost între cei dintâi cari s-au supus slujindu-le lor. De aceea vedem că deja la 14 nov. 1918 ei sunt gata să iasă din asociația lor ungurească, ca să fie liberi. Și totuși nu erau liberi. Căci forurile, inspectoratele, erau doar, încă, tot străine. Ei voiau însă să arate, pe cât se putea, că sunt toți pentru noua stăpânire.

2. O „Corporație” și un „sfat” al ei...

Și s-a întocmit, de aceea, acest:

APEL

cătră învățătorii români din fosta graniță militară

Fraților Colegi!

Întreaga lume e în desvoltare. Fieștecare zi e o istorie. Soartea popoarelor se pune pe temelii noi, adevărat creștinești și democratice. Națiunile singure își vor croi, pentru veacuri, viitorul Lor. Mărit pentru națiunile conștii de sine și umilit pentru cele nepregătite!

Se apropie zorile unei noauă vieți. O lume veche, zidită pe suferinți și nedreptate trece, se prăbușește cu vuet mare, ca să facă loc unei lumi nouă.

Ideea mântuitoare a marelui apostol Wilson a străbătut peste tot locul.

A sosit și pentru poporul nostru, de veacuri oropsit, ziua sfântă a libertății.

Neamul românesc demult a așteptat ziua aceasta mare, în care singur să-și ho-tărăscă locul între celelalte popoare, pentru că de veacuri a fost lipsit de libertatea națională.

În fața acestor evenimente epocale, toate corporațiunile se organizează, strân-gându-și rândurile, ca marile schimbări sociale și politice să nu-i aple neorientați și nepregătiți.

Conduși de dragostea ce o păstrăm fieștecăruia dintre noi și poporului încre-dințat conducerii noastre, am aflat de bine ca să Vă convocăm la adunarea care se va ținea în 21 novembre a.c. în Institutul pedagogic-teologic din loc, la 9 ore a.m.

Caransebeș, la 14 novembre 1918.

George Neamțu, Iosif Olariu, Nicolae Gavrilă, Romulus Boc⁴⁴.

Apelul avu răsunetul dorit. Uitând că datoresc ascultare revizoratelor ungurești. Neținând seama că ceea ce făceau trecea, în ochii șefilor lor, de nedisciplină. Ascultând numai de pornirea clipei care-i fermeca, porniră spre Caransebeș, ca ieșind din societatea aceea urâcioasă să-și facă una a lor.

Actul este caracteristic pentru psihologia acestei nobile „corporații” cu menire apostolicească, care a îmbrățișat totdeauna și-n orice împrejurări cea dintâi toate acțiunile ce vedea că se fac spre binele neamului lor, pe care îl cresc ei, generație de generație. Cu grijă de părinte, conștii de importanța ce-o au... Și resemnați. Poate fiindcă urmându-l, cu ochii pierduți în zări, se conduc după un ideal...

Și s-au adunat la adunarea din 21 noembrie 1918 ce s-a ținut în localul Consistorului Diecezan. Era de față și dr-ul Cornel Cornean. Am deschis adunarea, arătând colegilor mei învățători linia pe care aveam datoria s-o urmă.

În ochii lor se vedea că-și înțeleg cu toții rolul și că-și vor îndeplini datoria, ca și până acum, cu prisosiță. Iar când dr-ul Cornel Cornean le spuse că sunt cei de la cari atârână viitorul neamului, au ridicat, conștii de asta, mândri, capetele sus...

Aveau tot dreptul, căci au fost totdeauna o fală a neamului lor...

3. O excepție învățătorească

Și au fost toți așa. Excepțiile urâte, ca cel care, într-un moment de necugetare, a părăsit adunarea ca să-și trădeze colegii subrevizorului Gomkötö Antal, vrem să le uităm... L-au... disconsiderat chiar cei cărora ne-a trădat...

⁴⁴ Apelul, în *1918 la români*, vol. VII, p. 336.

4. Sfatul învăţătoresc

Adunarea hotărî apoi să se constituie un „Sfat învăţătoresc” şi primiră rezoluţia ce-o redactai şi înaintai astfel C.N.R., Nr. 42/1918.

Onoratei Secţiei a Consiliului Naţional Român în Caransebeş

Învăţătorii români de la şcolile comunale şi de stat din fostul Confiniu Militar de pe teritoriul comitatului Caraş-Severin, întrunindu-se în 21 novembre 1918 (s.)n. în o conferinţă, şi-au precizat atitudinea lor în faţa situaţiei schimbate, aşa că ies din reuniunea oficioasă comitatensă a învăţătorilor de stat şi comunali şi să constituie separat în Sfat învăţătoresc primind următoarea

REZOLUŢIE

1. Învăţătorii români din fosta graniţă militară a comitatului Caraş-Severin, întruniţi în 21 novembre 1918 la o conferinţă ținută în Caransebeş, se constituie în Sfatul învăţătorilor români din graniţă.

2. Acest Sfat se supune întru toate Marelui Sfat Naţional al tuturor Românilor din Ungaria şi Transilvania, care e unicul for chemat să hotărască asupra sorţii Naţiunii Române.

3. Face apel totodată către întreaga învăţătorime română ca frumoasele principii ale lui Wilson să le propage şi explice poporului, conducerii lor şi să nizuiască din toate puterile a susţinea ordinea publică, siguranţa averii şi a vieţii tuturor cetăţenilor, fără deosebire de limbă şi lege, punându-le la inimă că toate eventualele excese numai strica pot cauzei noastre româneşti.

Sfatul şi-a ales un comitet compus din învăţătorii: George Neamţu (Caransebeş) preşedinte, Valer Miclossy (Iaz) notar, Iosif Olariu (Marga), Ioan Terfaloagă (Mehadia) şi Ilie Feneşan (Plugova).

Sediul: Caransebeş; Strada Timişorii, nr. 42.

Aderând aşadară întru toate cu C.N.R. Central, voim să trimitem şi noi reprezentanţii noştri la Marea Adunare Naţională care să va ţinea în Alba Iulia la 1 decembrie 1918 (Punct 7 din Convocare).

Pe aceşti reprezentanţi îi va alege comitetul în 27 novembre 1918.

Vă rugăm a lua acestea la cunoştinţă şi a raporta Marelui Sfat Naţional Român din Arad.

Caransebeş, la 25 novembre 1918.

Notar, *Valer Miclossy* Preşedinte, *George Neamţu*⁴⁵

⁴⁵ Adunarea învăţătorilor români de la şcolile comunale şi de stat din fostul confiniu militar s-a desfăşurat în 21 noiembrie 1918 la Caransebeş. Rezoluţia a fost înaintată în 25 noiembrie 1918 la C.N.R. Caransebeş. Rezoluţia, în *1918 la români*, vol. VII, pp. 449-450.

5. Să nu cedăm

Învățătorii mai ținură apoi o adunare, la 19 iunie 1919, în clădirea mare, palat al școlilor, din str. Diaconovici Loga. Se hotărâse tot la 21 noemvrie 1918. În ea își precizară ei punctele după cari aveau să lucreze în marele stat nou, pe care-l voiau puternic. Au fost discuții interesante, debateri lungi, ce-au decurs într-o atmosferă prietenoasă.

Deschisesem adunarea cu o cuvântare, din care iată un fragment:

„Domnilor Colegi!

Ne așteaptă o muncă titanică, o muncă ideală în România mare! Cum bine știm, pretutindenea domnește o anarhie economică... Cel tare și bogat înghite cu siguranță matematică pe cel slab și sărac. Pare că am fi pe altă lume! Să ivesc atâtea simptome îngrijitoare și în privința moravurilor. Ce a fost bun și frumos înainte de război, azi nu mai este așa. Azi e rău. La popor nu mai găsim gândirea aceea sănătoasă, care-l caracteriza până acum. Umblarea prin lumea largă, contactul cu diferitele pături de oameni, i-a schimbat părerile despre așezămintele sociale, așa că țaranii nu să mai uită la conducătorii lor firești, la învățător și preot cu venerația, cu cinstea de mai înainte. Pare că acești doi factori și-au pierdut influința binefăcătoare asupra lor. Trebuie să începem deci lucrul de la început iară, ca să reparăm tot ce a stricat în privința aceasta războiul.

Căutând cauzele răului, suntem siliți a constata că și poporul a fost neglijat de conducătorii lui. Chiar și învățătorimea, în urma necazurilor și lipsurilor, decepțiilor îndurate în decursul războiului, a pierdut mult din idealismul de odinioară. Și mulți dintre ai noștri, disgustați de atâtea lipsuri, de sărăcia împreună cu cariera de dascăl, și-a(tu) căutat și-și caută fericirea pe alte cariere, mai puțin spinoase, dar mai răsplătitoare în cele bune. Căci e prea reală lumea de azi ca să mai putem trăi din idealism.

Avem deci o țelină necultivată înaintea noastră, care-și așteaptă plugarul ca să o samene de nou. Acești sămănători sunt dascălii români, cari până acum, dar mai ales în decursul anilor din urmă, au îndurat cele mai grele lupte și suferinți. Foarte mulți dintre ai noștri au luptat pe cele fronturi din țări străine, ba mulți au și murit pentru idealuri dușmane sufletului lor curat românesc!

Să poate o moarte mai tragică?! Cei ce s-au întors acasă, cei mai mulți cu sănătatea sdruncinată, și-au găsit micile lor agonisiri risipite, au găsit fețe palide, supte de amarul vieții!

Cam tot așa de tristă le-a fost soarta și celor rămași acasă, dacă peste tot a mai rămas cineva. Cum vedeți fraților, la noi bucuria visului nostru realizat, de dorul căruia ne-am murit moșii și strămoșii, e turburată de grija zilelor de mâne...".

Adunarea s-a terminat, hotărându-se ca cele discutate, precum și rezultatele la cari s-a ajuns, să fie comunicate prin cinci membri resortului instrucțiunii publice din Sibiu.

„S-a decis mai departe ca să se facă apel către întreaga învățătorime din România unită ca să susțină pe tapet aceste chestii până nu vor fi rezolvite așa cum o doresc învățătorii. Să nu se cedeze nimic din ele. Din contră, să se înceapă încă acum o acțiune generală în toate județele, aducând hotărâri la fel și comunicându-le forurilor competente ca pe niște dorinți unanime ale tuturor învățătorilor din întreagă Românie-Mare”.

(„Banatul” din Lugoj, la 27 iunie 1919).

Și învățătorii s-au ținut de cuvânt. Au luptat și luptă. Și-și fac și datoria...

6. Secretarii

De-a lungul tuturor evenimentelor ce-au avut loc aici în anii revoluției, numele învățătorilor se înșiră toate într-un șirag lucitor...

Au fost pretutindeni, în fruntea țăranilor, călăuzindu-i prin turbureala vremii pe calea cea adevărată. Ei au fost aceia cari din modeste „posturi” de secretari de consilii conduceau de fapt, după indicații primite de aici, toate aceste organizații naționale. Și ei au fost aceia cari, grijind de fiecare cuvânt, redactau plângerile țăranilor ori ne aduceau la cunoștință bucuriile lor.

Și dacă poporul nostru s-a purtat nobil în revoluția din 1918, asta se datorește nu numai fireștei sale cuminenii, ci și acelei armate de apostoli risipiți printre ei, cari le șoptiau din umbră sfaturi bune, cu încredere urmate și cari au fost dascălii.

7. Servitorii altarului... „Fericiți cei făcători de pace”...

Tot așa de frumos s-au purtat și preoții, înțelegând și ei de la început ce datorie au.

Ca dovadă, iată această scrisoare deschisă, pe care o publică în numărul 45 din 1918 gazeta „Lumina” care apărea aici.

Scrisoare deschisă

Primim spre publicare următoarele:

Prea Sfințite Părinte!

Luni în 18 noemvrie a.c. s-au întrunit în Mehadia delegații alor 20 de comune spre a se constitui C.N.R. al districtului Mehadia. La această întrunire s-au dat toate informațiile cum să se constituie comunele noastre în C.N. locale și garde N.R. locale. La această întrunire au luat parte și mai jos subscriși preoți, cari ne-am întrunit în o ședință în care am decis următoarele:

Vă rugăm pe Prea Sfinția Voastră și pe Ven(erabilul) Cons(istoriu) Diecezan ca să conchiemați preoțimea diecezană la o întrunire, în care să depună toți preoții jurământul de fidelitate Consiliului Național Român Central, ca supremul for și să se deie o declarație de fidelitate și că preoțimea de azi, ca și înaintașii martiri ai altarelor sunt gata a aduce orice jertfă pe altarul națiunii noastre. Suntem deplin convingși că Prea Sfinția Voastră și Ven(erabilul) Cons(istoriu) Diecezan, cu mână tare și cu iubire veți lucra la triumful bisericii noastre naționale, căci după cum cu drept a spus un fruntaș plugar din Mehadia, Matei Grecu, „nouă în era ajunsă numai Sf. Biserică și cimiterul ne-au mai rămas ale noastre ale românilor”. Preoțimea are să fie în fruntea tuturor mișcărilor, formând un trup și suflet, suferind, luptând și murind unul pentru toți și toți pentru unul, care are să fie numai viitorul neamului nostru!

Preoții: *Ioan Grozavescu și George Belcota din Cornereva, Zaharie Grozavescu din Valea Bolvașniței, Ilie Imbrescu din Mehadica, Ilie Jurescu din Tuferi, Iosif Drăgoi din Globurău, Nicolae Goanță din Cuptoare și Coriolan Buracu din Mehadia.*

Reverenda neagră și desigur canoanele n-au permis însă preoțimei zbuciumul pățimaș de toată ziua. Ci trebuiau să poarte o acțiune mai... discretă. Rolul ei este mai mult păciuitoar, căci: „Fericiți cei făcători de pace” ... li se spune lor.

Părintele Burac este ca o excepție...

Și de aceea munca cea mai mare revenea învățătorilor.

Datorim recunoștință și unora și celorlalți.

Căci oare vom uita că strigăm totdeauna: „Preoți cu crucea în frunte să ne fiți!”. Nu! Nu uităm!

8. Dacia Felix și cruciații catedrei

Și suntem siguri că cei cari, acum ca și mai înainte, vără în mintea copiilor bucoavnele, tușind din când în când și supărați de pieptul... răutăcios, de acolo din umbră, pregătind pe viitorii plugari, ostași și conducători ai neamului; învățătorii cu haina lucind de tocită ce-i, a căror față suptă se iluminează la lumina trecutului când povestesc de Dacia Felix, de Ștefan cel cu plete de aur și Mihai, copiilor din băncile alinate; vor ști să-și facă, dacă li se va cere, din nou datoria, chiar sacrificându-se pe ei. Și chiar fără să li se ceară vor alerga cei dintâi, când vor vedea că pot fi folositori neamului lor. Și alături de ei vor fi iarăși servitorii altarului strămoșesc, preoții noștri.

Și chiar dacă în vro comună, cine știe, s-ar putea întâmpla și asta, li s-ar spune: Plecați! Nu vă vrem! Ei cu dragoste și din toate puterile vor striga: Vă vrem noi pe voi, chiar de nu ne vreți voi pe noi!...

Și-i vor îndruma. Chiar suferind. Statornici...

9. Noi suntem în România Mare...

Şi azi dascălul de la catedră şi preotul de la altar servesc iarăşi în pace.

Şi locuind alături de sala în care copiii ridică nori de praf, dascălul obosit creşte noi şi noi bărbaţi vrednici.

E obosit, dar catedra, parcă tot așa ca pânza roşie taurilor arenelor spaniole, le dă puteri noi.

Şi ei muncesc. Şi-şi învaţă copiii că: Noi suntem în România Mare. Drapelul nostru este roşu, galben şi albastru. Noi trebuie să-l cinstim.

Copiii repetă-n cor. Iar dascălul ascultă. Şi mişcând mâna în ritmul silabelor, îşi aduce aminte de necazuri mărunte.

Şi de examenele cari sunt aproape... Şi de nevoile casei...

Şi de şcoală iarăşi... Şi poate şi de ceea ce a făcut pentru România-Mare...
Aproape visează.

Zumzetul plăcut al vocilor de copii îl trezeşte...

Drapelul trebuie să-l cinstim.

El îi învaţă la asta...

Şi copiii încep iarăşi, scandat aproape:

Noi suntem în România Mare...

Capitolul al patrulea

Noi şi 1 Decembrie 1918

Aspecte de atunci

1. Între Milano şi Caransebeş

În *La chartreuse de Parme*, Stendahl povesteşte că la 1796 când armata franceză a lui Napoleon, care „câştigase 6 bătălii şi cucerise 20 de provincii şi era lipsită numai de ghete, de pantaloni, de vestoane şi pălării”, ocupă Milanul, paşnicul oraş fu apucat de-o așa frenezie în veselie că se pot cita „comercianţi bătrâni şi milionari şi notari bătrâni şi cămătari bătrâni cari în acel interval”, de la 1796-1799, „au uitat să fie morocănoşi şi să câştige bani” şi că după ce armata glorioasă şi veselă a plecat Milanul se reîntoarce la vechile idei şi tot ceea ce era bătrân şi morocănos reapăru în Milan...

Caransebeşul a avut şi el o epocă asemănătoare.

A avut şi el „intervalul” Milanului de la 1796-1799. L-a avut însă mai scurt, dar nu mai puţin vesel, mai puţin frumos ori mai puţin vrednic de amintit...

A durat numai vreo patru luni. Timp de exuberanţă după cari, având un urâcios „intermezo” sârb, ne-am potolit revenind iarăşi la forma dinainte de 1918...

Ne-am întors din nou și noi, redevenind orașul liniștit, ospitalier, blând și... și în fine vechiul, obicinuitul Caransebeș...

A fost pe atunci o mică nebunie.

Caransebeșul bătrân și-a permis, așa cum își permite un elev să zicem, să fumeze o țigară. Pe ascuns, fără să-i fie permis. Gustând adânc fiecare roțocol de fum, slobozindu-l cu deliciu pe nări ori în cercuri molatece grase... Sugându-o până la capăt...

Și apoi s-a liniștit din nou.

2. Un tricolor original

Inundate de fețe senine, străzile lui răsunau pe atunci de râs.

Și zâmbeau și simpaticele-i case, împodobite cu tricolorul nostru, ce plăcea ochilor cu atât mai mult cu cât prin seninul albastrului mai voiau să se strecoare și nuanțele fostului verde.

Căci primele noastre tricolori erau o „ediție” nouă a fostelor „piros, fehér, zöld”.

Dar erau mai frumoase ale noastre: orașul era parcă mai roșu, mai asemănător însângerărilor apusului de soare; galbenul mai frumos și decât lanurile de grâu în soare și era aur lucitor; iar albastrul era cer senin...

Și lumea era veselă. Se plimba și fredona încet în șoaptă arii din: „Pe-al nostru steag”, „La arme”, „Deșteaptă-te române” ori „Tri colori cunosc pe lume”, ce-i rămăseseră în auz, cum le auzise cântate de gardiști.

Gardiștii cu cocardă tricoloră, pe cari îi vedea la cazarmă ori trecând cadentat, în grupuri, pe asfaltul străzilor noastre largi...

Apoi lumea discuta:

- Maniu s-a întors din Wiena. A fost ca ministru de externe.
- Iászi vrea să discute cu Sfatul la Arad.
- Ne promite „autonomie largă”.
- Ai noștri nu hotărâsc nimic fără Maniu.

3. O gazetă

Și apoi comentau știrile din „Lumina”. Era o gazetă din vechea noastră școală gazetărească, care ne obicinuiseră cu foi scrise cu grijă, cu cinstirea cuvântului onest și demn. Grupase în juru-i „condeie” bune, cari o făceau bogată.

N-avea coloane de... „umplutură”. Gemeau sub fraze grele de gând de cărturar, obicinuit cu scrisul pentru folosul neamului. Aducea în fiecare număr și vești de pe front.

Le comenta cu grijă și tot cu grijă strecura și câte-o nădejde ori câte-un îndemn la răbdare, ce era sorbit de cititorii ei cei mulți...

O redacta un bărbat vrednic, harnic, pe care oamenii îl cunoşteau şi cinsteau, dr-ul Cornel Cornean, care-i mai era şi proprietar şi editor.

Scria şi el des şi scria frumos.

În vremea asta scrise într-o pornire mare, după o lungă aşteptare, emoţionat, articolul acesta:

Zorile păcii

„Noaptea a trecut... Se mijeşte de ziuă. Ziua sfântă a libertăţii tuturor popoarelor...

Slăvit fii răsărit al păcii!

Consiliul naţional maghiar, care stăpâneşte astăzi Ungaria, a curmat ostilităţile la toate fronturile. Armata a depus armele şi se respiră cu încetul, grăbind fiecare soldat la vatra părăsită acum 51 luni. Trupe franceze şi engleze vor intra în ţară ca să se păstreze ordinea până la desăvârşirea păcii.

Pacea va da apoi fiinţă lumii celei nouă, cu neamuri libere şi stăpâne pe soartea şi viaţa lor.

Noi, românii băştinaşi ai acestor meleaguri, privim cu încredere deplină în faţa evenimentelor istorice ce se desfăşură. Dumnezeu este cu noi şi tăria vieţii noastre izvoreşte din tăria credinţei în Dumnezeu.

În aceste vremuri de mărire să nu umblăm deci pe căi răzleţite, ci privirea noastră obştească să se îndrepte spre Consiliul Naţional Român, care este chemat, după dreptate, să înfăptuiască organizarea voinţei naţionale româneşti.

Sfatul acesta al obşteii româneşti se compune din cei mai devotaţi fii ai neamului, cari cu jertfirea vieţii şi a avutului lor, cu făclia aprinsă a minţii şi inimii lor ne-au condus cu bărbăţie prin negura celor trecute vremi. Ei ne vor conduce deci şi pe mai departe, până ce neamul va avea putinţa să se pronunţe neinfluenţat asupra sortii sale.

Să lăpădăm deci de la noi «toată grija cea lumească», să ne dăsbărcăm de patimi şi considerente personale şi uniţi să fim în gânduri, uniţi în simţire, *uniţi în toate*, precum uniţi suntem în Dumnezeul părinţilor noştri.

«Mărire Ţie celui ce ne-a arătat nouă lumină; mărire întru cei de sus lui Dumnezeu şi pe pământ pace între oameni bună voire».

«Lăudămu-te, bine Te cuvântăm, ne închinăm Ţie, Te mărim pe Tine, îţi mulţumim Ţie pentru mărirea Ta cea mare...».

(Articol de fond scris de dr. C. Cornean în „Lumina”, nr. 42 din 25 oct./7 nov. 1918).

Iar locuitorii paşnicului Caransebeş erau apucaţi de friguri. De frigurile bucuriei.

Ce veselie pe ei când îşi avură C.N.R., când erau conduşi de ai lor, când în biserici nu se mai pomeneau slabii, lipsiţii de energie Habsburgi, ce nu-şi cunoşteau nici generalii...

4. Căzut-a cununa

Soarta însă a fost iarăși rea. I-a îndurerat și întristat, căci rânjind le-a smuls răutăcioasă un prieten bun, curajos și cuminte, pe Ștefan Jianu.

„Căzut-a cununa capului nostru”, a trebuit să zică „Lumina” și așa și-au zis și toți românii de aici, cari l-au petrecut la groapă cu durere, regretându-l. Poate și din egoism, căci le trebuia omul acela deștept și energic. Le lipsia talentul lui oratic și de bun gazetar. Aveau nevoie de acest bărbat integru, care zisese odată: „Nu-mi trebuie niciun post” – era vorba de C.N.R. – „vreau să fiu liber și astfel să lucrez în toate părțile. Din umbră”.

Și a și muncit. Din tot sufletul. Cu toată dragostea de care era capabil sufletul său mare...

L-au îngropat. I-au cercetat apoi groapa stăruitor.

Și la orice bucurie se duceau și la groapa sa, la crucea de la căpătâiul său...

Dar apoi... N-am voi s-o spunem. Și ne doare că trebuie s-o amintim. L-au uitat. Crucea lui putrezește. Și de nu i le-ar pune câte-un... trecător, ea n-ar avea la „Sânziene” nici gingașele flori de aur...

5. Trâmbițari

Apoi caransebeșenii, uitând și de... nepoliticoșii lor oaspeți sârbi cari sosiseră deja cu hainele lor gălbui și baionetele lungi, se pregătiră pentru Alba-Iulia.

„Toată suflarea românească să grăbească la Alba-Iulia!

Marele Sfat al Națiunii Române a convocat Adunarea Națională în cetatea lui Mihai Vodă Viteazul pe ziua de 18 noemvrie/1 decemvrie!”.

ori:

„Români, pregătiți-vă pentru Adunarea Națională. Veniți cât mai mulți în cetatea lui Mihai Viteazul!”. Așa trâmbița „Lumina”. Și caransebeșenii s-au și dus mulți și mândri.

Cum n-ar fi fost mândri?

Oare cel ce avea să citească proclamarea Unirii și cel ce avea să anunțe marele act Regelui lor, mare și loial, nu era cu ei? Oare nu era de-al lor Miron Cristea?

6. Episcopul lor...

Ba da! Le era episcopul. Păstorul lor iubit, cu glas de argint și înfățișare de părinte din vechiul Bizanț al lui Ion Gură-de-Aur...

Un ierarh din școala lui Șaguna. Era și el același diplomat abil. Aceeași inteligență vie. Și același mare orator.

Vorbea cu inflexiuni și accentuări hotărâte, tari, impresionante.

Fraza sa plină se rostogolea spre ascultători fermecându-i, furându-i pentru orator, tot așa ca și gestul ori înfățișarea lui de bărbat în plină vigoare. Impunător

prin viaţa ce-o răspânda în jurul său şi autoritatea ce i-o dădea tronul ce-l ocupa, vrednic de a fi acolo prin cultura sa, prin dragostea lui pentru neam şi prin demnitatea-i personală, episcopul Miron impresiona pe oricine-l cunoştea.

A fost sortit unei cariere strălucite, fiindcă n-a privit spre ea niciodată cu teamă. S-a cunoscut şi a avut încredere în sine.

A cucerit, fără să jertfească nimic din orgoliul său de bărbat ori din demnitatea-i sau din ceea ce-şi datora şieişi ca bărbat eşit dintr-o vrednică familie.

A cucerit, vrednic de ele, fiindcă le-a cucerit El singur, cele mai înalte trepte.

A ajuns în frunte. Sus, sus de tot. Acolo unde alţii nici nu îndrăsnesc să privească.

El a avut curajul să privească, s-a cunoscut; şi le-a cucerit.

Iar azi e şeful celei mai tari biserici ortodoxe şi-i în fruntea uneia din cele mai viguroase ţări latine. Este patriarh şi regent, prinţ al bisericii şi sfătuitoarea regelui Mihai...

Şi caransebeşenii şi-l amintesc întotdeauna.

Şi ori de câte ori gazetele îl amintesc, îşi zic şi spun şi altora: „A fost episcopul nostru. A ţinut la noi şi noi la el. E de-ai noştri”.

Şi ei mai cred că-i al lor, când el e deja al Ţării...

Dar desigur, când în ceasurile-i de linişte priveşte înapoi, de-a lungul drumului pe care l-a urcat, într-o vreme aşa de scurtă, cu voinicie şi cu aprigă voinţă, lăsând în urmă-i amintirea unui bărbat vrednic pretutindeni, desigur că atunci îşi aduce aminte şi de un oraş blajin, pierdut între păduri şi munţi şi lanuri, în care a păstorit cu drag şi unde a fost iubit...

7. Ideal...

Şi ştiind că are să fie cu ei şi acest bărbat care le-a fost pe atunci un mare sfătuitoarea, se pregăteau tot mai mulţi pentru marea adunare...

Se pregăteau ca pentru o mare sărbătoare. Voiau să fie la ea curaţi ca la înviere.

La înviere...

Vorbeau numai şi numai despre asta. Vedeau de pe-acuma marea adunare:

— Are să vorbească Vaída...

— Şi Maniu.

— Totul se pregăteşte de Cicio-Pop.

— Ne vom uni fără condiţiuni. Se zice că aşa vrea Ferdinand... Şi s-ar fi dus toţi. S-ar fi dus să fie acolo la Marele Act. Să vadă cu ochii împlinirea unui vis. Vis mare. Ideal cântat de poeţi, propovăduit de scriitori, legănat în năzuinţele lor ce le visau de voievozi şi dorit de toţi Românii...

Consiliul și Adunarea

1. Un ordin

Unirea!... Unirea!... Avea să se facă Unirea...

Consiliul Național Român primise deja, de cu vreme, instrucțiuni în privința activității ce trebuia s-o depună cu privire la pregătirea adunării. Îi sosise din partea C.N.R. Central un ordin precis, ca o formulă matematică, căruia căutara să-i satisfacă întru toate, înțelegând pe deplin însemnătatea lui:

De la Consiliul Central Național Român
Nr. .../1918.

*Către toate Consiliile Naționale Române
comitatense, cercuale și comunale de pe teritoriile locuite de Români
ale Ardealului, Ungariei și Bănătului Timișan*

Aflând Consiliul Central Național Român, compus din întreg comitetul executiv al Partidului Național Român și din 6 delegați ai Partidului Român Social-Democrat, că între împrejurările date *voinea suverană a Națiunii Române* din Transilvania, Ungaria și Bănatul Timișan, singur dispunătoare asupra sorții sale viitoare, trebuie să afle cât mai urgent legitima sa exprimare decisivă:

1. Disponem ca în termen de 12 zile, socotite de la datul acestui ordin, să se facă în toate comitatele locuite de români și fără osebire în fiecare cerc electoral din aceste comitate, *alegeri de delegați* (deputați) *cercuali* pentru *Marea Adunare Națională Română* ce are să fie convocată în scurt.

2. Alegerile au să fie efectuate cu observarea cercurilor cari au sustat la ultimile alegeri dietale din 1910. *Pentru, resp. în fiecare cerc să se aleagă 5 (cinci) delegați*. Fiecare delegat are să fie provăzut cu credențional, care expune și numele celorlalți delegați ai cercului și care credențional au să-l subscrie președintele și notariul actului de alegere precum și toți bărbații de încredere ai comunelor din cerc.

3. Alegerile au să se facă după normele sufragului universal. La vot să admit numai românii. Locul alegerii poate fi oricare comună din cerc, iar în caz de necesitate centrul comitatului ori localitatea în care rezidă Consiliul Național Român din comitat.

4. De conducerea și efectuarea alegerilor are a se îngriji în fiecare comitat Consiliul Național Român Comitatens. Unde n-ar fi încă constituit atare Consiliu, Comisariul Național exmis din partea Centrului nostru, care va prezinta acest ordin, este chemat și îndreptățit a iniția numaidecât constituirea Consiliului Național Român din respectivul comitat și a-l pune în funcțiune.

5. Consiliile Naţionale Române din comitate sunt învitate a raporta *imediat* după primirea acestui ordin, în scris, cu indicarea espresă a comitatului lor:

a) că au primit acest ordin

b) că au luat dispoziţiile necesare, cu cea mai mare urgenţă posibilă, ca alegerea delegaţilor cercuali, în *toate* cercurile electorale din comitat, să se facă cel mult până în 13/27 noemvrie a.c.

c) că noui ordinuri ori avizări din partea Consiliului Central pe adresa cutărui membru al său cere a i se trimite?

6. De la primirea acestui ordin încolo fiecare Consiliu Central Comitatens are a institui cu serviciu de zi şi noapte un organ încrezut al său, pe lângă persoana exponentului său indicat sub punctul anterior şi a se îngriji de legătură zilnică prin telefon ori telegraf cu Comitetul Central al nostru.

Fiecare raport al Consiliului Naţional Român Comitatens are să între sub număr continuativ, ca astfel să se poată constata pierderea eventuală a vreunui raport.

Atât rapoartele trimise centrului ori pe care cale, cât şi ordinele primite în scris, cu telefonul ori prin depeşe au să fie păstrate în ordine şi numerizate.

Toate comunicatele telefonice şi telegrafice au să fie făcute cu cuvenită precauţie şi prudenţă.

7. Toate rapoartele cari să referă la alegeri au să adreseze dlui dr. Ştefan C. Pop, Arad, Fábíán Gábor-utca 7. Telefon nr. 460.

8. Fiecare Consiliu Naţional Român Comitatens are a institui pentru zilele de 21-28 noemvrie nou, pe lângă conducătorii stătător în permanenţă al afacerilor sale şi *un serviciu de curieri ai Consiliului Naţional Comitatens*, cari să-i stea la dispoziţie pentru a fi în stare să comunice, pe cale discretă şi sigură, cât mai repede cu cei din cercuri şi din comune. *Aceşti curieri au să fie aleşi dintre oficerii noştri subalterni ori dintre alţi onoraţi ori tineri de încredere desăvârşită.*

9. Despre actul de alegere se va lua imediat, deodată cu efeptuirea alegerii, scurt proces verbal, subscris de preşedinte, notari şi de toţi bărbaţii de încredere, care proces verbal are să conţină:

a) locul şi ziua alegerii şi numirea comitetului şi a cercului electoral;

b) rezultatul constituirii;

c) constatarea că vestirea alegerii s-a făcut după uzul de până acum şi că votarea şi alegerea se face pe baza sufragiului universal;

d) rezultatul alegerii şi numele celor 5 delegaţi cu expunerea ocupaţiei şi locuinţei lor;

e) constatarea că au fost declaraţi de aleşi ca delegaţi ai cercului electoral, respectiv în Marea Adunare Naţională Română care se va ţinea în decursul lunei decemvrie în anul curinte şi la cele ce se vor ţinea eventual în decursul anului viitor;

f) data și subscrierile.

Acest proces verbal are a se trimite imediat pe adresa din punct 7 *recomandat-expres*.

10. Convocarea Marei Adunări Naționale Române poate ca între împrejurările date să se facă abia cu 4-5 zile nainte de ziua ce va (fi) fixată pentru ținerea ei. Drept ce dnii delegați au să fie avizați ca de la ziua de 15/28 noemvrie a.c. încolo să stea gata a putea pleca imediat ce primesc convocarea cu avizul despre locul și ziua Adunării.

11. Delegații au să plece de acasă provăzuți posibil și cu alimente, pentru că apare ca eschis ca să se poată face îngrijire pentru provederea recerută a tuturor cu alimentare.

12. Este de dorit ca Adunarea Națională să întruchipeze în mod cât se poate de demn și norocos toate straturile națiunei noastre democratice. Nu ne îndoim așadar că onorațiori, comersanți, industriași, țărani și muncitori fruntași, decisi și devotați intereselor mari ale Neamului Românesc, vor afla în frățescă înțelegere designarea lor ca deputați ai cercurilor singuratice. Suntem siguri că profesorii marcanți ai institutelor noastre de învățământ nu vor fi dați uitării.

Ca informație servească la acest loc că acest Consiliu Central a invitat osebit la Marea Adunare Națională pe P.P.S.S. Episcopi de ambele confesiuni, pe vicari, pe esmișii consistoarelor și ai capitlurilor și pe protopopii tuturor tracturilor și astfel acești reprezentanți ai Bisericii noastre și totodată ai neamului nostru unitar n-au lipsă a fi aleși între delegații cercurilor electorale.

În fine, ca de încheiere își exprimă acest Consiliu Central firma sa nădejde că alegerile delegaților cercuali vor decurge în cea mai deplină ordine, liniște și cu demnitatea pretinsă de zilele mari ce ne stau înainte și că Consiliile Naționale de pretutindeni se vor îngriji ca oameni străini de neamul nostru și de idealul lui să nu fie admiși nici ca public la decurgerea afacerilor noastre naționale și că nici informații să nu li se dea despre lucrurile noastre.

Arad, 2/15 noemvrie 1918

Consiliul Central Național Român

L-au discutat în ședința din 14/27 noemvrie 1918 și îndată și vestiră toate comunele să-și aleagă delegații cari la Alba Iulia să voteze Unirea.

Și îndată porni o ploaie de hârtii cu numele fericiților delegați. Erau fruntași poporului, mândri de încrederea ce li se arăta.

Între cei cari reprezenta(u) cercul nostru era și savantul istoric Ion Sârbu, om cu resurse vaste, care însă murind de tânăr n-a putut să-și arate măsura...

Apoi oamenii Consiliului căutară să-și desăvârșească opera de pregătire a poporului pentru adunare, însărcinarea-i de căpetenie.

Ce să mai pregătească?! Era pregătit de mult. De veacuri. Purtaseră în gând Unirea de când?

Nu mai aveau decât să-l îndrume, să-l informeze despre cele ce aveau de gând să se facă.

Şi apoi trebuiau să discrediteze, combătându-le, foile volante pe cari diferiţi social-democraţi, muncitori etc. etc. le răspândeau printre ţărani.

Erau scrise îndrăzneţ. Nu fără pronunţate însuşiri incendiare de cari aveau nevoie ca să-şi îndeplinească menirea. Foloseau argumente inteligente, alese şi nu odată provocau nedumeriri.

— Oare e adevărat ce spun? se-ntrebau adesea oamenii.

Avem în arhiva consiliului 2 exemplare din aceste manifeste. Nu le publicăm, căci conţin expresiuni injurioase la adresa claselor sociale, constituţie(i) şi aşezăminte ei.

Dar vorba plină de avânt şi prestigiul membrilor C.N.R. reuşi să scoată îndoielile ce se năşteau în sufletul poporului.

Nu republici, ci regat românesc sub Ferdinand cel Loial voi neamul românesc...

Şi C.N.R. lucra. Lucra la ordinele hotărâte, ce nu admiteau şovăire, cari îi soseau de la C.N.R. Central. Nu ştia totuşi tot. Avea nedumeriri: se va ţine adunarea la 1 decembrie ori mai înainte ori mai târziu?

2. Oaspetele

Odată însă, primiră desluşiri interesante şi importante. Erau la 26 noiembrie 1918 adunaţi ca de obicei la Banca Poporală.

Erau acolo: Andrei Ghidiu, dr. Petru Barbu, Iuliu Vuia, dr. Gheorghe Lăbontiu, dr. Petru Florian, dr. Alexandru Morariu, Gheorghe Neamţu, Petru Lepa, căp. Ion Maniu, Alexandru Diaconovici şi dr. Petru Comes.

Discutau actele ce le veniseră între timp. Cu grijă, vorbind potolit.

Şi vorbiră natural şi despre Adunarea cea mare.

Atunci întră înăuntru un om voinic, cu o manta militară pe el, era părintele Burac⁴⁶, preotul din Mehădia.

Îl primirăm veseli. Ne aşteptam să ne aducă veşti.

Ne aducea.

— Vă aduc în schimb, ne spuse el, un oaspe. Îl primiţi?

Un oaspe? N-aveam încredere în oaspeţi; ne făcuserăm bănuitori; suspectam pe oricine; şi neîmcredători întrebarăm.

Cine-i?

⁴⁶ Vezi Coriolan Buracu, *Amintiri, în Marele Război în memoria bănăţeană, vol. I, pp. 515-560.*

Părintele făcu glume. Glumirăm și noi. Și având încredere în ochiul părintelui, primirăm oaspele.

Era dr. Avram Imbroane⁴⁷.

Fusese refugiat în Vechiul Regat și venea cu noutăți multe, ce le ascultam atenți.

Îi arătarăm întâi, detaliat, tot ceea ce C.N.R. făcuse până aci, cum a-nțeles el să-și îplinească misiunea.

Apoi la propunerea noastră dr-ul Imbroane începu să ne vorbească.

S-a așezat la masă. Era obosit de drumul lung care-l făcuse. Se vedea pe voce, care era înceată. Fuma și printre sorbiturile fumului vorbea. Risipiți prin odae, unii șezând, alții în picioare, fumând și noi, ascultam.

Vorbi despre armata română. Armata de viteji de la Petrișor și Oituz. Și Mărăști și Mărășești. Armata eroică ce-a uimit pe Makensen. Vorbi despre promisiunea ce ne-a făcut-o Franța, de-a susține ca frontierele noastre să se fixeze: nordul Bucovinei, 6 km. la est de Debrețin și Seghedin și Nistrul.

Vorbi despre un rege mare, curajos și drept care, deși german ca origine, era român, suferind și bucurându-se cu acest popor a cărui încredere o câștigase. Era vorba de Ferdinand de Hohenzollern, Regele Țăranilor.

Ne spuse că dorința lui e ca Ardealul să se unească cu Vechiul Regat, fără condiții.

Dar cine s-a gândit vreodată să pună condiții?

Cele spuse de dr-ul Imbroane au impresionat. I-a mulțumit preonoratul Andrei Ghidiu: „ne-ai adus să bem băutura nouă”, a zis el cu vorba-i înflorită.

3. Delegații la Alba-Iulia

Membrii de drept cari luau parte la adunare au fost de aici:

Din partea: Soc. române de lectură: dr. Valer Meda și Constantin Călțun junior⁴⁸;

Din partea Consistorului diecezan: dr. Miron Cristea și dr. C. Cornean⁴⁹;

⁴⁷ Avram Imbroane (19 decembrie 1880, Coștei-23 septembrie 1938, București). Studii: Facultatea de teologie și filosofie din Cernăuți; studii postuniversitare la Viena, München, Berlin și Leipzig; diacon la Lugoj; colaborator la „Drapelul”; a fost trimis de Marele Cartier General al armatei române să recruteze voluntari dintre prizonierii ardeleni din Rusia; membru în Marele Sfat Național Român din Transilvania; deputat în parlamentul României în mai multe rânduri, vicepreședinte al Camerei deputaților, secretar general al Ministerului Cultelor (1934-1936).

⁴⁸ Vezi Credenționarul în 1918 *la români*, vol. X, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 129. (În continuare 1918 *la români*, vol. X).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 194.

Din partea: Soc. de lectură „Ioan Popasu”: Gheorghe Vuc și Ioan David, ambii clerici⁵⁰;

Din partea: Soc. române de cântări și muzică: Nicolae Sporea și Gheorghe Bona⁵¹;

Din partea: Institutului teologic: dr. Moise Ienciu⁵²;

Iar din partea Sfatului Național Român învățătoresc din fosta graniță militară: Gheorghe Neamțu și Iosif Olariu⁵³. Dar s-au dus cu mult mai mulți.

Și ne-au reprezentat acolo demn. Iar „Lumina” avea dreptate să spună că:

„Prezența, ținuta și manifestarea demnă a caransebeșenilor, veniți din mare depărtare la Alba-Iulia, a stârnit însuflețire”. Ei au fost, după o informație din „Lumina”, următorii:

Dr. E. Miron Cristea, Andrei Ghidiu, dr. Cornel Cornean, dr. M. Ienciu, Alexandru Buțiu⁵⁴, Alexandru Balaș⁵⁵, Constantin Pepa⁵⁶, dr. Gheorghe Lăbontiu⁵⁷, dr. P. Florian⁵⁸, dr. Alexandru Morariu⁵⁹, dr. Valer Meda, C. Călțun jun.⁶⁰, G. Bona, N. Sporea⁶¹, Nicolae Novăcescu, D. Baba⁶², D. Beuca⁶³, G. Jumanca, Mitru Cârpan⁶⁴, d-na Elvira Becker născ. Cristea, d-șoara E. Biju, Dimitrie Sgăvârdea⁶⁵, Iuliu Vuia⁶⁶,

⁵⁰ *Ibidem*, p. 108.

⁵¹ *Ibidem*, p. 129.

⁵² *Ibidem*, p. 94.

⁵³ *Ibidem*, p. 57.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 94; delegat de Institutul pedagogic din Caransebeș.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 36. Constantin Pepa era prim inginer silvic la Comunitatea de avere; a fost delegatul Comunității de avere.

⁵⁷ *Banatul și Marea Unire*, p. 226.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 206.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 237-238.

⁶⁰ Dr. Valer Meda și G. Călțun au fost delegați la Alba Iulia de Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș. Vezi *1918 la români*, vol. X, p. 129.

⁶¹ G. Bona și Nicolae Sporea au fost delegați la Alba Iulia de Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș, *Ibidem*, pp. 129-130.

⁶² Nicolae Novăcescu și D. Baba au fost delegați la Alba Iulia de Corporațiunea meseriașilor români. *Ibidem*, pp. 13-14.

⁶³ Dimitrie Beuca a fost delegat la Alba Iulia de Societatea română de înmormântări din Caransebeș. *Ibidem*, pp. 38-39.

⁶⁴ G. Jumanca și Dumitru Cârpan au fost delegați la Alba Iulia de Reuniunea economilor din Caransebeș. *Banatul și Marea Unire*, pp. 224-225.

⁶⁵ Elena Biju și Dimitrie Sgăvârdea au reprezentat Societatea femeilor române din Caransebeș, vezi *1918 la români*, vol. X, pp. 164-165.

Gheorghe Neamțu⁶⁷, toți oficerii gardei cu căp. Sabin Târziu⁶⁸, Reuniunea de cântări și muzică și încă vreo 60 persoane: domni, d-șoare, studenți etc.

4. Iarăși: Cântece, cântece...

Au plecat dimineața, cu un tren special.

Era iarna și era frig, dar în ciuda vremii au plecat mulți, îmbrăcați de iarnă, cu căciulă și cu... cocardă.

Tixiserăm trenul.

Eram în același cupeu cu protopopul Andrei Ghidiu și înotam toți în veselie care ne-ncălzea, ne aprindea, ne deschidea sufletele.

Și bine înțeles am cântat. Cu toții.

Răsuna trenul de doine românești, frumoase, melodii cu motive numai ale noastre, ne-ntrecute...

Iar gările sburau pe nesimțite, unele după altele. Și timpul sbura și el; se scurgea pe nesimțite. Eram bucuroși și mergeam cu voie bună la Alba-Iulia...

De la Subcetate încolo ne aștepta o surpriză. Simțirăm atunci mai tare ca oricând că suntem deja în România-Mare...

Ce mai însemnau inscripțiile ungurești din gări în fața tricolorului nostru? Ce mai însemnau toate rămășițele fostei stăpâniri în fața cântecelor românești cu cari eram întâmpinați? Căci de la Subcetate încolo furăm obiectul unei manifestații deosebite.

Pretutindeni pe unde treceam, ne-ntâmpinau coruri. Și salve răsunătoare, trase spre văzduh, umplând cu vibrații văile Carpaților. Și ecouri le răspundeau îndelung, până departe, pierzându-se... Pe când noi de plăcere... zâmbiam...

Apoi trenul pleca. Și-n gara următoare frumoasa întâmpinare se repeta. Parcă și mai entusiastă și mai caldă. Noi eram mișcați.

Și așa a fost până-n Simeria.

5. Închinare de steaguri...

Am ajuns acolo noaptea. Era răcoare de tot. Peronul lung al frumoasei gări era luminat tot.

⁶⁶ Iuliu Vuia a fost delegat la adunarea de la Alba Iulia de Reuniunea învățătorilor de la școlile confesionale greco-orientale din protopopiatele Timișoara, Belint, Banat Comloș, Lipova, Vinga. *Ibidem*, p. 75.

⁶⁷ Gheorghe Neamțu a fost delegat la adunarea de la Alba Iulia de Sfatul învățătorilor români din foșta graniță militară. *Ibidem*, p. 57.

⁶⁸ Sabin Târziu a fost ofițer pe frontul italian cu gradul de căpitan. Despre comportamentul lui pe front vezi Coriolan Buracu, *Amintiri, în Marele Război în memoria bănățeană, vol. I*, pp. 213-216.

Lămpi mari, sferice, atârnavau în şir lung şi luminos şi-n penumbra lor, tăcuţi şi trişti, lunecau funcţionarii fostei domnii...

Se întâlneau acolo trenuri după trenuri. Soseau unul după altul, cu locomotivele fluierând prelung.

Şi vagoanele vărsau tot valuri noi de români şi atunci avea loc un act impresionant. Se coborau întâi stegarii, fiecare consiliu îşi avea cu el tricolorul. Se aşezau cerc, unul lângă altul. Ceilalţi se făceau toţi roată în jurul lor. Şi pe când se făcea o tăcere mare, solemnă, steagurile se plecau unul către altul. Steaguri mari, grele şi frumoase... Apoi se porneau cântecele, iar gara răsuna în marea de acorduri puternice.

Cântau toţi împreună, veniţi de pretutindeni, bucuroşi. Şi veseli şi mândri de vremurile mari a căror martori erau...

Iar umbre negre, funcţionarii treceau abătuţi, împlinindu-şi mecanic aproape datoria.

Nu le avea nimeni grija.

Cine se mai gândea acum la neplăcerile de ieri? Nu se mai gândeau decât la viitor.

Erau cei cari aveau să realizeze Unirea!... Unirea!...

Adunarea cea Mare

Sosirăm la Alba-Iulia pe la 11 noaptea, pe o vreme urâtă. Ceaţă urăcioasă. Negru. Ploaie mărunţă, rece, deasă, pătrunzătoare. Ploaie de iarnă.

Şi cu toate astea, nimeni nu era indispus. Nici chiar trenul nu-i putuse obosi...

1. „De ce aţi pus adunarea la Alba-Iulia?”

Se încercă o încartiruire, furăm purtaţi prin băltoace. Ea însă, cu toată oboseala aranjorilor şi bunăvoinţa celor cari veniseră, n-a reuşit. Spre indignarea unui tovarăş al nostru, entusiast, care strigă:

„Apoi dacă aţi ştiut că n-aveţi unde să ne adăpostiţi, de ce aţi pus adunarea la Alba-Iulia?!“.

...Mai răstăcirăm mult în oraş şi mai ocolirăm, după putinţă, multe băltoace. În fine cineva ne spuse:

— „De voiţi un adăpost plăcut duceţi-vă la liceu. Este şi loc şi-i şi confortabil“.

Ne-am dus acolo. O clădire mare, solidă şi igienică, clădită cu grijă, aşa cum se obicinuia, de ce n-am recunoaşte-o, în fosta Ungarie.

S-au adăpostit acolo mulţi. Se vorbea, se cânta, se fuma...

2. O siluetă

Desprinsei atunci, din ceața fumului gros de țigări, o siluetă masivă, voinică. Un bărbat bine legat, cu musteți rebele și păr cărunt se plimba de la grup la grup, ascultând. Vorbea puțin, privea în toate părțile. Apoi a plecat.

Era dr-ul Alexandru Vaida-Voevod care venise, desigur, să cunoască „atmosfera”...

A doua zi îmi luai toate biletele de lipsă și în mase pornirăm spre Casinoul Militar. Mulțimea mergea liniștită. Țărani voinici făceau pe margini gardă. Arse de soare, fețele lor radiau inteligență și respirau sănătate. Erau în șube și pe umeri aveau puști...

Fuseseră întâi toți la biserică, unde în scaunul arhieresc a stat episcopul nostru...

Apoi s-a ținut Marea Adunare, ale cărei fapte și hotărâri se cunosc. De ce să le mai amintim și noi?...

Să povestim altele, poate sunt lucruri noi...

3. Salutul cel nou și altele...

„Bună ziua” și „Bună seara”, dispăruseră. S-au uitat. În locul lor se zicea: Trăiască România-Mare!

Așa se salutau toți, veseli.

Lumea era adunată în jurul Casinoului, unde sta în grupuri, vorbind. Studenți și clerici îi informa despre discuțiile dinăuntru, unde nu se mai putea pătrunde; locurile se ocupaseră dinainte de începerea adunării.

Expansiv din fire românul, serbătoarea îl făcea de-o frăgezime în spirit neobicinuită.

Era de-o spiritualitate mare, fină, originală. Imaginația-i lucra neobosită. Și făceau, adesea, acte uimitoare...

Erau exuberanți chiar ardelenii cei tacticoși și potoliți și cu atât mai mult bănățenii, mai veseli de la fire..

Imaginația lor aprinsă, îi ducea la hotărâri din cele mai fanteziste.....

Venit cu cei din Caransebeș era și fruntașul Mon Boariu. Un bănățean voinic, mare și deștept. Dispus la glumă. Ne trezirăm deodată că se desprinde dintre noi și se apropie de-un oficer.

Simplu, liniștit și cu multă franchise în glas îi spuse:

— Domnule, sunt hotărât să nu plec de aici fără' să sărut un ostaș român. Dumneata, precum văd, ești unul de aceia, dă-mi voe să te sărut.

Ostașul îi permise. Și Mon Boariu îi pecetlui cu câte-un sărut apăsător pe cei doi obraji.

— Ei bine, zise apoi soldatul, să ştii că ai sărutat pe generalul...

Întâmplări de asemenea fel au fost desigur multe. N-am povestit decât asta, care am văzut-o.

4. Proclamaţia

Apoi se vesti sutei de mii de români Unirea. A vestit-o episcopul caransebeşenilor: dr. Elie Miron Cristea. A vorbit frumos, ca totdeauna. În împrejurări ca cele de atunci, toate par mai frumoase, însă şi de aceea şi cuvântarea lui...⁶⁹. Şi ne-a şi pătruns şi mai mult...

Privi întâi de-a lungul istoriei. Fraza era caldă şi mângâietoare, blândă şi aspră, ironică şi batjocoritoare.

Aminti, preamărindu-i, pe Bărnuţ şi pe Bălcescu şi pe Horia, Cloşca şi Crişan şi venind la timpurile de atunci, pe asprul şi abilul Ion Brătianu şi iluminatul Wilson.

5. Acasă

Iar zilele adunării se terminară, iară noi ne-am întors. Ne arajam impresiile, ne potoleam, ne trezeam din beţia bucuriei.

Şi trenul ne duse din cetatea lui Mihai din nou acasă...

Cei de acasă trimiseseră adunării telegrama aceasta:

CONSILIUL NAŢIONAL ROMÂN

GYULAFEHÉRVÁR

Salutăm cu dragoste Marea Adunare şi aderăm cu însufleţire la hotărârile ei:

Filaret Musta arhimandrit, *dr. Iosif Traian Badescu* protosincel, *dr. Petru Barbu*, *Alexandru Diaconovich*, *Ioan Dobromirescu*, *Petru Mihalescu*, *Pavel Goanţă*, *Dimitrie Jian*, *Laurenţiu Sandru*, *Ioan Piso*, *Vasile Mariţia*, *Nicolae Velcu*, *Isidor Tătariu*, *Iefta Biju*, *Lazăr Şciopon*, *Petru Lepa*, *dr. Nicolae Ionescu*, *dr. Iosif Olariu*, *Aurel Moacă*, *George Buru* preot gr. ort., *dr. Dimitrie Cioloca*, *dr. Constantin Popasu*, *dr. Virgil Budinţianu*.

Le povestirăm impresiile ce ne copleşeau. Aveam tot aşa mare nevoie de povestirea lor, ca şi cei ce ascultau.

Fusesem la Alba-Iulia... Am votat şi noi Unirea...

Contribuisem şi noi la împlinirea idealului nostru...

Cum la-nceput nu se vorbise decât de ceea ce are să fie la adunare, aşa acum nu se vorbea decât de ceea ce a fost.

⁶⁹ Cuvântarea episcopului Miron Cristea la Alba Iulia, în *Banatul şi Marea Unire*, pp. 134-137.

Se vorbea de lumea multă ce a luat parte. De entuziasmul ei. De cuvântările impresionate cari s-au ținut.

Și din nou de Maniu și de Vaida și de Cicio-Pop și de...

Iar „Lumina”, ca totdeauna, se grăbea să-i informeze conștiincios.

Și dr-ul Cornel Cornean le-a spus că 1/XII. 1918 e Ziua Învierii și „Lumina” le-a spus că au fost 100 de mii de oameni, că episcopul lor a stat în scaun arhieresc, că au fost 1228 de delegați și de „vestirea unității naționale”...

Și lumea le citea atent, le comenta și se bucura. Era doar un lucru așa de mare.

Erau în țara lor, erau ei stăpâni, copiii aveau să-nvețe în limba lor dulce, mlădioasă.

Și au văzut cu ochii lor înfăptuirea Unirii...

Partea a II-a

Sârbii și francezii

Capitolul al cincilea

Oaspeții sârbi

1. Oaspeții

În noemvrie 1918, deci înainte de adunarea de la Alba-Iulia, sosiseră sârbii.

N-am vorbit de ei mai înainte dinadins. Nu voiam să turburăm frumoasele impresii, amintind urâta purtare a aliaților noștri ce ne veneau ca prieteni.

Fuseseră trimiși aici să susție ordinea, să ne apere. Ne-a venit o trupă cam nedisciplinată, care nu mai asculta decât ceea ce voia, numai când voia și numai de cine voia.

Nu o dată oficerul era la discreția trupei.

Am fost martor la un caz.

Soldații, beți, trăgeau cu arma în dreapta și stânga, dintr-o trăsură în care eram cu un oficer al lor, Popovici din Timoc.

Gloantele puteau să lovească în casele de pe o parte și cealaltă a drumului și oficerul căută să-și potolească soldații. Ei n-au ascultat. Nici la porunca comandantului lor. Și n-au încetat pușcăturile decât la argumentele de ordin sentimental ale unui tovarăș al lor.

Cazul nici nu-i așa de... caracteristic. Au fost altele mai grave. Căci soldații aceștia veniți ca susținători ai ordinii erau mai mult provocatori de dezordine.

Se plimbau înarmaţi, sfidau trecătorii, intimidau comercianţii şi plăteau vizi-
tiilor cursele cu ameninţări elocvente de revolver... Noaptea aveau un sport
original. Apucaţi, desigur, de... nostalgia Balcanilor, chiuiau şi sperînd liniştea
locuitorilor trăgeau salve de puşti, pe când paşnicii caransebeşeni tremurau de
frica glonţului ce poate să răţacească. Oricât de viteji ar fi fost, sârbii în... forma asta
a lor nu erau indicaţi pentru susţinerea ordinei.

Poate în alte părţi au fost mai... disciplinaţi... Vorbim de ceea ce am văzut aici.

2. „Nu ştiu cum va fi cu Banatul...”

Veniseră într-un ținut al nostru, ce fusese al altora și la care sperau și ei. Buni patrioți,
comandanții lor îl credeau deja al lor și de aceea, departe de-a susține acțiunile
noastre contra ungarilor, se purtau cu noi nepoliticos și erau aproape prieteni cu
ungurii.

Ne făcuseră greutăți și când am pregătit adunarea de la 1 dec. 1918 și ne
făceau neplăceri și acum, ori de câte ori ne dădeam vreunei manifestări naționale.
Argumentul lor simplu, impus cu un... original gest de amenințare, arătând spre
Albania ori imitând gestul călăului când strânge lațul, era: „Nu se știe încă ce va fi
cu Banatul” ...

Veniseră pe la sfârșitul lui noembrie, anunțați de-o patrulă de călăreți cari ne-au
venit într-o seară răcoroasă...

3. Simpatie... stranie

I-am primit prietenește și, natural, le-am oferit tradiționalul banchet, bogat, priete-
nos, sincer, cel puțin din partea noastră.

Eu n-am fost acolo de la-nceput. Întârziaseam din cauza unei însărcinări din
partea C.N.R. Fusesem la Glimboca să aplanez un conflict.

Când am ajuns la banchet veselie era în toi. Am cântat și locotenentul Panta
Țvejici, un om voinic și bărbat simpatic de altfel, îmi spuse prin d. Dușan Pavlovici,
comerciant aici, că-i sunt „foarte simpatic”. Departe de-a mă măguli afecțiunea
neașteptată a ofițerului, îmi produse un fior rece, „simpatia sârbului nici nu mi-a
fost de folos” ...

Era un augur al prietenescului tratament ce aveam să-l... îndur.

4. Căpestre, hamuri etc.

Instalați pe aceste meleaguri ca stăpâni, e natural că sârbii să fi fost... incomodați de
aspectul demn al gărzilor noastre.

Oriunde se duceau întâlneau și autoritățile noastre carabine. Asta-i supăra și
cerură desființarea lor. Spre regretul locuitorilor, ordinul fu executat. Rămâneau
numai consiliile, cari continuă româneasca-le activitate și pe mai departe. Căci
poporul li se adresa și acuma tot lor...

Sârbii avură apoi grijă... nu să ia locul gărzilor, ci să pună mâna pe efectele lor, cari știm că erau frumoase.

Ei aflară de tot ce garda posedă, dacă nu ne-nșelăm prin poliție detailat, exact, fără nicio omisiune și prin șeful poliției Reichl făcură demersurile necesare pentru obținerea lor.

Se gândiră întâi la caii și trăsurile gărzii, apoi la hamuri și apoi la armele pe cari le avea și la cele cari le împărțise.

Cereau ca toate acestea să li se predea lor și făceau răspunzători pentru armele împărțite pe cei cari le-au dat poporului...

Ținură socoteală chiar de căpestrele cailor și le-au cerut în repetite rânduri...

În fine căp. Ion Maniu, președintele sfatului nostru militar, le trimite următoarea adresă, de care ia notă Reichl, șeful poliției:

ONORATEI POLIȚII MAGISTRATUALE

CARANSEBEȘ

În conformitate cu scrisoarea dv., dtto 26 nov. 1918, Nr. 2569 cap., avem onoare a vă comunica următoarele:

Cu ocazia sistării gardei naționale române din loc am împărțit între locuitorii orașului nostru caii și trăsurile etc. ce stăteau la dispoziția gărzii și erau proprietatea Caderului de artilerie din loc și anume:

2 cai și 1 trăsură, rezervată pentru trebuințele Consiliului Național Român, la Comunitatea de avere.

2 cai la Ion Șușoiu

2 cai și 1 cocie la George Micșescu (str. Șpornului)

2 cai și 1 cocie la Ioan Davidescu (str. Gării)

2 cai și 1 cocie la Nicolae Bota

2 cai și 1 cocie la Nicolae Groza

4 cai și 1 cocie la Const. Stroița, nr. 782

2 cai și 1 cocie la Ed. Bastius (locot. Biju)

Total: 18 cai și 6 trăsură + 1 trăsură

Observăm că unde sunt trăsură sunt și hamuri, iar la C. Stroița se află și o șeauă.

Caransebeș, la 28 noemvrie 1918

Ioan Maniu căpt.

Dr. Petru Barbu

Și C.N.R. nu mai fu plictisit cu astea.

Faptul este caracteristic pentru mentalitatea acestor oameni, cari veniți să susție ordinea se ocupau de căpestre, de hamuri, provocau oamenii, ne sistau gazetele, suspendau și arestau învățătorii.

Cât privește ordinea?...

Patrurile lor soseau după aplanarea conflictelor. Dovadă această informaţie din „Lumina”:

„Comitetul naţional din Bozovici, delegând pe dl. locotinent Conciatu Ion de a alcătui siguranţa Almăjului, acesta a şi alcătuit, ca gardă Naţională Batalionul General Drăgălina, având în fiecare comună câte un pluton. Când ordinea era perfectă a sosit un escadron de cavalerie sârbă. Populaţia aşteaptă armata româno-franceză. Pe vineri vor fi acolo. Drapele româneşti fâlfâie pe toate edificiile”.

(Nr. 47, 29 noembrie/12 decembrie 1918)⁷⁰.

Şi nu era de mirare. Cum să aibe ofiţerii timp să trimită oameni la vreme când ei erau ocupaţi cu dificila chestie a căpeştelor, hamurilor, trăsurilor etc. etc.

Cu toate astea, protopopul Ghidiu Andrei le trimisese următoarele:

Cătră

COMANDA TRUPELOR REGEŞTI SÂRBEŞTI

în LOC

Consiliului Naţional din Caransebeş i-a venit la cunoştinţă că în cercul pretorial al Bozoviciului şi îndeosebi în comuna Bozovici sunt mari tulburări: furturi, jafuri, devastarea liniilor telefonice şi telegrafice, devastarea plantaţiunilor de scut (arborilor) de pe lângă drumuri, tăierea pădurilor erariale şi ale Comunităţii de avere, la ordinea zilei.

Pentru restabilirea siguranţei publice şi pentru susţinerea ordinii, recercăm Onorata Comandă militară să binevoiască a trimite de urgenţă un detaşament de 20-30 de oameni în comuna Bozovici. Întrucât nu ar fi momentan atâţia soldaţi disponibili în loc, ne rugăm să se recerce comanda superioară din Lugoj pentru trimiterea forţei brachiale.

Caransebeş, din şedinţa C.N.R. ținută în 5 decembrie 1918.

Consiliul Naţional Român Secţia Caransebeş
Andrei Ghidiu, preşedintele C.N.R.

Iar ordinea fu restabilită tot de ai noştri.

Şi sârbii erau prieteni cu străinii, nu cu noi.

Nouă nu ne făceau decât neplăceri şi ne ţineau sub supraveghere. Ne urmăreau pas de pas. Şi în tovarăşul de masă cu care cântam seara se ascundea şi un spion, care-şi însemna cu grijă fiecare cuvânt care-l pronunţai...

Ne urmăreau în călătorii şi ne citeau chiar scrisorile.

Întâmplările ce urmează să le povestim sunt doveditoare.

⁷⁰ Vezi *Banatul şi Marea Unire*, p. 309.

5. Vizite

La 26 decembrie 1918 se anunțase trecerea generalului Berthelot prin Caransebeș. Faima viteazului trimis al Franței pe câmpurile de luptă ale ostașului român venise și la noi.

Se hotărî o primire mare, o primire frumoasă, așa cum sunt primirile românilor către prietenii lor...

Și de aceea, generalul Berthelot prietenul nostru era așteptat încă de dimineața.

Și l-am așteptat până seara căci el, care venea cu un tren ce stătea când voia poporul și pornea când generalul își termina convorbirile cu el, n-a sosit decât atunci.

Între asta s-a anunțat și vizita unui voivodin sârb Bojevič, care venea de la Lugoj.

Comandantul Panta Țvejici trimise după primarul orașului Frideric Pauck, care fu silit să se ducă la gară cu consilierii săi, scos din biserică de molestările sârbilor.

A-ntâmpinat pe viteazul sârb în românește, ceea ce supără mult pe Panta, ca și pe oaspele distins, cu câteva fraze obicinuite, reci, politicoase, cari erau... de rigoare.

Toate acestea au indignat comandanții sârbi, cari chemară apoi la ordine pe corectul primar care a avut în această vreme o purtare cât se poate de frumoasă și care, la întrebarea că de ce a vorbit românește, a răspuns că întrucât aparține statului român nu poate vorbi decât românește.

Inevitabilul nu știm ce va fi etc. etc... a fost pronunțat desigur și atunci...

Indignarea sârbilor crescă și mai mult când au văzut marea primire ce i s-a făcut lui Berthelot.

„De toate astea, ziceau ei, nu-i vinovat decât C.N.R”.

6. O audiență

Și Panta chemă C.N.R. la Pavilion ca să-i vorbească. Erau acolo toți membrii în frunte cu Prea Onoratul domn Andrei Ghidiu, dr-ul Petru Barbu și dr. Moise Ienciu, care venise deși nu făcea parte din consiliu.

Locot. Panta voia să fie grav: era serios, avea vocea aspră și se-nțelegea cu noi, poate intenționat, printr-un simplu soldat.

Ne spuse că de ce facem propagandă, de ce nu-i respectăm ordinele, de ce nu ținem seama de măsurile pe cari poate să le ia etc. etc.

Soldatul traducea vag, neprecis, șters.

Era un mediocru și noi îi cerurăm un interpret mai inteligent care, oricum, să ne poată cel puțin înțelege.

Panta acceptă pe prof. A. Buţiu care era cu noi şi ştia sârbeşte.

– „Noi n-am făcut propagandă” – îi răspunde unul dintre noi.

– „Ba s-a făcut” – răspunse Panta. Şi apoi:

– „Ştiţi ce-a făcut Cristea?”.

Episcopul nostru închinase cu d. Vaida, d. Hossu şi d. Goldiş pământul Ardealului şi Banatului regelui Ferdinand.

Panta credea că de lucrul acesta frumos, care-l supăra, trebuie să se folosească contra noastră.

Îi răspunserăm:

– „Ştim”.

Mirat de calmul nostru şi intrigat de preciziunea şi politeţea cu care i se răspundea, Panta îşi continuă acuzaţiile nervos:

– „Aţi îndemnat feciorii să între în armata română!”. I se răspunse:

– „N-am făcut-o!”.

Acuzaţia produsă uimire. În faţa lui Panta asta constituia o... crimă!

– „Ba da!”, zise Panta, „şi cel ce i-a îndemnat e aici. E Pan Neamţu! Şi de aceea, numai fiindcă-l consider ca prieten nu-i încă în Albania”.

Rămăsei mirat. Cele spuse de Panta nu erau într-o totul inexacte. Într-adevăr, într-o scrisoare îmi îndemnam fratele care era în Ardeal să între, dacă se va cere, în armata română. Să fi făcut Panta aluzie la asta? Să fi prins Panta scrisoarea? S-o fi citit?

Eram nedumerit şi la primul moment nu-i putui răspunde. Atunci, foarte diplomat, calm, vorbi prof. dr. Ienciu:

– „Nu ştiu dacă-i adevărat ce-ai spus referitor la domnu Neamţu. Dar oare asta constituie o crimă? Oare nu-i corect ca d. Neamţu să îndemne feciorii să între în armata română? Oare armata română nu-i aliata dumneavoastră? Să-i fie îndemnat poate spre unguri, cari sunt duşmanii noştri şi ai sârbilor?”. Prins în această formă de dialectica inteligentului profesor, Panta cedă.

Se potoli şi la plecare ne oferii chiar ţigări. La plecare, arătând spre lampa care spânzura, îmi zise cu ciudă:

– Eşti bun de spânzurat.

– Ba tu! i-am răspuns.

Neîncrederea sârbilor în noi n-a scăzut însă. Ei continuă să ne fie aceiaşi duşmani tăcuţi. Şi Panta ne păstra aceiaşi ură, aproape inesplicabilă. „Nu ştim ce va fi cu Banatul!” era prea vag.

Şi în cele din urmă trebui să fug de acasă. Şi spre siguranţă îndreptăţită, fugiră şi dr-ul Petru Florian şi Iuliu Vuia.

7. Fugă

A trebuit să fug, informat fiind de cunoscuți despre cele ce se vorbeau de mine în cercurile oficerilor sârbi, în ziua de Botez, când sârbii, buni ortodocși erau toți la serviciul divin.

La Boboteaza din 1919, la serviciul divin de sfințirea apei serbat de P.S.S. dl. Episcop dr. M. E. Cristea, încunjurat de mare sobor de preoți, s-a numit pentru întâia oară, pomenindu-se la polichron de protodiaconul dr. C. Cornean: Majestatea Sa Regele tuturor Românilor Ferdinand I.

Comenduirea Pietii sârbă nu voise să-mi dea legitimație în regulă cum, sub pretextul că se duc în interesul locuitorilor orașului, obținuseră dr-ul Florian și Iuliu Vuia.

Am plecat de aceea cu o trăsură, pe care ne-a pus-o la dispoziție primarul Frideric Pauck.

... Și ne-am refugiat la Sibiu. Aveam la mine și două scrisori, una către dl. I. Maniu, președintele Consiliului dirigent și alta către dl. general Moșoiu, din partea episcopului, pe atunci dr. E. Miron Cristea, ce-mi fusese tot timpul un bun sfătuitor...

La Sibiu eram în siguranță. Acasă soldații sârbi și poliția mă căutau. Împreună cu tovarășii mei ne-am prezentat la șeful Consiliului Dirigent, la dl. Iuliu Maniu.

8. Iuliu Maniu

Îi spuserăm cu încredere păsurile noastre și-l rugarăm, ca pe cât e posibil, să caute scoaterea noastră de sub prieteneasca grijă a sârbilor.

Ne spuse că lucrează în această direcție și ne vesti că vom ajunge într-o zonă franceză.

Asta ne înveseli...

Dl. Iuliu Maniu ne făcea în acele clipe impresia unui om obosit. Preocupat încontinuu de griji multe. Și mari. Nu griji mărunte, cari încrețesc îngustele frunți ale multor din politicianii zilelor de azi, ci griji mari, cari erau ale neamului întreg... Marele român ne impresiona. Nu-l văzusem până atunci pe acest bărbat ce avusese în mâni destinele noastre.

Cuvintele lui ne înveseliră sufletul obosit de nesiguranță... Mai cercetarăm apoi și pe dl. general Moșoiu care era împreună cu mareșalul Petain, căruia cu ajutorul unui redactor de la „Renașterea Română” i-am înmănat un *Memoriu* în numele Banatului, în care-i vorbeam cu dovezi de abuzurile sârbilor...

9. Întoarcere

Apoi eu și Iuliu Vuia, dr-ul Florian rămânea în Sibiu, voirăm să ne-ntoarcem.

La Hațeg furăm opriiți, spunându-ni-se că sârbii ne caută încă și vor să ne aresteze. Măsura înștiințării o luase dl. Frideric Pauck. Ea a însemnat salvarea noastră...

M-am întors la Sibiu. Iuliu Vuia rămase în Haţeg, la fiul său. În fine, aflai că pot să mă-ntorc în Caransebeş; găsi în locul sârbilor prietenii francezi.

Capitolul al şaselea

Prietenii francezi

1. Potalire

Şi am ajuns la anul 1919.

Anul care ne adusese Unirea trecuse. 1918 s-a dus după ce ne dăduse o mare, cea mai mare bucurie şi ne dusese nepoliticoşii oaspeţi sârbii. 1919 nu mai este de fierberea înaintaşului său. C.N.R. are o activitate mai puţin intensă ca înainte, împrejurările nu-i mai cer aceeaşi încordare. Şi el li se acomodează şi se ocupă de lucruri mai... neînsemnate: chestiuni... casnice, mici neînţelegeri etc. etc.

Atmosfera era mult mai plăcută, căci locul uniformelor cafenii îl luaseră seninele uniforme albastre, purtate îngrijit de soldaţi prietenoşi, cari în orele libere se jucau cu copiii pe stradă, cu bulgări de zăpadă.

2. Iar Stendahl

Citasem înainte pe Stendahl. Rândurile se potriveau întocmai împrejurărilor de la noi. Mai este un pasagiu, tot aşa de potrivit. E vorba de armata franceză faţă de milanezi:

„Aceşti soldaţi francezi râdeau şi cântau toată ziua... La ţară se vedea, sub poarta colibelor, soldatul francez ocupat cu legănarea copilului stăpânei lăcaşului şi aproape-n fiecare seară vreun tambur, cântând cu vioara, improviză vreun bal...”

Urmaşii ostaşilor lui Napoleon erau copiile înaintaşilor lor: erau de aceeaşi vitejie şi erau tot aşa de prietenoşi.

3. Berthelot

Solul lor fusese vifeazul general Berthelot. Drumul său, atât prin Banat cât şi prin Ardeal a fost un triumf.

Pretutindeni l-au întâmpinat cu coruri, pretutindeni cu steaguri, pretutindeni cu prietenie, cu dragoste, cu încredere în naţia pe care-o reprezenta.

Noi l-am aşteptat o zi întreagă. L-au aşteptat în acea seară mii de oameni. Veniseră toţi să-l vadă pe acest mare prieten al nostru.

Ce deosebire între primirea voivodinului sârb şi a generalului francez! Şi cât de semnificativă!... Reuniunea de cântări şi muzică a noastră, vechea noastră societate de cântări care luase parte la toate manifestările româneşti de aici, era acolo şi acum. Cu grijă pregătiseră ca s-o cânte puternic, impresionant, Marseilleza.

Ostașul prieten era așteptat cu înfrigurare... L-au întâmpinat cu strigăte de prietenie, în timp ce sârbii priveau mânioși. A fost salutat călduros de episcopul Cristea. I-a răspuns generalul. Cu încredere românii îi dădură un memoriu, spunându-și dorința de-a ajunge sub români...

Mulțimea-l aclama cu frenezie. Vagonul i se umpluse de flori... După o jumătate de oră îi petreceau trenul cu ochii... Asta era înainte de sosirea armatei. A fost la Crăciunul din anul 1918.

Și tot așa de bucuros au primit caransebeșenii și primii soldați francezi, cari ne veneau în locul sârbilor, înlocuiți prin surprindere, fără să aibe timpul să ne ia ceva, așa cum făcuseră în alte părți...

4. Cei legați...

Au plecat în luna ianuarie, în dimineața zilei în care ne soseau francezii.

Legăți între ei de mâni și legați apoi de cozile catârilor, duceau cu ei vreo cinci români, în strae țărănești...

Bieții oameni erau triști. Purtau capul plecat în jos. Se gândiau, de bună seama, la cei pe cari îi păraseau; la căminul lor liniștit ce-l aveau, să-l schimbe cu cine știe ce închisori murdare...

5. Comuniști, socialiști !?!

Francezii ne descrețiră din nou frunțile. S-au instalat în cazărmile orașului și fură niște oaspeți priviți pretutindeni cu simpatie.

Între astea, apăărură niște... indivizi noi, niște... agitatori. Își ziceau marxști, socialiști, comuniști... Nu știau bine ce sunt, nici chiar ei. Erau după împrejurări, fie una, fie cealaltă. Pentru ei lucrul era foarte simplu. Principalul era să strige toți: „Elmultak az idök midán önök paraziták” etc. etc. sau pe românește: „Au trecut vremurile când d-voastră paraziții ne sugeați sângele...”.

Fraze memorizate de oameni mediocri, cari credeau că vremurile-s ale lor.

Citau adesea din teoreticieni cunoscuți și în ignoranța lor îi răstălmăceau în așa fel că scrisul unui Marx ori Kautsky nici nu mai era de recunoscut...

Amenințau cu gârzi roșii, ne ofenzau preoții, țipau că vor schimba bisericile în grajduri, făceau pe stăpânii, cereau la primărie cheile, bugetul și vânturau ideea unui tribunal revoluționar.

Aveau un sprijin destul de însemnat în jandarmii unguri, cei cari purtaseră odinioară și clătinau încă și acum, pe ici pe colo, temutele pene de cocoș...

Acuma, ca să fie întru toate ideilor lor, ca să fie egali, își smulseseră gradele și se alăturară nou înființatului „Sfat Muncitoresc”.

Se vorbea că acești jandarmi, împreună cu Sfatul, o să atace trupa franceză.

Luarăm svonorile în serios, mai ales că, într-adevăr, în oraş erau foarte mulţi jandarmi unguri... şi înştiinţărăm şi căpitanul francez De Cabarus, oferindu-i şi ajutorul feciorilor noştri. Căpitanul ştia de astea şi era foarte liniştit şi mai mult, ca o răutăcioasă ironie, fixă în peretele cazarmii din piaţă două mitraliere. Mirare! Bieţii socialişti, comunişti etc. etc. au înţeles gluma francezilor şi... s-au indignat de provocare, ziceau ei. Au anunţat asta prietenului lor, generalul Farré.

6. Generalul socialist

Acesta vorbise odată cu unul din leaderii Sfatului Muncitoresc. Vorbise cu vreun anumit Nissner şi l-a întrebat dacă-i comunist ori socialist?

Din întâmplare şi fericire pentru el, bietul agitator a răspuns socialist. Generalul francez, socialist desigur convins, şi în orice caz stăpân pe ideologia socialistă şi crezând că serveşte o cauză pentru care luptă şi el, a dat mâna cu leaderul Sfatului şi poate i-a zis tovarăş...

Aşadar generalul Farré⁷¹, ascultând cele ce-i spuneau... socialiştii noştri, retrase trupa franceză de aici, punând cazarmile la dispoziţia Sfatului Muncitoresc.

Caransebeşul era fără armată. Sfatul Muncitoresc, fidel firii sale, era agresiv, aşa cum era natural să fie o grupare de... mediocri...

7. Colonelul Remeaun

Nevoind să discute ei cu Sfatul, intelectualii oraşului, a parazitak, cerură de la Lugoj o comisiune care să cerceteze situaţia. Ea nu întârzie să vie. Făceau parte din ea un colonel francez şi prefectul-delegat Aurel Izekucz⁷².

Colonelul, după ce văzu starea lucrurilor, desfiinţa Sfatul. Îl declară desfiinţat.

Pe când se ţinea şedinţă, discutându-se astea, iritaţi de demersurile socialiştilor ţaranii oraşului veniră la primărie ca să ceară sfaturi. Primarul le spuse despre comisiunea ce era aici şi le spuse să vie din nou după masă. Şi ei au şi venit. Dimineaţa nu veniseră decât câţiva. Acuma umpleau sala primăriei.

Pe afară socialiştii împrăştiau foi volante cu: „Bunul meu e bunul tău şi bunul...”; „Nu ne trebuie Domni”; „Jos cu paraziţii societăţii”; „Trăiască muncitorimea” etc. etc.

8. Păţania a doi oratori

Unul dintre ei avu nefericita inspiraţie de-a ţine un discurs celor adunaţi chiar acolo în sală. Vorbi cât vorbi şi de-odată cineva îl apucă de guler şi bietul om se trezi pe scări.

⁷¹ Generalul Léon Farret a fost comandant al diviziei 11 colonială, a fost favorabil vechii administraţiei, avea convingeri socialiste.

⁷² Aurel Issekutz a fost desemnat de francezi comite suprem al noii unităţi administrative, comitatul Lugoj.

În fine veni primarul cu prefectul ca să vorbească cu poporul. Demnul prefect făcu marea greșală că vorbi ungurește, în sală se porniră murmure, se făcură apostrofări și se produse sgomot mare. Poporul era nemulțumit. Socotea gestul prefectului ca o sfidare, dat fiindcă știa românește foarte bine. Îi cerură să vorbească românește. Prefectul se indignă. El nu voia să primească lecții. „Nu știți să vă purtați cu un prefect”, zise el.

Poporul avea altă părere: prefectul nu s-a știut purta cu el. Și avea dreptate.

Poporul fu liniștit de dr-ul C. Cornean, care le rezumă cererile și prin o delegație le comunică prefectului. Acesta, liniștindu-se, s-a întors în adunare și vorbi din nou. De astă dată, spre mulțumirea tuturor, în românește. Poporul plecă strigând: Trăiască România Mare!

D-nul prefect-delegat Aurel Izekucz auzea...

Sfatul muncitoresc își încheiase rolul. Tovarășii, socialiști, comuniști, marxiști, bolșevici și celelalte, se treziră din visul lor, cu paradise roșii etc., la gestul autoritar al colonelului francez. Au trebuit să se trezească, mai ales când în locul detașamentului plecat a venit altul, tot așa de corect, tot așa de civilizată, tot așa de energic.

9. Plecarea lor

Apoi, terminându-și misiunea, francezii plecară. N-au plecat ducând cu ei oameni legați și lăsând în urma lor tristețe. N-au plecat smulgând din sânul familiilor lor tați. Și nici provocând un suspin de ușurare. Au plecat tot așa de veseli cum au venit. Și au lăsat în urmă amintirea unor prieteni buni și a unor soldați corecți.

Locuitorii le prinseseră câteva expresii.

Copiii știa să le strige: „Bonjour” ori „Bonsoir”...

Săracii, se obicnuiseră să primească pesmeți... Și toți cunoșteau câte unul din acești soldați cari au luptat, cari au suferit și cari ne-au ajutat... Și se mirau ca odinioară acei milanezi, iertați că-i amintim din nou, cum pot fi acești băeți, cari or fi fost la Verdun și la Marna și la Deuaumont și la Meusa și în atâtea alte lupte grozave, așa de veseli...

10. C.N.R.

Între astea, Consiliul lucra la întocmirea răspunsurilor la chestionarele trimise de comandatura franceză. Le înțeleseră de la început importanța și de aceea lucrau cu cea mai mare grijă. Le sosise în acest sens și o adresă de la Consiliul Dirigent din Sibiu.

Întrebările erau referitor la toate ramurile de activitate și Consiliul a împărțit munca, luând fiecare câte-o chestiune asupra lui.

Legătura între C.N.R. și francezi o făcea un bărbat ager, activ, cu dragoste de muncă și neam, care se pusese în slujba Consiliului cu trup și suflet. O făcea din plăcere știind mai ales că face astfel și un serviciu societății în care trăia. Era totdeauna gata să îndeplinească cât se poate de bine orice chestiune cu care-l însărcina Consiliul. Și nu era membru al Consiliului...

Lucra încontinuu, fără șgomot. Asculta, își formula părerile și apoi își îndeplinea însărcinarea. Lucrase febril și la înființarea consiliului... Era dl. Augustin Munteanu, harnicul director de bancă, a cărui cunoștințe de limba franceză ne-au fost așa de folositoare.

Ar fi fost o greșeală să nu-l amintim...

Lucrul, de altfel, nu mai era mult. Ședințele se țineau mai rar. Chestiunile de debătut erau mai puține. Lucrul cel mult, cel însemnat, trecuse... În curând apoi, după vreo câteva luni, toate erau în mâna românilor.

Și Consiliul Național Român avea să-și încheie și el rolul, după ce-și făcuse datoria pe deplin...

Capitolul al șaptelea

Școlile și noua stăpânire

1. Introducere

Intenționez un capitol al preluării tuturor oficiilor.

Socoteam că el ar fi interesant și nu fără interes documentar.

S-ar fi oglindit acolo, în zugrăvirea ori numai schițarea acelor momente și mentalitatea celor cari plecau și a celor cari veneau.

N-avem datele necesare.

Cunoaștem în amănunt doar preluarea școlilor. E poate cea mai interesantă.

Majoritatea elevilor în școlile de aici o formaseră totdeauna români. Școala ungurească voia să-i desnaționalizeze. Nu s-a putut. Sentimentul lor național era prea puternic înfipt în conștiința lor, decât să poată fi smuls cumva...

Corpul profesoral unguresc era poate cel mai șovinist corp din Ungaria. Își iubeau neamul până la fanatism și nu voiau să-nțeleagă că și noi aveam dreptul și datoria să ni-l iubim pe-al nostru.

Și-și iubeau și meseria și o exercitau într-un mod frumos, cu dragoste și știință și nu este de mirat dacă la părăsirea catedrei au fost emoționați...

Le înțelegeam și noi emoția. Și chiar îi cinsteam pentru frumusețea asta sufletească ce-o manifestau.

Dar curios, nu s-au putut toți opri s-o lase, impresia ce ne-o făceau, neștirbită...

I. Școala primară

Și acum iată predarea școlii primare. O povestește într-un „Anuar” al ei învățătorul Pavel Jumanca :

Momente ce nu trebuie uitate
Din istoricul școlii

„Când neamurile serbau pogorârea Duhului sfânt asupra pământului, elevii școlii civile din acest edificiu săvârșesc cel dintâi act național din viața acestei școlii: sub ochii și protestul profesorilor lor unguri pun drapelul național și emblema țării românești pe frontispiciul școlii. De la biserică o lume uriașă a însoțit pe elevii și elevele școlii, îmbrăcați în haine naționale, până aci la școală. Și când emblema României și drapelul național au fost așezate spre o vecernică stăpânire, o lume întreagă a plâns atunci de bucurie. Lumina razelor de soare ce se reflecta din emblema țării și drapelul neamului a răsbunat sufletele năcăjite, cari au primit în acest edificiu hulă și batjocură.

E demnă de amintit vorbirea rostită de directorul școlii primare Alexandru Nemeș în conferința corpului didactic de la această școală, ținută în 6 ianuarie 1919.

«Din prilejul acestui an nou, cel mai trist din viața neamului unguresc, recomand tuturor colegilor răbdare nemărginită, încredere oarbă în puterea de viață a neamului unguresc și credință neclintită în victoria dreptății și moralității. Dacă dezastrul de la Mohács, robia de 150 de ani a turcilor și luptele nesfârșite pentru liberarea națională n-au răpus Ungaria, nu va pieri nici acum. Polonia sfâșiată s-a renăscut azi, pe când Rusia, asupritoarea sa, se sfâșie azi între sine. Și noi, cari suntem trântiți acum sub călcâiul inamicilor dinlăuntru și din afară a țării, să fim siguri că cu cât e mai mare nedreptatea ce ni se face azi, cu atât va fi mai amară pentru dânșii ziua când cerul neamului unguresc se va însenina din nou. Noi poate că aceste timpuri nu le vom mai ajunge, dar avem datoria, să pregătim neamul cu răbdare, muncă și credință în viitorul său».

Era glasul de durere al unui suflet ce se duce, ultima izbucnire a unei vieți ce se stinge, ultimul strigăt de disperare al unui cult sfărâmat.

Au venit apoi zile mai bune și pentru noi. Oșteanul român a pășit și pe pământul Bănătuului. Învățătorii și profesorii sunt poftiți să facă jurământul de credință către statul român. Momente grele au fost acestea pentru dânșii. Rostul unei munci de sute de ani se prăbușește ca un vis. Principii, convingeri, totul se sfarmă. Și din toți muncitorii școlii, singurii cari fac cu bucurie jurământul de credință sunt singurii români, învățătorul Gheorghe Neamțu și soția sa învățătoarea Elisaveta Neamțu.

Învăţătorul Gheorghe Neamţu, numit de stăpânirea românească directorul şcolii, e însărcinat cu preluarea şcolii primare şi civile cu întreg edificiul. Acum se începe calvarul unor suflete cari s-au jertfit pentru o concepţie de stat greşită, pentru un cult fals. Neuitat va rămâne în sufletul celor cari au fost de faţă momentul când directorul Gh. Neamţu se prezintă în faţa întregului corp profesoral de la şcoala civilă şi în numele stăpânirii româneşti cere şcoala şi averile sale. Cu feţele palide, cu ochii în pământ stăteau nemişcaţi profesorii. În sală plutea ceva înăbuşitor, ce oprise graiul în gât tuturor. Numai târziu, cu vocea înecată a putut să găngănească câteva cuvinte bătrânul director Mihail Pfeifer. Şi când actul predării a trebuit să înceapă, profesoarele au plâns atunci cu lacrimi amare, au plâns atunci un mort, ce se îngroapă pentru totdeauna.

După ce n-a mai fost nimic de luat în primire, i s-au cerut directorului M. Pfeifer sigilele şcolii. S-a plâns cu naivitate de copil, că cu ce va mai trimite corespondenţa către organele sale superioare; la ce dir. Neamţu i-a răspuns: «D-ta ai încetat de azi să mai scrii ceva în numele şcolii». Şi atunci a trimis ultima scrisoare, fără sigil, revizoratului şcolar, că: «Au venit Valahii şi ne-au luat totul», care scrisoare, Dumnezeu a vrut, să între în mâinile celui dintâi revizor român, care atunci intrase în funcţia sa.

A urmat apoi şcoala primară. Directorul Alexandru Nemeş, slujbaş vechi şi om corect a predat totul până la cele mai mici şi neînsemnate lucruri.

— «Am fost şi vreau să rămân credincios statului maghiar până la sfârşitul vieţii», zicea dânsul. «Eu sunt astăzi prea bătrân ca să-mi mai schimb convingerile. Mă duc să-mi continui munca în serviciul aceluia stat căruia i-am jurat credinţă, dacă acela va avea nevoie de mine, iar de nu, voi intra în mormânt cu faţa senină că mi-am achitat datoria mea până la capăt».

După ce a predat tot, când nu mai avea nimic, când şcoala devenise străină pentru dânsul, a cerut o adeverinţă de la noul director ca să poată dovedi statului maghiar că averea ce i s-a încredinţat a păstrat-o intactă până atunci, până când forţa vremilor i-a luat-o şi dânsul a dat-o întreagă nealterată, căci n-a mai putut-o apăra.

Şi când a sosit momentul de plecare pentru totdeauna din edificiul în care îşi clădise altarul, astăzi dărâmat, a strâns cu putere mâna directorului Gh. Neamţu şi printre lacrimi i-a zis:

«Şi acum frate dragă rămâi cu bine. Dumnezeu să-ţi dea tărie de muncă. Doresc să fii şi tu aşa de credincios statului şi neamului tău cum am fost eu statului şi neamului meu. Mai am o ultimă rugămintă: Drapelele ungureşti, ce au rămas aci să nu le batjocoreşti, că e păcat».

Gh. Neamţu i-a răspuns: «Frate dragă, neamul românesc care astăzi a luat în stăpânire un drept al său, a dat dovadă destulă în trecutul său frumos că e neam cu

simțiminte nobile și cinstite și dacă acum întră în stăpânirea sa va ști să cinstească demnitatea altui neam și va ști respecta acele lucruri cari au fost pentru alt neam un cult național».

Și când în octomvrie 1919 s-a deschis în acest edificiu prima școală românească cu cântarea imnului național «Deșteaptă-te Române» al românilor, foști în iobăgia ungurească, s-a pecetluit pentru eternitate focarul de cultură românească.

Am scris acestea crezând că e bine să rămâie. Vor veni vreodată oameni cari vor scruta prin vrafurile de hârtii colbuite ale arhivelor, ce cuprind zbuciumul nostru de azi și vor găsi poate scăpărări de suflete duioase și clipe de măreție națională.

Din faptele mărețe ale trecutului se formează tăria de viață a viitorului”.

Caransebeș, la 27 iulie 1921

Și astfel se instala aci o nouă stăpânire.

II. Liceul

În proporții mai mari, mai impresionante, s-a preluat liceul. Reproducem date referitor la asta, tot dintr-un „Anuar” și dintr-un articol scris de către dl. Vasile Loichița:

„E toamna târzie din anul de fericită desrobire 1918. Și mântuitoarea prăbușire de atunci ne-a înălțat graiul scumpei noastre doine peste vârful de dor... Tăgada ce ni se făcea sub acest raport, în lungi veacuri de siluire, s-a topit și minunea minunilor, prin o grăbită ordonanță ministerială, stăpânii cari nu mai aveau decât toiagul drumețului gătit ca mâne de drum căutau să ne facă reparația umilirilor fără de fir, impunând și străinilor învățarea limbii românești... nu de dragul nostru al naționalităților, ci a celor adunați în numele dreptății naționale la conferința din Paris. La liceul nostru cu 90% români, la rugămintea direcțiunii, P.S. Sa Episcopul de Caransebeș dr. E. Miron Cristea încredințează propunerea limbii românești scriitorului acestor șire și altui profesor de teologie dr. Dimitrie Cioloca.

Neuitată va fi ziua începerii lecțiilor din limba și literatura noastră în luna ianuarie 1919. Copiii ca și profesorii, cu mândrul tricolor pe piept, scriau cele mai frumoase pagini din istoria dreptului și cinstirii limbei românești.

Ogorul în care sămănam era de mulțișor pregătit și sămânța și-a adus binecuvântatul rod al pâinii calde din care abura sănătate și putere. A urmat la stăruința băieților, în curând, în 9 Martie al aceluiași an, cu toată opoziția directorului și a corpului profesoral, înființarea «Cercului studenților români», a cărui activitate prin declamări, disertații și prelegeri libere a ajutat, desigur mult, unirea în cugete și simțiri și mai mult cultura cuvântului românesc.

Luarea dominaţiunii româneşti şi pe plaiurile noastre din mâinile sârbilor şi mai apoi din ale francezilor întârzia, spre marea noastră durere a tuturor. În sfârşit şi ea se apropie şi tinerii noştri liceani se pregăteau cu zor pentru ziua marelui praznic. O colectă iniţiată din avântul lor cald şi tineresc le procură un falnic steag tricolor, pe care îl fâlfâiră întâia dată la primirea primilor soli de desrobire, jandarmeria română. Peste 3 zile, la 1 iunie 1919, în ziua luării imperiului românesc şi peste judeţul Caraş-Severin, acelaşi sfânt steag dimpreună cu emblema regală română, cu o solemnitate impunătoare şi în faţa unui emoţionant şi rar entuziasm, se arborează de către liceanii noştri pe creştetul liceului, botezându-l cu acest prilej «Liceul Tr. Doda», după numele marelui nostru luptător naţional, generalul Traian Doda.

Înfingării steagului i-a premers sfinţirea lui în catedrala din loc de către preşedintele consiliului naţional, protopresbiterul Andrei Ghidiu, însoţită de o frumoasă cuvântare.

De la catedrală un convoi de câteva mii de români, în frunte cu elevii liceeni îmbrăcaţi în mândre costume naţionale, parcurge strada ce duce în piaţa oraşului şi ajungând la liceu mulţimea se adăposteşte în faţa acestuia. Corul reuniunii de cântări din loc, sub conducerea destoinicului ei dirigent Petru Bancea, întonează Imnul regal. Se umezesc ochii tuturor la auzul cântecului de biruinţă al coroanei române. Suie balconul edificiului profesorii dr. Loichiţa, dr. D. Cioloca, dr. Cornel Cornean şi elevii cari purtau steagul dimpreună cu naşa steagului, liceana Măria Şuşoi şi preşedintele cercului Vasile T. Velcu. Printr-o inimoasă cuvântare, profesorul de religie dr. Cornel Cornean predă steagul tinerimei, legându-le la inimă dragostea cu care sunt datori pân' la moarte scumpului nostru tricolor. La acelaşi mare praznic şcolar, membrul cercului studentesc român botează cercul lor cu numele marelui şi iubitului dascăl al neamului Nicolae Iorga”.

Încheiere

Şi după atâtea sute de ani, în şcolile la cari învăţam răsuna din nou limba românească.

Nu mai trebuia să-nvăţăm slova românească pe furiş...

Bucuria mare ce-o simţiam atunci era explicabilă...

S-o descriem... E poate imposibil!

Ea s-a văzut atunci pe feţele noastre strălucitoare, în glasul nostru care tremura, în lucrarea ce-o aveam în ochi la vederea steagului care fâlfâia pe clădirile şcolilor noastre...

Aveam acum dreptul să citim româneşte, nespionaţi de nimeni...

În şcoli se-nvăţa limba noastră.

ÎNCHEIEREA

...Trecuse vremea ungarilor, au trecut și sârbii, s-au dus și francezii și au venit ai noștri.

Au venit întâi jandarmii români și au fost primiți sărbătorește, cu cântece, cu steaguri, de lume multă, multă de tot și flori. Era vremea ploioasă și totuși i-am așteptat cu răbdare...

Purtau uniforme slabe, noi îi vedeam însă frumoși...

Apoi, nu mult după ei, sosi în trecere și întâiul regiment român: Rgtul de Inf. Nr. 3 Olt.

Un regiment viteaz, cu baionete lungi, pe cari, ca o pădure bătută de vânt, le purtau înclinate înainte, în uniforme modeste, cu chipie cu vârfuri și curaj în suflet.

Îi vedeam mai frumoși decât chiar strălucitorii ulani, cari trecuseră pe aici cu căciulile lor de blană, cu sulitele lor cu stegulețe și caii lor puternici...

Drapelul sdrențuit îl purtau la mijloc, fâșii și panglici cu medalii... I-am primit cu toată dragostea și tot elanul pe care de atâta vreme li-l închinasem...

Au venit într-un lăcaș al lor, ce-a fost vremelnic ocupat de altul.

C.N.R. privea toate, lăcrimând de bucurie. În gară trecuse mândru prin fața regimentului românesc, care-l saluta împreună cu toți oficerii săi...

A fost, poate, cea mai mare satisfacție ce-a primit-o...

Acuma C.N.R. își vedea rodul străduințelor, frumos și bogat...

Ca împăratul din povești, cu un ochiu râdea și cu altul plângea.

Plângea și râdea de bucurie.

A lucrat cu înfrigurare, înfruntând pe cei încă stăpâni în 1918; a pregătit, luptând, adunarea; s-a dus la ea; a impus acolo; a îndurat pe sârbi; s-a liniștit în 1919 privind mulțumit uniforme albastre ale francezilor...

Și apoi, iarăși o mare bucurie: armata română...

Oficialitățile fuseseră toate preluate :

Prefectul județului, dl. dr. Gh. Dobrin la 1 iunie 1919 ceruse depunerea jurământului de la funcționarii primăriei, iar la 30 iunie 1919 s-a cerut același lucru judecătorilor și funcționarilor de la tribunal, al cărui președinte fusese numit dl. dr. Gh. Lăbonțiu, de cătră C.D.R. din Sibiu și comandamentul francez și a celor de la judecătoria de ocol și parchet.

În majoritatea lor funcționarii neromâni au refuzat depunerea jurământului.

Iar în august 1919 C.N.R. își putea spune: „Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece”.

Și de aceea în această lună dr-ul Barbu ține o ședință și încheie acestea:

Protocolul

Şedinţii Consiliului naţional ţinute la 15 august 1919 sub presiul ordinar, referent dr. Petru Barbu şi notar Ioan Dobromirescu. Prezenţi încă dr. Gh. Lăbonţiu, dr. A. Morariu, P. Lepa, Gh. Jumanca şi A. Diaconovich.

Dr. Petru Barbu raportează:

a) *Despre activitatea C.N.R. şi G.N.R.* Consiliul şi garda s-a constituit în 7 noembrie 1918, au susţinut ordinea în Caransebeş şi prin exmişii săi (Ghidu, dr. Barbu, dr. Lăbonţiu, dr. Morariu, I. Vuia, G. Neamţu, dr. Grădinariu, P. Grecu etc.) a liniştit populaţia din Severin şi din unele ţinuturi din provincie, au înfiinţat sfaturi şi garde naţionale subordonate cari au suprimat nerânduielele, jafurile etc. Garda naţională şi-a sistat activitatea cu sosirea armatelor Antantei. C.N.R. însă a rămas activ până la luarea imperiului din partea românilor, 1 iunie 1919. Armata sârbă a stat la noi din noembrie 1918 – ianuarie 1919, iar cea franceză până în iulie. În acest interval C.N.R. a fost reprezentantul populaţiei din Severin şi jur, organul mijlocitor între populaţiune şi administraţie civilă şi armatele Antantei.

b) *Despre mijloacele băneşti care au stat C.N.R. la dispoziţie.* Bani s-au administrat la Banca Poporală. Socoţile s-au revăzut la 18 faur şi 15 august 1919 de membrii C.N.R. A. Ghidiu, A. Diaconovich, dr. P. Barbu. De prezent se află bani gata cor. 13277.54, din cari ar avea să se mai solvească circa 5.000 cor. în spese avute cu primirea armatei române în Caransebeş şi alte eventuale mărunţişuri.

c) *Despre comisia însărcinată cu căzanele şi fiertul rachiului,* constatatoare din membrii dr. A. Morariu, P. Lepa şi Zgăverdea, nu poate raporta nimic căci consiliul n-a primit niciun act de la numita comisiune.

Rapoartele dlui dr. P. Barbu se iau la cunoştinţă. Consiliul se declară de desfiinţat, rămânând ca membrii consiliului să revină asupra chestiunilor pendente.

D.C.S.

Andrei Ghidiu preşedinte *Ion Dobromirescu* secretar

Alexandru Diaconovich

Aceasta a fost activitatea de zece luni a C.N.R. din Caransebeş. A lucrat neostenit şi dezinteresat, n-a cerut nimic de la nimeni, singură mulţumirea ce-o avea fiecare în sine le era răsplata.

S-a lucrat atunci mult, au lucrat mulţi pentru naţia lor şi azi nimeni din aceştia nu-şi trâmbiţează patriotismul.

Ei ştiu că şi-au făcut când a trebuit datoria pe deplin.

Şi acum, în ceasurile lor de odihnă, desigur se gândesc la ceea ce au făcut şi privesc ceea ce se face...

În mare parte idealismul creator de atunci ei nu-l mai pot vedea.

Îl pot găsi totuşi, căci el există, şi dacă nu la cei cari azi conduc, la cei cari au crescut în acea fierbere, între cei cari şi-au închegat sufletul în anii aceia de românism curat. Înalt. Ideal.

Și ei îl pot privi cu mulțumire la tânăra generație care se ridică.

Spiritul preschimbător spre bine, pornit spre sacrificiu, demn și hotărât în acțiuni și alegerea mijloacelor pentru ajungerea țintelor, l-au moștenit cei cari s-au format cu ochii ațintiți spre zarea unde se pierdea: 1918.

Ei i-au prins, încă, toate detaliile. Sufletul lor a putut să-l pătrundă. Să și-l însușească.

Și sunt obicinuiți să lucreze așa cum se lucra atunci...

Iar atunci s-a lucrat spre binele nației...

August 1927

Lista gardiștilor

Oficieri

Căpitani: Sabin Târziu, Ioan Maniu, Alexiu Hamat, dr. Coriolan Grădinariu, Romulus Boldea, Ioan Șușoi.

Locotenenți: Adam Cucu, dr. Alex. Morariu, Păun Nedelcu, Adrian Biju, Dimitrie Șiclovan, dr. Victor Rădulescu, Sever Sporea, Grigore Ion pentru Mehadia.

Sublocotenenți: Vasile Miloia, Toși Ruja, Nicolae Ijac, Isac Rădulescu, Ioan Ienea, Romulus Boc pentru Voislova, Florea Daia, Pavel Ilescu, Ioan Domilescu pentru Valea Bolvașnița.

Stegari: Achim Jumanca.

Cadeți: Valeriu Tătucu, Romulus Lăzăroi, Augustin Muntean (civil).

Subofițeri

Plutonieri: Iosif Unguraș, Petru Magu, Lazăr Petru, Petru Vladu, Ion Ionescu, Sever Damșa.

Axesști: Frideric Cornocovici, Ilie Miloi.

Sergenți: Ioan Forfota, Armion Gheorghe, Nicolae Petria, Ștefan Boșneag, Constantin Crasoi, Ioan Davidescu, Gheorghe Gherghinescu.

Caporali: Cornel Craia, Dumitru Păcurar, Andrei Lupșoreanu, Iosif Săbăilă, Petru Nemeș, Nicolae Nemeș, Carol Marianek, Elisei Popa, Eugen Ruja, Barbu Bujor, Petru Salex, Mișu Stoiceviciu, Ioan Brocor, Iosif Ruja, Fress Rudolf, Octavian Șandru, Petru Rădoi, Romul Pârvu înv.

Fruntași: Ioan Răduț, Ioan Marianec, Nistor Grecu, Gheorghe Borlovan, Petru Lungii, Nicolae Draghici.

Pușcași:

Mihai Albulescu, Ioan Andrei, Gheorghe Armion, Ioan Anțilă, Andrei Alexandru, Romul Almăjan, Gheorghe Borlovan, Achim Bugariu, Gheorghe Bănuțiu, Gheorghe Băcilă, Gavrilă Boldujer, Nicolae Brânzei, Ioan Bobeica, Carol Bobeica, Gheorghe Birl, Pavel Bulac, Nistor Brânzei, Gheorghe Banda, Francisc Birl, Nicolae Boța, Vasile Bot, Ioan Bujanca, Ioan Borlovan, Gheorghe Băbuți, Gheorghe Băiaș, Ioan Bokor, Zaharie Becia (Pătaș), Pavel Burac (Pătaș), Gheorghe Balaci, Gheorghe

Borca, Gheorghe Burlea, Nicolae Brânzei, Rusalin Barbeş, Meilă Bijan, Ilie Cârpan, Mihai Craiu, Mitru Cârpan, Mihai Cojocariu, Dimitrie Ciurea, Todor Coliciu, Iancu Călţiu, Gheorghe Caşiolat, Cornel Craia, Solomon Cuzma, Ion Colţan, Ioan Crăciun, Ştefan Chirali, Gheorghe Chenta, Gheorghe Călţun, Traian Codei, Nistor Ciurel, Ioan Conopan, Costa Cristescu, Pavel Grecu, Ioan Gruber, Nicolae Gander, Ioan Golopenţa (Pecinişca), Cornel Golu, Nistor Grecu, Mitru Golopenţa (Pecinişca), Mihai Gal, Nicolae Groza, Sava Golumba, Gheorghe Gheorgenescu (Mehadia), Nicolae Ghinda, Ioan Geller, Gherasim Herbei, Gheorghe Harambaşa (Zerveşti), Vasile Hertilă, Petru Harambaşa, Vasile Juja, Grigorie Iancu, Andrei Juja, Alexandru Iancoviciu, Ionescu Ion, Cornel Jucu, Petru Jurescu, Gheorghe Iacob, Ioan Iancovits, Costi Ilescu (Cuptoare) Teodor Ilescu (Cuptoare), Alean Jurescu (Cuptoare), Petru Irimescu (Luncaviţa), Petru Jurma, Pavel Jenea, Vasile Ijac, Caius Lepa, Cornel Lăcătuş, Ioan Lugojan, Dumitru Lăutaş, Petru Lazăr, Andrei Lupşorean (Var), Petru Lupu (Obreja), Anton Lexmal, Petru Lungu, Ioan Lucerici (Valeamare), Nicolae Linţea, Gabriel Mateaş, Gheorghe Micşescu, Nichi Miclăuşi, Achim Miloia, Gheorghe Muntean, Marin Gheorghe, Carol Marianek, Gheorghe Mateaş, Ioan Muntean, Dimitrie Muntean, Ioan Marianek, Constantin Matei, Ioan Miloia, Tudoran Moatăr, Gheorghe Mihailovici, Gheorghe Miloşescu, Miron Mitogi, Petru Margitan, Moise Micşa (Obreja) Gheorghe Mircu, Petru Magu, Gheorghe Miloş, Aurel Mezin, Nicolae Nemeş, Petru Novac, Iuliu Nicolaeviciu (Valeaboului), Trandafir Novac, Niţu Timotei (Iaz), Ion Nicoară, Dumitru Nicoară, Petru Nemeş, Ion Nicolită, Milan Ognanovici, Nicolae Olariu, Petru Ognanovici, Cornel Otonoga, Simion Oprea, Petru Olariu, Ioan Oprescu (Bogoltin), Nicolae Oprescu (Bogoltin), Trifu Popa, Gheorghe Petria, Dimitrie Păcurariu, Nicolae Petria, Enea Popoviciu, Gheorghe Păuţ, Victor Piteş, Todor Pascu, Gligore Popiţiu student de pedagogie, Aurel Păcurariu, Elisei Popa, Romul Pârvu, Ioan Răduţ, Aurel Roşet, Petru Răduţ, Jeni Ruja, Pavel Rada, Iosif Ruja, Ion Rusalim, Petru Rădoi, Dumitru Roman, Petru Rădulescu, Martin Rădoi, Meilă Răducu, Ilie Radu, Mihai Stoicevici, Mihuş Smaia, Ion Simionescu, Traian Sgăvârdea, Mihai Socaci, Octavean Şandru, Mihail Sabeu, Ilie Şerban, Adam Stoica, Simion Sporea, Const. Stroiţa, Mitru Stroiţa, Mihai Suci, Petru Şulma, Mihai Sârbu şi Vasile Sârbu (Pecinişca), Victor Sladek, Ion Soare, Nicolae Stoicescu, Petru Salex, Ilie Serafin pedagog, Nicolae Sitariu (Mehadia), Dimitrie Teleagă, Gheorghe Turnea, Victor Tulea, Ion Treicu, Ion Târlea, Petru Teodor, Toma Turnea, Alexandru Tudorovici, Ioan Tanko, Iosif Târziu, Ioan Titel, Iosif Unguraş, Ilie Ursu, Ştefan Vlad, Anton Vlad, Aurel Vernichescu, Elias Ventel, Francisc Victora, Nicolae Vior, Dănilă Vrabece (Pătaş), Petru Vlad, Nicolae Vuia, Iosif Zăbăilă, Ioan Zetl.

Gh. Neamţu, *Activitatea CONSILIULUI NAȚIONAL ROMÂN din Caransebeş (nov. 1918 – aug. 1919)*, Caransebeş, 1927, pp. 13-115.